

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника

Інститут туризму

Науково-дослідний центр розвитку туризму імені Миколи Шкрібляка

**Головне управління з питань туризму, євроінтеграції,
зовнішніх зв'язків та інвестицій Івано-Франківської ОДА**

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИКАРПАТТЯ

історія, сучасний стан, перспективи

Випуск 3

Івано-Франківськ, 2011

УДК 379.85 (477)
ББК 65.49 (4 Укр)
Р–36

Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 3 : Матеріали міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону» (Івано-Франківськ – Яремче, 19–21 жовтня 2011 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; голова редколегії – Володимир Клапчук; відповідальний секретар – Василь Шикеринець. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2011. – 560 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Редакційна колегія:

Володимир КЛАПЧУК, д.і.н., проф. (голова редколегії);

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, д.і.н., проф.;

Олег ЖЕРНОКЛЄСВ, д.і.н., проф.;

Ольга ЗАСТАВЕЦЬКА, д.г.н., проф.;

Іван КАЛУЦЬКИЙ, д.с.-г.н., проф.;

Ольга ЛЮБЩЕВА, д.г.н., проф.;

Борис САВЧУК, д.і.н., проф.;

Петро СУХИЙ, д.г.н., проф.;

Василь ШИКЕРИНЕЦЬ, к.н.держ.упр., доцент (відповідальний секретар)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ – доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри географії України,

Львівський національний університет імені Івана Франка;

Тетяна ТКАЧЕНКО – доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу,
Київський національний торговельно-економічний університет

ISBN

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011

© Інститут туризму, 2011

© Науково-дослідний центр розвитку туризму імені Миколи Шкрібляка, 2011

© Головне управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій Івано-Франківської обласної державної адміністрації, 2011

© «Фоліант», 2011

КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В.С. Великочий

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Івано-Франківська область – один з тих регіонів України, який визначив для себе пріоритетом розвиток туризму. При чому сьогодні, і на цьому слід наголосити особливо, туризм трактується владою на місцевому рівні як галузь господарювання, а не сфера діяльності. Під останньою, як правило, розуміють ряд заходів, можливо і системного характеру, які виконуються, однак, самодіяльним чином, за рахунок ініціативи самих виконавців. Виокремлення ж туризму в окрему галузь господарювання передбачає вироблення і вжиття системних кроків через:

- прийняття і реалізацію спеціальних програм, цільове спрямування коштів;
- об'єднання під єдиним підпорядкуванням різних напрямків діяльності, навіть і суміжного характеру, які сприятимуть привабленню внутрішнього і зовнішнього туриста до краю;
- здійснення постійних заходів контролю щодо виконання намічених завдань і планів розвитку окремих видів туристичної діяльності;
- сприяння з боку всіх владних інституцій розвитку ініціатив місцевих громад щодо використання рекреаційного потенціалу своїх населених пунктів і прилеглих до них територій;
- створення органами державної влади, місцевого самоуправління належних умов побутового, транспортного, медичного, освітнього характеру для комфортного перебування туриста;
- задіявання якомога більшого числа працездатного населення в галузь туризму в краї, що дозволяє значною мірою вирішувати як питання зайнятості, так і надходжень до місцевих бюджетів.

Подібних критеріїв, притаманних туризму як галузі господарювання, можна було б наводити ще чимало. Зазначимо, що всі вони, більшою чи меншою мірою, лягли в основу «Стратегії розвитку туризму в Івано-Франківській області до 2015 р.» та «Регіональної цільової програми розвитку туризму в Івано-Франківській області» [1], які успішно здійснюються.

Важливою складовою процесу розвитку туризму в краї, без сумніву, є й критерій збереженості та використання з туристичною, тобто пізнавальною, емоційно-чуттєвою метою об'єктів культурно-історичної спадщини, що складає основу так званого культурного чи культурно-пізнавального туризму.

Як у наукових колах, так і серед фахівців у галузі туризму, досі немає єдиного визначення цього виду туризму. Так, Закон України «Про туризм» лише визначає його як окремих вид туризму залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак [2].

На думку американського вченого В. Сміта, існують шість категорій туризму: етнічний; культурний; історичний; екологічний; рекреаційний; діловий [3, с. 34]. Український вчений М. Крачило запропонував також шість видів туризму: курортно-лікувальний; культурно-розважальний (туристичні подорожі, що проводяться з метою ознайомлення з історико-культурними, археологічними і архітектурними пам'ятками, відвідування музеїв, картинних галерей, театрів, фестивалів, спортивних змагань і інших об'єктів культури); спортивний; пізнавально-діловий; релігійний; промисловий [4, с. 28]. Російський туризмознавець Н. Мироненко вважає, що за головним мотивом рекреаційна діяльність ділиться на наступні види: лікувальна; оздоровча і спортивна; пізнавальна (натуралістична, культурно-історична) [5, с. 163]. За В. Квартальновим, слід вважати, що мотиви певною мірою зумовлюють поведінку людини в якості покупця туристичного продукту, впливаючи на вибір практично усіх його складових елементів. Тому, за метою подорожі він пропонує поділ туризму на наступні види: відпочинок, дозвілля, розвага; пізнання; спорт і його супровід; паломництво; ділові цілі; гостьові цілі [6, с. 135]. Вчений вважає, що найголовнішим завданням історико-культурного туризму є знайомство з досягненнями культури, науки і техніки (музеї, галереї, культурні споруди, архітектурні ансамблі і тому подібне), відвідання історичних місць і споруд.

Інший дослідник туризму – Ван Циншен взагалі вважає, що рекреаційну діяльність (в тому числі й туризм, як його складову) доцільно було б поділяти за багаторівневим принципом: базовий, підвищений, спеціальний [7, с. 112–113]. Перший рівень, на його думку, представлений ландшафтним туризмом, включаючи гуманітарні і природні

ландшафти, який задовольняє потреби туристів в пізнанні природи і культури. Туристичні інтереси другого, підвищеного рівня спрямовані на задоволення туристами потреб в розвагах. Спеціальний рівень туристичної потреби включає споглядання пам'яток культури, курортно-лікувальну діяльність, відпочинок, участь в конференціях, паломництво, наукові експедиції і т. д. Історико-культурний чинник, на думку автора, є єдиним постійним компонентом (наповненим атрактивністю) в усіх трьох рівнях туристичних потреб.

У Європі сьогодні поширеним є поняття «культурного туризму», під яким мають на увазі «активність осіб як в місцях їх туристичного перебування, так і постійного проживання, яка дозволяє пізнавати й отримувати новий досвід з життя інших людей, віддзеркалюючи їх суспільні звичаї, релігійні традиції, інтелектуальну думку, спадок, культурні прагнення і ті, що мають на меті задоволення людських потреб, а також очікувань в сфері культури» [8, с. 9]. Під ним також розуміють «пересування осіб їх постійного місця мешкання до місць культурних розваг з метою здобуття нової інформації і досвіду, а також задоволення власних потреб» [8, с. 10].

Таким чином, за своєю суттю і змістом культурний туризм – це один з видів туризму, який покликаний задовольнити потреби людини в здобутті нової інформації щодо історико-культурного спадку обраного регіону подорожувань, в набутті нового досвіду в спілкуванні з місцевими жителями і пізнанні їх побуту, звичаїв, традицій, обрядів, мистецьких, літературних, архітектурних та інших надбань.

Івано-Франківщина, яку часто ототожнюють з Прикарпаттям, надзвичайно багата на пам'ятки історії та культури. Цей вислів став чи не «притчею во язиках», його настільки часто вживають як і ті, хто має це робити з позицій своєї професійної приналежності, так і інші, в тому числі й пересічні громадяни. При цьому реальний стан збереженості й використання з туристичною метою історико-культурної спадщини краю, на наш погляд, досі перебуває лише в зародковому стані.

Так, безумовне лідерство серед підвидів культурного туризму на Івано-Франківщині займають фестивалі. Найвідомішими з них є Гуцульський, історія якого налічує вже більше десятка років, Бойківський та Покутські фестивалі, які стали традиційними, Опільський фестиваль, який щойно заявив про себе, але обіцяє бути масштабним і значимим. До цієї ж когорти віднесемо і тематичні фестивалі: «Різдво в Карпатах», «Бойківська ватра», «Родослав», «Карпатський вернісаж»,

«Фестиваль ковалів», етнофестиваль народної музики «Шешори» тощо. Всі вони, як правило, організуються активними місцевими громадами за підтримки органів державної влади та місцевого самоуправління. Ефект від проведення таких заходів значний з кількох точок зору. По-перше, їх проведення є своєрідною і досить успішною промоцією краю як на теренах всієї України, так і за її межами. По-друге, вони сприяють формуванню національно свідомого суспільства, оскільки дозволяють збагнути українцям (як за національною ознакою, так і за приналежністю до народу) власні витоки, коріння, відчутти потребу народного єднання. По-третє, такі заходи сприяють глибшому розумінню іноземцями менталітету, світогляду, духовних цінностей українства. По-четверте, звичайно ж, соціально-економічна складова таких заходів має позитивну динаміку. Маємо на увазі той факт, що хоча жоден з фестивалів на сьогодні не став самоокупним, все ж частка учасників, які мають можливість реалізувати виготовлену власноруч продукцію, з кожним новим форумом зростає.

Не дивлячись на вказані позитивні моменти, пов'язані з проведенням фестивалів, бієннале, виставок тощо, все ж і тут слід виокремити вузькі місця і прогалини як організаційного, так і аналітичного характеру.

Так, послуговуючись лише загальним враженням від подій, складно чітко й об'єктивно проаналізувати ефект від проведення дійства. А даних, отриманих в результаті здійснення економічного аналізу бодай по одному з таких заходів, на сьогодні просто немає. Причина такого стану справ очевидна – жоден з організаторів дійств не ставив собі за мету здійснити такий аналіз, визначити позитивні моменти й прорахунки в організації, маркетинговій кампанії, фінансовому забезпеченні тощо. Тобто, жоден з організаторів фестивалів не мав на меті поставити їх провадження на професійну основу. Тут слід було б використати досвід і напрацьовані методики організаторів з країн європейського чи американського континенту, які, беручись за справу, системно підходять до її вирішення за принципом «наступний щорічний фестиваль розпочинається одразу по закінченні сьогоднішнього». Як приклад, можемо навести відомий півний фестиваль «Октоберфест» (Федеративна Республіка Німеччина), чи «Крокед роуд» («Покручена дорога» – музичний фестиваль музики в стилі кантрі в Аппалацьких горах у Сполучених Штатах Америки).

Наголошуючи на цьому, маємо на увазі, насамперед, наступне.

Тривалість існування, «живучість» будь-якого культурно-масового заходу залежить від того, наскільки він є самодостатнім. Адже залежність від прихильності влади, відсутність достатньої мотивації і віддачі для спонсорів, як уже неодноразово відбувалося, ставало на перешкоді не лише його розвитку, а й функціонуванню.

По-друге, на нашу думку, нагальною є потреба укрупнення за різними ознаками, вибудовування в певній часовій послідовності мережі чи кількох мереж культурно-масових заходів фестивального характеру. Це дозволить як оптимізувати сам процес їх проведення, так і залучити значно більшу кількість туристів, які, до прикладу, матимуть змогу побачити в короткий термін (впродовж 1,5–2 тижнів) не лише родзинки гуцульської, а й покутської, бойківської, опільської, лемківської культурно-історичної спадщини, тобто зможуть скласти для себе повнішу картину етнічної мозаїки Прикарпаття.

Водночас, такий підхід мав би сприяти і тому, щоб місцеві громади, маючи на меті реалізувати свою активність в плані організації заходів культурно-мистецького характеру, робили це послідовно й ефективно, здобували досвід поступово й ґрунтовно. Адже не лише ризиковано, а й доволі авантюрно виглядають спроби одразу організувати фестиваль з претензіями на статус міжнародного у віддаленому селі, в якому проживає до 300 мешканців, цілковито розраховуючи на матеріальну, фінансову допомогу й авторитет органів державної влади.

По-третє, – серед заходів подієвого характеру, які входять до культурного туризму на Прикарпатті, важко, на сьогодні, виокремити відомі й значимі інші, окрім згаданих фестивалів. Приємним винятком може слугувати, хіба-що, щорічна мистецька акція «Карпатський (Яремчанський) ПрОТЯГ», яка ставить собі за мету досягти конкретних культурно-пізнавальних і екологічних результатів [9].

Важливою складовою культурного туризму на Прикарпатті є також використання з туристичною метою пам'яток історії та культури краю: мистецьких, архітектурних, сакральних, монументальних тощо. Власне, цей сегмент, точніше його використання в галузі туризму, сьогодні вимагає, на нашу думку, якнайбільше уваги, оскільки є найменш організованим чи адаптованим до потреб туриста.

Так, за даними заступника начальника управління культури Івано-Франківської обласної державної адміністрації В. Тимківа, на сьогодні в регіоні налічується 3903 пам'яток архітектури, історії, монументального мистецтва, архітектури, в тому числі – 111 національного

значення [10]. З них – 587 пам'яток сакральної культури, в тому числі – 446 церков та 88 дзвіниць [11], майже півтори тисячі пам'яток архітектури та містобудування, з яких 133 – національного значення [12]. Не кожен регіон країни володіє таким потужним історико-культурним ресурсом, який, окрім іншого, має й рекреаційне значення.

Попри те, стан самих пам'яток викликає, щонайменше, зачепокоення. За останнє двадцятиліття лише цьогогоріч влада серйозно підійшла до вирішення цього питання: було розроблено й прийнято регіональну програму збереження пам'яток історії, архітектури і культури, термін дії якої розрахований до 2015 р. Важливість цього документу, на нашу думку, не тільки і не стільки в тому, що влада звернула увагу на потреби підтримки національного спадку, його паспортизацію, облік і підтримання в належному стані. Не менш значимим вважаємо той факт, що сама програма не є занадто загальною, декларативною, а містить конкретні кроки щодо підтримки пам'яток історії і культури краю, з конкретною вказівкою на конкретну суму коштів, які виділятимуться бюджетом щорічно. При цьому спрямування фінансових потоків мало б здійснюватися не з одного джерела, що робить саму програму, на нашу думку, більш стійкою і реальною до виконання [13].

Звичайно, вимагають конкретизації її окремі пункти, які стосуються наукового супроводу, проектної діяльності тощо. Однак сама поява такого документу вселяє надію на покращення стану справ у цій царині. Відзначимо, що для розвитку культурного туризму це відіграватиме значення базової компоненти. Адже туристу, екскурсанту цікаво і важливо при здійсненні подорожі в минулу епоху відчуті її через конкретний об'єкт, «доторкнутися» до нього, осягнути історію на сенсорному рівні. Тоді і пам'ять про відвідання регіону, міста, об'єкту буде асоціюватися з конкретною картиною побаченого.

Другою, не менш значимою складовою процесу розвитку культурного туризму в області є використання об'єктів культурно-історичної спадщини з атрактивною метою. Створення і проведення на базі цих різних за масштабністю заходів сприятиме як популяризації самих пам'яток, так і підтриманню їх у належному стані. При цьому слід зважати і на той факт, що в цьому плані існують вагомні проблеми загальнодержавного значення, зокрема на законодавчому рівні, подолати які самотужки жодному з регіонів окремо не під силу.

Важливо, на нашу думку, наголосити на участі громад, громадських організацій у розвитку культурного туризму в Івано-Франківській

області. Яскравим прикладом в цьому плані є надзвичайно важливий проект «Музейне коло Прикарпаття» [14], метою якого стало усунення браку інформації про наявні в музеях експозиції, виставки та культурно-мистецькі заходи, які проводяться в регіоні, особливо наповнення програми перебування туристів так званім «інтелектуальним продуктом». Впродовж одинадцяти місяців ініціаторами й виконавцями цього проекту було закумульовано значну інформацію про музеї області різного тематичного спрямування й під порядкованості, яка на сьогодні, є чи не найякіснішою.

Таким чином, розвиток культурного туризму в Івано-Франківській області, як одній з провідних в Україні в плані використання туризму як галузі господарювання, знаходиться на стадії постійного динамічного поступу. Потреба подальшого ефективного використання історико-культурного потенціалу краю вимагає розробки і запровадження заходів системного характеру, спрямованих на:

1. оптимізацію фестивального руху із залученням все більшої кількості ініціативних місцевих громад до напрацьованих форм культурно-масових заходів;
2. обов'язкове залучення фахівців при плануванні й проектуванні таких заходів з метою підвищення їх конкурентноздатності на національному ринку туристичного продукту;
3. розширення форм культурно-масових заходів як складової культурного туризму в краї для залучення ширшого кола внутрішніх та іноземних туристів;
4. підтримку об'єктів культурно-історичної спадщини в належному матеріально-технічному стані, розширення можливостей їх використання зокрема з атрактивною метою;
5. організацію належного обліку, підтримки і ширшого використання музеїв і музейних установ області при формуванні конкурентноздатного туристичного продукту.

При належному підході органів державної влади, місцевого самоврядування до вирішення окреслених проблем, постійній участі місцевих громад у цьому процесі, вважаємо, Івано-Франківщина здатна стати лідером в Україні не лише за кількістю туристів, які відвідують наш край, але й за якістю надання туристичних послуг, зокрема в галузі культурного туризму.

Література

1. Регіональна цільова програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2011–2015 роки, схвалена розпорядженням Івано-

- Франківської обласної державної адміністрації від 07.02.2011 р. № 49, затвердженої рішенням івано-Франківської обласної ради від 24.03.2011 р. № 74-4/2011: [Електронний ресурс : Режим доступу: [http://www if.gov.ua/modelus](http://www.if.gov.ua/modelus)].
2. Закон України «Про туризм» // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31 : [Електронний ресурс: Режим доступу:<http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin>].
  3. Smith V. Hosts and Guests / V.Smith. – University of Pennsylvania Press. – Philadelphia, 1977. – 334 p.
  4. Крачило Н.П. Географія туризма/ Н.П. Крачило. – К.: Вища школа, 1987. – 208 с.
  5. Мироненко Н.С. Рекреационная география/ Н.С. Мироненко. – М.: Изд. Московского университета, 1981. – 207 с.
  6. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник / В.А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 320 с.
  7. Циншен В. Историко-культурный туризм и развитие туристических городов/ Ван Циншен // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 35. – С. 11–15.
  8. Jedrysiak T. Turystyka kulturowa / T. Jedrysiak . – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2008. – 150 s.
  9. Карпатський ПрОТЯГ – дія відчайдухів : [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://nashemisto.if.ua/content/view/1744/>].
  10. В Івано-Франківській області на паспортизацію пам'яток архітектури з обласного бюджету направили 2,3 млн грн. : [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://franuk.com/news/economica>].
  11. Храми світу : [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.gkpress.if.ua/node/1136>].
  12. В Івано-Франківській області затверджено спеціальну регіональну програму збереження пам'яток історії, архітектури і культури : [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://firtka.if.ua/?action=show&id=1021>].
  13. Регіональна цільова програма з реставрації пам'яток містобудування та архітектури місцевого значення Івано-Франківської області: [Електронний ресурс: Режим доступу: [http:// www careers.com.ua/fileadmin](http://www.careers.com.ua/fileadmin)].
  14. Музейне коло Прикарпаття : [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.museum.if.ua/project.html>].

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ЗМІНАХ ГЛОБАЛЬНОГО І РЕГІОНАЛЬНОГО КЛІМАТУ ТА МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ ВІД НИХ ДЛЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

В.С. Антоненко, С.Г. Бойченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Очевидно, що сучасний етап розвитку суспільства став причиною змін у навколишньому середовищі, спровокованих інтенсивною антропогенною діяльністю та глобальним потеплінням. Убезпечити себе від негативних екологічних і економічних наслідків, від змін у навколишньому середовищі, врахувати їх при плануванні, організації і функціонуванні туристичного бізнесу і використати на свою користь позитивні тенденції можна лише при ретельному аналізі цієї проблеми.

Головна задача для туристичної індустрії забезпечити баланс між ланцюжками в системі «навколишнє середовище – урбанізація території – фінансовий зиск – рекреація людини» [8].

В цій статті ми коротко проаналізуємо основні особливості глобальних і регіональних змін клімату та зробимо спробу сформулювати для близького майбутнього можливі екологічні наслідки від них (у тому числі, для території України).

Особливості сучасних змін глобального клімату. Зміни глобального клімату, які розпочалися наприкінці ХІХ ст. і з посилилися в ХХ ст. и на початку ХХІ ст., вважають спровоковані антропогенним підсиленням парникового ефекту (до $\sim 80 \pm 10$ %), а також і природними факторами. Підвищення вмісту парникових газів в атмосфері (CO_2 на 28–30 %, CH_4 – на 200–215 %, а N_2O – на 12–15 % тощо) і стало основною причиною підняття глобальної приземної температури та зростання загальної кількості атмосферних опадів [1–2; 6; 8].

В результаті статистичного аналізу емпіричних рядів глобальних серед-ньомісячних аномалій температури, опублікованих ІРСС [8], встановлено, що протягом 1900–2000 рр. підвищення температури склало біля $0,6 \pm 0,1$ °C/100 років, але в останні 50 років приземна температура підвищувалася з більшими темпами – на $0,15 \pm 0,02$ °C/10 років [2]. Таким чином, темп зростання температури у другій половині ХХ ст. майже вдвічі більший, ніж за останні 100 років (див. рис.1).

За сценарними оцінками, отриманими різними групами між народних експертів зі змін клімату, найбільш ймовірно, що через вплив антропогенних і природних факторів до кінця ХХІ ст. можна очіку-

вати підвищення глобальної температури на 2,0–2,5°C – у порівнянні з доіндустріальним періодом (1750–1850 рр.) [2; 8; 9].

За оцінками міжнародних експертів загальна глобальна кількість атмосферних опадів у XX ст. збільшилась на 5–10 % [7; 8]. Але у низьких широтах спостерігалось, як збільшення, так і зменшення опадів – в залежності від географічного регіону: наприклад, у тропіках (10° пн.ш.-10° пд.ш.) відмічено збільшення кількості опадів до 5 %, а в у субтропіках на широтах 10–30° пн.ш. і пд.ш. (Сахельська пустеля, Південна Африка і деякі регіони Південної Азії та Середземномор'я) їх кількість зменшилась в середньому на 5–10 %. В регіонах, розташованих у середніх і високих широтах Північної півкулі, де відмічено зростання кількості опадів, мало місце і збільшення повторюваності несприятливих кліматичних явищ. Інтенсифікація атмосферних опадів привела до збільшення повторюваності злив на 5–10 % і, як не дивно, до збільшення повторюваності посушливих явищ (через інтенсифікацію процесів випаровування і синоптичних процесів).

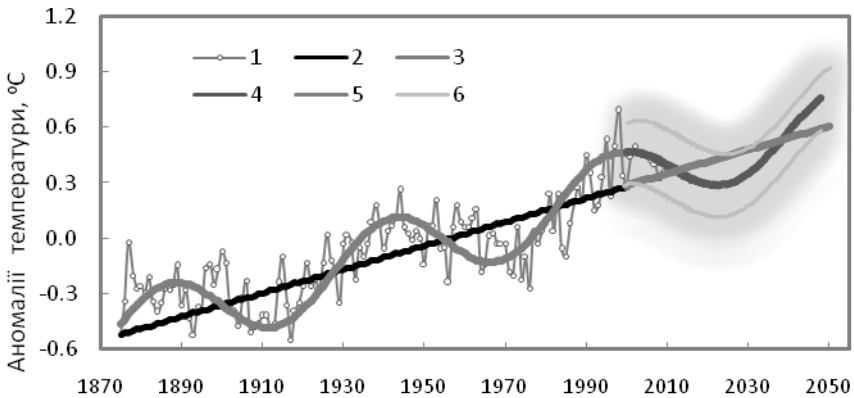

Рис. 1. Віковий хід глобальної приземної температури за період 1875–2009 рр. (1 – емпіричні дані, 2 – лінійний тренд для періоду 1900–2000 рр., 3 – розрахунки на основі напівемпіричної моделі для періоду 2000–2050 рр., 4 – лінійна тенденція, 5 – квазіперіодичне коливання, 6 – середньоквадратичне відхилення від моделі)

Слід відмітити декілька важливих особливостей глобального потепління клімату, а саме [2–5; 8]:

- виражений сезонний хід потепління, що характеризується проявом ефекту потепління в холодний період року – підвищення

температури в середньому на $0,75 \pm 0,05$ °C/100 років, а в теплий період – на $0,55 \pm 0,05$ °C/100 років. Виявлені тенденції вказують і на прояв ефекту деконтиненталізації клімату на материках (зниження амплітуди сезонного коливання температури);

- сезонне зміщення домінуючого рівня потепління протягом минулого століття вперед на 2–3 місяці. Встановлено, що максимум потепління в першій половині ХХ ст. був характерний для періоду жовтень-лютий, а мінімум – травень-липень; а в другій половині ХХ ст. максимум потепління змістився на лютий-квітень, а мінімум – на липень-вересень. Ймовірно, що цей ефект може бути причиною збільшення повторюваності несприятливих клімато-екологічних явищ, особливо у гірських регіонах;

- залежність розподілу потепління клімату від широти – в екваторіально-тропічних широтах темпи потепління менші від загальних глобальних і становлять $0,4 \pm 0,1$ °C/100 років, у помірних широтах потеплішало майже на $0,7 \pm 0,2$ °C/100 років, а в високих широтах потепління досягає аж $2,0 \pm 0,5$ °C/100 років, що у 3,0–3,5 рази перевищує глобальний рівень. Такий розподіл потепління приводить до інтенсивного танення гірських і морських льодів у високих широтах та деградації зони віковичної мерзлоти;

- зниження перепаду температур екватор-полюс, що може призводити до змін загальної циркуляції атмосфери. Сучасний перепад температури екватор-полюс в Північній півкулі становить 43 ± 1 °C, при потеплінні на $1,5$ °C від становитиме 39 ± 1 °C, а при $4,5$ °C дорівнюватиме 29 ± 1 °C.

Екологічні та соціально-економічні наслідки від глобальних змін клімату. Глобальні зміни у навколишньому середовищі, які вже відбулися і будуть в майбутньому, можуть призвести до різних крупномасштабних змін у геофізичних, геохімічних і біологічних системах Землі і істотним чином вплинути на екологічні та соціально-економічні умови життєдіяльності людства, а саме [1–5; 8; 10–11]:

- підвищення рівня Світового океану за останні 100–150 років рівень Світового океану піднявся на $0,15$ – $0,20$ м, а згідно зі сценаріями до кінця ХХІ ст. можна очікувати підняття рівня до $0,5$ – $0,6$ м і, навіть, до 1 м, і як наслідок, – трансгресія океану на прибережні низовинні ландшафти.

- інтенсифікація процесів ерозії берегів через захоплення океанічними водами частини прибережних територій (особливо для пере-

населених прибережних територій з розвинутою туристичною інфраструктурою);

- деградація земних і морських екосистем (на початок XXI ст. майже 10 % морських екосистем уже повністю зникли, а 30 % знаходяться в критичному стані), пов'язана з підвищенням поверхневої температури океанічних вод, змінами у циркуляції океанічних течій та антропогенним забрудненням вод – може стати причиною зниження якості туристичних послуг;

- деградація морських льодів в полярних регіонах. За останні 100 років льодовикова маса Землі зменшилась на ~1,9 тис. км³. Протяжність морського льодового покриву в Північній півкулі тепло-го сезону зменшилась, починаючи з 1950-х років, на 10–15 %. Матеріали полярних досліджень вказують на зростання температури води на 2°C в районі Північного полюса, внаслідок чого розпочалося танення льодового покриву і знизу. Загальна товщина морських льодів за останні 30 років стала меншою на 1,8–3,0 м;

- деградація зони віковичної мерзлоти у Північній півкулі провокує ще більші зміни клімату, через дегазацію метану в атмосферу із заболочених ділянок та через зменшення альbedo земної поверхні, а також інтенсифікує ряд небезпечних явищ і процесів, наприклад, берегову ерозію на північних узбережжях (берег Карського моря відступає щорічно на 2–4 м) та розвиток термокарсту, що призведе до нерівномірних просадок ґрунту, порушення рельєфу і спровокує руйнування фундаментів, поховань радіоактивних відходів і транспортних та нафтогазових магістралей. За різними сценаріями площа вічної мерзлоти при потеплінні на 2°C може скоротитися на 15–20 %.

- деградація площі снігового покриву в XX ст. становить 7–10 %, крім того, зафіксовано скорочення на ~7±3 днів тривалості покриття льодовим покривом озер і річок в середніх і високих широтах, а також відступ гірських льодовиків. Все це може призвести до зменшення альbedo, змін у водному балансі підземних і поверхневих вод;

- деградація ґрунтів, пов'язана з сучасними темпами приросту населення призводять до необхідності збільшення площ землекористування. За останні 40 років втрачено біля третини орних земель внаслідок урбанізації, будівництва доріг, ерозії, засолення і заболочування ґрунтів.

- деградація гірських материкових зледенінь, через інтенсивніший прояв потепління з висотою, що у свою чергу може призвести

до зсуву строків водотоків від весняного до зимового періоду та зміщення зон дислокації флори і фауни, притаманної гірським регіонам, а також до фінансових збитків, в тому числі в туристичній індустрії;

- просторова трансформація природних зон дислокації флори і фауни в сторону полярних регіонів і вгору по висоті ландшафтів над рівнем моря;

- трансформація загальної циркуляції атмосфери, з посиленням меридіонального характеру циркуляції атмосфери і, як наслідок, до зростання повторюваності і загостреності небезпечних явищ погоди: тривалих і сильних морозів на загальному фоні теплих зим, циклонів - тайфунів або торнадо в тропічних регіонах, катастрофічних синоптичних утворень в помірних широтах тощо;

- опустелювання. Уже збільшились географічні масштаби аридізації, особливо в літний період, а також повторюваність та інтенсивність посух в деяких регіонах Азії, Африки і Південної Європи;

- виснаження запасів прісної води. На даний час біля 2 млрд. людей в 80 країнах світу живуть в умовах обмеженого забезпечення питною водою, а у 9 країнах споживання води перевищує швидкість її відновлення.;

- збільшення кількості «екологічних біженців». За даними ООН в найближчі роки у світі з'явиться майже 50 млн. чол., які покинуть свої місця проживання, рятуючись від стихійних лих. Причинами появи мільйонів «екологічних біженців» є підвищення рівня Світового океану, опустелювання та інші несприятливі стихійні явища. По оцінках Організації Червоного Хреста природні катаклізми є причиною появи більшого числа біженців, чим війни.

Особливості сучасних змін клімату на території України. Аналіз матеріалів інструментальних спостережень на мережі метеостанцій на території України показав, що за останні 100–120 років трансформація кліматичного поля на території України відбувається в тому напрямку і приблизно з тими ж темпами, що і в цілому на планеті, а саме [2–5]:

- річна температура в середньому підвищилася на $0,6 \pm 0,2$ °C/100 років;

- відбувся процес вирівнювання середньорічного температурного поля: у північних і північно-східних регіонах річна температура підвищилася на $1,0 \pm 0,2$ °C за 100 років, а у південних і південно-західних регіонах – лише на $0,5 \pm 0,1$ °C за 100 років.

Віковий хід приземної температури рівнинної частини території України за період 1885–2001 рр. показано на рис. 2.

Встановлено, що в умовах глобального потепління клімат України стає менш континентальним (амплітуда сезонного ходу температури знизилася $\sim 0,4\text{--}0,5^\circ\text{C}/10$ років) – ефект деконтиненталізація клімату України. Причому підвищення температури характерне для холодного періоду року (до $\sim 1,0^\circ\text{C}/100$ років), а також у квітні (до $\sim 1,5^\circ\text{C}/100$ років), а літні місяці відбулось незначне потепління і, навіть, в деяких регіонах, похолодання [2; 3; 5].

Середня річна сума атмосферних опадів на рівнинній території України становить 600 ± 50 мм/рік, що приблизно на $\sim 15\%$ менше від зонального рівня (700–800 мм/рік) для широтної зони, в якій вона розташована. У сучасному віковому ході атмосферних опадів на території України відбулись наступні зміни [2–6]:

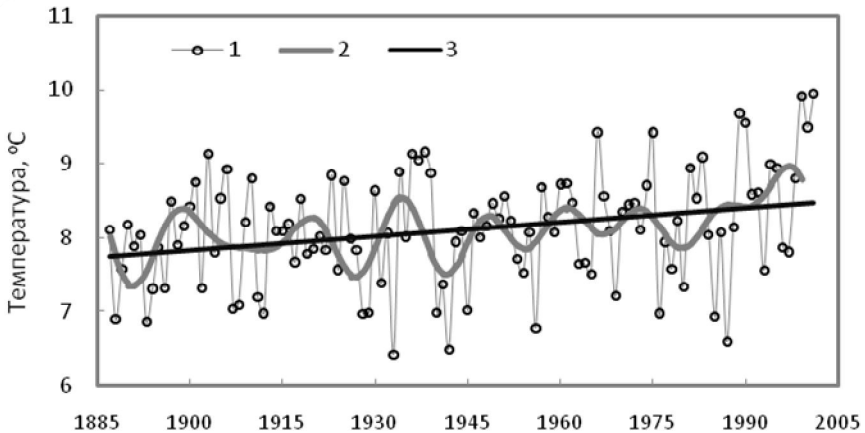

Рис. 2. Віковий хід приземної температури рівнинної частини території України за період 1885–2001 рр. (1 – емпіричні данні, 2 – модель, побудована на основі суперпозиції перших 9-и гармонік Фур'є, 3 – лінійний тренд для періоду 1900–2000 рр.

- загальна річна кількість атмосферних опадів майже не змінилася (незначне підвищення в межах 3-5%);

- загальне вирівнювання кліматичного поля річних сум опадів. В північно-західних регіонах України, де річна сума опадів була відносно високою (650–750 мм/рік), вона зменшилась приблизно на 10–15 %, а в південно-східних регіонах, де річна сума опадів була відносно низькою (350–450 мм/рік), вона підвищилась на $\sim 10\text{--}15\%$;

- зростання кількості атмосферних опадів в деякі місяці літнього сезону в північно-західних регіонах, і, навпаки, їх зменшення для цих місяців у південних і південно-східних регіонах;

- локалізоване з часом зниження кількості опадів для деяких місяців перехідних сезонів: весняний сезон – травень; осінній сезон – друга половина вересня – перша половина жовтня.

Слід відзначити, що виявлене зниження інтенсивності атмосферних опадів у травні та серпні проявляється на фоні загальної тенденції незначного зростання кількості опадів протягом теплого періоду року в останні 50 років. Зміни у кількості атмосферних опадів протягом на території України за останні 100 років пов'язане, можливо, і з варіаціями Північно-Атлантичного коливання (ПАК). Зниження кількості атмосферних опадів у серпні на території України є, можливо, наслідком виявленого загального літнього зміщення субтропічного мінімуму кліматичного поля атмосферних опадів у помірні широти (до $\sim 38\text{--}39^\circ$ пн.ш.), або характерного розширення його меж у серпні [2; 4].

За оцінками, отриманими на основі розроблених регіональних сценаріїв змін клімату [2; 5; 6] можна очікувати, що на території України до кінця XXI ст. :

- середньорічна температура підвищиться в середньому на $2,0\pm 0,5^\circ\text{C}$;

- загальна кількість атмосферних опадів на всій території зросте на $15\pm 5\%$;

- продовжуватиметься поступове зниження континентальності клімату (зменшення амплітуди сезонного ходу), поки не настане ефект насичення;

- зниження кількості опадів і підвищення випаровування в південних і південно-східних регіонах України при глобальному потеплінні, більшому ніж на $2\text{--}3^\circ\text{C}$ – через зсув північної периферії поясу субтропічних антициклонів на південні і південно-східні регіони України (цей ефект уже різко проявляється у південно-західних регіонах Європи).

Основні екологічні та соціально-економічні наслідки на території України від глобальних змін клімату. Серед несприятливих клімато-екологічних явищ і процесів на території України, які можуть призвести до значних фінансових збитків для різних сфер економіки, доцільно виділити наступні [2–5]:

- опустелювання південних і південно-східних регіонів України в результаті повільного зміщення в помірні широти північної периферії поясу субтропічних антициклонів, що призведе до виснаження ресурсів прісної води, зміщення дислокації природних зон, підвищення повторюваності посух, пилових буревіїв, смерчів в цих регіонах;

- інтенсифікація меридіоналізації загальної циркуляції атмосфери, що призведе до підвищення повторюваності ряду аномальних синоптичних утворень над територією України;

- підняття рівня Чорного та Азовського морів (в XX ст. їх рівень піднявся на 0,15–0,20 м, а при подальшому потеплінні до кінця XXI ст. можна очікувати підвищення рівня цих морів на 0,5–1,0 м), що призведе до інтенсивної ерозії узбережжя та деградації морських екосистем;

- зростання повторюваності катастрофічних повеней в регіоні Українських Карпат, спричинене інтенсифікацією зливових процесів і ускладнене інтенсивним вирубуванням лісів, які відігравали роль демпфіруючого фактору;

- активізація катастрофічних зсувів і просадкових деформацій в гірських регіонах Карпат і Криму через зміни режиму зволоження, водного балансу підземних та ґрунтових вод тощо.

Сучасні тенденції зменшення кількості опадів на північному заході і зростання кількості атмосферних опадів на південному сході України можна вважати позитивними для сільськогосподарського виробництва. Сценарні оцінки для XXI ст. врожайності основних агрокультур при глобальному потепленні до ~ 2 °C і при подвоєнні вмісту CO₂ в атмосфері дають позитивний результат для агросфери України (для C₃-рослин (пшениця, соя, рис) – збільшення врожайності на 15–20 %, а для C₄-рослин (кукурудза) – практично без змін). Але подальші зміни клімату з рівнями потепління, вищими від 2°C, вже може істотно ускладнити землеробство, особливо в південних і південно-східних регіонах України – через зниження кількості опадів і збільшення випаровування. Оцінки для другої половини XXI ст. дають, на жаль, досить песимістичні прогнози щодо трансформації на території України природних і окультурених екосистем. Сильно ускладнює екологічні наслідки від глобального потепління нераціональне використання іригаційних технологій, що істотно відзначиться на запасах прісної води і стані ґрунтів.

Отже, найбільш вразливими до змін клімату на території України є

прибережні регіони Чорного та Азовського морів, Українські Карпати і гори Криму, та південні та південно-східні степові зони. Саме ці регіони України – є найпривабливішими для туристичної індустрії.

Слід зазначити, що зниження рекреаційної привабливості території, спровоковане негативними змінами у навколишньому середовищі через антропогенне забруднення території та через ряд негативних наслідків від змін клімату може призвести до різкого зниження якості надання послуг в туристичній індустрії, і в подальшому до зниження фінансової рентабельності. Враховуючи це для рекреаційних територій необхідно провести еколого-кліматичну оцінку стану рекреаційних територій і туристичних центрів та розробити стратегію розвитку з врахуванням сучасних тенденцій у навколишньому середовищі і їх регіональних особливостей та розробити програму дій враховуючи сценарії подій на майбутнє.

Література

1. Антропогенные изменения климата / [под ред. М.И. Будыко]. – Л.: Гидрометиздат, 1987. – 407 с.
2. Бойченко С.Г. Напівемпіричні моделі та сценарії глобальних і регіональних коливань змін клімату / С.Г.Бойченко. – К.: «Наукова думка», 2008. – С. 310.
3. Бойченко С.Г. Глобальне потепління та його наслідки на території України // Український географічний журнал / С.Г.Бойченко, В.М.Волощук, І.А.Дорошенко, 2000. – № 3. – С. 59–68.
4. Бойченко С.Г. Параметризація смещення субтропического минимума атмосферных осадков в Северном полушарии при глобальном потеплении // Доповіді НАН України / С.Г.Бойченко, В.М.Волощук, Н.Н.Сердюченко, 2006. – № 9. – С. 130–135.
5. Волощук В.М. Клімат України. Розділ 5.3. Сценарії можливих змін клімату України в 21 ст. (під впливом глобального антропогенного потепління) / В.М.Волощук, С.Г.Бойченко. – К.: Вид-во Раєвського, 2003. – С. 319–330.
6. Монин А.М. Новое о климате / А.М.Монин, А.А.Берестов // Вестник РАН. – 2005. – Т. 75. – № 2. – С. 126–138.
7. Beck Ch., J. Rudolf Grieser and Bruno. A New Monthly Precipitation Climatology for the Global Land Areas for the Period 1951 to 2000 // Klimastatusbericht. – 2004. – P. 181–190.
8. Climate change 2007: The Scientific Basis – Contribution of Working Group I to the IPCC Fourth Assessment Report, UNEP/WMO, 2007. – 250 p. <http://www.ipcc.ch/SPM2feb07.pdf>

9. Jones P. Surface air temperature and its changes over the past 150 years / [P.Jones, M.New, D.Perker, S.Mattin, I.Rigir // Reviews of Geophysics. – 1999. – № 37. – P. 173–180.
10. Wang G. Agricultural drought in a future climate: results from 15 global climate models participating in the IPCC 4th assessment // Climate Dynamics. – 2005. –V. 25. – P. 739–753.
11. Weaver A. The Earth system climate model and the thermohaline circulation in past, present and future climates // The State of the Planet: Frontiefs and challenger in Geophysics (Ed. by Stepen R. et.al) – American Geophysical Union. Washington, DC. – 2004. – P. 279–296.

WPLYW WYBRANYCH ZACHOWAŃ PROZDROWOTNYCH NA SAMOOCENĘ WYDOLNOŚCI I SPRAWNOŚCI FIZYCZNEJ STUDENTÓW TURYSTYKI

A. Bezulska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.

INTRODUCTION

Wielu autorów sprawności i wydolności fizycznej przypisuje bardzo ważne znaczenie kulturowe i społeczne [19]. Należą one do grupy pozytywnych mierników zdrowia oraz są podstawą dobrego samopoczucia [8; 25].

W badaniach sondażowych, gdzie ocenie podlega stan zdrowia, samopoczucie, wykorzystuje się głównie subiektywne mierniki zdrowia, a wśród nich – samoocenę. Znajduje się ona wśród czynników warunkujących jakość i długość życia, obok kondycji fizycznej i psychicznej [9]. Samoocena zdrowia uznawana przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) za jeden z podstawowych subiektywnych wskaźników zdrowia populacji, wielokrotnie służy do porównań międzynarodowych [2; 8; 10].

Obok mierników subiektywnych wyróżniamy również mierniki obiektywne [16], m. in. wskaźniki zachorowalności, umieralności, wyniki badań kontrolnych, antropometrycznych, testów sprawnościowych, czy prób wysiłkowych. Wskaźniki obiektywne w odniesieniu do zdrowia, dają nam informację o sprawności funkcjonowania poszczególnych układów i adaptacji organizmu do wysiłku fizycznego. Z fizjologicznego punktu widzenia, zdrowie i sprawność mechanizmów adaptacyjnych do wysiłku są od siebie zależne [17].

Wielu autorów podkreśla w swoich pracach istotność samooceny i jej wyników w określaniu stanu zdrowia ludności Polski i porównywaniu ich z

wynikami badań międzynarodowych [18; 26]. Wyniki licznych badań poświęconych porównaniu samooceny z wybranymi wskaźnikami oceny zdrowia, jakości i zadowolenia z życia, wskazują na istotną statystycznie zależność [15; 23–24]. Znaczną uwagę poświęcono również samoocenie w pracach dotyczących przebiegu stanów chorobowych, zabiegów pooperacyjnych, gdzie badany był pod stałą opieką lekarską i ocena jego samopoczucia poddawana była bieżącej i obiektywnej analizie medycznej [3; 13; 21; 31]. Celem pracy była analiza wpływu wybranych zachowań prozdrowotnych na obiektywną i subiektywną ocenę własnego zdrowia i sprawności fizycznej.

METHODS

Badaniom poddano 32 osobową grupę studentów w przedziale wiekowym 21–24 lat deklarujących dobry i bardzo dobry stan zdrowia oraz brak przeciwwskazań zdrowotnych do udziału w próbach wysiłkowych, co zostało potwierdzone przez lekarza obecnego w trakcie prowadzonych testów. Badaną grupę uznano za jednorodną w odniesieniu do aktywności fizycznej, ponieważ mężczyźni nie brali udziału w regularnych zajęciach o charakterze sportowym. Spośród badanych, 12 osób zadeklarowało nieregularny udział w formach rekreacyjnych (grupa umiarkowanie aktywna), pozostałe osoby nie uczestniczyły w żadnych zajęciach ruchowych (nieaktywna).

W pierwszej części badań posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, a jej celem było określenie sposobu spędzania czasu wolnego, aktywności sportowej i rekreacyjnej oraz zachowań prozdrowotnych. Przeprowadzona ankieta miała charakter audytoryjny oraz składała się z 17 pytań. Studenci zostali poinformowani o celu prowadzonych badań oraz w sposobie wypełnienia kwestionariusza ankiety. Pytania zawarte w kwestionariuszu częściowo wzorowane były na polskiej wersji Nottingham Health Profile [5; 20] oraz międzynarodowym, standardowym kwestionariuszu HBSC (Health Behaviour in Schoolaged Children: A WHO Collaborative Cross-national Study) służących do oceny subiektywnego stanu zdrowia [7; 24].

Druga część badań obejmowała próby wysiłkowe, a jej celem było określenie wydolności tlenowej, składu ciała oraz oznaczenie stężenia kwasu mlekowego przed i po wysiłku. Badani przed przystąpieniem do prób wysiłkowych podpisali stosowne oświadczenie, na przeprowadzenie badań uzyskano zgodę Komisji Bioetycznej. W dniu badania obecny był lekarz, który ocenił możliwość przystąpienia badanych do testu oraz monitorował jego przebieg.

Po dokonaniu pomiarów biometrycznych badani wzięli udział w nieinwazyjnym pomiarze składu ciała metodą bioimpedancji elektrycznej, przy użyciu analizatora składu ciała AKERN BIA 101 oraz programów BODYGRAM i BODYSCAN. Badanie wykonywano w pozycji leżącej. Po odłuszczeniu naskórka w obrębie grzbietowej części prawej i lewej dłoni oraz prawej i lewej stopy, naklejono 8 elektrod. Na podstawie uzyskanych wartości rezystancji i reaktancji pojemnościowej, za pomocą programów Bodygram i Bodyscan określono skład ciała. Następnie badanych poddano próbie wysiłkowej wykonanej na bieżni mechanicznej. Oceny wydolności tlenowej dokonano stosując test o wzrastającym obciążeniu. Startową szybkość biegu ustalono na 4 m/h i zwiększano, co dwie minuty zawsze o 0.5 m/h, aż do osiągnięcia pułapu tlenowego ($\text{VO}_{2\text{max}}$). Podczas testu, w sposób ciągły oznaczano minutową wentylację płuc (VE), zużycie tlenu (VO_2) i wydalanie dwutlenku węgla (VCO_2), stosując analizator powietrza wydychanego Oxycon Mobile. Częstość skurczów serca rejestrowano sportsterem Polar PE 3000. Przed rozpoczęciem testu oraz trzy minuty po jego zakończeniu pobierano krew kapilarną z płatka ucha i oznaczano w niej zawartość kwasu mlekowego z wykorzystaniem spektrofotometru.

Uzyskane wyniki opracowano podstawowymi metodami statystycznymi, obliczono średnie arytmetyczne ($\bar{x}$) i odchylenia standardowe (SD). Zmienne analizowano za pomocą testu t-studenta oraz wyznaczono współczynniki korelacji Pearsona (r). Za poziom istotny statystycznie przyjęto wartość $p \leq 0.01$.

RESULTS

Wyniki samooceny

Wśród 32 badanych mężczyzn, 16 oceniło swoje zdrowie bardzo dobrze, 15 – dobrze, jedna osoba – dostatecznie, brak wskazań na ocenę mierną i złą. Za osobę bardzo aktywną ruchowo uważało siebie 3 badanych, 7 wskazało na umiarkowanie aktywną, 7 – mało aktywną, natomiast 15 – za zupełnie nieaktywnych ruchowo.

W odniesieniu do samooceny wydolności organizmu, studenci wskazali odpowiednio: bardzo dobra – 3, dobra – 12, dostateczna – 11 i mierna – 6.

W odniesieniu do uczestnictwa w zajęciach sportowych i rekreacyjnych, 8 ankietowanych zadeklarowało regularne w nich uczestnictwo, 24 – uczęszczało sporadycznie lub nie uczestniczyło w żadnych zajęciach ruchowych. Na aktywność ruchową jako podstawowy składnik zdrowego stylu życia wskazało 86 % ankietowanych.

Wyniki pomiarów wydolnościowych

Wskaźniki biometryczne badanych mężczyzn zawiera tabela 1. Tabela ta wskazuje, że mimo zbliżonego wieku i deklarowanego znikomego udziału w zajęciach ruchowych, badane osoby cechowała duża rozpiętość pomiarów biometrycznych, szczególnie w odniesieniu do wagi ciała, która zawierała się w przedziale od 50,5 kg do 96 kg, natomiast wysokość ciała od 166,5 cm do 190 cm. Wskaźnik BMI ciała badanych studentów zawierał się w granicach od 17,4 do 29,3 i był w wielu przypadkach bardzo niski.

Badani studenci nie mieli problemu z otyłością, jedynie u dwóch mężczyzn procentowy wskaźnik tkanki tłuszczowej był wyższy i przekraczał 40 %.

W tabeli 2 zamieszczono wyniki próby wysiłkowej, które również wskazały na znaczące różnice indywidualne. Jako podstawowy parametr służący do oceny zdolności wykonywania długotrwałych wysiłków przyjęto wynik maksymalnego pochłaniania tlenu w przeliczeniu na kilogram masy ciała (VO_{2max}). Najniższy uzyskany w badanej grupie wskaźnik (VO_{2max}) wyniósł 34 ml/min/kg, natomiast najwyższy to 58 ml/min/kg, przy średnim wyniku 47 ml/min/kg. Znaczące były również rozbieżności wyników wentylacji minutowej płuc (VE), od 82 l/min do 163 l/min. Podobnie różnice zauważono w powysiłkowym stężeniu kwasu mlekowego, gdzie uzyskana wartość minimalna wyniosła 5,0 mmol/l, a maksymalna 14,5 mmol/l, przy średnim wyniku 8,5 mmol/l.

Podczas analizy wyników stwierdzono, że osoby, które uzyskały najwyższe wartości VO_{2max} , cechowała jednocześnie największa osiągnięta prędkość biegu (V), o czym świadczy wysoki współczynnik korelacji Persony ($r=0,87$). Pozostałe zależności pomiędzy badanymi parametrami wysiłkowymi (VE, HR, LA) wskazywały na dodatnią korelację, jednakże wskaźnik r nie przekraczał wartości 0,5 i był nieistotny statystycznie ($p \leq 0,01$).

Analiza porównawcza samooceny zdrowia z wynikami pomiarów wydolnościowych

Wybrane parametry charakteryzujące wydolność tlenową zostały przedstawione na wykresach z uwzględnieniem samooceny badanych osób oraz zestawione z wybranymi zachowaniami zdrowotnymi.

Grupa osób oceniających swoje zdrowie bardzo dobrze, uzyskała wyższe wyniki VO_{2max} , a różnice były istotne statystycznie ($p \leq 0,01$). Brak było wskazań na ocenę dostateczną i złą w odniesieniu do oceny

własnego zdrowia [ryc. 1a]. Wyliczając współczynnik korelacji Pearsona ($r=0,39$) wykazano dodatnią zależność pomiędzy osiągniętym pułapem tlenowym a wynikiem samooceny zdrowia.

Wyniki samooceny wydolności wykazały związek z wynikami pomiaru pułapu tlenowego [ryc. 1b]. Wynik średniego pułapu tlenowego w grupie oceniających swoją wydolność dobrze i bardzo dobrze wyniósł 49,9 ml/min/kg, natomiast w grupie osób oceniających swoją wydolność dostatecznie i źle 44,6 ml/min/kg, różnice były istotne statystycznie ($p \leq 0,01$). Istotna była również zależność oceny własnej wydolności i osiągniętego pułapu tlenowego, współczynnik korelacji Pearsona wyniósł $r=0,53$.

Studenci określający siebie jako aktywni fizycznie osiągnęli wyższy poziom VO_{2max} uzyskując wynik średni 51,7 ml/min/kg, a średnia wartość pułapu tlenowego osób nieaktywnych fizycznie wyniosła 45,5 ml/min/kg (różnice istotne statystycznie $p \leq 0,01$), [ryc. 1c].

Palenie tytoniu miało wpływ na osiągnięty wynik pułapu tlenowego oraz na samoocenę [ryc. 1d i 2a, b]. Osoby palące osiągnęły średni wynik VO_{2max} równy 48,9 ml/min/kg, natomiast osoby niepalące 45,3 ml/min/kg (różnica nie istotna statystycznie). Jednocześnie zauważono, że palenie papierosów wpłynęło na samoocenę zdrowia i wydolności badanych.

Świadomość negatywnego wpływu palenia tytoniu na organizm była wśród badanych wysoka [ryc. 2a, b]. Można również zauważyć, że w odniesieniu do oceny własnej wydolności była ona wyższa (współczynnik korelacji Pearsona $r=0,52$), aniżeli w odniesieniu do oceny stanu zdrowia ($r=0,38$). W grupie palących osób brak było wskazań na bardzo dobrą wydolność, a stan zdrowia jako bardzo dobry oceniło 6 (35 %) badanych z grupy palących ($N=17$). W grupie niepalących studentów większość (81 %) zarówno swoją wydolność jak i stan zdrowia oceniło bardzo dobrze i dobrze.

Kolejnym analizowanym zagadnieniem był wpływ spożywania alkoholu na uzyskane wartości pułapu tlenowego [ryc. 1e]. Badani, którzy wskazali na spożycie alkoholu z większą częstotliwością cechowali się niższymi wartościami osiągniętego pułapu tlenowego (różnica nie była istotna statystycznie). Przy analizie wyników, warto podkreślić, że osoby spożywające alkohol z większą częstotliwością cechowały się jednocześnie niższym uczestnictwem w zajęciach ruchowych, co tłumaczy dodatni wynik korelacji między spożywaniem alkoholu a samooceną zdrowia i wydolności (odpowiednio $r=0,32$ i $r=0,41$). Podobnie, jak wskazana wyżej zależność samooceny od palenia tytoniu, tak i w przypadku spożywania

alkoholu, była ona wyższa w odniesieniu do oceny własnej wydolności aniżeli zdrowia [ryc. 3a, b].

Wśród osób deklarujących wysoki, średni lub niski stopień zadowolenia ze swojego wyglądu stwierdzono istotne zróżnicowanie wyników pomiarów tkanki tłuszczowej i mięśniowej. Osoby o wyższym procentowym wskaźniku zawartości tkanki mięśniowej charakteryzowały się wyższym poziomem zadowolenia z wyglądu, który spadał odpowiednio u osób z mniejszą jej zawartością (współczynnik korelacji dodatni $r=0,35$). Analogicznie zauważono spadek poziomu zadowolenia z wyglądu wraz ze wzrostem zawartości tkanki tłuszczowej (współczynnik korel. ujemny $r=-0,18$). Analiza oceny wydolności badanych według wskazań American Heart Association [14] wykazała, że wydolność fizyczną na poziomie bardzo dobrym, posiadało trzech badanych (9,4 %), dobrym 22 badanych (68,8 %), średnim – 7 (21,9 %). Brak było wskazań na dostateczną i niską ocenę wydolności. 13 spośród 32 badanych mężczyzn (zaledwie 40,6 %) trafnie oceniło swój poziom wydolności. Pozostałe wskazania były w większości zaniżone (50 %) a 9,4 % ocen zawyżonych, więc samoocena wydolności studentów była obarczona błędem na poziomie 59,4 %.

DISCUSSION

Literatura poświęcona zagadnieniom zdrowia wskazuje, że jego ocena opiera się w dużej mierze na wynikach badań ankietowych, w których to badany dokonywał samooceny zachowań zdrowotnych, sprawności, jakości i zadowolenia z życia. W ostatnich latach zwraca się szczególną uwagę na wykorzystanie w ocenie zdrowia wskaźników subiektywnych [2; 28]. Zastosowanie międzynarodowych, standardowych kwestionariuszy w badaniach nad zachowaniami zdrowotnymi np. HBSC [7], SF36 [11; 29] pozwala na porównanie otrzymanych wyników samooceny w różnych grupach narodowościowych [8; 18; 21], społecznych [15; 16; 19], wiekowych [22; 31] i in. Istotne znaczenie w samoocenie zdrowia i sprawności fizycznej ma płeć badanego [1; 12; 23], jego wiek [31] i wykształcenie [15; 19]. Wyniki badań wykazały, że samoocena kobiet była niższa od samooceny mężczyzn, osoby młodsze oceniły swoje zdrowie odpowiednio wyżej, podobnie osoby z wyższym wykształceniem. Wyższą samoocenę posiadały również osoby stanu wolnego [12; 24]. Wskazano także na istotny wpływ zasobów majątkowych, osoby żyjące w ubóstwie oceniły swoje zdrowie poniżej przeciętnej [12]. Jednakże uwzględniając wyżej wymienione kryteria, badana grupa była grupą jednorodną pod względem: wieku, płci, stanu cywilnego, statusu majątkowego (na utrzymaniu rodziców), zdrowia.

Samooceny badanych w odniesieniu zarówno do swojej wydolności, sprawności jak i zdrowia były wysokie. Wydolność tlenowa badanych mężczyzn ($VO_{2max}=47,04$ ml/min/kg), mimo znikomego uczestnictwa w regularnej aktywności ruchowej okazała się nieznacznie niższa od aktywnych studentów wychowania fizycznego (49 ml/min/kg) [14]. W ocenie wydolności fizycznej według AHA badani studenci kwalifikują się do grupy osób z wydolnością dobrą (VO_{2max} w przedziale 43–52 ml/min/kg) [6].

Podsumowując wyniki badań subiektywnych i obiektywnych można zauważyć rozbieżności w pojmowaniu zdrowia i oceny siebie jako osoby zdrowej. Wyniki badań sondażowych wskazały, że ankietowani studenci nie zauważali związku między stanem zdrowia a poziomem wydolności. Ponad połowa (53 %) oceniła swoje zdrowie bardzo dobrze, natomiast na wysoką wydolność wskazało zaledwie 9 % badanych.

Aktywność ruchowa jest podstawowym składnikiem zdrowego stylu życia, czego świadomość miało 86 % badanych, ale jednocześnie tylko 31 % uważało siebie za osobę aktywną ruchowo. Wysoką świadomość wpływu aktywności fizycznej na zdrowie w badanej grupie potwierdziły istotne zależności między samooceną wydolności a wynikami próby wysiłkowej. Osoby mniej aktywne ruchowo i oceniające swoją wydolność dobrze i dostatecznie, uzyskały poziom pułapu tlenowego odpowiednio niższy w stosunku do osób bardziej aktywnych i wyżej oceniających swoją wydolność.

Bardzo istotnym wnioskiem wynikającym z próby określenia trafności samooceny wydolności i wyniku testu wysiłkowego (zaledwie 41 % trafnych wskazań) jest stwierdzenie, że ponad połowa młodych mężczyzn błędnie ocenia swój poziom wydolności. 59 % błąd samooceny wydolności badanych prawdopodobnie miał związek z wysokim poziomem świadomości dotyczącej wpływu negatywnych zachowań zdrowotnych na wydolność organizmu (hipokinezja, nadużywanie alkoholu, palenie tytoniu), na co wskazały wyniki przeprowadzonych badań. Interesujące jest jednak, że wśród badanych te same czynniki miały mniejszy wpływ na samoocenę zdrowia. Można tłumaczyć to z jednej strony wiekiem badanych (młodzi ludzie oceniają swoje zdrowie odpowiednio wyżej), z drugiej, popularnym stwierdzeniem, że zdrowie to brak choroby.

Podsumowując należy podkreślić, że wyniki obiektywnych prób wysiłkowych, niezależnie od zaniżonej samooceny wydolności badanych, wskazały na istotną korelację między poziomem VO_{2max} a samooceną zdrowia i wydolności. Istotny okazał się regularny wpływ aktywności fizycznej na wynik VO_{2max} , uczestniczący w zajęciach ruchowych uzyskali jego

wyższy poziom. Wśród zachowań zdrowotnych ankietowani wskazali, że palenie tytoniu i spożywanie alkoholu miało większy wpływ na ich wydolność aniżeli na zdrowie. Palenie papierosów przez badanych mężczyzn oraz spożywanie alkoholu z większą częstotliwością nie miało wyraźnego odzwierciedlenia w poziomie osiągniętego pułapu tlenowego, miało jednak istotne znaczenie podczas dokonania samooceny.

Uzyskane w pracy wyniki badań wykazały, że trudno jest uznawać dane ankietowe dotyczące oceny wydolności za wystarczające.

REFERENCES

1. Bezulska A., Tourist and recreational activity of the student of state vocational college in Gorzów Wielkopolski; *Science for sport and health*, Politechnika Opolska, Opole 2008: 124–125.
2. Broda G., Jakość życia – ważny pomiar zdrowia, *Kardiologia Polska*, 2009, 67: 1086–1087.
3. Brzyski P., Trafność i rzetelność skal pomiarowych. Jakość życia w chorobach układu sercowo-naczyniowego, *Termadia*, 2006: 43–54.
4. Bytniewski M., Czupryn J., Rekreacja ruchowa a zdrowie w opinii studentów PWSZ w Białej Podlaskiej, *Biała Podlaska 2006*: 141–146.
5. Carr-Hill R.A., Kind P., The Nottingham health profile, *Social Science & Medicine*, 1989, 28: 885.
6. Costill D.L., Wilmore J.H., *Physiology of Sport and Exercise*, Human Kinetics, 2004, Champaign III: 92–110.
7. Currie C., Samdal O., Boyce W., Smith B., *Health Behaviour in School-Aged Children: a WHO Cross-National Study. Research Protocol for the 2001/2002 Survey*, Edinburgh 2001.
8. Drabik J., *Aktywność, sprawność i wydolność fizyczna jako mierniki zdrowia człowieka*, Wydaw. Uczelniane AWF w Gdańsku, Gdańsk 1997.
9. Drygas W., ed. *Ocena Aktywności fizycznej mieszkańców sześciu krajów europejskich. Projekt «Bridging East-West Health Gap»*, *Medicina Sportiva*, 2001, vol. V: 119.
10. Ezzati M., Hoom S.V., Rodgers A., Estimates of global and regional potential health gains From reducing multiple major risk factors, *The Lancet*, 2003, 362: 271–280.
11. Garratt A. M., Ruta D. A., The SF36 health survey questionnaire; an outcome measure suitable for routine use within the NHS? *British Medical Journal*, 1993, 306: 1440–1444.
12. GUS: *Stan zdrowia ludności Polski w 2004*.
13. Jarema M., Koniecznyńska Z., Głowczak A., Próba analizy subiektywnej oceny jakości życia pacjentów z rozpoznaniem schizofrenii lub depresji, *Psychiatria Polska*, 1995, 29: 641–654.

14. Jaskólski A., Podstawy fizjologii wysiłku fizycznego zarysem fizjologii człowieka, Wydawnictwo AWF we Wrocławiu, Wrocław 2002.
15. Kawczyńska-Butrym Z., Samoocena zdrowia mieszkańców osiedli byłych państwowych gospodarstw rolnych, *Zdrowie Publ.*, 2003, 113: 23–27.
16. Kopczyński J., Goryński J., Metody i wyniki oceny stanu zdrowia społeczeństwa polskiego, Instytut Medycyny Społecznej AM w Warszawie, *Postępy Nauk Medycznych*, 2002, vol. IV:188–202.
17. Kozłowski S., Granice przystosowania, Wiedza Powsz., Warszawa 1986.
18. Laaksonen M., McAlister A.L., Drygas W., Do health behaviour and psychosocial risk factors explain the European East-West gap in health status? *European Journal Public Health*, 2001, vol. XI: 65–73.
19. Mazur J., Woynarowska B., Mierniki nierówności społecznych w badaniach ankietowych młodzieży szkolnej, *Przegląd Epidemiologiczny*, 2004, 58: 377–390.
20. McEwen J., Hunt S., McKenna S., A measure of perceived health: the Nottingham Health Profile. World Health Organization, Copenhagen 1987: 590–603.
21. McGee H.M., Oldridge N., Hellemans I.M., Quality of life evaluation in cardiovascular disease: a role for the European Society of Cardiology? *European Journal of Cardiovascular Prevention & Rehabilitation*, 2005, 12: 191–192.
22. Muszalik M., Kędziora-Kornatowska K., Jakość życia przewlekle chorych pacjentów w starszym wieku, *Gerontologia Polska*, 2006, 14: 185–189.
23. Nowak M., Samoocena stanu zdrowia i sprawności fizycznej kobiet a ich udział w kontrolnych badaniach lekarskich, *Nowa Medycyna – Medycyna w Sporcie III*, 1999, vol. VII: 45–48.
24. Oblacińska A., Woynarowska B., Zdrowie subiektywne, zadowolenie z życia i zachowania zdrowotne uczniów szkół ponadgimnazjalnych w Polsce, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2006.
25. Przewęda R., Sprawność i wydolność fizyczna jako pozytywne mierniki zdrowia, Zakład Promocji Zdrowia, Warszawa 1997.
26. Rysik S.L., Czy spadek umieralności z powodu chorób układu krążenia ludności Polski związany jest z obniżeniem globalnego ryzyka sercowo-naczyniowego zależnego od zmian w stylu życia? *Kardiologia Polska*, 1999, 50: 111–116.
27. Woynarowska B., Edukacja zdrowotna, PZWL, Warszawa 2007: 17–75.
28. Woynarowska B., Sokołowska M., Zachowania zdrowotne i zdrowie młodzieży szkolnej w Polsce i innych krajach. Tendencja zmian w latach 1990–1998, Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW, Warszawa 2000.
29. Tylka J., Piotrowicz R., Kwestionariusz oceny jakości życia SF-36 – wersja polska, *Kardiologia Polska*, 2009, 67: 1166–1169.

30. Wrześniewski K., Jak badać jakość życia pacjentów kardiologicznych, *Kardiologia Polska*, 2009, 67: 790–791.
31. Zapalski S., Jakość życia chorych z przewlekłą niewydolnością żylną. *Journal of Polish Angiological Society*, 1999, 25: 236–241.
32. Zboralski K., Gałęcki P., Wysokiński A., Orzechowska A., Talarowska M., Jakość życia a funkcjonowanie emocjonalne w chorobach układu krążenia, *Kardiologia Polska*, 2009, 67: 1228–1234.
33. Żukowska Z., Potrzeby i styl życia człowieka wobec zagrożeń cywilizacyjnych jego zdrowia, *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne*, 1995, vol. III: 107–111.

FIGURE LEGENDS

Tab. 1. Wiek oraz parametry biometryczne badanych studentów. W górnym rzędzie podano wartości średnie i ich odchylenia standardowe, a w dolnym zakres zmienności cechy.

Tab. 2. Wyniki pomiarów składu ciała badanych osób metodą bioimpedancji. W górnym rzędzie podano procentowe wartości średnie i odchylenia standardowe zawartości tkanki tłuszczowej, masy beztłuszczowej oraz masy mięśniowej, w dolnym zakresie ich zmienności.

Ryc. 1. Wartości średnie i odchylenie standardowe pułapu tlenowego (VO₂max) w relacji do samooceny zdrowia (a), samooceny wydolności (b), samooceny aktywności fizycznej (c), palenia tytoniu (d) oraz częstotliwości spożywania alkoholu (e).

Ryc. 2. Samoocena poziomu wydolności organizmu (a) i zdrowia (b) osób palących i niepalących.

Ryc. 3. Samoocena wydolności (a) oraz zdrowia (b) osób spożywających alkohol z różną częstotliwością.

Tabl. 1

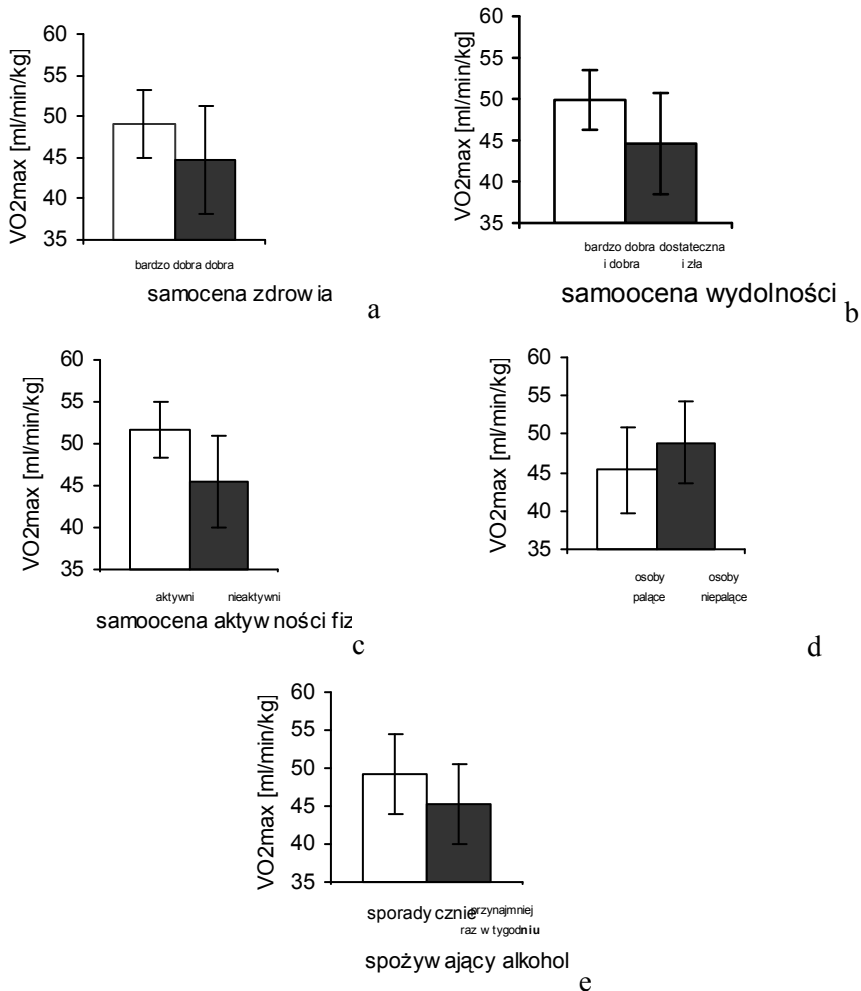
Wiek oraz parametry biometryczne badanych studentów. W górnym rzędzie podano wartości średnie i ich odchylenia standardowe, a w dolnym zakresie zmienności cechy

Wartość	Wiek (lata)	Wysokość ciała, cm	Ciężar ciała, kg	BMI
$\bar{x} \pm S.D.$	21.6±0.9	181.0±7.6	74.4±10.3	22.9±2.8
min–max	21–24	166.5–190.0	50.5–96.5	17.4–29.3

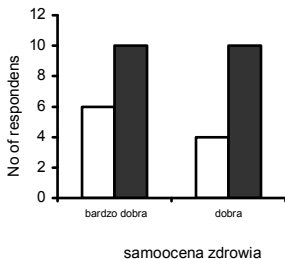
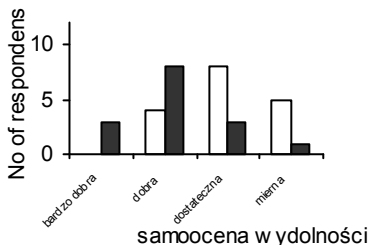
Tabl. 2

Wyniki próby wysiłkowej badanych osób wykonanej na bieżni mechanicznej. W górnym rzędzie podano wartości średnie i odchylenia standardowe tętna (HR), pułapu tlenowego (VO₂max), wentylacji minutowej płuc (VE), prędkości biegu (V) oraz stężenia kwasu mlekowego po wysiłku (LA), w dolnym zakresie ich zmienności

Wartość	HR (ud./min)	VO ₂ max (ml/kg/min/)	VE (l/min)	V (mph)	LA (mmol/l)
$\bar{x} \pm S.D.$	194.8±14.7	47.0±5.7	121.2±21.7	7.8± 0.9	8.5 ±2.3
min–max	134.0–214.0	34.3±58.0	53.0±163.0	6.0±9.5	5.0 ±14.5

Ryc. 1. Wartości średnie i odchylenie standardowe pułapu tlenowego (VO₂max) w relacji do samooceny zdrowia (a), samooceny wydolności (b), samooceny aktywności fizycznej (c), palenia tytoniu (d) oraz częstotliwości spożywania alkoholu (e)

□ palacy ■ niepalacy

a

b

Рис. 2. Самоцена poziomu wydolności organizmu (a) i zdrowia (b) osób palących i niepalących

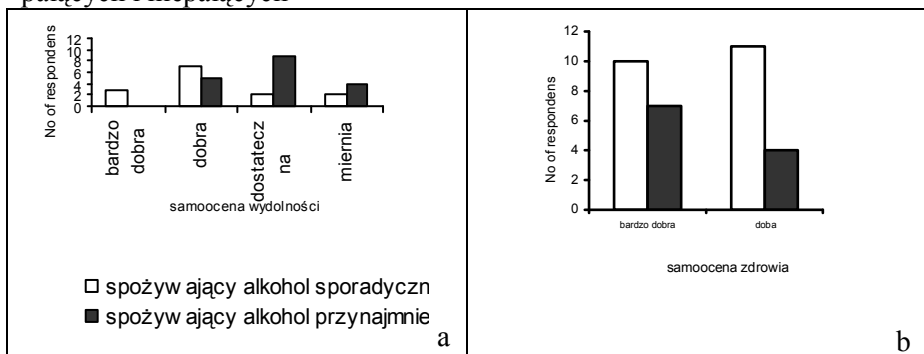

Рис. 3. Самоцена wydolności (a) oraz zdrowia (b) osób spożywających alkohol z różną częstotliwością

«ЖИВИЙ МУЗЕЙ» ГУЦУЛЬЩИНИ У ТВОРИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»

Г.В. Білавич, Х.В. Лубів

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Національна література – своєрідна пам’ять народу, де фіксуються його ментальність, світобачення, загальнонародні та родинні традиції, звичаї, обряди, пласти народнопісенної й поетичної творчості. Вона слугує не тільки художньо-естетичному пізнанню, формуванню високих духовних ідеалів, а й поглиблює знання з українознавства. Показовою в цьому плані є повість «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського, яку можна вважати своєрідним художньо-етногра-

фічним музеєм Гуцульського краю, позаяк автор настільки глибоко проник у світ фольклорної народно-пісенної скарбниці Гуцульщини, менталітету та демонології верховинців, побуту, звичаєво-обрядових традицій гуцулів тощо, що, читаючи твір, ніби відвідуєш зали етнографічно-мистецького «живого музею» Гуцульщини («музею в образах»), де можна виокремити такі «експозиції»: ментальність, звичаї, обряди, традиції; побут та культура; мова, музичний фольклор, усно-поетична творчість (казки, приповідки, ворожіння, замовляння, закликання, голосіння); природа; одяг; господарювання тощо [3, с. 77].

Зробимо невеликий екскурс в історію створення художньо-етнографічного музею «в образах» «Тіні забутих предків», «експонати» до якого Михайло Коцюбинський збирав скрупульозно, ґрунтовно, дуже професійно, достеменно вивчаючи кожен із них. Він вивчав фольклорно-етнографічні матеріали із життя гуцулів: «Етнографічні збірники» Наукового товариства ім. Т. Шевченка, «Матеріали до гуцульської демонології» А. Онишука, «Гуцульські примівки» І. Франка, «Гуцульщину» В.Шухевича, твори Ю.Федьковича; у доборі матеріалу сприяв учений-етнограф і фольклорист В.Гнатюк, який, окрім іншого, і запросив його в гості, у село Криворівню, де письменник 1910 р. мав змогу поповнити свої знання із життя і побуту гуцулів, підкріпити отримані з наукової літератури відомості живими враженнями. У листі до М.Горького читаємо: «Коли б Ви знали, який це чудовий, майже казковий куточок, з густо зеленими горами, з вічно шумючими гірськими ріками, чистий і свіжий, ніби вчора народився. Костюми, звичаї, весь уклад життя гуцулів – помадів, що проводять все літо зі своїми стадами на вершинах гір – настільки своєрідні і мальовничі, що почуваш себе перенесеним у якийсь новий невідомий світ. Як було б добре, аби ви хоч раз з'їздили в Карпати» [1, с. 366]. Отож під впливом цих вражень та завдяки наполяганням В.Гнатюка Коцюбинський став писати повість про гуцулів: «Я ... з головою впірнув у Гуцульщину, яка мене захопила. Який оригінальний край, який незвичайний казковий народ...» [1, с. 381].

Наступного року письменник знову в Карпатах: оселився в мальовничому селі Криворівні, де збиралися влітку такі відомі діячі української культури і науки, як І. Франко, Л. Українка, В. Стефаник, Ю. Федькович, В. Гнатюк та ін. Письменник одразу приступив до збору етнографічних матеріалів, відвідував багато сіл, гуцульських осель, вивчав сімейний та громадський побут, записував легенди,

повір'я, вірування. Володимир Гнатюк писав у своїх спогадах: «Наперед студював він місцеву природу ходив по лісі та по царинках... Робив собі всякі записки, розмовляв із селянами на різні теми, заходив до їх хат, придивлявся усему пильно, не поминаючи нічого, навіть найменшої дрібниці... У 1911 р. робив прогулку до Голов, звідки разом із учителем Л. Гарматієм їздив на полонину Скупову, ночував там при ватрі, їв бануш і приглядався полонинському життю. У Головах ходив також на «посіджіне» (забави при мерці); оглядав понадто похорон і □итниц» [4, с. 21].

У побуті гуцулів М. Коцюбинського особливо вразило збереження багатьох архаїчних звичаїв та обрядів, частина яких сягала своїм корінням у глибину віків. Уже на початку свого перебування в Криворівні Коцюбинський повідомляв Горькому: «Весь час проводжу в екскурсіях по горах, верхи на гуцульському коні, легкому й граціозному, як балерина. Побував у диких місцях, доступних небагатьом, на «полонинах», де гуцули – номади проводять зі своїми стадами все літо. Якби Ви знали, яка величала тут природа, яке первісне життя. Гуцули – дуже оригінальний народ з багатою фантазією, зі своєрідною психікою. Глибокий язичник – гуцул все своє життя. До смерті проводить в боротьбі зі злими духами, що населяють ліси, гори і води. Християнством він скористався лише для того. Щоб прикрасити язичницький культ. Скільки тут красивих казок, переказів, вірувань, символів! Збираю матеріали, переживаю природу, дивлюсь, слухаю і вчусь» [1, с. 386–397]. М.Коцюбинський почав працювати над твором про гуцулів лише після того, як докладно ознайомився з духовною і матеріальною культурою краю.

Отож створений письменником художньо-етнографічний музей в образі літературного твору є автентичним, абсолютно не декорованим: Гуцульщина постає перед нами такою, якою бачили на початку ХХ ст. її мешканці, котрі вірили, що природа одухотворена, жива, заселена злими чи добрими духами: гуцул «знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник... править усім; що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку: оленів, зайців і сери; що там блукає веселий чугайстрир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки; що живе в лісі голос сокири. Вище, по безводних далеких недеях, нявки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник... Всякі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загоро-ди та чигають на християнина або на маржину, щоб зробити їм шкоду» [2].

Майстерно відтворюючи повір'я і звичаї гуцулів, М.Коцюбинський розкриває їх темноту і забобонність, цілком реально змальовує убоге життя горян, важку працю, господарювання. Життя пастухів на полонині, добування вогню, підтримання ватри, доїння овець, виготовлення будзу і бринзи, їх розваги – усе описано правдиво, без романтичних прикрас: «Вечорами біля стай палали вогні. Вівчарі скидали з себе одержу та трусили над ними воші або, зібравшись до купи, зголоднілі за літо без «челядини, вели безконечні масні розмови. Їх регіт покривав навіть сонні зітхання худоби» [2]. Письменник багатогранно створює «експозицію» житла горян («гражди»), побуту, господарства, сімейного та громадського життя гуцулів, просякає її легендами, міфами, повір'ями, віруваннями, архаїчними звичаями та обрядами.

Матеріал твору дає можливість скласти також уяву про духовну культуру українських горян. З-поміж багатьох обрядів та звичаїв увагу митця привернули похоронні обряди, оскільки вони зберегли тут найдавнішу форму – поховання на снях, різноманітні ігри та забави при мерці. Письменник був присутнім на таких обрядах, особисто брав участь в ігрищах. Ось як описує він цей гуцульський обряд: «В селі потрапив на оригінальний обряд. Вночі десь померла бабуся – і ось з далеких хат (тут хата від хати на кілька верст) зійшлися люди. На лаві під стіною лежить покійниця, горять перед нею свічки, а в хаті поставлені лави, як у театрі, і на них сидить маса людей. Тут же, біля покійниці в снях, зібралась повеселитись молодь. І яких тільки тут ігр не було! Сміх роздавався безперервно, жарти, поцілунки, крик, а покійниця скорбно зімкнула уста, і тепляться похоронним блиском свічки. І так всю ніч» [1, с. 182–183].

Особливо вражало письменника збереження в побуті гуцулів старовинних звичаїв та обрядів, він знав дев'ять мов: українську, російську, польську, румунську, французьку, італійську, циганську, татарську, турецьку, а отже, і звичаї цих дев'яти етносів (хай навіть і недосконало), був вражений, здивований гуцульською демонологією, звичаями, близькими до язичеських («Весь світ був, як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна»): «Нарід наскрізь поганський, що живе серед різнорідних злих духів, з якими веде боротьбу од пелюшок і до смерті. Первісні помади, вони так тісно зв'язали своє життя з своєю худобою (маржиною), що творять одну сім'ю. Само християнство

послужило, здається, їм на те тільки, щоб закрасити культ поганства», – писав він до Є. Чикаленка від 22 липня 1911 р. [1, с. 183].

Водночас, авторські «експозиції» – світлі, дуже красиві, естетично довершені. Тут все прекрасне: полонини, царинки, земля, гори, квіти, люди, пісні тощо. Письменник наголошує на вродженій рисі гуцулів – любові до прекрасного (любов до музики: «грати на денцівку чи флоріяри» – звична річ чи не для кожного парубка; потяг до мистецтва тощо). Описи обрядів, ритуалів, ворожінь тощо – поетичні і водночас щиро наївні, які назавжди залишаться в українському мистецтві слова свідченням багатого духовного життя горян, поетичного світосприймання і незнищеного художнього таланту гуцулів.

Творчий підхід до етнографічних матеріалів допоміг майстрові слова проникнути у зміст фольклорних образів, міфологічне сприйняття та світовідчуття верховинців. М. Коцюбинський заглиблюється в творчу атмосферу народження, побутування найпоширенішого жанру усної поетичної творчості – коломийкового епосу, стверджуючи, що творчі здібності гуцулів безмежні. Пісня не просто створює місцевий колорит, пісня-коломийка – форма спілкування героїв, вираз емоційних проявів радості, щастя, горя, смутку, туги. Вона жива і, як полонинська ватра, вмирає разом із ними. Здається, що люди та смереки виростили з одного коріння. В унісон пісням Івана та Марічки – головних героїв твору – звучить і казка, підслухана юнаком далеко, серед верховіть, про одвічний сум Бескида, що, немов удівець, чорніє та похмурніє в тінях, оскільки ніколи не зможе зректися своєї туги: «зелена полонинка за нього не піде».

Як уже йшлося, створюючи «експозицію», що відтворює побут гуцулів, М.Коцюбинський не ідеалізує, не прикрашає його, а з етнографічною достовірністю розповідає про нелегкі (суворі) умови життя та праці нелегкі, навіть суворі. Про це виразно свідчить і коломийка:

«Чорногора хліб не родить,
Не родить пшеницю,
Викохує вівчариків,
Сирок і □итницю...» [2].

Тому й не випадково казка про гори, розказана Миколою, твердить: вони, ліси, – справа рук «сатани», а не Бога. А на Маланки, за віруванням, «до маржинки у загороду приходив сам Бог».

Демонологія повісті тісно поєднується з календарною обрядовістю, достеменним знанням людей про пори року, нескінченність буття, таємницями природи. У невеликому за обсягом творі згадуються Святвечір, Маланка, свято Юрія, пов'язані з ними обряди гуцулів; яскраво виписані народні звичаї, які мають чимале пізнавальне значення.

На окрему увагу заслуговує «експозиція», пов'язана з мовою твору: за допомогою гуцульської говірки створює неповторність карпатського колориту, вводить до мовної канви повісті чимало місцевих діалектизмів, віртуозно їх використовуючи (близько 300 діалектизмів). Автор значно розширює сферу вживання таких слів, і вони стають природним художньо-етнографічним елементом книги.

Таким чином, «Тіні забутих предків» – зразок творчого підходу письменника до етнографічної скарбниці карпатського краю. Попри те, що Михайло Коцюбинський не написав жодної наукової роботи, присвяченої порушеним питанням, утім, сам факт, що він зафіксував згадані явища матеріально-духовної культури гуцулів початку ХХ ст. у формі художнього твору («в образах»), має велике наукове значення. Діяльність письменника в галузі вивчення життя і побуту горян є неабияким надбанням української етнографічної науки.

Література

1. Коцюбинський М. Твори в трьох томах. – Т. 3. – 402 с.
2. Коцюбинський М. Тіні забутих предків: Повість та оповідання / Михайло Коцюбинський. – Львів: Каменярь, 1987. – 160 с.
3. Литвин-Кіндратюк С.Д. Формування художньо-естетичної культури школярів засобами народознавства / Світлана Литвин-Кіндратюк, Галина Білавич. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 119 с.
4. Спогади про Михайла Коцюбинського. – К.: Дніпро, 1989. – 270 с.

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НАДАННЯ ПОСЛУГ З МЕТОЮ УДОСКОНАЛЕННЯ СЕРВІСУ В ГОТЕЛЬНО- РЕСТОРАННІЙ СПРАВІ

Л.Й. Білоус

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Управління якістю є ключовою функцією управління будь-якої організації, основним засобом досягнення і підтримання його конкурентоспроможності. Найбільш потужним науковим і методологічним напрямом у ХХ ст. стало загальне управління якістю – Total Quality

Management. Цей підхід передбачає участь усього персоналу організації у створенні високоякісної продукції або послуги на всіх етапах її життєвого циклу від стадії марке-тингу, проектування, виробництва, експлуатації, обслуговування до утилізації.

Загально визнаною мовою сучасного бізнесу стало ефективне управління якістю, яке базується на вивченні і задоволенні потреб та очікувань споживачів, постійному удосконаленні продукції (послуг), процесів, з яких складається діяльність організації, засто-сування передових методів менеджменту організації. Тільки така філософія ведення бізнесу здатна забезпечити сталий розвиток організації, перемогу у жорсткій конкурентній боротьбі.

По суті TQM є новим підходом організації до управління, який вимагає від неї не «косметичного ремонту», а глибокої перебудови основ її діяльності. Головними чинниками, які змушують організації шукати і впроваджувати нові способи підтвердження своєї адаптивності швидкоплинним змінам, є глобалізація світової економіки, посилення конкуренції, науково-технічний прогрес, підвищення вимог споживачів та законодавства до продукції та послуг. Модель управління на основі ідеології TQM спрямована на досягнення двох головних цілей організації:

- надання споживачам продукції або послуги, яка повною мірою задовольняє їхні потреби і навіть перевищує їх;
- постійне удосконалення всієї діяльності і збільшення можливостей організації досягати все більшої задоволеності усіх заінтересованих у результатах її діяльності сторін.

Розвиток TQM як науки з початку 1920-х рр. до теперішнього часу призвів до формування чітких двох принципів, які покладено в основу цього підходу. Загалом робота організації за цими принципами зорієнтована на запобігання випуску неякісної продукції, а не її виправлення. Застосування нової моделі управління, яка використовує принципи TQM, дозволить організації досягти головних внутрішніх і зовнішніх цілей.

Політика і цілі у сфері якості встановлюють як головний напрям для підприємства чи організації, що надає готельно-ресторанні послуги. Разом вони визначають бажані результати і допомагають використовувати свої ресурси для досягнення цих результатів. Політика у сфері якості забезпечує основу для встановлення та перегляду цілей у сфері якості. Необхідно, щоб цілі у сфері якості були узгоджені з

політикою у сфері якості і зобов'язаннями щодо постійного поліпшення і щоб їхні результати були вимірні. Досягнення цілей у сфері якості може позитивно впливати на якість продукції, результативність роботи та фінансові показники і, тим самим, на задоволеність та впевненість зацікавлених сторін. Для цього необхідно впроваджувати і системно використовувати певні заходи. Найвище керівництво підприємства готельно-ресторанного бізнесу може створити умови для повного залучення працівників і кращого і функціонування системи управління якістю, а також може взяти принципи управління якістю за основу своєї діяльності, яка охоплює:

- установа та актуалізацію політики та цілей організації у сфері якості;
- пропагування політики та цілей у сфері якості на всіх рівнях в організації для підвищення обізнаності та залучення працівників;
- забезпечення орієнтування на вимоги замовника на всіх рівнях в організації;
- забезпечення впровадження належних процесів, які уможливають виконання вимог замовників та інших зацікавлених сторін, а також досягнення цілей у сфері якості;
- забезпечення розроблення, впровадження та підтримування результативної та, ефективної системи управління якістю для досягнення цих цілей у сфері якості;
- забезпечення необхідними ресурсами;
- періодичне аналізування системи управління якістю;
- ухвалення заходів щодо політики та цілей у сфері якості;
- ухвалення заходів щодо поліпшення системи управління якістю.

Єдина система управління якістю. Для ефективного забезпечення якості і конкурентоздатності послуг готелю актуальною проблемою є управління проектуванням і контролем їх якості. При цьому ключову роль має не лише виявлення внутрішніх причин, але і вивчення потреб клієнтів, а також способи задоволення даних потреб.

Заклад зобов'язаний не лише виявити внутрішні фактори, що впливають на якість послуг, але і вивчити весь комплекс запитів і потреб клієнтів, створити і реалізувати методику і технологію, що забезпечить найбільш повне їх задоволення. Ефективне управління якістю послуг, що надаються, є найважливішим важелем підвищення рівня обслуговування клієнтів, прибутковості закладу, забезпечення його економічної безпеки.

Сьогодні одним з найважливіших напрямків у діяльності українських готелів є створення ефективної системи з управління якістю, що дозволить здійснювати надання конкурентоздатних готельних послуг. Система якості важлива також і при проведенні переговорів із закордонними туроператорами та іншими корпоративними партнерами, що, як правило, вважають за обов'язкову умову перевірити перед підписанням контракту існуючу систему якості і наявність сертифіката на цю систему, що виданий авторитетним органом. Клієнт повинен бути впевнений, що якість послуг, які йому пропонуються, відповідає його потребам.

Характеристики готельних послуг відбиваються на процесі проектування ефективної системи управління якістю і впливі даної системи на основні елементи готельних послуг (нематеріальні і матеріальні). Нематеріальний елемент готельних послуг – це атмосфера, привабливість оточення, естетика, комфорт, відчуття, теплота обслуговування, дружелюбність, спокій і висока культура між особистісного спілкування. До матеріального елемента належать номерний фонд, товарно-матеріальні ресурси та технологія надання послуг. Фізичні характеристики створюють контактну зону, у якій у процесі обслуговування взаємодіють той, хто надає, та той, хто споживає послуги.

Для допомоги готелям у створенні сучасних систем з управління якістю були сформовані універсальні моделі, що визначають основні елементи системи управління якістю послуг і методи ефективного досягнення цілей, які можна використовувати в готельному бізнесі з урахуванням особливостей конкретного готелю, прийнятої технології обслуговування, специфіки готельних послуг. Серед них варто виділити модель «п'ять М», розроблену відомим ученим Ф. Котлером, «Петлю якості» Е. Демінга, прийняту за основу в міжнародних стандартах ІСО 9000-9004, документи ВТО. Національні законодавчі акти, нормативна документація і стандарти безпосередньо регулюють управління процесами надання готельних послуг та узаконюють чіткі вимоги до систем забезпечення якості.

У сучасній теорії і практиці управління якістю готельних послуг виділяють 5 основних етапів:

1. Прийняття рішень щодо переліку послуг, що надаються, і підготовка умов щодо їх надання.
2. Перевірка готовності готелю до надання цих послуг і розподіл організаційної відповідальності.

3. Процес надання послуг.
4. Усунення дефектів і забезпечення зворотного зв'язку з метою внесення в процес надання послуг і контролю за цим змін, що дозволяють уникати виявлених дефектів у майбутньому.
5. Розробка довгострокових планів з якості.

Здійснення цих етапів неможливе без взаємодії усіх підрозділів системи управління готелем. Така взаємодія носить назву єдиної системи управління якістю.

Під управлінням якістю послуг розуміють постійний, плановий, цілеспрямований вплив на всіх рівнях на фактори та умови, що забезпечують надання послуг оптимальної якості і повноцінне їх споживання.

Система управління якістю послуг включає функції стратегічного, тактичного та оперативного управління; прийняття рішень, управляючих впливів, аналізу та обліку, інформаційно-контрольної діяльності, управління науково-технічними, виробничими, економічними і соціальними факторами і умовами та ін.

Система управління якістю послуг повинна включати:

- Завдання керівництва (політика у сфері якості, організація).
- Систему документації і планування.
- Документацію вимог і їх здійсненність.
- Якість під час розробки (планування, компетентність, документація, перевірка, результат, зміни).
- Якість під час закупівель, зберігання та переміщення ТМП (документація, контроль).
- Якість під час надання послуг (планування, інструкції, кваліфікація, контроль).
- Перевірка якості (вхідні перевірки, міжопераційний контроль, остаточний контроль).
- Коригувальні заходи.
- Документування якості.
- Внутрішній контроль за системою підтримки якості в готелі.
- Навчання персоналу з питань якості послуг.

Не менш важливим методом досягнення якості послуг, що надають готелі чи ресторани є сертифікація, що з'явилася в зв'язку з необхідністю захисту внутрішнього споживчого ринку від продукції, непридатної до використання. Відповідно до Закону України «Про заходи щодо подальшого розвитку туризму» і наказу Держстандарту

України від 27.01.1999 р. № 37 була введена обов'язкова сертифікація якості готельних послуг.

Питання безпеки та захисту споживачів змушують законодавчу владу, з однієї сторони, встановлювати відповідальність постачальника (виробника, продавця тощо) за введення в обіг недоброякісної продукції або послуг; а з іншого боку – узаконювати обов'язкові до виконання мінімальні вимоги, що стосуються характеристик продукції або послуг, що реалізуються. До першого відносяться такі законодавчі акти, як, наприклад, Закон «Про захист прав споживачів» прийнятий у багатьох країнах світу.

Розвиток сертифікації в економічному просторі різних держав має на меті забезпечення взаємного визнання результатів сертифікації продукції або послуг, що засновується на гармонізації законодавчої бази, використанні єдиних стандартів і взаємно визнаних механізмів встановлення відповідності.

При цьому виробник повинен забезпечити стабільне дотримання необхідних параметрів у припустимих межах, що визначаються вимогами або стандартами, на які він посилається в декларації про відповідність, і контролювати всі види своєї діяльності на всіх етапах виробництва, у випадку готельно-ресторанного господарства – на всіх етапах надання послуг. Сертифікат відповідності якості видається на термін не більше п'яти років.

Якість послуг готелів та ресторанів повинна гарантувати споживачеві задоволення його запитів. Ці властивості формуються в процесі обслуговування, на всіх його етапах і у всіх ланках. Разом з тим утворюється вартісна величина послуг, що характеризує витрати на їх надання, планування і розробку нових видів послуг і значною мірою визначає їхню ціну, а відтак – їхню конкурентоздатність. Саме такий підхід був покладений в основу прийнятого ЄС документа – глобальної концепції законодавчого забезпечення якості послуг на європейському ринку. Концепція спирається в основному на три фундаментальні положення:

- систему управління якістю;
- контроль якості послуг;
- єдину оцінку відповідності якості (сертифікацію) послуг.

Перш, ніж надавати послуги, готель повинен надати доказ того, що вони відповідають основним європейським вимогам. При цьому сам доказ може виглядати по-різному, оскільки вибір необхідного методу

оцінки відповідності норм за можливістю здійснюють самі готелі. У цьому плані ЄС розробило так звану модульну концепцію, відповідно до якої готелі певною мірою вільні у виборі різних модулів для отримання аналогічного або навіть ідентичного результату.

Одним із сучасних підходів до оцінки факторів якості є їхнє групування, що полегшує управління. Воно має такий вигляд:

- стратегія готелю (системи управління якістю мають особливості при реалізації стратегій диференціації, цінового лідерства і фокусування);
- роботи з проектуванням нових послуг;
- оснащення (технічний стан оснащення, його якісні параметри, ступінь зносу, відповідність певним вимогам щодо рівня якості послуг);
- персонал (відповідність кваліфікаційним вимогам);
- товарно-матеріальне забезпечення (своєчасність, якість, надійність систем постачання).

Стандарти ІСО серії 9000 встановили єдиний визнаний у світі підхід до договірних умов щодо оцінки систем якості та одночасно регламентували відносини між виробниками і споживачами послуг. Іншими словами, стандарти ІСО – це стійка орієнтація на споживача при строгому дотриманні культури надання послуг .

Кваліметрія як наука стала невід’ємним помічником у досягненні якості надання послуг. Сучасні засоби розміщення і харчування в умовах ринкової економіки прагнуть організувати спостереження за якістю послуг в процесі їх надання та споживання. Особлива увага приділяється попередженню дефектів.

Якість, як її розуміє виробник, і якість, як її розуміє споживач, поняття взаємозалежні. Виробник повинен піклуватися про якість у пліні всього періоду споживання послуг. Якість послуг виявляється в процесі їх споживання. Вона вимірюється їх здатністю відповідати або не відповідати вимогам споживача.

Ідея такого підходу до визначення якості послуг міститься у спеціальній науці – кваліметрії. Кваліметрія – це наука про способи вимірювання та кількісну оцінку якості послуг. Ця наука виходить з того, що якість залежить від великої кількості властивості послуг, що розглядаються. Для того, щоб судити про якість послуг, недостатньо тільки даних про її властивості. Потрібно враховувати й умови, в яких послуга буде надаватися й споживатися.

Процес вимірювання якості послуг в кваліметрії складається з таких етапів. Для кожного виду послуги враховуються свої специфічні рівні якості, зафіксовані в стандартах і діючих технічних умовах. Вибирається еталон якості. Досягнута якість зіставляється з еталоном.

Водночас не можна розглядати якість ізольовано з позиції виробника послуг та їх споживача. Без забезпечення всіх параметрів якості, що записані в умовах на надання послуг, не може бути здійснена їхня сертифікація. Різноманітні властивості послуг, що важливі для оцінки їх якості, сконцентровані в споживчій вартості. Важливими властивостями для оцінки якості є:

- технічний рівень, що відбиває матеріалізацію в послугах передового світового досвіду;
- естетичний рівень, що характеризується комплексом властивостей, пов'язаних з естетичними відчуттями і поглядами;
- експлуатаційний рівень, пов'язаний з технологічністю надання та споживання послуг.

Особливе значення має якість роботи, безпосередньо пов'язаної з наданням послуг (контроль якості технологічних процесів, своєчасне виявлення випадків неякісного обслуговування). Якість послуг є складовою і наслідком якості роботи. На цьому етапі безпосередньо оцінюється якість надання послуг, думка споживача, аналізуються рекламачії.

Контрольовані показники якості встановлюються залежно від специфіки послуг. Контроль якості послуг незалежно від досконалості застосовуваних для цього методик передбачає насамперед відмежування якісних послуг від неякісних. Природно, що якість послуг не підвищується за рахунок вибракування неякісних. Сучасні готелі зосереджують увагу не на виявленні браку, а на його попередженні, на ретельному контролюванні процесу надання послуг і здійснюють свою діяльність відповідно до концепції «регулювання якості» Межа між якісними і неякісними послугами називається припустимою часткою браку в обслуговуванні.

Принципи системи якості послуг. Досягнення і підтримка певного рівня якості послуг в готелі залежить від системного підходу до управління нею, що покликаний забезпечити розуміння і задоволення потреб споживача. Досягнення певного рівня якості робить не обхідним дотримання принципів якості на всіх рівнях у готелі, а також постійний аналіз і поліпшення створеної системи управління якістю.

Життєвий цикл послуг у відповідності зі стандартами ІСО називається петлею якості. За її допомогою здійснюється взаємозв'язок виробника послуг зі споживачем, з усією системою, що забезпечує управління якістю послуг.

Готель має створити методики з системи якості, щоб конкретизувати експлуатаційні вимоги для всіх процесів, що стосуються надання послуг, включаючи три основні процеси (маркетинг, проектування і надання послуги), що функціонують у петлі якості.

На якість послуги з точки зору споживача, безпосередньо впливають як зазначені процеси, так і дії, пов'язані з функціонуванням зворотного зв'язку, що сприяє підвищенню якості послуги. Сюди належать:

- оцінка наданих послуг готелем;
- оцінка отриманої послуги споживачем;
- перевірка якості впровадження та ефективності всіх елементів системи якості.

Всі елементи послуги, вимоги і положення, що належать до системи якості, повинні бути визначені і документально оформлені як частина всієї документації даного готелю.

Внутрішні перевірки якості необхідно проводити періодично як для контролю застосування та ефективності системи якості, так і для дотримання специфікацій послуг, специфікацій надання послуг і специфікацій управління якістю. Внутрішні перевірки якості повинні плануватися, здійснюватися і протоколюватися відповідно до документації компетентним «персоналом, незалежним від конкретної діяльності або області, що перевіряється».

Підвищення якості послуг. З метою надання послуг підвищеного рівня якості необхідно ввести в практику готелю, чи ресторану постійне проведення процесів перевірки якості готельно-ресторанних послуг з метою вивчення та активного використання можливостей, що забезпечують її підвищення. Для реалізації таких оцінок керівництво повинне створити і забезпечити функціонування системи збирання та поширення даних з усіх відповідних джерелу інформації підвищення якості послуг. Одержання даних вимірів і функціонування даних послуг забезпечується за допомогою:

- оцінки, що проводиться готелем чи рестораном (включаючи управління якістю);
- оцінки, що проводиться споживачем (включаючи реакції

споживача, скарги споживачів, необхідність зв'язку);

- перевірок якості.

Повинна існувати програма, спрямована на постійне підвищення якості послуг, а також на досягнення результативності та ефективності повного операційного циклу надання послуги, включаючи визначення:

- характеристик, у випадку поліпшення яких споживачі одержали б найбільше задоволення своїх потреб;
- будь яких змін вимог ринку, що, ймовірно вплинуть на клас наданої послуги;
- будь яких відхилень від заданої якості послуг, що відбуваються внаслідок неефективності або недостатності контролю, передбаченого в системі якості;
- можливість зниження витрат у процесі надання послуг і підвищення якості наданих послуг (це вимагає застосування системи методів кількісної оцінки витрат і одержуваної вигоди).

Заходи щодо підвищення якості послуг повинні враховувати необхідність як короткострокового так і довгострокового підвищення якості.

Як правило, у готелі виділяють такі етапи діяльності у сфері забезпечення якості послуг: планування, розробка послуг, підготовка до її надання, контроль за її наданням, перевірка якості в процесі споживання. При цьому гарантією якості на перерахованих етапах є відповідальність кожного підрозділу – учасника процесу.

Співробітники різних підрозділів, працюючи разом, можуть запропонувати корисні ідеї щодо підвищення якості і зниження витрат. Керівництво повинне спонукати персонал на всіх рівнях до внесення свого внеску до програм підвищення якості, заохочуючи їхні зусилля та участь матеріально, сприяти кар'єрному росту й ін.

Отже, основною проблемою для кожного готелю чи ресторану є стабільність клієнтури гостей, втрата клієнтів вкрай негативно відбивається не тільки на доходах готелю, а й на його іміджі. Чому ж готелі втрачають своїх клієнтів?

Дані досліджень, опублікованих в «US news» і «World Report», свідчать про те, що основну масу клієнтів готелі втрачають через недостатню якість, зокрема, через погане обслуговування готелі втрачають у п'ять разів більше клієнтів, ніж через неякісний продукт.

Аналізуючи ці дані, можна зробити висновок про те, що основні

проблеми управління якістю в гостинності сконцентровані в повноті та якості обслуговування гостей (68 % клієнтів не задоволені ставленням персоналу до них).

Якість послуг повинна гарантувати споживачеві його запитів, їх надійність і оптимізацію витрат на їх надання. Ці властивості формуються в процесі діяльності закладу з надання послуг на всіх її етапах і у всіх ланках. Разом з тим утворюється вартість послуг, що характеризує ці властивості від планування її розробки до її реалізації.

Якість послуг є комплексним поняттям, що відображає ефективність усіх сторін діяльності закладу гостинності, та підкреслює потенціал, як рівень даної сфери діяльності.

МОЖЛИВОСТІ ПІДВИЩЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ГОРОДОЦЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Т.І. Божук¹, Х.П. Грабовенська²

¹Навчально-науковий інститут новітніх технологій та управління імені В. Чорновола Національного університету «Львівська політехніка»

²Львівський інститут економіки і туризму

Стратегічна мета підвищення туристичної привабливості території полягає у формуванні конкурентоспроможної туристично-рекреаційної галузі, що забезпечить, з одного боку, попит споживачів (як українських, так і закордонних) на задоволення своїх потреб у туристично-рекреаційних послугах, а з іншого, – зробить значний внесок у соціально-економічний розвиток регіону за рахунок збільшення дохідної частини обласних і муніципальних бюджетів, припливу інвестицій, збільшення кількості робочих місць, збереження й раціональне використання культурно-історичної й природної спадщини.

Городоцький район є одним із 20 районів Львівської області і до його складу віднесено 80 населених пунктів, об'єднаних у 32 місцеві ради (2 міських, 29 – сільських та 1 – селища міського типу). Розташований у басейнах річок Дністра та Сяну. Межує на півночі з Яворівським районом, півдні – Дрогобицьким, сході – Пустомитівським і Миколаївським, на заході – з Самбірським і Мостиським районами області. Територія перетинається мережею шляхів сполученням: залізницею Львів – західний кордон України – Перемишль;

залізницею Львів – Самбір – Турка; міжнародною автомагістраллю (Е-40, М-11) Львів – західний кордон України – Перемишль (Республіка Польща); міжрегіональною транспортною магістраллю (Т-1403) Львів – Турка – Закарпаття; дорогами місцевого значення тощо.

Територія району становить 726 км. кв., населення налічує 69908 тис. осіб, у т.ч. міське – 24125 тис. осіб, сільське – 24125 тис. осіб. Рекреаційно-туристичний потенціал території досліджено висвітлено у попередній праці [2].

На нашу думку, для Городоцького району Львівської області, можливі такі стратегічні заходи щодо підвищення туристичної привабливості:

- сприяння просуванню туристичних послуг на міжнародний ринок, зокрема розвиток прикордонного туризму;
- створення комфортного інформаційного середовища для туристів;
- сприяння залученню інвестицій у туристичну індустрію району;
- розвиток екологічного, спортивно-оздоровчого, релігійного і культурно-пізнавального видів туризму;
- розвиток інфраструктури туризму та індустрії розваг [3];
- розроблення програм розвитку туризму в муніципальних утвореннях.

Основними завданнями системи інформаційно-туристичних центрів повинні стати:

- збір інформації про можливі місця проживання туристів і рекреантів, зокрема й в приватному секторі;
- збір інформації й класифікація місць харчування й відпочинку туристів;
- інформування туристів про визначні пам'ятки, умови проїзду, можливості проживання й рекреації; розроблення планів розвитку певних територій і сприяння їхній реалізації;
- розміщення зовнішньої реклами визначних пам'яток району;
- розроблення й просування туристичного продукту, пакетів програм місцевих компаній на українському й міжнародному рівнях;
- сприяння створенню для території єдиної регіональної інформаційної системи, до складу якої входять об'єкти природно-

заповідного фонду, рекреаційні зони, пам'ятки історії й культури, тощо [1];

- щорічне проведення соціологічних і маркетингових досліджень у сфері туризму, результати яких необхідно доводити до туристичних фірм.

Література

1. Божук Т.І. Концепція формування регіональної туристично-інформаційної системи / Т.І. Божук // Дністровський каньйон – унікальна територія туризму : Мат. міжн. н.-п. конф. (м. Тернопіль 16–18 трав. 2009 р.) / ТНПУ імені В. Гнатюка. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – С. 31–32.
2. Грабовенська Х.П. Вивчення ресурсного потенціалу рідного краю для потреб туризму Х.П. Грабовенська // Досвід, проблеми та перспективи наукових досліджень в рекреації й туризмі : Мат. міжн. н.-п. конф. (м. Дніпропетровськ 11–14 травня 2011 р.) / ДНУ ім. О. Гончара. – К.: «Картографія», 2011. – С. 322–323.
3. Ткаченко Т.І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ, ПЕРСПЕКТИВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ СПРА ТУРИЗМУ В СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

І.Д. Бойко, Л.А. Савранчук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Постановка проблеми Ринок лікувально-оздоровчого туризму динамічний. Традиційні для країн пострадянського простору курорти трансформуються у сучасні поліфункціональні оздоровчі центри, розраховані на широке коло споживачів. В Україні, як і в цілому світі зростає кількість людей, які хочуть підтримувати добру фізичну форму і потребують відновлювальних, естетичних та антистресових програм. В основному це люди середнього віку, не байдужі до стану свого здоров'я та зовнішнього вигляду, що ведуть достатньо активний спосіб життя. Для періоду початку ХХІ ст., і особливо для періоду світової фінансової кризи, що триває з 2008 р. також характерним стало скорочення бюджетних соціальних програм та державних інвестицій в охорону здоров'я в Україні. Це збільшило питому вагу тих, хто вкладає в подорожі за здоров'ям власні кошти.

Відповідно до цих тенденцій почала стрімко зростати частка туризму з метою підтримання та покращення здоров'я на тлі поступового зменшення сегменту лікувального туризму з метою одужання від хвороб. Тому на сьогодні організація SPA для України – це той Іструмент, який дозволяє одночасно надавати широкий спектр лікувально-оздоровчих послуг високої ефективності та підвищеної комфортності для бажаючих і отримувати дохід тим, хто ці послуги надає. Для цих форм туризму характерні велика тривалість поїздки, менша кількість відвідуваних місць призначення і, відповідно, велика тривалість перебування в одному місці (як правило – курорт чи певний заклад).

Аналіз публікацій Огляд фахових публікацій показав, що при дослідженні напряму вживається низка різноманітних термінів. Поняття «SPA туризм» часто є тотожним поняттю «лікувально-оздоровчий туризм», який вживається у вітчизняній і російській літературі, та поняттю «health tourism», поширеному в англомовній літературі.

Поряд з цим, у останній також вживаються терміни «wellness tourism», «health care tourism», «holistic tourism», «well-being tourism», «spa tourism», «medical tourism», «health and wellness tourism» тощо.

Одночасно в українській, російській, білоруській фаховій літературі та публікаціях в Інтернет-мережі вживаються терміни: «лікувальний туризм» [12], «рекреаційний туризм» [10], «оздоровчий туризм» [11], «медичний туризм» [1], зустрічаються «SPA-туризм» [3], «велнес-туризм» [4] та інші

Серед українських дослідників питання наукового вивчення рекреаційного потенціалу SPA-курортів лише починають розроблятися. Окремі публікації зустрічаємо у М. Рутинського, Львівський національний університет [13; 14]

Тема SPA, як перспективного комерційного напряму, активно обговорюється на форумах і конференціях фахівців галузі. Зокрема, 23 травня 2011 р. в рамках проведення у Києві II Міжнародної конференції «SPA in Ukraine'11» були присутні та доповідали власники, директори, управляючі, менеджери й спеціалісти зі SPA-центрів, SPA-готелів і компаній, чия діяльність безпосередньо пов'язана зі SPA [6]. Проте, їх доповіді (як і результати маркетингових досліджень SPA-індустрії в Україні, проведених Українською SPA-асоціацією) відсутні в мережі, або пропонуються до ознайомлення на певних умовах.

За кордоном теорія SPA активно розробляється у фундаментальних працях європейських учених, результати глобальних маркетингових

досліджень та фахові публікацію є у відкритому доступі в мережі Інтернет.

Постановка завдання Виявити глобальні тенденції розвитку ринку SPA-туризму у Центральній та Східній Європі, найбільш перспективні дестинації та напрями; охарактеризувати галузеві об'єднання у сфері надання послуг лікувально-оздоровчого (SPA) туризму, визначити їх роль та функції; визначити та охарактеризувати основні регіони України, що є перспективними з точки зору можливості надання послуг SPA-лікувального характеру; виявити сучасні тенденції у розвитку SPA-туризму в Україні; окреслити перспективи розвитку SPA-туризму в Світі та в Україні – були головними завданнями дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження Аналіз міжнародних тенденцій дає змогу зрозуміти глобальні закономірності розвитку галузі, місце України в цьому процесі, переваги та виклики для суб'єктів економічної діяльності, чиїм профілем діяльності є організація послуг лікувально-оздоровчого характеру, спа та велнес. У 2009 р. туристичні подорожі у світі охопили 922 млн мандрівників, що є близько 14 % населення планети. Причому, причиною 51 % міжнародних подорожей стали відпочинок та рекреація [9].

Відповідно до даних European Travel Monitor [2] на сегмент оздоровчого туризму припадає до 15 % всього міжнародного відпочинкового ринку. Темпи зростання SPA туризму є найбільшими з-поміж усіх секторів туристичної галузі: Світовий Банк відзначає зростання галузі приблизно на 30 % щорічно, тоді як туристична індустрія в цілому щорічно зростає в середньому на 4–5 %.

Найбільшим сучасним SPA-туристичним регіоном у світі за кількістю подорожей є Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Проте доходи від SPA-подорожей найбільшими є в Європі, що заробляє майже вдвічі більше ніж Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Основними міжнародними SPA-напрямами (за кількістю подорожей) в Європі є Іспанія, Італія, Франція, Німеччина, Великобританія та Австрія. Внутрішній туризм в Європі є найбільш розвинутим у Німеччині, Італії, Франції, Великобританії, Росії та Фінляндії [9].

Отже, помітна тенденція жорсткої конкуренції двох найбільших ринків, а саме – *азійського*, лідера за кількістю подорожей, та *європейського* ринку, лідера за доходами. В сумі ці два ринки забезпечують рівно дві третини загального обсягу інвестицій у SPA-лікувальну галузь світу. Європейський показник не включає дані по Україні, втім,

як зазначено у дослідженні спа-лікувального сектору Криму, українські інвестиції є настільки незначними, що не можуть суттєво вплинути на міжрегіональний баланс у світі.

Таблиця 1

Порівняльні показники SPA-індустрії 2008 року [за 7]

Показник	Загалом (частка)	Регіональні показники			
		Азіатсько-Тихоок. Регіон	Середній Схід/Африка	Америка	Європа
Завантаженість лікувального кабінету	34%	37%	27%	32%	31%
Коефіцієнт продуктивності терапевтів	43%	42%	33%	49%	43%
Середня ціна SPA-процедури (дол. США)	90\$	77\$	87\$	109\$	111\$
Дохід за хв. Роботи (дол. США)	0,41	0,32	0,29	0,59	0,54
Показник залучення гостей готелю	62%	64%	53%	72%	53%

У поданій вище табл. 1 сконцентровані дані щодо функціонування SPA-лікувального сегменту галузі як в глобальному, так і в регіональному вимірах. В Україні подібні спостереження лише починають проводитись. Професійні асоціації SPA в Україні могли б вести такі спостереження для співставлення зі світовими тенденціями.

Слід зазначити, що за останні декілька років зросла професіоналізація лікувально-оздоровчого туризму через створення галузевих асоціацій та об'єднань (в тому числі в Україні). У Мережі можна знайти перелік міжнародних, національних та регіональних організацій. Їх вдалося виявити 86. Найбільше число – 18 – бачимо у США (детальний перелік можна знайти за адресою <http://www.Globalspasummit/2009/resources/2007Global-Spa-Economy-Report.php>). Канада та Британія мають по 4 організації. Ця кількість свідчить про значні темпи розвитку даного напрямку та його серйозну комерціалізацію. Важливою місією професійних об'єднань фахівців SPA індустрії вбачається визначення та гарантування якості через присвоєння відповідних знаків, запровадження сертифікації та контролю за дотриманням стандартів та вимог.

Журнал SpaFinder вже декілька років поспіль визначає та

оприлюднює 10 основних тенденцій на світовому ринку SPA (Spa Finder's «Spa Trends Forecast»//www.spafinder.com), що матимуть вплив на споживання та пропозицію в галузі. Як зазначено у дослідженні «Вивчення потенційних ринків для СПА-лікувального туристичного сектору Криму» [9], тенденції на 2011 рік виглядають дещо абстраговано від нашої SPA-індустрії, однак вони є показником інновацій в галузі та стимулом для вироблення кращої пропозиції та ефективніших маркетингових кампаній багатьох закладів у світі.

За версією Spa Finder [8] 10 глобальних тенденцій SPA індустрії на 2011 рік виглядають так:

Старіння. Мова йде про «активних пенсіонерів», яким вже понад 65. В наш час у світі виявляють розуміння до потреб літніх SPA-любителів і тому з'являється більше послуг саме для цієї категорії.

Другою тенденцією є спрямування уваги на Азію. Саме тепер розгортається неймовірно потужна історія туристичної індустрії Азії. Такі країни як Камбоджа, Індонезія, Шрі-Ланка, Таїланд і В'єтнам, розвиваються надзвичайними темпами і дають широкі можливості для розвитку курортної галузі.

Третьою тенденцією SpaFinder називає **лікування SPA-сіллю.** Перебування в природних соляних печерах («спелеотерапії») є багатовіковою традицією Східної Європи. Медичні дослідження показують, що це корисно для лікування респіраторних захворювань, таких як астма і алергія, шкірні захворювання, а також акне, псоріаз, і навіть кістозний фіброз.

Spa Brandwagon є **четвертою тенденцією** SPA індустрії. 2011 рік буде переломним роком для франчайзингових курортів, оскільки споживачі прагнуть якісного лікування і вони знають і люблять найбільш престижні курорти світу, а саме розвиток нових SPA-брендів дасть можливість розширити горизонти для розвитку галузі.

П'ятою тенденцією є пропозиції Gone Wild, що означає **розповсюдження інформації в глобальній мережі Internet.** На даний момент це дуже зручно, адже сидячи вдома можна забронювати номер в готелі, купити будь який товар чи послугу та дізнатись багато нового.

Шоста - «Наука за SPA». Чисельні наукові дослідження свідчать про те, що SPA процедури позитивно впливають на організм людини. Є досить багато медичних свідочств про доведення переваг даних процедур, такі як масаж, медитація, акупунктура здорового сну, втрата

ваги, гідротерапія та вправи, які зараз стають все більш доступними і помітними.

Сьома тенденція передбачає **використання місцевих натуральних природних продуктів**, ресурсів для SPA технологій. Маються на увазі не тільки продукти харчування, засоби для косметології (трави, мед, злаки), а й будівельні матеріали, які безпосередньо оточують клієнта під час відпочинку.

Восьма тенденція присвячена □ ул. □ мор □ ній красі, тобто **краса, яка завдає значного болю**. В даний час є дуже багато способів досягти краси за допомогою медичного втручання. Це завдає не тільки нестерпного болю, а й шкоди організму, оскільки багато з цих речовин можуть бути шкідливими.

«Хвилина у Нью-Йорку» – визначається *дев'ята тенденція*, яка передбачає набір міні SPA процедур, які можуть виконуватись комплексно та одночасно, що значно скорочує часові витрати.

Все частіше у світі знаходять **незвичайні та дивовижні заходи**, які використовують у SPA, наприклад, шоколадні SPA процедури; це дозволяє рухатись сміливо у нових напрямках (*десята тенденція*). Очікується, що це дозволить знайти нові творчі способи, щоб довести, що SPA дійсно унікальний для вибагливих споживачів.

Global Spa Summit зазначає у своєму дослідженні, що найпопулярнішими продуктами/послугами SPA-галузі з точки зору активних рекреантів є масажі та фізичні вправи, які отримали близько 75 і 50 % відповідей, процедури догляду за тілом (48 %), здорова їжа та догляд за обличчям (38 %), манікюр/педикюр (30 %), медитація, духовні програми (28 %), бальнеологічні процедури, таласотерапія (18 %), оцінка здоров'я та консультації (17 %), програми харчування (16 %), дерматологічні послуги (15 %) та медичне тестування (4 %). ISPA у своєму дослідженні споживацьких характеристик виділяє найулюбленіші SPA-процедури для жінок (масаж, догляд за обличчям, манікюр) і чоловіків, які надають перевагу парній, сауні, масажу та тренажерам.

В Україні статистичні дані, які призначені для кількісної характеристики ринку лікувально-оздоровчого туризму і характеризують споживання таких послуг подаються Державним комітетом статистики України у щорічному статистичному бюлетені «Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм» [15; 16].

Значна частина громадян приїздять до лікувально-оздоровчих

закладів за путівками, які частково або повністю оплачуються державою. Дані про їх кількість не оприлюднюються. Порядок та правила забезпечення санаторно-курортного лікування в Україні можна знайти в мережі на сайті <http://www.sankurort.com.ua>.

Очевидно, що соціальний туризм, становить і у найближчий період становитиме значний сегмент ринку, з яким слід рахуватися; тенденції розвитку цього сегменту оцінити нелегко, оскільки він регулюється не ринковими, а політичними та юридичними механізмами.

Великим частку в Україні займає дитячий лікувально-оздоровчий туризм (не характерне для Заходу явище), значною мірою через пільги й традиції літніх та цілорічних оздоровчих таборів, налагоджені в радянські часи. Вважаємо, що цей сегмент слід зберегти та розвивати.

Внутрішній комерційний сегмент санаторно-курортного комплексу в рамках SPA-туризму в Україні також складно оцінити абсолютними показниками, оскільки відповідні дослідження не проводились. Очевидно, що його складають: рекреанти, що зупиняються у санаторіях, базах відпочинку та інших соціально-орієнтованих закладах тощо, і сплачують з а свій відпочинок особисто; ті, що зупиняються у SPA-готелях а також рекреанти, які проживають у приватному секторі і користуються послугами оздоровчих центрів (бальнео- та грязелікарень, санаторно-курортних закладів та SPA-готелів) тощо. Їх соціальні, вікові, статеві та економічні характеристики потербують проведення певних досліджень.

Україна як східноєвропейська країна конкурує з іншими традиційними SPA-лікувальними дестинаціями – Росією, Угорщиною, Польщею, Румунією, Чехією, Словенією, Німеччиною, Болгарією, Хорватією, Литвою, Латвією тощо, адже цілорічна пропозиція санаторно-курортних закладів і сучасних SPA-велнес готелів у цих країнах багато в чому подібна. З огляду на клімато-географічні та лікувально-ресурсні характеристики SPA галузі правомірно порівнювати курортні місцевості, розташовані в аналогічній клімато-географічних зонах – субтропічний та помірний. Відповідно, до таких регіонів належать курорти Краснодарського краю Росії, курорти Чорноморського побережжя Грузії, курорти Азовського басейну Росії, курорти ул.морського узбережжя Болгарії та Румунії, Середземноморські узбережжя Хорватії, Черногорії, Туреччини, Кіпру та Греції.

SPA-регіони України є учасниками світової та міждержавної конкуренції. Проте, з аналізу SPA-пропозиції на ринку Європи приво-

дить до висновку, що Україна стартувала у позиціонуванні SPA-продукту дещо пізніше, ніж її найближчі суперники, особливо у площині усвідомлення ринкових механізмів у SPA-лікувальній галузі. Виходячи з того, що SPA процедури базуються на використанні води, можна стверджувати, що на сьогоднішній день вони в Україні надаються у санаторно-курортних установах, оздоровчих і медичних центрах, саонах краси тощо, що знаходяться на курортах чи поза ними.

Українська SPA Асоціація [5] та Всеукраїнський Союз Професіоналів SPA, готелів та Wellness-курортів України [17] на своїх сайтах вміщують анотації маркетингових досліджень, які дають підстави стверджувати, що найбільш поширеним, ментально прийнятним та достатньо перспективним типом SPA закладів в Україні є SPA-готелі.

Визначаючи перспективні для розвитку напрямку регіони, ми брали до уваги, насамперед, інформацію рекламного характеру SPA-готелів, розміщену в мережі Інтернет (табл. 2). В рекламі цих закладів, які часто позиціонуються як SPA-курорти, можна прослідкувати певну спільність зі світовими тенденціями, оскільки там курорт, як правило – заклад, тоді як в Україні – територія чи населений пункт, що визначено законом «Про курорти».

Таблиця 2

SPA-готельні комплекси (курорти) України

№	Назва	Місце розташування
1	Respect Hall Resort & SPA	АР Крим, м. Ялта, вул. Севастопольське шосе, 45
2	Курортно-рекреаційний компл. «Мигdaleвий гай»	АР Крим, м. Алушта, □вул. Набережна, 4а
3	Palmira Palace Resort&SPA 4*	АР Крим, Ялта, Алупкінське шосе, 12а
4	Wellness SPA готель «Море»	АР Крим, м. Алушта, □вул. Набережна, 25
5	«Геліопарк Сосновий гай»	АР Крим, с-ще Гаспра
6	Еко-готель «Красотель-Левант»	АР Крим, м.Ялта
7	SPA- готель «Пори року»	АР Крим, м. м. Ялта, □вул. Руданського, 23
8	Курортний готель «1001 nights Resort&Spa»	АР Крим, Ялта, вул. □Алупкінське шосе, 2
9	SPA-готель Royal Park Hotel & SPA Resorts	АР Крим, Ялта, с-ще Нікіта, Нікітський ботанічний сад
10	Курортний комплекс «Palace Del Mar» 5*	м. Одеса, провулок Хрустальний, 1
11	Оздоровчий комплекс «Чабанка»	смт. Чорноморське, Комінтернівський район, Одеська обл.
12	Luxury Wellness SPA Resort «MARISTELLA CLUB» 5*	м. Одеса, Ванний провулок, 3
13	Rixos-Прикарпаття 4*	Львівська область, м. Трускавець, □вул. Городище, 8
14	Вілла «Хижина SPA»	Львівська □обл., м. Трускавець, □вул. Бориславська, 29а

Продовження табл. 2

15	СПА готель «П'ятий океан»	82200, Львівська обл., м. Трускавець, вул. Д. Галицького, 2
16	Готельний комплекс «Три сини та донька»	Львівська обл., м. Борислав, смт. Східниця, вул. Зарічна, 3-б.
17	Етно-велнес готель «Унгарський»	Закарпатська обл., м. Ужгород, вул. Електрозаводська, 2
18	Туристичний комплекс «Восводіно»	Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Турья Пасіка, урочище Восводіно
19	Гірськолижний та SPA-курорт «Буковель»	Івано-Франківська обл., м. Яремче, с. Поляниця
20	Санаторно-курортний комплекс «Термал-стар»	Закарпатська обл., Ужгородський р-н, с. Нижнє Солотвино
21	Туристичний комплекс «Богольвар»	Закарпатська обл., Ужгородський р-н, с. Анталовці, вул. Миру, 17а
22	Спа-готель «Reikartz Поляна»	вул. Жовтнева, 25, Поляна, Свалявський р-н, Закарпатська обл.
23	Заміський готельно-ресторанний компл. «SPA»	Київська обл., с-ще Ворзель, вул. Горького, 24
24	Готельний комплекс «Пуша лісова»	Київська обл. с. Мошун, вул. Лісова, 1
25	Буймерівка Аюрведа Сосновий & SPA-курорт	Сумська обл., Охтирський р-н, с. Буймерівка, вул. Косіора, 1а
26	Курорт «Форест Парк»	Донецька обл., Волновахський р-н, смт. Комсомольське, вул. Сонячна, 20

Отже, за кількістю СПА-готельних комплексів слід виділити АР Крим, Одеську, Львівську та Закарпатську області. З 26 готельних комплексів (чи SPA-курортів), які при проведенні дослідження вдалося виявити, переважна більшість знаходиться в Криму (поз. 1–9) та Одесі (поз. 10–13). Значна кількість закладів подібного типу є у Львівській області (поз. 14–17) та на Закарпатті. Згадані регіони мають потужні природні, соціально-економічні та історичні передумови виникнення й функціонування курортів. Мережа закладів санаторно-курортного типу формувалася тут протягом століть, переживаючи зміни соціально-політичного устрою та форм власності. Реагуючи на сучасні світові тенденції збільшення попиту на якісні програми лікувально-оздоровчого характеру з позитивним естетичним ефектом, відповідні заклади запроваджують новий спектр послуг, які б відповідали цим тенденціям. Крім цього, виникають поліфункціональні заклади нового типу.

Нажаль, рекламні матеріали, вміщені в мережі Інтернет, даючи вичерпну інформацію про пропозиції готелів та мереж, залишають для дослідників відкритим питання про попит на ринку SPA та велнес індустрії України серед співгромадян та іноземних туристів.

Безумовно, що в інших регіонах України на вимогу часу з'являю-

ться заклади подібного типу, але тенденції їх появи не є значущими. Найкращі перспективи до розвитку закладів розміщення зі SPA (серед решти) мають регіони з можливістю організації пляжно-купального відпочинку.

Висновки Сучасний SPA-туризм охоплює два сегменти: лікувальний туризм, до якого тяжіють в основному люди старшого віку (базується на традиційних лікувальних терапевтичних процедурах) та велнес-туризму, який, на думку фахівців галузі, цікавий, перш-за все, молодим та зрілим особам. Попит на SPA та велнес відпочинок надалі буде зростати.

Очевидно, будемо спостерігати ускладнення геопросторової організації мережі SPA-готельно-рекреаційних комплексів. В недалекому майбутньому прогнозується поява нових регіональних SPA-центрів, SPA-салонів і SPA-готелів у містах та областях України. Найбільш швидкими темпами напрямок розвиватиметься саме в регіонах традиційного санаторно-курортного відпочинку бальнеологічного та таласопрофілів.

Урізноманітнення спектру послуг, що надаються установами санаторно-курортного типу через запровадження додаткових можливостей, переважно у SPA-секторі, орієнтованих на комфортне оздоблення відпочиваючих – джерело додаткових фінансових надходжень для будь-якого лікувально-оздоровчого закладу.

Інтернет стає основним джерелом інформації для споживачів SPA-велнес туристичних послуг у світі, тому роль посередників на ринку лікувально-оздоровчого та SPA-туризму зменшуватиметься.

Просування SPA-послуг в Україні стане важливим фактором у маркетингових кампаніях готелів, курортів та туристичних дестинацій.

Література

1. http://uk.wikipedia.org/wiki/Медичний_туризм
2. <http://www.ipkinternational.com>
3. <http://www.sochi-belarus.ru/spa-tourism/>
4. <http://minus5.ru/articles/691/Велнес-туризм>
5. <http://www.spaua.org/>
6. http://www.spaua.org/press_center/news/2011/march/31/123.html
7. The Global SPA Economy 2009, Global Spa Summit // <http://www.globalspasummit.org/2009/resources/2007-Global-Spa-Economy-Report.php>
8. Top 10 Global Spa Trends to Watch in 2011/http://www.spafinder.co.uk/about/press_release.jsp?relId=212

9. Вивчення потенційних ринків для СПА-лікувального туристичного сектору Криму: Звіт в рамках проекту «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність». – 2010. – 110 с
10. Мешков В.В. Санаторно-курортное дело и рекреация: взаимосвязь, соотношение и проблемы / В.В. Мешков // Вестн. физиотерапии и курортологии. – 1998. – № 1. – С. 8–9.
11. Оздоровчий туризм, рекреаційні послуги та спорт на курортах // <http://www.sankurort.com.ua/uk/4/22/30/>
12. Разумов А.Н. [и др.]. Лечебный туризм, как современное направление курортной медицины// Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физкультуры. –1999. – № 3. – С. 46–49.
13. Рутинський М.Й. Спа-курорт як інноваційний тип рекреаційних закладів і суспільно-географічні тенденції розбудови мережі спракурортів у Західному регіоні України / М.Й. Рутинський // http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/Mv/2008_24/45.pdf
14. Рутинський М.Й. Інновації на ринку рекреаційних закладів: поява і розвиток СПА-курортів / М.Й. Рутинський //Географія і туризм: європейський досвід. – Мат. III міжнар. наук. конф. – Львів, 2009. – С. 150–153.
15. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в автономній республіці Крим у 2009/10 р.: Стат. збірник / [За ред. Н.О. Полянської]. – Сімф. : Гол. упр. стат. в АРК, 2010. – 156 с.
16. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні у 2009/2010 рр.: Статистичний бюлетень. – К. : Деркомстат України, 2011. – 99 с.
17. <http://soyuz-spa.com.ua/ru/glavnaja.html>

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА МЕРЕЖА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ: ГЕОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТУРИСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ

В.П. Брусак, Ю.В. Зінько, Д.А. Кричевська

Львівський національний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. Досвід природоохоронної діяльності європейських держав показує, що екологічні мережі стали інструментами впровадження Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (Софія, 1995). Екологічна мережа – це єдиний комплекс природних та напівприродних елементів ландшафту, які вимагають збереження або управління з метою забезпечення відповідного природоохоронного захисту екосистем, місць існування,

видів і ландшафтів у межах традиційного регіону їхнього розташування. Елементами екомережі є ключові території, які складаються з природних ядер і буферних територій, сполучні та відновлювальні території.

У методологічному плані формування екомережі в Україні базується на національній концепції розбудови екомережі [7], у якій основну роль у виділенні ключових територій відіграють існуючі й проєктовані природно-заповідні території. В європейських концепціях формування екомереж природоохоронні території відіграють додаткову роль у визначенні місцеположення елементів екомережі, зокрема, ключових територій, а визначальну роль у плануванні просторової структури екомережі відіграють дані щодо розміщення непорушених господарською діяльністю природних екосистем, рідкісних біотопів, ареалів і локалітетів раритетних видів флори і фауни, міграційних шляхів тварин [9–11].

Аналіз розроблених моделей просторових регіональних і локальних екомереж України свідчить про існування двох основних їхніх типів:

а) побудованих на основі національної концепції формування екомереж з акцентом на розміщення заповідних територій, особи-вості геоботанічної і ландшафтної структури та характер природокористування [7];

б) розроблених згідно вимог Європейської програми екомережі або EECONET (European Ecological Network) акцентованої на врахування поширення основних типів екосистем і біотопів як середовищ проживання фонових і рідкісних видів тварин.

Зауважимо, що сучасний рівень біокомпонентної й екосистемної вивченості України і Українських Карпат зокрема не дозволяє у повній мірі реалізувати європейську модель екомережі. Більшість розроблених за останнє десятиріччя регіональних просторових моделей екомереж базувались на пріоритетах національної концепції екомереж, у якій базовими елементами виступають існуючі або проєктовані заповідні території [6].

У даній роботі при розробці регіональної схеми екомережі Українських Карпат обрано в якості дослідницького інструментарію географічно-природоохоронний варіант національної концепції екологічних мереж. Він передбачає врахування природних і господарських чинників та існуючих об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ)

при виділенні і просторовій локалізації елементів екологічної мережі. В Українських Карпатах проблематику формування екомережі також слід розглядати як складову частину виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (Київ, 2003).

Стан дослідження проблеми. У 1990-х рр. ідеї ландшафтних екологів використано при обґрунтуванні концепції створення Європейської екологічної мережі (ЕЕCONET). Її основні положення опрацьовані колективом нідерландських дослідників (Інститут Європейської Політики Довкілля) та запропоновані у 1993 р. на конференції в Маастріхті [9].

Згідно концепції ЕЕCONET до базових елементів екомережі відносяться:

- 1) ключові території (природні ядра), які забезпечують оптимальну кількість та якість екологічного простору;
- 2) екологічні коридори (транзитні території, сполучні території), які здійснюють належний взаємозв'язок між ключовими територіями;
- 3) буферні території, які захищають ключові та сполучні території від потенційно загрозливих зовнішніх впливів.

У своїй неперервності базові елементи створюють екомережу, яка функціонально об'єднує осередки біотичного різноманіття в єдину просторову систему. Додатковим елементом екомережі є зони потенційної ренатуралізації (відновлювані території). Відповідно до свого значення структурні елементи екологічної мережі поділяються на 5 рівнів: біосферний, європейський, національний, регіональний та локальний.

Розбудова екологічних мереж розглядається як багатоаспектний процес, який передбачає законодавче, науково-методичне і соціально-економічне забезпечення. На сьогодні в Україні прийнято Закони «Про Загальнодержавну програму формування екологічної мережі України на 2000–2015 роки» (2000) і «Про екологічну мережу України» (2004) та Генеральну схему планування території України (2002), невід'ємною частиною якої є екологічна мережа. Міністерством охорони навколишнього природного середовища (Мінприроди) України затверджено методичні рекомендації «Формування регіональних схем екомережі» [8].

Сьогодні у методологічних і практичних підходах в Україні завершується процес вироблення основних понять, пов'язаних із проблематикою екомереж, обґрунтовуються критерії визначення її структур-

них елементів та розробляються регіональні моделі екомереж [3; 6; 7]. Важливим кроком для впровадження екомереж у практику стали розробки методичних рекомендацій з формування екомереж [5; 8]. У деяких наукових публікаціях наголошується на недостатньому врахуванні геосистемних та ландшафтних підходів при визначенні елементів екомережі, пропонується створювати регіональні екомережі на базі біоцентрично-сітьової ландшафтної структури [3].

У даний час розробка регіональної схеми екологічної мережі Українських Карпат знаходиться на стадії проектування. Зокрема, окреслено окремі ключові території екомережі на середьомасштабному (1:1000000) рівні [6]. В останнє десятиріччя різними науковими установами (інститути НАНУ, вищі навчальні заклади, заповідники, національні природні парки та ін.) узагальнено первинні дані про місця поширення рідкісних видів рослин і тварин в регіоні, складено перелік ІВА територій і ділянок, що мають особливу природоохоронну, рекреаційну та історико-культурну цінність. Розроблені пропозиції щодо включення окремих ділянок регіону у національну екомережу та зроблено перші спроби проектування локальних екомереж у гірській частині Українських Карпат.

Разом з тим слід констатувати, що не зважаючи на значний науково-методичний доробок, до останнього часу не розроблено комплексно обгрунтованої схеми екомережі регіону. У 2007 р. опубліковано схему основних структурних елементів Карпатської екомережі, запропоновану С. Поповичем [6], а також робочою групою при Мінприроди України розроблено схему екологічної мережі Українських Карпат національного рівня у масштабі 1:200000 [4]. Методичною основою цих схем обрано природоохоронний варіант національної концепції формування екомереж, а низку географічних факторів (геолого-геоморфологічних, ландшафтних, соціально-економічних) у них недостатньо враховано.

Мета дослідження – розробка методичних засад географічно-природоохоронного підходу до формування екологічної мережі Українських Карпат та оцінка можливостей її використання для розвитку туризму. Ціль дослідження досягається шляхом вирішення наступних завдань: 1) виявлення методичних особливостей географічно-природоохоронного підходу в розбудові екомережі; 2) оцінка природних, природоохоронних і галузево-господарських умов формування елементів екологічної мережі в гірських і передгірських

територіях. зокрема, враховуючи можливості розвитку туризму; 3) створення просторової моделі регіональної екомережі Українських Карпат на засадах географічно-природоохоронного підходу.

Результати дослідження. При розробці структури екологічної мережі національного чи регіонального рівня експертами пропонується комбінований дедуктивно-індуктивний метод формування екомережі [11]. Індуктивний підхід, або «підхід знизу» передбачає аналіз поширення індикаторних (переважно рідкісних) видів біоти. Де дуктивний підхід означений як «підхід зверху» передбачає аналіз біогеографічних та ландшафтних регіональних одиниць. Цей підхід широко використовує географічні методи збору, узагальнення та конструктивного опрацювання даних, що стосуються окремих природних компонентів ландшафтів та господарської діяльності. Дедуктивний підхід визначальний при територіальному плануванні, у якому суттєву роль відіграють географічні підходи.

Аналіз наукових праць з питань територіального планування екомереж, дозволяє виділити два основні географічні підходи – ландшафтно-екологічний та географічно-природоохоронний (інтегративний).

Ландшафтно-екологічний підхід з формування екомереж базується на: 1) концепції екологічної стабільності ландшафту (концепція системи біоцентрів); 2) концепції екологічної інфраструктури ландшафту (концепція екологічного каркасу); 3) моделі поляризованого ландшафту Б. Родомана (деталізована А. Топчієвим) з використанням принципу побудови ідеального культурного ландшафту; 4) моделі територіальної організації В. Преображенського (1989), у якій основна увага звертається на збереження еталонних ландшафтів або окремих їхніх компонентів в антропозованому ландшафті.

Географічно-природоохоронний підхід полягає в інтегруванні природно-географічної, галузево-господарської та природоохоронної інформації щодо обґрунтування екологічної мережі на різних ієрархічних рівнях. Географічні підходи до проектування регіональних екомереж важливі як на початковій фазі – обґрунтування елементів і структури екомережі, так і на заключній – планування просторової моделі та забезпечення її впровадження. На планувальній стадії на основі синтезу географічної інформації розробляється просторова структура екомережі та намічаються шляхи оптимального природокористування у межах її структурних елементів. При обґрунтуванні екомережі географічно-природоохоронний підхід дозволяє комплекс-

но оцінити природні, природоохоронні та господарсько-галузеві умови їхнього формування та впровадження.

Наукове забезпечення проектів екомереж при географічному підході як правило здійснюється геоботаніками, ландшафтознавцями, зоологами. Одночасно необхідна участь дослідників неживої природи та спеціалістів із галузевого природокористування (сільське й лісове господарство, туризм). Проектувальні розробки з впровадження EECONET свідчать про ефективність інтеграції досліджень спеціалістів різного профілю при розробці національних екомереж. Так, на етапі розробки планувальної концепції ECONET Польщі задіявались спеціалісти з геоботаніки, зоології, комплексної географії, а на етапі впровадження екомережі – фахівці з територіального планування та галузевого природокористування [10].

У гірських і передгірських територіях локалізація природних ядер з найвищим показниками біотичного різноманіття та напрямки простягання сполучних територій у значній мірі визначаються такими чинниками як геолого-геоморфологічна різноманітність, характер та етапність заселення і господарського освоєння природних ландшафтів. У свою чергу природоохоронні об'єкти різного розміру і рангу у сукупності утворюють набір потенційних базових елементів екомережі. Власне інтегрування природно-географічної, історичної, галузево-господарської та природоохоронної інформації стало методологічною основою обґрунтування екологічної мережі в Українських Карпатах.

У даному дослідженні планістично-територіальна модель екомережі Українських Карпат розроблена на основі географічно-природоохоронного підходу, що враховує [1; 2]:

1) вимоги національної концепції екомережі, як форми збереження біотичного і ландшафтного різноманіття та перспективний план розширення мережі заповідних територій;

2) біогеографічну, геоморфологічну і ландшафтну зумовленість виділення елементів екомережі та врахування особливостей природної регіогалізації;

3) оцінку ієрархічної і територіальної структури та репрезентативності природно-заповідного фонду з урахуванням «концепції мінімуму заповідних територій» (кожному фізико-географічному регіону певного таксономічного рангу – природно-заповідний об'єкт певної ієрархії);

4) історію заселення і господарського освоєння та структуру природокористування.

Одним із недоліків природоохоронної діяльності в Українських Карпатах в останні десятиліття ХХ ст. було створення невеликих за площею та ізольованих заповідних територій (заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи), які не забезпечували збереження і функціонування найцінніших природних утворень регіону. З метою зміни даної обставини у географічно-природоохоронній моделі екомережі Українських Карпат її елементи мають відповідну величину та забезпечуються реальними функціональними зв'язками завдяки розгалуженій мережі сполучних територій.

Територіальною основою проектування екологічної мережі Українських Карпат, відповідно до національної концепції формування екомережі є великоплощинні заповідні території міжнародного, загальнодержавного та місцевого значення: Карпатський біосферний заповідник (8 масивів), природний заповідник «Горгани», десять національних природних парків (Карпатський, Синевірський, Вижницький, «Сколівські Бескиди», Ужанський, «Гуцульщина», Галицький, «Зачарована долина» та оголошені – Верховинський і «Синьгора»), чотири регіональних ландшафтних парків («Вехньодністровські Бескиди», Надсянський, Полянницький, Черемоський) і 37 заказників. Ужанський НПП разом із Надсянським РЛП є складовими частинами міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати».

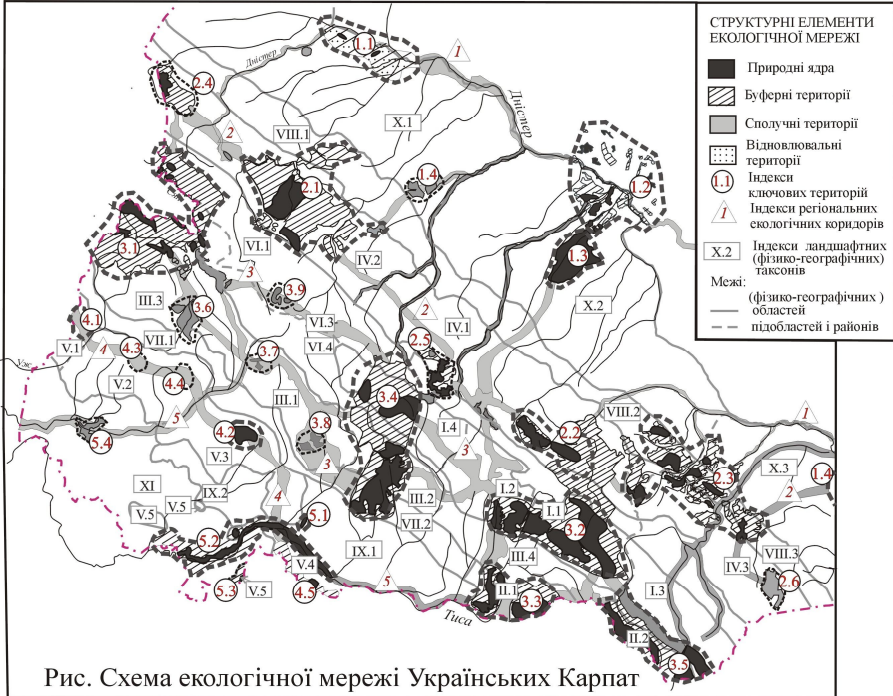
Аналіз ландшафтної репрезентативності природно-заповідного фонду Українських Карпат свідчить, що різні природні регіони нерівноцінно представлені у ПЗФ. Найбільше охороною охоплені природні комплекси Рахівсько-Чивчинської (21 %), Вододільно-Верховинської (19,6 %), Полонинсько-Чорногірської (9,8 %) і Зовнішньо-Карпатської (14 %) фізико-географічних областей.

Суттєвою є роль геоморфологічних і ландшафтних чинників формування екомережі Українських Карпат, що мають визначальний вплив на виділення структурних і просторових елементів екомережі:

1) серед геоморфологічних чинників необхідно виділити – морфологічну, морфолітогенетичну і морфодинамічну структуру рельєфу. З морфологічними типами рельєфу та рисунками ерозійної мережі пов'язаний фізіономічний тип ключових територій та орієнтація і характер (вододільний чи долинний) екологічних коридорів. Морфолітогенетична структура рельєфу визначає ступінь біотичної і ланд-

шафтної різноманітності. Морфодинамічна структура рельєфу представлена набором рельєфотвірних процесів (денудаційних, ерозійних, акумулятивних), що забезпечують переміщення речовини і відіграють значну роль у поширенні різних видів флори;

2) ярусність і просторова будова ландшафтів, відображаючи особливості висотно-поясної специфіки флоро-, цено- і фаунокомплексів Українських Карпат, визначають локалізацію ключових територій та генеральні напрямки простягання регіональних екокоридорів.

Умовні позначення до рисунка

Регіональні екологічні коридори і ключові території:

1. Передкарпатський долинно-височинний: 1.1. Верхньодністерська, 1.2. Галицька, 1.3. Чорноліська, 1.4. Моршинська. **2. Зовнішньокарпатський низькогірно-середньогірний:** 2.1. Бескидська, 2.2. Горганська, 2.3. Покутсько-Буковинська, 2.4. Верхньодністровсько-Бескидська, 2.5. Грофянська, 2.6. Зубровицька. **3. Вододільно-Полонинський середньогірний:** 3.1 Ужансько-Сянська, 3.2. Свидовецько-Чорногірська, 3.3. Мармароська, 3.4. Синевірсько-Угольсько-Широколужанська, 3.5. Чивчинсько-Гринявська, 3.6. Тур'є-Полянська, 3.7. Осішнянська, 3.8. Річанська, 3.9. Бердівська. **4. Вулканічний низькогірний:** 4.1. Вигорлатська, 4.2. Іршавська, 4.3. Маковицька, 4.4. Синяцька,

4.5. Шаянська. 5. Тисенсько-Латорицький долинно-низовинний: 5.1. Хустська, 5.2. Виноградівсько-Тисенська, 5.3. Юлівська, 5.4. Великодо-брунська.

Регіональні ландшафтні одиниці (за Г. Міллером, О. Федірком, 1990):

А. Гірськокарпатський округ. I. Високогірно-полонинська область (Чорногірська). II. Область високогірно-полонинського ядра (Рахівсько-Чивчинська). III. Середньогірно-полонинська (Полонинська) область. IV. Середньогірно-скибова область (Зовнішніх Карпат). V. Низькогірно-вулканічна область (Вулканічних Карпат). VI. Міжгірно-верховинська область (Вододільно-Верховинська). VII. Низькогірно-стрімчакова область (Міжгірських улоговин і Стрімчастих гряд). VIII. Низькогірно-скибова область (Крайового низькогір'я) IX. Горбогірно-улоговинна область (Солотвинської (Верхньотисненської) улоговини). **Б. Передкарпатський округ.** X. Передгірно-височинна область (Передкарпаття). **В. Закарпатський округ.** XI. Передгірно-низовинна область (Закарпатської рівнини).

На основі аналізу і синтезу просторової інформації щодо територіальної структури і ступеня репрезентативності ПЗФ, ландшафтної і геолого-геоморфологічної будови та характеру природокористування розроблено середньомасштабну (1:200000) картографічну модель екологічної мережі Українських Карпатах на географічно-природоохоронних засадах. Узагальнення географічної інформації у цій картографічній моделі проведено на рівні фізико-географічних областей Українських Карпат.

Геоморфологічна та ландшафтна структура Українських Карпат зумовлює домінуючий решітчастий рисунок просторової схеми регіональної екологічної мережі. У її складі виділено п'ять регіональних екологічних коридорів – великих за масштабами територій, які охоплюють різні за функціональним призначенням ключові, буферні та сполучні території. Це – Передкарпатський долинно-височинний, Зовнішньокарпатський низькогірно-середньогірний, Вододільно-Полонинський середньогірний, Вулканічний низькогірний і Тисенсько-Латорицький долинно-низовинний екологічні коридори транскарпатського простягання (див. рис.). Загальна площа екокоридорів становить біля 12077 тис. га, які поєднують між собою 29 ключових територій міжнародного, національного, регіонального і локального значення загальною площею 1457,2 тис. га.

У моделі (схемі) екомережі Українських Карпат виділення природних ядер і буферних територій в межах ключових територій пов'язане з функціонально-територіальною структурою природно-заповідних об'єктів (зонуванням національних парків і біосферного заповідника),

а сполучні території (локальні екокоридори) трасувались вздовж основних орографічних (гірські хребти) та гідрографічних (мережа річкових долин) елементів.

Екологічна мережа Українських Карпат включає різноманітні природні й природно-антропогенні геокомплекси. Наслідки господарської діяльності людини у регіоні є різноманітними в залежності від розміщення антропогенних об'єктів та інтенсивності їхнього впливу на природні комплекси. Антропогенні загрози на елементи екологічної мережі Українських Карпат можна класифікувати у наступні групи:

1) безпосередній вплив на рослинний (передусім лісовий) покрив, який проявляється у суцільній вирубці лісів на певній території та може стати причиною зміни типу використання території і фрагментації природних ландшафтів;

2) інтенсифікація різних форм господарської діяльності, яка призводить до появи монотонних ландшафтів, часто техногенно забруднених,

3) утворення різних структурних і функціональних бар'єрів у межах екокоридорів (функціонування автомагістралей чи залізниць), що призводить до фрагментації ландшафтів і унеможлиблює міграцію живих організмів.

Найрозповсюдженішим типом господарювання в межах проектованої екомережі Українських Карпат є лісове і сільське господарство. Серед основних загроз для екомережі регіону пов'язаної з лісогосподарською діяльністю слід виділити: 1) інтенсивне використання лісів, що часто призводить до їхньої фрагментації, погіршенню вікової і ценотичної структури та не сприяє збереженню біологічного і ландшафтного різноманіття; 2) великоплощинні вирубки, особливо на крутих схилах у гірській частині регіону. До загроз пов'язаних з сільськогосподарським природокористуванням, що матимуть негативний вплив на впровадження і функціонування екологічної мережі, необхідно віднести активізацію ерозійних процесів і як наслідок – збільшення територій з перевагою деградованих ґрунтів у передгірській і гірській частинах Карпатського регіону. З розвитком поселенського навантаження та урбанізацією пов'язано збільшення площі забудованих територій поблизу цінних природних об'єктів. Сільські, селищні і міські поселення є суттєвими бар'єрами для функціонування сполучних територій особливо у долинах рік. До фрагментації природних ландшафтів призводить також розвиток транспортної мережі.

У високогірних місцевостях найнебезпечнішим для природного середовища є масовий активний туризм, що призводить до знищення рослинності високогір'я (субальпійських і альпійських лук, криволисся) внаслідок витоптування та активізації ерозійних процесів. Значний розвиток і точкова локалізація гірськолижного туризму зумовлює розвиток і концентрацію інфраструктури розміщення і обслуговування рекреантів, яка також негативно впливає на довкілля. Серед структурних елементів екологічної мережі найпривабливішими для розвитку активного туризму є природні ядра ключових територій (Чорногора, Свидовець, Полонина Красна тощо), проте необхідно максимально оптимізувати мережу активно використовуваних туристичних шляхів та по-можливості їх протрасувати через буферні території і сполучні території. У такому випадку розвиток туризму у межах елементів екомережі виступатиме альтернативою веденню традиційного для Українських Карпат лісового господарства.

Висновки.

1. Географічні підходи до формування екологічної мережі передбачають комплексний (інтегративний) аналіз природно-господарських і природоохоронних складових при плануванні і впровадженні екомережі. Розроблено географічно-природоохоронний варіант національної концепції екологічних мереж, який передбачає врахування природних і господарських чинників та розташування об'єктів природно-заповідного фонду при виділенні і просторовій локалізації елементів екологічної мережі (ключових та сполучних територій).

2. У гірських і передгірських територіях локалізація основних елементів екомережі зумовлена біогеографічними, геолого-геоморфологічними і ландшафтними чинниками. Зокрема, геолого-геоморфологічні чинники визначають фізіономічний тип ключових територій та орієнтацію сполучних територій, а також ступінь їхньої біотичної і ландшафтно-різноманітності. Ярусність і просторова будова гірських ландшафтів, відображаючи особливості висотно-поясної специфіки флоро-, цено- і фаунокомплексів, визначають локалізацію ключових територій та генеральні напрямки простягання регіональних екологічних коридорів.

3. При розробці моделі регіональної екомережі Українських Карпат враховано геоморфологічну, біогеографічну і ландшафтну складові та структуру природно-заповідної мережі, а також оцінено модифікуючу роль господарської діяльності на структуру і локалізацію базових

елементів екомережі. При проектуванні і розробці рекомендацій щодо впровадження екологічної мережі Українських Карпат взято за основу фізико-географічне (ландшафтне) районування регіону.

4. Обґрунтована просторова модель регіональної екомережі Українських Карпат має решітчастий рисунок. У її складі виділено п'ять регіональних екокоридорів транскарпатського простягання: Передкарпатський долинно-височинний, Зовнішньокарпатський низькогірно-середньогірний, Вододільно-Полонинський середньогірний, Вулканічний низькогірний і Тисенько-Латорицький долинно-низовинний, які поєднують між собою 29 ключових територій різного ієрархічного рівня. Локалізацію ключових територій визначило розташування існуючих і проєктованих природоохоронних територій високого рангу заповідності (заповідники і національні парки).

5. Ключовою функцією регіональної екомережі Українських Карпат є охорона біотичного і ландшафтного різноманіття у межах ключових територій та забезпечення функціональних зв'язків між ними завдяки мережі сполучних територій. Важливим завданням розбудови екомережі є також суттєве підвищення репрезентативності ПЗФ регіону шляхом створення нових заповідних об'єктів в межах фізико-географічних областей з низьким показником заповідності. При проектуванні екомережі необхідно обґрунтувати заходи спрямовані на зменшення загроз пов'язаних з впливом лісо- і сільськогосподарського, транспортного, рекреаційного природокористування на елементи екомережі.

Література

1. Брусак В.П. Географічні основи формування екологічної мережі в Українських Карпатах / В.П. Брусак, Ю.В. Зінько, Д.А. Кричевська // Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан'європейської екологічної мережі : Мат. міжнар. н.-п. конф. (м. Рахів, 11–13.11. 2008 р.). – Рахів : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2008. – С. 61–68.
2. Брусак В.П. Геоморфологічні передумови формування екологічної мережі Українських Карпат // В.П. Брусак, Ю.В. Зінько, Я.С.Кравчук, Д.А. Кричевська // Фізична географія і геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2009. – С. 112–123.
3. Гродзинський М.Д., Шищенко П.Г. Збереження та відтворення ландшафтного різноманіття в контексті сталого розвитку / М.Д. Гродзинський, П.Г. Шищенко // Заповідна справа в Україні. – 1995. – Т. 4. – Вип.1. – С. 3–16.
4. Наукове опрацювання заходів щодо створення Карпатської екомережі [Електронний ресурс] : (заключний звіт про науково-дослідну

- роботу) / [А.Г. Безусько, В.П. Брусак, та ін.]; Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2007. – 304 с. / Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/cgi-bin/>.
5. Пашенко В. Природничо-географічні засади формування екомережі / В. Пашенко // Жива Україна. – 2006. – Вип. 3–4. – С. 14–15.
  6. Попович С.Ю. Основні структурні елементи Карпатської екомережі / С.Ю. Попович // Заповідна справа в Україні. – 2007. – Т. 13. – Вип. 1–2. – С. 80–89.
  7. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Розбудова екомережі України : монографія / Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 127 с.
  8. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Формування регіональних схем екомережі (методичні рекомендації) / Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – К. : Фітосоціоцентр, 2004. – 70 с.
  9. Bennett G. Towards a European Ecological Network / G. Bennet. – Institute for European Environmental Policy. – The Netherlands, Arnhem, 1991. – 80 p.
  10. Liro A. koncepcja krajowej sieci ekologicznej ECONET-Polska / A. Liro. – Warszawa : IUCN-Poland. – 1995. – 205 s.
  11. Navrh narodnej ecologickej siete Slovenska-Neconet // National Ecological Network of Slovakia. – Bratislava : IUCN, 1996. – 205 s.

РЕЙТИНГОВАЯ ОЦЕНКА ЗООПАРКОВ УКРАИНЫ КАК ОДНОГО ИЗ ВИДОВ РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ

Е.В. Бугрий

Криворізький державний педагогічний університет

Работоспособность человека и производство им материальных и иных благ находятся в прямой зависимости от продолжительности и условий отдыха. Восстановлению сил, повышению бодрости трудящихся способствуют разнообразные виды рекреации.

Фундаментальной основой развития рекреационной сферы служат так называемые рекреационные ресурсы. Отечественные и зарубежные авторы предлагают различные трактовки данного понятия. Так, российские экономгеографы Н. Мироненко и И. Твердохлебов под рекреационными ресурсами понимают компоненты географической среды и объекты антропогенной деятельности, которые, благодаря таким свойствам, как уникальность, историческая или художественная ценность, эстетическая привлекательность и целобно-оздоровительное значение, могут быть использованы для организации

различных видов и форм рекреационных занятий или в целях отдыха, туризма, лечения [1, с. 68]. В. Преображенский представляет рекреационные ресурсы как природные, природно-технические и социально-экономические геосистемы и их элементы, которые при существующих технических и материальных возможностях могут быть использованы для организации рекреационного хозяйства [2, с. 82].

Н. Фоменко в книге «Рекреаційні ресурси та курортологія» подчеркивает, что рекреационные ресурсы являются составной частью рекреационного потенциала и понимает их как объекты и явления природного и антропогенного происхождения, используемые для оздоровления, отдыха и туризма. В качестве рекреационного объекта автор рассматривает место с ограниченной площадью, которое приспособлено для отдыха.

Рекреационные ресурсы условно делят на 3 группы: природные, культурно-исторические и социально-экономические.

Эти ресурсы имеют следующие основные свойства: аттрактивность (привлекательность), доступность, степень изученности, экскурсионная значимость, социально-демографические характеристики, потенциальный запас, способ использования и др.

Зоопарк – это территория (чаще всего в городской черте), на которой в открытых и закрытых вольерах содержатся дикие и домашние животные. Зоопарки имеют научное и общеобразовательное значение. Одной из главных задач зоопарка является пропаганда естественно-научных знаний. С целью популяризации знаний о животных в зоопарках проводят экскурсии, читают лекции, организуют тематические праздники. Часто проходят дни открытых дверей, когда все желающие или представители одной из категорий (дети, пенсионеры) могут посетить зоопарк бесплатно. Подобные мероприятия повышают общую привлекательность места отдыха. На территории некоторых зоопарков действуют отдельные рекреационные объекты – музеи, аквариумы, террариумы, сады бабочек, детские аттракционы, учреждения общественного питания. Таким образом, зоопарки являются важным рекреационным ресурсом современной урбосистемы, где человек не только может приятно провести свободное время, но и пополнить знания об окружающей среде, получить навыки кологической безопасности, расширить кругозор. Своеобразие зоопарка как рекреационного ресурса состоит в том, что он сочетает черты природного и культурного объекта.

Чтобы лучше раскрыть потенциал рекреационного ресурса применяются разные виды оценивания. Качественная оценка имеет более субъективный характер и основана на личностном восприятии человеком того или иного объекта. Количественная оценка сравнивает различные параметры (площадь, численность и т.п.).

Для оценки рекреационных ресурсов важным является ранжирование объектов по их месту в мировой и национальной системе аналогичных комплексов. Ранжирование осуществляется путем сравнения рейтингов, составляемых по различным признакам. В соответствии с занимаемым местом каждому объекту начисляются соответствующие баллы, которые затем суммируются и полученный результат делится на количество сравниваемых рейтингов. Чем ближе итоговая цифра к 1, тем выше ранг объекта.

На Украине в настоящее время насчитывается около 30 зоопарков (в том числе мини-зоопарки и зооуголки). Общегосударственный статус имеют Киевский, Николаевский, Менский, Одесский, Ровенский, Харьковский и Черкасский. При проведении рейтинга украинских зоопарков мы учитывали основные показатели: посещаемость; площадь; количество животных; видовой состав коллекции.

Именно эти показатели, на наш взгляд, наиболее полно характеризуют рекреационные возможности зоопарков. Величина (площадь) зоопарка указывает на возможности его перспективного расширения. Количество посетителей за год свидетельствует о популярности рекреационного объекта. Разнообразие и численность коллекции фауны способствуют повышению интереса у публики.

В качестве дополнительных параметров оценивания можно также учитывать количество и разноплановость проводимых мероприятий, продолжительность сезона наибольшего благоприятствования для посещений, наличие на территории других рекреационных объектов, эстетическую привлекательность территории (скульптуры, фонтаны, зеленые насаждения), удобство расположения и транспортная доступность, присутствие в коллекции интересных для наблюдения животных (слонов, крупных хищников и т.д.).

При проведении рейтингов использовались статистические данные из Информационного сборника Евроазиатской региональной ассоциации зоопарков и аквариумов за 2005–2009 гг. (Вып. № 24–28).

Полученный в результате сравнения комплексных данных, рейтинг показал, что в группу ценных рекреационных объектов можно

отнести следующие зоопарки: Киевский, Харьковский, Аскания-Нова и Николаевский. Они входят в число лидеров по большинству предложенных номинаций.

Киевский государственный зоопарк – зоологический парк государственного значения. Он был основан в 1909 г. Киевским обществом любителей природы. Зоопарк в Киеве – на сегодня является самым большим в Украине. В своей коллекции он насчитывает несколько тысяч животных и растений, которые обитают на территории в 34 га. Все они представляют разные регионы мира. На территории: зоопарка располагаются детская площадка, аттракционы, зооуголок, где можно покормить животных, киоски с едой и сувенирами.

Харьковский зоопарк – старейший на Украине, третий по возрасту в Российской империи, двадцатый в мире. Был открыт в 1896 г. На его территории посетители могут познакомиться с животными, которые представляют все континенты Земного шара. В экспозиции, представлены более 500 видов разнообразных птиц, хищников, рептилий, аквариумных рыб и приматов. Изюминкой харьковского зоопарка является его отдел – контактный зоопарк, где посетители могут непосредственно подойти к животным, погладить и покормить их.

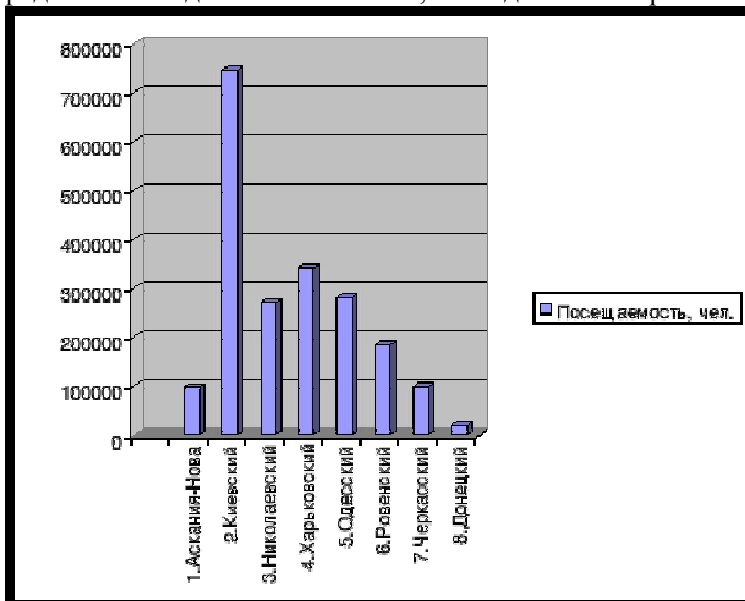

Диаграмма 1. Посещаемость крупнейших зоопарков Украины (2008 г.), в тыс.чел.

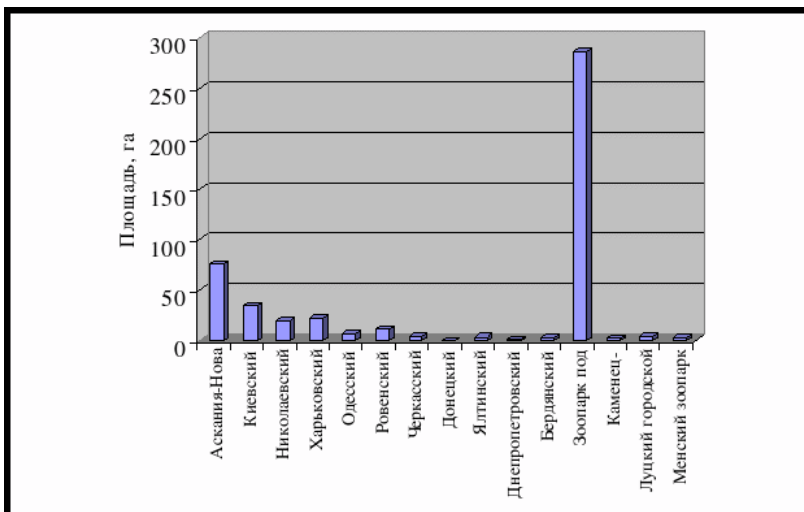

Диаграмма 2. Площадь ведущих зоопарков Украины, в га

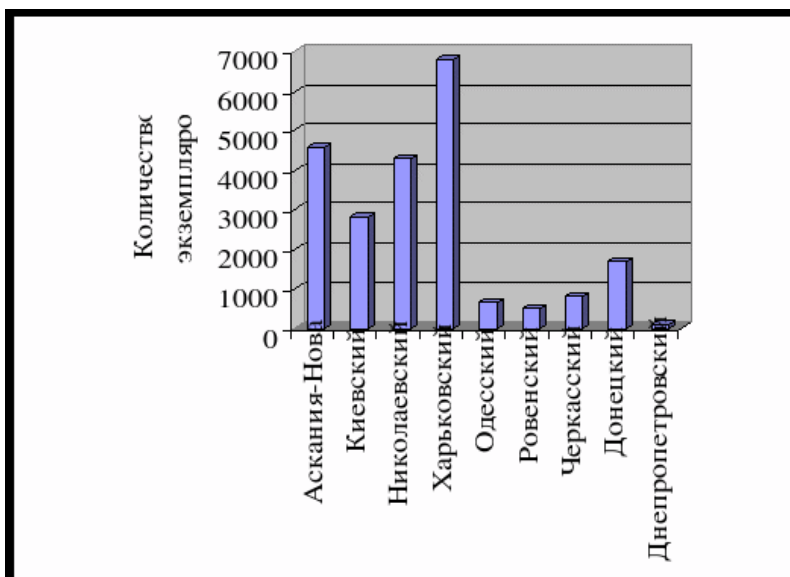

Диаграмма 3. Численность экземпляров в коллекциях ведущих зоопарков Украины, в шт.

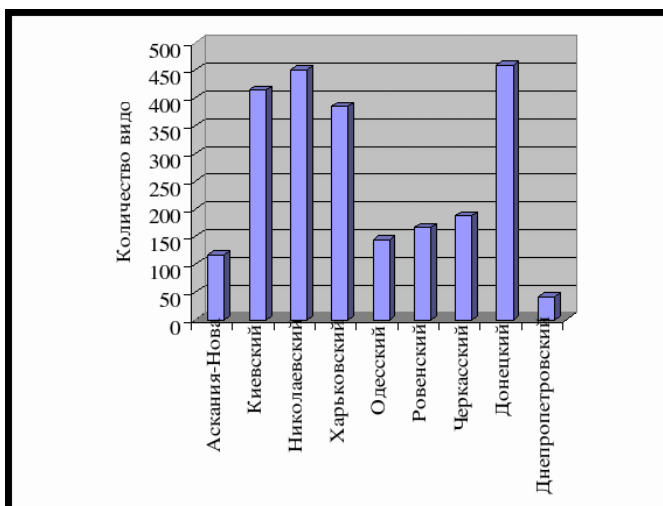

Диаграмма 4. Количество видов животных в зоопарках Украины

Таблица 1

Рейтинг зоопарков Украины

Зоопарк	Место				Общий балл	Рейтинговая оценка
	по посещаемости	по количеству животных	по количеству видов	по площади		
Аскания –Нова	7	2	8	1	17	4,25
Киевский	1	4	3	2	10	2,5
Николаевский	4	3	2	4	12	3,25
Одесский	3	7	7	6	23	5,75
Харьковский	2	1	4	3	10	2,5
Ровенский	5	8	6	5	24	6,0
Черкасский	6	6	5	7	24	6,0
Донецкий	8	5	1	8	22	5,5

Асканийский зоопарк – зоологический парк биосферного заповедника «Аскания-Нова» им. Ф.Э. Фальц-Фейна Украинской академии аграрных наук. При создании коллекции обитателей зоопарка из всех животных предпочтение отдавалось жителям открытых саванн, полупустынь, степей. Сейчас коллекция зоопарка «Аскания-Нова» представлена 34 видами млекопитающих, 3 видами плоскогрудых и 73 видами килегрудых птиц.

Николаевский зоопарк был основан в 1901 г. Посетителей Николаевский зоопарк поражает, прежде всего, своим многообразием животных. Животные очень ухоженные и по условиям для их содержания зоопарк занимает одно из лидирующих мест в Украине. Незабываемые впечатления производит павильон с живыми экзотическими бабочками.

Таким образом, ресурсный потенциал зоопарков Украины можно рационально использовать в рекреационных целях.

Литература

1. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С.Мироненко, И.Т.Твердохлеб. – Москва: Изд-во МГУ, 1981. – 208 с.
2. Теоретические основы рекреационной географии / [Отв.ред. В.С. Преображенский]. – М.: Наука, 1975. – 224 с.

WIZERUNEK I PREFERENCJE PRZESTRZENNE OSÓB UPRAWIAJĄCYCH REKREACJĘ RUCHOWĄ NA PRZYKŁADZIE BADAŃ ŚRODOWISKA ŻEGLARSKIEGO

A. Wołoszyn¹, J. Kuriańska-Wołoszyn²

¹Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.,

²Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wlkp.

Wstęp

Potrzeby wypoczynku, poznania i doznania przeżyć, które są głównymi atrybutami przemieszczeń turystyczno – rekreacyjnych współczesnego człowieka warunkują powstanie i rozwój specyficznych obszarów określanych mianem przestrzeni rekreacyjnej bądź turystycznej [4; 9]. O znaczeniu walorów przyrodniczych tej przestrzeni przekonali nas biolodzy, którzy swoimi badaniami udowodnili nierozzerwalność utrzymania życia na Ziemi od zachowania jeszcze istniejącej różnorodności gatunków i ekosystemów. Wszystkie działania na rzecz ochrony przyrody promują także rozwój rekreacji i jej form turystycznych, zwłaszcza proekologicz-

nych [4; 8]. Ocena walorów środowiska dla potrzeb turystyki i rekreacji nie jest zależna jedynie od człowieka, duże znaczenie odgrywają skłonności środowiska na degradację. Świadomość szerokiego sposobu oddziaływania na siebie człowieka i przyrody umożliwia wskazanie różnic w zakresie zapotrzebowania rekreacji, sportu oraz turystyki na środowisko geograficzne [4; 8; 9].

Głównym celem rekreacji ruchowej jest niwelowanie ujemnych skutków pracy i nauki, między innymi poprzez zajęcia ruchowo – sportowe. Zajęcia rekreacyjne uprawiane są w obiektach sportowych zamkniętych (sale, pływalnie itd.) albo otwartych (kąpieliska, boiska, korty itp.) zlokalizowanych przeważnie w miastach lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie, w tak zwanych strefach koncentracji wypoczynku sobotnio – niedzielnego. Tereny wypoczynku weekendowego zdeterminowane są głównie przez stopień przystępności warunków przyrodniczych. Stan zagospodarowania tego środowiska czyli wytwory antropogeniczne są przedmiotem zainteresowań rekreantów (np. przepustowość i liczba wyciągów występująca w ośrodku narciarskim jest tym elementem, który decyduje o wyborze miejsca na wyjazd typu «ekspres narty»). Intensywność zagospodarowania turystyczno – rekreacyjnego, poziom organizacji (np.: oznakowanie szlaków, utrzymywanie kąpielisk strzeżonych itp.) ma bezpośredni wpływ na wskaźniki pojemności obszaru, czyli określenie maksymalnej liczby osób, które mogą przebywać na danym obszarze nie powodując jego dewastacji i dezorganizacji wypoczynku. Walory rekreacyjne środowiska ocenia się w stosunku do potrzeb, jakie ono zaspokaja. W najbardziej syntetycznym ujęciu są to potrzeby: wypoczynku, poznania nowego terenu lub wynikające z chęci rozwinięcia własnych zainteresowań [3; 4; 5].

Z kolei miejsce rywalizacji sportowej jest tym elementem, który powinien stwarzać jednakowe warunki wszystkim zawodnikom. Dyscypliny, które w swej pierwotnej formie realizowane były w środowisku przyrodniczym, obecnie dla potrzeb rywalizacji odbywają się w terenie przystosowanym i wyposażonym w niezbędne urządzenia sportowe. Nieliczne dyscypliny sportowe, w regułach których wliczone są zmagania z elementami środowiska geograficznego – przyrodniczego, zaliczane są do trudnych technicznie ze względu na konieczność używania specjalistycznego sprzętu. Alpinizm, szybownictwo czy żeglarstwo oceaniczne należą do dyscyplin ekstremalnych, między innymi z powodu nieprzystępności środowiska naturalnego, w którym są realizowane. Niedoskonałość ludzkiego organizmu zmusza sportowców ekstremalnych do poszanowania praw przyrody

oraz częstego podporządkowania się panującym żywiołom [5; 6; 11].

Turystyka, rozumiana jako czynność przemieszczania się ludzi poza miejsce stałego zamieszkania jest zjawiskiem w dużej części masowym. Rozwój ruchu turystycznego uzależniony jest od bazy materialnej umożliwiającej podróżowanie, a także od walorów miejsca docelowego podróży. Sam obszar turystyczny (miejsce docelowe) może charakteryzować się różnymi rodzajami zagospodarowania: od braku eksploracji, poprzez minimalny rozwój bazy, do urbanizacji – czyli tworzenia całych miasteczek turystycznych. Na produkt turystyczny składają się, oprócz dóbr i usług tworzonych oraz kupowanych w związku z podróżowaniem, także walory naturalne i dobra kultury [5, 10]. W turystyce aktywnej preferowane są czynniki środowiska umożliwiające rozwijanie własnych zainteresowań. Dla alpinistów i narciarzy ważna jest rzeźba terenu, dla wędkarzy i myśliwych występowanie świata zwierzęcego, a dla kajakarzy, motorowodniaków czy żeglarzy istotne są wody powierzchniowe [3; 4].

Na podstawie przedstawionych rozważań można przyjąć, że przestrzeń rekreacyjna jest wytworem człowieka użytkującego (dla celów rekreacyjnych) środowisko naturalne, zarówno geograficzne jak przyrodnicze, które odkrywa i zagospodarowuje zachowując zasady zrównoważonego rozwoju, motywując to potrzebą wypoczynku i doznania różnorodnych przeżyć z tym związanych [4; 8].

We współczesnej literaturze przedmiotu przyjmuje się następujący podział rekreacji: a) rekreacja ruchowa (fizyczna) – obejmująca wszelkie formy działalności cielesnej; b) rekreacja twórcza – kształtująca osobowość, wpływająca na sferę emocjonalną człowieka; c) rekreacja kulturalno – rozrywkowa (czytelnictwo, rozrywka umysłowa itd.); d) rekreacja poprzez działalność społeczną – czyli działania podejmowane w czasie wolnym na rzecz innych ludzi [3; 10].

Na podstawie przedstawionych wywodów należy zdefiniować żeglarstwo rekreacyjne jako formę czynnego wypoczynku, czyli sposób spędzania czasu wolnego w miejscu, gdzie można poruszać się pojazdem o napędzie żaglowym, a poruszanie się takim pojazdem zaspokaja potrzeby ruchu, utrzymywania dobrej kondycji fizycznej i psychicznej oraz umożliwia osiągnięcie przyjemności i zadowolenia z samego żeglowania jak i z doskonalenia posiadanych umiejętności [1; 3; 10]. Żeglarstwo rekreacyjne jest stosunkowo nowym zjawiskiem, zwłaszcza w Polsce, a przyczyną jego powstania – w rozumieniu żeglarstwa – jest rozwój techniczny oraz powstałe w związku z tym ułatwienia w obsłudze sprzętu żeglarskiego. Istotę

tych zmian przedstawiają sami zainteresowani, którzy uważają, że jeszcze kilkadziesiąt lat temu żeglarzem mógł być ktoś dobrze przygotowany teoretycznie i praktycznie, a najczęściej był to ten, dla kogo żeglarstwo było swoistą «receptą na sposób życia, czasami zaś było wręcz sensem życia». Dzisiaj żeglarstwo zostało zdominowane ich zdaniem przez niekiedy «rozleniwionych amatorów», czyli masy ludzi traktujących żeglarstwo po prostu jako jeden z licznych sposobów spędzania wolnego czasu [1; 7].

Metodyka

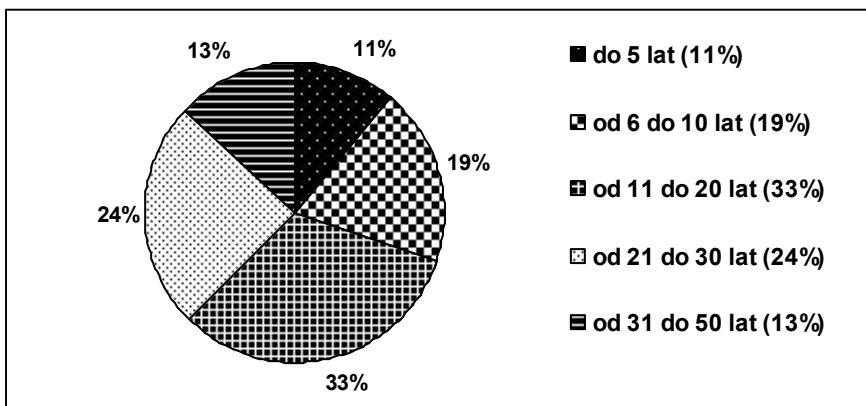
Do najistotniejszych pytań, które nasunęły się w trakcie wyżej zarysowanych rozważań teoretycznych należy zaliczyć następujące: Jak można scharakteryzować osoby uprawiające rekreację ruchową? Jakie są preferencje przestrzenne tych osób? Czy osoby uprawiające rekreację ruchową wyróżniają się szczególnie spośród innych grup aktywnych fizycznie (sportowców, turystów itd.)? Analiza literatury przedmiotu, zarówno definiującej zagadnienia podstawowe [3; 4; 8; 10] oraz tej dotyczącej problematyki specjalistycznej [1; 5; 9] nie owocuje obserwacją empirycznie uzasadnionych reguł normujących poruszane problemy. Głównym celem pracy było zatem udzielenie odpowiedzi na stawiane pytania oraz próba obrony hipotezy głównej zakładającej istnienie wyróżników charakteryzujących «rekreantów ruchowych». Dotychczas prowadzone obserwacje i badania własne [11; 12; 13] pokazują ciągle rosnącą liczbę osób deklarujących chęć realizacji innych niż sportowe (rywalizacja) i turystyczne (ciekawość, poznanie) cele swojej aktywności fizycznej. Udział tych osób w badanych populacjach wynosi w ostatnich latach niemal 60 % [2; 6; 12]. Przyjąć zatem należy, że «rekreanci» stanowią znaczącą grupę odbiorców usług oraz dóbr przemysłowych szeroko rozumianej gospodarki sportowo – turystycznej. Wyodrębnienie charakterystycznych cech tej grupy powinno być pomocne przy precyzowaniu lepszych ofert handlowo – usługowych służących uprawianiu rekreacji ruchowej, przy jednoczesnym zachowaniu walorów środowiska przyrodniczego.

W badaniach opinii żeglarzy posłużono się sondażem diagnostycznym. Prace nad narzędziem badawczym, którym był kwestionariusz ankiety przeprowadzono z zachowaniem procedury standaryzacyjnej i pilotażowej. Badania właściwe przeprowadzono w latach 2003–2005. Ankietowani pochodzili z dwunastu województw. Najwięcej osób było z: zachodniopomorskiego (prawie 32 %), dolnośląskiego (ponad 18 %), wielkopolskiego (15 %), lubuskiego (niemal 14 %) i łódzkiego (ponad 9 %). Pozostałe osoby pochodziły z pomorskiego, kujawsko – pomorskiego, maz-

wieckiego, śląskiego i opolskiego, a najmniej z województw warmińsko – mazurskiego i świętokrzyskiego. W celu syntetycznego opracowania wyników zastosowano metody wskaźnikowe typu ilorazowego oraz analizę strukturalną, a dla celów głębszej analizy statystycznej zastosowano nieparametryczny test niezależności chi – kwadrat Pearsona.

Wyniki

Spośród zebranych 325 kwestionariuszy dalszej analizie poddanych zostało 190 (ponad 58 % populacji) wypełnionych przez osoby nazywające siebie «rekreantami», czyli preferującymi spędzanie czasu wolnego pod żaglami, bez jednoznacznego określenia celów żeglowania jako krajoznawcze lub związane z rywalizacją. Zdecydowaną większość grupy stanowili mężczyźni – ponad 71%. Średnia wieku wynosiła niewiele ponad 35 lat. Zróżnicowanie ze względu na posiadane wykształcenie wykazało, że najwięcej respondentów ukończyło studia wyższe, ponad 51 %. Drugą grupę, pod względem liczebności, tworzyło ponad 30 % osób mających wykształcenie średnie. Osób z wykształceniem zawodowym było ponad 4 %, a najmniej liczną grupę stanowiło niecałe 2 % osób z wykształceniem podstawowym. Następną grupą składała się ze studentów oraz uczniów (ponad 12 %). Kwestionariusz wypełniły osoby posiadające różne umiejętności i doświadczenie żeglarskie (Ryc. 1). Najliczniejszą reprezentacją były osoby uprawiające żeglarstwo od 11 do 20 lat (33 %). Liczną grupę stanowiły osoby uprawiające żeglarstwo od 6 do 10 lat (19 %) oraz osoby z bardzo długim doświadczeniem, liczonym od 21 do 30 lat (24 %), a także osoby ze stażem od 31 do 50 lat (13 %). Osób wykazujących się małym stażem, sięgającym pięciu lat, było 11 %.

Ryc. 1. Długość stażu żeglarskiego badanych (opracowanie własne)

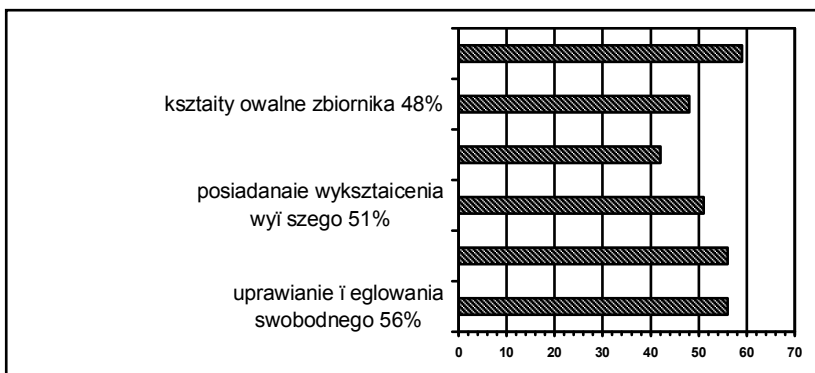
Osoby objęte badaniami posiadały różne uprawnienia żeglarskie. Najliczniej reprezentowani byli sternicy jachtowi, którzy stanowili ponad 42 % ogółu (Ryc. 2). Reprezentację osób nie posiadających patentów żeglarskich tworzyło niecałe 9 % populacji. Drugą pod względem liczebności grupę stanowili żeglarze jachtowi, których było ponad 32 %. Sterników morskich było ponad 12 %, a grupę kapitanów reprezentowało niecałe 4 % ogółu. Ankietowani reprezentowali zróżnicowany poziom w zakresie dodatkowych kwalifikacji żeglarskich. Najliczniejszą grupę stanowili żeglarze posiadający uprawnienia instruktorskie Polskiego Związku Żeglarskiego (29 %). Instruktorów windsurfingu było tylko 5 %, zaś osoby posiadające żeglarskie tytuły trenerskie stanowiły jedynie 16 % populacji. Niewielka była również grupa osób posiadających stopnie sędziowskie – łącznie 15 % badanych.

Ankietowani poświęcali na żeglarstwo średnio niemal 100 dni w roku, licząc łącznie czas żeglowania, samokształcenia, przygotowania sprzętu, szkolenia i czas poświęcony na spotkania żeglarskie. Jednak na samo żeglowanie badani przeznaczali średnio w roku około 46 dni. Ponad 59 % ankietowanych żeglowało od kwietnia do października, a ponad 29 % badanych żeglowało tylko podczas wakacji. Nieco ponad 8 % osób deklaroowało, że żeglują cały rok, a pozostali żeglowali przed wakacjami lub po wakacjach (4 %).

Poniżej przedstawiono opinie badanych o najważniejszych walorach zbiorników wodnych, które powinny być spełnione, aby zbiornik stwarzał dogodne warunki do uprawiania żeglarstwa śródlądowego. Ważność danego wyboru ankietowani zaznaczali cyframi od 1 do 3, określając w ten sposób kolejność: od pierwszego najważniejszego, po następne mniej ważne, albo zaznaczając jedną, najważniejszą odpowiedź. Większość badanych (ponad 56 %) wskazała na pierwszym miejscu konieczność występowania wiatrów na obszarze żegludowym. Następnym był walor nazwany «występowanie wiatrów stabilnych kierunkowo i o równych prędkościach», jako trzeci wyróżniono «dużą powierzchnię do żeglugi». Zatem te trzy cechy zbiornika są najbardziej pożądane przez żeglarzy. Z pozostałych dużo mniejszym uznaniem cieszyły się walory krajobrazowe oraz czystość wody.

Na postawione ankietowanym pytanie dotyczące kształtu zbiornika najlepiej nadającego się do żeglowania najwięcej, bo niemal 48 % odpowiedzi uzyskał kształt owalny lub zbliżony do okręgu (Ryc.2). Na drugim miejscu ilości wskazań (34 %) znajdował się kształt urozmaicony czyli

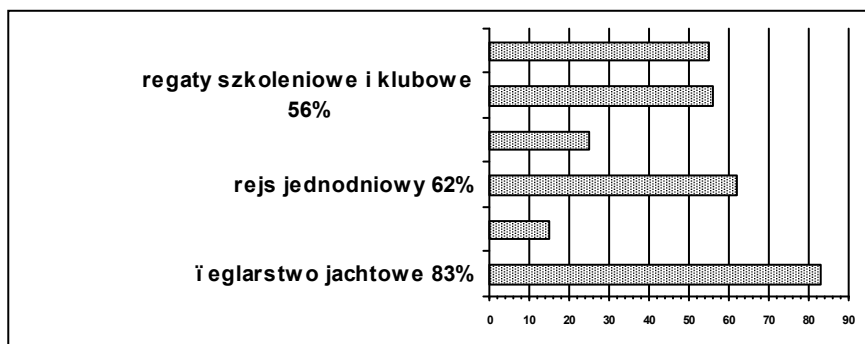
taki, który posiada zatoczki, cyple i wyspy. Trzecie w kolejności miejsce określiły osoby (prawie 13 %), dla których kształt nie ma żadnego znaczenia, a zamykały stawkę wskazania preferujących kształt podłużny, konieczne długie (ponad 5 %). Powierzchnię zbiornika dobrą do żeglugi respondenci uznawali tę, która była większa niż 500 hektarów (ponad 96 % osób) i była przynajmniej w połowie dostępna dla jednostek napędzanych wiatrem w swej przestrzeni nad i podwodnej.

Ryc. 2. Najczęstsze wskazania (%) w zakresie uprawnień, okresu i sposobu żeglowania oraz głównych walorów zbiorników (opracowanie własne)

Preferowane rodzaje żeglowania na wodach śródlądowych badani wskazywali poprzez określenie kolejności uprawianych przez siebie sposobów żeglowania: od uprawianego przede wszystkim, po kolejne wykorzystywane rzadziej. Zdecydowana większość respondentów, bo niemal 83 %, uprawia głównie żeglarstwo jachtowe (Ryc. 3). Uprawiających głównie żeglarstwo deskowe było ponad 15 %. Jednak żeglujących na desce na drugim miejscu było już niemal 22 % respondentów. Wśród ankietowanych były także nieliczne osoby, które na drugim lub trzecim miejscu zakreśliły inne sposoby uprawiania żeglarstwa, jakimi było żeglowanie na bojerze, kitesurfingu lub na icewindsurfingu. Swoje preferencje w zakresie wykorzystywania różnych form żeglowania (rejsów, regat itd.) ankietowani wskazywali zaznaczając tylko jedną z wielu możliwych odpowiedzi. Stworzono tabele wielodzienne, w których podzielono ankietowanych w zależności od posiadanego stażu żeglowania z uwzględnieniem płci i z dopasowaniem do badanej formy oraz zbadano związek między tymi cechami. Większość respondentów (56 %) wykorzystywało najczęściej formę żeglowania swobodnego, uprawianego dla relaksu (Ryc.2). Spośród badanych

niecałe 31 % najczęściej wykorzystywało żeglowanie szkoleniowe oraz kursowe związane z nauką i doskonaleniem umiejętności, a niecałe 13% żeglowało wręcz treningowo. Analiza odpowiedzi wykazała statystycznie istotną zależność drugiego rzędu pomiędzy preferowaną formą żeglowania, a stażem żeglarskim oraz między stażem, a płcią. Zauważono, że wybór formy ewoluował wraz z rosnącym doświadczeniem żeglarskim. Uprawianie swojej dyscypliny żeglarze zaczęli często od żeglowania treningowego, następnie przechodzili przez formy szkoleniowe, a kończyli na żeglowaniu rekreacyjnym. Cechą charakterystyczną dla kobiet był znacznie krótszy czas uprawiania żeglarstwa niezależnie od preferowanej formy żeglowania.

Ryc. 3. Wskazania ankietowanych (%) w zakresie preferowanych form i rodzajów żeglowania śródlądowego (opracowanie własne)

Odnosnie preferencji w zakresie wykorzystywanych form rejsu ponad 62 % badanych podało, że najczęściej wykorzystywaną przez nich formą był rejs jednodniowy – kilkugodzinny (Ryc.3). Dla 25 % był to rejs weekendowy, a dla 12 % rejs wielodniowy. Dla 1 % najczęściej wykorzystywaną formą był rejs wielotygodniowy. Badając związki między stażem żeglarskim, preferowaną formą rejsu oraz różnicą płci stwierdzono zależność pomiędzy formą rejsu, a płcią oraz między stażem żeglarskim, a płcią. Można więc określić rejs jednodniowy jako formę preferowaną niezależnie od posiadanego stażu, a wykorzystywanie głównie tej formy rejsu przez kobiety można tłumaczyć różnie, między innymi brakiem zaplecza sanitarnego na jachtach i przystaniach. Ta część badań potwierdziła również krótszy staż żeglarski wśród kobiet i to niezależnie od preferowanej formy rejsu.

Najczęściej spotykaną formą regat były regaty szkoleniowe i klubowe. Tak odpowiedziało niemal 56 % badanych (Ryc.3). Na drugim miejscu powszechności mieściły się regaty turystyczne, wskazane przez 32 % badanych, dalej były regaty eliminacyjne zwane również pucharowymi i kwalifikacyjnymi (9 %). Najmniej spotykane były regaty o randze mistrzowskiej (2 %) oraz regaty pokazowe (1 %).

Spośród złożonych form organizacji żeglowania badani wskazali, w przeważającej większości, formy obozowe (łącznie ponad 71 % badanych). W tej grupie najwięcej, bo 55 % badanych wskazywało na szkoleniowe obozy żeglarskie jako najpowszechniejszą formę (Ryc. 3). Zgrupowania szkoleniowo – treningowe wskazało 11 % badanych osób. Wędrownie obozy żeglarskie typowało 4 % badanych. Alternatywną formą zorganizowanego żeglowania były imprezy rekreacyjne, takie jak zloty, parady itd., które wskazywało 28 % osób.

Preferencje w zakresie warunków wietrznych ankietowani określali wskazując najodpowiedniejszy przedział prędkości wiatru do żeglugi, od niezbędnego minimum do optymalnego maksimum. Określony przez ankietowanych optymalny (bezpieczny i przyjemny) przedział wietrzności mieścił się w zakresie od 2,21 do 4,8 według 12 stopniowej skali Beauforta. Zatem najlepiej żeglowało się badanym przy wietrze słabym i umiarkowanym.

Dyskusja

Problemy postawione w pracy starano się wyjaśnić w oparciu o analizę badań sondażowych, które w swoich założeniach nie miały być reprezentatywne ani dla środowiska osób uprawiających rekreację ruchową, ani dla środowiska żeglarskiego. Podjęta próba określenia wizerunku «rekreanta – żeglarza» stanowi zatem rozpoznanie do badań właściwych nad szerszą charakterystyką społeczno – demograficzną osób uprawiających rekreację ruchową. Spośród 190 badanych żeglarzy zdecydowana większość, to mężczyźni (71 %) w wieku dojrzałym (średnia wynosi 35 lat), dobrze wykształceni, posiadający wysokie kwalifikacje (Ryc. 2) oraz długi staż żeglarski (Ryc. 1). Żeglarze rekreacyjni poświęcają swojej pasji niemal trzecią część roku, wykorzystując krótkotrwałe i proste sposoby (Ryc. 3). Porównanie przedstawionych badanych cech do tożsamyh cech u innych populacji żeglarzy [2; 6; 11] pozwala zaobserwować zbieżność liczbową udziału kobiet w grupie. Zauważalny jest jednak większy udział osób z wyższym wykształceniem (różnica 4 %). Mniejsza jest liczba osób bez kwalifikacji żeglarskich (ponad 2 %). Badani żeglarze rekreacyjni posia-

dają wyższy staż żeglarski, bowiem w przedziałach od 6 do 50 lat wartości wskazań są wyższe (od 1 do 4 %), a odpowiednio niższe w zakresie stażu do 5 lat. Nie stwierdzono istotnych różnic w zakresie dodatkowych kwalifikacji i uprawnień. Jednak badanych różnicują jeszcze preferencje uprawiania żeglarstwa i postrzegania przestrzeni, bowiem więcej jest tych, którzy żeglują na desce (ponad 2%), żeglują w weekendy (ponad 2 %) oraz wypływają w rejsy jednodniowe (ponad 4 %), a także więcej osób woli kształty owalne zbiornika (o 2 %). Żeglarze rekreacyjni, podobnie jak pozostałe grupy środowiska żeglarskiego, spośród najważniejszych walorów zbiorników wykazują potrzebę występowania na tafli wiatru i przestrzeni do żeglowania, a nie zaplecza infrastrukturalnego, co sugerują teoretycy rekreacji [5; 10]. Przedstawiona analiza wyników pozwala zatem częściowo stwierdzić istnienie wyróżników charakteryzujących «rekreantów ruchowych» i powinna motywować do kontynuacji badań nad wizerunkiem tej grupy społecznej.

Wnioski

Na podstawie analizy wyników oraz podsumowującej dyskusji sformułowano wnioski:

1. Żeglarze rekreacyjni, to głównie mężczyźni w średnim wieku, dobrze wykształceni, posiadający kwalifikacje i długi staż żeglarski oraz poświęcający swojej pasji niemal trzecią część roku od kwietnia do października.

2. Żeglarze rekreacyjni uprawiają żeglarstwo swobodne, głównie na jachtach i częściowo na deskach z żaglem, formami podstawowymi, krótkotrwałymi, często kameralnymi takimi jak: rejsy kilkugodzinne, weekendowe, nauczanie podstaw, regaty klubowe itd.

3. Zdecydowana większość żeglarzy, w tym także rekreacyjni, spośród walorów zbiorników wodnych wskazują jako najważniejsze występowanie na tafli wiatru w przedziale od 2 do 4 stopni w skali Beauforta, a także przestrzeni do żeglowania, która powinna mieć możliwie owalne kształty oraz powierzchnię około 500 hektarów.

Piśmiennictwo

1. Dąbrowski W.: Rekreacyjne żeglowanie po wodach śródlądowych. Kraków, Wydawnictwo Arkadiusz Wingert. 2008.
2. Domańska K.: Wizerunek współczesnego żeglarza na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych na jeziorach Mikołajskie i Beldany. Maszynopis pracy magisterskiej. AWF Poznań, 2000.
3. Duricek M., Obodyński K.: Syntetyczne podstawy rekreacji i turystyki. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006.

4. Kowalczyk A. (red. naukowy): Turystyka zrównoważona. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2010.
5. Kowalczyk A., Derek M.: Zagospodarowanie turystyczne. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2010.
6. Nowacki M.: Sportowa, rekreacyjna i turystyczna aktywność żeglarska, stan i uwarunkowania. Maszynopis pracy doktorskiej. AWF Poznań, 1999.
7. Sleight S.: Przewodnik, żeglarstwo bez tajemnic. Warszawa, Solis – Dorling Kindersley, 2004.
8. Staniewska – Zątek W.: Środowisko a rekreacja. [W]: Kielbasiewicz – Drozdowska I., Siwiński W. (red): Teoria i metodyka rekreacji, zagadnienia podstawowe. AWF Poznań, 2001.
9. Staniewska – Zątek W., Wołoszyn A. (red. naukowa): Turystyka i rekreacja w regionie. Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wlkp., 2010.
10. Toczek – Werner S. (red.): Podstawy turystyki i rekreacji. Wydawnictwo AWF Wrocław, 2008.
11. Wołoszyn A.: Kryteria oceny przydatności zbiorników wodnych dla potrzeb żeglarstwa śródlądowego. Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wlkp., 2008.
12. Wołoszyn A., Kuriańska – Wołoszyn J.: Współczesne preferencje w uprawianiu żeglarstwa śródlądowego na podstawie badań sondażowych przeprowadzonych wśród żeglarzy. [W]: Umiastowska. D. (red. naukowa): Aktywność ruchowa ludzi w różnym wieku. Wydawnictwo Promocyjne «Albatros», Szczecin, 2009.
13. Wołoszyn A., Kuriańska – Wołoszyn J., Patros B.: Przyczyny rezygnacji dzieci i młodzieży ze sportowego szkolenia żeglarskiego na przykładzie byłych zawodników MKS «Szkuner» Myślibórz., [W]: Umiastowska D. (red. naukowa), Aktywność ruchowa ludzi w różnym wieku, Wydawnictwo «Albatros», Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, 2010.

ВПЛИВ ЕТНІЧНОЇ КУХНІ НА РОЗВИТОК ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.М. Головка

Мукачівський державний університет

Туризм в Україні оголошено пріоритетним напрямком української економіки в тому числі і економіки Закарпаття. Реалії часу змушують здійснювати пошук наявних резервів як для розвитку краю в цілому так і для розвитку сфери туризму. Тому кулінарне мистецтво у

туризмі розглядається і як важливий елемент розваги, пізнання місцевої культури тощо.

Кулінарія – старовинне мистецтво, яке виникло на нашій планеті скоріше появи знаменитих кам'яних рисунків. Примітивна кулінарія, якою була у первісних народів, пройшла довгий і важкий шлях свого розвитку, перш ніж, нарешті перетворилася у вишукану кулінарну майстерність, увібравши в себе досягнення сучасної науки, техніки і технології. Кожна нація та епоха створювали та створюють свої кулінарні школи та напрямки: французька кухня, китайська, італійська та закарпатська тощо.

Кулінарне мистецтво – це надзвичайне мистецтво, яке має здатність викликати захоплення у людини (гурмана) та бути готовому долати багато кілометрів, щоб спробувати ту чи іншу страву, страви незвичної для місцевості де постійно проживає людина. Саме завдяки цьому виникло таке поняття як гастрономічний туризм – новий напрямок сучасного міжнародного туризму, який пов'язаний з ознайомленням та дегустацією національних кулінарних традицій та розвивається надзвичайно швидкими темпами. Найпопулярнішим гастрономічний туризм є серед американців. За останні роки біля 30 млн американців присвятили кулінарним подорожам.

Модним став гастрономічний туризм і для європейців. Гастрономічні тури добре розвинуті у таких Європейських країнах, як Італія, Франція, Угорщина, Шотландія, Чехія, Хорватія. Такі країни, як В'єтнам та Індія також намагаються підняти свій туристичний потенціал завдяки акцентуванню уваги туристів-гурманів не стільки на свої національні страви, як на чай. Мають намір розвивати гастрономічний туризм і жителі Мальти. Але найбільш привабливою для кулінарних мандрівників вважається Швейцарія, так як тут мають місце різноманітні варіації німецької, французької, італійської і просто сільської кухні, яка є типовою для жителів гірських поселень.

Закарпаття – це колоритний край, який багатий природою, багатоміліардною історією. Це край, що межує з чотирма державами – Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією. Це край, який викликає зацікавленість у туристів ближнього і дальнього зарубіжжя. Особливий інтерес викликає у туристів Закарпатська кухня, яка формувалася віками під впливом як природних, соціально – економічних та історичних факторів. Цьому сприяло переселення в різний час на територію краю угорців, турків, татар, німців, русинів,

литовців, австрійців, чехів та тісне сусідство з іншими країнами.

Після приєднання нашого краю до України закарпатська кухня збагатилася і за рахунок загальноукраїнської та російської кухонь. Такі страви, як борщ, розсольник, вінегрет, пельмені, оладки, яких тут раніше не готували

Виходячи з цього, закономірним є і такий фактор, що закарпатська кухня носить інтернаціональний характер і є самобутньою та унікальною. Суміш народних традицій, звичаїв та технології приготування їжі дала своєрідну, але в той же час напрочуд різноманітну кухню, в якій інколи важко зорієнтуватися, бо одні і ті ж страви є одночасно і національними стравами багатьох народностей.

Закарпаття немислиме без своєї унікальної закарпатської кухні. Кулінарне мистецтво Закарпаття це мистецтво, яке зачаровує та має здатність викликати захоплення у туристів технологією приготування, фантазією, вишуканим зовнішнім виглядом, смаковими властивостями тощо.

З огляду на це, важливими і актуальними є дослідження, метою яких є аналіз етнічних особливостей закарпатської кухні, технологія приготування страв, як складової розвитку гастрономічного туризму.

Природні умови Закарпаття сприятливі для виробництва продукції рослинного і тваринного походження. Гірські райони більш придатні для вирощування тваринництва, виробництва молочної продукції, продуктів бджільництва, вирощування картоплі, квасолі та деяких овочів. Низинні райони, крім худоби та свиней, займаються виробництвом м'яса птиці, зернових та овочевих культур. Закарпаття забезпечує себе овочевою продукцією, фруктами, плодами і ягодами. Важливим поповненням продовольчих ресурсів є дари природи: ліси та узгір'я багаті на гриби, ягоди, дичину, а річки рибою. Завдяки запровадженню сучасних технологій розвивається індивідуальне городництво та садівництво. Різноманітність та достатня кількість продуктів, спосіб їх обробки є також важливими факторами кожної національної кухні та дає можливість виготовляти високоякісну продукцію різноманітного асортименту.

Характерною рисою закарпатської кухні є доступність у наборі продуктів і простота технології приготування. Почесне місце у закарпатській народній кулінарії займають страви з борошна. Страви з кукурудзяного борошна традиційно дуже поширені серед населення, особливо в гірських та передгірських районах. Закарпатці люблять

гострувату та запашну їжу. Характерною особливістю є обов'язкове використання «поприги» (меленої солодкої паприки (червоного перцю) для приготування більшості страв. Паприка – це приправа, без якої немислиме Закарпаття. Майже всі страви ароматизуються свіжою зеленою петрушки, кропу або селери.

Русинська кухня славиться кремзликами (картопляні оладки з різними начинками), як тільки не називають українці одне зі своїх найпопулярніших страв: «пляцки», «деруни», «терчаники», «кий злики», «пертушанки», «тертюхи» тощо. На Закарпатті прижилася назва «кремзлики». Кожна закарпатська господиня може запропонувати свій рецепт. У 2009 р. на закарпатському фестивалі картопляних страв «Гуцульська ріпа» (ріпа=картопля) приготували найбільший у світі кремзлик. Його довжина сягала – 2,5 м, ширина – 1,5 м.

Улюбленими стравами закарпатських угорців є: перкельт, поприкаш, бо грач, керезет, лечо, рокот-крумплі, торгоня, чірке-поприкаш тощо. Зазвичай угорська кухня базується на паприці, поматах і гіркому перці. Найбільшим попитом серед туристів користується бограч. Бограч - це гастрономічне диво угорського походження. Це - страва мадярських (угорських) скотарів, страва старовинна, як і сам цей народ, який кочував колись через Урал, Кавказ і Карпати.

Легенда розповідає, що славнозвісний одноокий турецький яничар Юхемджак наказав двом мадярським полоненим – священику й кучерові – приготувати вечерю для турецьких воїнів. Кучер здер шкуру зі ягняти й розрубав тушу на шматки. Священик кинув м'ясо в котел, а потім засипав туди величезну кількість якоїсь червоної приправи, яку турки постійно возили з собою. Юхемджак покуштував готову страву і заволав: «Нехай сьоме пекло проковтне вас! Скільки паприки додали ви в котел?», а потім ще довго бігав по табору з висолопленим язиком.

Технологія приготування бограчу полягає в наступному: підсмажують копчене сало, додають дрібно нарізану цибулю, підсмажують. Голяшку свинини рубають на шматки, підсмажують, посипають меленим червоним перцем (паприкою) і додають склянку холодної води, коли паприка почне топитися в жирі, тоді тушкують до 70% готовності, підливаючи води. Додають кольрабі, петрушку, моркву, заливають водою та кладуть нарізану малими кубиками картоплю, дрібні галушки, кмин і варять.

Попит серед туристів цієї страви пояснюється тим, що ця страва за

зазвичай готується на природі в казанку, має унікальний гострий смак, аромат, привабливий вигляд.

З метою задоволення потреб подорожуючих, з метою збереження та відродження старовинних традицій проводяться різноманітні Фестивалі, одним з них є фестиваль угорського кренделя (по угорському переца). У Німеччині його називають брецель – імовірно від латинського слова *bracellus* (браслет), у Чехії це прецлік, у Фінляндії – вііпурінрінкелі, а в Румунії – коврига. Брецель згадується в історичних джерелах в VI ст. У середні віки виготовляти їх простому люду не дозволялося. Зокрема пекли кренделі при монастирях, надаючи виробу з тіста містичного значення – три отвори символізували Трійцю. В XIV ст. крендель був символом німецьких пекарів. Найчастіше його готували пісним зі трьох інгредієнтів – борошна, дріжджів та води. Німці емігранти привезли виріб до Америки.

Для приготування кренделя використовують пшеничне борошно, воду, маргарин, яйця і дріжджі. Їх готують солодкими або соленими. Тісто розкачують на тоненькі палички й роблять з них петельку. Потім на кілька хвилин кладуть у воду, виймають і ставлять у піч. Весь технологічний процес займає двадцять хвилин.

Притягують кулінарних подорожуючих і гуцульські страви. Для ознайомлення з традиційними рецептами гуцульських страв організують серії уроків кулінарної майстерності під час проведення фестивалів з їх дегустацією.

Для приготування гуцульських страв найчастіше використовують кукурудзяне борошно, кукурудзяну крупу, картоплю, гриби. Душею гуцульської страви є банош. Банош – це страва, для приготування якої використовують кукурудзяне борошно. В давнину ця страва вважалася стравою бідняків, його готували коли в наявності залишалася невелика кількість сметани (вівці та корови були майже у всіх) та кукурудзяної крупи. Технологія приготування баношу полягає в наступному: сметану заливають у каструлю, ставлять на вогонь, доводять до кипіння, солять і помішуючи засипають просіяне кукурудзяне борошно середнього помелу й залишають кипіти на малому вогні. Потім масу добре вимушують дерев'яною лопаткою або ложкою, щоб не залишилися грудки, а маса стала однорідною й варять, поки на поверхню баноша не виступлять крапельки жиру зі сметани. Готова страва має бути середньої щільності, жовтого кольору й ледве, ледве кислувате на смак. Подають гарячим. До баношу додають кружку кефіру.

Для гурманів кулінарним шедевром вважається чорба (густий суп). Чорба – це головна гаряча перша страва румунської кухні, яка подається із заправкою. Характерною особливістю румунської кухні є використання таких інгредієнтів, як цибуля, бобові та овочі, які сповільнюють процеси старіння.

Серед улюблених страв закарпатських румунів можна знайти приправлений бринзою токан, інгрошалу, мамалигу та гівеч, основу якого складають помідори, рис та спеції, які доповнюються кабачками, квасолею, баклажанами, морквою, поширеним є і м'ясний гівеч. Токан зазвичай готується на вогні в казанку. Беруть сметану та вершки на яких готується кукурудзяна каша, коли вона готова, то розсипається до горщиків: шар готової каші – прошарок бринзи та шпон дери, і знову каша і т.д.

В меню ресторанів нерідко зустрічаються страви словацької кухні. А в місцевих словаків можна скуштувати смачні страпачки, карбонати, джадки, поливку (суп) часниковий, палачінти. Традиційні страпачки (галушки з сирої тертої картоплі, відварені у підсоленій воді з капустою) на сьогодні мають уже численну рецептуру: з твердим сиром, з посіченою ковбаскою, з бринзою, з кропом та сметаною. Зі Словаччини прийшла традиційна закуска – смажений сир, який добре смакує під вино місцевих виноробів. Однією з фірмових чеських страв Закарпаття є кнедлики, які подаються у вигляді гарніру до соковитого м'яса зі соусом. Серед традиційних борошняних виробів найулюбленіші – гомбовці з дріжджового тіста або з сирю, які по чеськи називають відомою вже назвою: кнедлики. Викликають інтерес як серед місцевого населення так і в подорожуючих страви єврейської кухні – човлент та страви з гусячого мяса. Євреї Закарпаття мають свої традиційні страви: кугл, човлент, тістечко «Гаман».

До найулюбленіших страв циганської кухні відносяться кров'янка та печінкова гурка, печінка по-циганськи, вим'я тушковане а також реберця по-циганськи зі свинини. Гурка – ковбаса, яку виготовляють зі різноманітною начинкою: зі легенів, печінки, шкварок, відварених кукурудзяних круп або рису, крові домашніх тварин, цибулі та приправ. Кулінарним шедевром закарпатської кухні вважається – шовдарь (копчений свинячий окіст), який традиційно готують до Великодня. Це є внесок німців. Закарпатські німці зберегли старовинні рецепти приготування телятини і баранини по-швабськи. У місцевих поляків перейнято вміння готувати фляки, лазанкі, бігос, круппник.

Отже, інтернаціональна закарпатська кухня, яка користується попитом і яка відома далеко за межами краю в умовах сьогодення це – є реальна гастрономічна ніша на туристичному ринку. Удосконалення проведення різноманітних турів, урізноманітнення сільських фестивалів кулінарного мистецтва, та їх доступність для туристів, подорожуючих, відпочивальників – все це сприятиме соціально-економічному розвитку краю. Важливим напрямком подальших досліджень мають стати обґрунтування майбутніх гастрономічних турів та фестивалів, враховуючи кулінарну майстерність, кулінарні рецепти, кількість, якість, асортимент споживаних продуктів та їх вплив на життєдіяльність організму. Недослідженим сегментом є гастрономічні тури кращих ресторанів та населених пунктів краю, які багаті екзотикою та особливості добирання інгредієнтів для приготування страв, культура харчування.

Література

1. Мицько М.А. Закарпатська народна кухня. – Ужгород: Закарпаття, 1997. – 288 с.
2. Санти Анастасія Дело вкуса //Українскій туризм. – 2007. – № 3. – С. 75–82.
3. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності: Підручник / [За заг. ред. В.Ф.Орлова]. – К.: Грамота, 2006. – 264 с.

ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КРУЇЗНОМУ БІЗНЕСІ

І.А. Голубкова

Одеська національна морська академія

Постановка проблеми дослідження. Інвестиції в круїзне судноплавство чутливі до впливу змін зовнішнього функціонального середовища, кон'юнктури пасажиропотоків та комфортності окремих лайнерів [7]. Тому в основі стратегії операторської діяльності повинен лежати контроль рівня прибутковості за сукупністю ризиків. Висока капіталомісткість морських пасажирських перевезень вимагає особливо ретельного обґрунтування потоку інвестицій і вибору зони операторської діяльності. При цьому слід враховувати складність реінвестування капіталу. Поряд з цим залишається високий ризик ліквідності інвестицій за програмою суднобудування в період зниження попиту на провізну спроможність [8]. Тому, незважаючи на додаткові витра-

ти, необхідно використовувати принцип ранжування варіантів реалізації проекту. В основі реалізації відповідних інвестиційних проектів лежить стратегія повномасштабного розвитку регіонального круїзного комп-лексу. Головним стає концентрація цілей економіко-правової концепції держави та підприємницької активності бізнесу [4; 5]. На перший план висувається необхідність визначення співвідношення можливих форм інвестування окремих етапів програми. Потім увага повинна концентруватися на пріоритетних цілях і завданнях діяльності основних учасників круїзного конгломерату.

Аналіз стану проблеми. Серед публікацій, присвячених інвестиційним потокам в круїзному суднопластві, в основному увага концентрується на вартості сукупного портфеля замовлень і на вартості окремих лайнерів [8; 9]. Фактично не розкриваються особливості вибору техніко-економічних параметрів круїзних лайнерів з позиції маржинальної теорії. У роботі, присвяченій інвестиційної діяльності судноплавних компаній [3], не представлені принципові відмінності техніко-економічного обґрунтування круїзних лайнерів.

У той же час кожен об'єкт, що вимагає обґрунтування варіанта інвестування, повинен аналізуватися за ступенем відповідності специфічним обмеженням [5]. При наявності альтернативних варіантів виконується ранжування проектів по відповідності споживчої цінності і підприємницьких результатів [2]. Головним критерієм приймається не норма прибутковості, а стійкість дохідного функціонування протягом розрахункового періоду.

Постановка завдання і цілі дослідження. Параметри грошових потоків, як основи підприємницького розвитку обумовлені ефективністю формування інвестиційної політики у вибраному сегменті бізнесу. Тому в якості основної мети статті представляються науково-методичні положення щодо вибору основних параметрів позиціонування круїзного флоту в регіонах операторської діяльності.

Основний матеріал. Інвестиційна політика стратегії розвитку круїзного бізнесу з позиції макроекономіки являє собою систему принципів і заходів залучення, концентрації та використання капіталу для вибору та реалізації конкурентних напрямків формування провізної здатності пасажирського флоту. В якості основної мети досягнення стійкості грошових потоків від функціональної флоту і сервісних підприємств розглядається нормалізація пасажиропотоку. Серед критеріїв стійкості грошових потоків виділяється самоокупність витрат і капі-

талізація, що забезпечує не тільки відшкодування авансуюмого капіталу, а й розширене його відтворення [1]. Особливості використання грошових авуарів в круїзному судно-плавстві представлено на рис. 1.

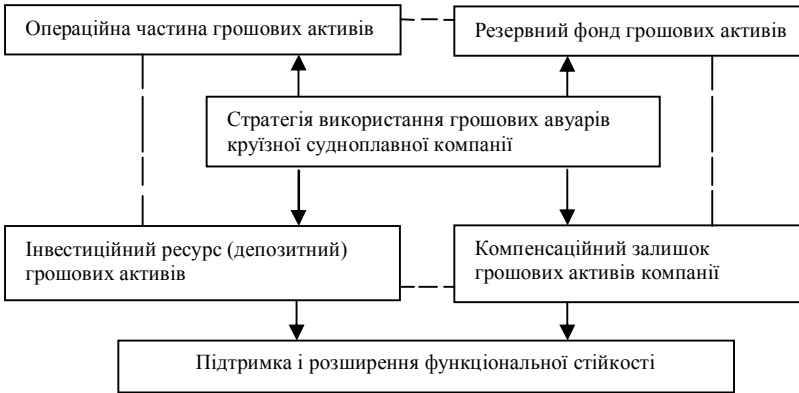

Рис 1. Потік грошових авуарів оборотного капіталу круїзної судноплавної компанії

Рис. 1 демонструє складність прийняття рішень в системі управління грошовими потоками круїзних судноплавних компаній внаслідок коливання валютних курсів і необхідності жорсткого в часі формування запасів не тільки на плановий рейс, але і з урахуванням зовнішніх ризиків своєчасності виконання основних і допоміжних операцій.

В системі операційного управління круїзним судноплаством найважливіше призначення частини грошових активів, а, отже, і їх величина регулюється поточними платежами, що гарантують виконання рейсу. Вона повинна нормалізуватися за умовою:

$$M_{op} = \sum h_{ni} W_i p_i t_i \leq \left(\sum N_{psj} P_{sj} - T_{ic} - M_{cb} \right) \frac{t_r}{T_{\#}} \quad (1)$$

h_{ni} – судно-добовий норматив використання (споживання) i -го ресурсу протягом розрахункового круїзного рейсу;

W_i – ресурси, що забезпечують оперативну діяльність під час конкретного круїзного рейсу;

p_i – ціни станом спотового ринку ресурсів, що забезпечують добові потреби судна по регіонах плавання;

N_{psj} – розрахунковий пасажиропотік за параметрами диференціації тарифів;

P_{sj} – вартість круїзу у розрахунку на одного пасажера по об'єктах або рівнями диференціації (j);

t_r – тривалість круїзу, судно-доба;

$T_{\#}$ – тривалість експлуатаційного періоду;

$T_{\text{к}}$ – річна сума податків, формована діяльністю даного судна;

$M_{\text{об}}$ – сума грошових активів, необхідних для забезпечення резервної потреби, реалізації інвестиційних цілей та для здійснення загально-навігаційних потреб (ремонт, навчання та ін.).

Перший член формули відображає потребу забезпечення поточних платежів, пов'язаних із стійкістю виконання круїзного рейсу: харчування та побут пасажирів, оплата праці екіпажів, паливо, різні збори, оплата послуг сервісних підприємств та ін. Ця група витрат вимагає особливо ретельного планування та обліку. Резервний фонд грошових активів круїзного комплексу призначений для нівелювання ризику несвоєчасного надходження грошових коштів від функціональної діяльності. Саме цю обставину було використано в стратегії ліквідації пасажирського флоту ЧМП протягом 1994–1997 рр. Величина цього ресурсу обумовлюється необхідністю сталого управління платоспроможністю, перш за все, судноплавними компаніями по невідкладним фінансовим зобов'язанням (оплата продуктів, портові збори). Альтернативою цієї суми грошових коштів може виступати короткостроковий фінансовий кредит при позитивному іміджі судноплавної компанії.

В основі інвестиційного (грошового) ресурсу круїзної судноплавної компанії може використовуватися частина оборотного капіталу з метою подальшого поповнення фінансових коштів. Тому важливо контролювати сприятливу кон'юнктуру, з одного боку, в сегменті круїзного судноплавства, а, з іншого, у сфері банківського ринку. Ці ресурси можуть бути затребувані за проектами ремонту. Отже, важлива наявність відповідних фахівців і гарантій заощаджень.

Сфера діяльності круїзних судноплавних компаній – міжнародний сегмент банківських операцій, тому для досягнення стабільності розрахункового обслуговування підприємства необхідно жорстке управління компенсаційним залишком грошових активів. Складність полягає в необхідності забезпечення незниженої суми в умовах ризику рівномірності використання пасажиромісткості лайнерів. У кінцевому рахунку, основною метою фінансового менеджменту круїзної судноплавної компанії є досягнення стійкої платоспроможності з урахуванням діяльності ремонтного періоду і сезонного падіння пасажиропотоку. Зовнішнє інвестиційне середовище своєю активністю орієнтується на кон'юнктуру ринку. Фактично початковий етап розвитку локальної круїзної системи відповідає принципам венчурного капіталу, однак, не

кореспондується з тривалості періоду становлення. Ризик інвестора досить високий. Фактично не опрацьовано правове поле з урахуванням інтересів всіх причорноморських країн. У цьому відношенні цікавим може бути спільний підхід на принципах єдиного проекту – концесії. Головним є визначення кон'юнктури інвестиційного та круїзного ринків відповідно до відомої теорією бюджетних обмежень [6].

Реалізація інвестиційної політики представлена на рис. 2. Принциповим стає розгляд крім традиційних критеріїв і систему обмежень ефективного позиціонування провізної здатності флоту.

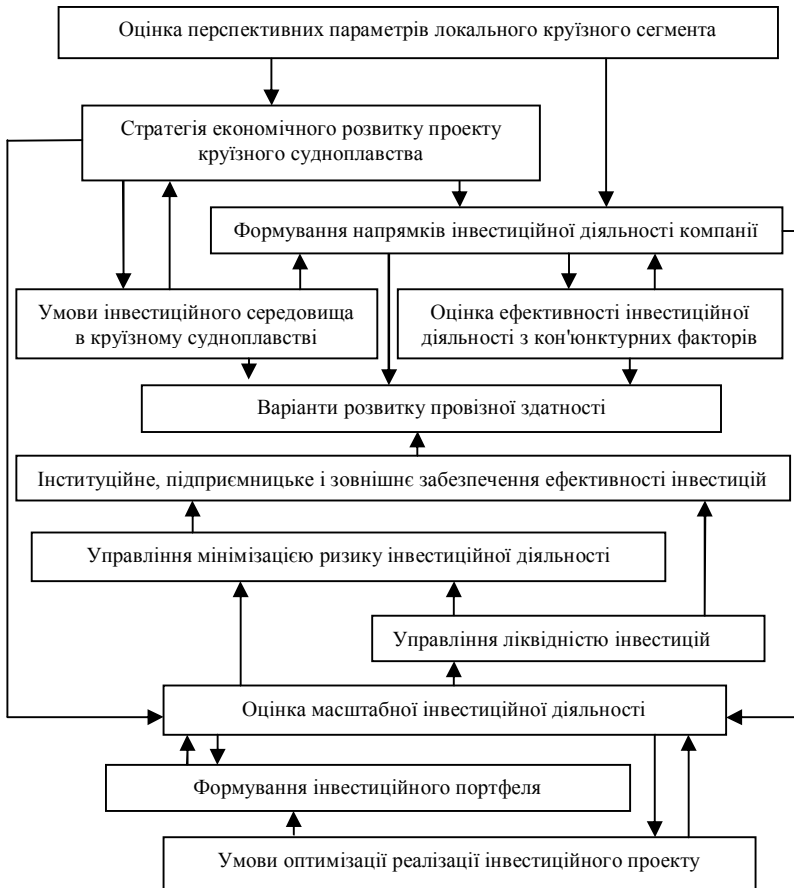

Рис. 2. Структура формування інвестиційної політики круїзного комплексу

Зміст рис. 2 відображає основний принцип і послідовність інтеграції при обґрунтуванні та реалізації стратегії і проекту формування локальної підсистеми круїзного ринку на основі макроекономічних інтересів і підприємницьких завдань.

Ключовими завданнями і проблемами є чіткість оцінки перспективних параметрів локального круїзного судноплавства, в структуру яких слід ввести цільовий грошовий потік споживачів як в період інтенсивного, так і в період неадекватного використання провізної здатності. Провізна здатність потрібного пасажирського флоту і поза-системні соціальні результати (рекреаційного плану) часто не збалансовані. Крім того, в цей комплекс проблем і завдань входять умови оптимізації інвестиційних та управлінських рішень, що забезпечують необхідну (нормалізовану) стійкість проєктованого комплексу.

Відповідно до зазначеного, стратегія економічного розвитку проєкту круїзного комплексу включає досягнення зворотності інвестицій протягом життєвого циклу проєкту, стимулювання підприємницької діяльності в умовах нормального стану пасажиропотоків, активізацію пасажиропотоків на основі маржинальних концепцій маркетингу в умовах проблемності завантаження провізної здатності.

Відповідно до цього визначаються напрями інвестиційної діяльності (типи суден, вибір базових і проміжних портів і фінансування розвитку інфраструктури). В основі реалізації стратегії лежать варіанти розвитку провізної здатності на основі діючих методів, а також відповідно до теоретично обґрунтованих підходів, які враховують особливості та значущість круїзного судноплавства. З урахуванням тривалості циклу мінливості якісних параметрів круїзного бізнесу приймаються рішення з управління ліквідністю на основі контролю норми прибутку і сукупності ризиків.

Висновок. Все зазначене дозволяє в сучасних умовах диференціювати можливі інвестиційні потоки не тільки в традиційних галузях (металургія, сільське господарство, торговельні порти), а й у систему сервісного обслуговування потреб громадян країни.

Окремі інвестиційні проєкти в локальному круїзному судноплаванні відповідно до довгострокової стратегії розвитку даного виду бізнесу повинні враховувати структурні зрушення в оцінці пріоритетів соціально-економічного розвитку. Головними проблемами стають:

- співвідношення найважливіших форм інвестиційної діяльності;
- встановлення цільової спрямованості інвестиційних проєктів

(нове суднобудування, розвиток терміналів, розширення інших об'єктів інфраструктури);

– локалізація проектів, орієнтованих на загальносистемні завдання.

Таким чином, формується тимчасовий аспект реалізації пріоритетних завдань за критеріями збалансованості результатів і витрат.

В основі вибору об'єктів інвестування в круїзному судноплаванні лежить, по-перше, поточна пропозиція провізної здатності традиційними операторами, по-друге, оцінка проектів і фінансових інструментів, найбільш близьких комерційним завданням і якісним обмеженням за вартістю, по-третє, щоб уникнути випадкових рішень (подібних т/х «Південна Пальміра») необхідно виконати експертизу альтернативних підходів.

Мінімізація ризиків, пов'язаних з інвестиційною діяльністю круїзної судноплавної компанії ґрунтується на оцінці реальності виконання договору про терміни введення об'єктів в експлуатацію та відповідності капіталомісткості майбутнім параметрам капіталізації. Важливо на стадії відбору проектів розглянути широке коло варіантів вирішення провізної здатності.

Фінансовий ризик, пов'язаний з інвестиційною діяльністю повинен контролюватися за системою стабільності норм і рівня кредитних ставок. Саме за цими параметрами віддається перевага будівництву лайнерів на базі відносно дорогих європейських, а не дешевих, особливо китайських заводів. Ризик багатосторонній полягає в необхідності концентрації капіталу значних розмірів, що надходить з різних джерел, в жорстких часових рамках. Значні суми позикового капіталу формують ризик фінансової стійкості в довгостроковому періоді. Тому слід розглядати перспективність корпоративних стратегій.

Література

1. Бланк И.А. Финансовый менеджмент / [2-е изд., перераб. и доп.] / И.А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 656 с.
2. Дамодаран А. Инвестиционная оценка : Инструменты и техника оценки любых активов / А. Дамодаран / [пер. с англ. Д. Липинского и др.]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 1342 с.
3. Жихарева В.В. Экономические основы деятельности судоходных компаний : учебн. пособ. / Жихарева В.В. [для студ. транс. высш. учебн. завед.]. – Одесса : Ластар, 2003 – 219 с/
4. Кругман П.Р. Международная экономика / П.Р. Кругман, М. Обстфельд / [пер. с англ. В. Кузина и др.]. – СПб. : Питер, 2003. – 832 с.

5. Пайк Р. Корпоративные финансы и инвестирование / Р. Пайк, Б. Нил / [пер. с англ. Е. Ковачева и др.]. – [4-е изд.]. – СПб. : Питер, 2006. – 784 с.
6. Самуэльсон П.А. Экономика / П.А. Самуэльсон, В.Д. Нордхаус / [пер. с англ. О.Л. Пелявского]. – [18-е изд.]. – М. : И. Д.
7. Холлоуей Дж. К. Туристический бизнес / Дж.К. Холлоуей, Н. Тейлор / [пер. с англ. изд.] –К. : Знання, 2007. – 798 с.
8. Review of maritime transport. – New York, Geneva, 2009. – 148 p.
9. Shipping and shipbuilding markets : Annual review 2009. – Paris : BRS, 2009. – 100 p.

АНАЛІЗ СТАНУ ВИКОРИСТАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ РЕСУРСІВ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

С.М. Голубнича

Донецький національний університет економіки і торгівлі
ім. М. Туган-Барановського

Постановка проблеми. Екскурсія – це процес наочного пізнання за допомогою екскурсовода. Це одна з найбільш демократичних форм туристичного обслуговування, вона є невід’ємною частиною туризму. Саме за допомогою екскурсій можливо розповсюджувати знання про рідний край, сприяти формуванню почуття любові до нього, шанобливого ставлення до історії, тому що бережуть, те що люблять, а люблять те, що знають. Екскурсія є засобом формування іміджу території, зокрема формування та підтримку позитивного враження про кого-небудь, або що-небудь.

В Донецькій області проблема формування туристичного іміджу найбільш гостро постала у зв’язку з підготовкою до Євро-2012. Донецькою державною адміністрацією розроблено спеціальну програму, серед заходів якої важливе місце відведено екскурсійному обслуговуванню. Сформовано перелік з 11 екскурсійних маршрутів, вибір яких обумовлено тим, що саме вони розкривають потенціал Донецької області, представляють собою своєрідний зріз природних, культурно-історичних, етнографічних видатних місць.

Мета роботи дослідити стан ринку екскурсійних послуг в Донецькій області. **Задачі** виявити туристичні підприємства, що надають екскурсійні послуги, дослідити асортимент цих послуг, стан використання Екскурсійних ресурсів.

Аналіз останніх публікацій. В науковій літературі досить мало публікацій, в яких аналізується практика екскурсійного обслуговування. Теоретичні питання розглядаються багатьма провідними науковцями [1, с. 189–195]. Науково-практичні дослідження проводяться головним чином в галузі вивчення екскурсійного потенціалу. В 2008–2010 рр. ця робота значно активізувалася у зв'язку з підготовкою до Чемпіонату з футболу Євро-2012. Наукову координацію цих досліджень здійснює Київський національний університет [2, с. 112–128]. На Південному Сході України лідером в таких дослідженні безперечно є Донецький інститут туристичного бізнесу. В роботах Г. Кузьменко [3, с. 22], В. Горягіна [4, с. 120], В. Данильчука [5, с. 21], М. Кудокоцева [6, с. 208–213]. Що стосується дослідження саме екскурсійного обслуговування, то це роботи Н. Коніщевої [7, с. 104–107], яку присвячено вивченню запитів населення великих промислових міст у виборі активних видів відпочинку і екскурсій. У роботі С. Кононихіна [8, с. 200–207] ці питання отримали своє логічне продовження з використанням інформаційних технологій. Питання економічної ефективності нових екскурсій розглядаються в роботі М. Берг [9, с. 226–230]. Своєрідним підсумком роботи вчених стала стаття присвячена аналізу стану масиву екскурсій по Донецькій області в зв'язку з підготовкою до проведення масових спортивних заходів [10, с. 346–350].

Викладення основного матеріалу. До недавнього часу Донецька область асоціювалася перш за все з промисловим ландшафтом. У зв'язку з підготовкою до Євро-2012 ведеться велика робота з створення туристичного іміджу області. На цей час у Донецькій області зареєстровано 340 туристичних підприємств. Практично всі підприємства пропонують широкий спектр туристичних послуг. У результаті дослідження з'ясувалося, що лише деякі з них пропонують екскурсійне обслуговування.

У 2010 р. за даними державної статистичної звітності було обслуговано 72658 тис. туристів, а екскурсантів лише 14831, що становить лише 20 %, якщо ж порівняти цю цифру з загальною кількістю мешканців області, то кількість екскурсантів за рік становила лише 0,3 %, серед екскурсантів 50 % становлять діти до 14 років, це говорить, що в Донецькій області є широкі перспективи розвитку екскурсійної діяльності, просунення її серед широких верств населення.

Виявлено, що екскурсії теренами Донецької області пропонують 14

туристичних підприємств. Кількість пропозицій обмежується 9 варіантами екскурсій, переважна більшість з них пропонується до тих об'єктів, де є організація, що зацікавлена у їх проведенні, бо згідно до Закону України [11], наприклад, екскурсію по Національному природному парку «Святі гори» можуть проводити тільки співробітники парку. У відділенні Українського степового заповідника «Хомутовський степ» є музей та екологічна стежина, екскурсію якою, так само проводять співробітники заповідника.

Переважну більшість екскурсій складають добре розроблені та опрацьовані екскурсії, що увійшли до Переліку екскурсій до проведення Євро-2012, що був розроблений Донецькою державною адміністрацією: «Артемівський завод шампанських вин», «Соляна симфонія Соледару». Винятком є екскурсія до Докучаєвська, де є низка цікавих видатних місць, хоча рекламується тільки відвідування зоологічного куточка. До екскурсії «Пам'ятники Святогірського заповідника» деякі підприємства додають екскурсію до страусиної ферми, а деякі проводять її окремо. Цей об'єкт дає змогу додати до зорової та слухової інформації ще й смакову, що є оригінальним для наших переважно класичних екскурсій. Так само майже всі підприємства пропонують екскурсії на Артемівський завод шампанських вин, де пропонується дегустація вина, але ця послуга можлива лише для дорослих екскурсантів, а кількість та час екскурсій залежить від адміністрації заводу, що зумовлено технологічним циклом. Унікальною є «Соляна симфонія Соледару», яка за кількістю пропозицій знаходиться на третьому місці, але відвідування соляної шахти теж можливо за узгодженням з адміністрацією.

Найбільш активно на ринку екскурсійного обслуговування по області працюють Донецький інститут туристичного бізнесу (8 екскурсій з 9), туристичні підприємств «Сінбад» (7 екскурсій), «Всесвіт –Донбас» (6), та «Роял-Вояж» (4), всі інші пропонують щонайбільше по три екскурсії.

Кількість туристичних підприємств, що проводять екскурсії в місті Донецьку, ще більш обмежена. Аналізувалися тільки туристичні підприємства, хоча екскурсії пропонують та проводять виключно на своїх об'єктах такі установи, як Донецький ботанічний сад, «Донбас-Арена», музеї міста тощо. Лідерами у проведенні екскурсій містом є ДІТБ (проводяться всі варіанти), «Агат» (7 екскурсій з 9) та «Роял – Вояж» (6).

Оглядову екскурсію проводять 6 підприємств, так саме як і відвідування ботанічного саду. П'ять підприємств пропонують екскурсію «Донецьк спортивний», чотири – «Донецьк промисловий» та «Храми міста». Такі екскурсії як «Донецьк шахтарський», «Донецьк культурний» пропонують лише «Агат» та ДІТБ. Всі наведені екскурсії, що пропонуються підприємствами за способом пересування є автобусними, а за формою проведення класичними, тобто такими, що складаються з показу, розповіді та особливих методичних прийомів.

Світова практика проведення екскурсій показує виникнення нових форм проведення екскурсій, їх театралізація, персоніфікація, використання технічних інновацій, світлові, візуальні ефекти. Теми екскурсій, що пропонуються, теж є класичними, відсутні оригінальні, творчі, можливо вони проводяться підприємствами, але в одиничних випадках, за індивідуальними замовленнями. Фахівці Донецького інституту туристичного бізнесу в межах науково-дослідної роботи «Дослідження рекреаційних ресурсів Донецької області з метою створення екскурсійних маршрутів» розробляють такі екскурсії: «Темная сторона светлого пива, или Юзовские традиции пивоварения, «Шопинг по-донецки», «Донецк – рай для гурманов». Ця робота веде-ться у співпраці з відділом культури та туризму Донецької міської адміністрації.

За результатами аналізу виявлено, що більш за все екскурсій пропонується в Донецькому інституті туристичного бізнесу. Серед всіх підприємств саме ДІТБ має найбільш різноманітну екскурсійну програму містом Донецьк. На теперішній час ведеться робота сумісно з управлінням культури та туризму Донецької міської адміністрації. Видано 12 екскурсій містом, зокрема «Кованная сказка Донецка», «Донецк глазами романтиков», «Донецк спортивный», «Ленинский район – колыбель Донецка». «Улицами старой Юзівки», «Донецьк початок всіх маршрутів». Остання екскурсія була апробована під час проведення в місті фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу серед юнаків до 19 років у 2009 р. Підготовлено 7 варіантів тексту українською, англійською, російською, італійською, французькою, іспанською, німецькою мовами з урахуванням специфіки проведення заходу. Ведеться підготовка екскурсіводів, що вільно володіють цими європейськими мовами. Слід відмітити, що екскурсії, які видаються, відповідають вимогам Правил проведення екскурсійної діяльності в Донецькій області, а саме, вони складаються з тексту екскурсії, схеми маршруту екскурсії, технологічної карти та портфелю екскурсівода.

Висновки. 1. Експурсійна діяльність в Донецькій області потребує подальшого розвитку. 2. Слід розробляти й впроваджувати нові експурсійні програми, враховуючи при цьому потреби населення та наукові дослідження. 3. Підвищення ефективності даного виду обслуговування не можливе без використання новітніх методичних розробок.

Література

1. Федорченко В.М. Експурсія – невід’ємна складова туризму / В.М. Федорченко // Стратегия развития туристической индустрии и общественного питания: межд. н.-п. конф. – К/, 2000. – С. 189–195.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія/ О.О. Бейдик. – К.: Київський університет, 2001. – 395 с.
3. Кузьменко Г.В. Донецька область у книзі рекордів України /Г.В. Кузьменко, О.О. Бейдик // Вісник ДІТБ. – 2009. – № 13. – С. 225–232.
4. Горягин В.Ф. Туристические центры Донецкой области: возможные пути повышения эффективности / В.Ф. Горягин // Вісник ДІТБ. – 2005. – № 9. – С. 118–121.
5. Данильчук В.Ф. Целесообразность создания туристических центров на территории региональных ландшафтных парков / В.Ф. Данильчук // Вісник ДІТБ. – 2006. – №10. – С. 20–29.
6. Кудокоцев Н.С. Туристско-рекреационное зонирование территории на пример Волновихского района Донецкой области / Н.С. Кудокоцев, С.Н. Голубничая // Вісник ДІТБ. – 2007. – № 11. – С. 208–213.
7. Конищева Н.И. Научно-методические основы проведения маркетингово-социологического исследования предпочтений жителей крупных промышленных городов Донецкой области в выборе активных видов отдыха / Н.И. Конищева, А.В. Кузьменко // Менеджер. – 2003. – № 2 (24). – С. 104–117.
8. Кононыхин С.В. Методические подходы к изучению и прогнозированию спроса на экскурсионные услуги/ С.В. Кононыхин, Л.С. Ляхова // Вісник ДІТБ. – 2009. – № 13. – С. 200–207.
9. Берг М.А. Оценка экономической эффективности вновь созданных экскурсионных маршрутов / М.А. Берг // Вісник ДІТБ. – 2007. – № 11. – С. 226–230.
10. Кузьменко А.В. Состояние и перспективы развития массива экскурсий по Донетчине в предверии чемпионатов «Евро 2009» и «Евро 2012» / А. В. Кузьменко, В.Ф. Горягин. Е.В., Курбацкий// Вісник ДІТБ. – 2009. – № 13. – С. 346–350.
11. Про внесення змін до Закону України «Про туризм». Закон України від 18.11.2003 р.№ 1282 – IV// Офіційний Вісник України. – 2003. – № 50. – С. 2600.

ТИПОЛОГІЯ ЛАНДШАФТНИХ ОБ'ЄКТІВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ЯК ЧИННИКІВ САКРАЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ

Р.М. Гошовський

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Типологія є одним із ключових засобів наукової класифікації за допомогою абстрактних моделей (типів), які віддзеркалюють наважливіші структурні, художньо-образні чи функціональні засади досліджуваних об'єктів. У нашому дослідженні розрізняємо три системи сакралізації, що підлягають типології: ландшафт (1), інтер'єр житла/храму (2), людина (3). Кожна із систем має характерну типологію функціонування різноманітних об'єктів-чинників здатних викликати естетичні почуття та глибокі релігійні пошанування і вдячність Господу.

З найдавніших дохристиянських часів дійшли перекази про чарівні об'єкти природи, які виконували роль «природних храмів» і священних знаків. До них типологічно відносимо: скелі, гроти та печери; цілющі джерела, водойми та водопади; предковічні священні гаї (тепер втрачені), столітні дерева (передовсім дуби, липи), кам'яні стовпи, так звані ідоли та жертівники. Всі ці тисячоліттями молитвою освячені місця у християнську добу продовжують служити об'єктами релігійного і туристичного паломництва.

Функціональна типологія ландшафтних християнських об'єктів, які творять особливу духовну ауру, сакралізуючи життєвий соціопростір населених пунктів, складається із п'яти груп: 1) церкви; 2) дзвіниці; 3) каплиці; 4) ландшафтні хрести; 5) криниці для освячення води. Сьогодні немає узагальненої типології ландшафтних об'єктів Українських Карпат, як чинників сакралізації простору, хоч структурну типологію церков і дзвіниць проводили Михайло Драган і Ярослав Тарас, каплиць – Михайло Сидор, хрестів – Микола Моздир і Михайло Станкевич, втім криниці залишилися на обочині такого дослідження.

Майстрами впродовж століть вироблялись будівельні та художні традиції, які постійно розвивались, удосконалювались, передавались із покоління в покоління. Незважаючи на спільність основних принципів, характерних для всього українського народного будівництва, на порівняно невеликій гірській території, сформувалися локальні особливості народної архітектури, що виявляються в конструкціях, пропорціях будівель, своєрідності декору тощо.

Справедливим є твердження, що двох однакових сакральних споруд в українській культовій архітектурі не існує, хоча серед тесярів є такі, що точно дотримуються логіки побудови плану і об'ємів і є скоріше математиками за способом мисленням, аніж митцями. Переважна ж більшість майстрів творять як архітектори-скульптори. Архітектура сакральних споруд, їх пластика, скульптурність досягнуті гранично простими засобами – комбінацією дерев'яних зрубів простої геометричної форми – куба, чотири- чи восьмигранних призм, чотири- або восьмигранних в основі пірамід, скомбінованих по різному, однак саме вони дозволяють розвинути структурну чи формотворчу типологію. До них треба віднести також такі деталі, як ганки, опасання та піддашся, одвірки і вікна, чисті або оздоблені різьбленням.

Щоб оцінити всю досконалість і мистецьку довершеність сакралізованого ландшафтного об'єкту, його треба оглядати як скульптуру, обійшовши довкола. Їх вигляд відзначається органічним поєднанням форм, тонким зв'язком з ландшафтом, довколишнім середовищем.

Церкви. На території Українських Карпат збереглися сотні дерев'яних церков XVI – початку XX ст. та кілька з XV ст., збудованих у традиційних народних формах. Із літописних джерел відомо про розповсюдження у Давній Русі в XI–XII ст. трикамерних «клітьових», шатрових та багатoverхих дерев'яних церков. Чи були серед них хрещаті в плані одноверхі церкви – невідомо. Для монументальної мурованої архітектури другої половини XII–XIII ст. характерна надзвичайна різноманітність типів споруд. Це повністю стосується і дерев'яних церков. Є відомості про клітьові (хатнього типу), тризрубні та хрещаті церкви, побудовані в XIV–XV ст. На території Галицької Русі (церкви не збереглися). На певних етнографічних територіях упродовж віків розвинулись та утвердились свої традиції художніх та технічних прийомів зведення певних типів храмів, що дає підстави виокремити регіональні школи – буковинську, гуцульську, бойківську, лемківську.

Згідно досліджень М. Драгана і Я. Тараса для гуцульської народної школи характерні хрещаті в плані одноверхі, інколи три- та п'ятиверхі дерев'яні церкви. Гуцули з рідкісною винахідливістю та тактом можуть варіювати один і той же тип або прийом, але індивідуальна творчість тут стосується не суттєвих рис, а тільки архітектурно-конструктивних деталей, елементів орнаменту і особливо ладу пропорцій і співвідношень. Завдяки цьому гуцульські теслі створили

яскраву і самобутню школу, яка базується на варіантності трьох типів церковної споруди: тридільний одноверхий, тридільний триверхий, хрещатий одноверхий або триверхий. На Україні хрещаті дерев'яні церкви будували на сусідньому з Гуцульщиною Покутті, а також на Подніпров'ї та Слобожанщині. Однак, хрещаті церкви Подніпров'я та Слобожанщини в об'ємно-просторовому вирішенні відрізняються від гуцульських більш розвинутими у висоту зрубами та верхами. Тільки невелика група так званих «охтирських церков» має такі самі пропорції, що й гуцульські церкви. Ймовірно, що започаткували «охтирську групу» вихідці з Карпат, які разом з іншими біженцями від гніту польського панства у другій половині XVII ст. масово переселялися на Лівобережжя. Західні сусіди гуцулів – молдавани, румуни, угорці, словаки, поляки, чехи, серби – дерев'яних хрещатих храмів не будували.

У XVI–XVII ст. в західних областях України хрещаті дерев'яні церкви продовжували будувати тільки на Гуцульщині та на сусідніх з нею землях.

При всьому розмаїтті планового та об'ємно-просторового вирішення хрещаті церкви Гуцульщини мають спільні стильові ознаки. Зруби на кожному рамені хреста перекриті коробовим склепінням, рідше плескати́м перекриттям під двосхилими дахами з більшим чи меншим причілком. При гранчастих раменах, які зустрічаються рідше прямокутних, дахи повторюють форму ламаної в плані основи. Над центральним квадратним або близьким до квадрата зрубом виростає восьмигранний барабан, покритий наметовим або наметовим з невеликим перехватом внизу дахом (ковніром), завершується він маківкою з хрестом, посадженою на невеличкий восьмигранний ліхтар. На кожному рамені над причілком поставлені маленькі маківки з хрестами або тільки хрести на конусовидній основі. Всю церкву оперізує широке піддашшя, оперте на випущені з вінців зрубу кронштейни.

Обстеження більшості збережених пам'яток сакральної архітектури дало підстави виділити п'ять основних типів у залежності від принципу пропорційності побудови плану, що простежуються в архітектурі церков XVI–XIX і до початку XX ст. Для всіх типів план будувався на основі розмірів центрального зрубу – нави, за допоїмогою кола з центром на перетині діагоналей центрального зрубу. Така пропорційність збереглася до нашого часу в народному будівництві Карпат та Полісся.

Значна кількість хрестових гуцульських церков – одноверхі, рідше, зустрічаються триверхі та п'ятиверхі.

Майже всі гуцульські церкви *одноверхого* типу мають восьмигранний барабан, посаджений на видиму ззовні чотиригранну основу, яка відповідає розмірам зрубу нави або через залом трохи зменшену, щоб зменшити розміри і вагу верху, а Троїцька церква, 1868 р., у с. Микуличині (Надвірнянський р-н) має ще один залом на барабані на рівні гребенів дахів рамен. Рідше зустрічаються церкви, в яких перехід від прямокутної основи нави на восьмигранний барабан закінчується на рівні карнизів і барабан ефектно виростає між дахами рамен.

У с. Ямна, на цвинтарі можна побачити храм, що разом з дзвіницею на тлі гір являє собою надзвичайно мальовничу картину. Хрещата одноверха церква з двома залами більш імпозантна, ніж у Коломиї церква Благовіщення (XVIII ст.); у ній сильніше виявлена тенденція до подолання «заземленості».

В Микуличині, поряд з церквою початку XX ст., стоїть дзвіниця з такими вишуканими формами і таких пропорцій, що храм розташований поруч, здається позбавленим таких мистецьких якостей. Гори стають дедалі вищими і вже в Татарові піднімаються досить великими масами. Тому малесенька хрещата одноверха церква і дзвіничка, зведені над Прутом, зливаючись із природою, скидається на дві печерички, що примістились біля пенька. Якщо в коломийській церкві крила розпластані, то в кременцівській вони, навпаки, значно коротші; тому масив храму цільніший, більш зібраний, а баня ще глибше схована між кониками даху.

За Кременцями, на одному із високих схилів долини між Прутом і потічком, невідомий ворохтянський тесля у XVIII ст. збудував найстрункіший і водночас найменший з усіх гуцульських храмів. До нього прокладена стежка, біля якої при вході на цвинтар стоять два величезні камені. Такі брили-менгіри були у стародавніх слов'ян жертовниками. Церква поставлена на чималенькому підмурку і до неї ведуть східці. Бічні рамена надзвичайно короткі; центральний зруб ніби витиснутий ними догори, здається значно вищим. Він не схований між гребнями дахів, а навпаки гордо височить; у нього навіть четверик піднятий майже врівень з завершенням дахів, на якому тримається прекрасних пропорцій гранчаста баня з енергійно окресленою наметовою покрівлею і помірним ліхтариком. Лінії покрівлі опасання впевнено піднімаються до вертикальних граней

зрубів, підхоплюються ними і передають їх рух вище через круті навскісні грані дахів, вертикалями підбанника, щоб зійтися в гранях шатра і в лініях маківки. Центричність композиції мас проведена відкрито і сміливо. Рух бані вгору ніби «притягує» бічні об'єми, бо їх стіни аж похилились до середини.

За с.Яблуниця, з перевалу відкриваються неозорі краєвиди з Говерлою, Негрівцем та іншими вершинами на обрії, а внизу, на південній околиці с.Ясеня, серед плосковидих пагорбів над Чорною Тисою, де один з пагорбів висувається великим коліном до Тиси, стоїть дерев'яна струківська церква, за переказами названа так за найменням гуцула Струка. Вона хрещата, одноверха, з маленькою дзвіничкою поруч. Але якщо в коломийській церкві домінують горизонтальні розміри і членування, а у ворохтянській – стрункість, прагнення надати споруді стовпоподібного вигляду, то в ясінській знайдено оптимальну рівновагу між цими двома тенденціями. Вдало дібрані пропорції бічних об'ємів не «сперечаються», але і не підкорюються центральній бані. Між ними видно трохи піднятий четверик центральної широкої бані з розкішним бароковим верхом. Завдяки цим співвідношенням складається враження, що бічні зруби повинні бути саме таких розмірів, щоб згідно підтримувати «статус» солідного центрального верха.

На досліджуваній території небагато *триверхих* хрестових церков. З них тільки дві побудовані у другій половині XVIII ст., всі інші походять з другої половини XIX – початку XX ст.

Як і на Подніпров'ї та Лівобережжі, *п'ятиверхі* гуцульські церкви переважно споруджували у містах, рідше – у великих селах. По візитації 1740 р. відома п'ятиверха церква у с. Іспас (зараз – с. Гірське Косівського р-ну), споруджена після 1624 р., розібрана у 1811 р., після чого було побудовано нову церкву, хрестову в плані, одноверху.

Всі інші церкви споруджені у другій половині XVIII–XIX ст. Центральна баня п'ятиверхих церков, як і у триверхих, завжди вища від чотирьох інших, рівних по висоті. Церкви з прямокутними раменами мають восьмигранні барабани, посаджені на видиму ззовні чотиригранну основу, рівну розмірам зрубу або через залом трохи зменшену.

Дзвіниці. В'їзні вежі дзвіниці відомі на всій території Українських Карпат (с. Микитинці Косівського р-ну, XIX ст.; с. Гузіїв Долинського р-ну, XVIII ст.; с. Присліп Міжгірського р-ну, 1797 р.; с. Топольниця Старосамбірського р-ну, 1730 р.; с. Ісаїв Турківського р-ну, 1663 р.). З

архівних матеріалів відомо про дерев'яну, багатогранну («круглу»), двоярусну, з драбиною, що вела на другий ярус, оборонну вежу XVI ст. у садибі князя Яворського (с. Явори Турківського р-ну).

Як і скрізь на Україні, дзвіниці на Гуцульщині, Бойківщині та майже до кінця XVIII ст. на Лемківщині будувались окремо від церкви, в межах церковного двору. Хоча дзвіниці Карпат цікавили дослідників давно, однак перші спроби їх класифікації зроблено вченими вже в післявоєнний період в узагальнюючих працях з народного будівництва України. Так, у «Нарисах історії архітектури Української РСР» Г.Логвин поділив усі дзвіниці на два основних типи: типу оборонних башт і з завершенням у вигляді церковних куполів. П.Юрченко виділяє чотири основних типи: двоярусні зрубні і каркасні, багатоярусні з галереями на каркасі баштового типу. Детальне вивчення будівель цього типу мало можливість значно розширити та впорядкувати класифікацію дзвіниць Українських Карпат.

Усі гуцульські дзвіниці, збудовані до середини XIX ст., двоярусні і тільки в кінці XIX ст. – на початку XX ст. зводять і триярусні. Нижній ярус виконують у зруб, верхній каркасний. За планово-просторовим рішенням усі гуцульські дзвіниці можна поділити на три типи: «четверик на четверику», «восьмерик на четверику», «вось-мерик на восьмику». Серед дзвіниць типу «четверик на четверику» збереглися тільки дві з другої половини XIX ст. (с. Лазещина Рахівського р-ну, м. Яремче), в яких обидва різношироких яруси виконані у зруб. Усі інші варіанти дзвіниць цього типу належать до найпоширеніших на Гуцульщині, від найдавніших, відомих з кінця XVI ст. і до початку XX ст. Дзвіниці з вузьким і низьким каркасним ярусом для дзвонів відомі двох варіантів: квадратний зрубний ярус закінчується на рівні широкого піддашся (м. Коломия, 1587р.; м. Яремче, XVIIIст.; с.Криворівня Верховинського р-ну, XVIII ст.); зруб нижнього ярусу піднімається вище піддашся (с. Білі Ослави Надвірнянського р-ну при Богородицькій церкві, 1746 р., не збереглась, розібрана у 1922 р.; при Дмитрівській церкві, 1835 р.; с. Печеніжин Коломийського р-ну, XVIII ст.). Дзвіниці з високим каркасним верхнім ярусом, близьким в основі до нижнього зрубного ярусу (с.Ворохта при церкві Різдва, XVII ст., не збереглась; с.Космач Косівського р-ну при П'ятницькій церкві, 1718 р.), стали взірцями для створення нових варіантів у кінці XIX – на початку XX ст. Це вежо-подібні дзвіниці з високим, завуженим до верху каркасним ярусом (с. Шешори Косівського р-ну, XIX ст.) та

триярусні дзвіниці, в яких на високий каркасний другий ярус посаджено вузький і низенький каркасний ярус голосників (с.Космач Косівського р-ну, при церкві Різдва, XIX ст.; с.Заріччя Надвірнянського р-ну, початок XX ст.).

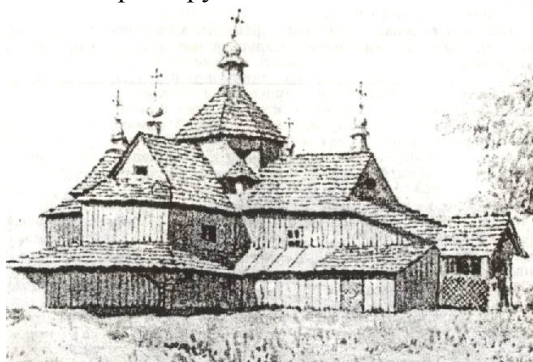
Найдавніша дзвіниця типу «восьмерик на четверику» збереглась у с. Татарів Надвірнянського р-ну, XVIII ст. У неї низький каркасний восьмерик виростає безпосередньо з широкого піддашся, що прикриває зруб нижнього ярусу. Інколи, квадратний зруб піднімається дещо вище піддашся, однак, каркасний восьмерик залишається невисоким (дзвіниця з 1813 р. при Струківській церкві у смт. Ясіня Рахівського р-ну та ін.). Подальшу зміну форм дзвіниць цього типу спостерігаємо у XIX ст. В одних випадках каркасний восьмериковий ярус дістає низький залом (с. Микуличин Надвірнянського р-ну, 1868 р.), в інших випадках – квадратний ярус над піддашсям зростає до розмірів нижнього ярусу, а каркасний восьмерик часто вищий за нього (с. Рожнів Косівського р-ну, середина XIX ст., та ін.).

Дзвіниці типу «восьмерик на восьмерику» також мають кілька варіантів: приблизно різновисокі нижній зрубний та верхній каркасний яруси (с.Льці Верховинського р-ну, 1864р.); на високому зрубному ярусі посаджений низький каркасний ярус голосників (сmt. Богдан Рахівського р-ну, кінець XIX ст.). Серед дзвіниць цього типу відомі також унікальні, шестигранні в плані споруди двох варіантів: приблизно рівні по висоті обидва яруси (с. Бистрець Верховинського р-ну, 1870р.; м. Рахів XIX ст., не збереглась); на низенький зруб посаджено каркасний ярус (с. Видричка Рахівського р-ну, XIX ст.). Повністю каркасні дзвіниці на Гуцульщині відомі рідко, з кінця XIX – на початку XX ст, як результат впливів сусідніх територій.

Типологія **криниць** для освячування води складається із трьох груп: *криниці-джерела* обмуровані для зручності набирання води, часто поруч є кам'яний хрест; *криниця-водойми* з дерев'яним піддашсям, *студня* при церковна, прикрашена профілювання та різьбленням.

Отже, спадщина ландшафтних культових об'єктів Українських Карпат, які формувалися і розвивалися протягом тривалого часу, своєю художньою довершеністю збагатили не лише українську, а й європейську культуру. Соціально-економічні, географічні та етнічні фактори зумовили їх неповторність, своєрідність і, в той же час, зв'язок з давньоруськими традиціями. Художні форми і будівельні прийоми є результатом спільної творчості народних майстрів, які удосконалю-

вали їх впродовж віків. Карпатські дерев'яні церкви XV–XVIII ст. зберегли до початку XX ст. характерну для Галицької Русі традиційність планового та об'ємно-просторового рішення. Дзвінниці, різноманітні за своєю формою, є прямим продовженням оборонних споруд Галицької Русі. Карпатський регіон є туристичною оазою України, де триває будівництво санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, спортивних таборів, об'єктів зеленого туризму тощо. При їх плануванні необхідною умовою є врахування традицій карпатської сакральної архітектури, гармонійного поєднання форм споруджуваних об'єктів з місцевим ландшафтом. З цього випливає ще одне важливе завдання – збереження існуючих культових ландшафтних об'єктів, як істотних чинників сакралізації простору.

Благовіщенська церква в Коломиї з 1589 р.

Дзвіниця при Благовіщенській церкві з кінця XVI ст.

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ КУРОРТНОЇ СПРАВИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

В.В. Гуменюк¹, О.М. Стефанків²

¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

²Івано-Франківський інститут менеджменту

Тернопільського національного економічного університету

Відзначивши 20-річчя незалежності України, усвідомлюємо факт наявності змін через трансформацію минулого псевдогалицького суспільства у теперішнє суспільство, що оцінюється параметрами значної нерівності – за рівнем доходів, становищем на ринку праці, за станом здоров'я, за умовами та якістю життя, доступом до базових соціальних послуг. У результаті надмірної фінансової нерівності еволюціонують явища, які становлять потенційну загрозу для національної безпеки України. Мова йде про відсторонення окремих груп населення від значної кількості послуг системи охорони здоров'я, туризму, рекреації, курортного сервісу тощо. Так, у стані гострого соціального відторгнення знаходяться 37,7 %, а в стані критичного соціального відторгнення – 16,9 % домогосподарств України.

Здоров'я нації має надзвичайно велике значення для сучасного суспільства, а недостатній його рівень ускладнює, а то й практично унеможлиблює забезпечення стабільності та розвитку в демографічній, соціокультурній, науково-освітній, економічній, фінансово-кредитній та інших сферах і є важливим чинником підвищення добробуту та якості життя кожної людини. Фінансове забезпечення належного рівня здоров'я нації є пріоритетним завданням будь-якої держави та її системи охорони здоров'я. Оскільки людський капітал – це здоров'я, інтелект, знання, якісна і продуктивна праця та якість життя, питання фінансового забезпечення відтворення людського капіталу стали пріоритетом у політичному порядку денному світу, їх почали обговорювати у політичних, ділових та наукових колах міжнародного, європейського та національного масштабів. З огляду на постановку проблеми можна визначити дане дослідження як своєчасне та актуальне на даний час.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. У науковій літературі поняття людського капіталу з'явилося в публікаціях другої половини ХХ століття в працях американських вчених-економістів Теодора Шульца [13] і Гарі Беккера [12]. За створення основ теорії

людського капіталу їм були присуджені Нобелівські премії з економіки – Теодору Шульцу в 1979 р., Гарі Беккеру в 1992 р. Істотний внесок у створення теорії людського капіталу зробив і виходець з України Семен Кузнець, який отримав ще в 1971 р. Нобелівську премію з економіки «за емпірично обґрунтоване тлумачення економічного зростання, яке призвело до нового, глибшого розуміння економічної і соціальної структури і процесу розвитку в цілому» [6]. С. Кузнець поставив на перше місце стартові потенціали фізичного капіталу і людського капіталу. На перше місце з чинників, що визначають вдаль застосування набутого досвіду передових країн, він поставив достатність стартового накопиченого людського капіталу. І це не випадково. Високий рівень і якість накопиченого людського капіталу необхідні для прискореного здійснення інституційних реформ, трансформації держави, технологічного оновлення виробництв, ринкових перетворень економіки. Таким чином, людський капітал, за С. Кузнецем, є головною домінантою можливого стабільного зростання економік країн, що розвиваються. Набула поширення і розвитку теорія людського капіталу і на етнічних українських землях. Саме у 1990-х рр. почали з'являтися ґрунтовні наукові праці, присвячені цій проблемі, зокрема йде мова про опубліковані дослідження В. Лагутіна [5], Е. Лібанової [7], О. Грішнєвої [2].

Метою даного дослідження є з'ясування об'єктивної реальності, що визначає умови та особливості фінансового забезпечення курортної справи в контексті проблеми відтворення людського капіталу.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання тріади взаємопов'язаних завдань за такими рівнями:

- рівень концептуального дослідження проблем людського розвитку та відтворення людського капіталу у взаємозв'язку з питанням фінансового забезпечення курортної справи в умовах глобалізаційних викликів сучасності;

- рівень дослідження економічної політики з окресленням вартісно-розподільчих процесів в Україні, що дозволяє з'ясувати потенціал курортної справи у фінансовому забезпеченні відтворення людського капіталу та сприяння людському розвитку;

- рівень окреслення перспективних напрямів раціоналізації та удосконалення фінансового забезпечення курортної справи, що сприятиме людському розвитку.

В основі теорії інформаційного постіндустріального суспільства лежить технологічний принцип, що дозволяє розкрити структуру сучасного світу: приблизно 15 % населення, тобто «золотий мільярд» проживає в розвинутих країнах, в яких відбувається становлення інформаційного технологічного способу виробництва та інформаційного суспільства. Приблизно половина населення проживає за індустріального способу виробництва та індустріального суспільства. А решта, майже третина жителів планети, проживають у країнах і у відсталих районах окремих країн, які перебувають на доіндустріальній стадії суспільно-економічного розвитку з незадовільними умовами життя і праці [11].

Оскільки в розвинених країнах світу більшість працівників зайнята у виробництві послуг, доцільно вести мову про державну політику регулювання виробництвом, обміном і розподілом нематеріальних благ (або послуг). Більше того, оскільки основною формою національного багатства стає людина (сукупність її потреб, здібностей, творчих обдарувань тощо), на перший план висуваються саме відносини між суб'єктами виробництва з приводу відтворення такої всебічно розвиненої людини, а не відносини з приводу виробництва засобів праці чи інших матеріальних благ. Зрозуміло, що подібні відносини не є першорядними в Україні і в більшості держав світу, де сфера послуг ще розвинена недостатньо [8].

В умовах глобалізації і поширення лібералізації економічних відносин проблеми модернізації інституту соціальної політики в цілому і гармонізації системи соціального захисту набули нових відтінків. У той же час в Україні соціальний захист не розглядається і не відтворюється як системне явище, що послаблює її конкурентоспроможні позиції на внутрішньому і світових ринках. Останніми роками інтереси економістів і соціологів концентруються на проблемі пошуку балансу між економічним зростанням та рівнем соціального захисту, яка активно обговорюється, як правило, в періоди формування державного бюджету і підготовки звітів про його виконання. У цьому зв'язку позначилися дві протилежних думки. Відповідно до першої, збільшення соціальної складової в державних витратах вище за деякий певний рівень, що є одним із серйозних ризиків для розвитку національної економіки і може призвести до економічної стагнації. Прихильники другого підходу відзначають, що збереження нинішнього рівня соціальних виплат держави є не

меншим ризиком для розвитку національної економіки, тому що такий рівень не забезпечує належних інвестицій у людський капітал і стримує формування економіки знань [1].

У статистичній звітності (національній та міжнародній глобального характеру) основний акцент приділяється узагальненим, середнім показникам, що характеризують рівень фінансового забезпечення здоров'я населення в окремих регіонах світу, державах та крупних адміністративно-територіальних утвореннях (в Україні обласного масштабу). В той же час не менш важливим питанням є поглиблене вивчення ендогенних процесів та вартісно-розподільчих стосунків всередині країни, які й визначають проблеми фінансового забезпечення, регулювання та сприяння розвитку курортної справи з метою відтворення людського капіталу.

Зниження реального рівня добробуту населення, матеріальна скрута, високий рівень безробіття, і в той же час масове заробітчанство за кордоном, несприятлива екологічна ситуація в окремих адміністративно-територіальних утвореннях, недостатні обсяги видатків на охорону здоров'я, проблеми їх – ось неповний перелік тих причин, які призводять до погіршення здоров'я населення України. Ускладнює покращення стану справ та унеможливорює якісні зміни у здоров'ї нації сучасна система охорони здоров'я, адже в нашій державі вона спрямована у більшій мірі на лікування, ніж на профілактику захворювань, актуалізації здорового способу життя.

В основу концепції людського розвитку покладено принцип, згідно з яким економічна, фінансова система існує для розвитку людини, а не людина – заради розвитку економіки і фінансів. Програмою розвитку ООН, починаючи з 1990 р. щорічно готуються і публікуються доповіді, які розширюють та збагачують розуміння людського розвитку, що дозволяє сформулювати якісно нові, перспективні підходи до вироблення соціально-економічної політики. Розрахунки Індексу людського розвитку (далі – ІЛР) для України було започатковано у Доповіді про людський розвиток ПРООН у 1993 р. У перші роки, коли Україна була включена до розрахунків ІЛР, вона займала 45-е місце і була віднесена ПРООН до групи країн з високим рівнем людського розвитку. Згодом показники країни і місце у світовому рейтингу значно погіршилися, і вона потрапила до групи країн із середнім рівнем людського розвитку, а її місце за рейтингом погіршилось у порівнянні з початковим майже удвічі: у 2009 р.

Україна посіла 85-е місце у рейтингу за ІЛР, втративши відносно 2005 р. дев'ять позицій (у 2005 р. Україна була 76-ю з 177 країн світу).

Жоден показник не може повністю характеризувати таке багатогранне і складне поняття, як розвиток людини. Починаючи з 2010 р. визначення ІЛР проводиться на динамічній базі (досліджуються показники за останні п'ять років, а не лише за поточний рік, як це було прийнято раніше). У зв'язку з цим ІЛР 2010 р., за яким побудований рейтинг для 169-ти країн, не сумісний з рейтингами за попередні роки, проте дозволяє розглянути довготермінові тенденції розвитку [4]. Першими 10-ма країнами в рейтингу є Норвегія, Австралія, Нова Зеландія, Сполучені Штати Америки, Ірландія, Ліхтенштейн, Нідерланди, Канада, Швеція та Німеччина. ІЛР для України у 2010 р. становить 0,71 – категорія високо розвинутих країн, і відносить країну на 69 місце з 169 держав.

Середня тривалість життя українців на 10-12 років менша, ніж у країнах Європейського Союзу, а показник передчасної смертності, особливо серед чоловіків працездатного віку, вищий у 3–4 рази. Однією з найнижчих в Європі є й тривалість трудової і творчої активності українців, яка у середньому становить 30 років [10].

Звісно, що задоволення потреб у безпеці людини в умовах розвитку постіндустріального суспільства вимагає достатнього рівня фінансового забезпечення охорони здоров'я. Покращення ділової активності, стимулювання зайнятості – першочергове завдання держави: адже чим менша зайнятість і нижчий рівень реальних доходів населення, тим більш розвинуті в державі утриманські настрої і тим масштабнішими мають бути бюджетні видатки на охорону здоров'я.

У той же час важливим є не тільки те, скільки доходів отримує країна, а і як в ній живуть люди. Економічне зростання важливе, але надання кожній людині можливості для більш тривалого, якісного, здорового та продуктивного життя – набагато важливіше. Досягнення високого рівня людського розвитку є неможливим за наявності значних груп населення чи осіб, які є соціально відторгнутими, тобто людей, які стикаються із перешкодами щодо участі в економічному, соціальному, культурному та політичному житті. Тому основні цілі людського розвитку формулюються за такими напрямками: перший – можливість прожити довге життя, підтримуючи добрий стан здоров'я, другий – доступність знань, одержання освіти і третій – наявність засобів для забезпечення реалізації визначених потреб.

Фінансове забезпечення курортної справи займає важливе значення у відтворенні людського капіталу в контексті реалізації права для кожної людини на здоров'я, що є «станом повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутністю хвороб і фізичних дефектів» [9].

Існуючі в Україні економічні проблеми призвели до значного рівня безробіття, поширення нелегальної трудової діяльності, значного розшарування населення за рівнем доходів. При розв'язанні соціальних проблем в контексті державної політики сприяння людському розвитку, і головним чином тих, що стосуються охорони здоров'я, необхідно враховувати й чинники зайнятості населення та оплати праці в Україні. Проте реалії такі, що значний сегмент економіки змістився в «тіньовий» сектор. Чимало роботодавців з особистих міркувань, через різні схеми уникають легального використання робочої сили, утримують працюючих без укладання з ними передбачених законодавством договорів, приховують від обліку та оподаткування розміри своїх реальних доходів та фактичної заробітної плати найманих працівників («заробітна плата у конвертах»), не здійснюють оплати внесків до соціальних фондів («подвійна бухгалтерія») тощо [3].

У такому разі неможливо профінансувати відтворення людського капіталу, коли йде мова про видачу путівок з Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Виходячи із сучасних обсягів фінансування охорони здоров'я з участю даного фонду путівку на оздоровлення може отримати застрахована особа лише 1 раз в 50 років. Крім того, в державі створено непрозору, неефективну систему функціонування і використання бюджетних коштів санаторно-курортними закладами. Бюджетні кошти в багатьох випадках викорис-товуються з правопорушеннями, не за цільовим призначенням, та неефективно.

Недоліки спостерігаються і в управлінні фінансовою діяльністю відомчих санаторно-курортних закладів з боку міністерств і відомств, до сфери яких вони належать, а також відсутність контролю за їх діяльністю з боку Міністерства охорони здоров'я України. Системними є порушення у сфері закупівель за бюджетні кошти. Набуло системного характеру і неефективне використання наявного ліжкового фонду. В багатьох випадках система відомчих санаторно-курортних закладів зорієнтована на надання послуг, безпосередньо не пов'язаних з виконанням цими бюджетними установами функцій та завдань,

визначених тією чи іншою бюджетною програмою, наданням послуг категоріям громадян, на оздоровлення яких бюджетні асигнування не передбачалися і ці громадяни не мали права на безоплатне обслуговування у відомчих санаторно-курортних закладах. Для України дуже важливо не віддавати перевагу лише економічному розвитку без урахування у єдиній, цілісній моделі розвитку курортного господарства соціальних параметрів людського розвитку та їх фінансового забезпечення.

З огляду на зростаючу потребу у відтворенні людського капіталу, акцентується увага на необхідності соціалізації значної кількості послуг курортного господарства, тобто за ціною вони мають бути доступними для кожної людини, яка їх потребує, незалежно від географічних, економічних, соціальних, культурних чи етнічних особливостей. В той же час для належного відтворення людського капіталу має забезпечуватись і якість послуг, що охоплює адекватність, безпеку, результативність, ефективність, дієвість, своєчасність, задоволення очікувань і потреб, стабільність процесу й результату, постійне вдосконалення та поліпшення.

Таким чином, у загальнонаціональному масштабі в системі чинників, що визначають сучасний стан фінансового забезпечення курортної справи, а відтак й відтворення людського капіталу, можна виділити: низький рівень оплати праці, матеріальна скрута та соціальне відторгнення, поширення утриманських настроїв та низької ділової активності населення; неефективний розподіл державних трансфертів, спрямованих на підтримку та покращення здоров'я населення. Вагомий внесок у покращення фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні може здійснити обов'язкове медичне страхування. Але для його впровадження необхідно визначитися з моделлю його організації, яка б найповніше враховувала правові, економічні та соціальні передумови в Україні, що зумовлює перспективи подальших наших досліджень.

Література:

1. Артёмова Т.І. Система соціального захисту в Україні // Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: Монографія: у 2 ч. – Ч. 1 / [за ред. В.М. Гейця, А.А. Мазаракі]. – К.: Київ. нац. Торг.-екон. Ун-т, 2008. – С. 107.
2. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки: [монографія] / О.А. Грішнова. – К.: Знання, 2001. – 254 с.

3. Данилишин В. Тіньові заробітні плати: причини, обсяги та шляхи детінізації / В. Данилишин, О. Стефанків // Ефективна економіка. – 2011. – № 8.
4. Звіт з людського розвитку за 2010 рік: «Справжнє багатство народів: шляхи до людського розвитку»[ ] http://www.ukrdim.org.ua/2010/11/prooon_20_zvit/
5. Лагутін В.Д. Людина і економіка: Соціоекономіка / В.Д. Лагутін. – К.: Просвіта, 1996. – 335 с.
6. Лауреати нобелівської премії з економіки [Електронний ресурс] Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Nobel_Memorial_Prize_in_Economic_Sciences.
7. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій: [монографія] / Ред.: Е.М. Лібанова / НАН України, Ін-т демографії та соц. досл., Держкомстат України. – К., 2006. – 356 с.
8. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження: [монографія] / С.В. Мочерний. – Львів: Світ, 2001. – С. 22.
9. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_599&c=1
10. Гнибіденко І.Ф. Сучасні тенденції демографічного розвитку міст України / І.Ф. Гнибіденко, М.К. Орлатий // Ринок праці та зайнятість населення. – 2010. – № 1. – С. 38.
11. Чухно А.А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А.А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 4–12.
12. Becker, Gary S. Human Capital / Gary S. Becker. – : New York : National Bureau of Economic Research. – 1964. – 187 p.
13. Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences / T. Shultz. – New-York: National Bureau of Economic Research. – 1968. – 238 p.

ВПЛИВ ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ НА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ

Г.М. Гуменюк, Р.В. Познанський

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Постановка проблеми. Однією з ознак цивілізованості країни є рівень розвитку духовної культури її громадян, зміст і характер моральних цінностей та ідеалів населення, рівень патріотизму та соціального оптимізму.

Культура як феномен суспільного життя є результатом суспільної

діяльності, засобами якої практично і духовно людина перетворює світ і саму себе, створюючи свій власний, надприродний світ, у якому вона живе.

Розбудова незалежної, демократичної, соціальної, правової держави потребує активізації зусиль органів виконавчої влади, громадських і релігійних організацій, спрямованих на розвиток духовності, укорінення в суспільній свідомості загальнолюдських моральних цінностей, виховання соціального оптимізму та впевненості кожного громадянина у своєму майбутньому.

Значним потенціалом щодо забезпечення духовного розвитку молоді, формування моральної, всебічно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної особистості, формування високої духовної культури та моралі володіє туристично-краєзнавча робота. Адже любов до рідного краю, його безцінних багатств, глибока шана до віковичних традицій свого народу є могутнім і невичерпним джерелом духовності, моральності і культури сучасної людини.

Саме краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері духовної та матеріальної культури.

Аналіз публікацій та досліджень. На сучасному етапі національне краєзнавство переживає епоху ренесансу. Краєзнавчий рух в Україні багатий на цікаві традиції, плідні пошуки і відкриття. Але мало любити свій край – його ще треба добре знати. Знання рідного краю не просто збагачує і звеличує людину, воно служить своєрідним містком, що єднає покоління минулі з поколіннями прийдешніми. Пошана до традицій давньої культури та славного минулого творить основи теперішності, є запорукою майбутнього. Українське краєзнавство має глибоке коріння і давні традиції. Вагомий і безцінний внесок у його розвиток зробили відомі вчені минулого – Орест Левицький, Михайло Максимович, Опанас Маркевич, Олександр Лазаревський, Микола Закревський, Петро Єфименко, Микола Аркас, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький, Павло Чубинський, Максим Берлинський, Микола Біляшівський, Федір Вовк, Євтим Сіцінський та ін.

Важливе місце туристично-краєзнавчій роботі в системі вдосконалення навчально-виховного процесу в школах надавали П. Блонський, О. Духнович, А. Макаренко, А. Пінкевич, В. Сухомлинський, С. Шацький. Проте поглиблене дослідження ролі і місця краєзнавства в загальній системі освіти і виховання, специфічних

особливостей, змісту, форм та методів краєзнавчої роботи розпочалося лише в 1960-ті рр. (М. Баранський, О. Барков, П. Іванов, Ю. Кононов, М. Мілонов, О. Родін, К. Строев, І. Юньєв та ін.).

Питання історії туристичного краєзнавства, еволюції його теоретичних і прикладних напрацювань та напрямків розвитку нині розробляються цілою низкою українських вчени: І. Андрухів, Т. Дьорова, Я. Жупанський, О. Заставецька, М. Костриця, С. Кузик, А. Кузишин, В. Лавринюк, Р. Лозинський, О. Любінцева, Н. Мариняк, Є. Панкова, П. Тронько, В. Федорченко та ряд інших дослідників.

Мета дослідження – визначити роль туристсько-краєзнавчої роботи у формуванні духовної культури молоді.

Основний зміст статті. У сучасному культурно-освітньому просторі поняття «духовність», «духовна культура» активно вводяться у виховний та навчальний процеси. Основою духовного зростання підростаючих поколінь, професійно-педагогічної успішності педагогів стає адекватне розуміння духовності та заснований на ньому розвиток духовної культури.

Філософське обґрунтування сутності духовної культури, духовності представлено в роботах М. Бердяєва, В. Вернадського, Г. Сковороди, В. Соловйова, П. Флоренського, О. Чижевського, П. Юркевича. Домінантами процесу духовного розвитку людини Г. Шевченко визначає такі компоненти духовної культури, як істина, добро й краса. Відповідно підкреслюється, що духовна культура особистості – це така інтегрована її властивість, у якій відбиваються внутрішній світ людини, цінності, настанови, ідеали, культурні смисли життя.

Поняття «культура», «духовність», «духовна культура» виступають важливими елементами сучасного науково-педагогічного дискурсу. Усе розмаїття визначень культури фіксує найважливішу її характеристику – людський вимір культури, втілення в культурі людського способу організації життя. Ми виходимо з того, що Людина як космопланетарне явище, продукт розвитку цивілізації й різних типів культур прагне до цілісності, культурної єдності, духовності.

Духовність – внутрішня енергетична сила особистості, стрижень життя, ієрархія загальнолюдських, національних цінностей, творчість за законами краси. Духовність реалізується, за М. Бахтіним, через вчинок особистості, у якому людина постає як відповідальний суб'єкт життєтворчості. Ми розглядаємо духовність як здатність людини усвідомлювати своє місце в житті, розуміти необхідність постійного

самовдосконалення, саморозвитку, потреби будувати свої стосунки зі світом на основі єдності Істини, Добра й Краси. Ознакою духовності є наявність у людині, перш за все, почуття любові до іншої людини, до всього живого. Саме любов, яка дає початок доброті, жертвовності, милосердю, сердечності, пробуджує у свідомості відчуття краси, захопленості й милування навколишнім світом, котрий пізнається через мандрівки й подорожі.

Ми розглядаємо духовну культуру як інтегративну якість особистості, у якій органічно поєднані духовний світ людини, світогляд, морально-естетичні ідеали, ціннісно-сміслові настанови.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблем розвитку духовної культури дозволив нам виділити наступні компоненти духовної культури учня: когнітивний (формування адекватного цілісного уявлення про духовну культуру як якість туриста чи відпочиваючого); мотиваційно-ціннісний (відповідна спрямованість, цілепокладання, система духових цінностей та орієнтацій); поведінковий (регулятивна діяльність особистості, система особистих норм регуляції поведінки та взаємин).

Складність теоретико-методологічного аналізу й процесуальних аспектів розвитку духовної культури учнівської молоді зумовлює необхідність звернення до категорії «імпліцитність духовної культури особистості». Імпліцитність (несформульованість, невизначеність у межах свідомої рефлексії особистості) виявляється у виборі способу проведення вільного часу, стилю спілкування, технології реалізації туристично-краєзнавчої діяльності. Духовність, яка імпліцитно передбачається в передумовах туристично-краєзнавчої роботи, не завжди стає основою реальної практики. Часто туристи завдають непоправної шкоди навколишньому середовищу, бездумно нищать історичні пам'ятки, намагаючись «урвати» шматок реліквії собі «на згадку». Адже сьогодні досить часто в туризмі вбачають лише джерело заробітку і навіть особистого збагачення, нехтуючи його потужним духовно-виховним потенціалом. Тому й актуалізується питання розвитку духовної культури учнівської молоді та організаторів цього виду роботи як спеціального завдання виховно-освітньої системи.

Серед різноманітних факторів, пов'язаних з індивідуальним духовним самоствердженням, особливе місце належить повноті емоційного сприйняття світу, без якого неможливі повноцінні життєпрояви осо-

бистості у сфері духовного життя, формування морально-безкорисливого ставлення до світу. Адже чим глибше індивід сприйняв і пережив цінності духовної культури, чим більше він витратив на це душевних та інтелектуальних зусиль, чим більше співчував, співпереживав, тим більшою мірою він здатний не просто до засвоєння, а до освоєння, творення такої культури, смисложиттєвої, соціально значущої активності у сфері суспільних відносин. Ефективність процесу утвердження духовної культури, реалізації потенціалу особистості і суспільства зумовлені насамперед не зовнішніми обставинами, а головним чином внутрішньою активною діяльністю людини, працею її душі, власними почуттями і переживаннями кожної індивідуальності.

У науковій літературі процес духовного виховання розуміється як сукупність цілеспрямованих виховних дій, наслідком яких повинно бути поступове формування високих духовних якостей особистості [3; 5; 6]. Саме такі цілеспрямовані дії відбуваються в навчально-виховному процесі підготовки туристів у туристських клубах, секціях, гуртках, центрах дитячого та юнацького туризму тощо.

Г. Бібік, Л. Коваль виокремлюють наступні напрямки духовно-моральної підготовки туристів:

- формування уявлення про основні морально-психологічні механізми розвитку індивідуальності та про те, як ці механізми проявляються при занятті туризмом;

- формування стійкої системи ціннісних орієнтацій, особистісних установок, що забезпечують дотримання етичних принципів, прийнятих в суспільстві в цілому та в середовищі туристів;

- оволодіння набором умінь, навичок, засобів, звичок, розвинутої інтуїції, що сприяють продуктивності спілкування та взаємодії з напарниками під час проходження етапу чи змагань [2, с. 6–7].

Ці напрями тісно пов'язані і в реальній навчально-виховній роботі можуть поєднуватись. Проте розрізняти їх доцільно, тому що результат по кожному з них досягається різними засобами. Так, пізнання набувається при теоретичному навчанні. Навички, вміння, інтуїція складаються на основі власного досвіду. Система ціннісних орієнтацій виробляється в процесі виховання та самовиховання особистості. В результаті формується стиль поведінки, спілкування та свідомість туриста.

Навчально-виховний процес підготовки туриста має цілеспрямова-

ний характер. Специфічні природні умови не мають такої вираженої спрямованості, однак в значній мірі впливають на морально-психологічну підготовку туристів, тому що, по-перше, визначають психологічну відповідність людини заняттям даним видом спорту; по-друге, завдяки наявності чисельних стресових чинників загострюють психологічні особливості людини і тим самим впливають на самосвідомість особистості, особливості спілкування та психологічний клімат групи. Чимала частина людей на початковому етапі занять туризмом відсіюється, переважно це некомунікабельні, слабкі особистості. У той же час систематичні заняття туризмом, як правило, чинять благотворний вплив на формування морально-духовної зрілості особистості. Таким чином, туризм сам по собі (як і будь-який спорт) подібний до каталізатора. Він підсилює та прискорює досягнення того, що в людині вже закладено, сприяє розвитку позитивних задатків, але водночас провокує карикатурне загострення непривабливих персональних особливостей [1, с. 34].

Серед умов, які є вагомими для становлення духовної культури, слід виділити: створення емоційного комфорту й ситуацій успіху для кожного; максимальне наближення до прекрасного в усіх його виявленнях (природі, мистецтві, людських стосунках); створення умов для прояву творчих здібностей через залучення учнів до різних видів нерегламентованої діяльності (мандрівки, екскурсії, подорожі, поїздки, відвідання культурно-історичних пам'яток та ін.); зарахування вільного часу для задоволення різних духовних потреб; розширення кола духовного спілкування учня, що активно реалізується в ході туристично-краєзнавчої діяльності та забезпечує залучення до знань, які усвідомлюються через почуття (обмін думками, ідеями, позиціями щодо вибору часу, місця проведення туристично-краєзнавчої роботи, пошук її нових форм тощо); практична реалізація принципу персоналізації духовного розвитку учнів, максимальна варіативність змісту в зоні актуальних духовних ціннісних орієнтацій учня.

Висновки. Сучасні вчені, розвиваючи напрацювання попередників, тлумачать «духовність», «духовна культура» багатовимірно, акцентуючи на його виховних можливостях. Особливого значення надають туристсько-краєзнавчій роботі, адже людські відносини, що забезпечуються туризмом, засновуються, в першу чергу, на високій духовності. Вони, як правило, не запрограмовані, відкриті, у них

значно більше безпосередності, людяності, тепла, сердечності. Духовність – це найдемократичніша форма людських контактів, його головна мета – зміцнення і множення гуманістичного потенціалу співтовариства, сприяння миру і злагоди між народами.

Акцентування на моральних аспектах туризму дозволяє формувати в учасників їхню власну дійову позицію, яка допомагає їм відстоювати питання моральності, чесності, співпереживання, що поряд з іншими чеснотами формує духовність людини.

Тому зараз активно розвивається філософія туризму, яка виокремлює напрями формування духовності за допомогою туристично-краєзнавчої роботи, розглядає роль краєзнавства й туризму у забезпеченні духовних потреб людини, простежує напрямки моральної підготовки туристів.

На відміну від стихійного впливу туризму на особистість, морально-духовна підготовка покликана цілеспрямовано сприяти розвитку позитивних якостей особистості та запобігати або долати негативні. Моральне виховання не можна здійснюватися без чіткого уявлення про засоби виховання, без знань спеціальних методів, за допомогою яких можна досягати поставленої мети. Методи морального виховання зумовлюються завданнями виховання та психологічними особливостями особистості.

На нашу думку, використання потенціалу туристично-краєзнавчої роботи сприятиме:

- формуванню у молоді етнічної свідомості, почуття національної гідності, відродження історичної пам'яті, утвердження української ідеї;
- вивченню культурно-освітніх потреб молоді та сприяння їх реалізації відповідно до інтересів особистості й держави;
- формуванню культури соціальних і політичних стосунків, пошани до національно-культурних цінностей інших народів;
- наданню допомоги молодим громадянам у самореалізації, реалізації їх творчих можливостей та ініціатив;
- широкому залученню молоді до активної участі у національно-культурному відродженні українського народу, розвитку традицій та національно-етнічних особливостей, формуванні його свідомості;
- військово-патріотичному вихованню молоді;

- упровадженню системи заходів щодо підвищення культурно-освітнього рівня молодих громадян, їх духовного самовдосконалення та змістовному дозвіллю;
- дослідженню історії України, історії січових стрільців, подій другої світової війни;
- розвитку військово-патріотичного руху в Україні;
- підвищенню національної свідомості молоді, військово-патріотичного виховання та відродження фізичного та духовного потенціалу українського народу.

Література

1. Бабкин А. Специальные виды туризма / А. Бабкин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 252 с.
2. Бібік Г. Туризм як форма виховного процесу / Г. Бібік, Л. Коваль // Соціально-педагогічні аспекти збереження та зміцнення здоров'я дітей та молоді в Україні: Мат. Всеукр. студ. н.-п. конф. (Мелітополь, 12 – 13 квітня 2007 р.) – Мелітополь, 2007. – С. 6–8.
3. Ємельянов Б. Экскурсоведение / Б. Емельянов. – М: Советский спорт, 2007. – 216 с.
4. Паламарчук М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування / М. Паламарчук, О. Паламарчук // Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах: тези допов. Міжнар. наук.-метод. семінару. – Харків, 1994. – С. 3–4.
5. Структура морали и личности. – М.: Мысль, 1987. – 174 с.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

І.І. Демеха

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Історико-культурна спадщина України належить до найцінніших надбань нашого народу. Вона зосереджує в собі кращі здобутки, є золотим скарбом нації. До історико-культурних ресурсів відносять історичні, археологічні, архітектурні пам'ятки, твори монументального мистецтва, етнографічні особливості території, фольклор, центри прикладного мистецтва та ремесел, музеї, виставки, театри тощо.

За останнє десятиріччя Прикарпаття, яке зберегло найбільше архітектурних пам'яток давнини, природні пам'ятки, екологічну рівновагу, обряди та звичаї різних етнічних груп (гуцулів, бойків, ополян, покутян), стає «туристичною меккою» України, приваблює

сотні тисяч українських та іноземних туристів [2; 6].

За кількістю пам'яток архітектури і містобудування Івано-Франківська область займає третє місце в Україні. В даний час в області під охороною держави знаходиться 1360 пам'яток архітектури, в тому числі 87 пам'яток національного значення, переважна більшість яких – це пам'ятки дерев'яної і мурованої архітектури, та пам'ятки житлового і громадського будівництва, зосередженого, в основному, в історичних містах.

Більшість архітектурних пам'яток Прикарпаття тісно пов'язана з історичним минулим краю і має багатовікову історію. Вони втілюють майже всі відомі архітектурні стилі: готику, ренесанс, бароко, класицизм XIX ст.

Такі давні і цінні пам'ятки, як церква Пантелеймона під Галичем (XII ст.), церква Святого Духа з мистецьким іконостасом в Рогатині (XVI ст.), Манявський Скит (XVII ст.), дерев'яні гуцульські і бойківські храми відомі далеко за межами України.

В області є п'ять міст, що згадуються в давньоруських літописах. Серед них Тисмениця (1143), Снятин (1158), Тлумач (1213), Коломия (1240). Та найдавніші історико-архітектурні пам'ятки розташовані в стародавньому Галичі. Перша згадка про дане місто відноситься до 898 року [4, с. 32]. Пізніше він став столицею могутнього Галицького князівства і Галицько-Волинської держави. На базі пам'яток княжого Галича створений національний заповідник «Давній Галич». З тих давніх часів землі, що ділили спільну долю: Івано-Франківська, Львівська та Тернопільська області мають історичну назву – Галичина.

Відзначимо, що окрім названих історико-культурних пам'яток область багата на пам'ятки архітектури, музеї і має значний етнографічний потенціал.

Маючи таку давню історію Івано-Франківщина не може бути бідною на різноманітні культурно-історичні пам'ятки. Тільки на території Карпатського національного природного парку збереглося 9 церков XVI–XX ст., збудованих у традиційних формах, які належать до гуцульської школи – церква Різдва (1615 р.) у смт Ворохта, дорівська церква Чуда св. Михайла (1844 р.), церква XIX ст. у м. Яремча, церква св. Анни (1872 р.) у с. Бистрець Верховинського району, Димитрівська церква (1870 р.) у с. Татарів [1, с. 31].

На території області збереглися руїни чотирьох замків: замку XVI

ст. в с. Пнів Надвірнянського району, замків XVII ст. в селах Раковець та Чернелиця Городенківського району, та руїни Старостинського замку XIV–XVIII ст. в м. Галичі.

Цікавими в області є пам'ятки промислового та інженерного будівництва, в першу чергу – це унікальна доменна піч, збудована в 1810 році в урочищі «Ангелово» (поблизу с. Ясеня) Рожнятівського району. До наших днів дійшли лише руїни доменної печі в Ангелові. У Долині та в Болехові збереглися дотепер солеварні кін. XIX ст. – поч. XX ст. – єдиний на Україні приклад солеварних споруд. Збереглися в Богородчанському, Верховинському, Долинському районах та інших дерев'яні млини і кузні. З інженерних споруд слід назвати залізні кам'яні арокні мости у Ворохті, металевий міст через Дністер у Галичі. Цікавою є пам'ятка архітектури – обсерваторія 1938 р. на горі Піп Іван у Верховинському районі [5, с. 28].

Слід зазначити, що в області під охороною держави знаходиться 28 костелів і 4 синагоги. Костели, в основному, борочного стилю відзначаються монументальністю і величністю. Найвизначнішими з них є костел кармелітів 1624 р. в Більшівцях Галицького району, костел 1760 р. в Городенці, костел бернардинів 1735 р. в смт. Гвіздець Коломийського району, парафіальний костел 1703 р. та костел єзуїтів 1763 р. на майдані Шептицького в Івано-Франківську та інші.

Також під охороною держави в області знаходяться 4 монастирі, три з них в даний час використовуються за первісним призначенням, а саме: монастир-скит 1611 р. в с. Манява Богородчанського району – під чоловічий монастир УПЦ КП, монастир святих отців Василян XVIII ст. в с. Гошеві Долинського району – під чоловічий монастир УГКЦ та жіночий монастир Василянок 1903 р. в Івано-Франківську. Колишній жіночий монастир Василянок в м. Рогатині використовується під лікарню.

Найціннішими пам'ятками в області звичайно ж є фундаменти Успенського собору 1157 р. в с. Кринос Галицького району та церква св. Пантелеймона 1200 р. в с. Шевченкове цього ж району.

До інших історико-культурних об'єктів Івано-Франківської області можна віднести:

- у містечку Богородчани розташований ансамбль домініканського монастиря, який включає костел (1742–1761) і палати з келіями (1762).
- у с. Гошів зберігся монастир Св. Василя Великого. Він був заснований близько 1570 р. південніше від того місця, де стоїть тепер,

і перенесений на нову ділянку в 1780 р. В минулому він був широко відомий у Галичині своєю чудотворною іконою.

– у с. Рожнятин частково зберігся замок Конєцпольських, серйозно пошкоджений у 1649–1650 рр. і відбудований у 1758 р. Будівля оточена великим парком.

Культурна спадщина народу зосереджена здебільшого у закладах, які поетично називають храмами культури та мистецтва, оселями муз – доньок античної богині пам'яті Мнемосіни. Це музеї – скарбниці тисячоліть народної пам'яті, носії культурних надбань народу, осередки, в яких найвиразніше представлена його монументальна самотність.

Український народ може пишатися тим багатющим надбанням, яке подвижницькою працею, а нерідко і самопожертвою тисяч відомих і малознаних музейних працівників нашої країни вдалося зберегти від плюндрування, розкрадання й забуття для прийдешніх поколінь, для світової культурної спільноти [6, с. 7].

За показником музейної збереженості етнокультурної спадщини український народ посідає гідне місце у когорті цивілізованих націй світу. Серед прославлених музеїв області можна назвати наступні:

Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей. Утворений у 1940 р. на базі давніх Покутського і Жаб'ївського краєзнавчих музеїв та приватних колекцій. З 1959 р. музей знаходиться в історичній будівлі міської ратуші. Експозиція музею тематично розподілена на три відділи: природи, історії, народного мистецтва. Відділ природи знайомить з біотичним різноманіттям Українських Карпат. Окрасою відділу історії є колекція археологічних пам'яток доби Київської Русі й Галицько-Волинської держави. Унікальними є знахідки з розкопок княжого столярного граду Галича (нині села Крилос) – одного з найбагатших міст Європи в XI–XIII ст. У відділі народного мистецтва експонуються речі народного побуту, народний одяг, витвори декоративно-прикладного мистецтва (художньої обробки дерева, шкіри, металу, ткацтва, кераміка, вишивка тощо), зібрані з Галицького Подністров'я, Покуття і Гуцульщини. Загальнонаціональну цінність мають ікони та ювелірні вироби XII–XIII ст., ікони XVI–XIX ст., церковна скульптура, стародруки, колекції зброї та нумізматики [3, с. 34].

Івано-Франківський художній музей. Знаходиться у ренесансній споруді Колегіального костелу XVII ст. Цей музей є справжньою скарбницею образотворчого і народного мистецтва краю. Його

колекція нараховує понад 15 тис. експонатів. Музей знайомить з унікальними пам'ятками галицького іконопису й барокової скульптури, творчістю класиків українського малярства: К. Устиновича, І. Груша, Я. Пстрака, Ю. Панькевича, О. Новаківського, О. Сорохтея, О. Кульчицької та ін., а також творами зарубіжних майстрів XVIII – першої половини XX ст.

Художній музей має два регіональні відділи: Музей-пам'ятку дерев'яної архітектури та живопису XVI --XVIII ст. у Рогатині та Художньо-меморіальний музей В. Касіяна у Снятині.

Є в Івано-Франківську й *історико-меморіальний музей Олекси Довбуша*. Його архівні матеріали знайомлять відвідувачів з легендарною постаттю ватажка національно-визвольного руху карпатських опришків Олекси Довбуша. Крім того, у музеї розгорнуто експозиції: «Національно-визвольне повстання українських селян під проводом Івана Мухи (XVI ст.)» та «Богдан Хмельницький і Галичина».

Діє в обласному центрі *Музей визвольних змагань Прикарпатського краю*. У ньому представлені речі та документи, що охоплюють період від XI до XX ст. й висвітлюють події багатовікової визвольної боротьби українців Карпат і Прикарпаття за незалежність України від чужоземних поневолювачів. Ліва частина експозиції музею представлена документами, що знайомлять з жахливими фактами розгулу сталінського терору й геноциду на Прикарпатті (меморіал «Дем'янів Лаз»), із славетними й драматичними сторінками боротьби Легіону українських Січових Стрільців, бійців УНР, ЗУНР, борців ОУН і УПА за незалежність держави у XX ст. [3, с. 36].

Музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського у Коломиї - це один з найбільших і найпрославленіших етнографічних музеїв не лише України, а й Європи й цілого світу. Музей розміщено в історичній будівлі Українського Дому, збудованого у 1880 р. Колекція цього музею налічує близько 30 тис. оригінальних експонатів – пам'яток матеріальної культури автохтонів Гуцульщини і Покуття від доби Трипілля до сьогодення. Це дає змогу відвідувачам музею простежити культурну неперервність етнічного розвитку на землях Українських Карпат і Прикарпаття впродовж п'яти останніх тисячоліть і на власні очі переконатися у феноменальній сталості художньо-мистецьких традицій мешканців цього самобутнього терену.

Музей має 18 експозиційних залів, побудованих за хронологічно-етнографічним принципом. Окрасою експозиції виступають художні вироби майстрів Гуцульщини з металу та рогу, виготовлені різноманітною технікою: гравіруванням, інкрустацією, гарячим й холодним куванням, плетінням й жируванням. Гуцульська кузнь (наборні пояси, наприклад) чітко відповідає художнім прототипам епохи Хорватського союзу племен й Київської Русі. Чільне місце в експозиції також посідають гуцульські й покутські писанки. Єдиною у своєму роді є музейна колекція гуцульських сирних іграшок-оберегів з виразною давньослов'янсько-язичницькою символікою.

А найоригінальнішим музеєм України, по праву, визнано *Коломийський музей «Писанка»*. Він знаходиться в оригінальній будівлі у формі велетенської писанки (висота 13 м). Саме на Гуцульщині й Покутті українське писанкарство сягнуло найвищого мистецького рівня й глибини філософського світовідображення. Тож експозиція музею «Писанка» знайомить з багато-тисячолітною історією писанкарства, з різноманітними техніками її розпису та розмаїттям орнаментальних мотивів української писанки.

Ще один музей Івано-Франківщини, що одразу після свого заснування переріс у відомий центр освітньо-красознавчого паломництва мешканців заходу України, – *це історико-меморіальний музей Степана Бандери* на його «малій батьківщині» в с. Старий Угринів Калуського району. Експозиція цього музею знайомить з життям і громадсько-політичною діяльністю найвідомішого провідника Організації Українських Націоналістів – Степана Бандери, ім'я якого на багато десятиліть стало знаковим для всіх українських борців за незалежність рідної землі у ХХ ст.

Завдяки вдалому поєднанню історико-культурних об'єктів на чудових ландшафтах, Івано-Франківська область має гарні умови і перспективи для відвідування туристами, окрім історико-культурних пам'яток область багата на пам'ятки архітектури, музеї і має значний етнографічний потенціал, що сприяє розвитку туристичної індустрії [4, с. 98].

На даний час в Івано – Франківській області на державному обліку перебуває 3903 пам'ятки, з них: 1490 – пам'ятки археології (у тому числі 15 – національного значення), 833 – пам'ятки історії (у тому числі 8 – національного значення), 155 – пам'ятки монументального мистецтва (у тому числі 1 – національного значення), 1360 – пам'ятки

архітектури, містобудування, (у тому числі 87 – національного значення) [2, с. 32].

Технічний стан більшості пам'яток архітектури в Івано-Франківській області – задовільний. Дещо покращився в останні роки стан культурних споруд після передачі їх релігійним громадам. В незадовільному технічному стані знаходиться 98 пам'яток архітектури. Найбільше їх в м. Івано-Франківську – 21. В основному, це житлові будинки XVIII – XIX ст., 10 пам'яток – в Долинському районі, по 8 – в Коломийському і Снятинському районах, 9 пам'яток – у Тлумацькому районі, 22 пам'ятки знаходяться в аварійному стані.

Реалізацією держаної політики у сфері формування системи охорони історико-культурної спадщини в Івано-Франківській області займається обласна державна адміністрація, у складі якої створено спеціалізований структурний підрозділ – Головне управління туризму і культури, головними завданнями якого є:

- забезпечення реалізації в Івано-Франківській області державної політики у сфері туризму і культури, з питань охорони культурної спадщини, національної музейної політики.
- здійснення відповідно до законодавства державного управління і контролю у справі музейної, клубної та бібліотечної справи.
- забезпечення реалізації прав громадян на свободу літературної і художньої творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, забезпечення доступності всіх видів культурних послуг і культурної діяльності для кожного громадянина.
- розроблення та здійснення заходів щодо забезпечення умов для відродження і розвитку культури української нації, культурної самобутності національних меншин, які проживають в області.
- сприяння захисту прав і законних інтересів вітчизняних творчих працівників та їх спілок, а також закладів, підприємств і організацій культурно-мистецької сфери, що діють в області.
- створення умов для розвитку соціальної та ринкової інфраструктури у сфері туризму і культури, організації її матеріально-технічного забезпечення.
- надання туристичних послуг та забезпечення контролю за їх якісним виконанням.
- залучення громадян до раціонального використання вільного часу, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, організація оздоровлення населення.

Потрібно зазначити, що і надалі одним з актуальних завдань духовного відродження України протягом років незалежності залишається питання збереження історико-культурної спадщини, яка «упродовж багатовікової історії українського народу зазнавала значних втрат. Загибель пам'яток спричиняли не лише природні фактори, тривалі і жорстокі війни. Їх цілеспрямовано нищили під час тоталітарного режиму, антирелігійних кампаній, вони гинули від порушення чинного законодавства в застійні часи.

Саме тому держава повинна докласти максимальних зусиль для того щоб зберегти свій історико-культурний потенціал – найцінніше надбання нашого народу, найважливішу складову історичної пам'яті української нації.

Література

1. Бурдуланюк В.Б. Пам'ятки культури Івано-Франківщини / В.Б. Бурдуланюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 54 с.
2. Івано-Франківщина – край туризму. – Львів : Манускрипт, 2009. – 205 с.
3. Івано-Франківськ та область. – Харків : Біблекс – Харків, 2008. – 320 с.
4. Купалова Г.І. Розвиток та розміщення продуктивних сил регіону: соціально-екологічні аспекти / Г.І. Купалова, А.В. Клиновський. – Тернопіль : Підручники та посібники, 2005. – 228 с.
5. Маланюк Т.З. Краєзнавство і туризм: Навчальний посібник / Т.З. Маланюк. – Івано-Франківськ, 2010. – 200 с.
6. Рутинський М.Й. Музеєзнавство: Навчальний посібник / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – К. : Знання, 2008. – 428 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОЦЕНКИ ПЕРСОНАЛА В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ РАБОТНИКОВ СФЕРЫ ТУРИЗМА

Т.А. Деревянко, Т.Г. Данилова

Приазовский государственный технический университет

Постановка проблеми. Рыночные преимущества предприятий сферы туризма в значительной степени определяются качеством их человеческих ресурсов. Индустрия туризма уникальна тем, что персонал предприятий составляет часть ее продукта (товара). Такая особенность позволяет рассматривать персонал предприятий сферы туризма не только как важнейший ресурс, обладающий профессиональными и личностными компетенциями, опытом, способностью к

постоянному совершенствованию и развитию, но и как их человеческий капитал, позволяющий предприятиям получать настоящие и будущие экономические выгоды.

Методы оценки персонала все шире используются при подготовке менеджеров для отечественных производственных предприятий, а вот при подготовке специалистов сферы туризма основное внимание направлено на формирование у менеджеров навыков оценки удовлетворенности клиентов.

Наблюдаемый в Украине рост числа туристических фирм приводит к усилению турбулентности внешней среды турпредприятий за счет ужесточения внутриотраслевой конкуренции. Успешное функционирование турпредприятий в конкурентной среде может обеспечить качественный персонал, что способствует приоритетному развитию методов оценки работников турфирм, а также последующему внедрению этих методов в учебные процессы подготовки и переподготовки специалистов.

Анализ последних исследований и публикаций. В настоящее время в системах управления персоналом широкое распространение получала практика оценки должностей [1; 2], которая проводится безотносительно к конкретному работнику. В практике отечественных предприятий достаточно часто используется методика оценки должностей компании *Hay Group* [1] с использованием матриц компетенций, соответствующих определенным должностям. Основу метода оценки должностей составляет описание компетенций (характеристик), которыми должен обладать работник, работающий в должности.

Однако персонал (наемные работники) предприятий представляет собой особый вид ресурса [3] (в отличии финансовых, материальных, сырьевых и др.), который имеет право отказаться от условий труда в должности, вести переговоры об уровне оплаты труда, переучиваться другим профессиям, участвовать в забастовках, увольняться по собственному желанию, решать, какие профессии являются социально неприемлемыми и т.д. В целом персонал не может рассматриваться как однородная субстанция, каждый работник имеет индивидуальные мотивы и ценности, которые не в полной мере учитываются в методиках оценки должностей.

Оценка же персонала всегда персонифицирована, соответствует видению менеджмента предприятия и остается открытой для исследований.

Если в практике промышленных предприятий оценка работающего персонала осуществляется достаточно часто [4–9] и отвечает принципам системности, то на предприятиях сферы туризма оценка персонала производится в основном на этапе его подбора и не в полной мере соответствует принципам системности.

Цель статьи – совершенствование оценки персонала предприятий сферы туризма на основе предложенного метода определения рейтинговой оценки работников как обобщающей характеристики их профессиональных и личностных компетенций, расположенных на разных уровнях иерархии, а также внедрение предложенного метода в системы подготовки и переподготовки специалистов для туристического бизнеса.

Изложение основного материала. Под человеческим капиталом понимают воплощенный в работнике запас знаний, умений и навыков,

Стоимость человеческого капитала не нашла своего полного отражения в балансе предприятия. Стоимость человеческого капитала для организации в первом приближении можно оценить на основании первоначальных и восстановительных издержек. Однако такая оценка довольно условна и приближенна, т.к. особенностью человеческого капитала является то, что каждый работник владеет определенными профессиональными (знаниями и умениями) и личностными компетенциями, которые в полной мере могут проявиться по желанию их владельца. Так, два работника, на приобретение и подготовку которых были затрачены одинаковые средства, могут впоследствии продемонстрировать различные результаты труда, а значит, они обладают и разной ценностью для организации. Актуальность учета и анализа ценности работников для предприятия сферы туризма объясняется тем фактом, что стоимость продукта предприятий сферы туризма в значительной степени формируется за счет профессиональных и личностных компетенций персонала туристических фирм.

Под ценностью персонала понимается совокупность ключевых компетенций (профессиональных, нравственных и личностных свойств) сотрудников, результатов их труда, которые в полной мере проявляются в соответствии с отношением работника к организации, и являющихся конкретным выражением соответствия персонала требованиям, предъявляемых к должности или рабочему месту.

Ценность работников предприятия сферы туризма можно представить интеграцией их компетенций, расположенных на различных

уровнях иерархической модели (рис. 1).

На верхнем уровне иерархии находится комплексный показатель ценности (0-й уровень), который определяется профессиональными компетенциями, результатами труда, личностными компетенциями (индивидуально-психологическими, физиологическими и нравственными особенностями личности), а также отношением работника к своему предприятию. Обобщающие показатели компетенций расположены на 2 и 3 уровне иерархии. На самом нижнем 4 уровне находятся единичные показатели компетенций, которые являются объектами непосредственной оценки. Состав единичных показателей формируется в зависимости от непосредственного места работы, функциональных обязанностей работника, стратегии развития предприятия.

Так, например, профессиональные компетенции менеджера туристической фирмы могут быть представлены: а) уровнем образования; б) высоким уровнем знаний английского и других языков; в) навыками делового общения; г) навыками ведения переговоров; д) непрерывностью образования и др.

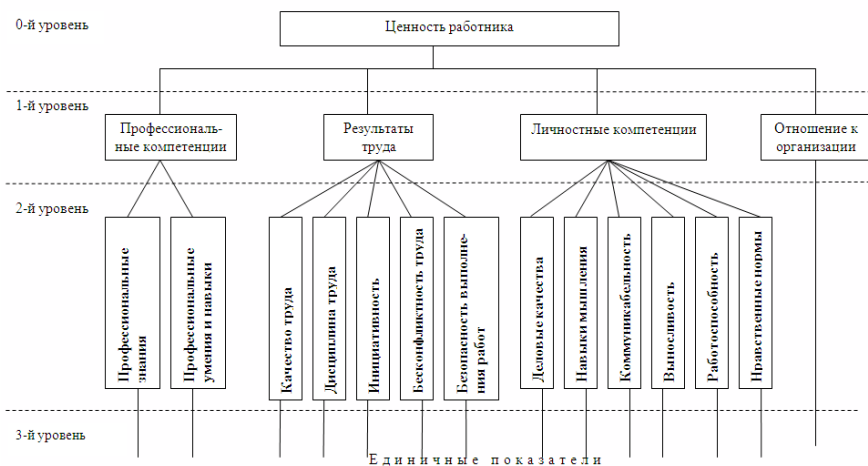

Рис. 1. Иерархическая модель определения ценности персонала предприятия сферы туризма

Для руководителя туристической группы наиболее важными могут быть следующие профессиональные компетенции: а) знания на английском и других языков на бытовом уровне; б) навыки межличностного общения; в) навыки и умения организации туристической группы, предупреждения развития конфликтных ситуаций и т.д.

Ввод показателя отношения к организации объясняется не необходимостью изучения его влияния на результаты труда, скорость развития профессиональных и личностных компетенций работников, а также рост клиентской базы предприятия сферы туризма. Значение обобщающего показателя отношения к организации можно получить исследуя взаимоотношения в трудовом коллективе, а также отношение самой организации к конкретному работнику (например, уровень мотивации труда, карьерный рост и т.д.).

Обобщение показателей различных уровней целесообразно проводить на основе весового метода, который позволяет усилить значение тех показателей, которые наиболее важны для занимаемой работником должности и стратегии развития бизнеса. Веса показателей целесообразно получать экспертным методом на каждом этапе развития стратегии бизнеса.

Процедура получения комплексной оценки (ценности работника для предприятия) сводится к ряду последовательных этапов. На первом этапе определяется состав единичных показателей и проводится их оценка. В качестве первичной информации для оценки компетенций могут использоваться анкетные данные о работнике, данные управленческого учета, результаты экспертных оценок, тестов, опросов, экспериментов. Оценка показателей проводится по определенной шкале (например, по 10-ти бальной) и характеризует степень проявления того или другого показателя.

Открытым для дальнейшего изучения и практического применения остаются процедуры формирования и получения значений единичных показателей, преобразования качественных показателей в количественные, а также мотивации работников в соответствии с их ценностью для предприятия.

В рамках международного проекта Wenet авторами разработан принципиально новый учебный курс «Управление кадрами и менеджмент конфликтов в сфере туризма», который уже востребован предприятиями туристической отрасли Приазовья и будет полезен для дальнейшего использования в системе подготовки и переподготовки специалистов сферы туризма. При создании курса были использованы классические подходы к оценке компетенций персонала, адаптированные к использованию в управлении персоналом туристических предприятий.

Предложенный в статье метод оценки персонала был апробирован

в магистерской работе «Совершенствование системы управления персоналом турфирмы», результаты которой были использованы в практике турфирмы «АзовИнТур» (г. Мариуполь).

Выводы

1. Возрастающая конкуренция на отечественных и мировых рынках туристических услуг, а также роль, которую играют работники турфирм в процессе продвижения турпродукции на рынки, объективируют проблему совершенствования систем управления персоналом предприятий сферы туризма в Украине, а также внедрение в систему подготовки специалистов для турбизнеса современных методов управления персоналом на основе его оценки.
2. В целях совершенствования систем управления персоналом предложен метод определения ценности работников предприятия сферы туризма на основе обобщения единичных и множественных показателей иерархической модели, который позволит сделать более прозрачным расстановку кадров, их карьерный рост, формировать программ подготовки и переподготовки персонала.
3. Использование показателя ценности работников в системе мотивации персонала позволит обеспечить реализацию принципа справедливой оплаты труда, а также стимулировать работников к развитию своих профессиональных и личностных компетенций.
4. Результаты апробации предложенного метода оценки персонала в турфирме «АовИнТур» позволяет рекомендовать его к использованию при подготовке и переподготовке специалистов для турбизнеса.

Литература

1. Официальный сайт компании Hay Group [Электронный ресурс]. – (<http://www.haygroup.com/>)
2. Vetrakova M. Hodnotenie prínosu zamestnancov / M. Vetrakova. – Slovakia: Ekonomickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2010. – 317 s.
3. Журавлев П.В. Технология управления персоналом. Настольная книга менеджера / П.В. Журавлев, С.Л. Карташев, Н.К. Маусов, Ю.Г. Одегов. – М.: Экзамен, 2005. – 426 с.
4. Лев Б. Нематериальные активы: Управление. Измерение. Отчетность / Б. Лев. – М.: Квинта-Консалтинг, 2004. – 429 с.

5. Фиценс Ж. Человеческий капитал: как измерить и увеличить его стоимость / Ж. Фиценс [Электронный ресурс] // Технологии корпоративного управления. – (<http://www.iteam.ru/>).
6. Управление персоналом: Измерение индивидуальной стоимости работника / [Электронный ресурс] // Сайт для предпринимателя. – (<http://cased.ru/>).
7. Стадник А. Оценка персонала / А. Стадник – М.: Эксмо, 2008. – 192 с.
8. Хотомлянський О.Л. Методика оцінки якості кадрового потенціалу підприємства / О.Л. Хотомлянський, Т.А. Деревянко // Держава та ринок: стратегія внутрішнього розвитку промислових регіонів: Мат. Всеукр. н.-п. конф., Маріуполь, 9 – 11 червня, 2006 р. – Маріуполь: ПДГУ, 2006. – С.215 – 217.

СУЧАСНИЙ СТАН СПОРТИВНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ)

Р.Г. Дзіковський, Р.М. Лозинський

Львівський національний університет імені Івана Франка

Високий рівень розвитку спортивної інфраструктури в певному регіоні водночас вагомо сприяє розвитку туризму. Адже розвиток спортивної інфраструктури прямо пов'язаний з спортивним, спортивно-оздоровчим, активним туризмом, туристичними поїздками, що пов'язані з відвідуванням різноманітних спортивних заходів (подієвий туризм) тощо. Крім цього, спортивну інфраструктуру активно використовують при проведенні різноманітних анімаційних заходів у туризмі, тобто для організації дозвілля туристів.

Спортивна інфраструктура – це поєднання об'єктів, закладів, установ, організацій виробничої та невиробничої сфери, діяльність яких передусім спрямована на задоволення потреб людей у занятті спортом, а також пов'язана з фізичним вихованням і оздоровленням населення. Інформацію про спортивну інфраструктуру в Україні можна отримати за матеріалами державної статистичної звітності, яка, зокрема, передбачає облік найважливіших спортивних споруд: стадіонів, футбольних полів, тенісних кортів, спортивних майданчиків, басейнів, спортивних залів тощо.

До найважливіших об'єктів спортивної інфраструктури відносяться передусім стадіони. Стадіон – це комплексна споруда, яка має

спортивну арену (спортивне ядро), площадки, поля для різних видів спорту, окремі криті спортивні та господарські приміщення, трибуни для глядачів, що розташовані на одній території [1].

На початок 2010 р. у Львівській області усього було 52 стадіони. За останні п'ять років було закрито сім стадіонів (в 2006 р. їх було 59) [3]. На Львівщині розташовано 4,7 % від загальної кількості стадіонів в Україні. У середньому на один стадіон у Львівській області припадає 4900 осіб, що більше від середнього по державі показника – 4160 осіб. Однак, потрібно зауважити, що більшість стадіонів в Україні не завантаженні повністю, не виконують основного завдання – розвитку спорту та оздоровлення населення.

До найважливіших об'єктів спортивної інфраструктури відносяться також спортивні зали – спеціально побудовані споруди, відповідно обладнанні для занять фізичною культурою і спортом та навчально-спортивної роботи [1].

У 2010 р. у Львівській області налічувалося 791 спортивний зал, що становить 4,6 % від їх загальної кількості в Україні. За забезпеченістю населення спортивними залами область суттєво поступається середньому показнику по Україні. В середньому по державі на один спортивний зал припадає 2600 осіб, на Львівщині – 3220. Порівняно з країнами Європейського Союзу, забезпеченість населення області спортивними залами є ще нижчою, в 2–3 рази меншою [4]. Близько 70 % спортивних залів належать загальноосвітнім, професійно-технічним і вищим навчальним закладам.

Ще одним важливим видом об'єктів спортивної інфраструктури є басейн – спеціально побудована споруда, відкритого або закритого типу з однією або декількома ваннами, котрі відповідають інженерно-технічним вимогам за обладнанням та використовуються для навчально-тренувальної роботи, змагань по водним видам спорту та навчанню населення плаванню [1].

За загальною кількістю басейнів Львівська область відноситься до лідерів по Україні. На території області в 2010 р. було 43 плавальних басейни, що становило 7,9 % від загалу водних спортивних споруд в державі (545 об'єктів) [4]. Однак такий високий відсоток не є показником позитивного росту та збільшення кількості басейнів в області. Ця цифра в першу чергу відображає низький розвиток водної спортивної інфраструктури в інших областях України. На Львівщині на один басейном припадає 59,2 тис. осіб, в середньому по Україні –

83,9 тис. осіб. З іншого боку, більшість плавальних басейнів Львівщини зосереджено в обласному центрі, навіть у деяких містах обласного підпорядкування (Моршин, Самбір, Стрий) узагалі відсутні водні спортивні споруди. Ще гірша ситуація у районах області. Із 20 адміністративних районів Львівщини у 12 басейни відсутні або не діють впродовж тривалого періоду [2]. Загалом, за кількістю функціонуючих басейнів Україна у 45–50 разів поступається провідним європейським державам. [4].

В процесі дослідження сучасного стану спортивної інфраструктури Львівської області важливим є територіальний розріз явища. На Львівщині більшість об'єктів спортивної інфраструктури знаходиться у м. Львові, містах обласного підпорядкування та районних центрах, що зовсім не сприяє оздоровленню населення та розвитку спортивної сфери у сільській місцевості.

Львів – одне із найрозвиненіших міст в Україні за розвитком спортивної інфраструктури та за досягненнями в спортивній сфері. Велика кількість спортивних об'єктів, впровадження нових видів спорту, побудова та модернізація спортивної інфраструктури сприймаються владою міста із взаєморозумінням. Львів – одне із чотирьох міст України, що готуються приймати чемпіонат Європи з футболу Євро–2012, і це покладає на міську владу та громаду міста велику відповідальність щодо створення розвиненої європейської інфраструктури спорту.

Незважаючи на те, що об'єкти туристичної інфраструктури у Львівській області розташовані здебільшого в містах обласного значення, з огляду на доволі велику кількість населення у цих містах, ці об'єкти не задовольняють достатньою мірою потреби жителів для занять фізичною культурою і спортом. Показники забезпеченості населення об'єктами спортивної інфраструктури в багатьох містах обласного значення є нижчими, за середні по області та державі.

Серед міст обласного підпорядкування за станом спортивної інфраструктури найкраща ситуація є у найбільших містах обласного підпорядкування: Львові, Червонограді, Дрогобичі, Стрию. У цих містах здійснюються певні заходи із розбудови та реконструкції спортивних об'єктів. У Новому Роздолі, Самборі, Бориславі стан розвитку спортивної сфери дещо гірший, тут здебільшого використовується інфраструктура, що побудована за часів Радянського Союзу, нових і реконструйованих об'єктів не має. На жаль, найгіршою є ситуація у

великих курортних центрах загальнодержавного значення Трускавці і Моршині, куди щороку на оздоровлення приїжджають десятки тисяч туристів. У цих містах не має жодного діючого стадіону. В Трускавці на все населення і всіх туристів налічується лише чотири футбольних поля. У Моршині діє лише одне футбольне поле, яке використовується для потреб ФК «Моршин» та підготовки місцевої дитячо-юнацької команди. Діє всього три спортивних майданчики, не має жодного спортивного басейну. Однак з іншого боку, потрібно зазначити, що у курортних містах, Трускавці і Моршині, значна кількість басейнів, спортивних майданчиків й інших спортивних споруд діє в структурі санаторно-курортних закладів. Проте, їхнє використання майже виключно спрямоване для оздоровчих потреб туристів. Крім цього, за своїми характеристиками вони зазвичай не відповідають потребам спорту.

У розрізі адміністративних районів Львівської області найбільша кількість закритих і відкритих спортивних об'єктів є у Стрийському, Сокальському, Жидачівському, Жовківському адміністративних районах. Доволі велика кількість спортивних об'єктів є також на території Яворівського та Миколаївського районів [2]. У 2009 р. у м. Новояворівськ Яворівського району відкрито єдиний у області критий льодовий майданчик, що одразу ж дало відчутний поштовх для розвитку хокею та ковзанярського спорту. Завдяки функціонуванню цього спортивного об'єкту створено дві хокейних команди для участі в обласних і всеукраїнських змаганнях під егідою Федерації хокею України.

Найгіршою є ситуація із забезпеченням стадіонами, спортивними майданчиками, басейнами в гірських районах області, Сколівському та Турківському, а також в Перемишлянському та Пустомитівському районах. Наприклад, в Перемишлянському районі на сьогодні не має жодного стадіону із трибунами для розвитку літніх видів спорту. Однак, з іншого боку, в гірських районах, особливо у Сколівському, розвиненою є інфраструктуру для гірськолижного спорту.

В розрахунку на 1000 осіб населення найкращою забезпеченістю об'єктами інфраструктури є в Радехівському, Бродівському районах, що почасти зумовлено відносно малою кількістю населення у цих районах. Яворівський, Миколаївський, Жовківський райони, які є лідерами за загальною кількістю об'єктів спортивної інфраструктури, поступаються у відносному показнику, що зумовлено значною кількістю населення, що живе у цих районах.

З територіального розподілу об'єктів спортивної інфраструктури можна зробити висновок, що на розвиток об'єктів спортивної інфраструктури в адміністративних районах Львівської області найбільше впливають три чинники:

– рівень економічного розвитку району: слабкий рівень економічного розвитку району, його депресивність, периферійність негативно відображаються на розвитку туристичної інфраструктури.

– рівень урбанізації району: наявність відносно великих міських поселень позитивно впливає на розвиток спортивної інфраструктури;

– природні чинники: у деяких районах, передусім гірських, через особливості рельєфу складно побудувати деякі види спортивних об'єктів, зокрема стадіони;

Загалом, на основі аналізу територіальної організації спортивної інфраструктури у Львівській області, можна зробити такі висновки. Сучасний рівень розвитку спортивної інфраструктури у області є середнім по Україні. За деякими показниками, за певними видами спортивних об'єктів, Львівська область випереджає інші області, за іншими – поступається. Найбільша кількість об'єктів спортивної інфраструктури зосереджено в обласному центрі й інших великих містах обласного значення. На розвиток спортивної інфраструктури в районах області найбільше впливають рівень економічного розвитку району, рівень його урбанізації, а також природні чинники. У розвитку спортивної інфраструктури простежується також значний вплив історичного чинника, зокрема планової радянської економіки, яка впливала на всі сфери суспільного життя, в тому числі й на побудову спортивних об'єктів. Загалом, за станом розвитку спортивної інфраструктури Львівщина, як і загалом Україна, суттєво поступаються передовим країнами Європи і світу. Окремі заходи з побудови нових спортивних об'єктів та реконструкції існуючих не можуть переломити загальну тенденцію до занепаду спортивної інфраструктури області. Такий стан спортивної інфраструктури негативно впливає не тільки на розвиток спорту в області, але й на розвиток видів туризму, пов'язаних із спортом та активним відпочинком населення.

Література

1. Гагин Ю. А. Спортивные сооружения : учебник / Ю. А. Гагин. – Москва, Физкультура и спорт, 1976. – 327с., ил.
2. Заклади культури, мистецтва, фізкультури і спорту. Статистичний щорічник. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2009. – 57 с.

3. Статистичний щорічник Львівської області за 2009 рік. У 2-х частинах / За ред. В. Матковського. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2010. – 537 с.
4. Україна в цифрах у 2009 році. Статистичний збірник / За редакцією Осауленка О. Г. – Київ: ДП «Статистично-аналітичне агентство», 2010. – 258 с.

З ІСТОРІЇ ПЛАСТОВОГО МАНДРІВНИЦТВА НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.: ВИХОВНИЙ ДОСВІД І ПРАКТИКА СЬОГОДЕННЯ

І.Я. Дідух

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

В історії української туристики окреме самотнє місце посідає національна скаутська організація «Пласт», що досягла найвищого рівня розвитку в Галичині й на Волині, які в 1920-х рр. перебували у складі Польської держави. Нагромаджений тоді цікавий корисний досвід у цій ділянці заслуговує на глибоке вивчення та використання у сучасній практиці виховання зростаючого покоління.

Мандрівництво і таборування – це «альфа і омега» скаутингу, це його «початок» і «кінцевий етап», це водночас і напрям, і форма, і метод пластування. Вони наскрізь просякали систему пластового виховання в Галичині за означеного періоду та мали універсальні завдання і значення: сприяли зближенню («злиттю») молоді з природою; забезпечували перевірку й удосконалення набутих знань, умінь і навичок зі всіх сфер пластування; забезпечували формування молодіжних колективів і кристалізацію комплексу пов'язаних із цим почуттів і якостей; виконували важливі пізнавальні та морально-естетичні функції тощо. Таким чином реалізовувалися наріжні засади всебічного виховання у «Пласті».

За такого комплексного всеохоплюючого підходу мандрівництво перетворилося, по суті, на окрему виховну «підсистему» зі своїми формами і засобами формування фізичних, духовних, моральних якостей особистості, що відповідали уявленням про пластовий Ідеал. Логіка вивчення порушеної проблеми передбачає з'ясування сутності і внутрішньої структурованості мандрівництва, ретроспективи його розвитку та виховних впливів на формування пластового юнацтва.

Теоретики «Пласту» зосередили увагу на показі «виховного впливу» та розробці організаційно-методичних аспектів мандрівницт-

ва, але не увиразнили його сутності й фактично не запропонували свого бачення внутрішньої структурованості цього виховного феномену. Поняття «мандрівництво» доволі загальне й за своїм змістом дещо наближається до сучасної категорії «туристська подорож», яка передбачає тимчасове перебування поза місцем постійного проживання та відвідини природних чи культурних об'єктів з рекреаційною, пізнавальною чи іншою метою.

Під таким кутом виокремлюємо два основні види мандрівництва. Перший – це прогулянки («прогульки», за термінологією 1920-х рр.), що являли собою обов'язкові форму і засіб пластового вишколу. Вони не передбачали ночівлі та зазвичай проводилися серед природи, а подекуди і в місті. Їх можна класифікувати за двома головними критеріями. За засобами пересування прогулянки були пішими (абсолютно домінуючі), лижними, велосипедними, а також на човнах, потягах тощо. У такому сенсі вони нерідко поєднували різні туристичні елементи, як лазіння горами і т. ін. За навчальною метою прогулянки поділяємо на такі типи: а) вишкільні (сприяли зміцненню й апробації одержаних на «сходинах» (зібрання) чи набуттю нових знань, умінь, навичок з основ пластування чи з різних пластових «вмілостей»); б) природознавчі (спостереження за рослинами, тваринами, вивчення ландшафтних і географічних зон тощо); в) красзнавчі (ознайомлення з культурою, побутом, архітектурою довколишніх місцевостей); г) спортивні (теренові ігри, змагання, руханка, складання нормативів із фізичного виховання тощо); д) спеціалізовані (формували практичні навички з елементів пластування, приміром, встановлення намету, польової кухні та ін.); е) рекреаційно-розважальні (сприяли відновленню фізичних і інтелектуальних сил, зміцненню дитячих колективів). Говорячи про ту чи іншу тематичну спрямованість одноденних мандрівок, слід мати на увазі, що вони не відбувалися в «чистому» вигляді, а зазвичай поєднували елементи різних вище названих типів.

Пластові прогулянки слугували фізичному і вольовому загартуванню, позитивно впливали на морально-естетичну та чуттєво-емоційні сфери особисті пластуна, формували навички життєвої компетентності, сприяючи підготовці до тривалих мандрівок і таборування. Отож вони носили комплексний виховний характер і в такому сенсі їх не можна ототожнювати з екскурсіями (що подекуди зустрічаємо в

літературі), позаяк останні мали вужчі пізнавально-краєзнавчі завдання.

Якщо прогулянки здійснювалися новацтвом, юнацтвом і старшими пластунами, то мандрівки – лише членами двох останніх уладів (вікових сегментів, на які поділявся «Пласт». – І.Д.). Вони також виконували широкий комплекс навчальних завдань та передбачали використання різних засобів пересування, але відбувалися на природі й носили кількадекний характер (тобто з ночівлею). Це максимально наближало їх до туристики, але ототожнювати її з пластовими мандрівками не можна, позаяк останні слугували розв’язанню спеціальних завдань пластового вишколу. Розробляючи теорію і практику мандрівок, очільники й ідеологи «Пласту» в романтично-ідеалізованих тонах розкривали їхні зміст і завдання (В.Кархут [4]; Д.Козицький [5], С.Левицький [6], А.Річинський [11], О.Тисовський [14] та ін.).

За «духовного натхненника» пластового мандрівництва слугувала постать Івана Франка, який активно подорожував Карпатами для збирання фольклорно-етнографічних матеріалів та влучно відобразив його сутність у своїх творах. Франковий вірш «В дорогу» став другою частиною пластового гімну, а поезія Каменяра «Сонце по небі колує» – неформальним гімном українських скаутів-мандрівників. При з’ясуванні витоків і передумов пластового мандрівництва також завжди наголошувалося на величезних потенційних можливостях Карпатського регіону, де знайшли гармонійне поєднання унікальні природно-рекреаційні й історико-культурні ресурси, здатні забезпечити фізичне загартування, зміцнення здоров’я та задовольнити культурно-пізнавальні потреби молоді особисті, сприяти її національно-патріотичному, морально-естетичному й екологічному вихованню, розширенню життєвої компетентності.

Прогулянки як ефективний спосіб пластування активно використовувалися пластовими осередками ще за довоєнного періоду. Тоді ж члени гуртка І.Чмоли та деяких провінційних організацій улаштували перші в «Пласті» кількадекні мандрівки Карпатами. За міжвоєнного періоду пластові мандрівки пройшли складну еволюцію, що мала свої особливості на різних західноукраїнських теренах.

У Галичині прогулянки почали проводитися з відновленням пластових осередків, ставши чи не головними виявами їх життєдіяльності. Спершу вони спрямовувалися в довколишні ліси і мали суто приклад-

ний характер – сприяли закріпленню знань та апробації за польових умов набутих під час сходин у домівках умінь і навичок. Поступово утверджувалася практика влаштування пластових прогулянок у недільні та святкові дні, відбувалася їх тематична диференціація, посилювалася їх виховна спрямованість. Передусім удосконалювався комплекс «теренових уміlostей», що включав орієнтацію на місцевості, стеження, читання слідів, картографію, а також дотичних до нього вправ із сигналізації, в'язання вузлів тощо. Крім традиційних ігор, вони супроводжувалися «гутірками» (бесідами), подекуди ватрами.

Паралельно з розвитком уладів юнаків, особливо старшого пластуництва, удосконалювалася справа влаштування пластових мандрівок. У їхньому розгортанні можна умовно виокремити три етапи. Перший – «стихійний» – припав на час літніх ферій (канікул) 1920–1922 рр., коли пластові курені та полки на власний розсуд організовували більш чи менш тривалі мандрівки Карпатами. Типовим прикладом, що дає уяву про це явище, став проведений у липні 1921 р. 12-денний 80-кілометровий похід яворівських пластунів під проводом І.Чмоли за маршрутом Явір – Судова Вишня – Нагуєвичі – Борислав – Угрин – Козова – Бубнище – Явір. Він мав туристично-краєзнавчий характер та супроводжувався відвідинами пам'ятних місць, пов'язаними із життєдіяльністю І.Франка, та збором фольклорних матеріалів і старожитностей [9]. У часі ферій 1921 і 1922 рр. відбулися мандрівки львівських та сприйських пластунів в одностроях на гори Парашка і Маківка під керівництвом їхніх гімназійних учителів і опікунів – О.Тисовського, Д.Коренця, О.Сілецького, С.Падох та ін. Під час їх проведення відвідали місця бойової звитяги УСС, так що друга мандрівка під проводом Т.Залеського, по суті, перетворилася на «робітничий табір» з упорядкування стрілецьких могил на Маківці [10, с. 437–438].

Для другого етапу (1923–1924 рр.) характерні попередні тенденції щодо розширення складу учасників пластових мандрівок та поглиблення їхньої краєзнавчо-патріотичної спрямованості. Перша знайшла прояв у тому, що на зміну походам, улаштованим на рівні кошів, до яких виступали «кращі» пластуни, приходять мандрівки на рівні куренів, навіть гуртків, у яких брала участь абсолютна більшість юнацтва. Друга тенденція проявилася в посиленні поряд із суто пластовим вишколом фольклорно-етнографічної спрямованості

мандрівок, що призвело до появи окремих спеціалізованих гуртків. Яскравим прикладом такої діяльності стали гурти «Гладущаків», «Медведів», «Плаівців» з V-го юнацького куреня ім. Ярослава Осмомисла, які під проводом досвідчених опікунів С.Каратницького («Старий Цик») та І.Криницького мандрували селами Бойківщини і Гуцульщини та верхами Горган і Чорногори, збираючи зразки флори і фауни та різноманітні старожитності – знаряддя праці, гончарні вироби, вишивки, писанки, ікони тощо [10, с. 439–440].

Третій етап пластового мандрівництва (1925–1930 рр.) проходив під стягом його організаційно-методичного вдосконалення. Знаковим у цьому відношенні став згадуваний Другий пластовий з'їзд 1924 р., який зобов'язав розробити спеціальні програми щодо підготовки, проведення тривалих мандрівок та пластових таборів, за підсумками яких мали надсилатися звіти безпосередньо до ВПК. Вивчення інструктивно-методичних матеріалів відносно їхнього розвитку, які надсилалися у вигляді наказів і розпоряджень до окремих осередків, уміщувалися у пластових часописах і календарях, видавалися окремими брошурами [1; 3; 12, с. 2–32], засвідчує прагнення до чіткої регламентації цієї справи та суворого додержання правил безпеки й охорони довколишнього середовища під час походів. Насамперед посилювалися вимоги щодо підготовки та поведінки під час походу: докладно розроблялися маршрути з означенням часу і місць відпочинку; продумувалися напрями руху за сторонами світу («бажано просуватися так, щоб сонце не сліпило»); визначалися кількість і якість їжі, час її споживання, зокрема й підтримування водного балансу в організмі; унормовувалися склад і вага наплічника – засоби гігієни, комплекти одягу відповідно до віку та особливостей ландшафту і кліматичних умов; обумовлювалися порядок, швидкість, характер пересування (рівними вільними рядами, рекомендована денна норма становила близько 20 км) тощо. Такі заходи мали запобігти нещасним випадкам і перевтомі під час мандрівок та забезпечити широку участь юнацтва у мандрівках. Тим паче, що в його середовищі поширювалися неправдоподібні чутки про виснажливі й у край суворі умови походів, які часто відлякували молодь і батьків від участі в них.

Важливу роль у розвитку мандрівництва відіграли кілька старшопластунських куренів, що апробовували маршрути і давали приклад для наслідування іншим частинам Українського пластового уладу. З-

поміж них найбільшим авторитетом у цій царині був славнозвісний курінь «Лісові чорти»: здійснені ним у 1922–1929 рр. сім подорожей Карпатами стали свого роду «експериментальною лабораторією», де розроблялись і вдосконалювались організаційно-методичні засади мандрівництва. Їхні детальні описи друкувалися в тогочасній пресі, а в сукупному вигляді вони зібрані в унікальному виданні «Лісові чорти»: їх життя і буття. 1922–1945» [7, с. 85–200]. Докладно розроблені, описані, скартографовані маршрути слугували зразком для розробки Верховною пластовою командою теорії і практики походів.

Пластові прогулянки на Волині в першій половині 1920-х рр. мали виразніший краєзнавчо-пізнавальний характер, зокрема супроводжувалися відвідинами промислових, сільськогосподарських та культурних і природних об'єктів (цукрозаводів, обсерваційної вежі, каменоломень тощо). Прикметною рисою кількадечних мандрівок пластунів було те, що їхні маршрути поєднували мальовничі природні ландшафти та пам'ятні місця, пов'язані з українським героїчним минулим і духовною культурою. Таким чином, найпопулярнішими стали піші походи пластунів до Козацьких могил під Берестечком, до Почаївської лаври тощо. Щире захоплення серед населення справляли їхні «мандрівні марші» в одностроях через волинські села [2, с. 105–106].

Про виховний ефект пластових мандрівок свідчать враження їхніх учасників, які залишилися в пам'яті на ціле життя. Так, проживаючи у діаспорі, Лідія Столяр, котра належала до пластового куреня при дівочій гімназії «Рідної школи» у Тернополі, до дрібних деталей згадувала про краєзнавчі подорожі до Почаєва, Збаража, Тернополя, а особливо про нічні виснажливі весняні «прогулянки» в довколишні ліси тощо. Однак ніхто не нарікав на важкі умови, бо в усіх закарбувалися слова опікуна, колишнього УСС Никифора Гірняка: «Пластунка не знає, що таке холод і невгода, Труднощі треба поборювати і йти з усмішкою через життєве терня» [13].

Гадаємо, нагромаджений українськими скаутами за 1920-х рр. досвід розвитку туристичного мандрівництва заслуговує на ширше використання не лише в сучасному «Пласті», а й інших самодіяльних молодіжних об'єднаннях. По-перше, за досліджуваного періоду зусиллями ідеологів й очільників організації були розроблені його теоретичні та практичні засади, які спиралися на наявні природно-географічні ресурси та мали виразну пізнавально-виховну і краєзнавчу спрямованість. Вони відзначалися детальною розробкою вимог щодо

підготовки та проведення одноденних походів і більш тривалих подорожей та мали широкий тематичний діапазон, який відповідав певним виховним цілям і завданням. Пластові мандрівки гармонійно поєднували національно-патріотичну спрямованість з елементами фізичного, морального, естетичного, екологічного виховання, що в сукупності сприяло формуванню життєвої компетентності юнацтва.

Література

1. В дорогу. Листок. – Львів, 1927. – 8 с.
2. Візитів Ю.М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період / Ю.М. Візитів. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 176 с.
3. Інструкції з організації роботи таборів. Б-д. // Центральний державний історичний архів України м. Львів. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 18. – 62 арк.
4. Кархут В. На мандрівці / В. Кархут. – Львів, 1928. – 47 с.
5. Козицький Д. Як таборувати / Д. Козицький. – Прага: Український Пласт, 1934. – 117 с.
6. Левицький С. Стріча в Александрії // Молоде життя. – Львів, 1927. – Ч. 6. – С. 4–5.
7. Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 в спогадах автора. (Причинки до історії Пласту) / С. Левицький. – Мюнхен: Вид-во «Молоде життя», 1967. – 133 с.
8. Лісові чорти їх життя і буття. 1922–1945. Ювілейний історично-мемуарний збірник у їх шістдесятиріччя. – Вашингтон-Нью-Йорк-Торонто: Накладом Великого Племені Лісових Чортів, 1983. – 230 с.
9. Мандрівка Яворівських Пластунів під проводом Івана Чмоли // Молоде життя. – Львів, 1922. – Ч. 7. – С. 12.
10. Падох Я. Стрийський Пласт (нарис історії) / Я. Падох // Стрийщина. Історико-мемуарний збірник. – Український архів. – Т. XLIX. – Нью-Йорк-Торонто-Париж-Сідней: Комітет Стрийщини, 1990. – Т. I. – С. 404–532.
11. Річинський А. До життя, слави і свободи / А. Річинський. – Львів, 1930. – 57 с.
12. Скоб. Пластовий календарик для молоді на 1929–1930 роки. Зі записником та інфортивною частиною. – Львів, 1929. – 134 с.
13. Столяр-Лугова Л. Спомин про Пласт у Тернополі / Л. Столяр-Лугова // Шляхами золотого Поділля. В 3 т. Тернопільщина і Скалатщина: Регіональний Історико-Мемуарний збірник – НТШ Український архів. – Т. XXXV. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1983. – Т. III. – С. 248–250.
14. Тисовський О. Життя в Пласті: Основи пластового знання для української молоді / О. Тисовський. – Львів: Накл. Верховної Пластової Ради, 1921. – 158 с.

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ГАЛИЧИНИ У ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОМУ РУСІ 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

О.І. Дутчак

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Діяльність українських громадських організацій Галичини другої 30-х років ХІХ – 30-х років ХХ ст. традиційно розглядаються як складник національно-культурного розвитку українства. За характером діяльності та ступенем участі у туристично-краєзнавчому русі в Галичині у 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. поділяємо їх на три групи. Першу становлять масові молодіжні («Сокіл», «Січ», «Луг», «Пласт») та студентські й спортивні товариства. У літературі про них побутує погляд, згідно з яким туристика і краєзнавство були одним з напрямів їхньої діяльності та формою і засобом національно-патріотичного виховання членів. Другу групу становлять спеціалізовані інституції, покликані розвивати туристично-краєзнавчу роботу («Чорногора», «Плай», Карпатський лещатарський клуб та ін.); третю – культурно-освітні («Просвіта», Українське педагогічне товариство) та жіночі («Союз українок») організації й об'єднання інтелігенції, які спорадично чи опосередковано спричинялися до розвитку туристичного краєзнавства. Паралельно з ними існували ідентичні польські інституції.

Важливість наукової розробки окресленої проблеми особливо актуалізується у контексті постмодерністських віянь сучасної історичної науки, що передбачають застосування інституціонального підходу (у його неоінституціональному варіанті) до вивчення досліджуваних процесів та явищ. Згідно з таким підходом, наріжною формоутворюючою ниткою досліджень виступають суспільні мікро- та макроінститути у всій сукупності взаємозв'язків з оточуючою дійсністю.

На сучасному етапі розвитку науки проблеми діяльності громадських організацій Галичини та їх участі у туристично-краєзнавчому русі активно розробляють представники різних галузей гуманітарних наук, що вилилося у появу багаточисельних різножанрових публікацій, автори яких доповнюють доробок західноукраїнських істориків кінця ХІХ – 30-х років ХХ ст. та українського зарубіжжя новими джерельними матеріалами й аналітичними положеннями, найбільш репрезентативними з яких виступають [1; 4–5; 9; 12–17; 19; 21; 27; 30].

Серед молодіжних товариств найбільші досягнення в розвитку туристично-краєзнавчої діяльності мав «Пласт», що зумовлювалося характером його ідеології та виховної методи, які зобов'язували кожного члена товариства до участі в таборванні. Аналіз літератури показує, що сучасні науковці належним чином простудіювали й адаптували до своїх досліджень розробки головних теоретиків українського скаутингу О. Тисовського [26] і Ю. Старосольського [25], які відображають досвід та організаційні засади пластового таборвання. У сучасних працях достатньо представлені історико-мемуарна спадщина очільника «Пласту» 1920-х років С. Левицького [12]. Разом з тим наразі в літературі залишається менш відомим ґрунтовне унікальне за змістом історико-мемуарне видання «Лісові Чорти, їх життя і буття» (1983) [13], в якому описані знамениті мандрівники найвідомішого у «Пласті» однойменного куреня, які супроводжувалися великою краєзнавчо-пошуковою та масово-просвітницькою роботою.

У сучасній історіографії туристично-краєзнавча діяльність «Пласту» висвітлена достатньо глибоко і докладно. Про це засвідчує окремий розділ «Мандрівництво і таборвання» монографії Б. Савчука [22, с. 149–167], де показані їхня роль і значення у фізичному та ідейно-патріотичному вихованні молоді. У книзі В. Окаринського [17, с. 101–109], крім того, розкрита багатогранна діяльність пластових таборів, зроблені цікаві узагальнення щодо їхньої кількості, числа учасників тощо. Складена автором «діаграма» пластових таборів на Закарпатті [17, с. 212–214] відображає реальний вплив і охоплення цією формою виховної роботи юнаків і дівчат краю різних національностей.

Урешті, в науково-популярній книзі «З історії туристично-краєзнавчої роботи в «Пласті» (1911–1930 рр.)» [14] Я. Луцький узагальнив її зміст, форми і методи. З'ясовуючи значення такої діяльності для національного виховання української молоді, автор розглядає її як один з напрямів розвитку суспільно-педагогічної думки і практики, що стали складником національно-культурного відродження Галичини та масовою формою підготовки до визвольної боротьби.

Зі схожих позицій представляється туристично-краєзнавча діяльність товариств «Сокіл», «Січ», «Луг», а особливо Католицької акції української молоді (КАУМ) «Орли», яка запозичила пластову виховну методи. Про це засвідчують статейні, книжкові, монографічні публікації І. Андрухівця [1], Я. Луцького [14–15], Б. Трофим'яка [27, с. 510–

525], І. Шумського [30], та інших авторів, які розглядають туристику і краєзнавство як один з важливих напрямів діяльності молодіжних організацій, показують їх виховне значення тощо.

Однак при цьому простежуємо явище, коли «нове вино заливається в старі міхи». Мовиться про прагнення дослідників нагромадити і ввести до наукового обігу якнайбільше нових фактів про розвиток різних форм громадського туристично-краєзнавчого руху, що не супроводжується намаганням переосмислити його суть і запровадити якісно нові оціночні характеристики тощо. Таким чином, замість використання модерної дослідницької методики, приміром, з історії повсякденності, психоісторії, соціальної історії, вони продовжують рухатися «традиційними» шляхами, послуговуючись поглядами, оцінками, характеристиками перших організаторів і літописців «Сокола», «Січі», «Пласту»: І. Боберського [2], П. Франка [28-29], О. Тисовського [26] та ін.

З іншого боку, простежуємо явище, коли дослідники, які спеціалізуються на вивченні туристичного краєзнавства, не завжди виправдано «вмонтовують» у його історичний розвій молодіжні та різні культурно-освітні товариства. Таким чином їм додаються не зовсім властиві функції (адже кожне з них мало своє покликання) та явно перебільшується їхня роль у туристично-краєзнавчому русі. Так, приміром, здійснюючи періодизацію галицького туристичного краєзнавства, В. Петранівський і М. Рутинський початок третього етапу його становлення пов'язують із виникненням «Просвіти» 1868 р. та розгортанням нею широкої видавничої діяльності, зокрема випуском книжок з історії та географії [19, с. 7]. З такою позицією можна погодитися, лише з огляду на те, що товариство насправді спричинилося до популяризації історико-краєзнавчих знань серед широких верств населення. Втім науковці, котрі безпосередньо досліджують історію «Просвіти», фактично ніколи не розглядають цю загальнонаціональну культурну установу як складник краєзнавчого, тим паче туристично-краєзнавчого руху.

Головну інформативну цінність мають спеціальні дослідження, що відображають динаміку і рівень нагромадження знань з історії туристично-краєзнавчого руху в Галичині. Помітний стимул для їхнього розвитку давали профільні наукові конференції (напр.: Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми розвитку туризму на Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу

засобами туризму» (1994) [23]) та наукові видання, збірники (напр.: «З історії вітчизняного туризму» (1997) [5] тощо.

У другій половині 1990-х років з'являється низка статейних публікацій, які дають узагальнюючу картину розвитку туристично-краєзнавчого руху в Україні (напр., Я. Серкіз [23–24]), у Галичині (А. Козицький [9–11], Я. Луцький [14–15], Р. Ковалюк [8] та ін.) і на її окремих адміністративних, географічних, етнографічних теренах (В. Клапчук [7], М. Питуляк [21] та ін.). Вони в певній історичній ретроспективі визначали його інституціональний складник, окреслювали основні маршрути подорожей, фокусували на об'єктах туристичного зацікавлення і відомих мандрівках, наголошували на національно-виховному значенні такої діяльності. Щоправда, учасники цього руху часто не ідентифікувалися за національною ознакою, тож, заявляючи, наприклад, що вивчатиметься «історія туризму в Галичині», автори обмежувалися показом діяльності українських організацій та ігнорували польські товариства. Мало місце явище, коли історики подавали в одному контексті українські та польські інституції, проте не визначали національний характер останніх, які таким чином сприймалися як «українські». Однак загалом можемо констатувати, що сукупність літератури, що з'явилася в зазначений період, окреслювала основний зміст туристичного краєзнавства та головні віхи його розвитку.

З кінця 1990-х рр. починається новий етап дослідження цієї теми, що позначилося прогресуючою тенденцією до поглибленого вивчення окремих структурних елементів туристично-краєзнавчого руху, розмежуванні їх за національною ознакою тощо. Так, у спеціальних наукових розвідках А. Козицького [9–11], Я. Луцького [14–15], В. Парація [18], інших науковців здійснено детальну реконструкцію процесів виникнення, організаційного становлення, розгортання різних напрямів діяльності «Кружка любителів Львова» (1921–1923), туристично-краєзнавчого товариств «Плай», туристичного товариства «Чорногора», Подільського туристично-краєзнавчого товариства (1925–1939 рр.).

Наступний етап – 2001–2003 рр. – знаменував розширення тематичного діапазону вивчення туристично-краєзнавчого руху, коли поряд з його «традиційно-репрезентативними» складовими (мандрівки «Руської Трійці», І. Франка та їхнього оточення, діяльність масових молодіжних і спеціалізованих товариств), стали активніше вивчатися його

нові форми і напрями, зокрема щодо розбудови інфраструктури туристики, проведення природоохоронної діяльності та ін. Поступово зміщувалися акценти з вивчення праці громадських самодіяльних інституцій на суспільні інститути й структури іншого рівня та спрямування, зокрема державні, самоврядні, комерційні тощо. Цілком закономірно, що наукові пошукування в такому напрямі розгортаються на міждисциплінарному рівні.

Відійшовши від україноцентризму, історики активізували вивчення польських чинників у розвитку туристично-краєзнавчої діяльності. Так, згадуваний Р. Масик [16] розкрив діяльність Львівського відділення Польського краєзнавчого товариства з проведення екскурсій, туристично-краєзнавчих експедицій, а також дослідницької, видавничої, просвітницької праці в означеному напрямі. Щоправда, при цьому він фактично уникає її оціночних характеристик, зокрема щодо денационалізаторських впливів на українців та ін.

Уже в середині 1990-х рр. з'явилися перші розвідки про діяльність Польського товариства татранського (ПТТ). Зокрема, В. і О. Клапчуки розкрили його організаційну структуру, що охопила майже всю Галичину, показали діяльність товариства із заохочення та створення сприятливих умов для відвідування громадянами культурних і природних пам'яток краю [7].

Розвідка дрогобицького вченого В. Петранівського [19] також може претендувати на одну з перших в українській туристично-краєзнавчій літературі спроб відтворити розвиток галицької карпатської туристичної інфраструктури у другій половині XIX — 30-х роках XX ст. У такому ключі розкриваються діяльність австрійських (Туристичний клуб), польських (ПТТ з філіями) та українських (КЛК, «Плай», «Пласт» та ін.) організацій з розробки і маркування туристичних маршрутів, визначення місць для відпочинку мандрівників, створення рятувальних служб, підготовки провідників тощо. У вузькопрофільній публікації Ю. Гудими [4] показана роль цих польських та українських товариств у знакуванні шляхів і зведенні туристичних притулків в Українських Карпатах. Обоє авторів підкреслюють значення цієї роботи у створенні сприятливих умов для ширшого доступу й ознайомлення з природою і культурою краю.

На жаль, у сферу наукових зацікавлень переважної більшості сучасних українських науковців не увійшли ґрунтовні наукові надбання іноетнічних товариств та відповідні здобутки окремих

діячів. Немає потреби зайвий раз акцентувати увагу на загальновідомому факті якісного та кількісного переважання абсолютно всіх без винятку аспектів польського краєзнавчого руху, а особливо туристично-краєзнавчого («мандрівництво»), над відповідним українським. Неможливо не згадати й про те, що паралельно йшов розвиток інших іноетнічних складників загального руслу краєзнавчого руху. Таким чином перед науковцями постає нагальна потреба комплексного об'єктивного аналізу краєзнавчого руху у Галичині у 30-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. на основі вивчення всіх етнічних чинників.

Таким чином, нагромаджено значний рівень наукових знань про туристично-краєзнавчу діяльність різнопрофільних громадських інституцій Галичини, яка традиційно розглядалася як складник національно-культурного руху українства другої половини XIX – 30-х рр. XX ст. Значна частина відомостей із порушеної проблеми подається в контексті досліджень про українські молодіжні та культурно-освітні організації, а також в літературі з історії природоохоронної та рекреаційної діяльності, так що спеціальні студії в її загальному історіографічному ландшафті посідають відносно невелику частку. Зберігається ситуація, коли, намагаючись запровадити до наукового обігу якнайбільше нових фактів із цієї проблеми, дослідники не пропонували якісно нових оціночних характеристик, зокрема слабо використовували модерні дослідницькі методиками, тощо. Позитивна тенденція щодо відносно швидкого відходу від україноцентризму проявилася в зосередженні уваги на польських інституціях, що вивчалися як окремо, так і спільно (порівняно) з українськими. Існує диспропорція й у рівні дослідженості окремих складників туристично-краєзнавчого руху: на відміну від мандрівничої діяльності «Руської Трійці», І.Франка та молодіжних і спеціалізованих організацій, гірше вивчені його інші інституціональні компоненти, зокрема робота державних, самоурядових та комерційних структур у цьому напрямі. Перспективним виглядає і поглиблене вивчення цієї проблематики у площині взаємозв'язку з природоохоронною, рекреаційною й іншими галузями, що сприяли розвитку подорожей і ознайомленню з матеріальною і духовною етнокультурою Галичини.

Література

1. Андрухів І.О. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» / І.О. Андрухів. – Івано-Франківськ, 1992. – 78 с.

2. Боберський І. Українське Сокільство 1884-1939 рр. / І. Боберський. – Львів, 1939 – 34 с.
3. Вацеба О. Нариси з історії західно-українського спортивного руху / Оксана Вацеба. – Івано-Франківськ: НВ-Лілея, 1997. – 232 с.
4. Гудима Ю. Знакування туристських шляхів в Україні: історія та сьогодення / Ю. Гудима [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://karpatia.org.ua/readarticle.php?article.id=12>
5. З історії вітчизняного туризму: зб. наук. статей. – К.: ФПУ, 1997. – 280 с.
6. Заборняк С. Розвиток української народної фізичної культури / Станіслав Заборняк, Богдан Мицкан // Вісник Прикарпатського національного університету. Серія «Фізична культура». – Вип. V. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 14-23.
7. Клапчук В.М. Філії Татранського товариства в Галичині / В.М. Клапчук, О.Н. Клапчук // Екологічні передумови розвитку туризму на Гуцульщині: Мат. н.-п. конф. (Яремче, 1996). – Яремче, 1996. – С. 47-48.
8. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях ХІХ — ХХ ст. / Роман Ковалюк. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.
9. Козицький А.М. Український краєзнавчий рух у Галичині (1918-1939): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / А.М. Козицький. – Львів, 1996. – 24 с.
10. Козицький А. «Кружок любителів Львова» (1921-1923) / Андрій Козицький // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка: зб. наук. праць. – Львів, 1999. – 152-155.
11. Козицький А. Краєзнавчо-туристичне товариство «Плай» (1924-1939 рр.) / Андрій Козицький // З історії вітчизняного туризму: зб. наук. ст. – К.: ФПУ, 1997. – С.58-65.
12. Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911-1945 у спогадах автора (Причинки до історії Пласту) / С. Левицький. – Мюнхен: Молоде життя, 1967. – 132 с.
13. «Лісові Чорти», їх життя і буття. 1922-1945. Ювілейний історико-мемуарний збірник у їх шестидесятиліття. — Вашингтон — Нью-Йорк — Торонто, 1983.;— Кн. 1. – 123 с.
14. Луцький Я. З історії туристично-краєзнавчої роботи в «Пласті» (1911-1930 рр.) / Ярослав Луцький. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 60 с.
15. Луцький Я. Туристично-краєзнавча діяльність в українських товариствах Галичини: [монографія] / Ярослав Луцький. – Івано-Франківськ, 2010. – 216 с.

16. Масик Р. Львівське відділення Польського краєзнавчого товариства і організація шкільних краєзнавчих гуртків / Роман Масик // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XI-XII. – Дрогобич: Коло, 2008. – С. 206-213.
17. Окаринський В. Український скаутський рух (1911-1944 рр.) / Володимир Окаринський. – Тернопіль: Рада, 2006. – 260 с.
18. Парацій В. Подільське туристично-краєзнавче товариство (1925-1939 рр.): аспекти краєзнавчої та пам'яткоохоронної діяльності / Володимир Парацій // Історичні пам'ятки Галичини: матер. третьої наук. краєзнавчої конф. (Львів, 19 листопада 2004 р.) / [відп. ред. Я. Малик]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – С. 171-179.
19. Петранівський В. З історії галицького туристичного краєзнавства (друга половина XVIII ст. – 1945 р.): розвиток мандрівництва. / В. Петранівський, М. Ругинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://ukr-tur.narod.ru/istoukrgeo/allpubl/krajeznavstvo>
20. Петранівський В.Л. Галицька Карпатська туристська інфраструктура: історичний аспект (II пол. XIX ст. – 1939 р.) [Електронний ресурс] / В.Л. Петранівський. – Режим доступу до статті: <http://tourlib.net/statti-ukr/petranivsky.htm>
21. Питуляк М.Р. Розвиток туризму на Тернопільщині у 20-30 роках ХХ ст./ М.Р. Питуляк // 3 історії вітчизняного туризму: зб. наук. ст. – К.: ФПУ, 1997. – С. 76-82.
22. Савчук Б. Український Пласт 1911-1939 / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – 264 с.
23. Серкіз Я. З історії українського мандрівництва / Ярослав Серкіз // Проблеми розвитку туризму на Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму: тези доповідей і повідомлень. – Ч.1. – К: ФІГУ, 1994. – С. 16-17.
24. Серкіз Я.І. Історичне краєзнавство: посібник / Я.І. Серкіз. – Львів, 1995. – 93 с.
25. Старосольський Ю. Велика гра (гутірка про ідею і методу пластування) / Ю. Старосольський. – Детройт, 1979. – 79 с.
26. Тисовський О. Життя в Пласті. Посібник для українського пластового юнацтва / О. Тисовський. – Торонто – Детройт: Молоде життя, 1961. – 545 с.
27. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. — перша пол. ХХ ст.) / Б. Трофим'як. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 694 с.

28. Франко П. Іван Франко зблизька / Петро Франко // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 381-388.
29. Франко П. Огляд території України / Петро Франко. – Відень: Накл. тов. «Франко Син і Спілка», 1921. – 34 с.
30. Шумський І. Західноукраїнські християнські молодіжні організації і товариства у 30-ті роки ХХ століття: окремі аспекти організаційного будівництва / Іван Шумський // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, серія: Історія. – Тернопіль, 2002. – Вип. III. – С. 93-95.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ДЛЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Л.М. Жирак

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Постановка проблеми та аналіз останніх публікацій. В сучасному суспільстві є значний відсоток осіб з особливими потребами, для яких гостро стоїть проблема адаптації та інтеграції в суспільство, долання вад свого організму, відчуття страху та меншовартості. Туризм як один із видів активного відпочинку має оздоровчу дію та сприяє розвитку й удосконаленню фізичних якостей, позитивно впливає на розумову, фізичну працездатність і здоров'я. Особливу увагу проблематиці туризму для неповносправних приділяють К. Kaganek [5], Т. Łobożewicz [7], М-Р. Krzemień [6], Т. Skalska [8], J. Wolski, W. Dęga M. [5], Грибальський, О. Волошинський [1] та ін.

Проте проблематика туризму для неповносправних як в Україні в цілому, так і на теренах області є практично не дослідженою. Немає відповідної державної програми, фінансування, інформаційного та методичного забезпечення, інфраструктури та компетентних фахівців при роботі з даною категорією осіб. Саме тому дослідження проблеми доступності та перспектив розвитку туризму на території Івано-Франківщини є актуальним і пріоритетним на сьогоднішній день.

Мета роботи – дослідити стан, проблеми і перспективи розвитку туризму для неповносправних осіб в Івано-Франківській області.

Методи дослідження – аналіз, порівняння та узагальнення даних наукової літератури, спостереження.

Результати дослідження. Івано-Франківщина є краєм із потужним природно-ресурсним потенціалом, що визначає туризм одним з пріоритетних напрямків розвитку регіону. На фоні загальної позитивної тенденції розвитку туризму в області є категорія осіб з особливими потребами, для яких туристична галузь не може надати відповідної пропозиції.

Відповідно до Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» інвалід – особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті, а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав [3].

J. Wolski (1979) вважає туризм істотним елементом реабілітації, метою якого є максимальне покращення фізичної, психічної, суспільної, професійної справності і пристосування до нормального життя. Як стверджує W. Deга, так як і спорт, туризм мусить бути узгодженим з процесом реабілітації, має бути підібраним відповідно до їх фізичних і психічних можливостей. J. Dziedzic визначає туризм чинником психотерапевтичної профілактики, що протидіє страху і побоюванням, сприяє піднесенню загальної справності і навчанню активного проведення часу [5].

Статистичні дані щодо кількості осіб з особливими потребами в Україні подає Державний Комітет Статистики. За останніми даними станом на 2011 р. кількість осіб з особливими потребами становила 2639001, в т.ч. неповносправних дітей – 165364. Загальна кількість інвалідів в Івано-Франківській області становить близько 80 тис. осіб, з них 6005 – діти [2; 10].

Державна система соціальної підтримки осіб з функціональними обмеженнями визначається низкою законодавчих актів: Загальна декларація прав людини, Конвенція про права інвалідів, Конституція України, Закони України: «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Декларація прав дитини» та ін.

Ст. 6 Закону України «Про туризм» визначає доступність туризму для дітей, молоді, старших та неповносправних осіб шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб [4]. Проте дане

твердження має швидше декларативний, ніж практичний характер. На перешкоді участі осіб з особливими потребами в туризмі стоїть низка бар'єрів: фінансові, архітектурні, психологічні, комунікаційні, суспільні, та ін. [8]. Більшість об'єктів соціальної і туристичної інфраструктури в Україні залишаються недоступними. Готелі і транспорт вимагають реконструкції, немає офіційної статистики щодо кількості неповносправних туристів, які взяли участь в туристичних заходах як на території всієї України, так і по окремих областях. На туристичному ринку відсутні туристичні фірми, які надають послуги для туристів з особливими потребами, мапи і путівники не подають даних щодо доступності туристичної інфраструктури та туристичних атракцій, фахівці туристичного супроводу не мають елементарних навичок при роботі з особливою категорією клієнтів [1].

Проте спостерігається певна позитивна тенденція. В рамках проекту «Україна без бар'єрів», створюється путівник доступних міст України, проводиться моніторинг інфраструктури в окремих областях. В Івано-Франківській області розроблений проект «Відкритий туризм: доступність відпочинку на Івано-Франківщині для людей з особливими потребами», реалізований Регіональним Центром Туристичної Інформації при сприянні Фонду Східної Європи і Департаменту Туризму, європейської інтеграції та міжнародних зв'язків. В 2009-2010 роках проведено аналіз нормативно-правових актів, моніторинг доступності об'єктів для неповносправних осіб, опубліковано методичні рекомендації щодо облаштування об'єктів туристичної інфраструктури, організовано семінари з питань розвитку інва-туризму та обслуговування туристів з обмеженими можливостями на території області. Досліджено туристичні об'єкти на території 11 районів та Яремчанської Міської Ради, де перевірено 70 закладів туристично-рекреаційного спрямування. 6 об'єктів визнані абсолютно доступними, зокрема: музей Н. Кобринської – Болахівський район; музей «Природи землі Галицької» – Галицький район; Історико-меморіальний музей С. Бандери – Калуський район; музей «Писанка» – Коломийський район; музей Миколи Угриня Безгрішного – Рогатинський район; готель «Водоспад» – м. Яремче. В результаті проекту в трьох музеях були проведені заходи з метою створення доступу для осіб з особливими потребами. Дані об'єкти обладнані кнопками виклику персоналу зі спеціальним маркуванням та пандусами. 14 об'єктів доступні тільки при супроводі. Всі інші об'єкти є недоступними.

Результатом проекту «Маршрут доброти Івано-Франківщиною» є видання буклету з однойменною назвою, де подано інформацію про туристичні об'єкти області, які можуть приймати осіб з особливими потребами. Актуальна інформація про доступні об'єкти Івано-Франківщини розміщена на інтернет-сторінці www.inva-tour.if.ua [9].

Представники проекту «Велокраїна» презентували ідею подальшого розвитку велотуризму, зокрема – облаштування велодоріжок, якими можна буде подорожувати також і на кріслі-візку. Досвід роботи з неповносправними має Маєток Святого Миколая.

I. Gedl-Pierzysca, K. Kaganek, M-P. Krzemień вважають, що терапія з використанням рекреаційно-туристичної кінної їзди для неповносправних осіб, може стати інтеграційною формою рухової активності, що сприяє покращенню самооцінки, фізичного та психічного стану, зменшенню емоційної напруги, позитивні зміни в контактах з ровесниками та іншими людьми [6]. Кінна їзда з лікувальними та оздоровчими цілями для дітей з вадами опорно-рухового апарату та вадами зору практикується в Івано-Франківську під керівництвом В. Козарюка.

Під кінець 2009 р. у м. Івано-Франківську був проведений аудит доступності 15 об'єктів соціальної інфраструктури. Результати виявились невтішними. Більшість об'єктів доступні лише при допомозі, а в деяких пристосування для осіб з особливими потребами виконані з порушеннями визначених норм. Слід відзначити готель «Надія» та Катедральний Собор Святого Воскресіння, де споруджено нові сходи, перед самим входом облаштовано велику площадку, до якої з лівої сторони примикає пандус [11].

Автором даної статті було організовано одноденну екскурсію для дітей з вадами слуху Калуської школи-інтернат з відвіданням цікавих туристичних об'єктів області. Такі заходи необхідно проводити регулярно, адже одразу стали помітними позитивні результати: покращився психо-емоційний стан, діти мали можливість пізнати культуру та історію рідного краю, почувались впевненішими у спілкуванні, контактах як з друзями, так і з незнайомими людьми. Даний захід дав практичний досвід при роботі з неповносправними.

Однією з головних проблем організації подібних заходів є відсутність фінансування, інформаційного забезпечення, кваліфікованого підходу працівників туристичних заходів.

Туризм для осіб з особливими потребами в Івано-Франківській області має значні перспективи розвитку. Проте для цього необхідно провести низку першочергових завдань: формування суспільної свідомості щодо осіб з особливими потребами; законодавча та фінансова підтримка держави та органів місцевого самоврядування; інформаційне забезпечення та підготовка кваліфікованих кадрів і розвиток наукових досліджень; пристосування туристичної інфраструктури.

Висновки. Туризм для осіб з особливими потребами є одним з чинників оздоровлення, лікування, інтеграції та адаптації. Івано-Франківська область є однією з найперспективніших для розвитку даної галузі, оскільки має потужний туристичний потенціал. В області започатковано засади розвитку інва-туризму, і при правильному підході особлива категорія туристів зможе мати рівний доступ до туристичних принад краю.

Література

1. Волошинський О. Теорія і практика організації активного відпочинку та туризму для неповносправних осіб: Навч. посіб. / О. Волошинський, І. Горбацьо, А. Мацелюх, М. Сварник. – Львів: Ліга-Прес, 2009. – 128 с.
2. Деякі показники стану здоров'я населення і діяльності закладів охорони здоров'я Івано-Франківської області в 2010 р. – Івано-Франківськ: Головне управління охорони здоров'я Івано-Франківської обласної державної адміністрації (Обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики), 2011. – 48 с.
3. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України від 06.10.2005. Верховна Рада України. – 2005. – № 2961-IV.
4. Про туризм: Закон України від від 15. 09. 1995 (зі змінами і доп.). Верховна Рада України. – 1995. – № 325/95
5. Kaganek K. Modele regresyjne uprawiania turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne wzrokowo i ruchowo (Regression models of active tourism activities by persons with visual and motor impairments) / Kaganek K., Stanuch H.//Bio-algorithms and med-systems. –Vol.1, No. 1/2, 2005. – P. 221–226.
6. Krzemień M-P. Integracyjna rola górskiej turystyki jeździeckiej/ Krzemień M-P.//Społeczne i organizacyjne aspekty aktywności turystyczno-rekreacyjnej osób niepełnosprawnych. – Warszawa: PTTK zarząd główny, 2005. – 80 s.
7. Lobożewicz. Tworzenie i dostosowywanie produktów turystycznych do potrzeb osób niepełnosprawnych : praca zbiorowa / aut.: Agata Borowicka [i in.] . – Szczecin : Forum Turystyki Regionów , 2007 . – 119 s.

8. Skalska T. Turystyka osób niepełnosprawnych / Teresa Skalska . – Warszawa: Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, 2003. – 182 s.
9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.inva-tour.if.ua
10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
11. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.mlsp.gov.ua

ДО ПРОБЛЕМИ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДЛЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ В ПОЗАНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Р.П. Загнибіда

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Актуальність теми. Туризм є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки та культури у багатьох країнах світу. Це зумовлено динамічністю, високоприбутковістю та великим позитивним соціально-економічним і культурним його впливом на розвиток країн. Згідно з Законом України «Про туризм», туризм визначають як тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без зайняття оплачуваною діяльністю.

Туризм в Україні може і повинен стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів і робочих місць, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також збереження історико-культурної спадщини, ознайомлення з історією та сьогоденням нашого народу і держави.

Реформування туристичної освіти в Україні базується на таких нормативних положеннях, викладених у Законах України «Про туризм», «Про освіту», «Про вищу освіту»; Постановах Кабінету Міністрів України «Про Програму розвитку туризму в Україні до 2010 року», «Про заходи подальшого розвитку туризму», «Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки»; Указах президента «Про освітні напрямки розвитку туризму в Україні до 2010 року» та ін.

У науково-педагогічній літературі висвітлені окремі аспекти досліджуваної проблеми, а саме: з основ професійної педагогіки (Р.Гуревич, В. Кремень, Н. Мойсеюк, Н. Ничкало, Г. Тарасенко, В. Шахов та ін.); підготовки менеджерів туризму (В. Бабарицька, О.

Бейдик, Р. Кравчук, І.Козменко, І. Лошенко, О. Любіцева, Т. Ореховська, В. Пазенок, С. Попович, М. Скрипник та ін.) [1; 2; 4; 6].

Професійна діяльність фахівців туризму підпорядкована особливостям цієї сфери в інформаційному суспільстві та вимогам світового ринку праці. Галузями застосування професійних знань менеджерів з туризму є: туристичні агентства і туроператорські компанії; готельний і ресторанный бізнес; рекламні агентства і компанії; представництва іноземних фірм в Україні (міжнародний туризм); освітні установи: школи, коледжі, інститути (організація оздоровлень та відпочинку пільгових категорій громадян).

Слід відзначити, що педагогічна специфіка туристської діяльності полягає в тому, що ця робота має на меті не тільки оздоровлення і загартування людей, а й отримання конкретних, виразно-визначених освітньо-виховних результатів. Безпосереднє знайомство з матеріальною і духовною культурою молоді, народу, природою рідного краю, вивчення у зв'язку з цим відповідних історичних і географічних матеріалів, поширення набутих знань серед населення, стимулює любов до Батьківщини, до культури і природи своєї нації [7].

Згідно з професіограмою менеджера з туризму, фахівці мають формувати туристичний продукт: розробляти туристичний маршрут, вибирати країни, визначати міста, готелі тощо; розробляти екскурсійні маршрути, визначати об'єкти архітектури для огляду тощо; вивчати й аналізувати туристичну індустрію (огляд готелів і інших місць в розміщення, об'єктів пізнавального, ділового, оздоровчого, спортивного призначення), підбирати конкретні екскурсії та подорожі для громадян, забезпечувати зв'язок із закордонними та вітчизняними туристичними об'єктами; вивчати й аналізувати діяльність конкурентів, що надають туроператорські і турагентські послуги; просувати і реалізовувати туристичний продукт (реклама, участь у спеціалізованих виставках, ярмарках; організація туристських інформаційних центрів із продажу туристського продукту, видання каталогів, буклетів тощо).

Перехід до реалізації нової парадигми вищої освіти вимагає вирішення сучасних проблем підготовки фахівців в умовах вищого навчального закладу. Знання майбутніх фахівців сфери туризму мають постійно поглиблюватися. При цьому знань, здобутих лише в умовах аудиторної роботи замало, щоб успішно здійснювати професійну діяльність. Проблеми підготовки кваліфікованих конкурентоспро-

можних фахівців наразі набувають все більшої актуальності в умовах позанавчальної діяльності. Позанавчальна діяльність вимагає нестандартної організації позааудиторної роботи, добровільної участі у ній студентів і не регламентованості [4].

Аналіз психолого-педагогічної літератури з окресленої проблеми свідчить про те, що, незважаючи на вагомі результати досліджень і численні пошуки в напрямі розвитку туристичної освіти, формування професійних знань, умінь і навичок у майбутніх фахівців сфери туризму в умовах позанавчальної діяльності залишилися поза увагою дослідників.

Вирішальним фактором удосконалення процесу підготовки майбутніх фахівців до безпосередньої практичної діяльності є формування здатності до самовдосконалення. Тому дослідження особливостей самовдосконалення майбутніх менеджерів туризму у познавчальній діяльності є *метою* нашої статті.

Проблема професійного самовдосконалення особистості розкрита у наукових доробках Г. Андреевої, І. Бега, Л. Божович, Л. Виготського, А. Макаренка, А. Мудрика, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

Самовдосконалення – це творче ставлення індивіда до самого себе, створення ним самого себе в процесі активного впливу на зовнішній і внутрішній світ з метою їхнього перетворення [5]. У своєму дослідженні ми виходимо з того, що самовдосконалення – це складний процес, у якому свідомо діяльність майбутніх фахівців сфери туризму спрямована на реалізацію себе як особистості в обраній професійній діяльності.

Зазначимо, що цей процес ґрунтується на психологічному механізмі постійного подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем професіоналізму («Я – реальне професійне») і уявним його станом («Я – ідеальне професійне»).

Самовдосконалення майбутнього фахівця відбувається у двох взаємопов'язаних формах – самоосвіта і самовиховання. Основним змістом самоосвіти є вдосконалення наявних у студента знань, формування умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетенції. Самоосвіта сприяє усвідомленню себе як соціально-професійної одиниці та реалізується на основі постійної потреби студента в розширенні кола інформаційного простору, пізнання сутнісних власних рушійних сил, прагнення здобувати нові знання в процесі цілеспрямованої діяльності [6].

У сучасній педагогічній науці самовиховання розглядається як свідома діяльність людини, спрямована на вироблення, удосконалення або зміну нею своїх якостей відповідно до соціальних та індивідуальних цінностей, орієнтацій, інтересів, що формуються під впливом умов життя і виховання. Завдяки самовихованню особистість має можливість виявити власні домінуючі задатки, які у подальшому забезпечать ефективну професійну діяльність. Самовдосконалення майбутнього фахівця сфери туризму передбачає удосконалення особистісних *якостей* (енергійність, ерудованість; терпимість, інтерес і повага до людей; оригінальність; артистизм; творчість, спостережливість; тактовність, вихованість; прагнення до саморозвитку; впевненість у собі, прийнятих рішеннях; цілеспрямованість, наполегливість; творчий початок; гнучкість мислення; упорядкованість) і *здібностей* (комунікативних; вербальних; ораторських; організаторських).

Структурні характеристики самовдосконалення спираються на структуру майбутньої професійної діяльності студентів та вимагають розгляду даного феномену як динамічного утворення, в якому, на наше переконання, наявні такі складники: пізнавальний, мотиваційно-емоційний, практичний [5].

Пізнавальний компонент розглядаємо як сукупність та відповідність навчальних і професійних інтересів; стійку потребу у знаннях з предметів, особливо дисциплін професійної та практичної підготовки; володіння інформацією про зміст майбутньої професійної діяльності.

Мотиваційно-емоційний компонент, на нашу думку, слід розглядати як позитивне ставлення до професійної діяльності менеджера туризму; бажання працювати за обраною спеціальністю; упевненість у подоланні труднощів оволодіння професійною діяльністю; знання принципів та правил самоосвіти й самовиховання; здатність до самооцінки, конструктивної взаємодії з оточуючими; прагнення оволодіти професійними знаннями, вміннями й навичками; володіння етикетом, правилами спілкування, емоційним станом [3].

Практичний компонент розглядаємо як відповідність знань, умінь, навичок та їх реалізація в період проходження практики; активна позиція в оволодінні знаннями про професію менеджера з туризму; адекватна самооцінка наявності системи знань, умінь для виконання функцій професійної діяльності; ініціативність і самостійність у навчально-пізнавальній діяльності; творчий підхід до вибору шляхів досягнення мети.

Отже, зробимо спробу розглянути основні завдання, які мають вирішуватися у процесі самовдосконалення особистості майбутнього фахівця сфери туризму у позанавчальній діяльності:

- навчити студентів визначати рівень свого професійного самовдосконалення в умовах ВНЗ;
- покращити вміння самостійно обирати засоби, прийоми та основні напрямки професійного самовдосконалення;
- сформувати вміння знаходити орієнтири, яких необхідно досягти в особистісному професійному розвитку;
- удосконалити вміння самостійно вивчати й аналізувати туристичну індустрію тощо.

Позанавчальна діяльність, на наше глибоке переконання, має спрямовуватися на розвиток професійно значущих якостей, сприяти особистісному становленню майбутніх фахівців, формування їх особистісних та професійних знань, умінь та навичок; уможливлення вирішення завдань індивідуального творчого пошуку, сприяння пошуку шляхів подолання навчальних труднощів, забезпечення реалізації діалогічної взаємодії викладача зі студентами. При цьому, необхідним є орієнтування на особистісні інтереси студентів та розкриття їх творчого потенціалу.

Ефективне самовдосконалення майбутніх фахівців можливе лише в разі тісної взаємодії студентів і професорсько-викладацького колективу вищого навчального закладу, забезпечення суб'єкт – суб'єктного підходу до організації навчально-виховного процесу. Доцільно зважати на те, що студент першою чергою прагне виконувати вимоги викладача, будувати свою поведінку згідно з правилами та вимогами прийнятими у навчальному закладі. Програму самовдосконалення можна представити як наслідок переходу зовнішніх вимог до студента у його внутрішні вимоги до себе.

Вирішення складних завдань формування умінь самовдосконалення студентів у позанавчальній діяльності не можна покласти лише на діяльність викладача та його професіоналізм. Особливу проблему складає процес формування механізмів, що забезпечують пролонговану активність студентів у самовихованні та самоосвіті. Серед таких механізмів основне місце займають професійна спрямованість позааудиторної роботи та позитивне ставлення студента до майбутньої професії. Важливим є не лише ознайомлення з відповідними теоретичними знаннями, а формування стійкої потреби в

самостійних заняттях, навичок самоконтролю та саморегуляції, відповідального ставлення до себе як до майбутнього фахівця [2].

Використання в процесі організації позанавчальної діяльності студентів специфічних засобів, форм та методів створює сприятливі умови для теоретичного та практичного вдосконалення процесу підготовки майбутніх фахівців у галузі туристичного менеджменту.

Виходячи з необхідності формування певних професійних якостей та вмінь, майбутніх менеджерів з туризму, нами виокремлено такі професійно спрямовані форми та методи організації позанавчальної діяльності студентів:

- масові: конференції, прес-конференції, зустрічі з представниками туристичного менеджменту, «круглі столи», олімпіади, студентське самоврядування, конкурси професійної майстерності, екскурсії тощо;
- групові: гуртки за інтересами, прес-релізи, походи, студентські клуби, тематичні лекторії та відеолекторії, семінари, КВК, підготовка проєктів та інформаційних матеріалів, тренінги, рольові та ділові ігри.
- індивідуальні: науково-дослідницька робота, звіти про проходження практики, складання міні-словників спеціальних термінів і понять, участь у науково-методичній роботі випускової кафедри, колекціонування тощо.

Висновки. Згідно з вищезгаданими проблемами підготовки майбутнього фахівця сфери туризму, процес організації позанавчальної діяльності має зорієнтовуватися на розвиток професійно значущих якостей та здібностей студента, сприяти його особистісному становленню та створенню власного позитивного іміджу.

Очевидним є те, що соціальні умови поставили перед викладачами масштабну задачу: трансформувати систему освіти і через неї – всю зону впливу освітньої системи на розвиток суспільства. Тому досить важливе завдання викладача спроможного зробити самостійний світоглядний вибір не тільки в пізнавальному плані, але й життєво-практичному, вміти вчити цьому молодь. Це особливо важливо при формуванні фахівців такої «вразливої» галузі, якою є туризм.

Література

1. Бабарицька В.К. Підготовка туристичних кадрів в Україні / В.К. Бабарицька, О.О. Бейдик, О.О. Любіцева, С.І. Попович // З історії вітчизняного туризму: зб. наук. статей. – К.: Т.О.В. «Час пік», 1997. – С. 192–196.

2. Нікітчина С. Теоретичні аспекти розроблення сучасної підготовки менеджерів освіти у вищій школі / С. Нікітчина // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7.4.1. – С. 148–160.
3. Основи туристичного бізнесу: навчальний посібник / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
4. Психологічний словник / [за ред. В.І. Войтка]. – К.: Либідь, 1982. – 215 с.
5. Сокол. Т.Г. Основи туризмознавства: навч. посібник / – К.: ЗАТ «Слов'янський дім», 2006. – С. 11.
6. Туризм у ХХІ столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості: матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (10–11 жовтня, 2001 року) / Редкол. В.І. Цибух (голова) та ін. – К.: Знання України, 2002. – 560 с.
7. Федорченко В.К. Педагогіка туризму: навч. посібник / В.К. Федорченко, Н.А. Фоменко, М.І.Скрипник, Г.С.Цехмістрова. – К.: Видавничий дім «Слово», 2004. – 296 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТСЬКИХ ВИТРАТ

У.В. Іванюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Вступ. Щорічно десятки мільйонів людей подорожуючи ознайомлюються з багатствами і красою, історико-культурними пам'ятками, досягненнями в економіці будівництва різних країн і народів. Для багатьох розвинутих країн світу туризм дає величезні прибутки. В Україні туризму почали приділяти увагу лише в останні роки. Для наших людей, особливо молоді, характерне прагнення поєднувати відпочинок з активним пізнанням навколишнього світу.

Серед авторів, які розглядають питання туристичного продукту, зокрема витрат на туризм, можна виділити В. Василенка, В. Федорченка, І. Школу, Д. Стеценка, О. Любіцеву та ін.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити основний зміст факторів виробництва туристичного продукту та привести повну і змістовну класифікацію туристських витрат.

Результати. Згідно Закону України «Про туризм», туристичний продукт – це комплекс туристичних послуг, необхідних для задоволення потреб туриста під час його подорожі [3].

Ольга Любіцева, українська дослідниця проблем туризму вважає, що туристичний продукт – це комплекс туристичних благ, послуг та товарів, представлений у вигляді програми, складеної з урахуванням індивідуальних побажань, в межах якої реалізується мета перебування людини поза постійним місцем проживання, і комплекс заходів по її реалізації на відповідному якісному рівні [1].

Туристичний продукт – результат певної виробничої діяльності турфірм. Необхідними елементами (факторами) будь-якого виробничого процесу виступають праця, земля і капітал. Без цих факторів виробничий процес неможливий. У кожному виробництві різними способами використовуються матеріали і створюються блага, які задовольняють людські потреби і бажання.

Такими факторами виробництва туристичної продукції є:

1. праця – фізичні та розумові зусилля, спрямовані на виробництво туристичних продуктів і надання послуг. Це стосується, наприклад, зусиль менеджерів, покоївок, офіціантів, барменів, зайнятих у сфері гостинності;

2. земля (право власності на землю), яка використовується у виробничому процесі. Мова йде про землю, на якій розташований, наприклад, готель або кемпінг, ресторан для харчування туристів;

3. капітал – засоби виробництва, які використовуються у виробничому процесі для створення інших продуктів, що задовольняють туристичні потреби і бажання. Капітал – це, наприклад, машини та обладнання, які використовуються при будівництві готелів, персональні комп'ютери для турофісів, транспортні засоби.

Зауважимо, що праця, земля і капітал не можуть розглядатися як фактори виробництва туристичної продукції, якщо вони не використовуються протягом виробничого процесу. Готель, наприклад, буде вважатися фактором виробництва, коли він почне працювати і надаватиме свої послуги туристам. Такий стан правомірний для всіх факторів виробництва.

Деякі сучасні економісти виділяють ще четвертий фактор виробництва – підприємливість, тобто здатність індивідуумів комбінувати три інших фактора виробництва для створення туристичної продукції. Бізнесмен в туризмі, приймаючи важливі рішення, часто ризикує, що передбачається в силу його діяльності.

Відомо, що турист витрачає гроші не тільки в готелі, де він зупиняється, а й в інших місцях. Гроші накопичуються тими, хто

продає туристичні товари та послуги (готелі, ресторани тощо), і витрачаються покупцями, тобто туристами. Іншими словами, грошові потоки можна розглядати як туристські витрати, з одного боку, і туристичні доходи – з іншого. Туризм включає в себе процеси виробництва та придбання продукту. Однак важко визначити точну область, в яку турист здійснює витрати по організації та проведенню своєї подорожі. Тому для зручності всі витрати можна класифікувати на різні види за ознаками, які характеризують місце призначення, час і мету придбання.

З точки зору часу здійснення туристських витрат виділяють три періоди в споживанні товарів і послуг:

1) витрати, попередні подорожі. У місці свого проживання туристи набувають різні речі, необхідні для подорожі (турпутівки, квитки для переїзду, страховки та ін.) Якщо туристи користуються послугами національного туроператора, то більше коштів залишається в регіоні проживання і менше витрат турист понесе в іншому регіоні. Чим більше турист виробляє витрат у місці проживання, тим краще для економіки даного регіону;

2) витрати поточного споживання. Турист здійснює витрати на товари та послуги, необхідні в процесі подорожі (поточне споживання);

3) витрати майбутнього споживання.

У процесі туристичної подорожі турист купує товари, якими він може користуватися як під час подорожі (купальні принадлежности, спортивне або пляжне взуття), так і в місці постійного проживання (шуба, електронна апаратура). В даний час велике поширення, особливо в українському туризмі, отримав так званий «шопінговий» туризм. Він відіграє істотну негативну роль у розвитку економіки регіону – сприяє вивезенню з регіону валюти, оскільки витрати на товари майбутнього споживання значно перевищують усі витрати, які турист несе в регіоні проживання, для того щоб здійснити туристичну подорож.

Таким чином, загальні туристські витрати складаються з витрат на товари та послуги, що передують подорожі, витрат поточного споживання і витрат майбутнього споживання. З точки зору розвитку економіки регіону, що відправляє туриста, цікава тільки перша складова туристських витрат, а для приймаючого регіону, навпаки, витрати поточного та майбутнього споживання. Ці витрати є доходом

від туризму, і кожен регіон, що приймає туристів, зацікавлений у зростанні цих доходів. Щоб збільшувати доходи від туризму, необхідно насамперед поліпшувати якість (в деяких випадках значно) наданих товарів та послуг.

Відмінності в туристських витратах залежно від часу і місця призначення. В даному випадку класифікація охоплює дві групи:

1) прямі туристські витрати, які виробляються під час транспортування туриста і до його повернення на місце постійного проживання;

2) непрямі туристські витрати, які виробляються в місці постійного проживання туриста до його транспортування, тобто витрати на придбання товарів, які використовуються під час подорожі, для отримання паспорта, тощо.

Відмінності в туристських витратах залежно від мети подорожі. Класифікація може бути такою:

1) невидимі туристські витрати, які здійснюються до або під час транспортування туриста, пов'язані з придбанням запасів продуктів, одягу, тощо, і не можуть розглядатися в якості продуктів, без посередньо вироблених підприємствами туризму. До цієї категорії можна віднести всі витрати туриста, безпосередньо не пов'язані з туристичними підприємствами;

2) видимі туристські витрати, які здійснюються при купівлі туристичних товарів і послуг, вироблених виключно туристичними підприємствами. У цю категорію включаються всі витрати, які були зроблені в готелях, ресторанах, при транспортуванні, тощо.

3) додаткові витрати по задоволенню туристичних потреб і побажань в процесі транспортування, наприклад по доставці багажу від автобуса до місця реєстрації. Особливість цих витрат полягає в тому, що вони не здійснюються, якщо немає транспортування туриста.

Класифікація туристських витрат на певні види важлива не тільки для економіки туризму, але і для економіки держави в цілому.

Витрати в туризмі в більшості випадків збігаються з витратами на придбання туристичних товарів або послуг. Крім витрат на виробництво туристичної продукції в грошовому вираженні існують реальні затрати. Кількість туристичних товарів і послуг та виробничих факторів не збігається з обсягом туристичних потреб і бажань. Це означає, що кількість, якість і різноманітність туристичних товарів і послуг, які можуть бути вироблені в певному туристичному призначенні і в певний час, обов'язково обмежені. Якби ресурси не

були обмежені, то не було б необхідності заощаджувати їх, підвищувати ефективність їх використання, прагнути до найкращого, оптимальному їх використанню. Тому якщо в туриндустрії виникає необхідність збільшити виробництво якихось туристичних товарів і послуг, то виробництво інших товарів і послуг потрібно зменшити, оскільки вони можуть проводитися при використанні все того ж обмеженого набору факторів виробництва. Отже, реальні витрати на виробництво турпродукції можуть бути охарактеризовані як туристські витрати на упущені можливості, або альтернативні туристські витрати [2]. Інакше кажучи, це витрати виробництва товарів і послуг (на одиницю), вимірювані вартістю найкращої втраченої можливості використання витрачених на їх створення факторів виробництва або кількістю одиниць (у вартісному вираженні) одного товару, яким необхідно пожертвувати для збільшення виробництва іншого товару.

Підкреслимо, що витрати на виробництво туристичних товарів чи послуг є реальні, або альтернативні, витрати, які виражені у грошовій формі, а не кількісно за допомогою інших туристичних товарів або послуг.

Таким чином, наведена класифікація туристських витрат в залежності від часу, місця і мети подорожі. Вказані особливості їх формування з метою виявлення виробничих можливостей туристичної економіки.

Література

1. Закон України про туризм. – Х.: ПП «ІГВІНІ», 2008. – 40 с.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти): навч. посібник / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2006. – 436 с.
3. Пиндайк Р.С. Микроэкономика / Р.С. Пиндайк, Д.Л. Рабинфельд. – СПб: «ПИТЕР», 2002.

МЕТОДИ ТА ШЛЯХИ РОЗШИРЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ КАРПАТСЬКИХ ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМ

І.Ф. Калуцький¹, В.П. Семків²

¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

²Головне управління з питань туризму, євроінтеграції,
зовнішніх зв'язків та інвестицій Івано-Франківської ОДА

Багатьма країнами учасниками Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, що проходила в Ріо-де-Жанейро у 1992 р.

(саміт «Планета Земля») не повністю виконуються її рішення, в тому числі і нашою країною. Це стосується, передовсім, боротьби з голодом і бідністю, а також ощадливого використання наявних ресурсів, до яких належать і ліси, що вкривають четверту частину поверхні Землі.

Це ставить перед людством завдання щодо створення світової концепції збереження лісів, яка має формуватися на основі національних і регіональних концепцій сталого розвитку.

Обговоренню цих питань була присвячена 9-та сесія Форуму ООН з лісів, яка проходила у штаб квартирі ООН 24.01 – 4.02 2011 р. Її тема – «Ліси – для людей, благополуччя і викорінювання бідності». Лісівничі проблеми, що обговорювалися на цій сесії, тісно перепліталися з рішеннями ФЛООН, прийнятими на попередніх 7-й і 8-й сесіях. Документ, що прийнятий на 7-й сесії (2007 р), практично став міжнародним добровільним лісовим кодексом. Ним були визначені чотири глобальні цілі ведення лісового господарства на планеті, а саме:

- повернути назад тенденцію зменшення лісистості на планеті шляхом забезпечення невиснажливого ведення лісового господарства, в тому числі проведення заходів щодо захисту лісів, їх відновлення та активізації зусиль щодо попередження деградації лісів;

- спрямувати зусилля на посилення економічних, соціальних і природоохоронних функцій лісу, в тому числі покращення умов життя людей, існування яких безпосередньо залежить від лісу;

- значно розширити площу захисних лісів, на яких ведеться невиснажливе лісове господарство, а також збільшити частку лісової продукції, що отримується під час ведення невиснажливого лісового господарства;

- посилити сприяння впровадженню невиснажливого розвитку лісового господарства та сталого управління лісами, вишукати додаткові фінансові ресурси для реалізації ідеї сталого лісоуправління.

З метою досягнення зазначених цілей всі країни повинні реалізувати і розвивати національні лісові програми, а також стратегії сталого управління лісами [6]. Це важливо для нашої держави, особливо актуально для регіону Українських Карпат, де зосереджена п'ята частина лісового фонду України. Тут зосереджена майже половина видів флори і більш ніж половина видів фауни України. На цій території випадає найбільша в Україні кількість опадів, які не лише живлять численні притоки двох рік – Дністра й Тиси, але й акумулюють величезну руйнівну силу, особливо небезпечні на оголених від лісу схилах.

Гори є важливим джерелом води, енергії, корисних копалин, лісових і сільськогосподарських продуктів, природна комора біотичного різноманіття, місцем відпочинку та оздоровлення. Разом з тим гірські території є дуже вразливі, зазнають різних природних й антропогенних руйнівних впливів. Серед корінного населення гір панує безробіття, бідність, низький рівень охорони здоров'я й освіти.

Ліси Карпат мають важливе водоохоронне, гідрокліматичне, протиерозійне, санітарно-гігієнічне, оздоровче та ресурсне значення. Унаслідок понад п'ятисотлітньої історії активного господарського освоєння, лісистість Карпат зменшилася майже вдвічі (Голубець, 2002).

Територія Івано-Франківщини на 42 % покрита лісом і це в більшості своїй гірські ліси. Тому дуже важливо, щоби вони в повній мірі виконували ці надзвичайно важливі екологічні та господарські функції. Важливість збереження та відтворення лісів впливає також з того, якого значення надає їм Організація Об'єднаних Націй, оголосивши 2011 р. роком лісів. Гірські ліси із своїми, неповторної краси, ландшафтами зберігають значний оздоровчий потенціал для розвитку рекреації, яка в останні роки в області інтенсивно розвивається.

Відповідно до регіональної цільової Програми розвитку туризму в області на 2011–2015 р., прийнятої Івано-Франківською обласною радою в березні 2011 р., туристично-рекреаційну галузь визнано пріоритетною. Розвиток туризму в області визначено стратегічним напрямком розвитку на перспективу. Туризм, як передбачається Програмою, повинен сприяти викоріненню злиднів серед місцевого населення, підвищенню зайнятості людей та соціальному розвитку краю.

Стратегічна мета розвитку туризму полягає у створенні продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій при збереженні екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини [5].

Туризм в області поступово стає сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та збагаченням нашого народу.

Галузь туризму – одна із найбільш перспективних сфер економіки Івано-Франківщини і в гірських умовах їй немає альтернативи, хоча сьогодні можливості для розвитку туризму: наявний природно-кліма-

тичний потенціал, мальовничі ландшафти, чисте повітря гірських лісів, цілющі мінеральні води, туристичні маршрути, збережені національні традиції і фольклор, архітектурні пам'ятки, рекреаційні заклади, використовуються тільки частково.

Інтенсивний розвиток рекреаційно-туристичної галузі (табл. 1) в області поряд із значним позитивним впливом на соціальний розвиток території, спричиняє і певний негативний вплив на довкілля.

Таблиця 1

Очікувані результати впровадження Програми

Очікувані кінцеві результати від реалізації Програми в динаміці змін цільових показників	2011	2012	2013	2014	2015
1. Кількість обслужених туристів та екскурсантів (тис. ос.)	1500	1550	1550	1560	1570
2. Обсяги сплачених платежів ліцензованими туристичними підприємствами до бюджетів всіх рівнів (млн. грн.)	29,8	32,8	36,1	39,7	43,7
3. Протяжність прознакованих туристських маршрутів (км)	700	750	800	850	900
4. Кількість проектів обласного конкурсу проектів з розвитку туризму (од.)	6	6	8	8	10
5. Кількість категоризованих садіб сільського, зеленого туризму (од.)	200	220	240	260	280
6. Кількість облаштованих туристичних об'єктів, відпочинкових територій, побудованих туристських притулків (од.)	10	14	18	22	26

Завданням нашого дослідження було виявити тенденції впливу створення рекреаційних комплексів на стан гірських лісових екосистем, наскільки це відповідає тим глобальним цілям міжнародного співтовариства щодо збереження лісів, сталого розвитку територій, які підтримала наша країна.

Мета дослідження. Запропонувати заходи із пом'якшення негативного впливу на довкілля інтенсивного розвитку рекреації, запобігання деградації рослинності та ґрунтів при створенні гірськолижної інфраструктури. Дана проблема особливо актуальна, оскільки Україна розпочала підготовку до проведення зимових олімпійських ігор в регіоні Українських Карпат.

Створення інфраструктури для олімпійських видів спорту, в гірсь-

ких умовах, буде вимагати значного вилучення земель під відповідну інфраструктуру, в т.ч. і за рахунок тих земель, які покриті лісом. Тому дуже важливо, використовуючи результати досліджень, проведених в діючих гірськолижних комплексах, планувати проведення заходів попередження можливих значних негативних впливів на довкілля.

На початок будівництва рекреаційного комплексу «Буковель» на землях лісового фонду Поляницького лісництва (відповідно до матеріалів лісовпорядкування 1997 р.) за лісництвом було закріплено 4378 га земель лісового фонду, у тому числі 1113 га віднесених до I групи лісів та 3109 га до II групи, а також 156 га захисних лісів вздовж берегів рік.

Будівництво рекреаційного комплексу розпочато в 2001 р., коли на площі 19,7 га земель лісового фонду Поляницького лісництва Ворохтянського держлісгоспу було зведено бугельний витяг і Властова перша траса для лижного спуску. Для розширення рекреаційного комплексу за період із 2001 р. по 2009 р. сільською радою с. Поляниця та Яремчанською міською радою в межі населеного пункту с. Поляниця передано 1222 га земель лісового фонду. Із цієї кількості 822 га земель лісового фонду передані під будівництво гірськолижної інфраструктури рекреаційного комплексу «Буковель» та інших організацій.

За період 2001–2010 рр. рекреаційний комплекс «Буковель» став одним із крупних центрів туристично-рекреаційної діяльності в Карпатському регіоні. Він розташований у високогірній зоні Івано-Франківської області (район Горган). Довжина лижних трас на кінець 2010 р. становила більше 50 км, а оскільки переважна кількість трас прокладена через лісові насадження то довжина відкритих стін лісу сягає майже ста кілометрів.

Необхідно відзначити, що рекреаційний комплекс «Буковель» побудований в зоні зростання смерекових насаджень. Переважна більшість із них створена штучно у вигляді монодомінантних культур на зрубках і місцях сильних вітровалів (карта значних вітровалів в Горганах за останні 150 років – рис. 1).

Такі монодомінантні смерекові деревостани мають понижено життєвість і можуть масово уражатися опеньком осіннім, кореневою губкою та іншими фітохворобами, а також ентомошкідниками. Окрім цього, в останні десятиріччя внаслідок глобального потепління, антропогенного впливу, помилок у лісгосподарській діяльності в минулому, виникненні епіфітотій, тощо спостерігається повільна деградація

смерекових деревостанів в Прикарпатті. Лісові насадження в районі розташування рекреаційного комплексу на 85 % віком від 40 до 80 років [3]. Дослідженням впливу гірськолижних трас на прилеглі ліси займалися багато дослідників з різних країн, в тому числі і українські вчені [4], які відзначають безпосередній та опосередкований вплив лижної рекреації на навколишнє середовище.

Безпосередній вплив проявляється в вирубуванні дерев на покритих лісом площах для влаштування трас, в пошкодженні рослинності і поверхні ґрунту. Пошкодження рослинності може бути причиною появи та посилення ерозії. Особливо небезпечним є пошкодження рослинності у високогір'ї, де процес регенерації рослин сповільнюється в результаті дії складних кліматичних факторів – короткий вегетаційний період, дія вітрів, які спричиняють вітровали та вітрову ерозію поверхні ґрунту, розмивання розрихленого ґрунту опадами.

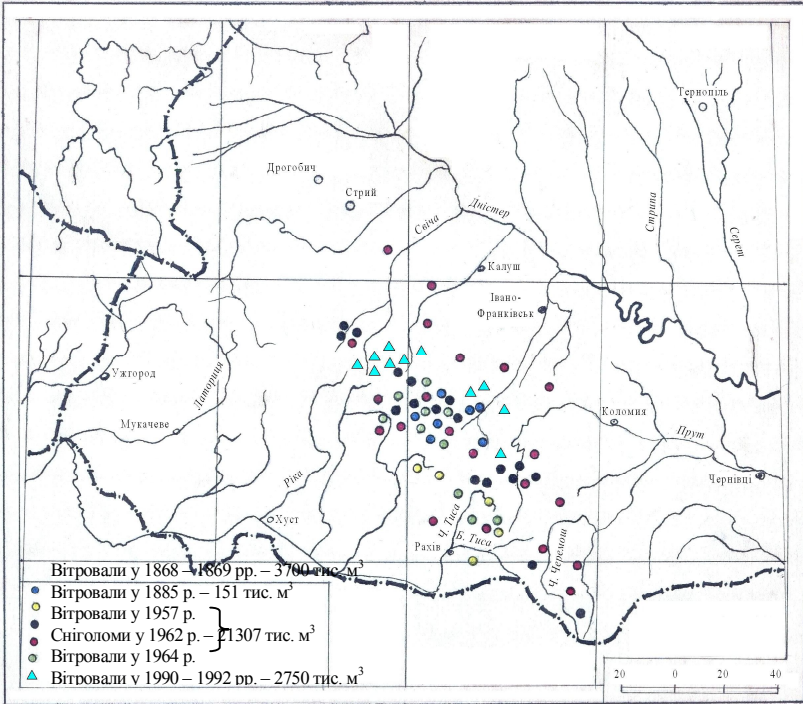

Рис. 1. Розподіл вітровалів і сніголомів в Українських Карпатах (Горганах і прилеглих територіях) протягом 1868–1869, 1885, 1957, 1962, 1964, 1990–1992 рр.

Опосередкований вплив. Сучасний гірськолижний спорт потребує складної та добре розвиненої інфраструктури. Необхідно забезпечити лижників засобами транспортування, приміщеннями для передягання та ночівлі, організації харчування, влаштування витягів та підйомників та інш. У середовище вносять чужі йому елементи, починаючи від будівель, інженерних споруд та закінчуючи загорожами та інш. Вирубування лісу на трасах зменшує лісистість.

Вплив гірськолижного спорту проявляється як при прокладанні, так і при підтриманні прокладених трас та потребує періодичного вирубування парості та самосіву деревних порід [4]. Опосередкований вплив гірськолижного спорту на навколишнє середовище проявляється, як правило, на значних площах. Можливості попередити негативну дію на довкілля в районах великих лижних курортів є обмеженими [7], мова може йти тільки про зменшення рівня шкоди.

Тривалий досвід спорудження та використання гірськолижних рекреаційних комплексів є у Альпах та Польських Карпатах, природні умови яких близькі до нашої частини Карпат і цей досвід варто взяти до уваги, розвиваючи рекреаційну інфраструктуру у наших горах.

Наші дослідження були спрямовані на визначення впливу прорубаних просік під лижні траси та їх експлуатація на прилеглі деревостани. Прогнозування імовірності виникнення вітровалів в майбутньому на території лісового фонду, в районі функціонування рекреаційного комплексу, використовуючи для цього розроблену нами спеціальну методику районування лісових ділянок за ступенем вітровалонебезпечності. Застосовуючи дану методику, нами виявлено ряд лісових ділянок в районі будівництва рекреаційного комплексу з високою вітровалонебезпечністю, на яких виникнення вітровалів найбільш імовірне. На цих ділянках не рекомендується прокладати лижні траси, які в свою чергу підвищують вітровалонебезпечність насаджень у 2,6 рази [2]. Ступінь вітровалоімовірності окремих лісових ділянок (прогностична оцінка можливості пошкодження вітровалами даного деревостану або групи деревостанів у майбутньому) визначали за середньозваженим показником вітровалонебезпечності деревостанів Полянського лісництва.

Порівнюючи результати наших досліджень з результатами аналізу випадків вітровалів, які мали місце в Горганах за останні 150 років (рис. 1), знаходимо підтвердження нашим прогностичним оцінкам. Вважаємо, їх можна застосовувати при будівництві інших рекреаційних

гірськолижних комплексів з метою попередження негативного впливу. Прорубані в лісових насадженнях просіки під траси лижних спусків шириною від 20 до 110 м підсилюють вітрові потоки. Створюються мезоструйні потоки вітру, що призводить до вітровалів на значних площах, а також всихання лісу на протилежних схилах (рис. 2).

Рис.2. Всихання смерекових насаджень в корінних типах лісу Поляницького лісництва

Дослідження проводилися методом закладання пробних площ у смугах лісових насаджень, що межують із лижними трасами. Таких пробних площ було закладено 20. Після обробки результатів спостережень було виявлено, що вплив лижних трас на стіну лісу є значним і поширюється в насадження на глибину до 150 м від краю траси. По краю траси до 20 м відмічено випадання дерев смереки, а в окремих місцях і інших порід, таких як ялиця, бук та береза. По краю траси до 10 % дерев відмічено з механічними пошкодженнями. В окремих місцях траса, за час після прорубки просіки, розширилася на 6–10 % від ширини відведеної в рубку. По краю траси в більшості випадків відмічено підріст особливо смереки, а також ялиці та бука. На пробних площах відмічено від 28 до 34 тис. шт./га підросту (в переводі на 4–7 річки за шкалою проф. М. Горшеніна [4]. Основна

кількість підросту зосереджена на віддалі до 15 м від краю траси, де умови освітленості кращі.

Під впливом прорубаних просік під траси зміни проходять не тільки в деревостанах насаджень. Змінюються також інші компоненти лісу. Зокрема, різкими змінами характеризується розвиток трав'яного покриву.

Якщо в глибині лісостанів його зімкнутість складає в середньому 0,1, то в крайніх смугах біля трьохрічних трас вона складає до 0,5–0,6. Суттєві зміни проходять і у видовому складі трав [4].

Як видно із результатів досліджень при виборі місця розташування рекреаційного комплексу не враховано ряд дуже суттєвих факторів, які спричиняють негативний вплив на довкілля. Такі негативні наслідки, тільки в значно більших масштабах, можуть мати місце в майбутньому при невжитті адекватних заходів.

Оскільки альтернативи розвитку рекреації в регіоні Карпат, особливо туризму, немає, то розміщенню нових рекреаційних комплексів має передувати аналіз та прогнозування можливих впливів на навколишнє середовище, особливо на гірські лісові екосистеми. В районі вже діючих рекреаційних комплексів необхідно виконати заходи по пом'якшенню шкідливого впливу на довкілля. Постійний моніторинг негативних змін, що відбуваються на цих територіях, вимагатиме активного реагування науки та господарюючих суб'єктів.

Із даних аналізу відведених лісових ділянок під влаштування просік для лижних витягів і спусків рекреаційного комплексу видно, що будівельники не ставили за мету максимально зберегти лісові насадження, не враховано також особливості біологічної стійкості насаджень на зазначених ділянках. З метою зменшення площі вирубок, при створенні аналогічних комплексів, необхідно максимально використовувати землі не покриті лісом. Результати досліджень показали, що прокладання просік по молодняках завдає меншої шкоди, ніж по середньовікових, пристигаючих та стиглих насадженнях.

Аналізуючи результати досліджень, приходимо до висновку, що при будівництві гірськолижних комплексів виникає необхідність використовувати частину земель покритих лісом (для розташування інфраструктури комплексу). Так, при спорудженні рекреаційного комплексу «Буковель», використано тільки 10 % нелісових земель, решту складала земля покриті лісом. З метою недопущення зменшення лісистості області в таких випадках необхідно створювати

лісові насадження на непродуктивних сільськогосподарських угіддях та неужитках. Для підтримання загального балансу біопродуктивності насаджень дуже важливим є також проведення реконструкції малоцінних, непродуктивних лісових насаджень в гірській частині регіону.

З метою підвищення біологічної стійкості лісових насаджень у зоні дії рекреаційного комплексу, зменшення загрози виникнення в них грибних епіфітотій і масового розмноження комах-ксилофагів, покращення вітростійкості деревостанів і попередження всихання лісових угруповань на міжтрасових територіях потрібно розробити і здійснити ряд комплексних лісогосподарських заходів, максимально спрямованих на підвищення саморегуляції в лісових масивах та постійне відтворення здорового молодого покоління лісу.

В умовах рекреаційного комплексу необхідно перейти на вибірккову систему господарювання, наближену до процесів, що проходять у природному лісі. Вибіркова система господарювання передбачає вирощування різновікових мішаних деревостанів з багатоярусною вертикальною структурою на основі природного насіннєвого поновлення [4].

Інтенсивний розвиток гірськолижних комплексів, зокрема проведення суцільних рубок лісу для влаштування трас лижних спусків та витягів, будівництва доріг та розташування іншої інфраструктури, створюють вітровалонебезпечну ситуацію на багатьох ділянках лісового фонду. Водночас, лісівничій науці відомі методи прогнозування можливого виникнення вітровалів. Це дає можливість не залучати лісові ділянки з високою або дуже високою вітровальнебезпечністю для розташування інфраструктури рекреаційного комплексу, чим можна попередити виникнення масових вітровалів. У кожних конкретних умовах господарювання можуть бути запропоновані інші заходи щодо пом'якшення вітровалонебезпечної ситуації, збереження лісових насаджень і навіть покращення вітровалостійкості їх.

Одним із таких заходів пропонується формування вздовж гірськолижних трас, пасажирсько-транспортних канатних і шосейних доріг та по краях лісових насаджень, що оточують компоненти спеціальної інфраструктури рекреаційного комплексу, вітростійких узлісь. Форми і склад узлісь для кожного конкретного випадку, в залежності від різних умов, має бути різним.

Правильно сформоване узлісся виконує такі функції: зменшує силу вітру, захищає стовбури дерев від прямого сонячного проміння,

попереджає всихання дерев та ерозію ґрунту, очищає повітря від пилу, створює сприятливий мікроклімат (лісове середовище), є природним біологічним бар'єром, що перешкоджає проникненню в ліс бур'янів, хвороб, шкідників, промислових забруднень [1]. На узліссях концентрується значна кількість корисних комах-ентомофагів, тут знаходяться добрі умови для гніздування багато комахоїдних птахів. Правильно сформоване узлісся відіграє важливу роль у забезпеченні стійкості лісу до несприятливих впливів як антропогенного, так і природного походження. При формуванні узлісь та створенні молодих деревостанів перевагу слід надавати ялиці та листяним породам – зокрема буку, явору. Домішка смереки в складі насаджень повинна становити не більше 20–30 %.

Використання земель лісового фонду для рекреації, особливо для гірськолижного туризму та спорту, потребує спеціального ведення лісового господарства на цих землях та суміжних з ними насадженнях. Така форма ведення лісового господарства потребує значних фінансових витрат не тільки підчас будівництва рекреаційних комплексів, але і постійно на час його функціонування. Тому діюча в теперішній час форма компенсації збитків лісогосподарського виробництва, при виділенні земель лісового фонду для розбудови гірськолижної інфраструктури, є неефективною. Така форма компенсації є одноразовою і недостатньою для постійного здійснення відповідних лісогосподарських заходів по підтриманню лісових насаджень у відповідному санітарному стані та ліквідації негативних антропогенних впливів на них.

Тому пропонується запровадити форму передачі потрібних земель лісового фонду державними лісогосподарськими підприємствами в довготермінову оренду для використання їх для будівництва рекреаційних комплексів та інших цілей пов'язаних з рекреацією. При цьому слід виділяти для таких цілей в основному непокриті лісом землі лісового фонду. Разом з тим, має бути регламентуючим документом передбачено, що кошти від такої оренди мусять використовуватися тільки на створення нових лісів, реконструкцію малоцінних непродуктивних насаджень, охорону та захист лісу, а також на спеціальні заходи по благоустрою лісів, розширене використання їх для рекреації. Безперечно, при цьому головною метою має бути збереження екологічних властивостей лісів.

Щодо розширення рекреаційних властивостей лісів то важливо планувати шляхи створення нових місць туристичного призначення

серед яких можна виокремити шляхи, що обумовлені видом туризму («твердий» та «м'який» туризм) та факторами, що на нього впливають. В цьому напрямку можна розглядати вдосконалення плану ведення лісового господарства на основі ландшафтно-екологічного планування для досягнення стійкого управління лісовим господарством. Перед проведенням ландшафтно-екологічного планування важливо, вико-ристовуючи геоінформаційні системи, провести інвентаризацію земель лісового фонду придатних для рекреаційного лісокористування в даний час і на перспективу (після проведення відповідних лісогосподарських заходів). Така інвентаризація має стати базою для ландшафтного-екологічного планування регіону на перспективу.

Висновки

Розвиток рекреаційних гірськолижних комплексів у Карпатах є актуальним і перспективним. З їх створенням одночасно вирішується ряд соціальних, економічних та екологічних проблем регіону.

Функціонування таких комплексів при правильній науково обґрунтованій їх організації не приносить суттєвої шкоди довкіллю чи інтересам місцевого населення. Водночас, вони сприяють розвитку економічних, господарських і культурних зв'язків карпатського краю з іншими регіонами і великими містами, забезпечують надходження інвестицій, розширюють можливості працевлаштування значної кількості місцевих жителів, створюють сприятливі умови для культурно-освітнього розвитку та оздоровлення як рекреантів, так і місцевого населення, значно покращують соціально-економічну інфраструктуру території, підвищують благополуччя і рівень життя гірських жителів.

Разом з тим, прорубування трас під лижні спуски та витяги, будівництво технічних споруд, доріг і житлово-комерційної інфраструктури рекреаційного комплексу «Буковель» порушило цілісність лісових масивів та функціонально-структурну збалансованість території, зумовило появу оголених стін лісу великої протяжності, підвищило вітровалонебезпечність деревостанів на міжтрасових площах, всихання лісу, створило потенційну загрозу виникнення площинної, лінійної і внутрішньогрунтової ерозії, грибних епіфітотій та масового розмноження ентомошкідників.

Оскільки прийнятної альтернативи розвитку рекреації і, зокрема, туризму в регіоні немає, виникає необхідність здійснення комплексу

спеціальних технологічних і організаційних лісівничих заходів та вдосконалення правової бази з метою фінансового забезпечення їх вже сьогодні і на далеку перспективу.

Література

1. Бондаренко В.Д. Узлісся : Екологія, функції та формування. / В.Д.Бондаренко, О.І.Фурдичко. – Львів: Астериск, 1993. – 64 с.
2. Калуцький І.Ф. Вітровали на північно-східному макросхилі в Українських Карпатах / І.Ф. Калуцький. – Львів, Манускрипт. – 1998. – 204 с.
3. Криницький Г.Т. Критична ситуація в смерекових лісах / Г.Т. Криницький // Лісовий і мисливський журнал. – 2005. – № 4. – С. 17–19.
4. Криницький Г.Т. Лісівничо-екологічний аналіз впливу інфраструктури туристичного комплексу «Буковель» на лісі Поляницького лісництва / Г.Т. Криницький, І.Ф. Калуцький, П.Р. Третяк, В.О. Крамарець, В.В. Лавний. – Львів. – 2005, – 128с.
5. Регіональна цільова Програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2011–2015 роки. – Березень 2011 р.
6. Ткач В. Ліси – для людей / В. Ткач. – Лісовий і мисливський журнал. – К., 2011. № 1. – С. 12–13.
7. Skawinski P// Krzan Я. Narciarstwo / Przyroda Tatranskiego Park Narodowego / Tatrzy I Podtatrzy. – Tom 3. – Zakopane-Krakow : Wyd. Tatranski Parku Narodowy, 1996. – S. 697–714.

ЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Н.С. Кампов

Мукачівський державний університет

Культура кожного етносу є унікальною, так як в ній поєднуються і одночасно функціонують як традиційні, так і сучасні компоненти. Культурні традиції закріплюються у системах господарювання, тобто в навичках виготовлення та використання знарядь праці, предметів домашнього вжитку, в правилах поведінки, звичаях, ритуалах. Культура етносу консолідує людські спільноти і локалізує їх в соціальні групи, територіальні спільноти.

Регіональні особливості культури і побуту, притаманні осередкам традиційної культури, є вагомим туристичним ресурсом. Традиційна

етнічна культура населення Закарпаття є невичерпним ресурсом для розвитку туризму, і значення цього ресурсу зростає.

Етнічна карта Закарпаття як і в минулому, так і тепер, носить дуже строкатий характер. Самобутня історична доля позначилася в характері населення краю, його розселенні і культурі. В національному складі населення Закарпаття переважають українці (77,6 %), які представлені етнічними групами лемків (на північному заході), гуцулів (на сході), угорці (13 %), росіяни (3 %), румуни, словаки, німці, євреї і цигани [4, с. 257]. Українці (синонімічні назви: руські, русини, руснаки, рутени, малороси) оселилися на Закарпатті протягом XIII–XX ст. Незважаючи на багатовікову відірваність від основної етнічної території, вони зуміли зберегти чимало традиційних рис у народній культурі, побуті і звичаях.

Серед українського населення Закарпаття виділяються дві великі групи: жителі низинних і передгірських районів – долиняни та жителі гірської частини Карпат – верховинці. Останні, своєю чергою, поділяються на лемків, бойків і гуцулів. Долиняни займають більшу територію краю від річки Тересви на сході до чехословацького кордону на заході у низинній і передгірській зоні Закарпаття.

Невелику порівняно з іншим верховинським населенням Закарпаття етнографічну групу становлять лемки. Вони проживають на території сучасного Великоберезнянського і частково Перечинського районів. Протягом тривалого часу вони захищають свою самобутність, історичну приналежність до східнослов'янської спільноти і органічну етнокультурну єдність з українським народом (народну мову, традиційну побутову культуру і релігію).

На території Воловецького та Міжгірського районів проживає етнографічна група бойків. На території Закарпаття, крім вище охарактеризованих етнічних груп українців, проживає цікавий субетнос – гуцули. Вони займають Рахівський район, де утворюють досить компактний осередок. З-поміж інших етнічних груп вони поселилися на Закарпатті найпізніше. Протягом багатьох століть гуцули зуміли зберегти самобутність своєї культури, найяскравішим проявом якої є своєрідний замкнений за периметром системою будівель – «гражда», ліжники, гончарні вироби, а також своєрідний народний одяг з домотканого вовняного сукна, овечого хутра та саморобної шкіри. Головну роль у господарському житті гуцулів відіграло відгінне тваринництво з переважанням у його структурі

вівчарства. Це зумовило виникнення культури з оригінальними типами споруд, організації побуту, способами переробки молока продуктів (знаменита бринза). На початку вересня у м. Рахові традиційно відбувається свято бризи. З кожним роком кількість туристів на фестивалі збільшується, в т.ч. й іноземних, які з великим задоволенням спостерігають за процесом виготовлення бринзи, стають учасниками фольклорних дійств. Гуцульський фольклор (обрядові пісні, казки, легенди, перекази) відзначаються цікавими мотивами, своєрідним звучанням, мелодіями. Туристи мають можливість придбати оригінальні традиційні сувеніри: кераміку, вироби з різьбою по дереву, писанки, ткані вироби, прикраси з бісеру, вироби з рогу, шкіри [2, с. 271].

Одним із найдавніших способів художнього прикрашення предметів побуту і декоративного оздоблення деталей житлової архітектури на Гуцульщині є художнє випалювання. Техніка його нескладна і серед гірського населення Карпат набула широкого застосування на таких дерев'яних речах, як ложки, миски, діжки, баклаги, міртуки (міри об'єму і ваги), коновки, портретні рамки, черпаки, барильця, сільнички, підвазонки, рогачі (від слова роги) – дерев'яний посуд близької до циліндра форми, що розширюється знизу вгору і має по боках прикріплені дерев'яні вушка (ручки), декоративна форма яких у силуеті дуже нагадує форму баранячих рогів, куделі.

Сюди відносяться і черпаки, дійнички, хлібнички, маслобійки, цвіточники, солянки, четвернятка, двійнятка – дерев'яні вироби для кухні або для сервіровки традиційного гуцульського столу – для солі, перцю, для кріплення маленьких серветок тощо.

Художнє випалювання поширене на предметах домашнього обладнання, особливо меблях – стільцях, столах, мисниках, скринях, шафах для посуду, полицях, а також на сволоках, наличниках та ін. Випалювання нерідко поєднують з художньою різьбою; це робить предмети винятково художніми і створює дуже приємне враження.

Туристів приваблюють і компоненти традиційного вбрання, зокрема святкового і обрядового, що відзначаються багатю вишивкою, прикрасами, орнаментом, тисненням на шкірі, металевими виробами. Особливим є й різні додатки до одягу: топірець, шкіряна торбатовівка, черес, нашійні жіночі прикраси тощо.

На Воловеччині вже вп'яте проводять обласний фестиваль «коломиюк» «Дзвінки перлини Верховини» з метою зберегти музичне

мистецтво, популяризувати народну музику, пісні, танці. І хоча коломийки звучать у незвичному для них виконанні із закарпатським колоритом, з кожним роком зростає кількість як їх виконавців, так і слухачів.

Українське населення не асимілювало завдяки своїй конфесійній належності. Діяли православні монастирі на Чернечій горі (м. Мукачево) і Михайлівський у Грушові. В передмісті м. Ужгорода Горяни зберігся найвідоміший на Закарпатті храм – ротонда (XII–XIII ст.) – відомий під назвою костюлу св. Анни або церкви св. Миколая.

Дерев'яна церковна архітектура є найціннішою сторінкою народного мистецтва Закарпаття. Саме вона найбільшою мірою здатна репрезентувати наш край у всій його своєрідності та складності його історії. Церковне будівництво наочно засвідчує збережену впродовж століть належність до українського мистецтва, як і відбиває взаємовпливи з художнім світом сусідніх народів. У місцевій архітектурній традиції відображається і конфесійна належність різних етнічних груп краю, і його підлеглість у різні часи різним державам. Ця невеличка земля в Карпатах є місцем зустрічі західної та східної гілок християнства, що породило на відносно невеликій території значне розмаїття стилів і форм дерев'яного будівництва. Водночас дерев'яна церковна архітектура Закарпаття є лише частиною великого заповідника народного дерев'яного будівництва, ім'я якому Українські Карпати, який теж є лише частиною величезного материка української дерев'яної архітектури.

У селах верхньої течії річки Уж трапляються невимовно досконалі в пропорціях бойківські церкви Великоберезнянського району (північна частина колишнього Ужанського комітату). Вражає мудра стриманість кожного верху, що, заламуючись ступінчастою пірамідою, здіймається догори наметом прадавньої форми. Досконала композиція з трьох зітканих з мерехтливих гонтинок верхів урівноважує, поєднує правічні стихії неба і землі: стіни зрубів, складені з грубесних колод, ніби виростають із землі, а завершення з маківками та металевими хрестами вже належить небесній стихії. На Березнянщині вісім давніх дерев'яних церков – у с.с. Ужок, Гусний, Сухий, Кострино, Сіль, Вишка, Черногорова, Буковцьова. З цих восьми церков п'ять – бойківського стилю з ледь помітним переходом до лемківської церкви з її високою вежею над західним зрубом бабинцем (Березнянщина є частиною закарпатської Лемківщини).

Лемківські дерев'яні церкви мають над навою та вітварем такі ж шатрові пірамідальні верхи, як і бойківські. Мабуть, це оригінальна і давня форма в Українських Карпатах. Над бабинцем виростає висока вежа з розвинутим бароковим завершенням. Внаслідок поєднання шатрових форм і барокової вежі виникло архітектурне диво – лемківська церква. Вся споруда – це єдиний динамічний рух, злет форм зі сходу на захід до найвищої точки вежі. Лемківські церкви, колись поширені в Мукачівському, Ужгородському та Свалявському районах Закарпаття.

Дерев'яна архітектура Закарпаття є важливим рекреаційно-туристичним ресурсом не тільки для розвитку релігійного туризму але й етнічного туризму.

Впродовж ХХ ст. ідея збереження й охорони пам'яток народного мистецтва набула в Європі загального визнання. Не раз відзначалася особлива цінність закарпатського народного будівництва як своєрідного літопису народного духу, художнього мислення та щирої віри. В той же час у цьому, позначеному ідеєю захисту старовини, столітті немає жодного десятиліття, коли б не руйнувалися дерев'яні церкви.

Деякі із цих церков є неповторними як за стилем, так і за формою. Сокирницька церква св. Миколая належить до готичних шедеврів Хустщини. Вона є одним із символів Закарпаття і давнього Марамороського комітату. Монументальний, дещо навіть громіздкий силует церкви із посадженою на гребінь даху стрімкою вежею ніби уособлює стародавнє, узгоджене із середовищем, життя закарпатців і непохитну віру в їх душах. Церква св. арх. Михайла у селі Крайниково (1668 р.) належить до тих небагатьох в Україні, що мають настінне малювання на полотні, наклеєному на гладкі стіни зрубу.

Багатотомове співжиття і взаємодія українців-закарпатців з іншими народами у різних сферах традиційно-побутової матеріальної і духовної культури місцевого населення. В народному будівництві, господарських заняттях, одязі, промислах і ремеслах, харчуванні, звичаях, фольклорі, розмовній мові простежується поєднання різних взаємовпливів. Водночас у складному комплексі культурних перехрещень, нашарувань і впливів чітко проглядається єдність і цілісність

Наступним після українців області найбільш чисельним населенням є угорці, які з'явилися на Закарпатті на рубежі ІХ–Х ст.

Угорці (самоназва – мадяри) за мовою належать до угорської підгрупи уральської сім'ї. В Україні налічується 163,3 тис. чол. Майже всі вони живуть у Закарпатській області (158 тис. чол.). Віруючі угорці – католики, деякі кальвіністи і лютерани. Прабатьківщиною скотарських угорських племен вважають райони на схід від Уралу. У 895–896 рр. угорці перейшли Карпати і оселилися в басейні середньої течії Дунаю. Територію сучасної Закарпатської області угорські королі та феодалі захопили в XI ст., витіснивши слов'янське населення [2, с. 291]. Після смерті галицько-волинського князя Володимира Святославовича (1015 р.) Іштван I приєднав Закарпаття до Угорського Королівства. Проте, до 1393 року цією територією володіли нащадки галицько-волинських та угорських родів.

Угорці займають в основному південну, рівнинну територію Закарпаття, утворюючи більшість населення в Берегівському районі, половину населення Виноградівського району, і помітну меншість в Ужгородському та Мукачівському районах.

Улюблені страви закарпатських угорців – перкельт, попрікаш, бограч, керезет, лечо, рокот-крумплі, торгоня, чірке-попрікаш стали родзинкою численних етнічних фестивалів, гастрономічних туристичних турів.

Угорська меншість виявляє значну стійкість асиміляції завдяки компактному розселенню в межах декількох районів, причому деякі з них межують з історичною батьківщиною - Угорщиною. Збереженню національної самобутності сприяє і державна та регіональна політика: збереження шкіл з угорською мовою викладання, відкриття вищих навчальних закладів для підготовки кадрів, проведення різноманітних фестивалів (фольклорних, гастрономічних).

Румунське населення Закарпаття концентрується у Рахівському та Тячівському районах (села Біла Церква, Середнє Водяне, Діброва, Глибокий Потік). У кінці XII ст. виникли поселення румунів на Закарпатті (Діброва, Середнє та ін.). Під впливом новоутвореної Румунської держави (середина XIX ст.) частина населення колишнього князівства Молдавія поступово стала вважати себе румунами.

Пращури молдаван та румунів є етногрупа, яка мешкає на території сучасного села Новоселиця Виноградівського району. Щороку вони проводять фестиваль «Волоські страви». Хоча основою фестивалю є конкурс страв, приготованих з кукурудзяної крупи (муки): банош, голубці, мачанки, омачки, тощо – місцеві жителі одягаються у націо-

нальний одяг (білі, розширені донизу штани, довга сорочка, підперезана пояском, з широкими рукавами). Яскраві дійства супроводжуються етнічним фольклором, експозиціями з предметів вжитку і виробів ремесел.

Давніми жителями краю є також нечисельні групи словаків, чехів (у західній частині Закарпаття) та німців – у центральній і східній частинах. Словаки на Закарпатті завжди були і залишаються складовим і невід’ємним компонентом самобутньої структури населення всього південно карпатського полі етнічного регіону. Словакам в Закарпатському іншомовному оточенні вдалося зберегти свою мову, пісню, звичаї, обряди і взагалі свою самобутність [3, с. 554].

Щороку відбувається свято Дружби словацького і українського народів (середина серпня) у селі Колочава, на якому населення з прикордонних місцевостей може відвідати своїх побратимів із-зі кордону.

Різноманітність етнічних традицій яскраво ілюструє Закарпатський музей народної архітектури і побуту, відкритий в Ужгороді у 1970 р. У ньому представлені споруди всіх районів Закарпаття, характерні для українських, румунських і угорських поселень Закарпаття. Будівлі побутового і господарського призначення з хатнім начинням, предметами повсякденного вжитку, знаряддями праці презентують матеріальну і духовну культуру населення Закарпаття (XVII – середина XX ст.).

Отже, потенціал етнічних рекреаційно-туристських ресурсів можна вважати необмеженим. Однак, особливістю культурного середовища є те, що етнічні ресурси вимагають вмілого, творчого і навіть наукового підходу до їх використання для цілей туризму шляхом створення особливого туристичного продукту. Раціональне використання етнічного середовища урізноманітнить діяльність туризму на ринку послуг, пом’якшить контакти між відпочиваючими та місцевим населенням, заохотить культурний обмін і потребу у взаєминах між окремими регіонами, країнами, що в кінцевому результаті сприятиме відродженню етнічних традицій та розвитку культури в цілому. Розмаїття форм, що існують у культурній сфері зроблять більш ефективною діяльність туристичних організацій.

В свою чергу, розвиток туризму може стати вагомим фактором матеріальної підтримки етнічно-культурної спадщини, зокрема, народних звичаїв та традицій.

Література

1. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України: Навчальний посібник / О.О. Бейдик. – К. : Альтапрес, 2009. – 400 с.
2. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник / О.О. Любіцева, Є.З. Панкова, В.І. Стафійчук. – К. : Альтапрес, 2007. – 369 с.
3. Нариси історії Закарпаття. – Т. III (1946–1991) – Ужгород : Госпрозрахункий рекреаційно-видавний відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – 647 с.
4. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник / Є.В. Панкова. – К.: «Альтапрес», 2003. – 352 с.

ІСТОРІЯ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

О.В. Касинець

Мукачівський державний університет

Людству протягом свого розвитку було притаманно подорожувати, переміщуватися в інші регіони, країни – відкривати і підкорювати нові землі, освоювати їх, шукати кращі місця для проживання. Серед чинників, що спонукали наших предків мандрувати, не на останньому місці була людська цікавість, бажання пізнати оточуючий світ. Надзвичайно багато нового міг відкрити для себе той, хто зумів з тієї чи іншої причини виїхати за межі свого рідного краю.

Вивчаючи ці явища, ми можемо відповідально заявити, що це були нехай і примітивні, але все ж таки туристичні подорожі. Безумовно, попереду йшли воїни, завойовники, майбутні експлуататори, але з'явилися також і категорії людей, які постійно подорожували. За метою та цілями, що ставилися перед учасниками, ці походи і подорожі можна поділити на торгові, військові, розважальні, оздоровчі, пізнавальні, релігійні, дослідницькі... Тривалий час подорожуючі були в дорозі, і на підтримку, обслуговування цих людей, розбудовується ціла індустрія з надання послуг – організація харчування, проживання, транспорту. Цей вид послуг у давньофранцузькій мові визначався словом «hospise», що означає «будинок для подорожуючих». Франції ми завдячуємо також і появою терміну «туризм», яке в перекладі означає «мандрівка заради задоволення», і виходячи з цього визначення, туристом являється людина, яка мандрує, пізнає світ.

У XVIII–XIX ст. кількість воєн зменшується, в багатьох країнах селяни отримуючи звільнення від кріпосного права перебираються в міста, з'являється і вільний час. Тому не дивно, що саме в цей час з'являються терміни «туризм», «турист», а потім і ціла індустрія гостинності, організації подорожей, надання екскурсійних, транспортних послуг.

Виділяються регіони, які користуються з тих чи інших причин більшою популярністю серед туристів у зв'язку з їхнім географічним, природним розташуванням, наявністю унікальних місць, архітектурних шедеврів, які не мають аналогів, природних багатств, релігійних святинь.

Закарпатська область – один з мальовничих куточків України. Поглянувши на карту Європи, ми бачимо, що Закарпаття знаходиться в центрі Європи, і у багатьох, особливо подорожуючих туристів, асоціюється з відчиненими воротами як до старої Європи, так і до далекої Азії. Сьогодні область, після входження до України в післявоєнний час, межує одразу з чотирма державами Євросоюзу: Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією.

Так склалося історично, що протягом багатьох тисячоліть територія сучасного Закарпаття, завдяки своєму вигідному географічному становищу, служила своєрідними воротами між заходом і сходом, північчю і півднем. Тут проходили активні процеси контактування, змішувались народи і народності, відбувалося співіснування різних в етнічному плані груп, а також різноманітних історичних та культурних традицій.

І хто тут не побував тільки – даки, скіфи, білі хорвати, були ці землі віддаленими територіями Римської імперії, пронеслись немов вітер племена гунів, угорців, монголо-татар, турків... Не минули ці території війни, революції, визвольні рухи. Разом з великим пластом неприємностей, жаху, розрушень було в цьому і щось позитивне – на сьогодні ми бачимо серед жителів краю велику багатонаціональну культуру, зі своїми звичаями, традиціями, багатогранною історією. Нам залишилась велика кількість архітектурних пам'яток середньовіччя як кам'яних, так і дерев'яних, культових споруд, замків – мовчазливих свідків сивої давнини, величних палаців, унікальних куточків природи, тощо.

Після довгих років виснажливих воєн, повстань, турецького, австрійського, трансільванського загарбання і 8-річної національно-

визвольної війни, під керівництвом Ференца Ракоці II, в 1728 р. територія історичного Закарпаття опинилася під володінням представників багатого австрійського роду Шенборнів. І як би це не було дивним, але саме тоді до них стали приїжджати багаті гості – родичі, знайомі, часто навіть короновані особи. Залюбки знайомилися з унікальною природою, флорою і фауною, брали участь у полюваннях, прогулянках, відвідували замки, де ще недавно місцеві жителі героїчно обороняли їх від австріяків.

На нашу думку, саме тоді і можемо говорити про початок, в сучасному розумінні, туризму на Закарпатті. Незабаром для розвитку мануфактур, навчання місцевих жителів сплаву деревини на річках, роботі на ниві освіти, державного управління, організації релігійної освіти створюються пільгові умови для переселення багатьох австрійців, німців на територію Закарпаття. Для них також було дуже багато цікавого на цих землях, і вони почали організовувати прогулянки на природу, часто з провідниками-натуралістами, місцевими етнографами, пам'ятниками, мінеральними джерелами. Користуючись сьогоднініми визначеннями, це був в'їздний туризм та туризм серед місцевих жителів.

Маючи великий досвід та необхідність в лікуванні та оздоровленні, нові господарі краю приступають до вивчення основних характеристик та хімічного складу наявних в Закарпатті мінеральних джерел. Складаються персональні картки до кожного джерела і вже в XIX ст. відкриваються перші купелі на мінеральних водах в селах Неліпино, Голубине, Поляна, Н.Солотвино та ін. Особливо популярними стають мінеральні води, розлиті в пляшки, – підтвердженням цього стали золоті та срібні медалі, грамоти і дипломи різних виставок: Парижа, Лондона, Відня, Будапешта, Токіо. Так у нас розвивається рекреаційний туризм.

Не дивлячись на загальну бідноту, злидні, безграмотність, як промені світла серед півми з'являються навчальні заклади, які стають осередками культури, освіти. Серед них: ужгородська, мукачівська, берегівська гімназії, торгівельна академія, вчительська гімназія. Про рівень цих навчальних закладів свідчить той факт, що їх закінчували перший ректор Петербурзького університету Михайло Балудянський, директор Ніжинського лицю Іван Орлай, російські літератори – брати Кукольники, Юрій Гуца-Венелін – відомий славіст та багато інших.

Виходячи з практики кращих навчальних закладів Європи, тут

проводилася велика краєзнавча робота серед студентів. Практичні роботи часто проводилися на природі, серед древніх стін замків, палаців. Регулярно семінаристи духовних семінарій, поряд з іншими студентами, відвідують релігійні святині краю і сусідніх регіонів. Наші дослідження показали, що саме освітянський туризм розвивався найдинамічніше в кінці XVIII на початку XIX ст. Стала розвиватися школа закарпатського живопису, особливо пейзажного, з виїздом на натурні зарисовки. І поруч з натуралістами, закарпатські краєвиди відвідує величезна кількість майбутніх майстрів пензля. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що шкільний, гімназійний туризм став наймасовішим і посприяв його популяризації в краї. Незабаром і в рядових школах здійснюються перші організовані походи, подорожі на природу, до визначних пам'яток краю і не тільки. Наприклад, церква організує паломницькі екскурсії до святинь Закарпаття: монастирів Мукачева, Малого Березного, Марія Повча, Почаєва та інших. Студентів та учнів вивозять познайомитись з Віднем, Братиславою, Будапештом, Львовом.

Традиційно наш регіон був багатоконфесійним, і тут завжди мирно проживали католики і протестанти, православні і греко-католики, іудеї та інші. Центри паломництва у них були в різних місцях, країнах. Так, ті, що були «під Папою», їхали на Прощу до Ватикану, інші - в Костянтинополь, а іудеї, яких наприклад в Мукачеві було до 48 %, любили їздити на Святу Землю. Часто організаторами таких поїздок були самі священики, які відбирали учасників і самі супроводжували ці групи. Достеменно відомо, що на чолі таких груп побували як головний рабин краю Лазар Шпіро, так і греко-католицькі єпископи М. Балудянський, В. Довгович, П. Гебей. Релігійний і особливо паломницький туризм приживаються в Закарпатті надовго і сьогодні теж займають визначне місце серед інших видів туризму.

Але жителі краю входили в тривожне XX ст. з своїми світовими війнами, які на жаль не минули і наш край. Перестала існувати Австро-Угорська імперія, і Закарпаття згідно Сен-Жерменського договору стало частиною буржуазної Чехословаччини. На сьогодні всі дослідники історії туризму Закарпаття визнають, що для туризму це були роки справжнього ренесансу. Масово вивчаються і прокладаються пішохідні маршрути по гірських районах краю, проводиться обладнання стоянок, туристичних притулків, маркуються і позначаються маршрути, розчищаються стежки в горах і на полонинах.

Розвитку в'їзного туризму на землях Підкарпатської Русі приділяється увага всіма європейськими країнами. Саме так називався наш край в складі Чехословаччини між світовими війнами. Рекламу в туризмі завжди була рушійною силою, а в цей час постала не обхідність прорекламувати нову державу, яка недавно з'явилася на карті - Чехословаччину. Великою популярністю користуються путівники, де розміщуються фотографії, карти-схеми, розклад руху поїздів, автобусів, місцезнаходження готелів, приютів, гостьових кімнат, місць харчування. Такий путівник, де в спеціальному розділі розміщена інформація про туристичні можливості на Підкарпатській Русі, готує міністерство закордонних справ Чехословаччини в 1925 р.

Велику увагу було приділено опису маршрутів. Наприклад, маршрут № 288 Кошице – Чоп – Ясіня; № 282 Чоп – Ужгород – Ужок і т.д. Було дано рекомендації, як приймати вітчизняних туристів і що зробити для популяризації в'їзного туризму, як організувати надання додаткових туристичних послуг, в тому числі виготовлення та продаж сувенірів, про необхідність підготовки кадрів для туризму, а саме екскурсководів, провідників, розбудови контрольно-рятувальної служби, роз'яснення місцевим жителям про особливий підхід до іноземних туристів. Багато з того путівника є актуальним і сьогодні, а підняті проблеми заслуговують нашої постійної уваги. Підхід до цієї справи зі сторони офіційної Праги приніс свої результати. Різко зріс обсяг туристичних послуг як серед вітчизняних туристів, так і серед іноземців. Почали приводити в порядок пам'ятники історії і архітектури, розроблені туристичні маршрути уміло були прокладені серед перлин краю: Синевірського озера, водопаду Шипот, високогірних полонин, біля місць випасу отар з можливістю їхнього відвідання, самостійного приготування місцевих страв, ознайомлення з етнокультурою краю. Один з приїжджих, письменник Іван Ольбрахт, написав книгу про останнього закарпатського опришка Миколу Шугая. Книга, а пізніше і фільм, знятий за її мотивами, принесли гірському краю всесвітню популярність – в десятках країн дізналися про ці події нашого краю. Ще і сьогодні туризму регіону «приносить дивіденди» образ Миколи Шугая.

Треба відзначити велику увагу, яка приділялась молодіжному туризму. В школах, гімназіях, семінаріях, в торгівельній академії створювалися гуртки красназавців, проводилися різні конкурси, ігри, зльоти. Великої популярності досяг рух скаутів, через який пройшла

значна частина сьгоднішніх ветеранів. Безумовно, все це дало позитивні результати у вихованні любові до природи, рідного краю, свого народу.

Але на Європу наступали часи другої світової війни і безумовно для туризму це були трагічні часи, тому що він може існувати тільки в мирний час, коли люди думають про душевний спокій. У післявоєнні роки помінявся статус нашого краю – Закарпаття стало частиною України, і була створена нова Закарпатська область. Для багатьох жителів Радянського Союзу це була невідома територія, із загадками на кожному кроці. На жаль, при розбудові туризму на Закарпатті владою було допущено дуже багатьох помилок. Замість того, щоб вивчити позитивний досвід крайового туризму, який склався історично, і взяти від нього найкраще, пішли іншим шляхом. Шляхом копіювання схеми побудови радянського довоєнного туризму, зі своєю ідеологічною складовою. І все це – без врахування особливостей Закарпаття, його історії, менталітету людей. При дослідженні цього питання ми прийшли до висновку, що однією з важливих помилок стало тотальне звільнення всіх колишніх працівників туристичної галузі – незважаючи на їхній великий професійний досвід. Виходячи з цього, можна прогнозувати наступну помилку влади – до керівництва туризмом прийшли непрофесійні працівники. Але вони відповідали ідеологічним вимогам нової влади, а ще з довоєнних років туризм і екскурсійна діяльність були визнаними як ідеологічна робота.

Не меншу шкоду принесла і мілітаризація регіону – практично 90% території були заборонені для відвідання іноземними туристами, вітчизняним теж обмежили доступ до багатьох місць. Було заборонено показувати і вести розмову про багато об'єктів культового значення, палаців, справедливу історію замків, міст і сіл потрібно було подавати згідно вимог ідеологічних служб. Туристи жили в готелі «Латориця» м. Мукачева і бачили церкву та корпуси жіночого православного монастиря, а екскурсивод мав робити вигляд, що його немає. Таких прикладів було дуже багато, і все це безумовно гальмувало розвиток туризму в регіоні. А якщо додати відсутність нормального житлового фонду, знищеної туристичної інфраструктури, відсутність професійно підготовлених кадрів, то висновки про перспективи розвитку туризму будуть дуже несприятливими.

Треба відмітити, що абсурдність стану речей в туризмі зрозуміли в центрі і протягом 1960-х рр. було прийнято ряд постанов, що дозволи-

ли зрушити з місця розвиток туризму не тільки в країні, але і в Закарпатті. Відкрилися представництва «Інтуристу», «Супутника», в 1962 р. було створено Центральну раду з туризму та екскурсій ВЦРПС, яка незабаром стала головним відомством з організації внутрішнього туризму. Було організовано підготовку кадрів для туризму з різних спеціальностей. В Закарпатті відкриваються туристичні бази в містах: Ужгороді, Мукачеві, Хусті, Рахові, Ясінях, Міжгір'ї, Волівці, Усть-Чорній. Були розроблені пішохідні, екскурсійні маршрути, особливу увагу приділяють маршрутам вихідного дня для працюючого населення.

Відкриваються бюро подорожей та екскурсій в Ужгороді, Мукачеві, Хусті і Рахові, через які обслуговуються на маршрутах десятки – сотні тисяч екскурсантів. Закарпаття стає популярним і серед подорожуючих туристичними потягами. Приймалися потяги з Владивостока і Душанбе, Москви і Талліна. Сотні тисяч людей мали змогу познайомитися з Закарпаттям, і багато місцевого населення брало участь у різних поїздках та екскурсіях.

Виходячи з настанов, туристичні організації тісно співпрацювали з навчальними закладами, погоджували свої програми. Для організацій екскурсій та подорожей виділяли в шкільній програмі спеціальну кількість днів. Під патронатом туристичних підприємств проводилися туристичні зльоти і змагання. Всі ці заходи, а також відносно низькі ціни зробили туризм масовим, всенародним і доступним для багатьох. Стрімко зростали обсяги, і бюро подорожей та екскурсій Закарпаття, особливо Мукачівське БПіЕ, регулярно ставало кращим в Україні. В роки перебудови спостерігався невеликий спад відразу після Чорнобильських подій, але потім швидко було досягнуто попередніх результатів. В цей час полегшили виїзд за кордон для туристів і дозволили займатися відправкою в колишні соціалістичні країни і профспілковим туристичним організаціям. Треба признатись, це був далеко не екскурсійний виїзний туризм, а більше бізнесовий, але результати говорять за себе – у 1988 р. при населенні м. Мукачева 85 тис. осіб туристичні підприємства обслужили більше 300 тис. екскурсантів за рік. Після розвалу СРСР туризм почав занепадати. Першою причиною були економічні негаразди, другою – порушення роками налагоджених зв'язків. Головним для народу було вижити, перебути ці складні часи, знайти себе в нових умовах.

Особливо важкі часи наступили для профспілкового туризму,

«Супутника», «Інтуриста», для великих транспортних підприємств. Вони не зуміли, а деколи і не хотіли перебудовуватися на нові умови обслуговування, коли клієнт був завжди правий, став вибагливим, прискіпливим. Багато з потенційних клієнтів вже побували за кордоном і мали з чим порівнювати готельно - ресторанний сервіс там і на батьківщині. Другим чинником був різкий зріст цін на всю лінійку обслуговування, і якщо при СРСР путівки були дешевими за рахунок дотацій профспілок, соцстраху, то зараз за все клієнт мав платити сам і набагато більшу ціну.

В цих складних умовах почали відкриватися приватні туристичні підприємства, бюро подорожей, деякі жителі почали будувати міні-готелі, відкривати приватні садиби за програмою зеленого туризму. Сталися позитивні зрушення і в громадському харчуванні, транспортному обслуговуванні, в організації ринку додаткових послуг – відкрилися гірськолижні витяги, прокатні пункти, SPA-салони, послуги Welnes, кінні клуби.

В області зрозуміли, що потрібно рухатись далі, придумати якісь нові заходи для задоволення потреб туристів. І як це часто буває, згадали про своє коріння. Закарпаття – багатонаціональний край з древніми традиціями, неповторною культурою. Розробили вдалу програму і почали відроджувати позабуті свята, культурні та церковні заходи. Так, багато в нашій історії і повсякденному житті пов'язано з вирощуванням, збором винограду, виготовленням вина, його зберіганням. Самі ці факти підказували нам організувати фестивалі: Червоного вина, Білого вина, Божоле, Фестиваль меду і вина, Свято виноградарів та виноробів, Сюреті бал (бал виноробів) та інші. Але в нас шанують і традиційні страви, і ми проводимо фестивалі: Бограча, Бринзи, Гуцульської ріпи, Леквару, Бичківських голубців, Берлибаського баноша, фестиваль різників, Червоної паприки. Вшановують на фестивалях пастухів, вівчарів, лісорубів, ковалів. Треба відмітити і масовість цих заходів, і надзвичайно приємним фактом є зростаюча кількість молоді на цих фестивалях. Вони залюбки носять національний одяг, співають пісні своїх предків, підтримують багатовікові традиції. На нашу думку, маючи таку кількість різних анімаційних заходів, ми можемо збільшувати кількість туристів в Закарпатті, яких важко задовольнити застарілим підходом в організації відпочинку – за свої кошти, часто не малі, він вимагає чогось нового, захоплюючого, характерним тільки для цього регіону.

Але це стосується і екскурсійних програм, які мають бути новими, по тим місцям, де раніше вони не могли бути з різних причин. Так, дуже популярними стали екскурсійні маршрути: «По церквам і монастирях Закарпаття», «Шедеври дерев'яної архітектури», «В гості до пастухів», «Букові праліси в списках ЮНЕСКО» та багато інших. Успіх буде тільки в тих підприємств, які ретельно вивчають попит, ринок, мають професійний зріст. В іншому разі, – перед ними неприємний досвід бувших монополістів туризму – не зуміли перебудуватись відповідно до нових умов, не змінювали застарілі підходи в сфері організації та обслуговування туристів, і зараз бачимо закриті, або в кращому разі епізодично працюючі турбази в Волівці, Біласо-виці, Міжгір'ї, Мукачеві, Ясінях, Рахові.

При всіх цих проблемах, 5 тис. чол. зайнятих у сфері туризму та діяльності курортів мають вийти в 2011 р. на запланований обсяг наданих послуг в розмірі 310 млн грн., й обслужити при цьому 390 тис. чол. Зупиняйтесь і радіти цьому не можна, тому що дослідження наявного потенціалу дає набагато більшу перспективу. Так, вивчаючи динаміку кількості туристів, які відвідали Закарпаття за період 2004–2010 рр. бачимо зріст на 57 %. Відповідно обсяг наданих туристичних послуг збільшився майже у три рази, значно зросли відрахування до бюджетів всіх рівнів.

Не можна не радіти і тому факту, що значно зросла мережа санаторно-курортних, туристично-рекреаційних та готельних закладів. На сьогодні більш ніж 350 закладів чекає на гостей Закарпаття. Одночасно тут можна розмістити біля 20 тис. осіб, що на 30 % більше, ніж у 2004 р. Але в основному росте кількість невеликих готелів, пансіонатів. Держава, або потужний приватний бізнес на сьогодні подібні проекти не здійснює.

Для подальшого розвитку туризму і курортів у Закарпатській області розроблена обласна програма, яка детально вказує шляхи досягнення намічених цілей. Так, кількість обслуговуваних туристів в 2015 р. планують довести до 470 тис. чол., обсяг наданих послуг – до 390 млн грн., збільшити надходження до бюджетів усіх рівнів до 40 млн грн., і що дуже важливе для Закарпаття – збільшити число працюючих у цій сфері на 60 %.

Проаналізувавши цю Програму, ми зробили висновки про наявність додаткових резервів, проблем, які при позитивному вирішенні могли б підвищити результативність даної роботи:

1. Створити постійно діючу раду розвитку туризму в Закарпатті з залученням науковців вузів краю і практиків туризму;
2. Скласти повний перелік місць прийому з вказаними реально існуючими вузькими містами і шляхами їхнього подолання;
3. Залучити державні та обласні ресурси для масованої рекламної, постійно діючої компанії;
4. Звернути увагу органів влади на проблему якості автомобільних доріг, особливо на туристично популярних напрямках – озеро Синевір, водопад Шипот, Драгобрат, Усть-Чорна та інші;
5. Побудова біля доріг місць для зупинки автотуристів, подорожуючих на автотранспорті, автобусах;
6. Звернути увагу міністерства на відсутність прийнятого положення про роботу керівників пішохідного туризму, так як це затримує його розвиток;
7. Постійно звертати увагу не тільки на підготовку, але і на перепідготовку спеціалістів туристичної галузі – менеджерів, екскурсоводів, гідів–перекладачів;
8. Постійно використовувати можливості по збільшенню прийому іноземних туристів перш за все з прикордонних держав, залучати туристів з віддалених держав, де дуже мало знають про нас, про Україну.

Це далеко не повний перелік всіх проблем і шляхів їхнього вирішення. Але, на нашу думку, перспектива покращення роботи туристичних закладів є, – ресурси це зробити дозволяють, і розуміння необхідності нашої справи для всебічного розвитку людини ХХІ ст. має принести свій результат.

ТЕНДЕНЦІ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО РЕГІОНУ У СКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ І СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

О.І. Кейван

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Постановка проблеми. Сучасний розвиток економічних відносин характеризується глобалізаційними процесами у всіх сферах економіки, в тому числі і туризмі. Сьогодні багато науковців визначають туризм як феномен ХХІ ст. Це пов'язано з його динамічним розвитком

і прибутками які приносить він. Про глобальність туризму та пріоритетність у світовій економіці свідчать досить значні доходи від туризму, що складають 8 % світового експорту і 30 % міжнародної торгівлі послугами, та щорічне зростання світових туристичних потоків на 4–5 % [5; 8]

Туризм є однією з найперспективніших галузевих напрямків активізації економічного розвитку. Розвиток туристичної галузі як високоприбуткового сектору економіки є важливим чинником соціального розвитку та культурного піднесення України при збереженні її самобутності та національної суті, гармонійної інтеграції України у європейську та світову спільноту. Разом з економічним піднесенням України, розбудовою туристичної інфраструктури, розвитком транспортних систем туризм стане джерелом не тільки надходження іноземної валюти, але і створення нових робочих місць. Таким чином, тенденції розвитку туризму мають позитивний характер. Зростаючий інтерес туристів до інших культур, велика кількість реклами, доступність інформації сприяють збільшенню можливостей спілкування між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенням економічних проблем з туризму займаються багато як вітчизняних так і зарубіжних науковців. Зокрема в Україні можна виділити таких вчених-економістів з проблем туризму, як В. Худо, М. Мальська, М. Рутинський, з зарубіжних – Р.-К. Мілл, М. Фролова, М. Кабушкін і ін.

Мета дослідження. Дослідити місце туризму на регіональному, національному ринках, проаналізувати тенденції і перспективи розвитку.

Викладення основного матеріалу. Туризм на початку ХХІ ст. характеризується як один з видів економічної діяльності, що стрімко і динамічно розвивається, випереджаючи за темпами зростання доходів нафтовидобуток і автомобілебудування. Ця галузь забезпечує десяту частину світового валового продукту. Феноменальний успіх туризму полягає в тому, що в його основі лежить задоволення постійних людських потреб і потягу до пізнання навколишнього світу. Туризм охоплює широкий діапазон видів діяльності: економічної, соціальної, обслуговуючої, послуги туроператорів і турагентів [4; 5].

У сучасних умовах розвитку України в кожній галузі відбувається пошук нових шляхів і методів виробництва, здійснюється аналіз сучасного стану, окреслюються перспективи на майбутнє. Ці процеси

відбуваються також й в туристичній галузі, яка спрямована на отримання прибутку через задоволення туристичних потреб населення, надання йому різноманітних туристичних послуг у вигляді житла, харчування, транспортного й екскурсійного та іншого сервісу. Розвиток туризму в економіці регіону особливо актуальний, оскільки саме завдяки туризмові можна поліпшити соціально-економічну ситуацію в регіоні. Сфера туризму підтримує майже 50 суміжних галузей та створює додаткові робочі місця. Один турист дає роботу 10 особам. Створення одного робочого місця в туризмі в 20 раз дешевше, ніж у промисловості. У широкому розумінні туристичну галузь можна визначити як міжгалузевий комплекс, який включає транспортні та туристичні підприємства; підприємства, пов'язані з туризмом (капітальне і дорожнє будівництво, підприємства комунального і готельного господарства, зв'язку та ін.); широку сферу послуг, якими користується турист. Туризм має стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення місцевого бюджету. В багатьох країнах та регіонах світу таких як Іспанія, Греція, Швеція туризм є основним джерелом прибутку. Нажаль, в нашій країні туристична галузь не завжди сприймається як галузь економіки, а частіше асоціюється зі спортом, культурою і розвагами. Інтерес до проблем розвитку туристичної галузі як на макро-, так і на мікрорівні з кожним роком зростає, що відображено у працях вітчизняних та зарубіжних вчених [1; 2].

Надходження від туризму у світі зросли у 300 разів за 50 років – з 2 млрд. дол. США у 1950 р. до 600 млрд. дол. США – у 2000 р. Дослідження Всесвітньої туристичної організації WTO дають можливість стверджувати, що тенденції росту туристичної індустрії будуть зберігатися і надалі. Так, за прогнозами WTO, доходи від туризму у 2010 р. складуть 1550 млрд. дол. США, тобто майже у 3 рази перевищать рівень 2000 р., а до 2020 р. прогнозується збільшення доходів до 2000 млрд. дол. США.

Якщо у 1950 р. у світі міжнародні подорожі здійснювали 25 млн осіб, то у 2000 р. – майже 700 млн У період з 2000 р. до 2020 р. прогнозується збільшення туристських прибутків на 200 %. За оцінками WTO питома вага туризму у створенні валового національного продукту країн світу в 2012 р. сягне 11–12 %. Сьогодні безпосередньо у сфері надання туристичних послуг зайнятий кожен 10-й працівник, а це понад 200 млн осіб. [8]

Статистичні дані засвідчують, що в останні роки майже всі регіони світу продемонстрували значне зростання туристичних потоків. Довгострокові перспективи розвитку галузі, незважаючи на світову економічну кризу залишаються оптимістичними.

Якщо говорити про Карпатський регіон України, то впевнено можна твердити, що він посідає перше місце в Україні за природним потенціалом, тобто для розвитку туризму є всі передумови. Незважаючи на це наші українці їдуть до сусідських Карпат в Польщу, Угорщину, Румунію, а також Туреччину, Єгипет, Болгарію. Унікальні природні ресурси могли б підняти регіон на одне з перших місць не тільки в Україні, але і в Європі. Проте існує низка невирішених питань, які гальмують розвиток туризму регіону, а це і недостатня кваліфікація кадрів, і незначні обсяги інвестицій як державних так і за кордону, і недосконалість чинного законодавства галузі, екологічні проблеми, пов'язані з роботою промислових підприємств, відсутність розгалуженої системи інформаційно-рекламного забезпечення діяльності галузі та туристичних представництв за кордоном, несприятливий візовий режим для іноземних туристів, податкове законодавство, що не сприяє вкладенню інвестицій в інфраструктуру туризму та санаторно-курортний комплекс, недоліки в системі регіонального управління, необхідність передання частини повноважень органам місцевого самоврядування тощо. Необхідно зазначити, що в умовах кризи туризм – це найменш ризикована і найбільш перспективна з економічної точки зору сфера вкладання державних інвестицій, яка є реальним джерелом зростання ВВП та надходжень до бюджету. Розвиток туризму дозволить створити додаткові робочі місця в регіоні (що є характерною проблемою для нього). Але якщо умови надання послуг не зміняться, місцевим курортам ніколи не виграє в конкурентній боротьбі за споживача. Ряд проблем, які були вказані вище і проблема якості послуг є проблемами галузі, які потрібно вирішувати на державному рівні, а на регіональному і локальному рівнях повинна ефективно працювати і взаємодіяти «тріада» бізнес-наука-влада. Тоді, можуть відбутися зрушення у вирішенні цих проблем. [3, 8]

Важливими чинниками, які в подальшому впливатимуть на розвиток ринку туризму є демографічні зміни, матеріальний і соціальний стан населення, рівень освіти, тривалість відпустки, професійна зайнятість тощо.

Наразі в Івано-Франківському регіоні туристична діяльність перебуває у стадії розвитку і реформування. Ринок послуг є нестабільним. Наявні в області ресурси використовуються не повністю, близько 7-10%. Хоча прогнози з туризму оптимістичні, проте ситуація, як свідчить статистика не є насправді такою. Починаючи з 2006 року обсяг туристичних потоків різко скоротився. І хоча з 2007 р. йде збільшення туристів, проте цифри далеко невітніші. Більш детально про це мова буде йти нижче.

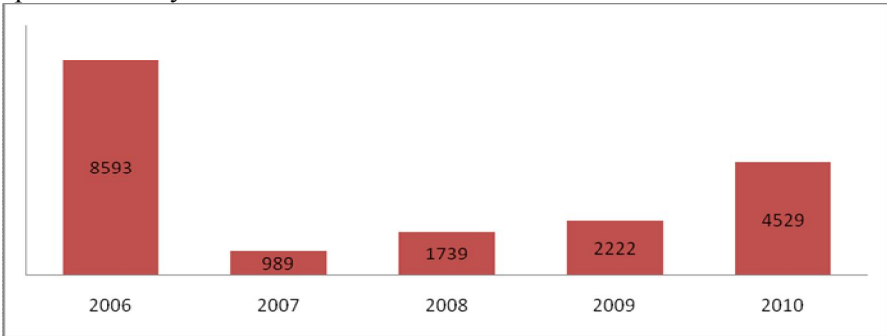

Рис. 1. Динаміка потоку в'їздного туризму за 2006–2010 рр.

Як бачимо стан в'їздного туризму є доволі нестабільним, кількість відпочиваючих в 2006 році дорівнювала 8593 особи, а вже наступного 2007 р. зменшилася практично в 10 раз (на 7604 особи, 90 %). Далі спостерігаються тенденції нарощування кількості прибулих з 989 чол. обсяг зріс до 4529, тобто в 4,5 рази. В 2010 р. в порівнянні з 2009 р. кількість туристів виросла на 2307 чол. (50,9 %). [7]

Збільшення кількості в'їздних туристів у 2010 р. відбулося за рахунок зростання кількості поїздок з метою відпочинку і дозвілля, спортивно-оздоровчого туризму і службово-ділових поїздок з наступних країн: Росія – 43,2 % (1933 чол.), Білорусія – 20,1 % (896 чол.), Румунія – 4,2 % (188 чол.), Литва – 2,4 % (98 чол.), Польща – 2,3 % (96 чол.), Німеччина – 2,04 % (91 чол.), США – 1,3 % (61 чол.), Австрія – 1,25 % (56 чол.), Латвія – 1,01 % (45 чол.).

Далі йдуть країни, які займають в обсязі потоку менше 1 %, це є: Франція – 0,8 % (36 чол.), Чеська республіка – 0,76 % (34 чол.), Італія – 0,76 % (34 чол.), Естонія – 0,7 % (32 чол.), Індія – 0,6 % (28 чол.), Азербайджан – 0,45 % (20 чол.), Сполучене Королівство – 0,45 % (20 чол.), Іспанія – 0,45 % (20 чол.), Люксембург – 0,3 % (12 чол.), Казахстан – 0,2 % (10 чол.), Ізраїль – 0,2 % (10 чол.), Вірменія – 0,2 %

(9 чол.), Туреччина – 0,17 % (8 чол.), Об'єднані Арабські Емірати – 0,17 % (8 чол.), Бельгія – 0,17 % (8 чол.), Швейцарія – 0,1 % (5 чол.), Аргентина – 0,1 % (4 чол.), Канада – 0,1 % (4 чол.), Тайвань – 0,1 % (4 чол.), Ліхтенштейн – 0,1 % (4 чол.), Ірландія – 0,15 % (4 чол.), Ірак – 0,1 % (4 чол.), Португалія – 0,1 % (4 чол.), Узбекистан – 0,1 % (4 чол.), Киргизстан – 0,1 % (4 чол.), Туркменістан – 0,04 % (2 чол.), Болгарія – 0,04 % (2 чол.), Грузія – 0,04 % (1 чол.), Словенія – 0,04 % (1 чол.) [6; 7]

Рейтинг країн прибуття туристів в 2009 р.: Росія – 33,2 % (739 чол.), Білорусія – 20,2 % (450 чол.), Молдова – 20,2 % (450 чол.), Польща – 3,7 % (83 чол.), США – 2,6 % (59 чол.). **Рейтинг за 2010 р.:** Росія – 43,2 % (1933 чол.), Білорусія – 20,1 % (896 чол.), Румунія – 4,2 % (188 чол.), Литва – 2,4 % (98 чол.), Польща – 2,3 % (96 чол.).

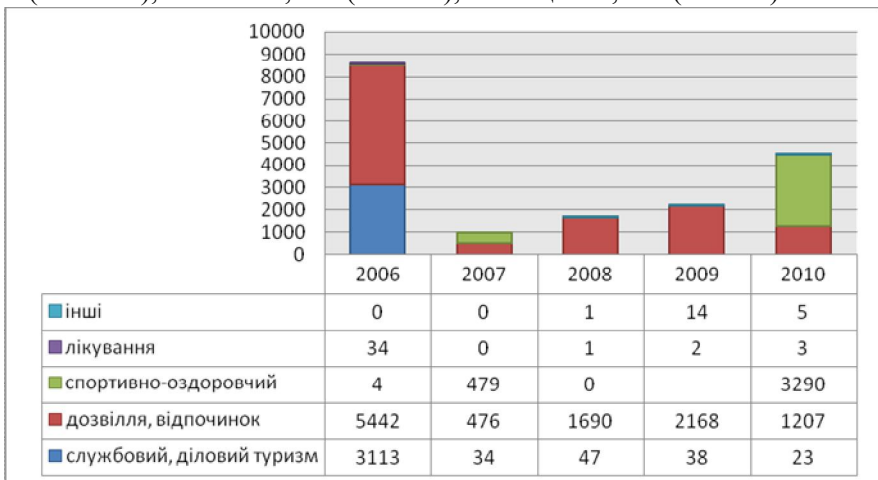

Рис. 2. Динаміка туристичного потоку регіону за метою відвідування за 2006–2010 рр.

Зміни в мотиваційній структурі в'їзного потоку на 2010 р.:

- Інші – -9 (-64,3%);
- Лікування – 1(33,3%);
- Спортивно-оздоровчий – 3290 (100%);
- Дозвілля, відпочинок - -963 (-55,5%);
- Службовий, діловий туризм – -15 (-60,5%).

Із загального обсягу тур потоку туроператорами було обслуговано – 4453 чол. (98,3 %), турагентами – 75 чол. (1,7 %). З яких діти (до 14 р.) – 172 особи; підлітки (15–17 р.) – 3 особи; молодь (18–28 р.)

– 2 осіб. Кількість туро днів наданих туристам – 5530.

Динаміка виїздного туристичного потоку характеризується наступними тенденціями (рис. 3).

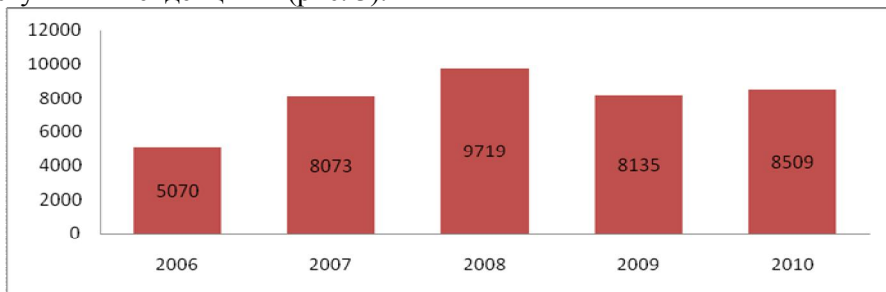

Рис. 3 Динаміка виїздного потоку з України за 2006–2010 рр.

Динаміка виїздного потоку є хвилеподібною. У 2010 р. кількість осіб, що виїздили на відпочинок за кордон склала 8509 осіб. В порівнянні з 2009 р. дана цифра збільшилася на 386 осіб (4,5 %) [7].

Далі розглянемо кількісний розподіл вітчизняних мандрівників по країнах відвідання. Отож в 2010 р. основними точками відпочинку були наступні: Туреччина – 3067 чол. (36%), Єгипет – 1456 чол. (17,1 %), Болгарія – 1399 чол. (16,4 %), Польща – 910 чол. (10,7 %), Угорщина – 460 чол. (5,4 %), Чехія – 318 чол. (3,7 %), Югославія – 254 чол. (3 %) Хорватія – 223 чол. (2,6 %).

Країни, які займають в тур потоці менше 1 %: Словаччина – 67 чол. (0,8 %), Греція – 49 чол. (0,57 %), Австрія 43 чол. (0,5 %), Туніс – 40 чол. (0,47 %), Італія – 35 чол. (0,4 %), Франція – 34 чол. (0,4 %), Ізраїль – 31 чол. (0,36 %), Об'єднані Арабські Емірати – 25 чол. (0,29 %), Німеччина – 18 чол. (0,2 %), Шрі-Ланка – 16 чол. (0,18 %), Росія – 14 чол. (0,13 %), Таїланд – 10 чол. (0,1 %), Сполучене королівство – 9 чол. (0,1 %), США – 5 чол. (0,06 %), Кіпр – 5 чол. (0,06 %), Індія – 4 чол. (0,05 %), Швейцарія – 2 чол. (0,02 %), Фінляндія – 2 чол. (0,02 %), Куба – 2 чол. (0,02 %), Норвегія – 2 чол. (0,02 %), Іспанія – 2 чол. (0,02 %), Мексика – 1 чол. (0,01 %).

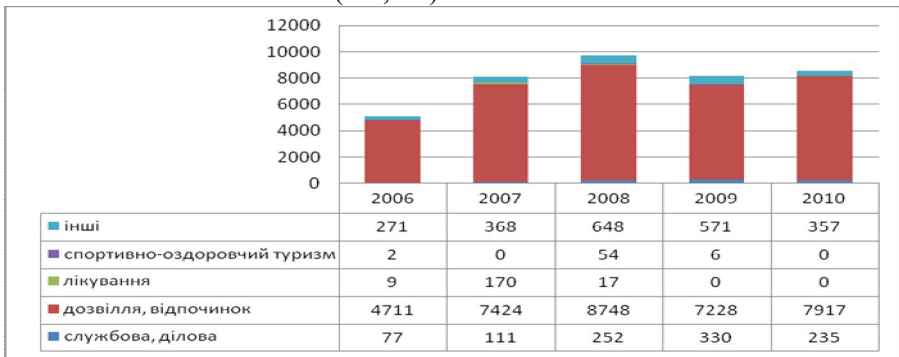
В структурі виїздного потоку не відбулося змін щодо пріоритетності місць відпочинку, але змінилася деяка кількість відвідувачів. Туреччина як в 2009 так і в 2010 р. була лідером відвідувань з Івано-Франківського регіону, проте потік туристів в порівнянні з 2009 р. скоротився на 407 чол. (11,7 %). Незважаючи на внутрішні політичні негаразди в Єгипті потік туристів в порівнянні з 2009 р. збільшився на 106 осіб (7,8 %). Польща втратила кількість відвідувачів на 151 чол.

(14,2 %). Також збільшилась кількість поїздок в Угорщину, Чехію, Югославію відповідно на 115 (25 %), 27 (8,5 %), 53 (20,9 %), і зменшилась до Хорватії на 69 (23,6 %) [7].

Основними цілями відвідування закордонних країн були: дозвілля і відпочинок – 7917 чол. (93 %), службові і ділові поїздки – 235 чол. (2,8 %), інші види відпочинку – 357 чол. (4,1 %) (рис. 4).

Зміни в структурі мотивації на 2010 р.:

- Службовий, діловий – -95 чол. (-29,8 %);
- Дозвілля, відпочинок – 689 чол. (9,5 %);
- Спортивно-оздоровчий туризм – 0 (-100 %);
- Інші – -214(-37,5%).

Із загального обсягу тур потоку туроператорами було обслуговано – 2635 осіб (31 %), турагентами – 5874 осіб (69 %). З яких діти (до 14 р.) – 873 особи; підлітки (15–17 р.) – 218 осіб; молодь (18–28 р.) – 1018 осіб. Кількість турс днів наданих туристам – 79466 [6].

Висновки. Можна зробити висновки, що туризм є важливим об'єктом для подальшого вивчення та дослідження, оскільки з кожним роком дана галузь набуває все більших пріоритетів, а його тенденції розвитку суттєво впливають на основні макроекономічні показники як прямо так і побічно, сприяють добробуту населення, формують інвестиційний потенціал регіону. Зважаючи на вищевикладене і проаналізоване, слід зазначити, що ключовою основою розвитку туризму можна визначити створення конкурентоспроможного на міжнародному ринку туристичного продукту, який здатен максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та захист їхніх соціально-економічних інтересів за збереження екологічної рівноваги та

історико-культурного довілля, враховуючи світовий досвід розвитку туризму. В цьому контексті гостро постає питання комплексної оптимізації процесів взаємодії туризму і культури за рахунок використання культурної спадщини, музеїв, театрів та інших об'єктів.

Література

1. Амирханов М.М. Экономические проблемы развития рекреационных регионов / М.М.Амирханов, А.А.Татаринов, А.Д.Трусов. – М.: Экономика, 1997. – 142с.
2. Балабанов И.Т. Экономика туризма: Уч.пос. / И.Т. Балабанов, А.И.Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 339 с.
3. Самарцев Е. Туризм как основа устойчивого развития в Карпатах в летнем сезоне – основные принципы и пути развития / Е. Самарцев // Ресторанный и гостиничный бизнес. – 2006. – № 2. – С. 10–21.
4. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональні проблеми управління природокористування. – Львів. – 2010. – Вип. 2(82).
5. Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій / Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції / [Редкол.: відп. ред. В.С. Кравців]. – Львів: ІРД НАНУ, 2006. – 196 с.
6. Статистичний збірник, «Регіони України». – 2010.
7. Статистичний щорічник Івано-Франківської області / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – 2004–2009.
8. Шкарлет С.М. Економіка та управління національним господарством / С.М.Шкарлет, О.М.Кальченко. – К., 2009.

РЕКРЕАЦІЙНА ОЦІНКА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ДАВНІЙ ГАЛИЧ»

Н.М. Кіндрачук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Україна безмежно багата цінними історико-культурними пам'ятками, які насправді перевищують своєю різноманітністю інші розвинені держави, однак вони залишаються невідомими не тільки для іноземців, а й для багатьох українців. Розвиток туристичної індустрії в Україні спрямований головним чином на вивіз туристів за кордон, що реально означає втрату капіталу для держави та подальше ускладнення сучасної соціально-економічної ситуації.

У зв'язку з цим важливим завданням науковців є проведення комплексних досліджень, основою яких має стати вирішення проблем збереження та використання національної, історико-культурної спадщини, зокрема Національного заповідника «Давній Галич», відновлення старих і стимулювання діяльності нині існуючих рекреаційних об'єктів, підняття престижу внутрішнього та міжнародного в'їзного туризму. З огляду на вище сказане, дана тема на сьогоднішній день є надзвичайно актуальною і вимагає особливого підходу у вивченні.

Проблема дослідження рекреаційної оцінки історико-культурного потенціалу Національного заповідника «Давній Галич» частково висвітлена в працях О. Мацюка [5], М. Костика [3], І. Драбчука [2], Л. Крушельницької та І. Поповича [4] та ін. Однак, в науковій літературі дана тема до кінця не вивчена. Це дає можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

В центрі уваги даної статті – всебічне дослідження сучасного стану та перспектив використання історично-культурної спадщини національного заповідника «Давній Галич», її рекреаційної оцінки, значення історико-культурних ресурсів для формування територіально-рекреаційного комплексу досліджуваного регіону.

Національний заповідник «Давній Галич» – один з провідних пам'яток охоронних закладів в Україні. Створений на базі комплексу пам'яток історії та архітектури столяного міста галицьких та галицько-волинських князів XII–XIII ст., він зберігає для сьогоднішнього і прийдешніх поколінь духовні та матеріальні скарби культури колись могутніх та процвітаючих князівств, які залишили глибокий слід в історії цілої Русі-України.

Сьогодні в межах княжого міста XII–XIII ст. під охороною держави перебуває 118 пам'яток археології, 15 пам'яток історії та культури, 10 пам'яток архітектури XII–XVII ст., чотири історико-ландшафтні заповідні зони тощо [3, с. 78].

До визначних пам'яток сакрального мистецтва Галича та його околиць належать: церква Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії XVI ст., храм Св. Пантелеймона XII ст., костел кармелітів у с. Більшівці (XVIII ст.), Успенська каплиця XV ст. (Св. Василя), найстаріша церква XVIII ст. Галицького району в с. Бишеві та ін.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії побудована у 1586 р. місцевим боярином Марком Шумлянським. Це був чотирьохстовпний, трьохапсидний храм, що мав титул катедрального собору.

Під час нападу кримських татар у 1676 р. церква була, пошкоджена і тільки у 1702 р. реставрована. Друга реставрація відбулася за часів панування Австро-Угорщини у 1815–1824 рр. При кінці ХХ ст. науковцями проводились дослідження храму і у 1975 р. було вирішено в його приміщенні відкрито філіал краєзнавчого музею [1, с. 13].

За князя Ярослава Осмомисла на Княжій горі було збудовано величний кам'яний Успенський собор ХІІ ст., який є ще однією прикрасою досліджуваної місцевості. Собор побудований із білого каменю пісковика, верх покритий свинцевою бляхою, підлога вимощена полив'яною керамічною плиткою мозаїчним способом, а фрагменти фрескового розпису та різьблені деталі свідчать про високу майстерність галицьких зодчих.

Фундамент собору розкопала у 1936 р. археологічна експедиція Наукового товариства імені Т. Шевченка під керівництвом Ярослава Пастернака. Цікавим є той факт, що детальні обміри фундаменту показали, що за розмірами (32,5 x 37,5 м. собор лише на півтора метра в ширину та довжину менший від знаменитої Софії Київської. У притворі собору археологи виявили кам'яний саркофаг із тлінними останками Ярослава Осмомисла [6, с. 67].

До найвизначніших пам'яток пізньобарокової архітектури ХVІІІ ст. даного регіону відноситься костел кармелітів у с. Більшівці. Його величавий силует творить своєрідний орієнтир у навколишній панорамі. Історія костелу тісно пов'язана з іменем коронного гетьмана М. Казановського, власника села Більшівці від 1617 р. Він, власне, і став фундатором будівництва дерев'яного костелу [7, с. 40].

Ще однією окрасою «Давнього Галича» є храм святого Пантелеймона на Виноградній горі в селі Шевченкове – єдина білокам'яна церква княжої доби, збудована у 1194 році князем Романом Мстиславовичем. Це монументальна творіння з взірцями білокам'яної різьби, рисунками та графіті на стінах. Тривалий час, від другої чверті ХV ст. споруда використовувалася як римо-католицький костел святого Станіслава, і лише у 1991 р. храм переосвятили в греко-католицький та повернули йому первісну назву.

В урочищі «Прокаліїв сад», досліджуваного регіону, з давніх часів до середини ХVІІІ ст., існував монастир з білокам'яним храмом св. Іллі. Своїми будівельними особливостями, плануванням і декором, собор ілюструє жваві взаємини галицької архітектурної школи із західно-європейським мистецтвом. На початку ХVІІІ ст. церкву св.

Іллі після татарського погрому з руїн підняв єпископ Йосиф Шумлянський. Через п'ятдесят років галицькі міщани ще раз пожертвували кошти на відновлення храму. На жаль святиня була приречена на загибель. Сьогодні до уваги екскурсантів пропонуються тільки фундаменти церкви та пам'ятний хрест.

Потрібно згадати і про музеї, якими багата дана місцевість. При в'їзді до Галича знаходиться єдиний в області Музей народної архітектури та побуту. Науковці розрізняють на території Прикарпаття чотири етнографічні регіони: Бойківщина, Гуцульщина, Опілля та Покуття. Отож, в музеї просто неба зібрано колекції матеріальної культури відповідних етнографічних груп ХІХ – початку ХХ ст. На території площею 4,5 га встановлено одинадцять автентичних архітектурних пам'яток, серед яких: дві гражди та типова гуцульська хата, опільська «мазанка» та кузня, покутська садиба та олійня, бойківська хата 1848 р. тощо [8, с. 102]. У кожній будівлі – типовий реманент, предмети побуту, одяг, прикраси, ікони. Ця старовина особливо приваблює вітчизняних та іноземних туристів.

Гості Галича мають змогу відвідати також єдиний в Україні Музей караїмської історії та культури. Експозиція музею знайомить відвідувачів із культурними та релігійними традиціями караїмів, суспільним та побутовим життям караїмської громади Галича.

Серед численних пам'ятників Галича та його околиць значну увагу туристів привертають пам'ятник-символ «Меч і Рало», пам'ятник королю Данилові Галицькому та «Княжа криниця».

Величний пам'ятний знак «Меч і Рало» споруджений на тому місці, де в княжі часи пролягала перша лінія оборонних валів Галицько-Волинської держави, в урочищі «Прокаліїв сад». Саме там встановлений символічний пам'ятний хрест на честь церкви Св. Пророка Іллі, яка була розібрана на початку ХІХ ст., хоча фундаменти її збереглися і до наших днів [3, с. 55].

Барельєфи пам'ятного знака відображають історичні події періоду становлення Галицько-Волинського князівства. Він є символом, єднання древніх історичних галицьких міст, назви яких викарбовано на мечі. На ралі зображені міфологічні персонажі, давньоруські воїни, орачі, літописець. Меч, встромлений в землю, символізує припинення воїн, Рало ж – увіковічне мирну працю хлібороба.

Окрасою досліджуваної місцевості є Пам'ятник королю Данилові Галицькому, який було відкрито у день святкування 1100-літнього

ювілею Галича. Скульптори старались показати в образі князя-переможця, який 1238 р., здолавши боярську опозицію, в'їхав у Галич та об'єднав знову галицькі та волинські землі.

Па північно-західному схилі Крилоської височини, за кількасот метрів від фундаментів Успенського собору споконвіків б'ють з-під землі холодні джерела, які несуть свої цілющі води до літописної річки Лукви. Небагато їх було на кам'яному, покритому шаром родючої землі, плато. Тому берегли ці джерела люди, що з давніх часів населяли дану місцевість, особливо піклувались про одне з них, яке і досі називається «Княжою криницею». Вода у ній цілюща, бо за переказами давала силу і насагу давньоруським воїнам, робила їх невразливими до ворожих стріл та мечів, а ще надавала їм впевненості у перемозі.

Таким чином, Національний заповідник «Давній Галич» вирізняється своєю неповторною красою, унікальними пам'ятками, мозаїкою архітектурних стилів, тут представлені всі типи будівель різних історичних періодів – від Княжої доби до середини ХХ ст. Однак, сучасний стан історико-культурної спадщини, досліджуваного регіону, далеко в не найкращому стані. Пам'ятки потребують реставрації та відновлення, але за браком фінансування, це виконати практично неможливо. Коштів, які приносить діяльність цих пам'яток замало, щоб розпочати хоча б найменші відновлювальні роботи. Багатьом історико-архітектурним об'єктам потрібна музеєфікація, яка б сприяла перетворенню комплексу на туристичний об'єкт. Паралельно доцільно консолідувати зусилля щодо відродження й рекламно-інформаційної популяризації масового соціального туризму. У державі щороку розробляється кілька програм зі збереження історико-архітектурної спадщини, але практично жодна з них реально не діє. При цьому держава продовжує створювати нові програми та приймає нові рішення.

Література

1. Бевз М. Успенський собор давнього Галича: історія вивчення, проблеми збереження та реставрації / М. Бевз. – Львів: Пам'ятки України. – 2001. – 45 с.
2. Драбчук І. Пристань віків. Статті про Галич / І. Драбчук. – Галич: інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2003. – 116 с.
3. Костик М. Історія княжого Галича / М. Костик. – Галич: інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2001. – 136 с.

4. Крушельницька Л. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза / Л. Крушельницька, І. Попович. – К: Наукова думка, 1992. – 193 с.
5. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України / О. Мацюк. – Львів, 1997. – 227 с.
6. Пастернак Я. Старий Галич: археологічно-історичні досліді у 1850–1943 рр. / Я. Пастернак. – Івано-Франківськ : Наукова думка, 1998. – 145 с.
7. Федунків З. Нові джерела про кармелітський костюл у Більшівцях / З. Федунків // Нова зоря. – 1996. – № 37. – С. 38–45.
8. Фіголь М. Історія Галича в пам'ятках мистецтва / М. Фіголь, О. Фіголь. – Львів: Світ, 1999. – 185 с.

ТРАНСПОРТНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТУРИСТІВ У ГАЛИЧИНІ (XIX – ПЕРША ТРЕТИНА XX СТ.)

В.М. Кланчук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

З точки зору організації інфраструктурного забезпечення рекреаційного процесу, одне з ключових місць належить транспортній системі. Розвиток туризму і транспорту тісно пов'язаний та взаємозумовлений процес. Адже загальноєвропейською тенденцією стало, що туризм як масове соціально-економічне явище, став наслідком виникнення і розвитку транспорту.

Головним залізничним вузлом Галичини був Львів, який займав вигідне географічне положення для всіх окраїн краю. Найважливішими залізничними лініями, що використовувалися для доставки туристів у різні частини Галичини, були: Варшава – Ковель – Рівне і Здолбунів – Могиляни – Київ; Варшава – Люблін – Львів – Станиславів – Снятин – Чернівці – Румунія; Краків – Перемишль – Львів – Терно-піль – Підволочиськ – Одеса [2]. Відгалуження цих основних залізничних ліній відходили далеко в гори, у деяких частинах гір до них примикали локальні вузькоколіїні залізниці.

Стандартні (широкі) залізниці мали наступні відтинки: Перемишль – Хирів – Загор – Лупків; Перемишль – Хирів – Самбір; Львів – Самбір – Сіянки; Львів – Стрий – Лавочне; Львів – Станиславів – Вороненка; Біла Чортківська – Станиславів – Стрий – Дрогобич – Самбір – Загор – Звардонь (з гілками: Долина – Вигода; Дрогобич – Борислав; Дрогобич – Трускавець); Львів – Потутори – Підгайці; Тернопіль – Березовиця – Копичинці – Вигнанка – Івані Пусте (з гілками: Березо-

виця Острів – Потутори; Копичинці – Гусятин; Терезин – Скала; Біла Чортківська – Заліщики; Тернопіль – Підволочиськ – Гримайлів); Львів – Ковель – Володимир – Ківерці; Львів – Сарни – Луцьк; Львів – Красне – Броди – Кременець – Острог – Рівне.

На всіх основних лініях та на маршруті Варшава – Ворохта у потягах були передбачені спальні вагони різних класів. Спеціальні туристські причепні вагони діяли на маршрутах, що з'єднували Варшаву з Трускавцем, Моршином, Заліщиками, Самбором, Ворохтою, Лавочним.

Важливим для туристів було відкриття у 1935 р. залізничної гілки Снятин – Кути через територію Румунії, до якої після Першої світової війни відійшла Буковина, та гілки Коломия – Заліщики через Ясенів Пільний та Стефанешти. Такі ж широкі колії з'єднували Коломию зі слободою Рунгурською, Долину з Вигодою та Новий Лупків з Тісною. Всі решта залізниці, що вели до курортних місцевостей і гір, були вузькоколійними та були збудовані, перш за все, для промислового використання, однак ними користувалися й туристи.

Загалом мережа вузькоколіюк була досить розгалуженою і мала такі гілки:

- Ворохта – Форешанка (14 км), що належала Державному тартаку у Ворохті; нею можна було потрапити на відроги Чорногірського хребта;
- Микуличин – Поляниця Чемегівська (19 км); належала Державному тартаку у Микуличині; вела в глибину Покутських Карпат та Запрутських Горганів;
- Надвірна – Рафайлова (33 км) з розгалуженнями: з Зеленої у долину Зелениці (16 км), з Зеленої до Хрипелів (5 км) і з Рафайлової до Довжинця (11 км); належала Державному тартаку у Надвірній; нею можна було добратися до Центральних та Скибових Горгани та вершини Братківська;
- Брошнів (станція на лінії Станиславів – Стрий) – Перегінське – Осмолода – Бруштури (60 км) з відгалуженнями: Перегінське – Пороги (14 км), Осмолода – долина р. Молода (16 км), Ризарня – долина р. П'єтрос (8 км); належала тартаку фірми Глезінгера і вела в глибину Високих Горганів;
- Брошнів – Рожнятів – Суходіл – Мучивка (36 км) з відгалуженнями: Луги – Лісна (20 км), Луги – Мелеціна (8 км); належала Державному тартаку у Брошневі і вела у Західні Горгани;

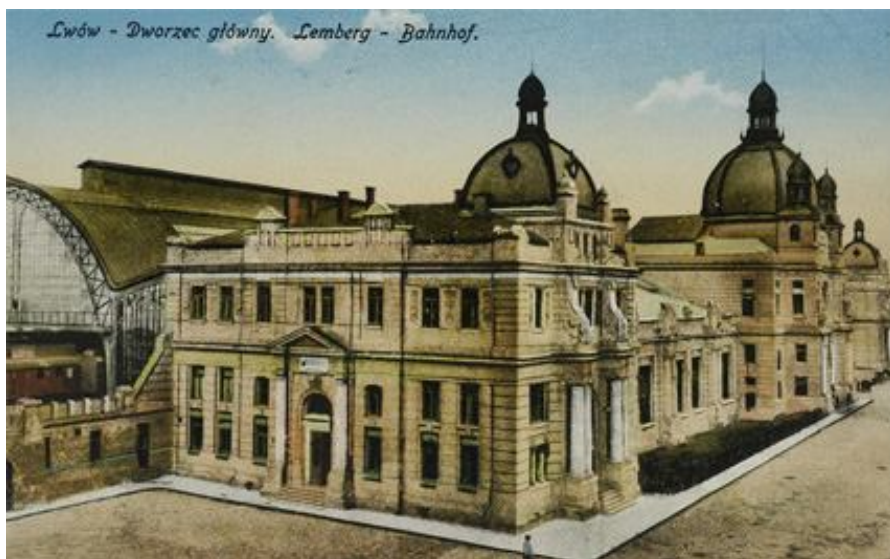
- Вигода – Людвиківка – Свіча (34 км), що належала тартаку фірми «Сільвінія» у Вигоді; провадила до Західних Горганів;
- Вигода – Мізунська Солотвина – Ялова (28 км); належала Державному тартаку у Вигоді, вела у Східні Бескиди;
- Болехів – Поляниця – Браза (35 км) з відгалуженням Тисів – Лужки (24 км); належала Державному тартаку у Болехові і вела до скель у Бубнищі та Східних Бескидів;
- Сколе – Козова (18 км) з відгалуженням Святослав – Бутивля (10 км); належала тартаку братів Грьоделів у сколе; вела у центральну частину Бещадів;
- Верхнє Синьовидне – Рибник – Мальмансталь (74 км) з відгалуженням Майдан – Зубриця (10 км); належала тартаку фірми «Годулла» у Верхньому Синьовидному; вела до центральної частини Бещадів та туристичного притулку у Мальмансталі;
- Турка – Ільник – Завадка (30 км); належала тартаку фірми «Годулла» у Турці і вела до центральної частини Бещадів;
- Сокільники – Ступосяни – Устеріки гірські (41 км); належала тартаку Адлерсберга у Сокільниках і вела у Бещади.

На теренах Галичини постійне державне автобусне сполучення діяло лише в Станиславівському воєводстві за маршрутами: Коломия – Городенка – Заліщики; Коломия – Делятин – Надвірна; Коломия – Яблунів – Космач; Коломия – Косів – Кути; Снятин – Косів – Кути. Ці маршрути мали важливе значення для туристичного освоєння Покуття та Гуцульщини.

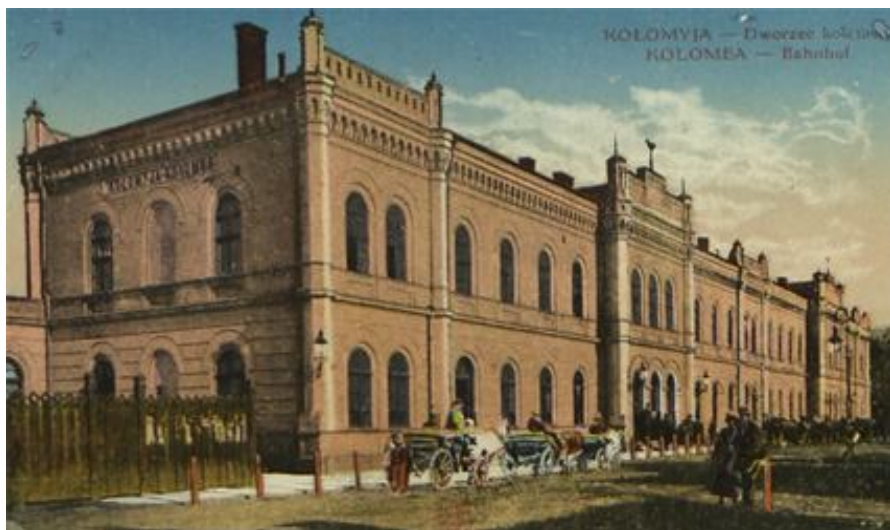
Звернемося до одного з найвідвідуваніших куточків Галичини – Гуцульщини, де пасажирські перевезення здійснювалися залізничним і автомобільним транспортом, однак ще часто використовувалися вози й сани, а також їздові коні. Організовувалися сплави – прогулянки туристів на плотах Черемошем та Тисою.

Для відпочинку у гірській місцевості найвигіднішими були такі залізничні лінії, як Львів – Станиславів – Ворохта – Великий Бичків, Львів – Коломия, Коломия – Делятин і Чернівці – Вижниця. З 26 грудня до 30 квітня, коли був найактивніший рух туристів і лижників, впроваджували два додаткових вагони (один вагон третього класу і один вагон мішаного другого-третього класів) з Варшави до Ворохти. На залізниці діяли різного типу знижки, зокрема, на квитки туристи-ні для членів туристично-спортивних товариств, а також на спеціальні поїзди для лижників, які організовувалися через Лігу сприяння туриз-

му. Інколи через пільги вартість доїзду до Східних Карпат досягала 25 % вартості звичайного квитка [3; 4; 5].

Залізничний вокзал у столиці Галичини – Львові

Залізничний вокзал у центрі Покуття – Коломиї

No. 230. Delatyn. Nowy dworzec kolejowy.

Вузлова станція та вокзал у бальнеологічному курорті Делятин

HREBENIW obok Skolego. Dworzec kolejowy.

Залізнична станція на курорті Гребенів

Залізнична станція на курорті Моршин

Nr. 33b. Jaremcze

Dworzec kolejowy

Залізнична станція на кліматичному курорті Яремче

Mikuliczyn.
МІКУЛІЧИН.

Dworzec kolejowy Дворець колієвий.

Залізнична станція на кліматичному курорті Микуличин

393. Worochta.

Dworzec kolejowy

Пасажирський вокзал і залізнична станція
на кліматичному курорті Ворохта

Автостанція на бальнеологічному курорті Щавниця

Вокзал на бальнеологічному курорті Любінь Великий

Великого значення для обслуговування пасажирів надавалося залізничним станціям і вокзалам. При них створювались інформаційні бюро, в яких приїжджий міг отримати відомості про житло, де можна

зупинитися на певний час, за яку оплату, тут же у павільйоні бюро були камери зберігання речей. Також в приміщеннях станцій, або поруч з ними, функціонували невеличкі туристичні готелі з умивальнями, де подорожуючий міг за невелику оплату (0,3–0,5 зол.) зупинитися на кілька годин з метою відпочинку з дороги та пошуку сталого місця.

У приміщеннях станцій і вокзалів розклад руху поїздів також змінювався посезонно й складався з врахуванням максимальної зручності для пасажирів, які користувалися кількома видами транспорту. У вечірній і нічний час залізничні станції освітлювалися з використанням найближчих джерел електроенергії на тартаках [3]. Задля безпеки пасажирів на станціях працювала професійна нічна сторожа. Аналогічні вимоги висувалися і до автобусних станцій. Наприкінці 1930-х рр. автобусний транспорт забезпечував перевезення туристів згідно розкладу за багатьма маршрутами.

Для розвитку автомобільного транспорту та використання його в туристичних цілях велике значення мали автошляхи. В досліджуваній період вони перебували в незадовільному стані, що утруднювало сполучення між окремими містами і селами. Показовим у цьому плані був лист Станіславівського відділу Товариства Татранського в 1937 р. до воєводського управління, в якому йшлося про те, що останніми роками туристичний рух сконцентрований в долині Пруту, звідки розпочинаються мандрівки в Горгани і Черногору, і там же розміщена основна база дачного руху. Однак єдина комунікаційна артерія, яка з'єднувала місцевості долини Пруту зі столицею Гуцульщини Жаб'єм, дорога з Ворохта до Жаб'я знаходилася в жахливому стані. Особливо відрізок Ворохта – Кривопілля (кордон Надвірнянського і Косівського повітів) неможливо подолати жодним видом транспорту, окрім гужового. Була зроблена спроба подолати її машиною, яка, проїхавши кілька кілометрів, повернулася з поламаними ресорами, східцями і болотниками, а сильний мотор Р.К.Р. відмовив. Тому Татранське товариство звернулося до воєводського управління видати спеціальне розпорядження щодо ремонту тієї дороги перед літнім сезоном. Пропонувалося засипати камінням і шутром ями й вибоїни задля нормального зростання туристичного руху в Східних Карпатах.

З переписки воєводського міжкомунального зв'язку з різними організаціями дізнаємося: у стані побудови або ремонту були в 1935–1939 рр. дороги на таких відрізках: Жаб'є – Бистрець, Ворохта – Вороненка, Ворохта – Яблуниця, Ворохта – Космач, Косів – Татарів; при

гмінних і курортних дорогах, готуючись до літнього сезону, мали розмістити інформаційні таблиці, очистити шосе і вулиці від болота, а задля очищення повітря від пилу, бактерій та з естетичною метою висадити вздовж доріг дерева, кущі, живопліт [4].

У 1920–1930-х рр. для туристичного руху використовувалися й вузькоколіїні залізниці, збудовані на межі ХХ ст. Зазвичай, вузькоколіїнки прокладали від станцій державних залізниць для перевезення деревини, каміння та ін. Лісові потяги «впрягали» в різну тягу, яка залежала не стільки від тогочасних досягнень науково-технічного прогресу, скільки від економічної доцільності. На магістральних лініях використовували танк-паровози. Дрезинами перевозили людей, а відгалуження, прокладені в найглухіші карпатські закутки до складів або лісозаготівель, функціонували на кінській тязі. Парк вузькоколіїної залізниці мав причепний склад «на всі випадки життя» – кілька вагонів для робітників, товарні вагони, двигунні дрезини для особивого руху та перевезення туристів [1]. Дрезину на три особи завжди можна було винайняти, подорожуючи з Надвірної до Рафайлової, сплачуючи по 50 гр. за кілометр. Оскільки відстань між цими пунктами становила 33 км, то за дрезину необхідно було заплатити 16,5 зол., що на одну особу складало 5,5 [4].

Література та джерела

1. Швагуляк-Шостак О. Ще раз про «Карпатський трамвай» / О.Швагуляк-Шостак // Вечірній Івано-Франківськ. – 2006. – № 11. – С. 14.
2. Przewodnik po Polsce. – Warszawa, 1937. – Т. II. Polska południowo-wschodnia. – S. XVII–XLVI.
3. ДАІФО. – Ф. 369, оп. 1, од. зб. 15, арк. 14.
4. ДАІФО. – Ф. 369, оп. 1, од. зб. 17, арк. 27–45.
5. ДАІФО. – Ф. 369, оп. 1, од. зб. 25, арк. 2–3.

ОЦІНКА ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ МІСТА ЖОВКВИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ ПОТРЕБ ТУРИЗМУ

О.О. Кланчук

Львівський Інститут економіки і туризму

Наявність великої кількості пам'яток архітектури та містобудування у місті Жовква в першу чергу зумовлена історичними умовами

забудови міста та природними умовами його розташування. Тому неможливо охарактеризувати найцікавіші об'єкти Жовкви, оцінити ці пам'ятки для можливого використання їх у туристичній галузі, оминаючи історію закладення міста і, відповідно, створення визначних архітектурних комплексів.

Наприкінці XVI ст. галицькі землі спустошили міжусобні війни, татарські грабежі та антишляхетські виступи бідноти. Подальше життя гетьманської родини Жолкевських у туринецькій садибі стало неможливим, тому гетьман вирішив збудувати свій замок і закласти містечко. Для цього було вибрано напрочуд вдале місце – Винники. Село лежало на зручному торговельному шляху, який вів зі Львова до Рави, Любачева, Замостя і далі до Любліна. Тут часто зупинялися купці зі Львова, Поділля, Московії, торгуючи хутром, посудом чи продуктами із місцевим населенням [1].

У 1595 р. Станіслав Жолкевський (1547–1620 рр.) заклав фундамент великого замку, який складався із чотирьох будинків, сполучених чотирма баштами. Перед замком було визначено чотирикутний ринок для торгів. Фактично ж місто Жовква повстало в 1598 р., коли розпочала свою діяльність міська рада. Назву місту власник надав від свого села Жовква (Жовківка) на Холмщині, звідки походив. Ця назва не відразу прийнялася, нерідко в тогочасних документах зустрічається назва «місто Винники», «Нова Жовква». 22 лютого 1603 р. Грамотою Сигизмунда III місто одержало магдебурзьке право (поновлене 11 березня 1693 р.). За цим привілеєм Жовква одержала право на чотири ярмарки: на Св. Станіслава (8 травня), Св. Петра і Павла (29 червня), Св. Лаврентія (11 серпня) і на Св. Мартина (11 листопада). Далі було побудовано дві головні брами – Глинська (або Краківська) із заходу і зі сходу Львівська, пізніше на півдні побудували Звіринецьку, а на півночі – Туринецьку [1].

У 1620 р. засновник Жовкви загинув під Цецорою, тому власниками міста стали вдова Регіна (пом. 1624 р.) і син Ян Жолкевський (пом. 1623 р.). Потім місто перейшло до дочки гетьмана Софії (пом. 1634 р.), дружини Івана Даниловича (пом. 1627 р.), і сина Станіслава Даниловича (пом. 1636 р.). Після Жолкевських місто переходить у власність Собеських: Якуба (пом. 1643 р.), чоловіка Теофілії з Даниловичів (пом. 1661 р.), короля Яна Собеського (пом. 1696 р.), його синів Константи (пом. 1726 р.) і Якуба (пом. 1737 р.) та дочки Якуба Марії-Кароліни де Буйльондо (1740 р.). Останніми власниками

Жовкви були Радзивілли-Міхал (1740–1762 рр.), Кароль, Геронім і Домінік (до 1787 р.) [1].

Структура влади середньовічної Жовкви мало чим відрзнялася від устрою сусідньої Рави чи Великих Мостів: аристократія обирала міську раду із чотирьох радних і суду – вїйта і шести лавників. Вїйта та одного із радників призначав власник міста, решта – обиралися. Кожний радник щоквартально займав посаду бурмістра. Євреї міста обирали уряд – кагал, який підпорядковувався міській владі. Очолював єврейську гміну колегіум, який обирався щорічно. Устрій цього уряду був триступеневий. Найвищу посаду посідав парнас (єврейський бурмістр), другий уряд – рахмістрат (уряд вірників), третій уряд – цензори [1].

Знаючи утисків земельних магнатів, сільські ремісники у XVII ст. почали тягнутися до міста – вступали в міські общини, братії, котрі затверджувалися відповідними статутами від замку. Жовква хоча була невеличким середньовічним містом (1680 р. тут у 271 домі проживало 183 християнських і 88 єврейських родин) [1], але мала широку цехову організацію. Жовківські цехи, як правило, засновувалися на зразок львівських. У 1603 р. Жовква отримала королівський привілей, в якому зазначалося: *«Всім, всякого стану людям, купцям, ремісникам іти, повертатися і що тільки для потреби служить продавати»* [4]. На ярмарках продавали в основному вироби місцевих ремісників, найбільше піднесення міської торгівлі припадає на правління Яна Собеського.

В XVII ст. у Жовкві сформувався один із активних осередків західноукраїнського малярства. Першим визначним його майстром був І. Руткович, уродженець Жовкви. Також із цією малярською школою пов'язаний початок життєвого шляху таких українських художників як Й. Кондзелевич, Д. Роевич та В. Петранович. Середньовічна Жовква була помітним центром малярства, відомим на всю Галичину [1].

У Жовкві є чимало визначних пам'яток архітектури та містобудування, які привертають увагу туристів не лише з України, але і з закордону (рис. 1). Нижче наведена коротка характеристика найвідоміших із них.

Рис. 1. Площа ринок у Жовкві (тепер площа Вічева)

Замок (1594–1606 рр.). Будівництво замку здійснене коштом коронного гетьмана Речі Посполитої С. Жолкевського. Зведення замку стало першим кроком будівництва укріпленого міста-фортеці, в об'ємно-планувальній композиції якого замок зайняв домінуюче становище [2].

Для реалізації задуму С. Жолкевський запросив будівничого П. Щасливого. Після смерті П. Щасливого у 1610 р., роботи продовжили П. Римлянин, А. Прихильний (рис. 2).

Польський король Ян III Собеський у 1676 р. перетворив замок у Жовкві, який перейшов йому у спадок, на королівську резиденцію. Тоді замок частково був перебудований королівським архітектором П. Вебером. Оздоблення інтер'єрів виконав А. Лоцці.

В 1740 р. замок перейшов у власність литовського князя Михайла Радзивілла. На його замовлення протягом 1740–1754 рр. була розбудована галерея вздовж дворового фасаду південно-західного крила, зовнішні парадні сходи з восьмиколонним портиком над ними. Ці проектні та будівельні роботи виконував А. Кастеллі. Після смерті Кастеллі у 1746 р., роботи продовжили Я. Я. фон Берг, Я. Фричинський. У 1752–1754 рр. невідомий львівський скульптор виготовив для

оздоблення парадних сходів сім скульптур, які зображали видатних представників роду Собеських і Радзивіллів. У 1787 р. через аукціон замок перейшов від Радзивіллів до А. Юзефовича, розпорядника радзивілівських володінь в Галичині. В другій половині XIX ст. замком володів А. Глоговський. В цей період замок зазнав значних руйнацій та занепаду. У 1890 р. замок перейшов у власність міста. В ході Першої світової війни, у 1915 р. замок був майже повністю спалений. У 1935 р. за про-ектом інженера-архітектора А. Лобоса в замку тривали реставраційні роботи, якими керував інженер Р. Новотний. Протягом 1939–1941 рр. у замку знаходилась тюрма радянського НКВС [2].

Рис. 2. «Ідеальне» ренесансне місто Жовква (сучасний вигляд) [5]

Парафіяльний костел Св. Лаврентія (1606–1623 рр.). Костел розташований на пагорбі у західній частині ринкової площі. Побудований на замовлення С. Жолкевського, за проектом П. Щасливого, із пізнішою участю А. Прихильного (рис. 3).

Це хрещата в плані споруда з п'ятигранною апсидою та півсферичним купольним завершенням. Фасади оздоблені пілястрами дорійського ордеру, завершені розвинутим, різьбленим з білого каменю антаблементом. У метопах фризової частини майстерно виконані горельєфи на сюжети військових сцен, лицарських атрибутів, на наріжних каменях – зображення орлів. Головний вхід до костелу оздоблений білокам'яним порталом із барельєфними зображеннями євангелістів. Ренесансний мотив розет прикрашає портал південного бокового входу.

Рис. 3. Костел Святого Лаврентія (роки будівництва 1606–1623)

На фронтоні стіни головного фасаду – динамічна скульптура Архангела Михаїла. Інтер'єр костелу також вражає багатством і вишуканістю (табл. 1): два ряди фризу із характерними тригліфами і метопами навколо купола, оздобленого кесонами із позолоченими розетами, на кутах пілонів – фігури чотирьох євангелістів, циліндричні склепіння із різьбленими нервюрами, прикрашені білокам'яною різьбою портали каплиць. Поблизу головного вівтаря знаходяться надгробні пам'ятники родини Жолкевських. Автори цих надгробних пам'ятників В. Зичливий – один із кращих львівських скульпторів XVII ст. та гданський скульптор А. Шлютер. Інтер'єр костелу прикрашали великі мальовані полотна на теми історичних битв під Клушином, Хотином, Віднем, Парканами. Їх автори – художники Ш. Богушович, М. Альтамонте, А. Стех. Як кращі зразки історичного батального живопису XVII ст. ці твори сьогодні зберігаються у музеї «Одеський замок» – філії Львівської картинної галереї. Парафіальний костел – пам'ятка доби Ренесансу світового значення, національна святиня поляків [2].

Таблиця 1.

Видатні мистецькі пам'ятки у костелі Св. Лаврентія

Витвір мистецтва	Час створення	Автор
головний портал	пер. пол. XVII ст.	А. Прихильний
портал західного фасаду	пер. пол. XVII ст.	П. Щасливий, П. Римлянин
обрамлення вікон	1618 р.	невідомий
зовнішній фриз	поч. XVII ст.	невідомий
скульптура Архангела Михаїла	1620 рр.	невідомий
пластична декорація купола	поч. XVII ст.	невідомий
декорація склепінь пресбітерія	поч. XVII ст.	невідомий
надгробок Станіслава та Яна Жолкевських	1623–1636 рр.	В. Зичливий
надгробок Регіни та Софії Жолкевських	1623–1636 рр.	В. Зичливий
різьблені лави	пер. чв. XVIII ст.	невідомий
кропильниця	1705 р.	невідомий
головний вівтар	др. чв. XVIII ст.	невідомий
вівтар Матері Божої	др. чв. XVIII ст.	невідомий
вівтар Св. Трійці	др. чв. XVIII ст.	невідомий
портали до ризниці і захристій	1618 р.	невідомий
амвон	1861–1862 рр.	П. Філіппі
малювальська декорація інтер'єру (фрагменти)	пер. пол. XVII ст.	невідомий
хори	пер. трет. XVII ст.	невідомий
меморіальна таблиця Яну III	1883 р.	невідомий
орган	1811 р., 1867 р.	невідомий
надгробок Я. Собеського	1692–1694 рр.	А. Шлютер
надгробок С. Даниловича	1692–1694 рр.	А. Шлютер
пластичне оздоблення інтер'єру	пер. пол. XVIII ст.	невідомий
герби Собеського	пер. пол. XVIII ст.	невідомий
хрестильниця	тр. чв. XIX ст.	невідомий
епітафія Якуба та Константина	1862 р.	П. Філіппі
консекаційна плита	1623 р.	невідомий
металева плита	1908 р.	А. Попель
орли (скульптура)	XIX ст.	З. Стебанський

Ансамбль Домініканського монастиря (1653 р., XVIII ст.).

Територія ансамблю монастиря займає північно-східну частину історичного середмістя, примикає до північного та східного прясла міських оборонних мурів. Від міста монастир відмежований високою кам'яною стіною, із південної сторони якої знаходяться дві історичні брами – входи до костелу та монастиря.

Центральна будівля ансамблю – костел Діви Марії (тепер церква Св. Йосафата), побудований в стилі бароко за аналогією до одного із неаполітанських соборів коштом Т. Собеського в 1553–1555 рр. в пам'ять про загиблого сина Марка. Костел хрестовий у плані, трьохнальний. В інтер'єрі зберігся поліхромний настінний живопис, виконаний художниками К. Політинським і Ю. Крючковським (табл. 2).

Водночас із костелом поруч побудований дерев'яний монастир для

прибулих тоді у Жовкву монахів-домініканців. На його місці протягом 1754–1792 рр. у стилі бароко збудований корпус монастирських келій, який існує й тепер. На території монастиря збереглися залишки монастирського саду, фрагменти цоколя дзвіниці 1873 р. Добре збереглися міські оборонні мури, які оточують монастир зі сходу та півночі, кругла оборонна вежа на їх наріжнику. Це найбільші фрагменти збережених міських фортифікацій Жовкви [2].

Таблиця 2.

Видатні мистецькі пам'ятки, які зберігаються у Домініканському монастирі

Витвір мистецтва	Час створення	Автор
головний вівтар	пер. пол. XVIII ст.	невідомий
скульптури ап. Петра і Павла та невід. євангелиста	пер. пол. XVIII ст.	невідомий
стінопис презбітерію	1902–1903 рр.	Ю. Крючковський
стінопис средохрестя	1902–1903 рр.	Ю. Крючковський
стінопис каплиці Св. Яцка	1902–1903 рр.	К. Політинський
стінопис із зображенням Св. Домініка	1902–1903 рр.	К. Політинський
стінопис на південній стіні	1902–1908 рр.	Ю. Крючковський
стінопис головної нави	1902–1908 рр.	Ю. Крючковський
розпис каплиць нави	1898 р., 1929 р.	Ю. Крючковський, К. Політинський
портали в трансепті	2 пол. XVII–сер. XIX ст.	невідомий
декор крухти	1897 р.	невідомий
портал вхідних дверей	кін. XIX ст.	невідомий
декоративне оформлення каплиці Розп'ятого Христа	1902 р.	Е. Ковач, С. Крук
амвон	1903 р.	фірма Р. Ганеля

Ансамбль Василянського монастиря (XVII–XX ст.). Ансамбль монастиря формувався впродовж XVII–XX ст. На початку XVII ст. почалось будівництво мурованої церкви. Очевидно, церква збудована до 1690 р., коли польський король Ян III Собеський помістив у ній мощі Св. мученика Івана Сучавського [2]. Мощі знаходились у Жовкві аж до літа 1783 р. 1784 р. Василяни одержали мощі Св. муч. Партенія, які раніше знаходились у віденському монастирі сестер Кларисок [1].

У 1901–1905 рр. церква реконструйована за проектом арх. Е. Ковача у псевдовізантійському стилі, хрестова в плані, однонавна, конхова, однокупольна. У 1911 р., 1931–1935 рр. худ. Ю. Буцманюк виконав розпис церкви та південної каплиці.

Існуюча тепер надбрамна дзвіниця монастиря збудована в 1721–1730 рр. До дзвіниці від заходу примикає будівля старої дяківки, в

якій у 1895 р. монахи встановили друкарський верстат, із якого розпочалась знаменита монастирська друкарня. Ансамбль монастиря має велику художню і історичну цінність, є видатною пам'яткою архітектури кін. XVII–поч. XX ст. [2].

Комплекс споруд друкарні (1912–1933 рр.). Друкарня заснована у 1895 р. Спочатку знаходилася у приміщенні дяківки, біля дзвіниці, згодом перенесена до господарської будівлі, на місці якої у 1900 р. за планом міського будівничого В. Юффе побудоване нове приміщення. Згодом, у 1912 р. на ділянці монастирського городу, була побудована двоповерхова споруда нової друкарні. У 1930–1933 рр. новим корпусом будинок друкарні був з'єднаний із монастирем. У 1994 р. її було повернуто видавництву ордену Василян «Місіонер» [2].

Синагога (1692–1700 рр.). Історія будівництва синагоги розпочалась у 1600 р., коли єврейська громада отримала від власника міста С. Жолкевського дозвіл на будівництво дому молитви, лазні, криниці. У 1635 р. С. Данилович дозволив євреям будувати муровану синагогу. Розташування синагоги поруч оборонного муру та Туринецької брами зумовило будівництво міцних, розрахованих для оборони, мурів із бійницями. Припускається, що у її будівництві брав участь королівський архітектор П. Вебер. У 1908 р. виконаний розпис інтер'єру. Під час Другої світової війни, у червні 1941 р. німецькі війська підірвали синагогу, внаслідок чого було знищене перекриття і інтер'єр храму.

Синагога вимурована із каменю і цегли. Об'єм основного залу квадратний в плані і в інтер'єрі розкритий на всю висоту. В інтер'єрі збереглися фрагменти написів із Св. Письма. Основний об'єм синагоги вкритий шедовим дахом. Синагога належить до числа найбільших синагог в Європі, вважається одним із найкрасивіших єврейських ренесансних храмів, є видатною пам'яткою оборонного будівництва XVII ст. Зараз приміщення синагоги не використовується і потребує ґрунтовної реставрації [2].

За допомогою методики оцінки історико-культурних ресурсів [3] було здійснено оцінку пам'яток архітектури та містобудування м. Жовкви. Ці пам'ятки розділено на п'ять підгруп: сакральні комплекси, пам'ятки оборонного будівництва, громадські споруди, житлові будівлі та палацово-паркові ансамблі. Кожен вид пам'яток архітектури та містобудування також поділений на підгрупи, яким присвоєно певну кількість балів. Наприклад, сакральні комплекси поділено на фрагменти культових споруд (1 бал), окремі культові споруди (2 бали), комп-

лекс культових різностильових споруд (3 бали), комплекс стильових споруд (4 бали) та монстирські комплекси (5 балів) і т. д. Використавши формулу підрахунку коефіцієнта пізнавальної цінності K_p , який дорівнює співвідношенню суми отриманих балів оцінки населеного пункту до максимально можливої кількості балів у цьому населеному пункті, було обчислено коефіцієнти пізнавальної цінності кожного виду пам'яток архітектури та містобудування м. Жовкви (табл. 3):

$$K_p = \frac{\sum A}{\sum A_{\max}}; \text{ де:}$$

$\sum A$ – сума балів пізнавальної цінності території; $\sum A_{\max}$ – максимально можлива сума балів за шкалою бальної системи оцінок.

За значенням K_p можна визначити рівень пізнавальної цінності міста [3]: 0,86 – 1,00 – унікальне; 0,65 – 0,85 – високоатрактивне; 0,45 – 0,64 – середньоатрактивне; 0,25 – 0,44 – малоатрактивне; до 0,25 – неатрактивне.

Таблиця 3.

Оцінка пам'яток архітектури та містобудування м. Жовкви

	Бали	Бали	Бали	Бали	Бали	К-сть	Бали	Максимальна к-сть балів	Коефіцієнт
Сакральні комплекси									
Фрагменти культових споруд	1					0	0	30	0,67
Окремі культові споруди		2				3	6		
Комплекс культових різнотильових споруд			3			0	0		
Комплекс стильових споруд				4		1	4		
Монастирські комплекси					5	2	10		
Всього						6	20		
Пам'ятки оборонного будівництва									
Частково збережені елементи оборонних споруд	1					0	0	15	0,80
Середньої збереженості елементи оборонних будівель або окремих архітектурних комплексів		2				0	0		
Повністю збережені елементи, або окремі комплекси пам'яток оборонного будівництва			3			1	3		
Реставровані пам'ятки оборонного будівництва без музейної експозиції				4		1	4		
Добре збережені і оновлені пам'ятки оборонного будівництва з музейною експозицією					5	1	5		
Всього						3	12		

Продовження табл. 3

Громадські споруди									
Частково збережені громадські споруди	1					0	0	5	1,00
Середньої збереженості громадські споруди		2				0	0		
Добре збережені громадські споруди			3			0	0		
Повністю збережені громадські споруди				4		0	0		
Реставровані пам'ятки громадських споруд					5	1	5		
Всього						1	5		
Житлові будівлі									
Частково збережені житлові будівлі	1					0	0	25	0,84
Житлові будівлі середньої збереженості		2				0	0		
Житлові будівлі добре збережені			3						
Житлові будівлі повністю збережені, або реставровані				4		4	16		
Окремі вулиці, або групи житлових будівель					5	1	5		
Всього						5	21		
Палацово-паркові ансамблі									
Окремі залишки палацово-паркових ансамблів	1					0	0	0	0
Окремі фрагменти палацових ансамблів		2				0	0		
Впорядковані фрагменти палацово-паркових ансамблів			3			0	0		
Добре збережені палацові ансамблі				4		0	0		
Добре збережені і впорядковані палацово-паркові ансамблі					5	0	0		
Всього						0	0		
Середній коефіцієнт по м. Жовква								0,66	

Отже, здійснивши оцінку пам'яток архітектури та містобудування у місті Жовква, бачимо, що за наявністю сакральних комплексів місто є високоатрактивним із коефіцієнтом 0,67. Для порівняння місто Львів за наявністю цих комплексів є середньоатрактивним (коефіцієнт атрактивності 0,63). Частково бали Львова понизила велика кількість окремих культових споруд, яким присвоюється порівняно невелика кількість балів, тоді як у Жовкві їх є небагато. Найціннішими серед цих об'єктів є монастирі, оскільки вони представлені у комплексі.

За наявністю пам'яток оборонного будівництва Жовква є також високоатрактивним містом (Львів є малоатрактивним, коефіцієнт дорівнює 0,40). У Жовкві добре збережений замок із музейною

експозицією, тоді як у Львові є лише частково збережені елементи оборонних споруд.

За наявністю громадських споруд місто є унікальним (1,00) як і Львів. Аналогічно як і місто Львів (0,80), місто Жовква є високоатракативним (0,84) за наявністю житлових будівель. Високі бали зумовлені старовинними забудовами площі Ринок у Львові та площі Вічевої у Жовкві.

Проте, у Жовкві зовсім не представлений такий вид пам'яток архітектури та містобудування як палацово-паркові ансамблі, тоді як у Львові їх є досить багато. За наявністю цих об'єктів Львів є високоатракативним із коефіцієнтом 0,80. Загалом за всіма пам'ятками архітектури та містобудування міста Жовква та Львів є високоатракативними, із відповідними коефіцієнтами пізнавальної цінності 0,66 та 0,73.

Література

1. Великий В. Жовківщина : [історичний нарис] / В. Великий, В. Голяк, М. Ковальчук, М. Литвин, К. Науменко. – Т. 1. – Жовква–Львів–Балтимор, 1994. – 326 с.
2. Дослідження туристичних ресурсів Жовківського району : рукопис / [кер. проекту М. Кубай]. – Жовква, 1998. – 117 с.
3. Кравців В. С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери : [наукове видання] / [В. С. Кравців, Л. С. Гринів, М. В. Копач, С. П. Кузик]. – Львів : НАН України, 1999. – 78 с.
4. Bielowski A. Pisma Stanisława Zolkiewskiego / A. Bielowski. – S. 566.
5. Панораміо. – Режим доступу : <http://www.panoramio.com/map>

ЕКОТУРИЗМ У ГАЛИЦЬКОМУ НПП: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Л.В. Ковальська¹, В.В. Бучко²

¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

²Галицький національний природний парк

У зв'язку із погіршенням екологічної ситуації в світі, у всіх сферах народного господарства йде пошук нових способів використання природних ресурсів, які відрізняються від попередніх нанесенням меншої шкоди довкіллю, у відповідності до концепції сталого розвитку.

Україна в цілому, як і окремі її регіони, має конкретні плани сталого розвитку. І не другорядну роль в цих планах займає туризм, який

увійшов в ХХІ ст. і став глибоким соціальним і політичним явищем, що суттєво впливає на світову спільноту і, головню, економіку країн. Поява і розвиток такого напрямку туризму як екотуризм на вітчизняному й зарубіжних ринках безперечно має потужний вплив на формування екологічної свідомості сучасного суспільства й бережливого ставлення до природи. Адже екотуризм – вид туризму, який заснований на туристичному запиті, пов'язаний з туристичними потребами у пізнанні природи і внесення внеску у збереженні екосистем при повазі інтересів місцевого населення [1].

За оцінками Всесвітньої туристичної організації, екологічний туризм буде посідати провідне місце (п'яте) серед основних стратегічних напрямів розвитку туризму до 2020 р. Він успішно розвивається у багатьох країнах світу і приносить чималі прибутки, а враховуючи те, що рік від року спостерігається погіршення екологічної ситуації в багатьох традиційно рекреаційних зонах світу із-за неконтрольованої надмірної концентрації туристів, посилюється зацікавленість екологічним туризмом у нових регіонах.

Враховуючи ці обставини, можна стверджувати, що екологічний туризм є доцільним і необхідним елементом державної концепції стійкого розвитку туризму в перспективі, чим і зумовлена актуальність обраної теми статті.

Вивченням історії розвитку і екотуристичного продукту на вітчизняному ринку займались Ю. Дмитрук., І. Смаль, Т. Ткаченко та ін. Однак у своїх працях вони, головню, акцентували увагу на теоретико-методологічних аспектах вивчення екологічного туризму і давали коротку характеристику його розвитку у найстаріших і найбільших за площею об'єктах ПЗФ у межах їх рекреаційних територій. Щодо новостворених об'єктів, серед яких провідне місце по кількості відвідувань займають національні природні парки, у яких розвиток екотуризму знаходиться на етапі становлення, то суспільство недостатньо проінформоване про його рекреаційний потенціал. На прикладі молодого Галицького національного природного парку ми намагаємося заповнити цю прогалину.

Указом Президента України від 9 серпня 2004 р., на площі 14 684 га, з метою збереження, відтворення та раціональне використання природних комплексів та об'єктів Передкарпаття та Опілля, що наділені особливими природоохоронними, науковими, історико-культурними, оздоровчими, освітніми та естетичними цінностями, ство-

рено Галицький національний природний парк. Він став третім в і єдиним у рівнинній частині Івано-Франківської області національним природним парком.

Галицький НПП знаходиться на межі двох фізико-географічних країн: Українських Карпат (область Передкарпаття) та Східно-Європейської рівнини (Розтоцько-Опільська горбогірна область Західно-Української лісостепової провінції Лісостепової зони). Завдяки такому розташуванню для території характерне велике ландшафтне та біологічне різноманіття. У рослинному покриві та серед представників фауни трапляються як подільські, так і карпатські види. Особливо цінними в науковому, природоохоронному та еколого-освітньому відношенні природними комплексами є: наскальні степи з цікавими для огляду карстовими формами рельєфу, багатим світом комах і рослинним покривом який наділений раритетними видами рослин; букові та дубові діброви з лісовими тваринами, рідкісними видами орхідей, та ін; штучні та природні водойми парку, що мають важливе значення для збереження видового та кількісного багатства кісткових прісноводних риб, водно-болотних птахів та звірів; геологічні зрізи палеозойських і мезокайнозойських відкладів, та ін.

Дивовижні ландшафти з багатим і різноманітним рослинним і тваринним світом, м'яким помірним кліматом, джерелами та карстовими формами рельєфу наділені великим потенціалом для розвитку рекреації.

Оскільки екологічний туризм об'єднує широкий спектр видів туризму, заснованих на використанні природних ресурсів, то у межах Галицького національного природного парку найпоширенішими є:

- *науково-пізнавальний туризм*, який охоплює польові практики студентів, науково-дослідницькі експедиції тощо, під час яких можна ознайомитися з природними умовами формування території парку. Наприклад, на основі геологічних зрізів мезозойських (мергели верхньої крейди) та кайнозойських відкладів (гіпсоангідрити тиранської світи середнього бадену неогену) можна продемонструвати у натурі палеогеографічні умови формування та стратифікацію порід, приуроченість до форм та вираження їх у сучасному рельєфі.
- *тури історією природи* (пізнання довкілля і місцевої культури) – це подорожі та екскурсії маркованими туристичними стежками з короткочасним відпочинком. Як правило, найбільшою популяри-

ністю користуються навчальні, науково-популярні і тематичні екскурсії.

- *пригодницький* (отримання нових вражень, покращення туристом фізичної форми і досягнення спортивних результатів) – це пішохідний, рафтинг, спелеотуризм і ін. види.

На базі парку функціонує Еколого-освітній, туристичний комплекс до складу якого входять музей «Природа Землі Галицької», центр реабілітації та реінтродукції диких тварин, екзотаріум, дендропарк, експериментальні ботанічні ділянки, які презентують рідкісну і типову флору наскальних степів і лісових екосистем. У найбільш привабливих куточках Галицького національного природного парку прокладено і обладнано інформаційними матеріалами та місцями для відпочинку еколого-пізнавальні стежки та туристичні маршрути.

Облаштовано еколого-пізнавальні стежки «По Діброві» та «На Касову гору». У парку споруджено нові оглядові майданчики на Сокільських скелях та на вершині Касової гори, обладнаних аншлагами та інформаційними стендами. На сьогодні кількість відвідувачів еколого-пізнавальних стежок становить 870 осіб (станом на 31.08.2011 р.), що у порівнянні з минулим роком, двічі більше.

Впродовж січня-серпня цього року відкрито місця відпочинку:

- на березі р. Дністер (за сприяння Головного управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій Івано-Франківської облдержадміністрації);
- у лісових масивах:
  - «Біля Сімлина»;
  - «Лісовий затишок» (с.Крилос);
  - «Біля с. Темирівці»;
  - «Біля с. Курипів»;
  - «Біля с. Колодів».

Кількість відпочиваючих за літній період, на облаштованих місцях відпочинку, становила близько 2100 осіб.

На виконання розпорядження райдержадміністрації від 3.02.2011 р. № 40 «Про хід виконання Програми розвитку туризму в районі за 2010 р.» Галицьким НПП здійснено ряд заходів спрямованих на розвиток екотуризму у регіоні. Зокрема, значні ресурси направлені на розвиток Центру реабілітації диких тварин, який на сьогоднішній день відіграє важливу роль у формуванні, екологічної свідомості та гуманного ставлення до всього живого, має велике значення для розвитку

туризму і є альтернативою зоопарку. Споруджено вольєри для хижих птахів загальною площею 216 м². Завершується будівництво просторої вольєри для водоплавних і навколводних птахів та звірів. Розпочато підготовчі роботи по спорудженню вольєру для ратичних (оленів, косуль, муфлонів, кабанів) звірів. Сьогодні Центр реабілітації диких тварин є улюбленим місцем відвідувачів Парку, особливо дітей. У цьому році кількість відвідувачів Центру сягнула 2113 осіб (станом на 31.08.2011 р.), що у порівнянні з минулим роком, втричі більше.

Галицький НПП робить значні кроки до збільшення туристичної популярності Галицького краю. Адже за поточний рік Парком надано послуг більше 5 тис. рекреантам. За підрахунками, до кінця поточного року ця цифра ще збільшиться, не менше ніж на 1,5 тис відвідувачів.

Проводяться роботи щодо естетичного оформлення території еколого-освітнього туристичного комплексу Галицького НПП:

- споруджується в'їзна арка;
- встановлено інформаційне панно;
- обладнуються клумби вздовж дороги до будинку організації;
- оновлюються «лісові меблі»;
- прокладено дерев'яні доріжки від музею до реабілітаційного центру, що розділяють потоки туристичних груп;
- реконструйовано міні-гірку «Касова гора», де штучно насаджено рідкісні степові рослини.

Враховуючи те, що екологічний туризм покликаний не тільки мінімалізувати негативний вплив відпочиваючих на довкілля, гармонізувати поєднання відпочивальника з природою і рекреаційною інфраструктурою; пізнати біотичне, ландшафтне, пейзажне різноманіття, але й ознайомити з історією рекреаційної території, особливостями побуту та традицій місцевого населення, то парк тісно співпрацює із НЗ «Давній Галич». Повноцінна поінформованість про об'єкти історико-культурної спадщини, зокрема церкви Св. Пантелеймона XII ст. у с. Шевченкове, Різдва XIII–XVII ст. у м. Галичі, Успенська XVI ст. у с. Крилосі, костел Кармелітів XVIII ст. у смт Більшівцях, залишки фундаментів 14-и літописних церков XII–XIII ст., фундаменти кафедрального Успенського собору XII ст. з місцем поховання князя Ярослава Осмомисла, літописну Галичину могилу, легендарну Княжу криницю, фрагменти Галицького замку XIII–XVII ст., 134 різночасових пам'яток археології, 4 охоронні історико-ландшафтні заповідні зони, в які органічно вписані пам'ятки архітектури й історії, має

велике значення як наукове джерело пізнання минулого, матеріальне підтвердження літописних згадок, засіб духовного та естетичного виховання людей, поваги до місцевого населення та врешті-решт інтелектуальне збагачення екотуриста.

Виходячи від вище описаного, перспективними напрямами розвитку екотуристичної діяльності Галицького НПП є :

- розширення мережі об'єктів відпочинку та дозвілля для відвідувачів з належним рівнем комфорту;
- сприяння розвитку пригодницького туризму та пляжно-купального на річках Лімниця, Луква та Дністер;
- обладнання та створення екостежок та екомаршрутів;
- розвиток рекламно-інформаційної діяльності та покращення транспортної інфраструктури;
- розробка спільно з органами місцевого самоврядування планів дій та впровадження елементів сталого розвитку рекреації і туризму на теренах району із залученням у сферу обслуговування місцевого населення.

Галицький НПП безперечно наділений неабияким рекреаційним потенціалом, але він слабо вивчений і повністю не використовується у галузі туризму, зокрема екологічного. А раціональне використання природно-рекреаційних ресурсів дозволить створити, із залученням інвестицій, сучасну індустрію відпочинку, орієнтовану на екотуризм.

Література

1. Храбовченко В.В. Экологический туризм: учеб.-метод. пособие. – / В.В. Храбовченко. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ЗБАЛАНСОВАНОГО ТУРИЗМУ (ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА)

Я.С. Коробейникова

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

На сьогоднішній день не існує єдиного визначення стійкого туризму, і це закономірно, так як саме поняття «стійкий розвиток» перебуває на стадії конкретизації. Існуючі поняття розрізнені та мають загальний характер. Так, в сучасній науковій літературі розрізняють поняття стійкий розвиток туризму, стійкий (збалансований) туризм, стійкість (збалансованість) туризму.

Стійкий розвиток туризму – це розвиток туризму, орієнтований на

тривалий період, при якому досягається баланс в реалізації економічних, екологічних, соціальних та культурних цілях розвитку, враховуються інтереси всіх зацікавлених сторін, на базі раціонального використання рекреаційних ресурсів та усестороннього партнерства.

Стійкий (збалансований) туризм – це такий вид туризму, при якому забезпечується раціональне використання ресурсів довкілля, підтримується соціально-культурні особливості приймаючих туристів громад, забезпечується ефективність та життєздатність тривалих економічних процесів, а частина отриманих прибутків від розвитку туризму скеровують на відновлення рекреаційних ресурсів і вдосконалення технологій виробництва туристичних послуг.

Стійкість (збалансованість) в туризмі – позитивний загальний баланс між екологічними, соціально-культурними, економічними впливами туризму, а також позитивний вплив туристів та місцевих жителів один на одного.

Теорія збалансованого (стійкого) розвитку не тільки привертає увагу науковій спільноті, але і набирає рис практичної. Загалом, всі країни світу сприйняли її із схваленням і розробляють практичні заходи для реалізації «Програми дій на XXI ст.» у всі сфери економічного і суспільного життя [1]. Ще в 1989 р. Міжпарламентська конференція з туризму прийняла Гаазьку декларацію, в якій зазначалася необхідність сприяння комплексному плануванню туристичного розвитку на основі концепції «стійкого розвитку» з урахуванням глибоких взаємозв'язків між туризмом та навколишнім середовищем [2].

Згідно сучасних уявлень про моделі розвитку туризму на базі принципів збалансованості, такий розвиток забезпечується єдністю п'яти складових: економічний розвиток, благополуччя місцевих жителів, процвітаюча культура, дотримання екологічних норм та стандартів, задоволення потреб туристів [3]. Причому, всі вони є однаково важливими та сумісними та є і передумовами і цілями розвитку територій з позицій збалансованості.

Регулюючі механізми впровадження принципів збалансованого розвитку туризму дають змогу зменшувати впливи на дестинації від туристичної діяльності шляхом регулювання пропускнуго потенціалу території [4–7], встановлення лімітів та границь діяльності підприємств [8], що надають послуги туристам, а також обов'язкове проведення оцінки впливів на довкілля туристичної діяльності (ОВНС), екологічної експертизи об'єктів туристичної інфраструктури та діяль-

ності, моніторингу рекреаційного середовища та, загалом, моніторингу індикаторів сталого розвитку та моніторингу[9–10]. За винятком моніторингу рекреаційного середовища, більшість з цих процедур законодавчо встановлені та реалізуються в Україні.

Основні економічні механізми впровадження стійкого розвитку туризму полягають в матеріальному стимулюванні, грошових винагородах, фінансовій підтримці проектів, спрямованих на реалізацію принципів збалансованого туризму, збалансованій податковій політиці та процедурах субсидування проектів збалансованого туризму а також у введенні екологічних податків. Наприклад, з 2002 р. введений туристичний податок для проживаючих у готелях туристів на Балеарських островах. Уряд Іспанії вирішує проблему підтримки екологічних проектів території активного розвитку туризму, встановивши податок в 1 євро за ніч перебування в готелях Балеарських островів. Кошти з податку на занурення (2,3 євро за 1 занурення) в природній резервації о. Медіс в Каталонії (Іспанія) дозволили залучити додатково до фінансування екологічних проектів 168000 євро в рік.

Інноваційна політика держави повинна реалізовуватись в контексті підтримки проектів, що спрямовані на покращення якості рекреаційного середовища. В умовах обмеженості енергетичних ресурсів впровадження інноваційних проектів, що спрямовані на економію енергії є найбільш обґрунтовані з економічної та екологічної точки зору [11]. Державна інноваційна політика полягає в розробці державних програм економії енергії: податки, пільги, відкриття кредитних ліній.

Основні контролюючі механізми впровадження стійкого розвитку туризму полягають в реалізації дій щодо контролю діяльності суб'єктів туризму у площині збалансованого розвитку. Проведення екологічного аудиту – це важливий інструмент управління, який полягає в систематичній, задокументованій періодичній і об'єктивній оцінці організації щодо відповідності системи управління, обладнання завданням підтримання безпеки навколишнього середовища та екологічній політиці підприємства. Характерні особливості екологічного аудиту – його незалежність, конфіденційність, об'єктивність.

Сертифікація – це процес оцінки та моніторингу, який письмово підтверджує, що комерційна діяльність, продукт, процес, сервіс чи система управління відповідає визначеним вимогам. Товарний знак або ярлик видається тоді, коли виконуються основні стандарти визначеного сертифікату. В Європі визнані більше 10 екознаків та

сертифікаційних програм для ідентифікації екологічно прийнятних товарів, продуктів та послуг.

До додаткових механізмів впровадження принципів стійкого розвитку туризму належать впровадження екологічного менеджменту в структуру загального управління, маркетинг та демаркетинг, навчання туристів та місцевих жителів. Навчання туристів та місцевих жителів може відбуватись у різних формах. Це реалізація просвітницьких програм, соціальні реклами, друкована продукція, робота волонтерів та ін. Добровільні заходи щодо впровадження принципів збалансованого туризму на території полягають в обміні інформацією та досвідом організації та реалізації проектів збалансованого туризму, добровільній сертифікації, впровадженні кодексу поведінки туристів, добровільних пожертвах для реалізації проектів збалансованого туризму, тощо. Так, в Україні розроблена методика добровільної екологічної сертифікації осель сільського туризму «Зелена садиба». Великої популярності серед туристичної громади набув кодекс поведінки екологічного туриста.

Таким чином, основні засоби стійкого розвитку туризму можна класифікувати на регулюючі (регулювання пропускнуго потенціалу території, встановлення лімітів та границь діяльності підприємств, що надають послуги туристам, а також обов'язкове проведення оцінки впливів на довкілля туристичної діяльності, екологічна експертиза об'єктів туристичної інфраструктури та діяльності, моніторинг індикаторів сталого розвитку), економічні (екоплатежі, екоподатки, стимулювання природо та ресурсозберігаючої туристичної діяльності шляхом впровадження інноваційних проектів в цій галузі), контролюючі (екоаудит, обов'язкова сертифікація підприємств туризму), а також додаткові та добровільні.

Проведена класифікація засобів стійкого розвитку туризму дозволить удосконалити розробку практичних механізмів досягнення екологічної збалансованості територій розвитку туризму та здійснювати діяльність підприємств туризму на принципах екологічної збалансованості.

Оцінка практичних результатів у сфері стійкого розвитку туризму ускладнюється багатофакторністю процесу оцінки, масштабом проблем, що є наслідком розвитку туризму, наприклад негативні наслідки впливу туризму на довкілля чи соціальну сферу. Так, один із принципів збалансованого туризму гласить, що туризм може бути стійким,

коли місцева спільнота буде залучена в планування та управління туризмом. Однак, неможливо уявити, що спільнота може говорити в один голос, завжди є різні думки у людей різних груп населення навіть спільноти одної територіальної громади, які не завжди досягають консенсусу.

На сьогодні у науковій літературі відсутні єдині загальноприйняті показники стійкого розвитку туризму, немає чіткої системи індикаторів стійкого розвитку туризму. Проблемним залишається також розробка чіткого алгоритму планування та реалізації інвестиційних проектів на принципах збалансованості. Тому дані аспекти є полем для наукової діяльності туризмознавців та екологів.

Література

1. Програма дій «Порядок денний на 21 ст.» : [Текст]. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
2. Розвиток туристичного бізнесу регіону : [Текст] / І.М.Школа, Т.М.Ореховська, О.П.Корольчук, В.Ф.Кифяк, І.В.Бутирська [та ін.] / [за ред. д.е.н., проф. І.М. Школи]. – Чернівці: Книги-21, 2007. – 292 с.
3. Сталій розвиток суспільства :25 запитань та відповідей : Тлумачний посібник / [упор. В. Підліснюк]. – К.: Поліграфекспрес, 2001. – 28 с.
4. Енциклопедичний словник – довідник з туризму / [упор. В.А.Смолий, В.К.Федорченко, В.І.Цибух]. – К.: Слово, 2006. – 372 с.
5. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В.С.Кравців, Л.С.Гринів, М.В.Копач, С.П.Кузик. – Львів : НАН України, ІРД НАН України, 1999.
6. Рекреационное использование территории и охрана лесов. – М.: Лесн. пром., 1986. – С. 156.
7. Wyrzykowski J. Geograficzne uwarunkowania rozwoju turystyki wropokzynkowej w Polsce. – Wrocław: Wyd. PWN, 1986. – S. 82–98.
8. Білявський Г.О. Основи екології: теорія і практикум : Навчальний посібник / Г.О.Білявський, Л.І. Бутченко, В.М. Навроцький. – К.:Лібра, 2002. – 352 с.
9. Коробейникова Я.С. Моніторинг рекреаційного середовища як інструмент реалізації принципів збалансованого туризму / Я.С.Коробейникова / Мат. регіон. н.-п. конф. «Туризм і рекреація: стратегія розвитку напередодні Євро-2012». – Льв., 2010. – С. 79–83.
10. Туристична діяльність : Нормативна база / [упор. О.М.Роїна]. – К.:КНТ, 2005. – 448 с.
11. Коробейникова Я.С. Еколого-економічні аспекти розвитку збалансованого туризму в Україні / Я.С.Коробейникова, І.М.Довжинський / Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. – 2008. – № 1 (17). – С. 171–174.

ПЕРЕДУМОВИ І ФОРМИ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ РОЗМІЩЕННЯ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Г.С. Котенко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Глобальна фінансово-економічна криза ставить перед готельною індустрією питання конкурентноздатності закладів розміщення як на національному, так і на регіональних ринках. Зважаючи на особливості розвитку міжнародних готельних мереж в сучасних умовах, однією з найважливіших проблем, що вимагає наукового вирішення є забезпечення формування реальних форм розвитку готелів, як основного інструменту ринкової політики.

Проблема низького рівня завантаженості готелів і відповідно неефективного використання номерного фонду є однією з найактуальніших проблем сучасного стану розвитку національної готельної індустрії.

Найбільш ґрунтовно проблематику розвитку готельного господарства в Україні розкрито у дослідженнях Л. Агафонової, С. Байлика, В. Федорченка, І. Мініч, О. Любіцевої, Т. Сокол, Г. Круль та інших.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що питання регіонального розвитку туристичної індустрії відображені в працях науковців: В. Євдокименка, М. Жука, В. Кравціва, Д. Стеченко, І. Школи, П. Гамана, М. Мальської, М. Рутинського.

Не применшуючи значення таких економічних досліджень зазначимо, що вони здебільшого спрямовані на аналітичне вивчення впливу чинників і виявлення резервів розвитку, проте недостатньо звертається увага на форми розвитку готельних підприємств на регіональному рівні.

З врахуванням значимості окресленої проблеми у статті поставлене і вирішується завдання впровадження нових форм розвитку готельних підприємств області в сучасних умовах.

Розвиток туризму на сучасному етапі є економічним пріоритетом та бізнесом для країн, регіонів, курортних міст і готелів багатьох країн світу. Однак важливість туризму та готельної індустрії зокрема, для сучасного та майбутнього розвитку не достатньо оцінені в Україні. Беручи до уваги передумови розвитку до здобуття незалежності, Україна мала високоатрактивний туристичний імідж, імідж все союзної оздоровниці та всесоюзного піонерського табору. Високо приваб-

ливими центрами відпочинку, що поєднували унікальні природні і культурно-історичні ресурси та мали мережу курортних закладів в Івано-Франківській області були Косівський, Яремчанський, Ворохтянсько-Яблуницький, Верховинський і інші осередки. Враховуючи це, область може зайняти суттєву нішу на національному туристичному ринку. Однак в Україні проблеми формування регіональних механізмів розвитку готельного бізнесу досліджені не достатньо. Зокрема, потребують розробки та обґрунтування основні форми інноваційного розвитку готельних підприємств. Держава недостатньо приділяє уваги розвитку готельного бізнесу як на рівні державних, так і регіональних структур управління.

При вивченні проблем області стає можливим пізнання основних закономірностей та взаємозв'язків, характерних для всієї економічної системи країни [1, с. 12]. Вивчення регіонально-галузевого аспекту на основі отриманої під час досліджень економічної та соціальної інформації розкриває конкретний детальний стан справ розвитку готельної індустрії.

При оцінці соціально-економічного потенціалу розвитку туризму в області можна застосувати такі підходи: виробничий (кількість, пропускна здатність, місткість); поведінковий (кон'юктурний).

На даний час в області кількість підприємств готельного типу порівняно з 1995 р. збільшилась на 22,5 % з 31 до 38 на кінець 2010 р. Кількість всіх номерів збільшилась на 392 номери і склала 1587. Житлова площа всіх номерів збільшилась на 112 % і склала 39,5 тис. м². Зросла також одноразова місткість з 2302 до 3846 місць, при цьому коефіцієнт використання місткості зменшився з 0,30 до 0,13, що свідчить про низький рівень використання номерного фонду. За період з 2000 до 2010 р. було обслужено 343313 приїжджих осіб. Для порівняння, кількість приїжджих в 2000 р. склала 58182 особи, 2010 році – 80680 осіб [7].

Важливим показником функціонування готелів є чисельність іноземних туристів, оскільки вони здійснюють невидимий експорт, поповнюючи бюджет валютними ресурсами. При туристичному експорті напрям туристичних потоків збігається з напрямом грошових потоків. Аналізуючи туристичні потоки в області спостерігається зростання з 30,2 тис. туристів в 2000 р. до 53,3 тис. в 2010 р. Потік іноземних туристів в область за цей період зріс з 3,5 тис. до 4,5 тис. туристів. Позитивне сальдо туристичного потоку туристів було в 2005

р., яке склало 3,6 тис. туристів. Кількість прибуттів іноземців – 8,7 тис. туристів, а кількість туристів – громадян України, які виїхали закордон 5,1 тис. На кінець 2010 року спостерігається зворотній процес з негативним туристичним сальдо: кількість прибуттів іноземців – 4,5 тис. туристів, а кількість туристів – громадян України, які виїхали закордон 8,5 тис [7].

Готелями та ресторанами області було надано послуг у 2001 р. на 36 млн грн. а в 2009 – 262 млн грн. Валова додана вартість збільшилась за цей період з 16 млн. до 96 млн грн. Одночасно спостерігається зростання споживчих цін. Найбільший індекс споживчих цін був в 2008 р. – 130,8 а в 2009–2010 рр. зменшився до 108,6; 106,6, – відповідно[7].

Усі перелічені показники здійснюють відповідний вплив на економіку регіону в якому функціонує і розвивається туристична індустрія, що сприяє створенню нових робочих місць, удосконаленню інфраструктури регіону. На 1 січня 2011 р. кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (готелів та ресторанів) в області склала 539 з них із статусом юридичної особи 492 без статусу 47 осіб [7].

Аналіз структури функціональних типів готельних засобів розміщення в області показує, що в ній домінують готелі та гуртожитки для приїжджих. Найбільше підприємств готельного господарства розташовано в м. Івано-Франківську та м. Яремче (37,1 % від загальної кількості), що пов'язано із сприятливими кліматичними умовами, природнім ландшафтом та наявністю туристичних маршрутів [7].

В області ще недостатньо розвинені такі типи підприємств як мотелі, кемпінги, молодіжні бази, готелі сімейного типу, які поширені в інших країнах і складають 75–85 % від загального числа готелів [5]. Дотримання європейських стандартів розвитку туристичного і готельного бізнесу буде сприяти збільшенню в'їзного туризму в область, що дасть можливість збільшити валовий внутрішній продукт при менших затратах і коротших термінах окупності ніж в промисловості.

За період з 2005–2009 рр. валовий регіональний продукт збільшився майже в 2 рази, з 9622 млн грн. до 17241 млн. грн., в розрахунку на одну особу за цей період він збільшився з 6916 млн до 12485 млн. Аналізуючи кількість постійного населення області бачимо тенденцію до його зменшення з 1412,7 тис. до 1317,0 тис. в 2010 р. Зменшується також зайнятість населення в даний період з 584,7 тис.

до 530,3 тис. В готельних комплексах області на кінець 2008 р. облікова кількість штатних працівників становила 682 особи [7].

Рівень забезпечення області готельними місцями є вкрай низьким і складає 1,6 місця на 1000 населення. Для порівняння у Львові – 4,8; в Києві – 6. Але це надзвичайно мало, у Москві цей показник становить – 9,3; у Відні 25,6; в Парижі 38,4 [4, с. 141].

Проведений аналіз показує низький рівень використання туристичного та готельного потенціалу області. Для підвищення ефективності діяльності потрібні значні інвестиційні ресурси, впровадження передових технологій, створення конкурентноздатних сучасних готельних підприємств з метою найбільш повного використання наявних туристичних ресурсів.

Туристичний потенціал області створює підґрунтя для розвитку малих незалежних готелів, які роблять ставку на унікальність і неповторність, пропонують послуги за помірними цінами і мають все необхідне для роботи та відпочинку. Саме унікальність малого готелю є основним інструментом ринкової політики.

Потреба виживання малих і середніх підприємств готельного типу визначила нову тенденцію в спеціалізації, диверсифікації, концептуалізації та екологізації готельних послуг [2, с. 39].

Готель майбутнього для Карпатського регіону та Івано-Франківської області – це спеціалізований готель. Спеціалізацією готелю може бути клінічне обслуговування: реабілітація після інфарктів, лікування депресії, послуги спортивної медицини, лікувальне голодування, курси вітамінного лікування та інше [2, с. 40]. Спеціалізовані готелі для молоді могли б стати міжнародними центрами відпочинку молоді. На ринку готельних послуг області не представлені готелі, які спеціалізуються на обслуговуванні інвалідів, із спеціально підготовленою матеріальною базою та персоналом.

Готельним підприємствам області необхідно здійснювати диверсифікацію, яка визначається розширенням послуг (розважальних, спортивно-оздоровчих, торгівельних, побутових, спеціалізованих). Доцільним було б створення готельного центру здоров'я і краси із спеціальними програмами.

Спеціалізація і диверсифікація готельних підприємств знаходить відображення в концептуалізації діяльності у формі цілісної концепції, що охоплює всі види діяльності – від стратегічних завдань до кольорової гами помешкань і форми меблів [2, с. 40].

Такими концепціями могли б стати концепції родинного готелю, молодіжного готелю, семінар-готелю. Розвиваючи єдину концепцію готелю потрібно дотримуватись послідовності. Формування філософії підприємства, його іміджу, підпорядкування всіх сторін життєдіяльності в прийнятій концепції визначає нові тенденції біоготелю. Екологічна концепція якого побудована не тільки на використанні екологічно чистих продуктів Карпат, але і матеріалів, а також економії електроресурсів, шляхом встановлення сонячних батарей.

Отже, перед регіональним готельним бізнесом постають гострі проблемні питання, які потребують державної підтримки та професійного підходу для залучення інвестицій та здійснення інноваційних форм розвитку.

Література

1. Жук М.В. Регіональна економіка: підручник / М.В. Жук – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 416 с.
2. Круль Галина Ярославівна. Основи готельної справи, навч. посібн./Г.Я. Круль. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 367с.
3. Мальська Марта Пилипівна. Організація готельного обслуговування: підручник/ М.П. Сальська, І.Г. Пандяк, Ю.С. Занько. – К.: «Знання», 2011. – 366 с.
4. Рутинський М.Й. Стецок О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України. Навч посібн. Чернівці. – Книги – XXI. 2008. – 348 с.
5. Свіда І.В. Регіональні механізми розвитку готельного бізнесу в умовах ринкової економіки (на матеріалах Закарпатської області). – Автореферат. – Ужгород, 2008.
6. Стеченко Д.М. Інноваційні форми регіонального розвитку., навч. посібн. / Д.М. Стеченко. – К.: «Вища школа», 2002. – 254 с.
7. Статистичний збірник Державного комітету статистики України. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. Івано-Франківськ. 2010.
8. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії., навч. посібн. / Н.В. Чорненька. – К.: Атака, 2008. – 392 с.
9. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії., навч. посібн. для студ. ВНЗ / Т.Н.Ореховська, І.Д.Козьменко, І.Р.Лошенко [та ін.] / [за ред. І.М. Школи]. – Чернівці: Книги – XXI, 2003. – 596 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ БЮРО МІЖНАРОДНОГО МОЛОДІЖНОГО ТУРИЗМУ «СУПУТНИК» НА ПРИКАРПАТТІ (1970–1980-ті рр.): ІСТОРИЧНІ УРОКИ Й ДОСВІД

Р.М. Котенко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Актуальність заявленої у назві статті проблеми полягає в тому, що попри панування авторитарного режиму та застійних явищ у соціально-економічній сфері саме на 1970–1980-ті рр. припала «золота доба» розвитку туризму в Україні. За умов збереження «залізної завіси» радянські громадяни, зокрема молодь, одержали можливості для закордонних подорожей, причому не лише до соціалістичних, а й капіталістичних країн і країн так званого третього світу. Така ситуація зумовлювалася комплексом обставин, що визначалися потребами змін в економічному, соціальному, культурному житті Країни рад та оновленням її міжнародно-політичного курсу.

У статті ставимо за мету розкрити на прикладі Прикарпаття (Івано-Франківської області Української СРСР) зміст, форми, методи діяльності Бюро міжнародного молодіжного туризму (БММТ) «Супутник» ЦК ВЛКСМ та з'ясувати досвід і здобутки функціонування цієї загальносоюзної структури в окремому регіоні, які можуть бути корисними для розвитку туристичної інфраструктури краю за сучасних умов.

Історія БММТ «Супутник» уже вивчалася радянськими та сучасними науковцями, що розглядали її в контексті розвитку інфраструктури туристичної галузі в СРСР-УРСР, у розрізі становлення міжнародного туризму та в інших тематичних ракурсах (Г. Долматов, С. Жуков, В. Зінченко, В. Квартальнов, В. Мошняга, В. Федорченко, М. Немоляева, Т. Сокол та ін.). Однак частина праць цих авторів з'явилася за радянського періоду, тож несе на собі «ідеологічний вантаж», властивий тогочасній історіографії. Більшість дослідників висвітлювали проблему в «загальносоюзному» чи «республіканському» масштабах, тож зі зрозумілих причин не деталізували її на регіональному рівні, який дозволяє виявити якісно нові грані розвитку закордонних поїздок радянської молоді. У цьому полягає новизна нашої розвідки, де також здійснена спроба з'ясувати вплив зарубіжного туризму на ідейне й моральне виховання молодих людей, що формувалися за умов радянської дійсності. Практична значущість

вивчення проблеми полягає в можливості використання здобутого за досліджуваного періоду досвіду в сучасному розвитку закордонного візного туризму на регіональному рівні.

Створений у структурі ВЛКСМ БММТ «Супутник» на 1980 р. в Україні вже складався зі 50 регіональних бюро, діючих при обласних та окремих міських і районних комітетах комсомолу. Координуючи працю з партійними, державними і господарськими органами, вони сприяли зміцненню матеріально-технічної бази молодіжного тризму, підготовці й використанню кадрів організаторів туризму, запровадженню нових перспективних форм подорожей.

Бюро молодіжного міжнародного туризму «Супутник» Івано-Франківського обкому ЛКСМУ відіграло провідну роль у залученні населення, передусім молоді Прикарпаття, в орбіту міжнародного туристичного обміну. Воно було створене 1973 р. та швидко розвинуло діяльність за підтримки міських і районних комітетів комсомолу, Ради з туризму та подорожей обкому профспілок, комсомольських організацій промислових підприємств, колгоспів, навчальних закладів, державних установ та інших громадських організацій. Досить значний обсяг роботи забезпечував відносно невеликий штатний апарат, який спершу складався з десяти осіб: голови, двох референтів, бухгалтера та обслуговуючого персоналу, а на 1989 р. зріс до 14 штатних працівників [4, арк. 24; 8, арк. 2]. Тривалий час обласне БММТ очолювали А. Середя і М. Каплій, обов'язки головного бухгалтера тоді виконувала О. Сіухіна.

За винятком міжнародного молодіжного центру «Крокус» у смт. Вишків, Івано-Франківське БММТ «Супутник» обкому комсомолу не мало власної матеріально-технічної бази. Це був один з восьми такого роду закладів, існуючих у структурі ЛКСМУ. Брак власних засобів розміщення, харчування, транспорту змушував орендувати їх у інших суб'єктів господарювання, що ускладнювало діяльність, особливо з розвитку внутрішнього туризму. Водночас Івано-Франківське, як й інші обласні БММТ «Супутник», володіло значними фінансовими ресурсами, постійно наращувало обсяг обігових коштів та показники праці. Панувала сувора регламентація економічних механізмів праці, зумовлена логікою радянської бюрократичної командно-адміністративної системи.

Під впливом «перебудовчих» процесів другої половини 1980-х років у діяльності БММТ «Супутник» посилювалася увага до якісного

планування та раціонального використання орендованого транспорту, до максимального завантаження квоти місць у закладах розміщення на основі перспективних домовленостей між БММТ та комітетами комсомолу на обслуговування багатоденних маршрутів, а також маршрутів вихідного дня. У внутрішній діяльності турпідприємства наростали кризові явища, зокрема й через невиконання планів з реалізації путівок. Це спонукало до переходу на засади жорсткої економії та обмеження витрат на внутрішні організаційні потреби.

За 1977–1987 рр. бюджет БММТ «Супутник» Івано-Франківського обкому комсомолу зріс з 854 до 1243 тис. крб. У 1987 р. його фінансово-економічна діяльність фактично досягла апогею: доходи (650 тис. крб.) перевищували витрати на 156,7 тис. крб. Наступного 1988 р. бюджет турпідприємства продовжував зростати, але при цьому поглиблювалися і внутрішні кризові явища. 1989 р. він досяг максимуму – 1319 тис. крб., однак бюро мало боргові зобов'язання перед партнерами – постачальниками послуг, транспортними підприємства тощо. Надходження до бюджету формувалися за рахунок реалізації путівок і надання додаткових послуг, зокрема пов'язаних із придбанням (бронюванням) квитків, та ін. При цьому головні статті дохідної частини склалися за рахунок прийому та обслуговування груп радянських туристів, які прибували до області (близько 65 %) та відправки на внутрішні союзні маршрути (до 20 %). Решту джерел надходжень становили прибутки від міжнародного туризму: відправка туристичних груп за кордон і до міжнародних молодіжних таборів (14 %) та обслуговування міжнародних туристів (близько 1 %) [3, арк. 4–5; 6, арк. 3; 7, арк. 3–4; 8, арк. 1–2].

Окрім економіко-адміністративних важелів, діяльність БММТ «Супутник», як і розвиток усієї сфери міжнародного туристичного обміну, визначалися характером і тенденціями міжнародних суспільно-політичних відносин. «Супутник» створював сприятливі умови для молоді соцтабору щодо налагодження взаємозв'язків та пізнання історії, культури й суспільних досягнень приналежних до нього країн. Міжнародний молодіжний туристичний обмін мав здійснюватися на основі двосторонніх угод у межах безвалютного обміну за єдиною системою туристичних послуг. За їх головний критерій брався трудодень, що обраховувався на основі комплексу показників туристичного обслуговування – ночівлі, харчування, пізнавально-розважальних програм тощо. Ідентифікація, диференціація та уніфікація турпослуг на

безвалютній основі передбачала узгодження внутрішніх цін і тарифів та складання єдиних каталогів закладів розміщення і харчування, транспортних перевезень, системи атракцій тощо. Такі підходи і принципи, зокрема й вимога урівноваження вартості путівок на закордонні та внутрішні (у межах країни) подорожі, відповідали фінансовим можливостям молодіжних організацій [9; 17].

Про масштаби організації міжнародного туристичного обміну на «безвалютній основі» засвідчує той факт, що лише 1987 р. Івано-Франківське БММТ «Супутник» подало заявку щодо обміну валюти на суму, еквівалентну 822,1 тис. крб., для забезпечення перебування молодіжних груп у зарубіжних країнах [6, арк. 3].

Радянській молоді, яка виїжджала за кордон, пропонувався схожий пакет послуг на маршрутах: розміщення в кімнатах на дві-чотири особи зі зручностями на поверсі, триразове харчування у кав'ярні чи ресторані, а під час подорожі забезпечення сухим пайком; різні соціальні заходи; проведення міських екскурсій; супровід гіда-перекладача тощо. По лінії БММТ «Супутник» організовувалися лише групові тури головно для молодих людей від 16 до 30 років. Старші за віком, переважно це були комсомольські чи партійні функціонери, могли становити не більше 10 % від їхнього складу [4, арк. 26–40; 10, с. 151–160].

Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» виробило доволі чітку, але водночас громіздку, забюрократизовану, заідеологізовану систему організації подорожей радянської молоді за кордон. Вона носила централізований характер та реалізовувалася за ієрархічним принципом визначення показників, рознарядок, розпоряджень та інструкцій, які спускалися від ЦК ВЛКСМ до ЦК ЛКСМУ, відтак до обкомів та райкомів і міськкомів комсомолу й первинних комсомольських організацій. Попри безліч організаційних деталей непорушними і визначальними в цій роботі залишалися завдання ідейно-політичного характеру. Зарубіжні поїздки мали слугувати формуванню почуттів радянського патріотизму, інтернаціоналізму, гордості за соціалістичний суспільний лад і спосіб життя. Вони розглядалися як дієвий засіб комуністичного виховання та готовності і спроможності викриття антигуманної сутності імперіалізму, як важливий моральний і матеріальний стимул виробничої праці та, врешті, як відповідальне партійне і комсомольське доручення. Такі засадничі ідеї становили квінтесенцію численних постанов і

навчально-методичних матеріалів, що визначали зміст і регулювали цю сферу діяльності [9; 10].

Кількість молодих людей з Івано-Франківщини, котрі побували за кордоном за путівками БММТ «Супутник», постійно зростала: за 1970–1976 рр. зі 109 до 362, а за 1980–1987 рр. – із 464 до 657 [2, арк. 4; 5, арк. 3]. Існувала установка, згідної з якою пріоритет при розподілі путівок надавався робітничій молоді з великих промислових центрів. Приміром, із майже 18 тис. виділених у 1986 р. ЦК ЛКСМУ путівок для 25 областей України найбільше їх одержали Донецька (1290), Дніпропетровська (1005), Ворошиловградська (963), Запорізька (867), а також місто Київ (1441) та ін. [8]. Утім, якщо взяти до уваги загальну чисельність населення, зокрема молоді різних областей України, то можна стверджувати, що Івано-Франківщина не зазнавала істотної «дискримінації», так що при розподілі путівок між обкомами комсомолу зберігався відносний паритет.

Туристичні групи на 90 % формувалися з молоді певних спеціальностей – працівників сільського господарства, лісової і деревообробної, нафтової і газової промисловості, транспорту і зв'язку, торгівлі й сфери обслуговування, молодих учителів і студентів, а також комсомольських активістів тощо. Професійні інтереси і схожий соціальний статус мали забезпечити дружні стосунки в тимчасових колективах та продуктивне перебування за кордоном, зокрема вивчення й обмін досвідом у споріднених галузях виробництва [2, арк. 4]. Тургрупи склалися переважно із 30–40 осіб, кожна з них мала свій порядковий номер.

На початку 1970-х рр. утвердилася практика встановлення квот на відправку різних соціальних груп молоді в закордонні туристичні поїздки. Вони визначалися з ідеологічних міркувань та з огляду на характер соціальної структури індустріально розвинених регіонів України, тож в останньому випадку не відповідали реальній соціально-професійній ситуації на Прикарпатті. Таким чином, молодим робітникам надавалося 56 % путівок, працівникам сільського господарства – близько 16 %, службовцям – 18 %, комсомольським активістам – 3 %, а студентам і молодим учителям – 17 % та ін. Члени ВЛКСМ і КПРС становили 97 % туристів, що подорожували за кордоном [2, арк. 4].

Можливість відвідати зарубіжні країни радянською молоддю по лінії БММТ «Супутник» розглядалася як форма заохочення та винагороди її «кращих представників», тому більшість путівок

видавали на пільгових умовах чи безкоштовно. Важливу роль в утвердженні такої практики відіграла прийнята на основі відповідних ухвал і рекомендацій ЦК ВЛКСМ у листопаді 1978 р. спільна постанова бюро Івано-Франківського обкому комсомолу та 32 організацій і установ області про співпрацю. Як наслідок, – уже за два наступні роки 476 осіб нагородили пільговими і безкоштовними поїздками за кордон. Вони оплачувалися за рахунок підприємств та організацій, а також з фондів ЦК ЛКСМУ чи комітетів комсомолу області. Загалом, згідно з нашими узагальненнями, приблизно кожен п'ятий учасник закордонних тургруп отримував путівку як премію на підприємстві, кожен третій – за рахунок бюджету обкому комсомолу і т. ін. [3, арк. 2–3, 6]

Таке посилення соціального складника в розвитку виїзного міжнародного туризму негативно позначилося на діяльності БММТ «Супутник», яка, повторюємо, базувалася на засадах госпрозрахунку і рентабельності. На тлі поглиблення кризових явищ у соціально-економічному становищі країни із середини 1980-х років посилюється явище, коли частина одержаних за квотою ЦК ЛКСМУ путівок БММТ «Супутник» не реалізовувалася на місцях через неспроможність підприємств, установ, комітетів комсомолу забезпечити їхню оплату і видачу на пільгових умовах чи безкоштовно. Особливо гострою була справа з відправкою до міжнародних молодіжних центрів і таборів. Якщо у 1976 р. до них направили 159 осіб, з яких половина отримала пільгові путівки, то 1987 р. констатувався «незадовільний стан» у цій сфері, позаяк туди змогли направити лише 227 осіб, що становило 81 % від плану [2, арк. 4; 7, арк. 3]. Причина такої ситуації полягала в тому, що міськкоми, райкоми та первинні комсомольські організації області не знайшли «спонсорських» коштів на цю ціль. За умов планової фінансової політики БММТ «Супутник» вона негативно позначалася на його розвитку, бо «анулювання» путівок тягнуло зменшення бюджетних надходжень, які не могли покрити з інших джерел чи за рахунок підвищення на них цін, що були фіксованими.

Відправці молоді за кордон передувала копітка підготовча робота. На кожного туриста заводилася «виїзна справа», після визначення складу групи та її «резерву» кандидатури затверджувалися бюро обкому комсомолу. Для груп, що виїжджали до соцкраїн, проводили навчання-інструктажі, читали лекції з міжнародного становища, зокрема про внутрішню і зовнішню політику приймаючої країни, а

також улаштовували зустрічі із секретарями обкому ЛКСМУ, виступи активістів, які побували за кордоном, ін. Для виїжджаючих до капіталістичних країн відбір був суворішим, а в процесі підготовки переважали індивідуальні бесіди, практикувався захист рефератів на задані теми. Для учасників турпотягів «Дружба» проводилися двотриденні семінари у Києві. Однак представники Івано-Франківщини постійно нарікали на їхню заформалізованість та пропонували скоротити час навчання вдвічі й надати йому конкретнішого і кваліфікованішого характеру [2, арк. 110]. Заформалізованість і повчально-пропагандистський стиль переважали в підготовці всіх категорій туристів.

Численні інструктивні матеріали окреслювали вимоги до відбору та зміст і форми підготовки керівників тургруп. Стосовно до БММТ «Супутник» Івано-Франківської області вони призначалися винятково із числа працівників штатного апарату обкому, райкомів та міськкомів комсомолу, які, до речі, таким чином подорожували безкоштовно та ще й одержували кошти за відрядження [4, арк. 20].

Близько 95–97 % подорожей по лінії БММТ «Супутник» ВЛКСМ здійснювалося до соціалістичних країн, що відповідало загальному вектору і характеру міжнародної політики СРСР. Згідно з нашим аналізом, Івано-Франківське бюро здійснювало обмін молодіжними делегаціями із близько десятка країн. Системніший характер мали зв'язки з НРБ і ЧССР, на які припадало близько половини туристичних мандрівок. За ними йшли ПНР, СФРЮ, СРР, НДР та ін. Вартість путівок до країн соцтабору залежно від терміну перебування (15-20 днів) та обсягу послуг коливалася від 116 до 265 крб. [3, арк. 4; 4, арк. 13].

Джерельні матеріали засвідчують існування сталих зв'язків бюро БММТ Івано-Франківського обкому комсомолу з німецьким «Агентуристом» та молодіжними туристичними організаціями Болгарії і Польщі. Вони сприяли налагодженню особливо теплих і дружніх стосунків молоді Прикарпаття і цих країн. Майже щороку відбувався обмін тургрупами по 35–45 осіб із містом-побратимом Івано-Франківська румунським Бая-Маре. З нагоди прибуття іноземців, відправки радянських туристів відбувалися певні урочистості: вивішували прапори СРР, СРСР, УРСР, гостей традиційно зустрічали під звуки духових оркестрів, дівчата у народному вбранні підносили хліб-сіль, відбувалися мітинги із привітаннями російською та румунською мовами [3

арк. 4; 4, арк. 13]. Слід визнати, що така зовнішня помпезність усе-таки мала щире підґрунтя: більшість учасників цих акцій були просякнуті духом патріотизму та інтернаціоналізму радянського зразка.

Про зміст перебування тургруп із Прикарпаття в країнах соцтабору засвідчують детальні «політичні звіти» керівників [2; 5]. Їхні програми, як відзначалося, узгоджувалися заздалегідь, так що внесення до них змін не допускалося. Вони традиційно склалися із зустрічей із місцевою молоддю, у ході яких відбувався обмін інформацією про успіхи соціалістичного будівництва, досвід участі в соціалістичних змаганнях, досягнення у виробництві. Також до програм включали концерти та виступи агітбригад, ветеранів, громадських діячів і партійних функціонерів. Такі заходи завжди відбувалися «у дружній діловій обстановці». Більшість екскурсій спрямовували на відвідини місць і пам'яток, пов'язаних з подіями Другої світової війни (у будь-якому населеному пункті обов'язково покладалися квіти на могили загиблих радянських воєнків) та діяльністю визначних діячів революційного й комуністичного руху. Улаштовувалися екскурсії на промислові і сільськогосподарські підприємства, а ознайомлення з архітектурними спорудами, музеями, храмами й іншими визначними місцями і пам'ятками, що не несли ідеологічне навантаження, часто відходило на задній план.

Інший характер носили відвідини представниками Івано-Франківщини капіталістичних країн. Зазвичай це були комсомольські функціонери, що включалися до складу делегацій, які формувалися у Києві чи інших великих містах України та відправлялися передусім до Федеративної Республіки Німеччини, а також Франції, Японії, Швейцарії і деяких інших країн. Також вони брали участь у морських круїзах, перший з яких відбувся 1976 р. за маршрутом «Мальта – Туніс – Лівія – Туреччина» [1, арк. 1].

Івано-Франківське БММТ «Супутник» проводило рекламно-інформативну діяльність із популяризації закордонних поїздок. На цю ціль призначалося відносно небагато коштів – щороку від 350 до 470 крб., які витрачали переважно на видання спеціальних плакатів і буклетів [3, арк. 4–5]. За таких обставин активно використовувалися ЗМІ, передусім орган Івано-Франківського обкому ЛКСМУ «Комсомольський прапор» та районні молодіжні газети Калущини, Коломийщини, інші. У другій половині 1970-х – першій половині 1980-х рр. у них існували рубрики «Меридіани дружби», «Моя

Батьківщина – СРСР», «Ми інтернаціоналісти», де друкувалися численні матеріали про життя молоді за кордоном, про діяльність клубів інтернаціональної дружби (КІДів), а також враження туристів від мандрівок за кодон. У 1979–1980 рр. «Комсомольський прапор» умістив серію репортажів про перебування прикарпатської молоді в УНР, НРБ, НДР, СФРЮ, ПНР, а також у Швейцарії, про участь в «Африканському круїзі» тощо. Такі публікації вимагали від журналістів та дописувачів особливої пильності та майстерності. У них у рамках дозволеного популяризувалися маршрути братніми країнами соцтабору, але при цьому не припускалося прямого визнання, що вони мали вищий рівень життя, аніж у СРСР. Повсякчас доводилися панування щирого духу інтернаціоналізму між братніми народами країн соцтабору та переваги соціалістичного способу над капіталістичним; демонструвалася підтримка радянським народом боротьби за національне і соціальне визволення у країнах, що розвиваються.

На відміну від інших областей Української РСР, де пропорція щодо відправки радянських туристів за кордон та прийому іноземців була більш-менш однаковою, на Івано-Франківщині вона становила десятикратну перевагу на користь виїзного туризму. Зокрема у 1970-х рр. Прикарпаття по лінії БММТ «Супутник» відвідувало приблизно по 100–110 іноземних гостей, а на 1987 р. їхня кількість скоротилася до 48 (400 туроднів) [6, арк. 9; 7, арк. 4]. Організація їхнього прийому регламентувалася численними інструкціями та чітко контролювалася відповідними громадськими організаціями і державними органами. Основою для такої діяльності слугували затверджені ЦК ВЛКСМ «Типові програми перебування іноземних туристів із соціалістичних країн у СРСР на 1986–1990 рр.», де доволі докладно визначався зміст їх перебування в окремих областях Української РСР, зокрема й у Івано-Франківській [18].

Проблема прийому, перебування та обслуговування іноземної молоді на Прикарпатті обговорювалася на спеціальних засіданнях бюро обкому ЛКСМУ. В ухвалах, що приймалися із цього приводу, чільне місце посідала інформаційно-пропагандистська робота. Починаючи від привітальних мітингів дружби та звершуючи екскурсіями за чітко спланованими маршрутами з відвідуванням «показово-зразкових» підприємств, місць революційної, бойової і трудової слави, комсомольських ударних будов, тематичних виставок тощо, демонструвалися досягнення соціалістичного будівництва,

переваги радянського способу життя, доводилася правильність політичного курсу КПРС і радянського уряду. Обов'язковим елементом прийму іноземних туристів були вечори інтернаціональної дружби, що також відбувалися за чітко спланованими сценаріями: виступи партійних чи комсомольських функціонерів, передовиків виробництва, ветеранів, вітальні промови гостей, обмін сувенірами, спів гімну демократичної молоді й т. ін. Бесіди, дискусії, які супроводжували такі заходи, ніколи не переростали в щирий обмін думками, який би виходив за «дозволені межі».

Таким чином, за умов радянського політичного режиму діяльність БММТ «Супутник» стала чи не єдиним реальним каналом, через який тисячі молодих людей України із числа робітників, селян, службовців, учителів та студентів одержали можливість побувати за кордоном. Будучи складником комсомольської громадсько-політичної організації, БММТ «Супутник» розвинуло свою організаційну мережу, що функціонувала на засадах чіткої централізації та за безпосереднього керівництва і суворого контролю ієрархічної системи: ЦК ВЛКСМ – ЦК ЛКСМУ – обласні – районні, міські комітети комсомолу – первинні комсомольські організації. У діяльності БММТ «Супутник» була закладена істотна суперечність, зумовлена характером соціальної політики та командно-адміністративними методами управління державою. За своєю суттю це була «напівкомерційна» установа, що мала діяти на засадах самоокупності, рентабельності й давати прибуток. При цьому вона розвивала соціальний туризм, який не міг відповідати цим принципам. Така внутрішня неузгодженість тривалий час долалася завдяки системі видачі пільгових та безкоштовних путівок, оплачуваних за рахунок підприємств та з комсомольських фондів. Із погіршенням загального соціально-економічного становища вона стала давати тріщини і, безумовно, була приречена, однак її розпад випередив крах усього радянського політичного режиму.

Згідно з нашими підрахунками, упродовж 1970-80-х років близько 10 тис. юнаків і дівчат Прикарпаття відвідали соціалістичні та капіталістичні країни по лінії БММТ «Супутник» обкому ЛКСМУ. Загалом це були кращі виробничники та переможці соціалістичного змагання, які одержали унікальну у своєму житті нагоду пізнати життя і культуру переважно країн соціалістичного табору. Це розширювало їхній кругозір, сприяло формуванню почуттів братерської солідарності та закладало підґрунтя для зміцнення «народної дипломатії».

Набутий таким чином досвід не втратив свого практичного значення для розвитку міжнародного співробітництва туристичних організацій на сучасному етапі.

Література

1. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф. 40. – Спр. 1031. – 8 арк.
2. ДАІФО. – Ф. 40. – Спр. 1104. – 126 арк.
3. ДАІФО. – Ф. 40. – Спр. 1175. – 51 арк.
4. ДАІФО. – Ф. 40. – Спр. 1179. – 46 арк.
5. ДАІФО. – Ф. 40. – Спр. 1379. – 12 арк.
6. ДАІФО. – Ф. 40. – Спр. 1723. – 127 арк.
7. ДАІФО. – Ф. 40. – Спр. 1724. – 48 арк.
8. ДАІФО. – Ф. 40. – Спр. 1762. – 70 арк.
9. Договор о сотрудничестве в области молодежного туристского обмена на 1981–1985 гг. // Информационный бюллетень Бюро международного молодежного туризма ЦК ВЛКСМ. – М., 1980. – № 1 – С. 17–45.
10. Зарубежные молодежные организации: Справочник. – 2-изд. – М., 1973. – 220 с.
11. Зінченко В.А. Міжнародний молодіжний туризм в Україні (70–80-ті роки ХХ ст.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 58 с.
12. Материалы учебы председателей Бюро молодежного туризма РК, ГК, ОК ЛКСМУ, директоров международных молодежных лагерей на курсах в республиканской комсомольской школе при ЦК ЛКСМ Украины // Информационный бюллетень Бюро международного молодежного туризма ЦК ВЛКСМ. – К., 1974. – № 5. – С. 2–22.
13. Методические рекомендации по организации поездок по внутрисоюзным маршрутам и в международные туристские центры и лагеря по линии БММТ «Спутник» (в помощь работникам ГК, РК ЛКСМУ). – Львов, 1987. – 20 с.
14. Об итогах Всесоюзного семинара организаторов внутрисоюзного туризма БММТ «Спутник» комитетов комсомола // Информационный бюллетень Бюро международного молодежного туризма ЦК ВЛКСМ. – М., 1985. – № 3. – С. 2.
15. О работе БММТ «Спутник» комитетов комсомола Украины по организации туризма в социалистические страны, повышению его роли в патриотическом и интернациональном воспитании молодежи // Там само. – М., 1985. – № 3. – С. 15–21.
16. О ходе выполнения «Основных мер БММТ «Спутник» ЦК ВЛКСМ по реализации решений XX съезда ВЛКСМ» // Там само. – М., 1987. – № 6. – С. 7–9.

17. Соглашение о принципах сотрудничества молодежных и студенческих бюро путешествий социалистических стран на 1981–1985 гг. // Там само. – М., 1980. – № 1 – С. 13–16.
18. Типовые программы пребывания иностранных туристов из социалистических стран в СРСР на 1986–1990 гг. – М., 1985. – 178 с.
19. Условия приема и программы пребывания иностранных туристов в Украинской ССР. – К., 1986. – 27 с

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВУЛКАНІЧНОГО ТУРИЗМУ В МЕЖАХ ВИГОРЛАТ-ГУТИНСЬКОГО ПАСМА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Я.С. Кравчук, О.М. Шевчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

Практика туристичних подорожей до вулканів була широко поширена у європейських країнах (таких як Італія, Греція та Ісландія) протягом кількох століть. Зараз вона набула більшої мобільності, особистого зацікавлення туристів у додаткових відомостях про ці унікальні форм рельєфу (освітня складова) та пригодах – такими є головні мотиви туристів ХХІ ст., які обирають подорожі до вулканічних та геотермальних об'єктів та областей.

У світі налічують понад 1300 вулканів: частина з них є діючими, інші – сплять чи згасли. Вони усе частіше стають об'єктами туризму, оскільки приваблюють відвідувачів своєю красою, загадковістю й викликають сильні емоції. Наприклад, гора Фудзі у Японії привертає увагу більше 100 мільйонів відвідувачів на рік і має величезне культурне й духовне значення; а створені у вулканічних областях національні парки, такі як Тейде в Іспанії, Йеллоустоун у США, Везувій в Італії та Тонгаріро у Новій Зеландії щорічно відвідують від одного до чотирьох мільйонів туристів [11].

Окремо вулканічний та геотермальний туризм досі недостатньо представлений в літературі, переважно його згадують у контексті геотуризму загалом [2; 3; 6; 8; 9; 13]. Але кількість поціновувачів цього виду геотуризму й екстремального туризму постійно зростає, збільшується число ознайомлювальних поїздок і екскурсій до вулканічних і геотермальних областей у усьому світі. Найвідомішими нині місцями активного розвитку вулканічного туризму є Гавайї, Алеутські острови, Камчатка, Галапагоські острови, Японія, Індонезія,

Нова Зеландія тощо [11–13]. У найсучаснішій на сьогодні праці «Вулканічний та геотермальний туризм: зрівноважені георесурси для дозвілля та відпочинку» висловлено думки сучасних вчених з різних континентів, котрі займаються цією проблематикою [11]. Узагальнивши бачення цих дослідників зазначимо, що вулканічний і геотермальний туризм – це різновид геотуризму, який передбачає відвідування і вивчення місцевостей активної вулканічної та геотермальної діяльності, пов'язаних з ними форм рельєфу, а також ознайомлення зі сплячими та згаслими вулканами, чи регіонами зі слідами колишньої вулканічної діяльності у вигляді окремих об'єктів геоспадщини.

В Українських Карпатах перспективним для розвитку вулканічного туризму є район Вулканічних Карпат (Вигорлат-Гутинське пасмо) на Закарпатті. Вулканічне пасмо Українських Карпат сформувалося вздовж Закарпатського поздовжнього розлому, який простежується вздовж північно-східного краю Закарпатського прогину. Помітну роль у формуванні хребта відіграли також поперечні розломи, зокрема Мукачівський, Боржавський, Виноградівський та Оашський.

Основою геоморфологічної області Вулканічних Карпат слугує Вигорлат-Гутинський хребет. Загальна довжина хребта в межах України близько 130–140 км. Ширина коливається від 20 до 24 км у масивах Синяка і Великого Долу, і до 5–10 км – у масивах Тупого і Шаяну. До геоморфологічної області Вулканічних Карпат, крім Вигорлат-Гутинського (Ужгород-Хустського) хребта, зачислено Березне-Ліпчанську (Турянську) міжгірську долину та Іршавську улоговину. Максимальна ширина геоморфологічної області (хребет, міжгірські долина та улоговина) становить близько 30 км. Переважаючі абсолютні висоти хребта коливаються в межах 500–800 м, максимальні – дещо перевищують 1000 м. Найвища вершина – г. Бужора (1085,5 м) [4].

Досліджуваному регіону, як і іншим регіонам з вулканічним рельєфом, притаманні морфоструктури центрального типу, характерними ознаками яких є ізометричність, округлість, овальні обриси в плані і радіально концентричне розміщення каркасних елементів. За морфологічними ознаками серед них найчастіше вирізняють купольні, купольно-кільцеві і кільцеві морфоструктури. За генетичними ознаками морфоструктури центрального типу є відображенням у рельєфі вулканічних апаратів, батолітів, кільцевих інтрузій і дайок, штоків і т. п. У Вулканічному пасмі Українських Карпат налічують 11 великих

стратовулканів, 6 невеликих моногенних вулканів і 125 екструзій, дайок і центрів вилування лав [5]. Першу схему розвитку вулканізму Карпат розробив М. Кутан 1948 р., який виокремив три фази вулканізму. До цієї схеми для території Українських Карпат було внесено деякі зміни В. С. Соболевим (1966), який виокремив не три, а чотири фази вулканізму. Щодо цього зазначено, що третя (панон) і четверта фази проявилися винятково в межах Вигорлат-Гутинського вулканічного хребта. До виділеного посторогенного (платформного) циклу вулканізму зачислено: 1) лавові потоки і покриви базальту та андезито-базальту (потужність 50-100 м); 2) екструзії і гіпабісальні тіла андезито-базальту; 3) шлакові конуси; 4) трубки вибуху; 5) заключні екструзії андезито-базальту з підвищеною лужністю. Посторогенним циклом закінчилася активна вулканічна діяльність в Українських Карпатах [5].

У формуванні рельєфу Вулканічного пасма, окрім активної вулканічної діяльності, помітну роль відігравали екзогенні процеси. Зрозуміло, що їхній вплив на створення окремих форм і комплексів форм рельєфу став дещо відчутнішим після припинення активної вулканічної діяльності. Про роль різних чинників в інтенсивності руйнування вулканічних побудов можна стверджувати, аналізуючи абсолютні та відносні висоти колишніх стратовулканів і моногенних вулканів. Більшість дослідників передбачає, що максимальні висоти стратовулканів коливалися в межах 2–3 км. Наприклад, первинна висота стратовулканів Великого Шолеса сягала близько 2 км, Анталівського – понад 2 км, Верхньобавського – близько 3 км [5]. У сучасному рельєфі Вулканічного пасма Українських Карпат тільки декілька вершин перевищують 1 км: г. Бужора (1085,5 м), г. Малий Сіяк (1035,2 м), г. Бистра (1002,5 м) в хребті Великого Долю, г. Дехманів (1017,6 м) у масиві Борлієва Долю і г. Дунавка (1018,8 м) у хребті Сіяк [5].

Зараз на території Вулканічних Карпат найпопулярнішими серед туристів об'єктами, пов'язаними з вулканічною діяльністю, є г. Анталовецька Поляна (Анталівська Поляна), гора Паланок (Мукачівська замкова гора) та місцевість Зачарована Долина (Смерековий Камінь) (з 2008 р. – НПП «Зачарований Край»). Окрім них, науковцями виділено кілька об'єктів, які можна використовувати для демонстрування вулканічної діяльності (жерла давніх вулканів, дайки і екструзії, ерозійні останці вулканічних споруд, відслонення порід вулканічного

походження) на досліджуваній території і за належного організаційного та інформаційно-освітнього забезпечення перетворити на туристичні атракції (табл. 1).

Таблиця 1

**Перспективні туристичні атракції, пов'язані з вулканізмом
Вигорлат-Гутинського пасма***

Назва об'єкту	Місце розташування	Предмет презентації
Жерла давніх вулканів		
Жерловина вулкану	Іршавський р-н, північна околиця с. Сільце, 0,6 км на північний захід від церкви села	Діючий кар'єр площею 5 га (висота до 50 м) по розробці <i>андезитів</i> . Кар'єром розкрита <i>верхня частина вулканічного жерла (нека)</i> , що складена діоритовими порфіритами із стовпчастою окремістю пізньосарматського віку (абсолютний вік – близько 11,0 млн. р.). Зміни орієнтації стовпчастої окремісті відображають напрямок підйому магми по вулканічному каналу неправильної форми. Лавові потоки, які виливалися з цього вулканічного жерла, всюди поблизу нього знищені пізнішими ерозійними процесами. Відслонення є одним з найкращих у Мукачівській западині, де можна вивчати жерлові фації пізньосарматських вулканів андезитового складу.
Відслонення вулканітів «Чорна гора»	Виноградівський р-н, східна околиця м. Виноградів, правий берег р. Тиса, 1 км на схід від вершини г. Чорна Гора, 1,4 км на північ від мосту автодороги Виноградів-Королево	Відслонюються <i>андезити</i> (вік ранній сармат-панон, абсолютний вік – 10,1 млн.р.), що <i>виповнюють жерловину вулкану (нек)</i> . Вони прорвані серією дайок ріодітового і ріодацитового складу. Дайки приурочені до бортового розлому, що обмежує кільцеве вулcano-тектонічне підняття. Після свого виникнення вулcano-тектонічне підняття «Чорна Гора» проіснувало у вигляді невеликого урвистого острова серед озерно-морської водойми, яка вкривала територію нинішнього Закарпатського прогину. Глибина водойми навколо острова коливалася від перших метрів до декількох сотень метрів. Завдяки стійкості до ерозії гірських порід, якими складене підняття, воно збереглося у вигляді гори до наших днів. Це відслонення є взірцевим для вивчення процесів вулcanoутворення в Закарпатському регіоні. Серія крутих урвищ і скель довжиною до 500 м, висотою місцями понад 100 м.

Дайки і екструзії		
Дайка дацитів	Свалявський р-н, с. Сусково, 3,0 км на північний схід від центру села по дорозі Мукачево-Свалява, правий борт р. Латориця.	Довжина головного уступу кар'єру понад 200 м при висоті до 15 м. Відслонена <i>похилозалегаюча дайка дацитів неогенового віку</i> (абсолютний вік близько 13,3 млн. р.), яка прориває теригенні відклади палеогену. Вторгнення дайки червоних з поверхні субінтрузивних порід в товщу темно-сірих морських осадових утворень відбувалось на ранній, субвулканічній стадії неогенової тектоно-магматичної активізації в зоні Закарпатського глибинного розлому. Інтрузивний («гарячий») контакт дайки з осадовими породами ідеально відслонений і доступний для спостереження.
Екструзія ріодацитів	Берегівський р-н, між селами Мужієве та Бене, 300 м на схід від повороту на с. Боржава	Відслонення <i>ріодацитів середньосарматського віку</i> , що залягають у формі екструзивного штоку, який прориває вулканогенні утворення раннього сармату (абсолютний вік – 12,4 млн. р.). З відомих на сьогоднішній день субінтрузивних утворень кислого складу, що відслонюються на денній поверхні в Мукачівській западині, екструзія гори Хаєш є наймолодшою. Уступ кар'єру висотою до 10 м, довжина близько 150 м.
Ерозійні останці вулканічних споруд		
Мукачівська замкова гора (гора Паланок)	Південно-західна околиця м. Мукачеве, замок Паланок	Гора Паланок (167 м) – <i>ерозійний останець відпрепарованого субвулканічного тіла (вулканічний купол Паланок)</i> і складена стійкими до ерозії андезито-дацитами пізнього сармату-панону, що відслонюються в основі фундаменту замку (привершинна частина гори) і подекуди на крутих схилах, вкритих чагарниками.
Зачарована долина (Смерековий Камінь)	Іршавський р-н, північно-західна околиця смт. Ільниця, 1,2 км на північний захід по азимуту 330° від вершини г. Явір	Серія скель являє собою <i>ерозійні останці</i> , які виникли за рахунок стійкості до вивітрювання <i>гідротермально змінених андезитових туфів (вторинні монокварцити) пізнього сармату-панону</i> . Монокварцити характеризуються підвищеним вмістом вісмуту, молібдену, золота (рудопрояв Смерековий Камінь). Серія окремих скель висотою до 70 м на площі біля 70 га. З 2008 р. – національний природний парк «Зачарований край».

Продовження табл. 1

Стовп вулканічного туфу	На лівому березі р. Уж, 400 м на захід від мосту через річку, с. Невицьке Ужгородського р-ну	Скеля висотою біля 10 м має форму ізометричного стовпа і є <i>ерозійним останцем</i> , в якому відслонюються <i>агломератові туфи андезитового складу</i> . Ці туфи утворились внаслідок інтенсивної експлозивної діяльності в результаті численних вулканічних вибухів одного з найкрупніших древніх вулканів, центральна частина якого була розташована східніше – на місці сучасної гори Анталівська Поляна.
Квасівське відслонення вторинних кварцитів	Берегівський р-н, східна околиця с. Квасово, 530 м на схід від церкви села, правий берег р. Боржава.	<i>Ерозійний останець</i> , що складений стійкими до ерозії вторинними кварцитами. Останні утворилися внаслідок гідротермально-метасоматичних змін по <i>ріолітових туфах ранньосарматського віку</i> . Кварцити вміщують срібно-барит-поліметалічне зруденіння і являють собою рудовміщуючі породи Квасівського срібного рудопроюва, який являє собою продукт гідротермальної діяльності глибинних рудогенеруючих розчинів на поствулканічній стадії неогенової тектономагматичної активізації. Серія скель висотою до 5 м, площа 0,3 га.
Червона скеля-стрімчак	Хустський р-н, західна околиця м. Хуст, правий берег р. Ріка, північніше мосту автодороги Виноградів-Хуст	<i>Ерозійний останець</i> у вигляді скелі висотою до 15 м, довжиною до 100 м, що отримала назву Червона, відслонюються <i>андезити, перекупі агломератовими андезитовими туфами</i> (пізній сармат-панон). Завдяки інтенсивному озалізненню вони (особливо туфи) забарвлені в яскравий червоний колір і представляють собою типову <i>кору вивітрювання</i> . У цьому місці вона збереглася від руйнації ерозійними процесами завдяки низькій енергії рельєфу та недосяжності для руйнівної діяльності водотоків. Відслонення є єдиним на Закарпатті, де типова і така потужна кора вивітрювання збереглася від ерозії.
Відслонення порід вулканічного походження		
Радванське відслонення андезитів	На східній околиці м. Ужгорода («Радванка»), 500 м на схід від церкви	Відслонені <i>лави андезитів</i> пізнього сармату-панону (абсолютний вік ~ 11,5 млн. р.) темно-сірого, чорного кольору, товстостовпчастої окреомості, нерідко флюїдальної текстури. Андезитами складений вулканічний купол, що утворився на ранній стадії формування Вигорлат-Гугинського вулканічного пасма.

Продовження табл. 1

Ворочовські скелі	На врізі води у лівому березі р. Уж, 100 м нижче підвісного мосту, с. Кам'яниця Ужгородського р-ну	Урвисті скелі (довжина понад 100 м, висота до 10 м), в яких відслонюються <i>лави андезитів</i> . Утворилися внаслідок інтенсивної бічної ерозії лівого берега ріки Уж на луці. Лави вивергались із центрального і бокових кратерів одного з найкрупніших палеовулканів Закарпаття – Анталівської вулcano-тектонічної споруди (пізній сармат-панон, абсолютний вік ~ 9,5 млн. р.), центральна частина якого встановлена в декількох кілометрах на схід – на місці сучасної гори Анталівська Поляна.
Кольчинське відслонення епікlastичних утворень	Вздовж дороги на захід від дорожньої розв'язки траси Ужгород-Київ, с. Кольчино Мукачівського р-ну	Відслонення <i>андезитових лав неогенового віку</i> (пізній сармат-панон, абсолютний вік – 10,3-10,7 млн. р.), які контактують з епікlastичними брекчіями передової частини лавових потоків. Брекчії утворились при потраплянні андезитових лав у водний басейн внаслідок чисельних вулканічних вибухів. Кольчинське відслонення епікlastичних утворень є одним з найпоказовіших і найдоступніших в Закарпатті, в ньому можна безпосередньо спостерігати перехід масивних лав в напрямку їх течії в епікlastичну породу.
Кленовецьке відслонення стовпчастих андезитів	правий берег р. Визниця, південно-західна околиця с. Кленовець Мукачівського р-ну	Відслонені <i>андезитові лави неогенового віку</i> (верхній сармат-панон, абсолютний вік – 10,3-10,7 млн. р.). Андезити є продуктом вулканічного виверження одного з найбільших палеовулканів Закарпаття, центральна прижерлова частина якого (кальдера) розташована північніше – в районі г. Синяк, що встановлено за геологічними даними. Андезити цікаві дивовижними формами різноорієнтованої стовпчастої окреомості, які зумовлені особливостями напрямку руху лавових потоків.
Перлітові кар'єри	Берегівський р-н, між селами Мужієво та Квасове, 2,1 км по дорозі на Перлітовий завод (східна околиця с. Мужієво), далі 0,8 км на схід	Кар'єрами розробляється цінна мінеральна сировина – <i>перліти</i> , які залягають у підшві та покрівлі лавових потоків ріолітів (ранній сармат, абсолютний вік – 12,8 млн. р.). Через північну частину нового і південну старого кар'єрів проходить крупне тектонічне порушення широтного напрямку, яке виражене в інтенсивному дробленні порід та їх вторинних змінах (лімонітизація, каолінізація, опалітизація), що чудово видно в стінках кар'єрів.

Стародавня штольня в с. Добросілля (Бене)	Берегівський р-н, східна околиця с. Бене, на правому березі р. Боржава біля мосту.	Скеля висотою до 10 м, довжиною до 30 м. Відслонюються гідротермальні змінені, подрібнені в зоні тектонічного порушення <i>ріоліти ранньосарматського віку</i> , що характеризуються підвищеним вмістом заліза (лімоніт, гідрогетит). В 20 м від обриву при дорозі видно напівзавалений вхід в стародавню штольню (вірогідно XVII-XVIII сторіччя), якою, ймовірно, розроблялись описані породи з метою видобутку заліза.
Ільницьке відслонення бурого вугілля	Іршавський р-н, південна околиця смт. Ільниця, 500 м на південь від дороги Ільниця-Білки	Кар'єром (висота уступу – до 10 м) під глинисто-галечними відкладами ранньочетвертинного віку потужністю 5-7 м розкритий пласт <i>бурого вугілля (слабовуглефікованого лігніту) пліоценового віку</i> потужністю до 2 м. Серед вугілля збереглися фрагменти кори дерев (береза) і їхніх стовбурів. Повалені висохі дерева, гілки та їх фрагменти зносились з навколишніх вулканічних гір водами річок та струмків в Іршавську котловину. Туг вони накопичувались, перекривались теригенними відкладами і перетворювались на лігніт. Ільницьке штучне відслонення лігніту є найбільшим на Закарпатті. Воно характеризує собою післявулканічну стадію розвитку Закарпатського прогину.

* таблиця складена за матеріалами Закарпатської ГРЕ [1]

Більшість із зазначених об'єктів туристи відвідують осібно чи у складі туристичних груп, але сприймають їх здебільшого як мальовничий елемент ландшафту, а не свідчення вулканічної діяльності. Причиною цього є надзвичайно мала кількість доступної науково-популярної інформації, а також відповідного науково-освітнього, інфраструктурного та організаційного забезпечення.

Розвиток вулканічного туризму може значно підвищити туристичну та інвестиційну привабливість району Вулканічних Карпат, який загалом програє іншим місцевостям Закарпаття за кількістю туристичних пропозицій і чисельністю туристів, а також за оцінками експертів має найнижчі в області інвестиційні перспективи [10]. Окрім того, зазначений вид геотуризму сприятиме створенню на досліджуваній території нової нічліжної (міні-готелі, туристичні притулки та агрооселі) та гастрономічної бази, що дозволить створити нові робочі місця для місцевого населення. Безумовно, усі плани і програми

розвитку вулканічного туризму на території Вулканічних Карпат мають бути орієнтовані на сталий розвиток туристичних місцевостей.

Одним із важливих моментів є створення маркового туристичного продукту Вулканічних Карпат. Для означеного регіону таким продуктом може стати «*Країна згаслих вулканів*», що включатиме:

- геотуристичні подорожі (піші, велосипедні, кінні, автомобільні) об'єктами геоспадщини;
- літні науково-освітні табори для дітей та молоді, а також тематичні польові школи для студентів і спеціалістів у галузі наук про Землю;
- пригодницькі тури для екстремалів;
- екскурсії до окремих об'єктів, які ілюструють діяльність давніх вулканів та ін.;
- відпочинок у господарствах на території Вулканічних Карпат, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції за традиційними технологіями і використовуватимуть «вулканічну» тематику у своїй діяльності (наприклад, вирощування винограду на схилах давнього вулкану);
- інші види туристичної діяльності на основі використання геоспадщини Вулканічних Карпат.

Центром розвитку вулканічного туризму на досліджуваній території повинен стати нещодавно створений НПП «Зачарований Край», оскільки такий природоохоронний статус забезпечує широкі можливості для збереження і управління геоспадщиною території НПП та розвитку геоосвіти. Тут можна створити «*Музей вулканів*» і *Науково-освітній центр*, які поширюватимуть свою діяльність не лише на територію НПП, а й усіх Вулканічних Карпат, оскільки решта пропонує експозиційних об'єктів (див. таблицю) перебувають у віданні різних структур і більшість їх не мають природоохоронного статусу.

Створення у Вулканічних Карпатах НПП «Зачарований Край» на території колишнього РЛП «Зачарована Долина» та виділення вартих надання природоохоронного статусу геолого-геоморфологічних об'єктів є лише першим кроком до збереження геоспадщини та раціонального її використання для геотуризму і геоосвіти. Успішний розвиток вулканічного туризму на досліджуваній території вимагає об'єднання зусиль науковців і практиків у галузі природничих наук (особливо геологів і геоморфологів), туризму, заповідної справи, місцевого населення, органів місцевого самоврядування та громадських організацій

відповідного профілю. Вулканічний туризм (як і геотуризм загалом) передбачає не лише розвиток туристичної діяльності і просування туристичних продуктів регіону, але й забезпечення управління об'єктами геоспадщини та їхнього збереження.

Література

1. Геологічні пам'ятки України: У 3 т. / В.П.Безвинний, С.В.Білецький, О.Б.Бобров та ін.; За ред. В.І.Калініна, Д.С.Гурського, І.В.Антакової. – К.: ДІА, 2006. – Т.1. – 320 с.
2. Зінько Ю.В. Науково-практичні й освітні аспекти геотуризму / Ю.В.Зінько, Я.С.Кравчук, О.М.Шевчук // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2009. – Вип. 55. – С. 127–139.
3. Зінько Ю.В., Геотуристичні об'єкти і шляхи Західної України / Ю.В. Зінько, О.М. Шевчук // Географія і туризм: європейський досвід: Мат. III Міжн. конф. (Львів-Брюховичі, 9–11 жовтня 2009 р.). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 55–59.
4. Кравчук Я.С. Основні риси морфоскульптури Вулканічного пасма Українських Карпат / Я.С. Кравчук // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2010 – С. 47–57.
5. Кравчук Я.С. Морфоструктура Вулканічного пасма Українських Карпат / Я.С. Кравчук // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2010, Вип. 1 (58). – С. 23–47.
6. Рожко І.М. Вулканічні Карпати як об'єкт для розвитку рекреаційної діяльності // Наукові записки ТНПУ. – № 1. – 2004. – С. 116–120.
7. Смішко Р.М. Структурна геологія та геологічне картування : Навч. посібник / Р. М. Смішко, В. Г. Пашенко. – Львів : ЛНУ, 2010. – 254 с.
8. Geotourism / [Edited by Ross K.Dowling and David Newsome]. – Elsevier Ltd., 2006. – 260 s.
9. Kalicki T., Krupa J. Atrakcje geoturystyczne planowanego Parku Narodowego Rio Colca s Doliny Wulkanów (południowe Peru) / T. Kalicki, J. Krupa // Geoparki – Georóżnorodność – Geoturystyka : Streszczenia wystąpień. – Lublin, 2011. – S. 44.
10. Potencjał turystyczny Ukrainy Zachodniej / [Red. Szczeciński R., Jagusiewicz A., Kowesznikow W., Zińko J., Żółtowski P.] – Warszawa: Instytut Turystyki, 2005. – 263 s.
11. Volcano and Geothermal Tourism: Sustainable Geo-Resources for Leisure and Recreation / [edit. P. Erfurt-Cooper and M.Cooper] – London-Washington: DC, 2010. – 400 p.
12. Lists of volcanoes [Електронний ресурс] – [Цит. 30. 08. 2011] – Режим доступу [http://en.wikipedia.org/wiki/Lists_of_volcanoes]
13. Volcano Environments / U.S.Geological Survey / [Електронний ресурс]: Режим доступу [<http://pubs.usgs.gov/gip/volc/environments.html>]

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В.П. Круль, І.П. Ковальчук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Вступ. За невисокого рівня розвитку національного господарства необхідно вишукувати додаткові шляхи для його піднесення, з-поміж яких, на думку багатьох вчених та практиків, слід відзначити розвитку туристсько-рекреаційної галузі. Саме це стосується тих регіонів, які багаті на її як природні, так і культурно-історичні ресурси. Такою територією є Волинська область – західна складова історико-географічного краю Волині, через яку пролягали найважливіші комунікаційні шляхи, що зумовило її особливості політичного, економічного, культурного та релігійного життя. Детальний огляд і подальша оцінка всіх пам'яток історії та куль-тури, які можуть виступати атракційними об'єктами для потенційних туристів і рекреантів, повинні стати основою для розвитку рекреаційного господарства. Зокрема, пам'ятки історії, які виділяють окремим блоком, виступають важливими об'єктами огляду на туристичних маршрутах, екскурсіях, подорожах. Вони вважаються цінним джерелом інформації, чинником формування національної самосвідомості українського суспільства. За таких умов дуже важливо якнайповніше виявити усі компоненти історико-культурних туристичних ресурсів.

Вихідні передумови. Дослідження рекреаційних ресурсів Волині в основному визначаються природними рекреаційними ресурсами, а от культурно-історичним приділяється менше уваги. Означений факт має місце через те, що туристична галузь Волині розвивається відносно недавно. Все ж, наявні публікації, де йдеться про культурно-історичні ресурси регіону. Так, Н. Фоменко [9] у своїй праці поряд із водними, лісовими та кліматичними виділяє також культурно-історичні ресурси Волинського регіону і перелічує, що до них відноситься. О. Огнєєва та О. Златогорський [7] вказують на важливості включення даного типу ресурсів до програм розвитку території та їхнього використання. В. Павлов та Л. Черчик [8] розкривають загальну структуру рекреації області і методика їхнього використання. О. Мельничук і О. Клімчук [10] розробили кадастрову оцінку рекреаційних територій, для визначення способів використання та обґрунтування плати за рекреаційні ресурси на прикладі Волинської області.

Загальній характеристиці поселенського освоєння історико-географічного краю Волині, основою якої була оцінка артефактів археологічних культур, присвячені праці В.Круля [6] та його зі співавторами [4; 5]. В них, на підставі детального розгляду усіх наявних на даний час пам'яток археологічних культур, що можуть стати потенційними об'єктами культурно-історичної рекреації, проведений огляд заселеності, в т.ч. і Волинської області, від палеоліту і до кінця XIV ст.

Формування цілей, постановка завдання. Історична Волинь, включаючи і Волинську область, на думку багатьох вчених, була частиною великого регіону, де проходив етногенез слов'ян. Саме там постала у формі Дулібського союзу перша східнослов'янська державність, на цій же території зародилася і функціонувала могутня Галицько-Волинська держава, яка стала спадкоємницею Києворуської і основою Української держави. Загалом, за наявністю природних та культурно-історичних рекреаційних ресурсів, які зазнали відносно невеликого антропогенного впливу і добре зберегли рекреаційну привабливість, область для розвитку туристично-рекреаційної галузі належить до перспективних регіонів України. Виходячи з цього, в транскордонному об'єднанні євро регіон «Буг», що був утворений 29.09.1995 р., створено 5 програм, які підтримують розвиток і підготовку доквілля для туристичного руху, розбудову бази для його обслуговування [1]. Але жодна з них не торкається аналізу культурно-історичних рекреаційних ресурсів Волинської області, а лише наголошується на потребі охорони і відновленні пам'яток культури, давніх звичаїв, обрядів тощо. Тим більше, що у нашій державі історико-культурні об'єкти практично не оцінені як туристичні ресурси, тому більшість визначних пам'яток не включена в туристичні маршрути, що призводить до їхнього використання в обмежених масштабах. Загально відомим є те, що культурно-історичні пам'ятки, як складова рекреаційних ресурсів, відіграють значну роль у рекреаційно-туристичній галузі. А, оскільки регіон, що досліджується, ними багатий і вони зберегли свою рекреаційну цінність та привабливість, їх варто вивчати і включати у туристичні маршрути не лише Волинської області, але й Західної України.

Виклад основного матеріалу. За даними Держкомзему України Волинська область належить до територій, де є значні площі земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. У структурі земельних угідь даної терто-рії землі

історико-культурного призначення займають 300,6 га, що становить 0,11 % до загальної площі всіх земель регіону. В їхніх межах знаходиться 495 пам'яток архітектури та містобудування (з них – 200 національного значення), 149 пам'яток археології (з них – 16 національного значення), 1282 пам'ятки історії (з них – 7 національного значення), 35 пам'яток монументального мистецтва (з них – 1 національного значення).

За детального вивчення історико-культурних ресурсів Волинської області можна чітко визначити територіальний трикутник, вершинами якого є м. Луцьк – м. Володимир-Волинський – м. Ковель, що з'єднані між собою автомобільними та залізничними магістралями. У трьох цих населених пунктах зосереджено головні культурно-історичні ресурси Волинської області. Більше того, є ще низка пам'яток історії, культури та археології, що мають не менше значення.

До списку історико-культурних населених місць включено 19 поселень: Берестечко, Володимир-Волинський, Голоби, Головно, Горохів, Іваничі, Камінь-Каширський, Ковель, Луків, Луцьк, Любешів, Любомль, Олика, Ратне, Рожище, Стара Вижівка, Турійськ, Цумань, Шацьк. Однак тут вказані найбільші поселення Волині, що, в основному, є районними центрами, проте не згадуються села, в яких є значні пам'ятки. З огляду на це на території Волині, на нашу думку, варто виділи наступні одиниці культурно-історичного рекреаційного районування: культурно-історичний рекреаційний пункт (КІРП), культурно-історичний рекреаційний центр (КІРЦ), культурно-історичний рекреаційний куш (КІРК), культурно-історичний рекреаційний район (КІРР), культурно-історичну рекреаційну область (КІРО) і найбільшу одиницю районування – культурно-історичну рекреаційну зону (КІРЗ). Основою районування виступають КІРП та КІРЦ, тому варто виокремити КІРП першого та другого, а також КІРЦ першого, другого та третього порядків. До КІРП₁ віднесемо ті населені пункти, де є одна культурно-історична пам'ятки, а до КІРП₂ – дві. Натомість до КІРЦ₁ – зарахуємо поселення у яких є три-шість пам'яток, до КІРЦ₂ – сім-дев'ять, до КІРЦ₃ – 10 і більше.

КІРП₁ на даній території чимало та основну увагу варто було би приділити тим, які виділяються як пам'ятки національного значення, зокрема двом археологічним у Горохівському районі: с. Журавники – пізньосередньовічне городище та с. Перемиль – городище Київської Русі, давньоруського міста Перемиля. Окрім того, у сс. Заставне та

Лежниця Іваничівського, м-ку Локачі, сс. Горзвин, Коршів, Усичі та Шепель Луцького, с. Ветли Любешівського, с. Гуща Любомльського, с. Сокіл Рожищенського та с.Новий Двір Турійського районів знаходяться також городища часів Київської Русі [2; 3]. На території також є КІРП₁, які визначаються, як пам'ятки історії національного значення, а саме: у м.Устилуг Володимир-Волинського р-ну знаходиться будинок в якому жив і працював І. Стравінський, у с. Піски Горохівського р-ну – місце бою армії Богдана Хмельницького з польсько-шляхетським військом, у с. Колодяжне Ковельського р-ну – садиба поетеси і громадської діячки Лесі Українки, у с. Кортеліси Ратнівського р-ну – меморіальний комплекс «Жертвам фашизму».

Також багато пам'яток культури національного значення території і всі вони є сакральними спорудами (церкви, костели, синагоги тощо). Тут важливим показником цінностей виступає не стільки їх вік, як стилеві ознаки, за якими криється не лише вік спорудження, а навіть мистецька цінність об'єкту. КІРП₁ такого характеру є у Володимир-Волинському (сс. Новосілки та Хмелів), Горохівському (5 населених пунктів, серед яких можна виділити сс. Борочиче та Охлопів, де ці пам'ятки найстаріші за віком), Іваничівському (3 села, одним із них є Мовники), Камінь-Каширському (8, з них – Нуйно, Качин і Михнівка), Ковельському (сс. Гішин та Дрозні), Локачинському (с. Сірнички), Луцькому (3 поселення, з яких виділяється с. Білосток), Любешівському (сс. Бірки та Велика Глуша), (Карасин та Старий Чорторийськ), Ратнівському (4, серед яких с. Здоромишель), Рожищенському (6, з них – с. Іванівна та с. Доросині, Турійському (3 населених пункти, з-поміж них с. Новосілки) і Шацькому (с. Піща) районах.

До КІРП₂ слід віднести с. Великий Окорськ Локачівського району, 4 села, серед яких і с. Підбереззя Горохівського, сс. Бужковичі та Стара Лішня Іваничівського, м. Камінь-Каширський та с. Грудки цього ж району, 3 сільських населених пункти Ківерцівського району, з них с. Макаревичі, таку ж кількість сіл Луцького району, серед яких с. Піддубці, с. Доротище Ковельського, м. Любешів, 3 поселення Любомльського, серед яких і сс. Згоряни, Троянівка та Четвертня Маневецького, по 3 населених пункти Ратнівського та Рожищенського, зокрема – сс. Самари та Щурин відповідно, м. Стара Вижівка, с. Обеніжи Турійського району та с. Світязь Шацького районів. У вищеперелічених населених пунктах зосереджені пам'ятки культури національного значення, що стосуються XVII–XIX ст.

До наступної ланки в ієрархії Волинських культурно-історичних рекреаційних ресурсів – КІРЦ₁ слід віднести с. Затурці Локачівського району, с. Низкиничі Іваничівського району, м. Берестечко та с. Жидичин Горохівського, м-ко Голоби Ковельського, с. Киселин Ловкачівського, с. Залісочне та с. Воротнів Луцького, с. Мильці Старовижівського, та м. Любомль, м. Луків Турійського. Зокрема, в с. Затурцях наявні пам'ятки національного значення: археологічна – городище часів Київської Русі, історична – садиба родини Липинських і культурна – костел Святої Трійці. У м. Берестечку Горохівського району окрім трьох пам'яток культури знаходиться монументальна скульптурна композиція, що присвячена козацтву, а від 1991 р. на місці Берестецької битви засновано національний історико-меморіальний заповідник. У с. Низкиничі є пам'ятки культури національного значення, які входять до комплексу Успенського чоловічого монастиря, у с. Жидичин – культурні пам'ятки XVIII–XIX ст., у м. Голоби – пам'ятки XVIII–XX ст., у сс. Киселин, Воротнів та Мильці мають місце пам'ятки, відповідно, XVII, XVIII–XIX, XVI–XX ст.

Відзначимо, що с. Зимне Володимир-Волинського району не обхідно зарахувати до КІРЦ₂, бо тут присутні сліди ранньослов'янського городища празько-корчацької культури і вісім пам'яток культури національного значення, а саме: Святогірський Успенський монастир, Успенський собор з печерами, оборонні мури з баштами, Троїцька церква, трапезна, надбрамна дзвінниця, школа, Миколаївська церква. Тут варто ще згадати м. Олика, де присутні визначні пам'ятки культури, що відносяться до XVI–XVII ст.

До складу КІРЦ₃ потрібно включити два найвизначніших у даній сфері населених пункти, в яких окрім великої кількості пам'яток культури різних часів, наявні й інші. Зокрема, такими будуть м. Луцьк та м. Володимир-Волинський. В обласному центрі знаходиться меморіальний комплекс «Вічна слава» і 28 пам'яток культури, серед яких – архітектурно-історичний заповідник «Старе місто». У м. Володимирі-Волинському є меморіальний комплекс «Жертвам фашизму», городище часів Київської Русі і 9 пам'яток культури, з-поміж яких Успенський собор – пам'ятка періоду Київської Русі [2; 3].

Висновки і перспектива. Територія Волинської області багата на культурно-історичні об'єкти, які об'єднуються у запропоновані нами одиниці культурно-історичного рекреаційного районування, такі як КІРП першого та другого порядків, а також у КІРЦ першого, другого

та третього порядків. Варто зазначити, що найбільша кількість поселень з пам'ятками у Волинській області входять до КІРП₁, в основному, – це села, або невеликі містечка. Натомість найменша кількість поселень, а саме по два, гуртуються у КІРЦ₂ та КІРЦ₃. Це найвидатніші у туристично-рекреаційній галузі культурно-історичного спрямування поселення – м. Володимир-Волинський та с. Зимне цього ж району, м. Олика Ківцівського та м. Луцьк. На перспективу доцільним буде продовження дослідження культурно-історичного рекреаційного районування з групуванням населених пунктів Волинської області у наступні його одиниці, такі як КІРК, КІРР, КІРО, КІРЗ.

Література

1. Клімчук Б.П. Єврорегіон «Буг»: концепція та стратегія розвитку: Монографія / Б.П. Клімчук, Н.П. Луцишин, П.В. Луцишин. – Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа»Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 416 с.
2. Кучинко М. Археологія Волині / М. Кучинко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 202 с.
3. Кучинко М.М. Археологічні пам'ятки Волині / М.М. Кучинко, Г.В. Охріменко. – Луцьк: Вежа, 1995. – 168 с.
4. Круль В.П. Територіальні особливості ретроспективного заселення Волині / В.П. Круль, С. Добровольська, О. Гадельшин // Наукові засади збалансованого розвитку регіону / Гол. ред. М.Ю. Костриця. – Житомир : В. Котвицький, 2008. – С. 124–130.
5. Круль В. Особливості ретроспективного поселенського освоєння Волині / В. Круль, Г. Круль, С. Добровольська // Науковий вісник Чернівецького національного університету : Збірник наукових праць. Вип. 391: Географія. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 143–152.
6. Круль В. Ретроспективна географія поселень Західної України: Монографія / В. Круль. – Чернівці : Рута, 2004. – 382с.
7. Огнеєва О.Д. Культурно-історичні рекреаційні ресурси Волинської області / О.Д. Огнеєва, О.Є. Златогорський / Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 1999. – Вип. 4. – С. 26–32.
8. Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: Теорія, практика, перспективи / В.І. Павлов, Л.М. Черчик. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 124 с.
9. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко. К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
10. <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/MTP/200933/pdf/mtp3325.pdf>

МІСЦЕ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ У АКТИВІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СЕЛІ

Н.Є. Кудла

Львівський інститут економіки і туризму

Постановка проблеми. Сільський туризм можна охарактеризувати як підприємницьку діяльність, реалізовану у сільській місцевості з використанням вільних житлових приміщень та інфраструктури селянського господарства, а також продукції і послуг його власника. У країнах Європейського Союзу ця діяльність формально належить до галузі сільського господарства. Розвиток сільського туризму в Україні вже має свою історію та й створює потребу більш докладного вивчення існуючого та передового досвіду і можливостей з точки зору практичних потреб і вимог, а також напрацювання наукових інструментів його аналізу. З розвитком туризму пов'язані створення та модернізація технічної суспільної інфраструктури на селі, а з цього випливає зменшення ізоляції сільського населення, що робить сільську спільноту більш відкритою, відвертою, сучасною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сільський розвиток у значній мірі залежить від багатофункціональності українського села. Багато українських вчених звертають проблематиці розвитку сільських територій. Ю. Губені, В. Липчук, А. Лісовий, Г. Черевко у своїх працях розглядають можливості несільськогосподарської діяльності, в тому числі надання туристичних послуг власниками селянських господарств.

Формулювання цілей статті полягає у представленні можливостей надання туристичних послуг у сільській місцевості, що значно активізують підприємницьку та громадську діяльність селян.

Виклад основного матеріалу. На початку нашого століття спостерігається розвиток нового, дуже привабливого (для учасників і мешканців) сільського туризму. Зацікавлення сільським туризмом в Україні є результатом об'єктивних процесів, що охоплюють економічні і соціальні інтереси трьох груп населення:

- міських жителів – частково забезпечує зростаючі потреби щодо здорового, спокійного і дешевого відпочинку;
- селян – створює додаткові джерела доходів, підтримує селянське господарство і сімейний бюджет;

- сільської громади – підносить її престиж, а також фінансово збагачує місцевий бюджет.

Основне в розвитку сільського туризму – пошук виробниками сільськогосподарської продукції додаткових джерел доходів. У результаті проведення різних реформ на селі сільське господарство опинилось у надзвичайно складній ситуації. Спостерігається зубожіння значної частини селян, зменшення попиту на вітчизняні сільськогосподарські продукти, у зв'язку з чим виникли труднощі зі збутом, низькі ціни сільськогосподарських продуктів не сприяють дохідності селянських господарств. Пошук додаткових доходів селянами стає щораз необхіднішим. За таких умов багато селян подались на заробітки і пошуки кращої долі за кордон. Як свідчить практика, навіть у країнах з найвищим рівнем розвитку господарства доходи селян з додаткових джерел є в середньому вищі, ніж від сільськогосподарської діяльності.

Вважається, що у високорозвинутих країнах 40–60 % селян одержують більше половини сумарних доходів з джерел несільськогосподарських, в яких вагому роль відіграє надання туристичних послуг. Цей вид діяльності становить важливий елемент розвитку села. Свідченням на користь агротуристичних послуг є не тільки дохід самого селянина, який надає такі послуги, але й розвиток суміжних галузей, таких як гастрономія, домашня переробка, консервування, народні промисли. Вважається також, що одне господарство, яке надає туристичні послуги, одночасно створює близько 10 нових робочих місць в околиці. Селянські сім'ї, які розпочинають агротуристичну діяльність, повинні здобути нові навички, а також навчитися основ підприємництва.

Прийняття селянами рішення щодо агротуристичної діяльності вимагає від них відповідних юридичних, економічних, екологічних знань певних кулінарних навичок. Розв'язанням виникаючих проблем повинні зайнятися спільно органи державної влади, науково-дослідні та навчальні установи, недержавні громадські організації, агротуристичні спілки чи товариства.

Привабливість сільського туризму з погляду потенційних клієнтів полягає в тому, що він проводиться в різних формах. Це може бути активний відпочинок на вихідні, святкові дні, проведення відпустки чи канікул з участю у туристичних заходах, які організуються в найближчих околицях (екскурсії пішохідні, на велосипедах, прогулянки по заповідних природних місцях, відвідання околиць). Це

можуть бути цікаві поїздки із зупинкою в довільному місці на одну, дві ночі. Це і знайомство гостей із селянським господарством під час канікул, відпустки або у вихідні дні, яке дозволяє ближче пізнати сільську працю в господарстві, попрацювати разом з господарями в полі в обмін на проживання в сільських умовах. Сільський туризм нерідко надихає відпочивальників на мистецьку творчість, уможлиблює можливість налагодження тісніших контактів з місцевими жителями. Пропонується більш активні, специфічні форми відпочинку для осіб, які віддають перевагу кінній їзді, риболовлі, полюванню, збиранню дарів лісу тощо. Туристи, які цікавляться природою, екологічним станом, мають можливість спостерігати за птахами, тваринами тощо.

Загалом можна відзначити соціально-психологічну та економічну користь туризму. Перша полягає в збільшенні поваги до сільського способу життя, взаємному пізнанні, інтеграції місцевої культури і культури міських жителів. Сільський туризм дозволяє брати участь у житті сільської родини, запобігає ізоляції туристів від сільської громади або її згладжує, дає можливість ознайомлення з традиційним стилем життя селян. Друга користь пов'язується перш за все зі стимуляцією розвитку селянських господарств, які спеціалізуються в певній галузі сільського господарства. Розвиток цієї діяльності сприятиме надходженню додаткових доходів селянським господарством без великих інвестиційних затрат.

Сільський туризм може бути також джерелом створення й розвитку додаткового ринку збуту на продукти харчування й різноманітних місцевих послуг (народні ремесла, ткацтво, столярство, ковальство). Розвиток цієї діяльності сприятиме розвитку суспільно-економічної інфраструктури конкретних сіл і сільських рад, оскільки цей відпочинок знаходить все більше зацікавлення серед вітчизняних і закордонних туристів [1].

Сільський туризм забезпечує доходи не тільки господарствам які надають послуги, а також власникам магазинів, заправних станцій, ремісникам та іншим жителям села. Тут починає діяти так званий ефект лавини, який приводить в рух місцеву господарську інфраструктуру. У результаті доходи, отримані від туристів, сприятимуть збільшенню попиту на інші види послуг, які з туризмом можуть нічого спільного і не мати.

Оцінити економічну вигоду від надання туристичних послуг

досить важко. Дуже часто вона переплітається з вигодами позаекономічними, які не можна виміряти. Залежать вони від того, наскільки широкий спектр агротуристичних послуг надає сільський господар, якого фінансового прибутку він очікує і як підходить до ризику. Відомі випадки коли селяни почали агротуристичну діяльність поряд з основною роботою в господарстві і за кілька років побачили, що туристичний бізнес забезпечує вищі доходи, ніж доходи від основної діяльності [2].

Більшість селян, однак, трактує сільський туризм як діяльність додаткову, яка сприяє підвищенню рівня життя мешканців села, як приємне урізноманітнення життя на селі, а одержані фінансові кошти становлять додатковий, побічний дохід для господарства. З проведених досліджень випливає, що в більшості випадків доходи від агротуризму становлять від 20 до 45 % доходів що надходять від сільськогосподарської діяльності [3]. Їх можна використати на підвищення рівня життя на селі (оснащення домашнього господарства, ремонти, розбудова будинку, модернізація господарського подвір'я) або на поточні витрати селянського господарства.

Висновки і пропозиції. Розширення землеволодінь і землекористувань приватного сектора сільського господарства не дало суттєвих збільшень доходів селян. Проблеми матеріально-технічного, технологічного, фінансового, маркетингового забезпечення особистих підсобних господарств спонукатиме пошук несільськогосподарських доходів. На агротуристичну спеціалізацію, спочатку, погодиться незначна частина власників приватних господарств, які будуть організаційно-методично підтримуватись різноманітними проектами. Важливо в цей час правильно обґрунтувати модель агротуристичного господарства, визначити пріоритети розвитку цього виду діяльності, проводити навчання і готувати дорадників на місцях.

І наш власний досвід, і зарубіжний, свідчать про те, що краще живуть ті села, де селяни не тільки вирощують хліб, овочі, доглядають тварин, але і здійснюють переробку сільськогосподарської сировини, розвивають народні промисли, займаються іншими видами несільськогосподарської діяльності, до якої можна віднести і прийом та відпочинок туристів. Розвиток сільського туризму впливає на вирішення соціально-економічних проблем села: зменшення рівня безробіття; розширення кола самозайнятості сільського населення, особливо молоді; розширення можливостей для реалізації продукції

особистого підсобного господарства, при чому, реалізації її на місцях; покращання благоустрою сільських садиб, вулиць, сіл, в цілому; стимуляція розвитку соціальної інфраструктури; відродження, збереження і розвиток місцевих народних промислів, пам'яток історико-культурної спадщини; підвищення культурно-освітнього рівня сільського населення.

Література

1. Кудла Н. Роль інформатизації для розвитку агротуризму / Н. Кудла, Я. Сибаль // Мат. конф. «Пріоритети економіко-екологічного розвитку України». – Миколаїв, 2004. – С. 33–39.
2. Кудла Н. Розвиток агротуристичного дорадництва в Польщі / Н. Кудла, Л. Пшезбурска, А. Чопік // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК, 2004. – № 10. – С. 43–49.
3. Kmita E. Agroturystyka jako szansa aktywizacji społeczno-gospodarczej środowisk wiejskich / E. Kmita // Zag. Dor. Rol. – 1994. – № 2. – S. 15–22.
4. Sikora J. Agroturystyczny biznes / J. Sikora. – Bydgoszcz, 1995. – 135 s.

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЛІСОВИХ ТЕРИТОРІЯХ

Е.А. Кульчицька

Національний лісотехнічний університет України

Стан збалансованості розвитку будь-якої соціально-економічної системи, у тому числі рекреаційно-туристичного господарства, повинен задовольняти трьом ключовим умовам. Це означає, що система повинна бути: «економічно самодостатньою – може сплачувати своє функціонування (затрати покриваються надходженнями); екологічно стійкою – може підтримувати довгострокову життєздатність своїх екосистем; соціально сприятливою – в однаковій мірі задовольняє культурні, матеріальні та духовні потреби суспільства» [5, с. 232]. З метою комплексного розв'язання економічних, соціальних та екологічних задач при розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на лісових територіях виникає необхідність у розробці системи заходів забезпечення збалансованого розвитку зазначеної діяльності.

Питання збалансованого розвитку та еколого-економічної безпеки широко висвітлені у працях І. Лицура, Л. Мельника, Л. Хенса, Ю. Туниці, Л. Гринів, Б. Данилишина та ін. Однак, недостатньо

системно висвітлені питання забезпечення збалансованого розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на лісових територіях.

До системи заходів забезпечення еколого-економічної безпеки функціонування рекреаційно-туристичного господарства на лісових територіях доцільно включити лісівничо-біологічні, організаційно-технічні, які сформував В. Середін та В. Парпан [4, с. 84], як складові системи заходів у лісах рекреаційного призначення, а також пропонуємо окремо виділити групу маркетингових заходів, яка полягає у розробці екологічно-орієнтованого комплексу маркетингу з метою впливу на розмір та характер рекреаційних навантажень (табл. 1). В. Середін та В. Парпан в окрему групу виділяють профілактично-запобіжні заходи, до яких відносять природоохоронну і проти пожежну пропаганду та екологічне виховання населення. Однак, в запропонованій нами класифікації заходів, зазначені заходи віднесені до маркетингових, як складової комунікаційної стратегії підприємства.

Таблиця 1

Система заходів забезпечення еколого-економічної безпеки функціонування рекреаційно-туристичного господарства на

Назва групи заходів	Перелік заходів	Основні завдання заходів
Лісівничо-біологічні заходи	Ландшафтні рубки, рубки догляду і формування насаджень, санітарні рубки, реконструкція малоцінних насаджень, захисні і ландшафтні посадки, формування узлісь, догляд за підліском та галявинами, відновлення лісового середовища, охорона і захист лісу, біотехнічні заходи.	«Поліпшення якісного стану, посилення естетичних і санітарно-гігієнічних властивостей, підвищення стійкості і довговічності лісових насаджень та створення сприятливих умов для відпочинку» [4, с. 84].
Організаційно-технічні заходи	Благоустрій території Меліоративні заходи Протипожежні заходи	«Створення сприятливих умов для відпочинку та попередження можливого порушення природного середовища, на підвищення стійкості і довговічності лісових насаджень» [4, с. 92].

Маркетингові	<p>Розробка екологічно-орієнтованого комплексу маркетингу: розробка продуктової стратегії (захист НПС та споживачів в процесі виробництва послуг); розробка цінової стратегії (врахування витрат на охорону і відтворення природних рекреаційних ресурсів при встановленні цін; регулювання рекреаційних навантажень через цінову політику); розробка збутової стратегії (захист НПС в процесі реалізації послуг); розробка комунікаційної стратегії (проведення природоохоронної пропаганди, використання екологічно-орієнтованої реклами під час поширення інформації про послуги тощо).</p>	<p>Вплив на розмір та характер рекреаційних навантажень: активізація попиту, особливо на ті види діяльності, які мають незначний вплив на природне середовище; перенесення попиту з ділянок, де рекреаційні навантаження перевищують екологічно допустимі норми на ділянки з високим рівнем запасу екологічної стійкості; формування екологічно-орієнтованого попиту (екологічне виховання населення) тощо.</p>
--------------	---	--

«Комплекс маркетингу володіє значним потенціалом реалізації задач збалансованого розвитку на основі складових комплексу маркетингу...» [5, с. 1012], до яких відносять «4P» (Product + Price +Place +Promotion), тобто продуктова політика підприємства, цінова, збутова та комунікаційна.

Основною метою розробки продуктової стратегії, як складової екологічно-орієнтованого комплексу маркетингу, має бути захист навколишнього природного середовища та споживачів в процесі виробництва рекреаційно-туристичних послуг. Перевагу слід надавати розробці послуг, які мають найменший негативний вплив на екосистему, а також враховувати сезонність та структуру попиту на рекреаційно-туристичні послуги. Послуги також мають бути безпечними для споживачів, тому розвиток рекреаційно-туристичної діяльності слід планувати на екологічно безпечних територіях. А при розвитку мисливського туризму особливу увагу необхідно звернути на дотримання правил техніки безпеки при полюванні та забезпечення якісного обслуговування мисливців: розміщення їх у готелях або

мисливських будиночках, «...транспортне обслуговування, перебування мисливців у господарстві і власне полювання; прокат (при необхідності) мисливської зброї і спорядження; медичні послуги, а також послуги з оцінки й первинної обробки мисливських трофеїв» [1, с. 101]. Слід також приділити увагу розвитку фотополювання, що дасть можливість отримати дохід при збереженні мисливської фауни. Єгері в такому випадку можуть бути задіяні як екскурсоводи, щоб показувати туристам місця, де можна сфотографувати тварин. В західних країнах популярним є організація мисливського туризму сімейного типу, коли батько іде на полювання, а решта членів сім'ї відвідують тварин у вольєрах, заходять в музеї, крамнички тощо. При організації екскурсій екологічними стежками та походів необхідно продумувати маршрути з врахуванням вимог різних вікових груп.

Основною метою розробки стратегії ціноутворення, як складової екологічно-орієнтованого комплексу маркетингу, є забезпечення економічної ефективності господарства при забезпеченні екологічної безпеки екосистеми. Основними етапами ціноутворення є визначення цілей ціноутворення; аналіз чинників, що впливають на цінову політику, у тому числі екологічного характеру; вибір цінової стратегії; вибір моделі і методу ціноутворення; розрахунок ціни. При калькулюванні собівартості рекреаційно-туристичних послуг мають бути враховані витрати на охорону і відтворення природних рекреаційних ресурсів. Правильно розроблена цінова політика може допомогти більш рівномірно розподілити рекреаційні навантаження на лісові екосистеми, перенести попит з ділянок, де рекреаційні навантаження перевищують екологічно допустимі норми на ділянки з високим рівнем запасу екологічної стійкості.

Ціни на природні рекреаційні ресурси мають встановлюватись із врахуванням їх еколого-економічних характеристик. Наприклад, при розвитку мисливського туризму необхідно врахувати, що вартість добування копитних тварин, попит на які є найбільшим, «повинна диференціюватись в залежності від віку і статі, а в межах групи самців – від ваги трофеїв або кількості набраних ними балів» [1, с. 101]. При цьому доцільно керуватись «...нормативами єдиних уніфікованих Міжнародних правил, обов'язкових для оцінки трофеїв на виставках» [1, с. 102]. В. Бондаренко також наголошує на доцільності «...формування гнучких цін на добування мисливських тварин з урахуванням міжнародного рівня вартості цього виду рекреації» [1, с. 102].

Основна мета розробки збутової стратегії, як складової екологічно-орієнтованого комплексу маркетингу, має полягати у захисті навколишнього природного середовища в процесі реалізації рекреаційно-туристичних послуг. Етапами розробки збутової стратегії рекреаційно-туристичного господарства мають бути: визначення зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на організацію збутової мережі; постановка еколого-економічних цілей збутової стратегії; визначення еколого-економічно допустимих (доцільних) обсягів збуту рекреаційно-туристичних послуг [2]; вибір каналів збуту та методів управління ними, які визначаються на основі поставлених цілей, задач збутової політики підприємства та можливих з еколого-економічної точки зору обсягів надання послуг; аналіз та контроль за функціонуванням збутової мережі. Основними елементами, які мають підлягати аналізу та контролю – це фактичні обсяги рекреаційних навантажень, розподілення їх в просторі і часі, якість обслуговування споживачів рекреаційно-туристичних послуг, витрати на підтримання оборотних каналів розподілу, параметри стану природного середовища. Посередники (туристичні агентства та турагенти, екскурсійні бюро, спортивні заклади) можуть бути залучені до фінансування розвитку туристичних споруд.

При розвитку міжнародного мисливського туризму посередницькі організації можуть забезпечити «...рекламу, пошук клієнтів, їхній приїзд у мисливське господарство, від'їзд з господарства, від'їзд з України. У функції посередницьких організацій має входити і оформлення документів на ввезення в Україну мисливської зброї іноземних мисливців та на вивезення здобутих ними трофеїв» [1, с. 101].

Основна мета розробки комунікаційної стратегії, як складової екологічно-орієнтованого комплексу маркетингу, має полягати у розробці системи заходів, спрямованих на встановлення та підтримання таких взаємовідносин рекреаційно-туристичного господарства з цільовою аудиторією, які будуть сприяти забезпеченню збалансованого функціонування підприємства. Основними етапами розробки комунікаційної стратегії є визначення цільової аудиторії, встановлення цілей комунікації, вибір структури комплексу комунікацій, розробка бюджету та аналіз результатів. Цільовою аудиторією можуть бути:

- співробітники господарства, від ступеня мотивації яких у значній мірі залежить успіх досягнення поставлених цілей;
- існуючі та потенційні споживачі рекреаційно-туристичних пос-

луг, взаємозв'язок з якими необхідно встановити перед тим, як вони вирішать відвідати рекреаційну територію, особливо природо охоронного значення;

- маркетингові посередники (туристичні та екскурсійні бюро, агентства тощо), співпраця з якими на комерційній основі розширює можливості по інформуванню потенційних відвідувачів про існуючі рекреаційно-туристичні послуги та обмеження, яких необхідно дотримуватися у рекреаційному використанні для того, щоб уникнути конфліктів між природоохоронними і рекреаційними функціями;

- контактні аудиторії (фінансові кола, міжнародні фонди можуть вплинути на збалансованість розвитку рекреаційно-туристичного господарства шляхом здійснення природоохоронних інвестицій, надання екологічних грантів, пільгових екологічних кредитів тощо; громадські організації можуть надати екоспонсорську допомогу, а ЗМІ можуть забезпечити проведення природоохоронної пропаганди);

- місцеве населення (робота має бути спрямована на посилення значимості лісових територій в очах місцевого населення та зміну їх відношення до природоохоронних проблем);

- виробники туристичних послуг (засобів розміщення, харчування, транспортного обслуговування тощо), з якими лісогосподарське підприємство може співпрацювати на комерційній основі при розробці та просуванні рекреаційно-туристичного продукту;

- органи державної влади та управління, встановлення та підтримання взаємозв'язків з якими можуть бути використані для лобювання інтересів, участі у загальнодержавних програмах, для отримання державного фінансування, особливо на природоохоронні заходи.

До складу комплексу маркетингових комунікацій входить чотири основні засоби впливу на цільову аудиторію, які успішно можна застосувати для забезпечення еколого-економічної безпеки функціонування рекреаційно-туристичних господарств на лісових територіях:

- використання екологічно-орієнтованої реклами з метою формування заздалегідь адекватного ставлення цільової аудиторії до рекреаційної території;

- використання пропаганди з метою формування екологічно орієнтованого попиту на лісові види відпочинку;

- використання засобів стимулювання збуту послуг з найменшим негативним впливом на екосистему, а також при сезонних коливаннях рекреаційних навантажень тощо;

– використання персональних продажів, що дасть можливість встановити індивідуальний контакт зі споживачем для врахування індивідуальних вимог до послуг та для інформування про існуючі обмеження, яких необхідно дотримуватись для збереження довкілля.

Отже, система заходів забезпечення збалансованого розвитку має представляти собою «... комплекс дій та заходів, спрямованих на блокування і упередження виходу показників соціо-еколого-економічної системи за їх критичне значення і забезпечення надійного розвитку, існування, відтворення та розвитку системи» [3, с. 39]. При розробці маркетингових заходів для регулювання рекреаційних навантажень та формуванні екологічно-орієнтованого попиту на рекреаційно-туристичні послуги доцільно також використовувати існуючі методики мотивації споживачів в досягненні збалансованого розвитку [5, с. 821].

Література

1. Бондаренко В.Д. Мисливське господарство та міжнародний мисливський туризм в умовах ринкових відносин / В.Д. Бондаренко // Тези доп. міжн. н.-п. конф. – Львів : УкрДЛТУ, 1993. – С. 100–102.
2. Кульчицька Е.А. Еколого-економічні показники для оцінки рекреаційно-туристичної діяльності лісових підприємств / Е.А. Кульчицька // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.14. – С. 218–225.
3. Лицур І.М. Теоретико-методологічні основи еколого-економічної системи безпеки (на прикладі лісових ресурсів Карпат): Монографія / І.М. Лицар. – К. : Наук. світ, 2004. – 139 с.
4. Середін В.І. Ліс – бази відпочинку / В.І. Середін, В.І. Парпан. – Ужгород : Карпати, 1988. – 107 с.
5. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: Учебник / [Под. ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия)]. – Суми: ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.

РОЗВИТОК ВИЩОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ОСВІТИ ПОЛЬЩІ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

О.Є. Кульчицька

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Дослідження розвитку вищої туристичної освіти та аналіз факторів, що позитивно чи негативно на нього впливають дозволяє не тільки орієнтуватись історичному минулому галузі, що нас цікавить, але й

прослідковувати загальні тенденції її розвитку чи занепаду відповідно до тих чи інших соціальних, політичних та економічних умов. Що дозволяє прогнозувати майбутні зміни та зменшувати їх негативний вплив. Одним з найбільш вагомих чинників, що впливають на розвиток туристичної освіти є діяльність відповідної державної установи. Тому розвиток вищої туристичної освіти доцільно досліджувати невід'ємно від виокремлення історичних змін у роботі чи під порядкуванням туристичної адміністрації країни.

Питання історії розвитку туристичної освіти неодноразово поставало у працях польських науковців. Серед них З. Кручек, З. Кульчицки, З. Яворські, Т. Яровецька, С. Лішевські, М. Грабішевські та багато інших. В Україні ж це питання малодосліджене.

У 1950 р. в Польщі у складі Міністерства комунікації діяло Бюро туризму, а також туристична рада. До компетенції бюро туризму входили видавнича та навчальна діяльність, опрацювання концепції організації туризму. Туристична рада діяла як дорадчий орган міністра комунікації. До ради входили делегати з курортів, громадські лідери та експерти.

У 1952 р. Рада міністрів скликала Комітет зі справ туризму як орган, підпорядкований голові Ради, котрий перейняв відповідні повноваження міністра комунікації. В той самий період Рада міністрів доручила утворення реферантур туризму у Міністерствах судноплавства та Комунікації [6]. А в 1953 р. кафедра туризму, лижництва та мореплавання була створена у Варшавській Академії фізичного виховання.

Від 1954 р. нагляд за діяльністю Комітету зі справ туризму проводив Головний комітет фізичної культури. Це стало передумовою створення адміністрації, що займалась спортом та туризмом. У 1955 р. за ропорядженням Ради міністрів були утворені комітети туризму при президіях обласних рад.

У 1960 р. утворено Головний комітет фізичної культури та туризму, в повноваження якого увійшли всі справи, дотичні фізичної культури та туризму, за винятком готельної справи [7]. Тоді ж було засновано Центральний фонд туризму та відпочинку, що дало фінансову можливість реалізації завдань туристичного господарства краю [10, с. 6]. Головний комітет фізичної культури та туризму був центральним органом державної адміністрації, що діяв при Раді міністрів та підпорядковуввся Прем'єр-міністру. До складу комітету

входили представники міністрів, чия діяльність була пов'язана з туризмом (фінансів, комунального господарства, внутрішньої торгівлі, зовнішньої торгівлі, лісництва, освіти, внутрішніх справ, закордонних справ та здоров'я), представники Центральної ради професійних зв'язків, а також діячі молодіжних організацій, діяльність яких пов'язана з фізичною культурою та туризмом та представники громадських рад. Комітет був компетентним у питаннях міжкурортної координації та нагляду за інституціями та організаціями в галузі фізичної культури та туризму. При комітеті діяла Рада Туризму (водночас із Радою фізичної культури та Радою спорту). На обласному рівні діяли комітети фізичної культури та туризму президій обласних рад.

В той самий час в Познаньській Вищій школі фізичного виховання створено установу теорії та методики туризму та таборування, що у 1967 р. стала Майстерньою рухової рекреації. У 1962 р. у Варшавській Академії фізичного виховання була створена перша в Польщі самостійна кафедра туризму з широким спектром діяльності, про що свідчать назви функціонуючих в її складі установ: економіки та організації туризму та теорії та методики туризму [5, с. 124]. У 1973 р. до компетенції Головного комітету фізичної культури та туризму було передано вирішення питань, що стосувались готельної справи. До того часу подібні питання були в компетенції Міністерства комунального господарства. Завдяки цьому всі питання, дотичні туризму, вперше опинились у компетенції одного центрального органу державної адміністрації.

У 1977 р. розпорядженням Ради міністрів було створено туристичну централь «Орбіс», що підпорядковувалась голові Ради міністрів. Централь займалась питаннями міжнародного туризму. Директор централі виконував функції державного адміністративного органу в даній галузі. У 1978 р. відповідно до розпорядження Сейму було створено Головний комітет туризму (ГКТ) та тим самим відділено справи дотичні туризму від питань фізичної культури та спорту. ГКТ був центральним органом державної адміністрації, підпорядкованим голові Ради міністрів [8]. Однак, питаннями міжнародного туризму продовжувала займатись туристична централь «Орбіс». Функціонування двох органів державної адміністрації відповідальних за питання туризму можна оцінити негативно насамперед через штучний розподіл туризму на внутрішній та закордонний, для чого і була створена така структура як «Орбіс».

В той самий час питаннями соціального туризму додатково займалися Міністерства праці, соціальних справ, а також частково Міністерство освіти та виховання та Центральна рада професійних зв'язків [2, с. 48].

У 1980 р. навчання туризму проводилось у трьох навчальних закладах фізичного виховання: в Кракові, Варшаві та Вроцлаві, а також чотирьох економічних навчальних закладах Кракова, Познані, Варшави та Вроцлава. Це лише ті навчальні заклади, які випускали дипломованих спеціалістів туристичної галузі. Хоча в той час функціонував також Відділ туризму і рекреації в Познанській Академії фізичного виховання, проблематика туризму та рекреації була внесена до навчального плану в Гданському вищому навчальному закладі – тогочасній Вищій школі фізичного виховання. Таким чином можемо відмітити, що у 1980 р. існувало дев'ять державних вищих навчальних закладів, в яких проводилось навчання в галузі туризму та/або рекреації.

Чергова реорганізація центральної туристичної адміністрації, внаслідок якої туристична централь «Орбіс» була підпорядкована ГКТ, відбулась у 1981 р. Через рік Рада міністрів довірила комітету діяльність Фонду відпочинку працівників. Таким чином діяльність ГКТ обіймала всі питання дотичні туризму. Незважаючи на це відбулось послаблення цікавості до даної галузі знань на рівні декотрих навчальних закладів. Прикладом цього може стати ліквідація відділу туризму та рекреації у Вроцлавській Академії фізичного виховання, а пізніше – і в Краківській Академії фізичного виховання.

Станом на 1985 р. можна виділити три заклади фізичного виховання, чотири економічних заклади та Гданський Університет. Щоправда у Гданську, Катовіце та Вроцлаві існували заклади фізичного виховання, в яких туризм також входив до навчальних планів, але спеціалізованих структурних підрозділів створено не було. Тому ми можемо говорити про існування одинадцяти осередків підготовки (перепідготовки, підвищення кваліфікації) кадрів для туризму або туризму та рекреації. Як і п'ять років до того, заклади були виключно державними.

У 1986 р. Головний комітет туризму було розформовано, натомість був наново створений Головний комітет фізичної культури та туризму (ГКФКіТ) – центральний орган державної адміністрації під наглядом голови Ради міністрів. Так, питання туризму та фізичної культури

були знову зведені до компетенції однієї установи [3, с. 76]. Але вже у 1987 р. ГКФКіТ було розформовано. Натомість утворився Комітет молоді та фізичної культури. Так, питаннями соціального та кваліфікованого туризму займався новостворений комітет, а питання туристичних послуг та комерційного туризму було в компетенції Міністерства внутрішнього ринку [1, с. 31].

На початку 1991 р. було ліквідовано більшість цільових фондів, зокрема, найважливіші для туризму, Центральний фонд туризму і відпочинку, Центральний фонд розвитку фізичної культури і Фонд розвитку культури. Неліквідованим залишився Державний фонд охорони навколишнього середовища і водного господарства [10, с. 17].

В січні 1991 р. створено Уряд фізичної культури та туризму – новий центральний орган державної адміністрації в галузі туризму. До завдань департаментів Уряду фізичної культури та туризму в справах туризму включено питання туристичної освіти. Це зокрема організація процесу навчання і професійного вдосконалення туристичних кадрів, а також оцінка ефективності цього процесу; спільна з Міністерством державної освіти уніфікація спеціальностей та методів підготовки кадрів середнього, ліцейного та вищого рівнів, необхідних для туристичних послуг (туристичне обслуговування, готельна та ресторанна справа), а також координація розробки програмових вимог відповідних до ринкових потреб та європейських стандартів; підтримка публікацій науково-дослідних праць в галузі туризму [9].

У 1995 р. діяли як державні, так і недержавні навчальні заклади. Серед державних навчальних закладів навчання туризму проводилось у п'яти навчальних закладах фізичного виховання (Гданська, Краківська, Познанська, Варшавська та Вроцлавська Академії фізичного виховання), чотирьох університетах (Гданський, Ягеллонський, Лодзький та Вроцлавський Університети), п'яти економічних навчальних закладах (Економічні Академії у Катовіце, Кракові, Познані та Вроцлаві, а також Головна торгівельна школа) та одному педагогічному вищому навчальному закладі (Вища педагогічна школа в Жешові). Також діяло шість недержавних навчальних заклади (Вища школа готельної та ресторанної справи у Познані; Гурносаська Вища школа торгівлі у Катовіце; Вища школа підприємництва та маркетингу (Хжанів); Вищі школи туризму та готельної справи, туризму і рекреації та економічна – у Варшаві), щоправда навчання в них проводилося лише за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра [4, с. 185].

Отже, протягом другої половини ХХ ст. установи та комітети, що займались вирішенням питань стосовно туризму, підпорядковувались різним міністерствам, серед яких Міністерства комунікації, судноплавства, праці, соціальних справ, внутрішнього ринку, а також частково Міністерство освіти та виховання. Відповідно до цього навчальні курси туризму були внесені до програм судноплавних та економічних вищих навчальних закладів, а також академій фізичного виховання. Найтривалішим було об'єднання в межах компетенції одного комітету питань фізичної культури та туризму. Так, з 1960 до 1978 р. діяв Головний комітет фізичної культури та туризму, який був замінений Головним комітетом туризму. Однак, зміни у розвитку туристичної освіти були негативними. А вже у 1986 році Головний комітет туризму був замінений на звичний Головний комітет фізичної культури та туризму.

Література

1. Bałkowski Z. Organizacja zarządzania sprawami turystyki / Hotelarz. – 1990. – nr 7/8, str.31.
2. Gaworecki W.W. Ekonomia i organizacja turystyki. – Warszawa: WsiP, 1982.
3. Grabiszewski M. Turystyka i wypoczynek w Polsce. Część I: historia, zarządzanie, organizacja / pod red. M. Grabiszewskiego. – Bydgoszcz: Regionalna Pracownia Krajoznawcza w Bydgoszczy. – 1994.
4. Jaworski Zygmunt. Studia turystyki i rekreacji w Polsce: programy i podmioty – propozycje standardów = Tourism and recreation studies in Poland: syllabuses and subjects – propositions of standards / Zygmunt Jaworski. – Warszawa: Almamater Wyższa Szkoła Ekonomiczna, 2008. – 209 s.
5. Kulczycki Z. Zarys historii turystyki w Polsce. – SiT Warszawa: SiT. – 1977. – s. 169.
6. Uchwała Nr 127 Rady Ministrów z dnia 8 marca 1952 r. W sprawie organizacji turystyki. – Monitor Polski. – 1952. – Nr A-26, poz. 341.
7. Ustawa z dnia 17 grudnia 1960 r. o organizacji spraw kultury i turystyki. – Dziennik Ustaw. – 1960. – Nr 10, poz. 65.
8. Ustawa z dnia 26 maja 1978 r. o utworzeniu Głównego Komitetu Turystyki. – Dziennik Ustaw. – 1978. – Nr 14, poz. 60.
9. Ustawa z dnia 25 stycznia 1991 r. o utworzeniu Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki. - Dziennik Ustaw. – 1991. – Nr 16, poz. 74.
10. Zbiec E. Fundusze publiczne zaangażowane w finansowanie bieżących i majątkowych potrzeb turystyki oraz jej otoczenia. – Problemy Turystyki: 1994. – Nr 3/4 (65/66), str. 3–17.

DZIAŁALNOŚĆ REKREACYJNA I TURYSTYCZNA W OŚRODKU REHABILITACYJNO-WYPOCZYNKOWYM IM. PROFESORA WIKTORA DEGI W GOŚCIMIU

J. Kupczyk, M. Pawlenia, A. Wójtowicz

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.

Wprowadzenie

W przeszłości utarło się przekonanie, że niepełnosprawni stronią od rekreacji i turystyki, a nade wszystko od ruchu, ponieważ mogą takie czynności im zaszkodzić. Stan ten doprowadził do sytuacji, iż wielu inwalidów nie podejmowało żadnej aktywności, szczególnie fizycznej. Z obserwacji różnych środowisk osób niepełnosprawnych wskazują, że do przyczyn nie stosowania ruchu, w formach rekreacji i turystyki, w miejscach pracy i zamieszkania inwalidów zaliczyć można: skrępowanie kalectwem, trudności w dotarciu do miejsc wypoczynku, brak umiejętności prawidłowego wykonywania ćwiczeń oraz brak nawyków do czynnego spędzania czasu wolnego [4].

W warunkach polskich, dopiero w drugiej połowie XX wieku, profesor Uniwersytetu Poznańskiego, a potem Akademii Medycznej w Poznaniu, Wiktor Dega (ur. w 1896 r., zm. w 1995) był prekursorem stosowania ruchu jako środka usprawniającego inwalidów. Pisał on i mówił, że «ruch jako lek nie ma substancji ani opakowania. Substancją tego leku jest pomysł zrodzony z nauki oraz doświadczenia. Jego podanie wymaga prawdziwego mistrzostwa. Przekazanie go choremu wraz z osobowością i sercem czyni ten lek niezastąpionym» [1; 2; 3].

W Polsce znane są pozytywne doświadczenia wielu instytucji i organizacji społecznych oraz zawodowych w upowszechnianiu aktywnych form rekreacji i turystyki. Do nich należą, między innymi: Towarzystwo Walki z Kalectwem, Uniwersytety Trzeciego Wieku, stowarzyszenia osób z różnymi schorzeniami. Dotyczy to także uprawiania sportu w wielu dyscyplinach (od 1952 r. – Zrzeszenie Sportowe «Start», a od 1994 – Polski Związek Sportu Niepełnosprawnych «Start») [4].

Jak wykazują doświadczenia, osiągnięcie przez osoby niepełnosprawne zwiększonej sprawności i wydolności fizycznej bardzo korzystnie wpływa na ich psychikę i zachowania społeczne. Niepełnosprawnym daje poczucie własnej wartości, ułatwia podjęcie pracy, uczestnictwo w szkoleniach, czasami zmianę zawodu. Ma to istotne znaczenie, bowiem wpływa na integrację osób niepełnosprawnych, na ich życie rodzinne, kształtowanie

stosunków sąsiedzkich, na pozycję w pracy zawodowej i czynny udział w życiu społecznym.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie treści programowych turnusów, aktywności rekreacyjnej i turystycznej ich uczestników, a także prezentacja wyników badań oraz nakreślenie wskazówek praktycznych do organizacji zgrupowań w Ośrodku Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym w Gościmiu.

Turnusy dla niepełnosprawnych w Ośrodku Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym w Gościmiu

Istotną rolę w krzewieniu rekreacji i turystyki wśród niepełnosprawnych w Polsce pełnią turnusy rehabilitacyjno-wypoczynkowe. Organizowane są w naszym kraju od początku lat 60. minionego stulecia w wielu ośrodkach, specjalnie przystosowanych do potrzeb niepełnosprawnych. Uczestnikami zajęć na turnusach są osoby z różnymi schorzeniami. Celem takich zgrupowań (najczęściej dwutygodniowych) jest:

- poprawa stanu zdrowia i sprawności,
- kształtowanie nawyków do samodzielnej i systematycznej rehabilitacji, najpierw na turnusie, a po jego zakończeniu – w miejscu zamieszkania,
- integracja społeczna,
- wypoczynek, zarówno bierny, jak i czynny,
- udział w szeroko rozumianej kulturze i w imprezach rozrywkowych.

W programowaniu turnusów rehabilitacyjno-wypoczynkowych uwzględnia się wiele czynników takich jak: rodzaje schorzeń, płeć, wiek, upodobania i zdolności uczestników. Istotne też są możliwości jakie posiada ośrodek, tj. jego położenie, a więc warunki geograficzne, przyrodnicze, klimatyczne, a także socjalno-bytowe, możliwości korzystania z obiektów, urządzeń i sprzętu. Program każdego turnusu jest inny, bowiem zależy także od cech indywidualnych jego uczestników, a także od przygotowania zawodowego kadry prowadzącej zajęcia. Dla wielu osób dwutygodniowy pobyt na turnusie jest często jedyną okazją wyjazdu poza miejsce stałego zamieszkania, nawiązania kontaktów z innymi uczestnikami zajęć, do systematycznych ćwiczeń usprawniających, do udziału w zajęciach rekreacyjnych, turystycznych, w warunkach pozbawionych barier architektonicznych, komunikacyjnych i psychospołecznych.

Wzorcowym obiektem, w którym organizowane są wspomniane turnusy jest Ośrodek Rehabilitacyjno-Wypoczynkowy im. Profesora Wiktora Degi

w Gościmiu, w powiecie strzelecko-drezdeneckim, w województwie lubuskim (około 40 km od Gorzowa Wlkp.). Ośrodek w Gościmiu jest przystosowany do przyjmowania gości nie tylko krajowych, ale także zagranicznych i to przez cały rok. Jest bardzo nowoczesny, bez barier architektonicznych, z bogatą bazą rehabilitacyjną oraz ofertą programową zajęć rekreacyjnych i turystycznych. Posiada też dobre dla inwalidów warunki socjalno-bytowe. Należy do najlepszych tego typu obiektów w Polsce. Jednorazowo może przebywać na jego terenie do 150 osób.

Opieka medyczna i rehabilitacja

Opiekę medyczną nad uczestnikami każdego turnusu sprawuje jeden lub dwóch lekarzy (specjaliści od schorzeń najczęściej występujących na zgrupowaniu).

W zależności od potrzeb zatrudnia się też od 1. do 3. pielęgniarek. Podczas badań na początku turnusu lekarz przypisuje niezbędne zabiegi. W zależności od potrzeb uruchamiane są usługi rehabilitacyjne, takie jak: magnetoterapia, krioterapia, światłolecznictwo, hydromasaże, masaże: komputerowe, mokro-suche, limfatyczne, klasyczne, mikromasaże, okłady borowinowe i żelowe, a także inhalacje. Jest prowadzona także gimnastyka lecznicza, zajęcia w siłowni i ćwiczenia w odciążeniu na basenie. Do dyspozycji są sauna i solarium. Część zabiegów wykonuje się za odpłatnością. Ćwiczenia grupowe (nieodpłatne) prowadzone są przez dyplomowanych rehabilitantów i obejmują zespoły małe (3–5 osobowe – prowadzi się ćwiczenia specjalistyczne, np. w pozycjach izolowanych), średnie (6–12 osobowe – realizuje się ćwiczenia usprawniające w formie gimnastycznej, także z przyborami) oraz duże (13–20 osobowe – wykonywane są ćwiczenia ogólnie usprawniające, inaczej kondycyjne; prowadzone, także z udziałem opiekunów niepełnosprawnych). Na specjalnym torze instruktorzy uczą jazdy na wózkach inwalidzkich. Basen poza wypełnianiem zadań z zakresu rehabilitacji służy, także celom rekreacyjnym [6].

Sport, rekreacja i turystyka

Organizacji zajęć o charakterze sportowym, rekreacyjnym i turystycznym sprzyjają: dogodne położenie środka (w terenie leśnym i nad jeziorem), jego obiekty mieszkalne i socjalne, urzędnia rehabilitacyjne, a także sprzęt sportowy i rekreacyjny.

W hali sportowej, odbywają się różne zajęcia ruchowe, np: ćwiczenia gimnastyczne, także z muzyką, zabawy i gry ruchowe, ćwiczenia z piłkami, gry i turnieje uproszczonych gier zespołowych, konkursy rzutów (do celu,

na odległość), proste próby sprawnościowe, rozgrywki i turnieje w grach umysłowych. Na terenie kompleksu boisk organizowane są zajęcia w formie turniejów i rozrywk, gier zespołowych (koszykówka, siatkówka), imprez rekreacyjnych z zastosowaniem prób sprawnościowych, wyścigów na tartanowej bieżni, także na wózkach, ćwiczeń w rzutach, zawodów z wykorzystaniem zautomatyzowanej kręgielni. Korty z tartanową nawierzchnią służą do ćwiczeń i zawodów tenisa ziemnego, a specjalne stoły w hali sportowej i na wolnym powietrzu – do gry w tenisa stołowego.

Teren w granicach ośrodka jest krajobrazowo urozmaicony – w dużej części zalesiony, położony nad brzegiem jeziora o nazwie Solecko. Warunki te sprzyjają organizowaniu na tym terenie gier i imprez plenerowych.

Plac zabaw na terenie ośrodka wyposażony jest w specjalne urządzenia, które służą zarówno dzieciom, jak i osobom dorosłym, bowiem specjalna konstrukcja i solidne wykonanie tych urządzeń zapewnia maksimum bezpieczeństwa.

Zajęcia o charakterze turystycznym odbywają się na dalszych terenach ośrodka (obejmującego 11 ha), na terenach zadrzewionych, po duktach leśnych, na trawnikach lub wytyczonych ścieżkach. Jest też możliwość turystycznego zwiedzania akwenu (Jeziora Solecko) różnymi jednostkami pływającymi. Uczestnicy turnusów mogą też: spacerować utwardzonymi alejami oraz poruszać się na wózkach inwalidzkich, uprawiać piesze wędrówki i rowerowe przejażdżki, także poza terenem ośrodka. Korzystać mogą ze sprzętu pływającego (kajaki, rowery wodne i łodzie wiosłowe). Wybierać też mogą wycieczki autokarowe do pobliskich i dalszych miejscowości, jeździć własnymi samochodami osobowymi, zwiedzać zabytki historyczne, obiekty przyrodnicze, w grupach zorganizowanych lub indywidualnie.

Kultura i rozrywka

Istotną rolę, w programach dobrze zorganizowanych turnusów, odgrywają zajęcia o charakterze kulturalno-rozrywkowym. Odbywają się one najczęściej w porze wieczorowej. W ofercie programowej ośrodka w Gościmiu wyróżnić można: ogniska z muzyką, śpiewami, tańcami, wieczory rozrywkowe w formie gier i zabaw towarzyskich, spotkania poetyckie, spektakle teatralne, w Sali widowiskowej lub w plenerze, występy zespołów kabaretowych, chórów, grup wokalnie-instrumentalnych. Organizowane są też: zabawy taneczne, konkursy, turnieje, festiwale, wspólne śpiewy, oglądanie pokazów zespołów dziecięcych i młodzieżowych, grup gimnas-

tyki sportowej, artystycznej i zespołów tańca ludowego, regionalnego, towarzyskiego i sportowego, Są też prezentacje indywidualnej twórczości artystycznej (rysunek, malarstwo, rzeźba) i użytkowej (garncarstwo, wikliniarstwo).

Badania podejmowane na turnusach

W ramach prac badawczych podejmowanych przez J. Kupczyk, B. Sobańską, K. Szyszkę i A. Wojtowicza w czasie trwania turnusów rehabilitacyjno-wypoczynkowych w Gościmiu prowadzone były różne obserwacje, wywiady, badania ankietowe i kwestionariuszowe, a także oceny stanu wydolności fizycznej różnych grup niepełnosprawnych. Badania te realizowane były przez pracowników naukowo-dydaktycznych, a także przez studentów. Tematyka prac realizowanych w ośrodku obejmowała następujące zagadnienia:

1. Badania nad wydolnością i aktywnością fizyczną uczestników turnusów (podnoszenie sprawności ogólnej i specjalnej).
2. Opracowywanie i przekazywanie niepełnosprawnym powielanych materiałów z ćwiczeniami (uczenie ćwiczeń pomocnych w samousprawnianiu).
3. Oceny sprawności fizycznej w różnych warunkach środowiskowych, terenowych, lokalowych oraz pogodowych (wyrabianie nawyków zaradności w różnych sytuacjach).
4. Oceny zajęć dokonywane przez uczestników turnusów podczas spotkań, turniejów, zawodów, festynów, wycieczek i innych imprez rekreacyjnych. Celem jest propagowania form aktywnego wypoczynku poprzez wykonywanie ćwiczeń fizycznych, uprawianie rekreacji i turystyki oraz współzawodnictwa sportowego.
5. Badania ankietowe dotyczące potrzeb kulturalno-rozrywkowych uczestników turnusów i likwidowania barier utrudniających w udział w różnych imprezach.

Wśród uczestników turnusów w Gościmiu prowadzi się badania w zakresie potrzeb rehabilitacyjnych i wypoczynkowych. Powstają prace opiniotwórcze, projekty urządzeń, programy ćwiczeń dla różnych schorzeń [13–16]. Są też opracowania o charakterze naukowym pracowników uczelni, prace dyplomowe i licencjackie oraz magisterskie studentów szkół wyższych Gorzowa Wlkp. i Zielonej Góry. Powstają także wideofilmy dydaktyczne praktyków, studentów i uczniów dla potrzeb niepełnosprawnych [17]. Kontynuowane są szkolenia kursowe na instruktorów zajęć ruchowych z niepełnosprawnymi, oraz nauka jazdy na wózkach inwalid-

skich dla osób z dysfunkcją kończyn dolnych. Na terenie ośrodka wielu studentów odbywa praktyki zawodowe.

Przykładem łączenia nauki z praktyką w ośrodku są wyniki opracowań naukowych i popularnych, a także projekty urzędzeń rekreacyjnych oraz autorskie programy zajęć. Ich tytuły zestawiono w końcowej części opracowania.

Na podstawie wyników badań uwidoczniają się, interesujące środowisko niepełnosprawnych, problemy, a także sposoby ich rozwiązywania. Można je przedstawić w formie następujących uogólnień:

1. Ośrodek Rehabilitacyjno-Wypoczynkowy w Gościmiu jest cenionym przez niepełnosprawnych miejscem rehabilitacji i wypoczynku. O walorach tej placówki świadczą przede wszystkim bardzo dobre opinie o należyтым usprawnianiu, o ciekawym położeniu ośrodka w ciszy i spokoju Puszczy Noteckiej. Dobre są warunki klimatyczne, i socjalno-bytowe. Określenia te potwierdzają wyniki badań wykonanych w tym ośrodku, w różnym czasie [12; 18].
2. Ośrodek stanowi miejsce rehabilitacji wszechstronnej, bardzo często skutecznej, choć tylko dwutygodniowej, czasami odbywanej jeden raz w roku i jeszcze dostępnej. Celowe wydaje się kalkulowanie przez organizatorów kosztów turnusu tak, aby rehabilitację pozostawiać wolną od opłat. Takie są opinie osób objętych badaniami [19].
3. Udział w turnusach jest okazją kształtowania nawyków do samousprawniania, bowiem podczas zajęć w ośrodku, rehabilitacja jest obowiązkowa. Duża liczba uczestników zgrupowań (powyżej 60 %) deklaruje ich kontynuację w warunkach domowych [17].
4. Zajęcia sportowo-rekreacyjne cieszyły się jeszcze 5 lat temu dużą frekwencją. Jednakże zauważono, że zainteresowanie spada. Z badań wynika, że aktualnie dobór treści zajęć jest nieodpowiedni, a instruktorzy nie mają właściwych kwalifikacji zawodowych [12].
5. Z ocen wynika, że aktywne fizycznie turystyczne formy wypoczynowania straciły popularność, bowiem niepełnosprawni w Gościmiu preferują dziś wycieczki autokarowe i samochodami osobowymi. Pilnego upowszechnienia wymaga więc, turystyka piesza, rowerowa i kajakowa. Warunki dla uprawiania takich form są tu najlepsze.
6. Na podstawie badań wydolnościowych (międzynarodowy step-test YMKA) stwierdzono, że nawet u osób niepełnosprawnych w

starszym wieku zwiększa się możliwości wysiłkowe, dzięki codziennej porcji aktywności podczas trwania turnusów [12].

Uwagi końcowe

Udział autorów opracowania w turnusach w charakterze kierownika, a także rehabilitantów i instruktorów zajęć rekreacyjnych, turystycznych i kulturalno-rozrywkowych upoważnia do sprecyzowania uwag pod adresem organizatorów turnusów. Dotyczą one kwestii praktycznych. Wyrazić je można w następujących wskazaniach.

- Jednorodny pod względem niepełnosprawności skład uczestników turnusów nie jest korzystny dla programowania zajęć. Różnorodność występujących schorzeń sprawia, że uczestnicy chętniej biorą udział w różnych zajęciach.
- Podczas pobytu w ośrodku osób o różnych dysfunkcjach, obserwuje się zjawisko integracji, poprzez wspólny udział w zajęciach sportowych, rekreacyjnych, turystycznych, kulturalnych i rozrywkowych.
- Woda w jeziorze jako miejsce bytowania niepełnosprawnych jest mało popularna lub nawet niedostępna. Na plaży w Gościmiu skrępowanie kalectwem często ustępuje. Mija bariera niechęci do uprawiania sportów wodnych. Woda staje się przyjazna. Można uprawiać kajakarstwo, wioślarstwo, a także kąpać się, pływać rowerem wodnym lub wplaw.
- Bariery architektoniczne wielu miejsc (kin, teatrów, kawiarni, sal widowiskowych) nie pozwalają na korzystanie z nich przez niepełnosprawnych. Na turnusach seanse kinowe, spektakle i spotkania towarzyskie są z powodzeniem realizowane w pomieszczeniach ośrodka. Dojazd do nich, nawet wózkim inwalidzkim, miejsca występów oraz urządzenia i sprzęty są pozbawione barier. Stanowią też wzorce do zastosowania.
- Nawyk palenia tytoniu to problem wielu osób niepełnosprawnych. W opisywanym ośrodku są wydzielone miejsca dla palaczy. Obowiązuje bezwzględny zakaz palenia w miejscach publicznych spotkań, a także w pomieszczeniach sypialnych. Egzekwowanie tych warunków sprawia, że dym pochodzący od «palaczy» nie stanowi uciążliwości dla osób niepalących.
- Nadużywanie alkoholu wśród uczestników turnusów to problem niewielu uczestników turnusów, szczególnie w pierwszych dniach pobytu. W Gościmiu ukształtowano kulturę spożywania trunków. Ich konsumpcja odbywa się tylko w określonym miejscu i w

wyznaczonym czasie, a sprzedaż dokonywana jest w miejscowej kawiarni, w formie tzw. drinków.

Przedstawione w opracowaniu problemy są wyrazem kilkunastu lat doświadczeń organizacyjnych i badawczych w pracy z niepełnosprawnymi, w warunkach turnusów rehabilitacyjno-wypoczynkowych w Gościmiu. Wyznaczone, także wynikami badań, potrzeby społeczne uczestników stanowią drogowskazy do konstruowania nowych programów zdrowotno-wypoczynkowych. Dlatego też ośrodek w Gościmiu stara się doskonalić swoją ofertę programową, dostosowując ją do potrzeb i możliwości odwiedzających go inwalidów. Korzysta przy tym z doświadczeń praktyków i naukowców, także z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wlkp.

Literatura

1. Dega W. Ortopedia i rehabilitacja. PZWL, Warszawa 2003.
2. Dega W, Milanowska K. Rehabilitacja medyczna. PZWL, Warszawa 2003.
3. Milanowska K. Kinezyterapia. PZWL, Warszawa 2006.
4. Jachnik S., Wieczorek R. Poradnik organizatora turnusów sportowo-rehabilitacyjnych inwalidów. Monografie, Podręczniki, Strypty AWF w Poznaniu. Seria Skrypty nr 17. Poznań 1978.
5. Wójtowicz A. Wszystkie barwy rehabilitacji.[w:] Serce i Troska. Dwumiesięcznik Polskiego Towarzystwa Walki z Kalectwem. Zielona Góra – Szczecin – Warszawa, nr 1/97 (32). Gorzów Wlkp. 1997., s. 8–9.
6. Wójtowicz A. Wartości społeczne turnusów rehabilitacyjnych organizowanych w Ośrodku Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym im. prof. Wiktora Degi w Gościmiu. W: Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych. Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych Zarząd Główny w Krakowie, Kraków 1999., s. 216–218.
7. Wójtowicz A. Sobańska B. Szyszka K. Ocena aktywności fizycznej i wydolności osób niepełnosprawnych w starszym wieku – uczestników turnusu rehabilitacyjnego w Gościmiu. W: Aktywność ruchowa ludzi w różnym wieku. Materiały Naukowe nr 4 Szczecin. Wydawnictwo Promocyjne ALBATROS 1999. IV Konferencja Naukowa. Szczecin 3–4 grudnia 1998., s. 81–87.
8. Wójtowicz A. Evaluation of Physical Efficiency Of Elderly Handicapped People. W: Sport Kinetics 1999 Ljubljana, 1.09–4.09 1999. Book of abstracts. Kinesiology Slovenia 1999., s. 157.
9. Wójtowicz A. Ocena aktywności fizycznej i wydolności starszych osób z różnych środowisk społecznych. Med. Sport 1999, 15 (9) Streszczenia. XXIV Zjazd Polskiego Towarzystwa Med. Sport. nt. Aktywność

ruchowa, a zdrowie społeczeństwa u progu XXI wieku. Poznań 22 -25 IX 1999., s. 42.

10. Wójtowicz A. Nie tylko na turnusie... Serce i Troska. Dwumiesięcznik Polskiego Towarzystwa Walki z Kalectwem Nr 6/2000 Zielona Góra – Gorzów Wlkp. – JeleniaGóra – Rzeszów – Szczecin – Warszawa - Gorzów Wlkp. 2000., s. 13.
11. Wójtowicz A. Turystyka w programach turnusów dla niepełnosprawnych w Ośrodku Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym w Gościmiu. W: «Walory turystyczne Ziemi Lubuskiej. Wydawnictwo PWSZ w Sulechowie. Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, materiały pokonferencyjne. Sulechów, styczeń 2001., s. 40–44.
12. Wójtowicz A. Ocena turnusów organizowanych przez Ośrodek Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym w Gościmiu W: Turystyka i rekreacja w regionie. PWSZ w Gorzowie Wlkp. Gorzów Wlkp. 2010, s. 101–109.
13. Wójtowicz A. Projekt kompleksu stanowisk do ćwiczeń usprawniających w Ośrodku Rehabilitacyjno- Wypoczynkowym w Gościmiu. Praca wykonana na zlecenie Spółdzielni Inwalidów «Rehabilitacja» w Zielonej Górze.,Gorzów Wlkp.1994. s. 32.
14. Wójtowicz A. Projekt ścieżki sprawnościowej w Ośrodku Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym w Gościmiu. Praca wykonana na zlecenie Spółdzielni Inwalidów «Rehabilitacja» w Zielonej Górze., Gorzów Wlkp. 1994., s. 40.
15. Wójtowicz A. Projekt toru z piłką dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich w Ośrodku Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym w Gościmiu. Praca wykonana na zlecenie Spółdzielni Inwalidów «Rehabilitacja» w Zielonej Górze., Gorzów Wlkp. 1994., s. 28.
16. Wójtowicz A. Śpiewnik do zajęć kulturalno-rozrywkowych dla potrzeb turnusów Rehabilitacyjno- Wypoczynkowych. Spółdzielnia Inwalidów «Rehabilitacja» w Zielonej Górze., Gorzów Wlkp.1994., s. 24.
17. Wójtowicz A. Ośrodek Rehabilitacyjno-Wypoczynkowy w Gościmiu. (Video film – scenariusz z M. Kunicką i B. Sommer).Gorzów - Gościm-Zielona Góra 1996.
18. Wójtowicz A., Kupczyk J. Potrzeby i oczekiwania uczestników turnusów dla Niepełnosprawnych w Ośrodku Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym w Gościmiu, a rzeczywistość. Konferencja Naukowa Spółdzielni Inwalidów «Rehabilitacja» w Zielonej Górze. Zielona Góra, wrzesień 2000 (materiały konferencyjne).
19. Wójtowicz A., Wykorzystanie wyników badań w programach turnusów dla Niepełnosprawnych w Ośrodku Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym w Gościmiu. Ogólnopolskie Sympozjum «Turystyka i rekreacja w rehabilitacji niepełnosprawnych» Gościm, 18 września 2001, (materiały konferencyjne).

PRAKTYKI ZAWODOWE STUDENTÓW SPECJALNOŚCI TURYSTYCZNEJ W PAŃSTWOWEJ WYŻSZEJ SZKOLE ZAWODOWEJ W GORZOWIE WLKP., W LATACH 2002–2010

J. Kupczyk, M. Pawlenia, A. Wójtowicz

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.

Wprowadzenie

Studenci studiów pierwszego stopnia, realizowanych zarówno w trybie stacjonarnym, jak i niestacjonarnym, odbywają praktykę zawodową zgodnie z planem studiów na danym kierunku. Praktyki zawodowe odbywają się w różnych podmiotach gospodarczych i mają na celu stworzenie możliwości skonfrontowania, poszerzenia i wykorzystania przez studenta, zdobytych w procesie studiowania wiedzy i umiejętności z rzeczywistością oraz realiami rynkowymi w działających firmach turystycznych. Minimalny czas trwania praktyki na danym kierunku studiów określony jest w standardach kształcenia (Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lipca 2007 r., § 1.1; § 13 pkt. 1–3 wraz z załącznikami). Praktyki zawodowe studentów są realizowane we wszystkich typach szkół wyższych w Polsce.

Celem kształcenia praktycznego jest zaznajomienie studentów z charakterem przyszłego zawodu, wykorzystanie nabytych umiejętności w praktycznym działaniu, zyskanie doświadczenia zawodowego oraz poznanie warunków i klimatu pracy zespołowej. Ważnym celem jest także sprawdzanie zdolności do adaptacji w różnym środowisku, elastyczności zachowań oraz możliwości realizacji planów zawodowych studentów różnych kierunków studiów.

Praktyka zawodowa jest integralną częścią procesu kształcenia studentów w uczelniach publicznych oraz niepublicznych w Polsce i podlega obowiązkowemu zaliczeniu zgodnie z Ustawą z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. z 2005 r. nr 164 poz. 1365, z późniejszymi zmianami) i realizowana jest w wymiarze nie mniejszym niż określony w standardach kształcenia różnych kierunków studiów.

Cele, zadania i sposoby realizacji praktyk zawodowych studentów specjalności turystycznej w PWSZ w Gorzowie Wlkp.

Praktyka studencka w PWSZ w Gorzowie Wlkp. jest realizowana od początku działalności Uczelni, tj. od 1 października 1998 r., a zasady jej organizacji zawarto w Regulaminie Praktyk Zawodowych wydawanym w uczelni, na mocy Rozporządzenia Rektora. Regulamin zawiera szczegó-

łowe cele, zadania i sposoby organizacji praktyk, obowiązki organizatorów i uczestników oraz sposoby jej zaliczania.

Cele i zadania zawarte w Regulaminie Praktyk Zawodowych obejmują następujący zakres:

- przygotowanie do praktycznego wykonywania zawodu w danej specjalności studiów,
- poznanie zakładów pracy (przedsiębiorstw, firm, instytucji oraz urzędów) oraz zaznajomienie się z różnymi warsztatami pracy,
- zdobywanie doświadczeń w samodzielnym i zespołowym wykonywaniu obowiązków zawodowych,
- poznawanie środowiska zawodowego, radzenie sobie w trudnych sytuacjach oraz rozwiązywanie realnych konfliktów zawodowych,
- kształtowanie wysokiej kultury zawodowej i organizacji pracy, odpowiadających współczesnym tendencjom w gospodarce, administracji, nauce i kulturze.
- praktyczne zastosowanie zdobytej w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej wiedzy merytorycznej i umiejętności zawodowych,
- kształtowanie kreatywności i innowacyjności studenta,
- zbieranie, za zgodą władz zakładu pracy, materiałów i informacji przydatnych do napisania pracy dyplomowej.

Sposoby i miejsca odbywania praktyk ustalane są na podstawie umów i porozumień zawieranych przez uczelnię z podmiotami gospodarczymi. Umowy zawierane są pomiędzy szkołą wyższą a podmiotem gospodarczym i stanowią długookresową i stałą współpracę. Porozumienia natomiast zawierane są w przypadkach krótkotrwałych, jednorazowych uzgodnień. Integralną częścią porozumienia jest skierowanie studenta na praktykę zawodową. Studenci mają również możliwość proponowania miejsc odbywania praktyk. Wymaga to jednak akceptacji, wskazanego przez władze uczelni, kierownika praktyk. Po ustaleniu miejsca praktyki, studenci otrzymują skierowania do określonych miejsc.

Studenci PWSZ w Gorzowie Wlkp. mogą korzystać z kilku proponowanych sposobów realizowania praktyki zawodowej. Mogą brać udział w praktykach proponowanych przez Uczelnię. Takie oferty zamieszczane są na stronie internetowej PWSZ. Wspomniane propozycje zawierają listy przedsiębiorstw, firm i urzędów, z którymi PWSZ ma podpisane umowy i porozumienia dotyczące odbywania praktyk zawodowych. Listy te są rokrocznie aktualizowane i uzupełniane. Jednocześnie student PWSZ może samodzielnie poszukać i zaproponować miejsce praktyki, pod warunkiem,

że charakter wykonywanych przez praktykanta zadań będzie zgodny z programem wybranej specjalności studiów. W takiej sytuacji konieczna jest akceptacja opiekuna praktyk. Opiekun wskazywany jest każdego roku przez Radę Instytutu dla danego kierunku i specjalności studiów i akceptowany przez władze Uczelni.

PWSZ w Gorzowie Wlkp. daje swoim studentom możliwość odbycia praktyk również za granicą. Dokumenty kierujące na takie praktyki wydawane są w języku polskim. Warunkiem ich zaliczenia jest przedłożenie przez studenta dokumentów, obowiązujących w uczelni i przetłumaczonych na język polski przez tłumacza przysięgłego.

Istnieje również możliwość ubiegania się przez studenta o zwolnienie z obowiązku uczestnictwa w praktykach zawodowych pod określonymi warunkami. Podstawą zaliczenia części lub całości praktyki może być:

1. Udział studenta w pracach obozu naukowego lub naukowo-technicznego, jeżeli program obozu odpowiada wymaganiom określonym w programie praktyki zawodowej.
2. Wykonywana przez studenta praca zawodowa, prowadzona działalność gospodarcza, praca świadczona w charakterze wolontariusza (w tym również za granicą), jeżeli jej charakter spełnia wymagania przewidziane w programie praktyki zawodowej.
3. Odbycie przeszkolenia wojskowego.

Studenci PWSZ zobowiązani są do uzyskania zaliczeń praktyk zawodowych do końca V semestru studiów u opiekuna praktyk, w ramach każdej specjalności. Zaliczenia odbywają się na podstawie dokumentacji przedkładanych przez studentów. Opiekunowie dokonują wpisów do indeksów.

Organizacja praktyk zawodowych studentów specjalności turystycznej w PWSZ w Gorzowie Wlkp.

Od początku istnienia Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wlkp. od 20 maja 1999 r., kiedy to ówczesne Ministerstwo Edukacji Narodowej wydało zgodę na zorganizowanie nowej specjalności o nazwie «Organizacja i Obsługa Rekreacji i Turystyki». Pomysłodawcy i twórcy zaangażowani w projekt jej tworzenia, przystąpili do opracowania planów studiów opartych na wcześniejszej koncepcji kształcenia kadr dla potrzeb małych i średnich przedsiębiorstw turystycznych, uwzględniającej również możliwości przyszłej pracy zawodowej absolwentów. Idea i potrzeba stworzenia takiej specjalności na tym terenie motywowana była przygranicznym położeniem województwa lubuskiego oraz atrakcyjnością

turystyczną regionu. Studia zainaugurowano w lutym 2000 r. Tworząc profil kształcenia zwrócono uwagę na potrzebę opanowania przez studentów wiedzy humanistycznej, ekonomicznej, przyrodniczej, geograficznej i krajoznawczej. Położono także nacisk na wyposażenie ich w wiedzę praktyczną uzyskaną podczas ćwiczeń i zajęć terenowych oraz praktyki zawodowej [1].

Od roku 2000 specjalność o nazwie Organizacja i Obsługa Rekreacji i Turystyki administracyjnie istniała w ramach Instytutu Administracji i Turystyki. Zarządzeniem Rektora PWSZ nr 8/0101/2000 z dnia 7 czerwca 2000 r. wprowadzono Regulamin Praktyk Zawodowych, zgodnie z którym, czas trwania praktyki początkowo wynosił 15 tygodni i przebiegał dwuetapowo.

Etap pierwszy, to praktyka wprowadzająca, w wymiarze 5 tygodni, realizowana była po II semestrze studiów. Jej celem było:

- poznanie zakładu pracy, jego organizacji i systemu zarządzania,
- poznanie środowiska zawodowego,
- wdrażanie do wykonywania zadań zawodowych na podstawowych stanowiskach pracy.

Praktykę zaliczał kierownik praktyk powołany przez Rektora PWSZ na podstawie dokumentacji obejmującej dzienniczek praktyk wraz z arkuszem samooceny studenta.

Etap drugi, to praktyka dyplomowa w wymiarze łącznym 10 tygodni i realizowana po IV semestrze studiów (8 tygodni) oraz po V semestrze studiów (2 tygodnie).

Celem praktyki dyplomowej było:

- wdrażanie do wykonywania zadań zawodowych na stanowisku pracy,
- praktyczne zastosowanie zdobytej w PWSZ wiedzy i umiejętności,
- kształcenie dobrej organizacji własnej pracy,
- doskonalenie się w samodzielnym i zespołowym wykonywaniu obowiązków zawodowych,
- zbieranie, za zgodą władz zakładu pracy, materiałów i informacji do pracy dyplomowej.

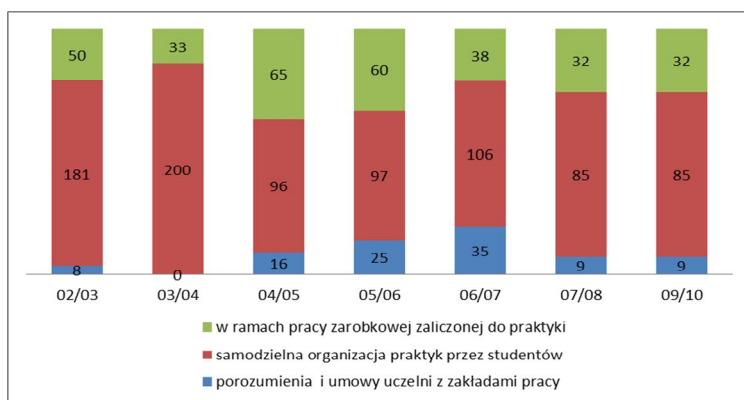
Praktykę dyplomową zaliczał kierownik praktyk na podstawie opinii zakładowego opiekuna praktyk, arkusza samooceny studenta, konspektu wykonanego przez studenta prezentującego temat pracy dyplomowej oraz zebrane informacje i materiały, a także opinii promotora pracy dyplomowej na temat konspektu [2].

W 2006 roku specjalność Zarządzanie i Organizacja Turystyki została

przeniesiona Instytutu Administracji i Turystyki do Instytutu Zarządzania na kierunku Zarządzanie i Marketing. W 2007 r. zmieniono nazwę kierunku na Zarządzanie. W związku z nowym zarządzeniem Rektora nr 8/0101/2007 z dnia 21 lutego 2007 r., wprowadzono też nowy Regulamin Praktyk Zawodowych w Instytucie Zarządzania PWSZ. Na mocy tego dokumentu ustalono wymiar praktyk zawodowych na 4 tygodnie, realizowane po IV semestrze studiów. Praktykę zaliczał opiekun praktyk powoływany przez Rektora PWSZ [3].

Aktualnie praktyki zawodowe na studiach pierwszego stopnia w Instytucie Zarządzania PWSZ na specjalności Organizacja i Zarządzanie Turystyką oparte są na programie opracowanym przez opiekuna praktyk. Dokument ten zawiera szczegółowe założenia programowe dla tej specjalności, charakteryzuje miejsca praktyki zawodowej, umiejętności i kompetencje uzyskane przez studenta. Program pozwala też podmiotom gospodarczym przyjmującym studentów przygotować zadania adekwatne do założeń programowych i oczekiwań ze strony uczelni [4].

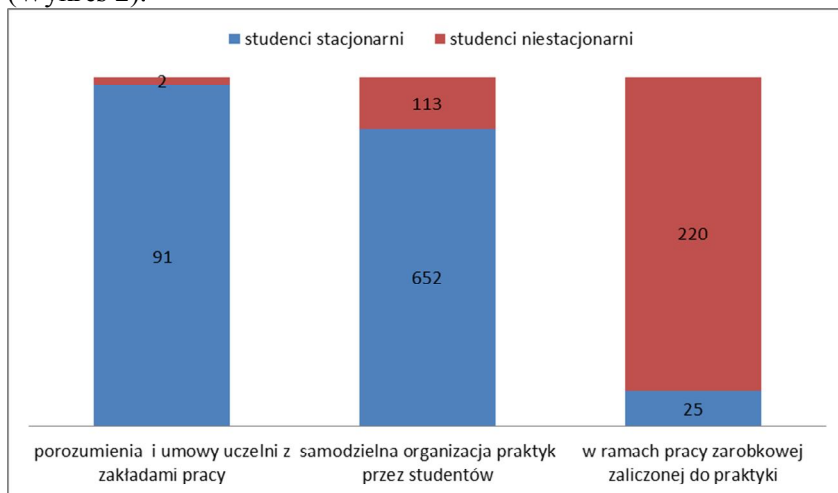
W latach 2002–2010 większość studentów PWSZ samodzielnie organizowała sobie praktyki zawodowe a część z nich korzystała z ofert praktyk przygotowanych przez Uczelnię. Niektórzy studenci, szczególnie niestacjonarni, zaliczali praktyki, w ramach pracy zarobkowej. W ciągu poszczególnych lat stosunek poszczególnych sposobów realizacji praktyk zawodowych znacząco się nie zmieniał. (Wykres 1.)

Wykres 1. Sposoby realizacji praktyk w PWSZ w Gorzowie Wlkp. (w latach 2002–2010)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań z praktyk sporządzanych przez opiekunów, w latach 2002–2010

Z porozumień i umów o praktyki zawodowe zawartych pomiędzy PWSZ, a zakładami pracy w latach 2002–2010 skorzystali głównie studenci stacjonarni, natomiast niestacjonarni w większości zaliczenie praktyk otrzymali w ramach wykonywanej przez siebie pracy zawodowej, zgodnej z kierunkiem i specjalnością studiów. Podstawę stanowiły podpisane przez pracodawców zaświadczenia. Zarówno studenci stacjonarni jak i niestacjonarni w większości samodzielnie organizowali sobie praktyki (Wykres 2).

Wykres 2. Sposoby realizacji praktyk przez studentów PWSZ w Gorzowie Wlkp. w zależności od trybu studiowania (w latach 2002–2010)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań z praktyk sporządzanych przez opiekunów, w latach 2002–2010

Studenci PWSZ odbyli praktyki zawodowe w zakładach pracy zarówno sektora państwowego jak i prywatnego. Przy czym liczba i struktura przedsiębiorstw przyjmujących na praktyki studentów PWSZ zmieniała się w poszczególnych latach (tab. 1).

Tabela 1

Miejsce realizacji praktyk przez studentów PWSZ w latach 2004–2010

	04/05	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10
sektor państwowy	12	95	29	65	przeniesienie praktyk z II na IV semestr	65
sektor prywatny	75	16	98	16		35

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań sporządzanych przez opiekunów praktyk w latach 2002–2010

W latach 2002–2010 w ramach specjalności Organizacja i Obsługa Rekreacji i Turystyki, a później Organizacja i Zarządzanie Turystyką w PWSZ na praktyki skierowanych zostało prawie 1300 studentów. Głównie byli to studenci studiów stacjonarnych, którzy stanowili około 2/3 ogólnej liczby kształcących się w ramach specjalności turystycznej (tab. 2).

Tabela 2

Studenci odbywający praktyki zawodowe w ramach specjalności turystycznych w PWSZ w latach 2002–2010

ROK AKADEMICKI	02/03	03/04	04/05	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10
studenci odbywający praktyki	239	233	205	182	179	126	przeniesienie praktyk z II na IV semestr	123
studenci stacjonarni	148	180	122	114	131	86		123
studenci niestacjonarni	91	53	83	68	48	40		0

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań sporządzanych przez opiekunów praktyk w latach 2002–2010

Praktyki zrealizowano w oparciu o umowy stałe, między innymi, z Hotelem «Mieszko» w Gorzowie Wlkp., Generali Towarzystwo Ubezpieczeniowe S.A., Drawieńskim Parkiem Narodowym. Dużo inwencji przejawiali ci studenci, którzy samodzielnie wskazywali miejsca i organizowali sobie praktyki, zarówno w przedsiębiorstwach publicznych, jak i w firmach prywatnych. W każdym przypadku praktyki związane były z działalnością turystyczną i rekreacyjną. Osoby odpowiedzialne za organizację i kontrolę praktyk w PWSZ przygotowywały i udostępniały studentom listy wszystkich firm w województwie lubuskim zajmujących się różnymi formami organizacji i obsługi rekreacji i turystyki. Spora część studentów, szczególnie studiów stacjonarnych skorzystała z tej formy organizacji praktyki. Wielu studentów odbywało praktykę w miejscu swojego zamieszkania, inni zaś nawet poza województwem lubuskim między innymi w Jeleniej Górze, Wałczu, Międzyzdrojach, i w Kaliszu. Niewielka grupa studentów praktykowała poza granicami Polski, głównie w państwach Unii Europejskiej, między innymi w Niemczech i w Wielkiej Brytanii. Praktyki zawodowe studenci odbyli przede wszystkim w biurach podróży, hotelach, ośrodkach kolonijnych i wczasowych, w urzędach gminnych i wojewódzkich, w gospodarstwach agroturystycznych, organizacjach (PTTK) i w ośrodkach rekreacji i turystyki. W wielu przypadkach studenci, dzięki zdobyciu w ciągu roku akademickiego kwalifikacji

wychowawcy placówek wypoczynku dzieci i młodzieży, realizowali program praktyk pełniąc funkcję opiekuna i organizatora czasu wolnego na koloniach i obozach z młodzieżą szkolną. Studenci niestacjonarni zaliczali praktyki, poprzez wykonywanie pracy zawodowej, zgodnej ze specjalnością, co dokumentowali stosownymi zaświadczeniami [5].

Podsumowanie i wnioski

Na podstawie sprawozdań z przebiegu praktyk dokonanych przez studentów w «dzienniczkach» (sprawozdaniach z praktyk) w latach 2002–2010 i według opinii opiekunów można stwierdzić, że:

1. Studenci odbywali praktyki zgodnie z program i regulaminem studenckich praktyk zawodowych dla specjalności turystycznych.
2. Studenci wykazywali się dużą inicjatywą w i samodzielnością w określaniu miejsc, gdzie mogli odbyć praktykę. Miejsca praktyk dobierane były właściwie i zgodnie z kierunkiem i specjalnością studiów.
3. Liczne grupy studentów pracowały przy obsłudze turystów w hotelach, w ośrodkach wypoczynkowych, prowadzili zajęcia na koloniach, obozach oraz w ośrodkach rehabilitacyjnych, w miejscach związanych z promowaniem zdrowego stylu życia i aktywnością ruchową.
4. Najczęściej studenci przyjmowani byli do niewielkich ale sprawnie działających biur podróży w różnych miastach, głównie województwa lubuskiego, w których zdobywali umiejętności zawodowe niezbędne do prowadzenia biur podróży, obsługi ruchu turystycznego i informacji turystycznej.
5. Jest pewne, że podczas praktyk studenci wykorzystywali zdobytą w Uczelni wiedzę i umiejętności i konfrontowali je z rzeczywistością gospodarczą.

Literatura i inne źródła

1. Staniewska-Zątek W., Wołoszyn A. (red.), Turystyka i rekreacja w regionie, PWSZ Gorzów, 2010.
2. Zarządzenie Rektora PWSZ 8/0101/2000, Regulamin Praktyk Zawodowych. z 7 czerwca 2000 r.
3. Zarządzenie Rektora PWSZ 8/0101/2007, Regulamin Praktyk Zawodowych. z 21 lutego 2007 r.
4. Dokument PWSZ, Kupczyk J., Program praktyk zawodowych specjalności OiZT, PWSZ 2010.
5. Dokument PWSZ, Sprawozdania z przebiegu praktyk z lat 2002 do 2010
6. Dokomunt MNiSW Standardy kształcenia MNiSW z 17 lipca 2007 zał. nr 116 (Zarządzanie), zał. nr 108 (Turystyka i Rekreacja)
7. Dokomunt MNiSW Ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym z dnia 27 lipca 2005r. z późniejszymi zmianami.

РОЗТАШУВАННЯ ГЕОПАТОГЕННИХ ЗОН НА ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РЕГІОНУ

Ю.М. Лабій¹, Т.Ю. Крупчук²

¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

²Львівська міська клінічна лікарня швидкої допомоги

Карпатський край як зона відпочинку і оздоровлення інтенсивно розвивається. Для раціонального використання існуючих можливостей при розбудові мережі закладів відпочинку необхідно враховувати здобутки медицини, геології, географії, біології щодо дії природних комплексів на здоров'я людей. Без врахування досягнень науки туризм нестиме значні економічні втрати, а мережа відпочинкових і лікувальних закладів виявиться не досконалою.

На здоров'я людей істотну дію проявляють процеси, що відбуваються в надрах планети. Головним джерелом впливу на мешканців є тектонічні процеси і неоднорідність геологічного середовища, а це притаманне гірським місцевостям. Карпати є в стадії горотворення. Підняття Карпатської складчастої області проходить з максимальною швидкістю до 3 мм в рік [13]. По напрямку до прогинів швидкість сучасних тектонічних процесів зменшується до 1 мм в рік, а на платформі – до 0,5 мм в рік.

Процеси горотворення супроводжуються переміщенням в надрах планети великих мас гірських порід. Ці події на поверхні проявляються землетрусами, зміною гравітаційного, геомагнітного, радіаційного полів. Гірські породи мають здатність в умовах природного залягання генерувати імпульси електромагнітного випромінювання. Вони завжди знаходяться в напруженому стані. В літосфері можуть утворюватись скупчення електромагнітної енергії внаслідок як фізико-хімічних процесів у породах різного складу, так і руйнування геологічного середовища. Розрядні імпульси найчастіше тривають 10^{-7} - 10^{-3} с [4].

Живі істоти тісно пов'язані з оточуючим середовищем. Значної уваги заслуговує вчення про дію електромагнітного поля Землі на людей [6]. Дипольний характер молекул в клітинах організму проявляє вплив на стан тканин і генерування ними електрорушійної сили. Встановлено, що добова зміна діастолічного тиску крові і вміст лейкоцитів співпадають із щоденною зміною геомагнітного поля.

Існує кореляція між частотою серцевого ритму і зміною геомагнітного поля, яка впливає також на роботу вищої нервової системи.

На території Карпатського туристичного регіону існують гепатогенні зони (далі – ГПЗ) – ділянки території, в яких геофізичні поля негативно впливають на людину та інші істоти. Такі прояви пов'язані з елементами геологічних структур, що перебувають в динамічному стані. Науковці пов'язують ГПЗ з геологічними розломами, перегинами підземних водних потоків та енергетичними мережами Землі. Сутність ГПЗ полягає в дії електромагнітних хвиль імпульсного характеру, які формуються в результаті розвантаження порід в межах зон контакту геоблоків земної кори. Найсприятливішими для формування ГПЗ є тектонічні тріщини, системи різноорієнтованих розломів.

В геологічній структурі Карпат головною рисою є зональне розміщення основних тектонічних елементів [3]. З півночі на південь виділяється Карпатський передовий (крайовий) прогин, Карпатська складчаста область (гірські споруди Карпат) і Закарпатський внутрішній прогин. Складчасту споруду Карпат і південно-західну окраїну Руської платформи розділяє прогин. Межа платформи за геофізичними даними проходить на південь від Судової Вишні і Комарного на Миколаїв – Жидачів – Івано-Франківськ – Тлумач – Чернівці.

Карпатська складчаста область утворена двома антикліноріумами, розділеними антиклінальною структурою, які розміщені у вигляді повздожних зон. Зовнішня антиклінальна, або Скибова зона, простягається смугою завширшки понад 40 км з північного заходу на південний схід. Межа з прогином тектонічна проходить по лінії Турка – Славське – Вишкове – Ворохта – Верховина – Селятин. Центральна синклінальна, або Кросненська зона простягається неширокою в 25–30 км смугою. Найбільше звуження відмічається між Черемошом і верхів'ям Пруту, від с. Ясіня і с. Міжгір'я.

Ріці. Внутрішній антиклінорій виявлений в Українських Карпатах північним крилом (Мазурська зона) і осьовою частиною (Мармарошська зона). Південно-західне крило антиклінорію круто занурюється і зрізується розломами. Північне крило Внутрішнього антиклінорію, або Магурська зона, складає більшу частину південного схилу Карпат, а в басейні р. Черемошу переходить через вододіл і на північний схил.

Закарпатський внутрішній прогин обмежується гірською системою на півночі Панонським (Угорським) серединним масивом на

півдні. Вона складена неогеновими відкладами. В межах прогину виділяються Вигорлат-Гутинська вулканічна зона, Солотвинська западина і Чоп-Мукачівська западина.

Для складчастих Карпат характерні глибокі розломи, які розмежують Карпати з Передкарпатським і Закарпатським прогинами, насувні зони, що розмежують тектонічні структури. Поперечні та діагональні розломи за результатами досліджень – сейсмогенеруючі. Землетруси пов'язані з тектонічними процесами, що відбуваються на значних глибинах. Важливим показником дії середовища на живі істоти є сейсмічність території. Найактивнішим районом у цьому відношенні на території Карпатського туристичного регіону є Закарпаття, де інтенсивність локальних землетрусів досягає 8 балів. Є локальні епіцентри, які пов'язані з активними розломами земної кори. Дрібно фокусним епіцентром землетрусів є район м. Сторожниця на контакті Східно-Європейської платформи з Передкарпатським прогином; глибокофокусним епіцентром є гори Вранча в Румунії. Кожен сейсмічний поштовх в межах тектонічно активної території обумовлює можливість незначного зміщення стабілізованих зсувів на величину від 1 до 5 мм.

Орієнтуючись на геологічну будову регіону максимальна частота розташування ГПЗ зосереджена в Карпатській складчастій області і приурочена до геологічних розломів (рис.1). Менше цих зон на території Закарпатського прогину, і ще менше на території де виділяється Карпатський передовий прогин. Ці припущення підкріплюються медико-географічними спостереженнями. Географіч не середовище і здоров'я населення завжди тісно пов'язані [15]. Три вале перебування людини в ГПЗ призводить до серйозних зрушень в організмах людей. Термін перебування в такій зоні, що не позна чається на біохімічних процесах не визначений і пояснюється індивідуальними особливостями кожної людини і різновидностями впливу геологічного середовища на живі істоти.

Спостереження засвідчують, що в багатьох випадках короткочасне перебування людини в такій зоні змінюють артеріальний тиск крові, частоту і форму пульсової хвилі, рухові реакції тощо. Якщо робоче місце людини або місце відпочинку розташоване в межах ГПЗ у неї порушується самопочування і здоров'я. Населення, яке проживає на території де поширені ГПЗ періодично знаходяться в межах цих зон і патогенна дія проявляється. Тривалість перебування мешканців без

зрушень здоров'я визначається частотою розташування зон, їхніми розмірами, інтенсивністю та характером дії.

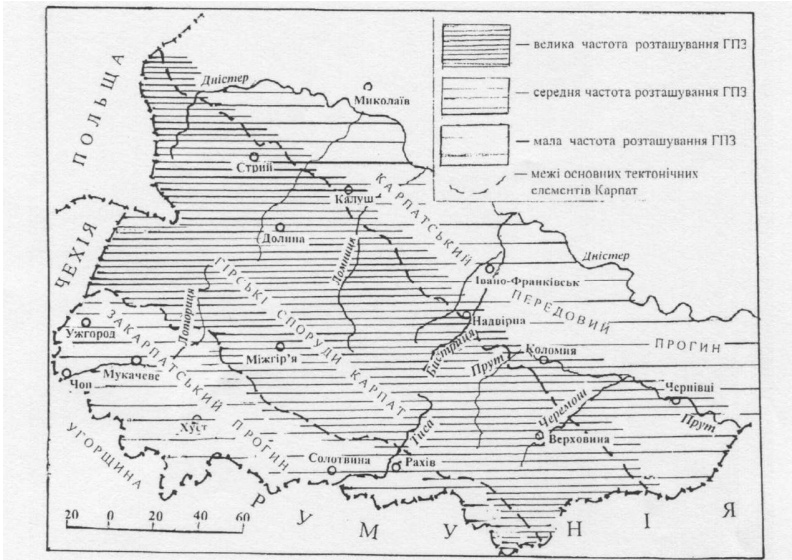

Рис. 1. Частота розташування гепатогенних зон на території Карпатського туристичного регіону

На території приуроченій до Карпатської складчастої області зареєстровано підвищену захворюваність мешканців ендемічним зобом у порівнянні з жителями віддалених околиць. Однією із причин виникання хвороби є понижений вміст мікроелемента йоду в харчовому раціоні [5]. Для профілактики захворювання торгівельну мережу забезпечили кухонною сіллю збагаченою йодом. Захворюваність людей значно знизилась, але залишається найвищою серед населення України. Спостереження переконують, що існують також інші фактори середовища, які знижують резистентність людей до захворювання. Найвищий відсоток населення, вражений ендемічним зобом зареєстрований в населених пунктах, розташованих по лінії Вишківо – Ворохта – Верховина вздовж межі складчастої області Карпат із Закарпатським прогином, де часто зустрічаються ГПЗ.

З цієї території поступає значний контингент хворих злякисними новоутвореннями [12]. Високий показник захворювання лімфогранулематозом характерний для мешканців Верховинського і Долинського районів [9]. В населених пунктах на території приуроченій до

складчастої області Карпат зареєстровано підвищену кількість хворих тромбооблітеруючими недугами [11]. Глаукома часто вражає мешканців, що проживають на території де в надрах, як вважають геологи, проходить межа розділу складчастої структури Карпат і південно-західної окраїни Руської платформи [8]. Поширення серед населення злоякісної близорукості найвища в селах поблизу розробок корисних копалин [2]. Пухлини головного і спинного мозку часто виникають серед населення Косівського району [10]. Серед мешканців високогірних сіл часто виникає хвороба Рейно, обумовлена ураженням вегетативної нервової системи [1]. Високий рівень захворювання населення карієсом зубів виявлено в містах Долині і Делятині [14], що розташовані в околицях, де в тектонічній структурі, на думку геологів, розвинені розломи.

Планомірні дослідницькі роботи в ділянці виявлення або дослідження ГПЗ на території Карпатського туристичного регіону не проводились. Разом з тим, окремі будинки і споруди проектувались, за участю так званих «Знавців» на стадії пошуків ділянки для будівництва. Ці фахівці досліджували місцевість для спорудження церков, великих житлових будинків, окремих шкіл. Культурні споруди найчастіше побудовані в активних зонах, де людина відчуває себе в стані збудження або заспокоєння, із прискореним серцебиттям. Пріоритет у виявленні енергетично активних місцевостей належить старинному методу лозоходства [7]. Дослідження за допомогою лозини (біолокація), це спосіб екстрасенсорного виявлення геофізичних аномалій із застосуванням рамки, маятника тощо.

Геоактивна зона пов'язана з імпульсним електромагнітним випромінюванням складових літосфери в широкому діапазоні частот і у багатьох випадках приурочена до геофізичних аномалій. Особливо небезпечними для людини є місця, де в надрах перетинаються розломи і водні потоки. В породах, де існують структури із сформованими розломами, концентрується напруга і вони стають генераторами електромагнітної енергії.

Розміри ГПЗ коливаються від декількох сантиметрів до десятків і більше метрів. На природні аномалії, які зумовлюють формування ГПЗ, накладаються поля від джерел випромінювання, створені людиною. Останні стають причиною аномалій, які отримали назву технопатогенних. Встановлено, що контрольоване перебування людини в ГПЗ можна використовувати з лікувальною і профілактичною

метою, для корегування біоенергетичного стану організму, активізації життєвих сил і творчих здібностей. Проявляється властивість ГПЗ подібно до олігодинамічної дії іонів металів, коли мізерно малі концентрації змінюють їхню токсичну дію на протилежну – лікувальну.

Тварини і рослини відчувають ГПЗ. Собаки уникають перебування в таких зонах, а кішки люблять там знаходитись. Рослинний світ дає видимі прояви аномалій. Так, бегонія, кактуси, азалія добре розвиваються поза ГПЗ, а аспарагус, аралія, герань – в межах цих зон. Груша, яблуня, липа, бук, бузок негативно реагують на ГПЗ, а слива, вишня, дуб, ясен, ялина, модрина, омела навпаки, добре розвиваються в межах цих аномалій. У хвойних дерев на територіях ГПЗ роздвоюються стволи (дихотомія).

ГПЗ зустрічаються скрізь не залежно від ландшафтів – в лісостанах, на схилах гір і полонинах, в долинах річок, в містах і селах. Автор цієї публікації пам'ятає події, пов'язані з ГПЗ розташованою в с. Дора Надвірнянського району біля автомобільної дороги. На території зони стояв будинок в якому розміщалась початкова школа. Будинок давно знесли. Працівники школи жалілись на ситуації, що там виникали. У певний час появилась потреба сторожувати в будинку протягом тижня. Жителька села погодилась виконувати цю роботу, але після першої ночі відмовилась дальше перебувати в приміщенні. Розповіла події, які довелось пережити. Намір випити горілку і заснути не змогла здійснити. Оп'яніння не наступало, вживати спиртний напій не хотілось. Без зрозумілих причин перебувала постійно в тривожному стані. Ранком відчула велику втому.

Розвиток науки і техніки в наш час дозволяє виявляти ГПЗ за допомогою приладів. Вимірюють потужність електромагнітних полів у походженні яких істотну роль відіграють джерела, розташовані в літосфері. В окремих місцевостях штучні, техногенні поля створені людиною накладаються на природні, внаслідок чого сумарна напруженість полів більша за природний фон. Існуючі прилади індикаторного типу виявляють аномалії напруженості й інтенсивності випромінювання на поверхні планети, у гірничих виробках, у житлових будинках, виробничих приміщеннях. Складним завданням дослідників є інтерпретація результатів, отримання відповіді з чим саме пов'язані виявлені аномалії. Характеристика зон ґрунтується на аналізі даних Хі і/ структурної геології, геодинамічного й морфологічного картування.

В останні роки відбувається інтенсивна розбудова мережі закладів відпочинку і оздоровлення в Карпатах. Освоєння території не супроводжують пошуковими роботами щодо існування і дії ГПЗ. Відомі випадки матеріальних втрат, пов'язані з цим упущенням. У 2007 р. і с. Микуличин розпочали спорудження житлового будинку. При закладанні фундаменту робітники помітили признаки дискомфорту. Будівництво перенесли в інше місце.

Карпатський туристичний регіон перспективний для відпочинку і лікування людей. Хоча науковці звернули увагу на привабливі для подорожуючих особливості краю, історичні обставини складались так, що природні багатства у відношенні дії середовища на людину досліджені слабо. Бракує інформації навіть щодо ресурсів мінеральних вод, лікувальних грязей, природної радіації, геомагнітних полів і інших добре відомих медикам засобів оздоровлення людей. Треба надіятись, що найближчим часом робудова закладів туризму буде супроводжуватись дослідженнями дії геологічного середовища на подорожуючих. Можна очікувати, що освоєння даного регіону туризмом принесе вагомі фінансові поступлення в бюджет України.

Література

1. Бабенко Г.А. Медико-географическая характеристика тромбоблитурирующих заболеваний в Ивано-Франковской области / Г.А.Бабенко, А.А.Омеляшко, Ю.М.Лабий // Микрозлементы в медицине. – 1972. – Вып. 3. – С. 11–13.
2. Бойчук Р.В. Распространение злокачественной близорукости среди населения Ивано-Франковской области в связи с почвенно-климатическими зонами и содержанием микрозлементов в почве / Р.В.Бойчук, Ю.М.Лабий // Микрозлементы в медицине. – К.: Здоров'я, 1971. – Вып. 2. – С. 12–16.
3. Воропай Л.І. Українські Карпати. Фізико-географічний нарис / Л.І.Воропай, М.О.Куниця. – К.: Радянська школа, 1966. –168 с.
4. Вступ до медичної геології / [За ред. Г.І.Рудька, О.М.Адаменка]. – К.: Академпрес, 2010. – Т. 1. – 736 с.
5. Гарагашьян А.А. На пороге ликвидации эндемического зоба в Ивано-Франковской области. – Мат. юбил. науч. сессии. – К.:Здоров'я, 1968. – С. 146–148.
6. Квятковский Г.І. Екологічна геофізика. – Івано-Франківськ: Галицька академія, 2007. – 112 с.
7. Микрозлементный состав почв и распространение глаукомы в Прикарпатье / Г.А.Бабенко, Т.Г.Углова, Ю.М.Лабий, М.И.Шкромыда

- // Мат. по мед. географии левобережной Украины. – Ленинград, 1971. – С. 66–67.
8. Некоторые аспекты изучения эпидемиологии лимфогранулематоза в Ивано-Франковской области / Г.А.Бабенко, С.Т.Юркевич, Г.Ф.Абкарлович, К.Е.Никулин, Ю.М.Лабий // Медицинская география Волжско-Камского края. – Казань, 1982. – Т. 1. – С. 51–52.
  9. Никулин К.Е. Особенности распространения опухолей головного и спинного мозга в зависимости от микроэлементного состава почв / К.Е.Никулин, Ю.М.Лабий, И.М.Мосейчук // Микроэлементы в медицине, 1969. – С. 58–59.
  10. Омеляшко А. А. Распространение различных форм тромбоблитурирующих заболеваний среди жителей Ивано-Франковской области в зависимости от почвенно-климатических условий // Итоги и перспективы медико-географических исследований. – К.: Здоров'я, 1973. – С. 74–75.
  11. Распространение рака желудка и легкого среди сельского населения Ивано-Франковской области и особенности микроэлементного состава почв / Г.А.Бабенко, И.А.Голотюк, Б.И.Годованец, Ю.М.Лабий // Географическая среда и здоровье населения: Тез. докл. 2-го Северо-Кавказского научного совещания по проблемам медицинской географии. – Нальчик, 1970. – С. 150–152.
  12. Рудько Г.І. Моніторинг геологічного середовища Карпатського регіону (наукові та методичні аспекти) // Геоєкологія України, К., 1993. – С. 38–49.
  13. Сахарова З.В. Состояние полости рта у населения некоторых районов Прикарпатья // Стоматология. Республиканский ведомственный сборник. – К.: Здоров'я, 1989. – С. 9–12.
  14. Шошин А.А. Географическая среда и здоровье населения. Второе научное совещание по проблемам медицинской географии. – Ленинград: АН СССР, 1965. – С. 9–14.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

О.Я. Лазор¹, В.В. Шикеринць²

¹Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

²Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

На сучасному етапі державотворення України зростає вагомість усіх чинників побудови громадянського суспільства. Історико-куль-

турна спадщина виступає тепер у ролі одного з базових елементів формування даного суспільства. Охорона та збереження історико-культурних надбань українського народу набуває стратегічного значення, отже охорона та збереження історико-культурної спадщини є одним з важливих напрямків державної політики в туристичній галузі.

Ефективна державна політика щодо збереження історико-культурної спадщини потребує детального вивчення та осмислення Іструментів державного регулювання.

Свідченням актуальності проблеми державного регулювання сферою збереження історико-культурної спадщини є відображення її у низці наукових праць. Теоретичні аспекти даної сфери та окремі питання вивчали відомі вітчизняні вчені: В. Федорченко, В. Цибух, А. Матвієнко, М. Крачило, С. Попович, Г. Науменко, С. Хлоп'як, І. Школа та ін.

Аналіз наукових досліджень щодо питання державного регулювання сферою збереження історико-культурної спадщини підтверджує актуальність та багатогранність цієї теми. Однак слід зазначити, що ціла низка аспектів державного регулювання збереження історико-культурної спадщини в Україні ще не має адекватного й усебічного відображення в науковій літературі. Це, зокрема, дослідження набору різних інструментів регулювання даною сферою.

У цій статті ми вважаємо за необхідне визначити метою дослідження характеристику інструментів державного регулювання сферою збереження історико-культурної спадщини та її використання для туристичних цілей. Відповідно до мети поставлено такі завдання: розкрити поняття державного регулювання даною сферою; визначити структуру системи регулювання; класифікувати інструменти державного регулювання збереження історико-культурної спадщини за сферами їх використання.

Регулювання даної сфери здійснюється через два основні механізми: введення певних механізмів управління і координації на місцевому, регіональному, національному і міжнародному рівнях та через ринкове саморегулювання шляхом досягнення рівноваги попиту і пропозиції. Міжнародна конкуренція, національні інтереси і специфіка, виступають основними причинами, що вимагають регулювання розвитку даної сфери з боку держави.

Державне регулювання сферою збереження історико-культурної спадщини – це сукупність форм і методів цілеспрямованого вливу

органів державної влади та органів місцевого самоврядування на її розвиток. Сукупність і єдність всіх елементів регулювання процесів, які відбуваються в цій сфері, складає систему державного регулювання. Дана система має свою структуру – об'єкти (це явища і процеси, організації та особи, на які спрямований державний регулюючий вплив), суб'єкти (це державні органи виконавчої влади, місцевого управління і громадські організації), загальні положення (цілі, принципи та способи державного регулювання, основні пріоритетні напрями державної політики) і інструменти регулювання сферою збереження історико-культурної спадщини.

Інструменти державного регулювання – це певні механізми впливу держави на сферу збереження історико-культурної спадщини. Держава здійснює вплив на дану сферу через різні сфери, тому доцільно провести класифікацію основних інструментів державного регулювання сферою збереження історико-культурної спадщини за сферами їх використання.

Отже, державне регулювання здійснюється через правову сферу (нормативно-правову базу; ліцензування; митне регулювання; встановлення правил переміщення через митний кордон України громадянами товарів (предметів), валюти цінностей, заходи митних органів щодо спрощення митних процедур для туристів; боротьба зі злочинністю та корупцією), економічну сферу (податкове регулювання; цільове бюджетне фінансування програм; створення сприятливих умов для інвестицій; створення умов для багаточільового використання наявної туристичної інфраструктури; вплив з боку органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування на попит та ціни; ведення статистики), соціальну сферу (сприяння розвитку даної галузі; страхування), науково-освітню сферу (розвиток наукового дослідження, створення інформаційно-аналітичних центрів; забезпечення даної сфери професійними кадрами), сферу міжнародних відносин (формування іміджу держави на світовому ринку, рекламування та просування вітчизняного туристичного продукту на світовий ринок; сприяння участі в міжнародних заходах щодо збереження історико-культурної спадщини) [2, с. 74–81].

Міське управління у сфері охорони історико-культурної спадщини має підпорядковуватися загальнодержавним інтересам, а державна політика у цій важливій і делікатній сфері суспільства інтересів повинна мати регламентований та прозорий характер. Активна пози-

ція органів місцевого управління у сфері охорони культурної спадщини сприятиме зміцненню української державності, консолідації нації, формуванню громадського суспільства. Місцеве управління – складний різновид публічної влади, який може вводити, як місцеві представницькі та виконавчі органи, так і державну адміністрацію на місцях, що зумовлює сполучення в інституті місцевого управління самоврядних і державних начал [3, с. 65].

В Україні вже створено певну нормативно-правову, що прямо чи опосередковано стосується збереження і використання пам'яток історії та культури. Певний правовий захист пам'яткам забезпечує внесення їх до Державного реєстру національного культурного надбання.

Попри досягнення у справі нормативно-правового забезпечення сфери охорони історико-культурних пам'яток деякі питання залишаються недостатньо врегульованими. Так, зокрема, Законами України «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини» визначено, що до спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини належать, зокрема, органи охорони культурної спадщини обласних, районних державних адміністрацій та місцевого самоврядування. Проте, на сьогодні такі органи ще не створені. De facto, їх функції виконують управління культури обласних державних адміністрацій та залученні ними організації. Залишається відкритим питання правового статусу окремих інституцій, що здійснюють роботу з обліку пам'яток історії та культури. Йдеться, насамперед, про такі структури місцевого самоврядування, як комунальні інспекції охорони пам'яток історії та культури, створенні обласними Радами, а також організації, що виконують такі функції на договірних засадах. Відсутність наскрізної управлінської структури не сприяє координуванню такої роботи. Створення спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини при обласних, районних державних адміністраціях та органах місцевого самоврядування, реалізація багатьох пам'яткоохоронних заходів на місцях, та в масштабах всієї держави, гальмується, зокрема, через проблеми фінансування [1, с. 85–88].

Оптимізації потребує й облік історико-культурних пам'яток. Це стосується як самої процедури взяття на облік, так і визначення їх статусу та, особливо, підпорядкування.

Актуальною залишається проблема моніторингу стану та збереження взятих на облік пам'яток. Значне підвищення його ефективності потребує застосування новітніх інформаційних технологій та повної

інформатизації пам'ятоохоронної сфери. На цій основі формується автоматизована система обліку пам'яток, створюються та удосконалюються спеціальні програми обліку і моніторингу стану пам'яток. В цьому відношенні багато зроблено НДІ пам'ятоохоронних досліджень. Актуальність інформатизації органів управління, зокрема й у сфері культури, відзначалися у публікаціях науковців.

Потребує оптимізації сама структура охоронної справи в Україні щодо збереження історико-культурної спадщини. В нагоді може стати досвід деяких сусідніх країн, зокрема Угорщини, Польщі та Словенії. В цих країнах ефективним виявився чіткий розподіл функцій між всіма учасниками збереження історико-культурної спадщини: державні органи управління здійснюють облік, організують і проводять заходи щодо належного збереження та охорони історико-культурних пам'яток; пам'ятоохоронні дослідження доручаються спеціалізованим науковим організаціям; до справи збереження, популяризації культурної спадщини залучається громадськість. Вся зазначена діяльність не лише жорстко контролюється, але й значною мірою фінансується та заохочується державою.

Важливим чинником налагодження ефективної діяльності у сфері охорони історико-культурної спадщини є копітка організаційно-методична робота, координування якої покладається на органи державного і муніципального управління і потребує залучення уже наявних та підготовки нових кваліфікованих кадрів – науковців і державних службовців. Управління у сфері охорони історико-культурної спадщини повинні здійснювати фахівці, що добре орієнтуються у змісті, структурі, етапах збереження історико-культурної спадщини. Такі фахівці можуть готуватися ВНЗ на основі історичних, юридичних, архітектурних, економічних спеціальностей через систему спеціальних курсів, різних форм підвищення кваліфікації і перекваліфікації.

Використання історико-культурних пам'яток різноманітними організаціями та окремими особами, зокрема у туризмі, часто дає певні прибутки, які не оподатковуються. Тут бачимо проблему в недостатній активності податкової служби, відсутності механізмів легалізації використання пам'яток та контролю з боку державних органів управління. Така експлуатація повинна давати фінансові надходження у державний та місцевий бюджети. Ці кошти необхідні для належного утримання самих пам'яток. Вони ж можуть інвестуватися у державний сектор сфери туризму.

Важливою проблемою залишається проблема розкрадання та пограбування історико-культурних пам'яток, особливо гостро це стосується археологічної спадщини. Лише адміністративним заходами та покараннями цю проблему не здолати. Необхідна система широкої та дійової пропаганди ідей збереження й плекання культурних надбань нації. Така роз'яснювальна робота повинна провадитися як органами охорони культурної спадщини, так і органами освіти, туризму та культури.

Література

1. Петровський О.М. Деякі методологічні аспекти діяльності державних органів охорони культурної спадщини в Україні / О.М. Петровський // Внутрішня політика держави : Мат. щоріч. н.-п. конф. (27 січня 2005 р.) / За заг. ред. А.О. Чемериса : У 2 ч. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – Ч. 2. – С. 85–88.
2. Макеєва І.І. Інструменти державного регулювання розвитку туризму / І.І. Макеєва // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку : VI Міжнар. н.-п. конф. (28–29 квітня 2011 р., м. Луганськ). – Вип. 6. – Т. 1. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С.76–81.
3. Шикеринць В.В. Становлення та тенденції розвитку місцевого управління в Україні : Монографія / В.В. Шикеринець / [за наук. ред. д. держ упр., проф. О.Я. Лазора] / Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010 – 184 с.

AKTYWNOŚĆ WSPÓLNOTY EUROPEJSKIEJ W ZAWODZIE

A.M. Lysenko, D.M. Mycan

Przykarpacki Narodowy Uniwersytet imienia Wasyla Stefanyka

Proces kształcenia nauczycieli bardzo się zmienia, stając się przy tym ciekawym obiektem badań dla wielu nauczycieli. Kształcenie jest całością doświadczeń składających się na proces zdobywania umiejętności, wiedzy oraz rozumienia otaczającego ją świata. Kształcenie obejmuje proces nauczania jak oraz uczenia się. Pojęcie kształcenia często ogranicza się tylko z formalnym kształceniem w instytucjach systemu szkolnictwa. W szerszym rozumieniu, obejmuje ono kształcenie nieformalne, mające źródło w codziennych doświadczeniach rodzinnych, kontaktach z rówieśnikami i

informacjami pochodzącymi z mediów. Podkreśla się też znaczenie szeroko rozumianego uczenia się przez całe życie.

Kształcenie jest przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych: przede wszystkim pedagogiki, psychologii i socjologii.

Licencjat (łac. licentiatius) to tytuł zawodowy nadawany obecnie w Polsce absolwentom studiów I stopnia; mówi nam że jednostka posiada wykształcenie wyższe zawodowe. Do dziś, zgodnie z wielowiekową tradycją europejską, na uczelniach, licencjat to stopień pośredni między magistrem a doktorem.

Historycznie to bakalaureat był pierwszym stopniem naukowym nadawanym przez uczelnie europejskie od XIII wieku. W dawnej Polsce było to także popularne określenie dyplomu dla nauczyciela. Tytuł bakałarza jest także obecnie nadawany w krajach anglosaskich, Rosji i na Ukrainie. Nie zawsze odpowiada on licencjатовi ponieważ może wymagać 4–5 lat studiów, a nie 3–4 lat jak w przypadku licencjatu.

W średniowieczu licencjat (łac. licentia docendi) uprawniał do wykładania na uniwersytecie. W Niemczech tytuł licencjat bywa używany na fakultetach ewangelicko-teologicznych, ma on tam inne znaczenie niż w Polsce, jest równy tytułowi doktora. Podobne znaczenie tytuł ten ma także w wielu krajach skandynawskich.

Obecnie w Europie odchodzi się od tradycyjnego nazewnictwa, w ramach procesu bolońskiego. Z kolei we Francji tytuł baccalauréat jest przyznawany absolwentom liceów i jest odpowiednikiem polskiej matury. Sytuacja ta wprowadza wieloznaczność, zacierającą europejską tradycję naukową.

Uniwersytet (łac. universitas magistrorum et scholarium, („ogół nauczycieli i uczniów»)) – to najstarszy rodzaj szkoły wyższej o charakterze nie-technicznym, której celem jest przygotowanie kadr oraz kształcenie wykwalifikowanych pracowników naukowych. Jednostki organizacyjne uniwersytetu posiadają uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora co najmniej w dwunastu dyscyplinach, w tym po dwa uprawnienia w dziedzinach nauk humanistycznych, społecznych lub teologicznych, matematycznych, fizycznych lub technicznych, przyrodniczych oraz prawnych lub ekonomicznych.

Priorytety oraz programy edukacyjne:

1. Równość szans edukacyjnych dotycząca dzieci innej narodowości, innych ras, języków, wyznań, zwłaszcza pochodzących z rodzin imigranc-

kich; obejmująca uczniów niepełnosprawnych fizycznie czy umysłowo, osoby obojga płci; dotycząca ochrony ich praw, zdrowia oraz życia.

2. Podnoszenie jakości kształcenia przez:

- reformę poszczególnych programów i struktur nauczania;
- doskonalenie poradnictwa zawodowego;
- poszukiwanie nowych sposobów zdobywania wiedzy oraz umiejętności praktycznych;
- zwiększanie kontaktu szkoły z zakładem pracy (dot. kształcenia zawodowego);
- preferowanie w szkole wiedzy ogólnej i szerokiego profilu edukacji zawodowej;
- walkę z wykluczeniem szkolnym oraz społecznym uczniów [1, s. 45].

3. Kształtowanie nowoczesnego systemu kształcenia oraz doskonalenia kadr pedagogicznych przez:

- zapewnienie im pełnego wykształcenia akademickiego;
- stałe podnoszenie i aktualizację ich wiedzy, nieustanne doskonalenie umiejętności pedagogicznych;
- zwiększenie na arenie międzynarodowej wymiany kadry nauczycielskiej.

4. Traktowanie na równi inwestycji materialnych z wydatkami na kształcenie [2, s. 56].

5. Wychowanie nowoczesnego mieszkańca Europy obejmuje:

- wychowanie do demokracji;
- wychowanie do tolerancji dla odmienności innych ludzi;
- zwiększanie nauki języków obcych;
- rozwój europejskiej sieci informacyjnej;
- rozwój systemu edukacji;
- swobodny przepływ osób oraz usług w krajach członkowskich w kręgu ich wspólnego rynku.

Wyzwaniem dla nowoczesnego społeczeństwa jest usuwanie różnic w dostępie młodzieży do szkół renomowanych i innych, bardziej atrakcyjnych ofert kształcenia. Do podstawowych zadań władz UE należy zapewnienie równości szans edukacyjnych młodzieży, nie patrząc na to, z jakich środowisk pochodzi i jaki jest stan ich zamożności.

W ekonomii podstawowym elementem oceny zakładu pracy są realne rezultaty jego działalności. Odnosi się to do placówek edukacyjnych, w tym też szkół. Stosowanie nowoczesnych technologii i urządzeń wyklucza

coraz bardziej stanowiska związane z pracą człowieka. Z drugiej strony rośnie liczba ludzi z kwalifikacjami poszukujących satysfakcjonującego zatrudnienia. Wszystko to stwarza konkurencję na rynku pracy. Aby ją uzyskać, należy prezentować wysoki profesjonalizm merytoryczny i społeczny. Wielką rolę odgrywa podnoszenie efektywności kształcenia. Mimo ogromnego wzrostu nauki i techniki ważną rolę odgrywa nauczyciel i wychowawca, który do swoich zadań powinien być przygotowany. Ważne przesłanie spełniają zakłady kształcenia kadr pedagogicznych, i doskonalenia zawodowe. Władze Unii dbają, aby nakłady na kształcenie traktowano na równi z inwestycjami materialnymi.

Europa, która się zespala, wymaga od obywatela harmonijnego współżycia ze społeczeństwami państw Unii. Nieodzowną rolę odgrywa znajomość przynajmniej dwóch języków obcych. Unia proponuje tzw. Europejski wymiar edukacji, który ma on na celu zrozumienie wartości cywilizacji «Starego Kontynentu» i przygotowanie młodzieży w przeobrażeniach społeczno-gospodarczych krajów członkowskich. Europejski wymiar kształcenia zawiera w sobie treści wielod dziedzinowe: historia, geografia, wychowanie obywatelskie, języki obce, ekonomia, prawo czy kulturoznawstwo.

Podejmując niektóre wspólne ustalenia państwa członkowskie nie ujednolicają w całości wszystkich systemów edukacyjnych. W traktacie z Maastricht mówi się że każde z nich jest suwerenne w określaniu własnej polityki w tym zakresie, a jego system zachowuje swoje specyficzne cechy. Rozwiązania, jakie mają miejsce w poszczególnych krajach, zależą od ich uwarunkowań historycznych, kulturowych i ekonomicznych. Przykładowo, w niektórych krajach, jak np. w Danii, Holandii czy w Niemczech, jest silny proces zbliżania szkół do zakładów pracy. Wprowadza się uczniów w świat pracy już w czasie nauki szkolnej. W krajach głównie katolickich przesuwają się to na okres po zakończeniu szkoły [3, s. 23].

Mimo pewnych trudności kraje członkowskie realizują dyspozycję Unii. Ich pozytywnymi skutkami jest stopniowe przełamywanie uprzedzeń i stereotypów myślenia. Ich przedsięwzięcia mają charakter programów działania. Te większe spośród nich są realizowane przeważnie w cyklach 5-letnich. Do nich należą dwa podstawowe pakiety programowe:

1. Sokrates, którego celem jest doskonalenie wartości kształcenia dzieci, młodzieży oraz dorosłych. Współtworzą go takie programy jak:

- Comenius dotyczący szkolnictwa podstawowego i średniego;
- Erasmus obejmujący szkolnictwo wyższe;

- Lingua nauczający języków obcych;
- ODL - edukacja niestacjonarna;
- Eurydice obejmujący sieć informacyjną o systemach edukacyjnych, wizyty studyjne różnych specjalistów edukacji;
- NARIC dotyczący narodowych punktów informacji o uznawaniu dyplomów i tytułów akademickich.

Wśród programów szczególny charakter posiada Comenius. Do jego zadań podstawowych należy promowanie europejskiego wymiaru edukacji, głównie przez międzynarodową współpracę szkół średnich, podstawowych oraz przedszkoli i wspieranie wymiany doświadczeń oraz rozwoju współpracy interkulturowej pomiędzy różnymi placówkami oświatowymi Unii i krajów Europy Środkowo-Wschodniej.

2. Leonardo - program realizowany przez kraje członkowskie Unii Europejskiej oraz Norwegię i Islandię, a także kraje stowarzyszone: Bułgaria, Czechy, Polska, Rumunia, Słowacja, Węgry. Dotyczy głównie przygotowania zawodowego, obejmującego:

- intensywną wymianę informacji oraz doświadczeń, a także upowszechnienie poprawy w edukacji zawodowej;
- działania zmierzające do ułatwienia młodzieży przejścia ze szkoły do aktywnego życia;
- stworzenia kobietom dostępu do wszystkich rodzajów wykształcenia zawodowego;
- kształcenie w nowych kierunkach zatrudnienia;
- wzajemne uznawanie przez szkoły oraz zakłady pracy świadectw i dyplomów z poszczególnych krajów członkowskich.

Oprócz wymienionych wyżej są też inne programy edukacyjne Unii, takie jak:

- Horizon noszący pomoc niepełnosprawnym w uzyskaniu zatrudnienia;
- Mercator dotyczący rozwój języków i kultur regionalnych;
- Eures obejmujący współpracę w zakresie badań naukowych, przede wszystkim w szkolnictwie wyższym;
- Tempus stymulujący współpracę w szkolnictwie wyższym pomiędzy krajami Unii a Europą Środkowo-Wschodnią.

Także w Polsce realizuje się niektóre programy edukacyjne. Należy do nich wspomniany wyżej Tempus, TESSA obejmujący kształcenie i szkolenie w dziedzinach o znaczeniu strategicznym. Jego celem jest pomoc w zmianie szkolnictwa policealnego i wyższego oraz dostosowanie go do

europiejskich standardów oraz wymagań gospodarki rynkowej, TERM obejmujący doskonalenie reform zarządzania oświaty.

Sytuacja ekonomiczna rodzin w Polsce na początku XXI wieku charakteryzuje utrzymywaniem sfery ubóstwa. Dramatycznym problemem jest skala zjawiska wykluczani, pojawienie się szerokiego marginesu ludzi trwale pozbawionych możliwości pracy. Odzworowuje to poziom wykształcenia w naszym kraju i wyrównywanie szans edukacyjnych.

System szkolny oparty na równym starcie dzieci do edukacji i nierównościach będących wynikiem uzdolnień określa się merytokracją pojmującą jako system społeczny, który wynagradza za zdolności, skłania do inwestowania we własny rozwój i doskonalenie kwalifikacji, których wskaźnikiem jest poziom wykształcenia.

W praktyce za fasadą równości kryją się nierówności społeczne w dostępie do edukacji. Czynniki ograniczającymi koncepcję jest pochodzenie społeczne, miejsce zamieszkania, wykształcenie i wysokość dochodów rodziców, tendencje do tworzenia korporacji zawodowych.

Treści kształcenia decydują w znacznym stopniu o strukturze, poziomie i stopniu nowoczesności edukacji. Charakteryzuje je nadal: wszechstronność, werbalizm, addytywizm, jednostronność, dysharmonia między treściami dydaktycznymi a możliwościami uczniów, akademizm i brak powiązania z życiem.

Podstawowe znaczenie o zakresie przemian w treściach kształcenia decyduje wiele różnych czynników, m.in. eksplozja informacyjna, zmiana struktury kwalifikacji i mobilności zawodowej, wzrost roli nauki i nowoczesnej techniki, rozwój środków masowego przekazu informacji, zwiększanie się zasobów czasu wolnego od nauki i pracy zarobkowej.

Tematykę i problematykę treści kształcenia rozpatrujemy z punktu widzenia filozofii i polityki oświatowej. Występuje różnica pomiędzy identyfikacją treści kształcenia w płaszczyźnie filozoficznej a analizą w kontekście polityki oświatowej. W pracach nad układem treści kształcenia nie można pominąć usytuowania człowieka w wymiarach przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. G. Vaideanu uważa, że człowiek musi otrzymać umiejętność uczenia się sztuki życia. Żyjemy w czasach, w których nastąpiło przewartościowanie wszelkich wartości. Stąd tak ważne jest przygotowanie ucznia do tworzenia swojej osobowości, przełamywania procesów negatywnego rozbicia, co pozwoli uniknąć psychicznemu odosobnieniu.

W układzie treści kształcenia nie można zapominać, że źródła najnowszej wiedzy znajdują się najczęściej poza szkołami, a ich szanse są niewielkie, aby sprostać konkurencyjności w sensie efektywności pozaszkolnych źródeł wiedzy, koordynowania starań różnych instytucji przekazujących wiedzę, pomagania młodemu pokoleniu w selekcji i ewaluacji zdobytej wiedzy.

Do dobierania i układania treści kształcenia służą teorie kompleksowo-problemowe; programowania dydaktycznego; idei przewodnich w różnych dyscyplinach naukowych. Dopełniają je teorie nauczania aktywizującego. Zakładają one dobór treści dydaktycznych, podporządkowanych podstawowym funkcjom życiowym ludzi. Odnoszą się one do: zachowania życia, zdrowia, wyżywienia, warunków mieszkaniowych, życia duchowego, przeżyć estetycznych, wychowania, wypoczynku. Wśród tych funkcji wyodrębnią się obszary rozwoju indywidualnego tj. zdrowie, intelekt, moralność, etyka oraz kontaktów z zjawiskiem przyrody, procesem społecznym.

Treści kształcenia trzeba dobierać tak, żeby pomagały uczniowi w rozwoju, dorastaniu do uczestnictwa w kulturze i cywilizacji. Skłania to do formułowania takich treści w programach kształcenia, które preferują umiejętności niezbędne we współczesnych społeczeństwach, ze szczególnym zwróceniem uwagi na relacje między sektorami, sferami, działaniami podarki w skali Polski, Europy i świata; zachowania się w warunkach konkurencyjności, możliwość komunikowania, organizowania i solidaryzowania się, życie i praca w społeczeństwie wiedzy, negocjacje, asertywność; przedsiębiorczość; właściwe sprzedawanie się pracodawcy; autoprezentacja; łatwość nawiązywania kontaktów. Opierają się one na wiedzy, poczuciu własnej osobowości ucznia i otaczającej go rzeczywistości, pozytywnym odpowiednim działaniu. Dużą wagę przywiązuje się do treści dydaktycznych, które pozwalają uczniom chcieć. Innymi słowy, dostarczają wiedzy typu wiedzieć: „że, jak i dlaczego» [5, 46].

W trakcie doboru i układu treści kształcenia trzeba brać pod uwagę potrzeby ucznia, społeczeństwa i poszczególnych przedmiotów nauczania. Obowiązuje tu zasada T. Hausera „toczącej się reformy». Wymaga ona uporczywej kontroli i aktualizowania. Oznacza to tendencję rozwojową edukacji, która prowadzi do wykształcenia ogólnego, profesjonalizacji i perfekcjonizmu. Jest to istotny rys przemian edukacyjnych, wykraczających poza dotychczasowe cele, programy edukacji szkolnej.

Zmiana w programach i treściach kształcenia zaznaczy się też w określeniu innych niż dotąd propozycji między wiedzą o przeszłości,

teraźniejszości i przyszłości. Więcej miejsca będzie w nich zajmować wiedza dotycząca współczesności i przyszłości. Wyraźną tendencją zmian w treściach kształcenia będzie nasilające się dążenie do koncentracji i integracji. W miejsce zatowimowanych treści edukacji szkolnej wprowadzi się ujęcia ich w bloki tematyczne i interdyscyplinarne. Oddają one lepiej rzeczywistość i ułatwiają efektywne jej poznawanie, rozumienie i skuteczniejsze w niej działanie.

Analiza dość obszernej literatury na temat przebudowy oświaty, prognozowania koniecznych zmian edukacyjnych pozwala wyznaczyć dalsze punkty zaczepienia dla doboru i układu treści kształcenia. W coraz liczniejszych publikacjach wysuwa się kategoryczne żądanie zerwania z mało wartościową w obecnych czasach koncepcją człowieka oświeconego, wyposażonego w mało przydatną wiedzę o świecie, która jedynie pozwala mu przystosować się do rzeczywistości. Gotowa wiedza nie jest w stanie wywołać twórczego działania.

Kiedy przyjrzymy się bliżej codziennej praktyce edukacji szkolnej, stwierdzamy, że panuje w niej duch tradycyjnej szkoły esencjalistycznej. Miejsce archaicznej koncepcji ma zająć wizja kształcenia człowieka nastawionego na poszukiwanie problemów w otaczającym go świecie i samodzielne lub zespołowe ich rozwiązywanie. W nowej koncepcji zmienia się funkcja wiedzy, którą opanowuje uczeń. Tworzy ona system produktywny, a więc umożliwiający generowanie nowych informacji, czynów i wyjście „poza dostarczone informacje».

Pewne nadzieje na stworzenie wartościowego systemu edukacyjnego budzi istnienie ogólnoteoretycznych podstaw szkoły przyszłości. Tworzy je między innymi aktywistyczna koncepcja człowieka, według której poznaje on rzeczywistość, przekształca ją i zmienia. Drugim źródłem przesłanek do budowy modelu takiej szkoły jest przekraczająca koncepcja człowieka traktująca go jako układ samodzielny, ekspansyjny i twórczy, usiłujący przekroczyć granice swoich osiągnięć. Jest ona zbieżna z założeniami pedagogiki humanistycznej, która powinna kształtować sprawności ułatwiające poznawanie i zmienianie świata. Potrzebne są metody, które sprzyjają rozwojowi myślenia i działania twórczego, badaniu rzeczywistości, przewidywaniu zjawisk i procesów. Refleksje naukowe na temat kształcenia myślenia i działania oryginalnego oraz twórczego są szczególnie cenne i użyteczne. Kształcić dla twórczości trzeba w odniesieniu do wszystkich uczniów, stosując jeden rodzaj stopniowania trudności, zależnie od możliwości każdego z nich. Istotne zmiany w doborze treści kształcenia

narzuca niepokój, jaki wywołują zjawiska cywilizacyjne. Można prognozować, iż w różnych kierunkach kształcenia ogólnego w: językowym, przyrodniczym, matematycznym, technicznym, historycznym, społecznym, kulturalnym i fizycznym będą występować treści humanistyczne, które decydują o dalszym istnieniu oraz rozwoju świata i człowieka. Będą to przede wszystkim zagadnienia związane z edukacją globalną, której zadania są ukierunkowane na indywidualny odbiór świata w jego wychowaniu do życia w pokoju, kształcenie postawy tolerancji, zagadnieniach ekologicznych.

Przy doborze i układzie treści kształcenia zasługuje na uwagę ten kierunek poszukiwań który nazywa się ontodydaktyką, który zapewnia uzyskanie takiego kształtu przedmiotu nauczania, który pozostaje w zgodzie ze strukturalnym, hierarchicznym i zintegrowanym charakterem wiedzy. Krytyczna analiza i odrzucenie tradycyjnych, ale niekoniecznie przydatnych w aktualnych zastosowaniach, części treści kształcenia zmniejszają ich obojętność i pozwalają na niezbędne uzupełnienia programów nauczania.

Europejski Rok Edukacji Obywatelskiej zintensyfikował działania w tej sferze edukacji. Koncentrują się one na edukacji europejskiej, ekonomicznej, wielokulturowej, regionalnej, dla bezpieczeństwa.

Łatwość, lekkość i uproszczenie to rysy zasady społeczeństwa wiedzy przenikające do kształcenia w szkole.

Czy zakładane w reformie gwałtowne zwiększenie liczby osób ze średnim wykształceniem nie stanie się głównie zabiegiem statystycznym zamiast merytorycznym czy nie pociągnie za sobą obniżenia poziomu edukacji? Czy egalitarna edukacja jest jedyną, która odpowiada społeczeństwu demokratycznego kapitalizmu? Czyjej następstwem nie będzie przeciętny poziom kształcenia, który powszechnie uważa się za największego wroga rozwoju cywilizacji?

Dlatego ważny element reform podejmowanych przez kraje rozwinięte stanowi przewyższenie szkolnej przeciętności jako ich wyznacznika. „Polska szkoła ukierunkowuje się na średniego i słabego ucznia. To zagrożenie cywilizacyjne polskiego narodu». Przeciętność edukacji jest najniebezpieczniejszą jej stroną.

Stanowi jedno z największych zagrożeń dla młodego pokolenia Polaków na rynku pracy krajów Unii Europejskiej. Dlatego trzeba niezwłocznie wydać stanowczą walkę z przeciętnością w edukacji. Nie stać nas na przeciętną oświatę. Walka z nią nie uda się, jeżeli nie zaangażują się w to:

nauczyciele, uczniowie, ich rodzice, społeczeństwo, władze samorządowe. Reforma systemu edukacji nie może mieć charakteru statystycznego. Edukacja podlega zmianom. Są one jej nieodłączną cechą. Jest jednak dziedziną ponadkadencyjną.

Nie można nią manipulować po kolejnych zmianach na scenie politycznej Polski, w myśl „odbijania się od ściany do ściany co cztery lata» [2, s. 54]. Lepiej w niej kierować się zasadą T. Hausena – „toczącej się reformy». Oznacza to, że nie ma w niej „miejsca na gwałtowne zmiany» [6].

Niecierpiącym zwłoki elementem przeprowadzanej w Polsce reformy systemu edukacji, tak istotnego sektora usług społecznych, jaki stanowi oświata, jest wyłączenie jej spraw z rozgrywek politycznych. Trzeba zadbać o to, żeby reforma systemu edukacji stała się istotnym elementem konsolidacji społecznej, harmonijnej współpracy ponad podziałami ugrupowań politycznych w Sejmie i Senacie, prezydenta, rządu, Kościoła i związków zawodowych.

Bibliografia

1. Książek W. Odbijanie się od ściany do ściany / W. Książek // Gazeta Szkolna. 2003. – № 11. – 17 listopada.
2. Kupisiewicz C. Koncepcja reform szkolnych w wybranych krajach świata na przełomie lat 80tych i 90tych: monografia / C. Kupisiewicz. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1995. – 210 s.
3. Pachociński R. Edukacja nauczycieli w Krajach Unii Europejskiej / R. Pachociński. – W.: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1994. – 345 s.
4. Rabczuk W. Polityka edukacyjna Unii Europejskiej na tle przemian w szkolnictwie krajów członkowskich / W. Rabczuk. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1993. – 120 s.
5. Ross C. Ogólny przegląd instytucji Unii Europejskiej: struktury i procedury / C. Ross. – Warszawa: Wydawnictwo UMCS, 2000. – 250 s.
6. Hausen T. Oświata i wychowanie w roku 2000 / T. Hausen. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1994. – 167 s.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІ ТА УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА В ТУРИСТИЧНОМУ РЕГІОНІ

Л.М. Лояк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Постановка проблеми. Туризм, будучи однією з головних складових регіональної економіки, виконує функцію активізації соціально-

економічного розвитку даного регіону. З'являються нові види послуг (готельні, медико-оздоровчі, гастрономічні, транспортні, торговельні, розважальні, банківські), приходять у рух окремі галузі, що працюють на обслуговування туристів і міського населення. Можна сказати, що сучасний масовий туризм пов'язаний майже зі всіма елементами функціонування регіональної і національної економіки [1, с. 6]. Система туризму обумовлює узгоджений розвиток за трьома основними формами діяльності: туристичні регіони, туристичні підприємства і туристичні організації [1, с. 37]. Туристичні підприємства в процесі свого функціонування взаємодіють з виробниками туристських послуг (готелями, транспортними організаціями, закладами ресторанного господарства і т.д.), для яких, в більшості випадків, надання послуг туристам є тільки одним з напрямів їх комерційної діяльності. Послуги туристам надають також підприємства, що функціонують для обслуговування всього населення туристичного регіону, хоча вони задовольняють одночасно і потреби туристів. Перш за все, це стосується підприємств торгівлі, зв'язку, побутового і медичного обслуговування, культурно-просвітницьких установ.

Як відзначає М. Борушак, система «туристичний регіон» складається з «взаємопов'язаних підсистем і елементів, що використовують ресурси та виробляють у результаті туристський продукт, який розглядається як сукупність речовинних (предмети споживання) і неречовинних (послуги) споживчих властивостей, необхідні для повного задоволення потреб туриста, які виникають у період його подорожі та викликані саме цією подорожжю». «Ефективність функціонування туристичного регіону оцінюється рівнем конкурентоспроможності регіонального туристського продукту в рамках національного та світового ринків». Таким чином, вчені визначили, що «туристичний регіон» «як система являє собою певну упорядкованість компонентів функціонування яких поєднано системоутворюючим чинником – конкурентоспроможним регіональним турпродуктом».

Сьогодні у туристичній інфраструктурі, як і у всіх інших сферах національної економіки, відбувається становлення конкурентних відносин. З огляду на це, важливим є пошук методів, підвищення конкурентоспроможності підприємств туристичної інфраструктури.

В жорсткому конкурентному середовищі вітчизняні заклади ресторанного господарства можуть успішно діяти завдяки створенню механізму забезпечення стійкого стану на ринку, який можна

створити за рахунок інноваційної діяльності. Інноваційний розвиток в ресторанному бізнесі стає все більш актуальним та викликає не обхідність формування концептуальних засад управління інноваційною діяльністю закладів ресторанного господарства. В сучасних умовах інноваційні процеси, що відбуваються в закладах ресторанного господарства, не є поодинокими, а є нормальною адаптивною реакцією на перетворення економічних процесів та взаємовідносин на ринку усіх ланцюжків виробничо-торгівельного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що питання актуальності управління інноваційною діяльністю підприємства висвітлювались у працях вітчизняних науковців Б. Заблоцького, С. Ілляшенко, В. Стадник, М. Йохна, П. Микитюк, Г. П'ятницької, О. Григоренко та ін. Інноваційний розвиток підприємств що є виробниками туристських послуг (зокрема закладів ресторанного господарства) в туристичному регіоні є актуальним для дослідження.

Метою статті є вивчення сутності інноваційної діяльності підприємства, особливостей та тенденцій управління інноваційною діяльністю закладів ресторанного господарства та визначення стратегічних напрямків їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Ресторанне господарство, як ефективна форма господарювання, покликаний суттєво активізувати людський фактор, забезпечити в широких масштабах соціально орієнтовану економічну діяльність, зміцнити багатокладність національної економіки. Виробляючи продукцію народного споживання, виконуючи роботи та надаючи послуги, дана галузь національної економіки підвищує добробут населення. Проте галузь ресторанного господарства в Україні не підготовлена належним чином для виконання цієї складної соціально-економічної місії. Кризові явища трансформаційного періоду, несприятливе зовнішнє середовище, низка суб'єктивних внутрішніх чинників негативно позначилися на розвитку підприємств ресторанного господарства: звузилися масштаби діяльності, суттєво знизилася віддача соціального і економічного потенціалу, погіршився економічний стан значної кількості суб'єктів господарювання.

Ресторанний бізнес є найбільш яскравим представником малого бізнесу, який входить у трійку видів господарської діяльності, що швидко розвиваються. Ресторани забезпечують до 9 % робочими місцями в національній економіці. У зв'язку з вище зазначеним під-

приємства ресторанного бізнесу є потенційними об'єктами капітало-вкладень і потребують постійного розвитку. Серед сучасних тенденцій розвитку ресторанного господарства слід визначити наступні:

- Регламентация діяльності підприємств в аспекті індустрії гостинності;
- Поглиблення спеціалізації рестораних пропозицій (за запитом споживачів);
- Утворення міжнародних рестораних ланцюгів;
- Розвиток мережі закладів ресторанного господарства (стрімкий розвиток підприємства ресторанного бізнесу, які пропонують споживачам вишукані екзотичні страви, розважальні програми, комфортний відпочинок за відповідно високу ціну (висококомфортні ресторани, клуби з високим рівнем цін на продукцію);
- Уніфікація технологічних параметрів, поширення галузевих стандартів в мережі закладів ресторанного господарства;
- Автоматизация інформаційних потоків;
- Розвиток лікувально-профілактичного харчування, використання екологічно чистих продуктів;
- Розвиток мережі підприємств системної гастрономії;
- Збільшення кількості національних, стилізованих і екзотичних ресторанів, при чому все більшій популярності набувають підприємства, що пропонують страви української, східної (японської, китайської, тайської, корейської тощо), класичної європейської (французької, німецької, італійської) кухонь;
- Уніфікація технологій концептуальних ресторанів;
- Впровадження стандартів підприємства [7].

Розвиток конкурентних відносин особливо пов'язаний зі змінами у ринковій поведінці виробників і споживачів продукції ресторанного господарства. Трансформація поведінки споживача, обмеженість його платоспроможних можливостей змушує виробників підвищувати якість і знижувати ціни, що значно активізує конкуренцію. Зміна поведінки підприємства на ринку, яка проявляється в реформуванні підходів до торгово-виробничої та комерційної діяльності від пасивного до активного напрямів, спрямована на пошук власного шляху до успіху.

Інноваційна діяльність є невід'ємною складовою виробничо-господарської діяльності підприємства, зорієнтованої на оновлення і вдосконалення його виробничих сил і організаційно-економічних

відносин. Основними причинами вивчення та введення інновацій у підприємствах сфери послуг є: посилення конкурентної боротьби і намагання одержати на ринку конкурентні переваги та максимізувати прибуток; зростання попиту споживачів; забезпечення престижу підприємства та швидке вирішення проблем, що можуть виникнути на підприємстві; вивчення наукових новинок та їх впровадження у виробничий процес з метою поліпшення результатів діяльності підприємства.

Світовий досвід розвитку показує, що найкращих успіхів в економіці і добробуті свого народу досягли ті країни, які стимулювали розвиток інновацій та оновлювали усі види діяльності громадян. Оновлення виробництва та обміну товарів і послуг завжди приводять до підвищення продуктивної та ефективної функції праці й капіталу. Цю закономірність помітили країни, які використали продуктивні переваги інновацій і на сьогодні стали лідерами у світовій економіці. Україні варто узагальнити і використати досвід країн, у розвитку яких переважають інноваційні тенденції, та створити правові, інституційні й фінансово-економічні передумови розвитку інновацій за усіма напрямками [2, с. 51].

На думку вітчизняного вченого Б.Ф.Заблоцького широкий спектр інноваційної діяльності, впливу інноваційного продукту на якісну зміну різних видів діяльності людини спонукає вчених давати, відповідно, і широке тлумачення самого поняття «інновація». У більш широкому розумінні інновацію розглядають як результат творчої діяльності спрямованої на розробку, створення і розповсюдження нових видів виробів, технологій, впровадження нових організаційних форм. Інновацію також визначають як використання результатів інтелектуальної діяльності у будь-якій сфері зайнятості людини з метою удосконалення творчого процесу чи результатів виробництва [2, с. 53].

Інноваційна діяльність підприємств і наукових установ охоплює три взаємопов'язані процеси: обґрунтування ідеї, створення новаційного продукту, впровадження новації у виробництво.

До основних видів нововведення на підприємстві можна віднести інновації продукції; технологічних процесів; персоналу; управлінської діяльності.

Основу інноваційної політики в закладах ресторанного господарства становлять саме інновації продукту. Вони є вирішальними з

точки зору призначення підприємства — забезпечувати певні потреби суспільства. Але необхідно враховувати при цьому зв'язок з іншими видами інноваційної діяльності, бо продуктові інновації спричиняють нововведення технологічні, персоналу та управлінської діяльності. Останні, у свою чергу, забезпечують успішну та ефективну реалізацію продуктових інновацій [5, с. 285].

Управління інноваційною діяльністю охоплює стратегічні та оперативні аспекти і має бути, з одного боку, націлене на створення або оперативне залучення інновацій, які забезпечуватимуть збереження і зміцнення ринкових позицій підприємства у тривалій перспективі, а з іншого – на систематичну й цілеспрямовану діяльність із вдосконалення існуючих технологій, прийомів і способів виконання роботи, завдяки яким життя інновацій подовжується.

До стратегічних аспектів управління інноваційною діяльністю закладів ресторанного господарства віднесемо: залучення нових (вітчизняних) джерел постачання товарів; освоєння нових методів організації праці та формування торгово-технологічного процесу; пропонування споживачам товарів із покращеними властивостями (без ГМО, екологічно безпечних тощо). Відповідно оперативними аспектами управління інноваційною діяльністю підприємств ресторанного господарства є: оперативне планування структури роздрібного товарообороту; розробка системи стимулювання збуту; розробка системи стимулювання інновацій.

Стратегічні аспекти управління інноваційною діяльністю закладів ресторанного господарства передбачають: розробку і впровадження нового продукту (страв, послуг); залучення нових продовольчих ресурсів і сировини; освоєння нових методів організації праці у всіх підсистемах закладу ресторанного господарства. До оперативних аспектів управління інноваційною діяльністю закладів ресторанного господарства віднесемо: оперативне календарне планування виробничо-торговельної діяльності закладу ресторанного господарства; розробку системи залучення споживачів продукції закладу в умовах падіння купівельної спроможності населення; розробку системи стимулювання [6].

Сама інноваційна діяльність є складним і творчим процесом. Вона потребує висококваліфікованих кадрів, спроможних створювати нові системи знань, технологій і продукції, відповідного фінансування, стимулювання й управління.

Управління інноваційною діяльністю закладів ресторанного господарства як система – це комплекс принципів, норм, правил, методів, прийомів, інструментів, зв'язків і економічних взаємовідносин у процесі здійснення виробничо-торгівельної діяльності, які регулюють різні сфери інноваційних процесів. Основною метою управління інноваційною діяльністю виробничо-торгівельного підприємства є забезпечення ефективного функціонування певного інноваційного процесу торгівельної діяльності і як результат забезпечення стійкого конкурентного положення на ринку й одержання прибутку в довгостроковому періоді [4].

Будь як система управління повинна будуватися та здійснюватися на певних принципах. Для закладів ресторанного господарства є наступні обов'язкові принципи управління інноваційною діяльністю: системність; комплексність; баланс інтересів суб'єктів інноваційного процесу; адекватна орієнтація інновацій на задоволення потреб покупців; раціональне використання ресурсів; альтернативність варіантів інноваційного розвитку; гнучкість; виправданість ризику; усвідомлення ринкових позицій; сталість інноваційного розвитку та креативність. Важливою складовою механізму управління інноваційною діяльністю закладу ресторанного господарства є функціональні системи, за допомогою яких відбувається інноваційна діяльність. Існує безліч підходів до виділення функціональних систем підприємства, серед яких – процесний підхід, тобто формування функціональних систем за бізнес процесами [8].

Високий ступінь конкурентоздатності підприємства й можливість забезпечення стабільного доходу в сучасних умовах у значній мірі залежать від активності здійснення інноваційної діяльності.

Таким чином, коли йдеться про визначення основних передумов розвитку інноваційної активності у сфері ресторанного господарства, передусім, слід зазначити про необхідність інтелектуальної складової, тобто про наявність у працівників підприємств (закладів) цієї сфери фахових знань, здібностей та бажання їх постійно вдосконалювати, а також адаптувати нову теорію управління (ефективність якої науково доведена) до своїх практичних реалій [7, с. 60].

Важливою складовою державної концепції інноваційної політики мають стати заходи, що активізують роль людського чинника, адже забезпечити конкурентоспроможність у сучасному світі можуть передусім знання, ідеї, інформація, тобто-люди. Розвиток інноваційної

праці підприємців в Україні має розглядатися як дуже важлива передумова виходу з економічної кризи та як реальне джерело одержання конкретних переваг підприємства, галузі, регіону, держави.

Досвід іноземних підприємців показує, що інвестиції в нове обладнання не приводять до підвищення продуктивності праці, якщо не враховується «людський фактор», тобто якщо одночасно не здійснюються великі вкладення капіталу в підготовку персоналу та впровадження нових принципів мотивації праці [4].

Специфіка інноваційної праці вимагає з боку творчої особистості значних інтелектуальних та психологічних зусиль для самореалізації, постійного оновлення знань, тому інноватори потребують обов'язкової підтримки з боку підприємства, держави. Залучення продуманої та несуперечливої системи стимулів для творчої роботи [3, с. 63].

Однією із проблем управління інноваційною діяльністю є відсутність кваліфікованих кадрів. Як показує практика, питаннями управління на підприємствах найчастіше займаються не менеджери по інноваціях, а інженери або вчені, які, як правило, талановиті, але не мають достатнього досвіду в здійсненні інноваційної діяльності. Для задоволення потреб рестораторів доцільно організувати спеціальні тренінги для персоналу, закордонні поїздки, сприяти участі України в міжнародних конкурсах, випускати якісну професійну літературу, визначати незалежні рейтинги ресторанів, яких до сих пір нема в туристичному регіоні.

Саме якість роботи співробітників, їх наполегливість і бажання впроваджувати інноваційні рішення є основою розвитку закладів ресторанного господарства. Мотивуючи персонал для розвитку інноваційних проектів ми повинні акцентувати свою увагу на двох аспектах, – по-перше, розвиваючи інноваційний підхід в своїй роботі, ми збільшуємо прибуток компанії, відповідно, підприємство може більше платити – це фінансова сторона мотивації, яка може бути виражена у вигляді бонусів за зростання об'ємів продажу, задоволеності клієнтів співробітником з компанією. По-друге, інновації в діяльності компанії – це свіже повітря в роботі співробітників, не лише механічне виконання своїх функцій, а й можливість саморозвитку, реалізації своїх талантів, професіоналізму, постійного вдосконалення результатів роботи і власної діяльності. Саме другий аспект мотивації здається нам найбільш важливим – сучасний світ вимагає

від нас постійного навчання, руху вперед, вдосконалення навичок і вмінь, стресостійкості і творчості в роботі [3, с. 64].

Досліджуючи ринкові трансформації, інноваційний розвиток та структурну переорієнтацію ресторанного господарства України, науковець, Г. П'ятницька робить висновок про те, що сутність інноваційного розвитку підприємства – пряма протилежність консерватизму і полягає в його багатогранних змінах, модернізаціях, покращеннях тощо. Сутність інноваційної переваги підприємства (закладу) ресторанного господарства можна визначити як прояв вищого рівня поточного стану розвитку цього підприємства (закладу), що сформувався під дією інноваційних змін відносно рівня його попереднього стану [5, с. 293].

Запровадження у підприємствах (закладах) ресторанного господарства менеджменту на засадах концепції інноваційних переваг, не тільки сприятиме покращенню результатів їх розвитку, але також стимулюватиме виникнення нового мислення як у керівників, так і в інших працівників підприємств. Це, своєю чергою, обумовить розвиток творчого підходу при виконанні виробничих завдань. Гнучкість та зорієнтованість на позитивне сприйняття інноваційних змін у роботі спонукатиме менеджерів до впровадження нових інновацій. Як наслідок на ринку ресторанного господарства з'являтимуться нові продукти або послуги «проривного» характеру, нові способи і методи управління та ведення господарської діяльності, нові концепції тощо.

Висновок. Управління інноваційною діяльністю є невід'ємною частиною виробничо-господарської діяльності підприємства, яка несе в собі імпульс розвитку, ґрунтуючись на нових підходах до вирішення звичних виробничих завдань. Оптимальне поєднання виробничої та інноваційної діяльності дає змогу не лише постійно вдосконалювати виробничий процес і продукцію, а й діяти на випередження, виявляти нові перспективні напрями чи форми бізнесу, диверсифікувати діяльність з метою задоволення нових суспільних потреб.

Розуміння суті інновацій і механізму інноваційної діяльності у сучасних умовах дасть змогу підприємствам сфери послуг більш результативно і ефективніше функціонувати. Інноваційна діяльність потребує розробленої концепції управління, що залишається не дослідженим питанням для підприємств галузі ресторанного господарства. Процес управління саме інноваційною діяльністю підприємства є досить новим та недостатньо вивченим поняттям в українській інновати-

ці, тому, досвід провідних компаній світу з управління інноваціями є важливим для становлення і розвитку інноваційного управління підприємствами в нашій державі, яке на даний час тільки формується.

Література

1. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів : Монографія / М. Борушак. – Львів: ІРД НАН України, 2006. – 288 с.
2. Заблоцький Б.Ф. Економіка й організація інноваційної діяльності: Навч. посібник / Б.Ф. Заблоцький. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 456 с.
3. Костюк Т.П. Стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємств індустрії гостинності/ Індустрія гостинності у країнах Європи / Т.П. Костюк / Мат. III міжн. н.-п. конф. 4–6 грудня 2009 р. – Сімферополь: ВіТроПринт, 2009. – С. 63–64.
4. Микитюк П.П. Інноваційний менеджмент: Навчальний посібник / П.П. Микитюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 400 с.
5. П'ятницька Г.Т. Ресторанне господарство України ринкові трансформації, інноваційний розвиток, структурна переорієнтація: Монографія / Г.Т. П'ятницька. – К.: КНТЕУ, 2007. – 465 с.
6. Парвіна Т.Г. Особливості управління інноваційною діяльністю / Т.Г. Парвіна / Всеукр. н.-п. конф. студентів і молодих вчених «Сучасний стан і проблеми інвестиційного розвитку «Україна, Донецьк, ДонНТУ, 27–28 березня 2008 р.
7. П'ятницька Г. Ринок ресторанного господарства України: сучасний стан і перспективи розвитку / Г.Т. П'ятницька // Економіст. – 2004. – № 4. – С. 57–61.
8. Стадник В.В., Йохна М.А. Інноваційний менеджмент: Навч. посібник / В.В. Стадник, М.А. Йохна. – К.: Академвидав, 2009. – 464 с.

ПАМ'ЯТКИ ОБОРОННОГО БУДІВНИЦТВА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ ЯК ОБ'ЄКТИ ТУРИЗМУ

Т.З. Маланюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Постановка проблеми. У багатій історико-архітектурній спадщині України визначне місце належить пам'яткам оборонної архітектури – фортецям, замкам, оборонним храмам, міським укріпленням. Упродовж багатьох століть роль оборонних споруд було провідною в системі розбудови міст і містечок. Без перебільшення можна сказати, що від рівня організації оборони залежала доля всіх поселень.

Споруди оборонного типу, або, як ми тепер їх називаємо, пам'ятки оборонного будівництва, зводили як для захисту від ворожих нападів, та к і для оборони великих феодалів і магнатів від народного гніту і частих взаємних нападів феодалів-сусідів. Потреба в обороні краю з кожною наступною епохою видозмінювала архітектурну монументальність оборонних споруд країни. Завдяки цьому на місці давніх дерев'яно-земляних укріплень давньослов'янських градів з'являються кам'яні укріплення княжих резиденцій і палаців, а згодом – укріплені династичні замки і садиби господарів краю. У період пізнього середньовіччя оборонну роль в Україні відігравали не лише замки і фортеці, а й численні церкви і монастирі [12, с. 6].

На території Прикарпаття збереглася значна кількість пам'яток оборонного типу, які тісно пов'язані з історичним минулим краю і мають багатовікову історію. Вони впродовж десятиліть привертали увагу, як іноземних, так і українських дослідників. В останні роки дослідження замків і фортець Прикарпаття присвячені роботи М. Рутинського, О. Мацюка, В. Харитона.

Проте актуальними залишаються питання, що пов'язані щодо їх охорони та збереження та використання для потреб туризму.

Мета статті – проаналізувати пам'ятки оборонного будівництва Івано-Франківщини та визначити перспективи використання цих об'єктів в туристичній галузі.

Результати дослідження. Серед оборонних споруд середньовіччя, які стали історико-архітектурними пам'ятками, на Прикарпатті значне місце займає Пнівський замок, про який знаходимо повідомлення в багатьох джерелах [14–16].

Розташований у самому передгір'ї Карпат, неподалік річки Бистриця, замок був споруджений власником Надвірної Миколою Куропаткою наприкінці XVI ст.

Зведеним замок з великих тесаних брил гірського каменю, вапняку та червоної цегли. Зв'язний матеріал замішаний на білому вапняному розчині з домішкою товченої цегли та дрібної гальки.

П'ятикутна у плані оборонна споруда мала сім веж: зі сходу – дві круглі (кулеподібна цілком зруйнована), з півночі й півдня – дві гранчасті, з заходу посередині – квадратна з напівкруглим виступом, на протилежній східній стіні – трикутна, висунута трохи вперед.

Посередині південної стіни була в'їзна вежа, яка складалася з двох частин – брами і прибрамного корпусу. У плані неправильний

чотирикутник (довжина – 60,6 м, ширина – 43,6 м, діаметр – 90,4 м), що гострим кутом виступає далеко за межі оборонних мурів. Споруда мала три яруси. Бійниці найнижчого з них виходять до оборонного рову, який нині уже частково засипаний. Над карнизом із тесаного каменю розміщені віконні прорізи. Арки в'їздів напівциркульні виконані з тесаних кам'яних блоків. До замку в'їздили перекинутим через рів підйомним мостом. Два прорізи в'їзду на територію для зміцнення обороноздатності споруди розташовані по ламаній осі. Простір між ними був без накриття. На зрізах стін над брамою розміщувалися підйомні механізми. Ще до тепер над зовнішньою брамою збереглися отвори для ланцюгів.

Вежі мали кілька ярусів. На основі досліджень Івано-Франківський архітектор Роман Михайлишин дійшов висновку, що довший час західна вежа з корпусом трактувалась як двоповерхова. Але розгортка замку по західній стіні при цьому набувала асиметрії, що було не характерно для періоду середньовіччя [10, с. 129]. За аналогією з гранчастою, безперечно триповерховою вежею був умовно надбудований третій поверх (3,35 м), що спостерігається у всіх вежах. В іншому варіанті проєктанти вийшли на бездоганно ідентичну відмітку, як і в гранчастій вежі – близько 20 м, встановлено закономірність і кутові вежі, за винятком кулеподібної, триповерхові, а проміжні – посередині стін – двоповерхові. Перекриття між ярусами робили з дерева. На кожному поверсі були платформи для гармат, а в стінах – бійниці. У горі вежі перекривали дерев'яними дахами, які мали форму «гостроверхих шапок».

Житлові приміщення розміщувалися на третьому і другому поверхах. У прямокутній вежі з напівкруглим виступом була капличка, де, як свідчать архівні дані, зберігалися коштовності з Тисменичанського костюлу, а у південній шестигранній – трапезна. [13].

Посередині західної стіни – напівкругла вежа, до якої прилягає єдине внутрішнє приміщення, поруч із ним із північного боку – вхід до льохів. Мури що збереглися (товщина 1,5–2 м) – це зовнішні стіни житлових будівель замку. З напільного боку вони в двічі вищі ніж від замкового двору. В середині зміцнювали дерев'яними балками. В одній із бійниць трикутної вежі ще й досі видно нішу від цих балок. Приблизно на відмітці двору з зовнішнього боку проходить кам'яний карниз над яким розміщений ряд бійниць для ручної зброї, а над ними – віконні прорізи. З рештками кам'яних обрамлень та підвіконників. У

середині кожного відрізка стіни пролягають кам'яні жолоби водовідводів. Біля круглої вежі збереглася викладена з цегли машикула (навісна бійниця, згодом – елемент архітектурного декору) на кам'яних кронштейнах. Нижче від проміжного карнизу є кілька водовідводів для осушення льохів.

Твердиня мала також багато підземних ходів. Зовні й усередині вона була потинькована. Був тут і будинок, у якому жив Куропатка з родиною. Знаходився він посеред двору, про свідчать залишок фундаментів [3, с. 28].

До наших днів Пнівський замок, порівняно з іншими прикарпатськими замками, зберігся непогано і є надзвичайно цікавим та цінним пам'ятником військово-оборонної архітектури XIV–XVII ст., німим свідком бурхливої історії нашого краю [8, с. 36].

Серед шляхетських укріплень на берегах Дністра привертають увагу Раковецький і Чернелицький замки в Городенківському районі. Особливу увагу туристів та екскурсантів привертають замки у Чернелиці та Раківці.

На правому скелястому березі Дністра здіймаються руїни Раковецького замку, які надають цій місцевості особливої чарівності. Раковець – одне з найдавніших поселень Городенківщини, відоме за матеріалами гродських та земських книг з 1440 р. Будівництво замку датується 40-ми роками XVII ст. і приписуються галицькому підчашому Домініку Войцеху Беншовському.

У 1657 р. недобудована оборонна споруда витримала облогу козацьких загонів під командуванням полковника Антона, який зі своїм військом ішов вздовж Дністра на допомогу Семигородському воєводі Ракоці. Завершити будівництво Беншовському вдалося лише у 1660 р. Через 7 років цитадель пережив штурм татарських загонів, який теж не увінчався успіхом. Однак у 1672 р. після короткотривалої облоги замок здобули турки. Вдруге турецька армія захопила і зруйнувала оборонну споруду у 1676 р. через деякий час її відбудували. У 1768 р. замок згорів, а у 1840 р. на його руїнах власник Раківця Дверницький побудував поташарню.

У плані замок має форму неправильного чотирикутника з кутовими вежами. Посередині східної стіни розміщувалася ще одна висока п'ятиповерхова вежа з численними бійницями. З боку від неї знаходився вхід до підвалів. У північній двоповерховій квадратній вежі містилася в'їзна брама. До західної стіни вежі прилягало житлове приміщення з

вікнами на другому поверсі. На даний час частково збереглися західна й північна стіни замку та вежа у його східному куті.

Руїни замку розташовані на південній околиці села, у надзвичайно мальовничій місцевості. Звідси відкривається велична панорама річки, що широкою підковою охоплює село з околицями [6, с. 254].

В містечку Чернелиця Городенківського району туристи мають можливість ознайомитися з відомим Чернелицьким замком. Він був побудований у середині XVII ст. вроцлавським воєводою Михайлом Чарторийським на правому березі р. Дністер, на відстані 1 км. від центру селища.

Замок займав площу в 2,5 га, товщина зовнішніх стін, що змуровані з коленого каменю, сягала майже 2 м, а висота близько 6 м. Це була найбільша східна фортеця Речі Посполитої на правому березі Дністра. В часи молдавських походів Яна III Собеського замок служив місцем зберігання провіанту і фуражу. Сам Собеський в ньому кілька разів зупинявся.

Твердиню було зведено з тесаного річкового каменю за новою бастионною системою. У плані мав форму квадрата з чотирма кутовими бастионами. До сьогоднішніх часів збереглися повністю західна і східна стіни споруд та північна стіна третину своєї висоти. Південний мур не зберігся. Посередині західної стіни знаходиться в'їзна вежа з арковим склепінням, обрамленим порталом із білого каменю. Вежа декорована ренесансною кам'яною різьбою, її фасад оздоблений родовим гербом власника замка Михайла Чарторийського – Погоня, а на внутрішній стороні викарбовано герб його дружини Євфросинії – Пилява з аббревіатурою «E. S. X. C. W. B.». У південно-західній частині подвір'я знаходився житловий будинок, який на даний час зруйнований. Товсті стіни, численні бійниці та інші фортифікаційні укріплення робили споруду неприступною. Архітектурні форми замкових будівель виконані у стилі ренесансу [11, с. 13–22].

Визначне місце в оборонній архітектурі XVII ст. належить Станіславівській фортеці, яка була споруджена за наказом польського магната Андрія Потоцького на території старовинного українського села Заболоття.

Дата надання магдебурзького права містові-фортеці – 1662 р. сьогодні вважається датою заснування Івано-Франківська. Фортецю будували за останнім словом новітньої фортифікації,

родоначальником якої був французький інж. Вобан. Вона вже не передбачала традиційних середньовічних башт, бійниць у стінах, бойового помосту для захисників з внутрішнього боку.

Фортеця спочатку являла собою правильний шестикутник. На рогах шестикутника (і це характерно для системи Вобана) розташувались бастіони – зовнішні п'ятикутні укріплення, що дозволяли вести фланку вальний вогонь уздовж стін. Поперечний розріз стін у цей час складався із земляного валу завширшки 15 м., зміцненого ззовні дубовими колодами. Творцем укріплень був військовий інженер Ф. Корассіні [4, с. 20].

Саме такою побачив фортецю у 1672 році іноземний мандрівник Ульріх фон Вердум. Він у своєму «Щоденнику» так описав її: «Укріплення складається з шести правильних земляних бастіонів, нижче яких частокіл з поставлених сторч цілих дубів. Воевода ще збирався наказати викопати рови й забезпечити їх зовнішніми укріпленнями. Головна лінія бастіонів має 150 стіп довжини. Ці укріплення збудував пан Француа Корассіні з Авін'йона, підполковник пішої гвардії воєводи... Замок, у якому він сам живе, також лише дерев'яний, але вже завезено балки, цеглу й кам'яні плити для іншого замку, важкої будівлі, що має звестися в південно-східному кінці міста. Місто має три брами, збудовані з каменю, на одній з них видно півмісяць» [7, с. 38].

З 1812 р. починається масове нищення фортечних стін і бастіонів. Цеглу з обкладання мурів використовували на новобудовах, а камінь – при брукуванні вулиць. Сьогодні на території останнього збереженого бастіону тривають реставраційні роботи. Планується повністю відновити його первинну будову та розмістити в казематах різноманітні туристичні заклади. Отже є всі надії сподіватись, що незабаром реанімований бастіон Святого Андрія стане ще однією перлиною Івано-Франківська [1, с. 17–18].

Період середньовіччя укріплювалися і монастирі. Прикладом подібної практики на Прикарпатті є найбільш відомий в Україні православний чоловічий монастир Скит Манявський, що заснований 1611 р. в с. Манява Богородчанського району Іваном Княгиницьким.

Архітектурний монастирський комплекс будівель становить ансамбль кам'яних ті дерев'яних споруд, обгороджених високою кам'яною стіною з вежами бійницями – вдалий синтез гірського рельєфу і фортифікаційних забудов. Між схилами гір, покритих

вічнозеленою смерекою, з трьох сторін омивається водами (потік Батерс) (Скитець) правої притоки річки Маняви. То було місце для молитви, очищення, сповіді і причастя, а рівночасно, надійне сховище в часи нападів кримських татар і турецьких агресорів.

Майдан монастиря має підземні склепінчасті пивниці, справжні лабіринти з потаємними виходами в гори, сполученими переходами між будівлями [11]. У наш час Манявський Скит знову є осередком духовності, культури та мистецтва, й одночасно він доступний для відвідування як музей. Знову тут діє чоловічий Хрестовоздвиженський православний монастир. Відбудовано церкву та ряд інших споруд. Весь архітектурний комплекс одгороджено високим кам'яним муром із брамою й баштами. Скит є чудовим зразком оборонного будівництва, вписаного в гірський краєвид [5, с. 208].

Наш експурс у минуле пам'яток оборонного значення був би неповним, як би не згадали про Галицький старостинський замок, руїни якого збереглися до наших часів. Він розташований на Замковій горі, у центрі сучасного м. Галича, на правому березі Дністра, де в минулому знаходилась пристань. Археологи вважають, що замок у XIV ст., був дерев'яним, а з XVII ст. – кам'яним [2, с. 21–22].

У наші дні проведена консервація його руїн, архітектори виношують план реконструкції замку.

Таким чином фортикаційні споруди Прикарпаття є надзвичайно привабливою для туристів як з різних регіонів України, так і з-за кордону.

Реставація замків та фортець, культових споруд, упорядкування прилеглих територій, розбудова під'їзних шляхів та іншої туристської інфраструктури сприятиме розвитку туризму в регіоні.

Література

1. Бондарев І. Історія Станиславівської фортеці / І. Бондарев // Станиславівська фортеця. Збірник статей. – Івано-Франківськ «Лілея-НВ», 2010. – С. 7–18.
2. Гаврилів Б. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини / Гаврилів Б. Гаврилів М. – Івано-Франківськ : [б. в.], 2001. – 96 с.
3. Гандзюк Р. Надвірна. Історичний нарис від найдавніших часів до наших днів / Р. Гандзюк – Івано-Франківськ : [б. в.], 1999 – 345 с.
4. Головатий М. Станиславівська фортеця / М. Головатий // Станиславівська фортеця. Збірник статей. – Івано-Франківськ «Лілея-НВ», 2010. – С. 19–23.

5. Гори Гуцульщини: путівник [за ред. А. Вальохи]. – Краків: «Верхи» Центральний Осередок Гірського Туризму ПТТК, 2006. – 224 с.
6. Городенщина: Історично-меморіальний збірник / за ред. М. Марунчака. – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. – 871 с.
7. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславава). 3 найдавніших часів до початку ХХ століття / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – Ч. 1. – 304 с.
8. Максим'юк М. Пнівська твердиня / М. Максим'юк – Надвірна : [б. в.], 1997. – 76 с.
9. Маланюк Т.З. Краєзнавство і туризм: навчальний посібник / Т.З. Маланюк. : Івано-Франківськ, [б. в.], 2010. – 200 с.
10. Михайлишин Р. Пнівський замок / Р. Михайлишин // Вісник. – 1996. – № 5 – С. 129–134.
11. Никифорок В. Старожитності Городенківщини (у фактах, легендах, домислах) / В. Никифорок, Р. Смеречанський – Снятин: Видавничо-редакційний відділ «Над пругом», 1995. – 112 с.
12. Рутинський М.Й. Замоквій туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: навчальний посібник / М.Й. Рутинський – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
13. ЦДІА у м. Львові. – Ф.5. Akta grodzkie i ziemskie. – Lwow. – Т. 120. – S. 164–169; Т. 141. – S. 1819, 1965.
14. Lozinski W. Prawem i lewem / W. Lozinski – Krakow, 1960. – Wyd. VI. – Т. I. – 336 s.
15. Czolowski A. Dawne ramki i twierdze na Rusi Halickkiej / A. Czolowski – Lwow, 1892. – 70 s.
16. Zelisko W. Nadwirna / W. Zelisko // Mlodi krajoznawca. – 1938. – № 3. – S. 2.

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНУ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ

Л.Ю. Матвійчук

Луцький національний технічний університет

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний стан та розвиток туристичних ресурсів більшість дослідників визначають як нестабільний, нестійкий, несталый, що характеризується деструктивністю, незлагодженістю, низькою ефективністю, нераціональністю використання наявного туристичного потенціалу, зростанням антропогенних навантажень, виснаженням багатьох видів туристичних

ресурсів, збільшенням обсягів забруднення туристичних комплексів, зниженням якості середовища проживання населення. При дослідженні процесів використання та охорони туристичних ресурсів важливим є врахування чинників впливу на їх стан та розвиток, адже для того, щоб раціонально розвивати туристичні ресурси, необхідно розуміти які чинники визначають цей розвиток.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Стану та розвитку туристичних ресурсів, функціонуванню туристичних регіонів і чинникам, що впливають на них, присвячені праці провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, М. Борушака, З. Герасимчук, Г. Дейлі, І. Зоріна, Н. Кабушкіна, В. Квартального, Е. Котлярова, В. Киф'яка, М. Мальської, Л. Мельника, Т. Ткаченко, І. Смаль, С. Харічкова, І. Школи, В. Шмагіної.

Формулювання мети та завдань статті. Основною метою дослідження є аналіз чинників впливу на процеси використання та охорони туристичних ресурсів. Відповідно до мети вибрані цілі:

– аналіз чинників впливу на процеси використання та охорони туристичних ресурсів;

– узагальнення та класифікація досліджуваних чинників з метою підвищення раціоналізації процесів використання та охорони туристичних ресурсів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтуванням отриманих результатів дослідження. У вітчизняній теорії з питань туризму не існує єдиної точки зору щодо складових чинників впливу на стан та розвиток туристичних ресурсів регіону. Більшість дослідників туризму вирізняють дві групи чинників розвитку туристичних ресурсів – соціально-економічні й природні. В межах соціально-економічних досліджень, як правило, розрізняють природні та антропогенні чинники. Під природними розуміють чинники, що діють незалежно від людини, без її участі або пов'язані з її біологічною сутністю. Антропогенними називають будь-які процеси зміни довкілля, обумовлені діяльністю людини [1]. В екології прийнято виділяти три групи чинників, які зокрема впливають на стан туристичних урбо- та екосистем: абіотичні, біотичні і антропогенні. Причому антропогенні чинники на стан та розвиток туристичних ресурсів можуть здійснювати прямий та опосередкований вплив. Так наприклад, прямий вплив виражається через охорону туристичних ресурсів методами заповідання тощо, а непрямий (опосередкований) вплив здійснюється шляхом зміни

клімату, порушень біоценотичних умов існування організмів.

Більшість сучасних дослідників чинники, що впливають на стан та розвиток туристичних ресурсів, класифікують відповідно до масштабу туристичного ринку в якому задіяні дані ресурси. При такій класифікації виділяють 3 їх рівні: глобальні, тобто ті, які діють у міжнародному чи світовому масштабі; національні – які виявляють свій вплив на рівні держави та регіональні – що впливають на стан та розвиток туристичних ресурсів в межах окремого регіону [3, с. 83]. Безумовно, всі перелічені чинники визначають вплив на стан та розвиток туристичних ресурсів. Зазначимо при цьому, що в наш час в умовах сучасної економіки України, проявилися чинники, які раніше в силу тих чи інших причин не аналізувалися при дослідженні туристичних ресурсів, або дія яких просто була відсутня. Тому для подальшого аналізу ми розглядатимемо чинники не за схемою їх традиційної класифікації, а за їх пріоритетним значенням для того чи іншого типу досліджуваних туристичних ресурсів, що значною мірою обумовлено особливостями трансформаційної економіки теперішнього часу.

Проф. І. М. Школа акцентує увагу на тому, що значний вплив на формування туристичного ринку регіону, а отже й на розвиток туристичних ресурсів справляють базові складові туристичного продукту: капітал, технології, кадри. Він пропонує наступну класифікацію чинників на рівні держави: дохід споживачів, ціни на товари та послуги, демографічний аспект, ступінь механізації виробництва і споживання, рівень урбанізації території, інші фактори [3, с. 84].

Досліджуючи міжнародний туризм М. Мальська, Н. Антонюк та Н. Ганич пропонують виділяти чинники зовнішнього середовища, такі як політика і право, економіка і фінанси, культура, соціодемографічні зміни, розвиток торгівлі, транспорту інфраструктури та науково-технічного прогресу, а також чинники, що властиві власне індустрії туризму та гостинності. [2, с. 148].

Подібну класифікацію, розглядаючи проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів, наводить дослідник туризму М. Борушак. Науковець виділяє зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні) чинники, причому обидві ці групи від не пов'язує безпосередньо з туризмом. Продовжуючи класифікацію М. Борушак, чинники внутрішнього розвитку підрозділяє на екстенсивні, тобто зростання чисельності працівників, збільшення кількості та обсягів матеріальних ресурсів туризму тощо; інтенсивні – підвищення

кваліфікації персоналу, технічне вдосконалення матеріальної бази на основі впровадження досягнень і результатів науково-технічного прогресу тощо та стримуючі (негативні), тобто такі що негативно впливають на розвиток регіонального туризму, а отже й туристичних ресурсів (кризи, політична нестабільність, безробіття та багато ін.).

Слід відмітити, що чинники які здійснюють вплив на стан та розвиток туристичних ресурсів не однакові за змістом, характером та сферою впливу на конкретний туристичний ресурс, рівнем функціонування, часовим критерієм, напрямом та способом впливу. Така різноманітність чинників обумовлена в першу чергу різнотипністю туристичних ресурсів, адже поняття туристичні ресурси включає не тільки їх природну та культурно-історичну групи, а й допоміжні та додаткові ресурси. Тому не завжди виділені чинники мають однаковий вплив на ті чи інші туристичні ресурси. Окрім того, варто зауважити, що з огляду на вище розглянуті класифікації туристичних ресурсів, чинники, які будуть визначальними для розвитку однієї групи ресурсів пасивно впливатимуть на іншу їх групу.

Проведені дослідження наукової економічної літератури з питань впливу чинників на стан та розвиток туристичних ресурсів дозволило констатувати, що більшість дослідників виділяють чинники впливу на природні та культурно-історичні туристичні ресурси, залишаючи поза увагою інші їх типи. До того ж більшість підходів до виділення чинників впливу не дають можливості охопити усю сукупність туристичних ресурсів, системно та комплексно дослідити чинники, дія яких відображається на стані та розвитку туристичних ресурсів. Вважаємо, що така ситуація виникла внаслідок відсутності консенсуального трактування поняття туристичні ресурси та відповідно до їх типології розмежування чинників впливу на них потребує подальших досліджень.

Зважаючи на специфіку різних типів туристичних ресурсів, варто звернути увагу на чинники, які здійснюють вплив на туристичні ресурси, що існують у вигляді об'єктів розміщення туристів – готелів, кемпінгів, турбаз тощо; інфраструктурних галузей – шляхи сполучення, торгівля, громадське харчування, інформаційно-туристичні центри та ін.; контрольно-адміністративні ресурси – прикордонні, митні служби тощо.

З огляду на специфіку туристичних ресурсів чинники їх використання будуть суттєво відрізнятися від чинників їх охорони. Сучасний

стан туристичних ресурсів в більшості регіонів держави за оцінкою фахівців характеризується незадовільним рівнем використання наявних ресурсів, низьким рівнем розвитку інфраструктури тощо. Відтак, пропонуємо розглядаючи чинники розвитку туристичних ресурсів розділяти їх на чинники використання та чинники охорони, адже саме розвиток туристичних ресурсів характеризується тими процесами кількісних і якісних змін, які формують відповідні умови для раціонального використання та охорони туристичних ресурсів при одночасному задоволенні туристичних потреб. Варто зауважити, що широкий спектр виділених типів туристичних ресурсів розширює класифікаційні ознаки чинників впливу на них. Зокрема, існують чинники які впливають на фактичні туристичні ресурси, тобто ті які використовуються в даний момент, при даному рівні розвитку туристичної індустрії або прогнозовані туристичні ресурси, тобто такі ресурси, що можуть бути використані туристами, але у сучасних умовах з огляду на технічні можливості не використовуються. При цьому самими ресурсами туризму можуть виступати як об'єкти природи та культурно-історичні об'єкти так і туристичні ресурси у вигляді транспортної доступності, закладів харчування, засобів розміщення туристів тощо.

З огляду на стан допоміжних туристичних ресурсів за ознакою змісту, вважаємо за доцільне, виділити економічні, соціальні, екологічні та правові чинники впливу. За ступенем впливу, чинники варто поділити на конструктивні та деструктивні. До конструктивних чинників, що сприяють раціональному використанню та охороні туристичних ресурсів, віднесемо підвищення рівня культури туристів, вдосконалення матеріальної бази на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, включаючи використання інноваційних технологій. Позитивні ефекти від використання туристичних ресурсів проявляються у вигляді доходів туристичних підприємств, розвитку інфраструктури дестинації у зв'язку з туризмом; збільшення кількості робочих місць і скорочення безробіття; зростання державних доходів за рахунок одержуваних податків і мита від туристичної діяльності тощо. Значно ширшу структуру має модель сукупності деструктивних чинників, які не сприяють раціоналізації при використанні та охороні туристичних ресурсів та переважно негативно впливають на їх стан та розвиток. Їх на наш погляд, варто поділити на ризикові, загрозливі та небезпечні.

За масштабом впливу, на нашу думку, варто виділити чинники глобального, міжнародного, національного, регіонального та локального значення. Такий критерій розподілу дає можливість визначити територіальні межі впливу чинника, а отже, рівень, на якому повинні вирішуватись питання. Наприклад, збереження історико-культурного заповідника «Софія Київська» в столиці України потребує вирішення проблеми на національному рівні, а поступове зникнення з карти деяких острівних країн, як туристичних об'єктів через глобальне потепління, потребують їх вирішення на рівні всього людства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виділені нами чинники мають всеохоплюючий характер і здатні здійснювати вплив на більшість типів туристичних ресурсів. Враховуючи специфіку та різноманітність туристичних ресурсів варто зважати на ті чи інші чинники впливу їх використання та охорони, для досягнення раціональності даних процесів, як основної вимоги сталого розвитку туристичних ресурсів. На нашу думку, особливістю раціоналізації процесів використання та охорони туристичних ресурсів повинно стати інноваційне мислення усіх суб'єктів туристичного процесу, саме такий чинник стане дієвим інструментом досліджуваних процесів. Врахування перерахованих чинників дозволить сформувати дієвий механізм раціонального використання та охорони туристичних ресурсів, який забезпечуватиме у повній мірі туристичні потреби нинішніх та майбутніх поколінь, не завдаючи шкоди туристичним ресурсам, стимулюватиме їх охорону та відтворення.

Література

1. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: монографія / З.В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 528 с.
2. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
3. Розвиток туристичного бізнесу регіону: монографія / [За ред. І. М. Школи]. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 292 с.
4. Ткаченко Т.І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко / [2-ге вид., випр. та доповн.]. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.

ЕКОТУРИЗМ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

С.С. Махлинець¹, Т.М. Махлинець²

¹Мукачівський державний університет

²Мукачівський аграрний коледж

Екологічний туризм може принести істотний дохід до державного бюджету, тим більше в регіоні країни, що розвивається. На багатьох територіях Карпатського регіону екологічний туризм може стати галуззю спеціалізації (наприклад, в гірських районах), представляючи конкурентоздатну альтернативу руйнуючій природу виробничо-господарській діяльності.

Природно-ресурсний потенціал Рахівщини надзвичайно сприятливий для здійснення екологічного туризму. Переважну більшість території району займають гори, а найвищою точкою Рахівщини є вершина Говерла, що підіймається на 2061 м. Рахівщина – один з найбільш високогірних районів в Україні. З 21 населеного пункту 19 мають статус гірських населених пунктів. На Рахівщині знаходяться найвищі гори України (у метрах): Говерла (2061), Бребенескул – 2035, Піп Іван Чорногірський – 2022, Петрос – 2020, Гутин-Гомнатик – 2017, Ребра – 2007, а також один із перевалів – Яблуницький (Татарський) – 931 м. Між гірськими вершинами розкидаються улоговини: Ясінська, Богданська. На території району простягаються три найбільші гірські масиви Українських Карпат (Чорногірський, Марамороський і Свидовецький гірські хребти). У високогір'ї Рахівщини бере свій початок ріка Тиса. Біла Тиса і Чорна Тиса – головні складові Тиси до їх злиття, що уриваються з підніжжя найбільших Карпатських вершин. Значну роль у формуванні рельєфу відіграють річки Тиса та Шопурка. На території району знаходяться гірські озера: Апшинець, Марічейка, Бребенескул, Брескул, Ворожеска, Герашаска, Драгобрат, Нижне, Верхне, Мала Гропа.

Тут багатий рослинний і тваринний світ. Ліси району становлять 78 % його територій. Важливими складовими природоохоронної системи Карпат виступають верхів'я гір, що вкриті рідкісною альпійською та субальпійською рослинністю. Флора Рахівщини представлена унікальними рослинами: айстра альпійська, білотка альпійська (едельвейс), еритреній собачий зуб, сосна кедрова, тирлич вирізаний, тирлич жовтий, тис ягідний, дзвоники карпатські, ширянка

альпійська, виток карпатський, смородина карпатська, ломикамінь карпатський, льон гірський, рододендрон карпатський. Серед тварин особливо поширені на Рахівщині: лисиця, вовк, єнотовидний собака, бурий ведмідь, борсук, куниця, горностай, видра, лісовий кіт, рись, заєць, білка, дикий кабан, козуля, карпатський олень. Серед птахів слід назвати глухаря, тетерева, рябчика, сіру куріпку, сову, дика гуска, дика качка, а з плазунів поширені ящірки, вуж, веретільниця, гадюка звичайна, саламандра. У річках району водиться багато риби: форель струмкова, лосось дунайський, харіус, умбра, бабець, марена, головень, плітка, карась. На території Рахівщини розташований Чорногірський масив «Говерла» Карпатського заповідника, а також кілька унікальних заказників: Кедринський (охороняється кедрова сосна, смерекові праліси), Апшинецький, Білий Потік (охороняються яворові, ясинові, ільмові бучини).

Найбільші карпатські вершини вже давно перетворилися на своєрідні туристичні маршрути, де можна відчути красу і велич карпатської природи, надихатися чистим гірським повітрям, зарядитися великою позитивною енергетикою. Серед них чи не найунікальнішою є білотка альпійська, що більше відома як едельвейс. В народі існує багато легенд про цю чарівну квітку, що є символом вірного кохання. У підніжжі Піп Івана Марамороського у природних умовах росте нарцис. Унікальним тут є найвисокогірніше озеро України – Бребенескул, що розташоване на висоті 1801 м н.р.м.

Відпочиваючих на території Рахівщини приваблюють: полонина «Драгобрат» – єдина і унікальна місцевість на Україні, де сніговий покрив тримається із жовтня до травня (5–7 місяців на рік) розташована на висоті 1200–1400 м н.р.м. Ця територія найбільш придатна для розвитку зимових видів відпочинку та спорту; найвища гірська вершина України г. Говерла та всі інші 5 гірських вершин нашої країни, висота яких перевищує 2 тис. м; географічний Центр Європи, десятки різних мінеральних джерел, мікроклімат зони листяних і шпилькових лісів, доброзичливе відношення до гостей місцевого населення, багатонаціональні культурні надбання населення, різні свята, дні населених пунктів, пам'ятки дерев'яної архітектури, гірські озера, витoki рік Біла і Чорна Тиси, неповторні гірські пейзажі дозволяють розвивати на території району різні напрями відпочинку та оздоровлення цілорічно.

Як об'єкт туризму хребет Чорногора представляє значний інтерес.

Гірське пасмо починається над селищем Ясіня, вершиною Петрос, на 6 км віддаленої від найвищої вершини головного хребта Чорногори – г. Говерли (2061 м). Головний хребет тягнеться з північного-сходу на південний-схід і характеризується хвилястою лінією вершин, розділених між собою неглибокими сідловинами, до 1750 м. Піднімаючись на г. Говерлу, можна милуватися чудовою панорамою гір, з близьких сусідів Говерли відкривається панорама як на гору Петрос на північному-заході, так і практично на всі вершини головного хребта Чорногори на південному-сході. Це – вершини Ребра, Бребенескул, Гутин-Томнатик, Піп Іван Чорногірський, що сягають висоти понад дві тисячі м н.р.м. Прямо на південь від Говерли лежить величезна долина р. Білої Тиси на тлі Марамороських Румунських Карпатах. На північ від Говерли можна бачити вершини Сивуля, Довбушанка, Космацька, що належать до хребта Горгани.

З вершини г. Петрос (2020 м) відкривається чудова панорама Ясінянської котловини, де розташовані поселення Ясіня, Чорна Тиса, Лазещина. В тому ж напрямі видно пасмо гір Горган. В південно-західній частині розкинувся Свидовецький хребет з полониною «Драгобрат» (гірськолижний центр України), та г. Близниця, Стіг. З усіх сторін гору Петрос оточують гірські пасовища - полонини, у вбранні зелених трав та квітів.

Заповідною територією району пролягає багато різноманітних маршрутів. Найцікавішими з них є науково-пізнавальні стежки та еколого-освітні маршрути, що знаходяться на території Карпатського біосферного заповідника, зокрема:

«Чорногірський» маршрут. Стежка веде через смерекові праліси й альпійські луки на найвищу гору України – Говерлу. Протяжність – 14 км в один бік і перепад висот 1320 м. Найкращий час відвідування – з червня по вересень. Маршрут розпочинається із села Луги, йде вздовж р. Говерли і через 4 км підходить до контрольно-пропускного пункту Карпатського біосферного заповідника. Тут розташовані щити із інформацією про біосферний заповідник, особливості маршруту і правила поведінки для відвідувачів. Зліва за вхідною аркою ставок, де навесні нерестяться карпатські і альпійські тритони. Через кількасот метрів справа можна побачити рештки дерев'яної водопідійомної греблі. Ця шлюзова споруда, що мала висоту понад 10 м із об'ємом резервуару 94 тис. м³, була споруджена у 1892–1894 рр. і слугувала для регулювання рівня води при сплаві деревини.

Нижче місця впадання потоку Бребенескул в р. Говерлу можна оглянути штучне водосховище, яке в народі називають «гать». У даний час, як видно, гребля і водоспуск водосховища зруйновані, а його басейн в значній мірі замулений і продовжує інтенсивно заростати вербою, вільхою та болотною рослинністю. В минулому площа водного дзеркала водосховища при повному його заповненні досягало 5 га. Тут були прекрасні умови для багатьох біляводних птахів, а також видри і європейської норки.

У лісах в районі водосховища домінують штучні середньовікові насадження смереки, які з'явилися на місці мішаних природних лісів з бука, ялиці і смереки. Від водосховища стежка веде по правому березі річки Говерла вглиб заповідного масиву. На річці видніються як природні, так і штучні перепади – ідеальні умови для життя струмкової форелі. Місцями пінисті води прориваються вниз серед величезних кам'яних брил і валунів. В багатьох місцях над річкою височать обривисті скелі, на якій зростають цікаві види лишайників, мохів, трав і чагарників.

Маршрут «На Говерлу», яким є можливість піднятися на найвищу точку Українських Карпат (2061 м), є досить складним (розрахований на період травень-жовтень, вік учасників від 12 до 75 р.), проте учасники походу мають змогу спостерігати неповторну природу карпатського високогір'я, побачити самі високі вершини Українських Карпат, ну і звичайно підкорити найвищу гірську вершину України.

Маршрут «За едельвейсом». Під час даного походу туристи відвідують найвисокогірніший гірськолижний курорт на Україні (Драгобрат). Також туристи роблять сходження на найвищу точку Свидовецького масиву – г. Близницю (1883 м). Є можливість побувати біля одного із високогірних озер, помилуватись неповторним краєвидом та природою. Відстань – 14 км під'їзд, 5 км – пішки. Час – 8 год.

Маршрут «До витоків річки Тиса». У цьому поході туристи відвідують місце початку р. Тиси, головної водної артерії Закарпаття та найбільшої притоки Дунаю, яке знаходиться на висоті 1200 м н.р.м. у мальовничому місці, біля перевалу між двома масивами – Свидовець та Горгани. Відстань – 25 км – під'їзд, 3 км – пішки. Час – 6 год.

Маршрут «На г. Хом'як». Туристи роблять сходження на одну із самих мальовничих гір масиву Горгани – г. Хом'як (1541 м), мають змогу побачити мальовничу природу і пейзажі хребту Горгани. Також є можливість спуститися до одного із красивих водоспадів Карпат –

Женецького (висота 11 м.). Відстань – 20 км – під'їзд, 6 км – пішки.

Таким чином, найбільшою популярністю серед туристів, що відвідують Рахівський район, користуються маршрути Черногірським хребтом з сходженням до вершин Говерла, Петрос та Свидовецький масив, з відвіданням високогірних озер. Так, станом на 2010 р. кількість туристів, які здійснили сходження на гору Говерлу (по напрямку с. Лазещина – урочище Козьмешик – г. Говерла) становила 15240 осіб (за даними відділу туризму Рахівської РДА).

Понад 20 % території району займає Карпатський біосферний заповідник, який відноситься до найкращих природних резервів планети. У заповіднику охороняється понад 1000 видів вищих судинних рослин, 64 види ссавців, 173 види птахів, 9 видів плазунів, 13 видів земноводних, 23 види риб, близько 15000 видів безхребетних тварин. На території основного корпусу заповідника створено унікальний для України музейний комплекс – Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах. Таким чином природні умови та охорона навколишнього середовища в районі сприяють розвитку екологічного туризму.

Маршрут «Кевелів». Даний маршрут пролягає через господарські ліси та праліси до полонини Шумнеска. Найкраща пора для екскурсій – з липня по вересень. На подвійну порцію з 12 км слід запланувати цілий день. При бажанні зійти на Петрос треба запланувати два дні із ночівлею у наметі.

Кілька кілометрів північніше села Кваси, залишивши головну трасу і через міст переходимо на лівий берег Чорної Тиси. Дорога веде праворуч через дерев'яні ворота із інформаційними стендами. Перших п'ять кілометрів подорож вздовж потоку Кевелів, що бере свій початок на північно-західних схилах гори Петрос. У квітні-травні під час танення снігу потік стає дуже повноводним і бурхливим. Берег та заплава, що періодично затоплюється повинню, поросли вільхою сірою. Ранньою весною, коли вільшаник стоїть ще голий, крізь нього проглядає жовтим килимом калюжниця болотна. Схили, що оточують потік вкриті частково чистими, частково мішаними смерековими та буковими лісами із домішкою явора, ялиці, та ільми. На лівому березі дороги поруч із дерев'яною альтанкою б'є джерело. Вода має характерний сірководневий запах. На протилежному боці ріки, за мостом обладнано місце для відпочинку. Влітку різнобарв'я квітучих трав на луках річкової долини особливо милує око.

Праворуч від дороги – мальовнича скеля із типового карпатського флішу, що складається із тонких горизонтальних вкладів різних осадових порід. І хоча на скелястій стіні практично немає ґрунту, рослинне життя дає про себе знати й тут завдяки багатьом представникам так званої піонерської рослинності: різноманітним лишайникам, мохам, папоротям, тощо. Стежка виводить на лісову галявину, звідки відкриваються мальовничі краєвиди Черногірського високогір'я. Тут скрізь можна побачити золотисто-жовті кошики цвіту крем'яника гарного.

Вузька галявина розкривається і перетинаємо галявину із обладнаним місцем для відпочинку. Стежка веде нас далі через міст праворуч і через ліси північного схилу долини Кевелева вгору до субальпійських високогір'я. В нижній частині масиву видно насажені смеркові ліси. Дорога виводить на зруб, віком понад 10 років, який вже встиг зарости молодняком. З цього відкритого місця відкривається гарний краєвид на Свидовецький хребет. І от ми вступаємо до унікальних букових пралісових угруповань. Серед них невеликими ділянками зустрічаються високостовбурні ялиці, яворові та ясеневі праліси. Мішані деревостани мають тут найбільшу продуктивність. Вона виражається у розмірах: дерево досягають висоти до 46 м та діаметром до 2 м. Проте найбільшою цінністю масиву є лісова ділянка ільма гірського який, принаймні в Українських Карпатах, на такій значній площі зберігся лише тут. Тому що, як і у всьому світі, цей вид і у Карпатах опинився під загрозою так званої голландської хвороби, яка спричиняється грибом *Sarotocystis ulmi*, що закупорює судини деревини ільма. Поширюється цей грибок через ільмового жука. У трав'яному покриві пралісів можна зустріти різноманітні орхідеї.

Стежка виводить із лісу і відкриває перед очима туристів величну картину гірських ландшафтів. Величезні та різноманітні за формою кам'яні утвори чергуються із обширними субальпійськими та альпійськими луками, а також заростями ялівцю сибірського та вільхи зеленої. На кам'янистих схилах спорадично зростає рододендрон східнокарпатський, яскраво пурпурові квіти якого милують око. У Кевелеві знаходиться найбільша в Україні популяція тирлича жовтого. Відвідування високогірних стійл випасу худоби дозволяє побачити та відчути живий збережений дух прадавніх традицій полонинського господарювання в Карпатах, з його тісною та органічною єдністю природи та людини.

Через кілька годин стежка виводить на одну із найвищих і

найцікавіших вершин Українських Карпат – гору Петрос. Її вершина всяяна чисельними скельними виходами і грядами, де квітують такі рослини, як: сон білий дзвоники карпатські, ломикамінь волотистий та різні види тирличів. А якщо бути терплячим, можна побачити типових представників фауни карпатського високогір'я, наприклад снігову норицю або альпійську тинівку. Досягнувши вершини Петроса отримаєте в нагороду чудову панораму всіх найвищих гірських масивів Українських Карпат.

Також функціонують розроблені екологічні стежки по інших напрямках в межах Карпатського біосферного заповідника. Це зокрема:

Маршрут «Кузій». Пролягає по мальовничій долині вздовж потоку через яворово-ясеневі ліси та букові праліси до високої скелі, яка носить назву Соколине Бердо. Найкращий період для такої мандрівки – з квітня до жовтня. Для походу треба планувати чотири години; відстань, яку необхідно подолати, становить 4100 м.

Маршрут «Уголька Велика». Протяжність – близько 5 км, перепад висот – 400 м, тому для його проходження треба планувати щонайменше дві години. Найкращий час для відвідування – квітень-жовтень.

Маршрут «Уголька Мала». Цей курортний маршрут веде через букові праліси, повз печери і вапнякові скелі до Карстового моста. Протяжність маршруту близько 5 км, перепад висот – 500 м, тому для його проходження треба планувати мінімум дві години. Найкращий час для відвідування – квітень-жовтень.

Дані екологічні маршрути розроблені на базі Карпатського біосферного заповідника. Слід відмітити, що колектив Карпатського біосферного заповідника доклав чимало зусиль для того, щоб природоохоронна, науково-дослідна установа міжнародного значення, стала визнаним екологічним центром не тільки в Україні але й далеко за її межами. Дуже важливо, що за останні роки розширено територію заповідника із 12,7 до 53,6 тис. га, його включено до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, вперше в Україні нагороджено Радою Європи Європейським дипломом.

Отже, екологічний туризм може стати одним із засобів реалізації концепції сталого розвитку у Карпатському регіоні, забезпечуючи збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, попередження причин виникнення катастрофічних стихійних явищ у горах.

РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Л.І. Медвідь

Мукачівський державний університет

Перспективним туристично-рекреаційним регіоном України є Закарпаття – територія з багатими та унікальними рекреаційними ресурсами, неповторними красвидами, багатовіковими традиціями і самобутньою культурою населення. Об'єктами уваги туристів є не лише мальовничі ландшафти, джерела цілющих вод, приваблю їх також історико-культурна і духовна спадщина краю. Володіючи великою кількістю сакральних об'єктів (храмів і храмових комплексів, монастирів) варто подбати про їх використання для задоволення духовних потреб та пізнання – як українців так і іноземних відвідувачів.

Відродження українських звичаїв і традицій, елементів національної культури, вплив релігії на український соціум, особливості менталітету нації, духовно моральний вимір викликає інтерес з боку багатьох фахівців різних напрямів, зокрема духовенства, органів влади, науковців і відображається в чисельних публікаціях, монографіях, виступах. Але разом з тим відчувається нестача напрацювань стосовно формування моделей релігійної свідомості, прикладних досліджень релігійної сфери регіонального рівня, обґрунтування релігійно-географічного районування, використання релігійних об'єктів в туризмі. Саме тому дослідження сакральних об'єктів краю з метою їх використання в туристичній діяльності визначили актуальність дослідження.

Метою статті є оцінка релігійних об'єктів в рекреаційній діяльності.

У найбільш загальному розумінні, релігія трактується як одна з форм суспільної свідомості, форма духовно-практичного освоєння світу, що поєднує людей на певній основі. Вона охоплює ідеї, погляди, уявлення про Бога і Вищі сили; емоції людини (переживання, настрої); культові дії (молитви, обряди, свята, богослужіння); спосіб життя (побутові традиції, стереотипи мислення, поведінки, пости); організації, що об'єднують віруючих; культові споруди (храми); інфраструктурні елементи, що забезпечують релігійне життя (видавництва, навчальні заклади).

Релігія виступає невід'ємною складовою соціокультурного про-

сторю в межах якого відбуваються процеси релігійно-національного відродження. Свідченням таких змін є зростання мережі релігійних закладів (на 5–7 % в рік), релігійних громад, збільшення духовних центрів, релігійних місій і братств, активізація паломництва. Релігійна сфера характеризується змінами якісного і кількісного складу віруючих. До категорії віруючих відносить себе понад 71 % населення країни, серед молоді цей показник становить приблизно 70 % [1]. Наслідком таких змін є перетворення раніше байдужих до релігії в глибоко віруючих людей та формування самостійної підгалузі рекреаційної діяльності – релігійного туризму, з своєю інфраструктурою, економічною специфікою і формою рухомості населення.

Релігійний туризм є самостійною підгалуззю і одним із перших видів туристичних подорожей. Він задовольняє духовні потреби віруючих, забезпечує ознайомлення населення з маловідомими сторінками історії релігії й одночасно сприяє формуванню культури міжконфесійних і міжнаціональних відносин, утвердження національної свідомості і самосвідомості, відтворення історичної пам'яті, виховання патріотизму, розвитку естетичних і художніх смаків. Основними різновидами релігійного туризму є паломницький туризм та туризм екскурсійно-пізнавального напрямку.

Туристична галузь регіону має розгалужену мережу санаторно-курортних і туристично-рекреаційних закладів, які спроможні одночасно прийняти 19,6 тис. осіб. В переліку їх послуг крім основних, різноманітні додаткові, зокрема паломницькі тури та тури екскурсійно-пізнавального характеру. Участь у релігійних заходах в якості глядачів приваблює туристів, вони мають можливість побачити діючі культові пам'ятники, музеї, відвідати релігійні служби, прийняти участь в хресних ходах, медитаціях та інших релігійних заходах, взяти участь в релігійних святах.

Закарпаття багатонаціональний та багатоконфесійний край. Сьогодні в області проживають представники 100 національностей, об'єднаних в 30 конфесій та понад 1600 релігійних громад. Майже в кожному населеному пункті мирно співіснують різні конфесії: православні, греко-католицькі, римо-католицькі, реформатські і протестантські, які є найчисельнішими громадами. Крім традиційних течій діють малочислені релігійні громади, загалом в області нараховується понад 1310 культових споруд [2].

Пам'ятниками архітектури і містобудування, важливими об'єктами

релігійного туризму регіону є монастирські комплекси. Вони є характерними культовими спорудами православної, греко- і римо-католицьких церков. Монастирі завжди були центрами туризму і краєзнавства. Найбільш відомі з них є Миколаївський (жін., православний) (XIV ст.) – м. Мукачево; Угольський (жін., православний) (X ст.), Чумалівський (жін., православний) (1925 р.), Бедевлянський (чол., православний) (1929 р.) – Тячівський район; Драгівський (жін., православний) (XIII ст.), Липчанський (жін., православний) (1925 р.), ізинський (чол., православний) (1920 р.), Хустський (Городилово) (чол., православний) (1930 р.), Хустський (Колесарово) (чол., православний) (XX ст.) – Хустський район; Приборжавський (жін., православний) (1933-р.), Імстичівський (чол., греко-католицький) (1687 р.) – Іршавський район; Тишівський (чол., православний) (2000 р.) – Воловецький район; Ужгородський (жін., римо-католицький) (1996 р.) – м. Ужгород; Малоберезнянський (чол., греко-католицький) (1742 р.) – Великоберезнянський район. Всі монастирі є відкритими для туристів, мають розвинуту інфраструктуру (готелі, їдальні) забезпечення вірників, паломницькі відділи. Сприяє розвитку релігійного туризму та його популяризації друкований проект-путівник «Православні монастирі Закарпаття» та маршрути вивчення історико-культурних пам'яток і туристично-привабливих об'єктів. Популярними серед туристів є маршрути монастирями:

- Православне Закарпаття з відвідуванням – Миколаївського жіночого монастиря (м. Мукачеве), Покровського чоловічого монастиря (с. Ракошино), Успенського жіночого монастиря (с. Угтя) та Вознесенського жіночого монастиря (с. Чумальово);

- Монастирі Закарпаття за маршрутом: Ужгород – Мал.Березний; Ужгород – Домбоки – Ракошино – Мукачево – Свалява – Тишів; Ужгород – Імстичево – Приборжавське – Липча – Іза – Хуст (Городилово) – Хуст (Колесарово) – Виноградово; Ужгород – Боронява – Крайниково – Копашньово – Драгово – Чумальово – Угтя – Крива [3].

Закарпатська область володіє значними пам'ятниками дерев'яної народної архітектури, які є найціннішою сторінкою народного мистецтва і найбільшою мірою здатні репрезентувати край у всій своєрідності та складності. Пам'ятки дерев'яного будівництва є найбільш вразливою частиною національної культурної спадщини. Вони гинуть від води, вогню, жуків-кородів і шашелів, а найбільше –

від людської недбалості й безкультур'я. Під державною охороною перебуває понад 118 дерев'яних церков краю.

Дерев'яні церкви збудовані народними майстрами без жодного гвіздка у специфічних архітектурних стилях, притаманних лише певній місцевості: лемківському, бойківському, гуцульському, стилі бароко та готичному.

«Бойківський» тип церков є початковим варіантом дерев'яних храмів тризрубних, триверхих з шатровими верхами, з кількома залами. До нефа із заходу і сходу прилягають більш вузькі прямокутні зруби бабинці та вівтарна частина, кутові сполучення зроблені вирубкою «в ластівчин хвіст». Стилестичною відмінністю «лемківських» церков є усунення центричності будови шляхом переміщення висотної домінанти з центрального зрубу, нефу на високу дзвіницю, зведену над бабинцем або поряд з ним.

План «гуцульської» церкви має хрестоподібну форму і складається з п'яти зрубів: центральний зруб ширше бічних (північного та південного), довжина яких менша довжини західного та східного зрубів. Центральний зруб на середині своєї висоти переходить з прямокутної форми у восьмигранну [4].

Найбільша кількість дерев'яних церков є у Воловецькому та Міжгірському районах: 15 церков і 13 дзвіниць та 35 церков і 28 дзвіниць відповідно. Найстарішими на Закарпатті є дерев'яні церкви XV ст. у селах Середнє Водяне Рахівського та Колодне Тячівського районів.

Дерев'яна Святомиколаївська церква у с. Середньому Водяному збудована ще в 1428 р., надбудована в 1600 р. та 1760 р. Чотирирусний її іконостас розписано в 1761 р. Це одна з небагатьох дерев'яних церков, що мають настінні розписи. В цьому селі є ще одна оригінальна дерев'яна церква Миколи Чудотворця. Двозрубна, тридільна з п'ятигранним вівтарним зрубом, збудована в середині XVII ст. Усі об'єми вкриті високим двосхилим дахом та охоплені опасанням. Над бабинцем – висока башта, вкрита строгим шатром, характерним для марамороських церков.

Однією з найдавніших дерев'яних церков всієї України є Святомиколаївська церква в с. Колодне Тячівського району. Церкву збудували в урочищі Одарів і пізніше перенесли на теперішнє місце. Храм зберігає певні риси, властиві оборонним спорудам. Найдавніші частини – основні зруби, збудовані в XV ст., інші частини храму

датовані XVI, XVII та XVIII ст. Церква має багато архаїчних елементів: віконце на східній стіні вівтаря у формі хреста та кругле віконце на північній стіні, на бічних фасадах наві прорізано невеликі квадратні віконця, вхідний портал з дверима.

У сусідніх селах Хустського району збереглися чотири унікальні дерев'яні церкви XVII–XVIII ст.: у с. Данилово – Св. Миколая (1779), с. Крайниково – Св. Михаїла з дзвіницею (1666–1668), с. Олександрівці – Св. Параскеви (1751) та с. Сокирниця – Св. Миколая (1703). Унікальністю цих споруд є їх подібність за формою, стилем та розташуванням в одному регіоні, майже на однакових відстанях одна від одної – близько 3 км. Разом з тим, кожна є особливою за планом та архітектурною виразністю.

Церкви Міжгірщини були і залишаються духовними центрами сіл. Вони приваблюють глибоко віруючих людей так і пересічних туристів. В центрах гірськолижного туризму Подобець та Пилипець об'єктами туристичного приваблення є церкви святого Миколая Чудотворця (XVII століття) та церква Різдва Пресвятої Богородиці збудована за різними даними 1762 або 1780 рр.

Пам'ятниками дерев'яної народної архітектури включено до туристичного маршруту «Дерев'яні храми Закарпаття»: «Гуцульський і дакійський стиль» – Ужгород – Діброва – Ділове – Лазіщина – Верхнє Водяне – Ясіня; «Бойківський стиль» – Ужгород – Черногорова – Буківцovo – Соль – Кострина – Вишка – Стужися – Сухий – Ужок – Гусний; «Лемківський стиль» – Ужгород (музей) – Вільховиця – Свалява – Бистрий – Абранка – Тишів – Котельниця; «Верхній Берег і Мараморощина» – Ужгород – Уклин – Ялове – Задільське – Гудливий – Подобовець – Розтока – Пилипець – Студений – Ізки – Буковець – Лелечин – В. Бистрий – Лопушне – Торунь – Сойми – Колочава; «Марамороська дерев'яна псевдоготика» – Ужгород – Новоселиця – (Виноградівський район) – Сокирниця – Крайниково – Данилово – Олександрівка [5].

Відродження звичаїв і традицій, елементів національної культури тісно пов'язано з духовно-релігійним суверенітетом. Відвідувати релігійні об'єкти можна як з паломницькою метою так і з цікавості. Сьогодні більшість відвідувачів-туристів цікавляться святинями, їх архітектурою, намагаються більше дізнатися про діяльність церкви. Збільшення кількості туристів призвело до розширення релігійної туристичної інфраструктури – церковних готелів та їдалень, об

лаштованих місць для наметових містечок, виставкових залів ікон, церковних лавок. Збільшення ролі релігійного туризму призвело до створення маршрутів для різних груп туристів, випуску путівників та іншої літератури релігійного спрямування.

Література

1. http://www.irs.in.ua/files/publications/2011.02.08_centrazumkova_dopovid.pdf
2. <http://www.irs.in.ua>
3. Данилець Ю.В. Православные монастыри Закарпатья: Путеводитель / Ю.В. Данилець, Пимен (Мацола). – К.: Изд. отдел УПЦ, 2010. – 212 с.
4. Тарас Я.М. Українська сакральна дерев'яна архітектура / Я.М. Тарас. – Л.: Ін-т народознавства НАН України, 2006. – 582 с.
5. http://www.transcarpathiatour.com.ua/hobby/hobby_church_ua.html.

РОЗВИТОК ВИСТАВКОВО-ЯРМАРКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

І.Я. Мендела

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Вступ. В Україні туризм стає засобом формування ринкового механізму господарювання, надходження великих коштів до державного бюджету, однією з форм раціонального використання вільного часу, проведення дозвілля в таких закладах як відеосалони, кінотеатри або кіноплощадки, ігрові площадки для дітей, площадки для ігор тощо, вивчення історії краю, залучення широких верств населення до пізнання історико-культурної спадщини як України, так і певного регіону. Держава проголосила туризм одним з пріоритетних напрямків розвитку економіки та культури України. Виставкова діяльність є важливою сферою сучасної економіки, зокрема і туризму, і має великі можливості та потенціал не тільки за кордоном, а й на території України.

Постановка завдання. Аналіз виставково-ярмаркової діяльності в Івано-Франківській області та розподіл виставкових заходів за місцем їх проведення, за джерелами фінансування і статусом, та дослідження перспектив розвитку виставкової індустрії і має на меті дана стаття.

Результати. В усьому цивілізованому світі виставки справедливо вважають обличчям держави. В Україні є можливість організації та проведення міжнародних та національних виставок і ярмарок

європейського класу, конгресів, симпозіумів, конференцій, презентацій. Виставкова діяльність вважається однією з найдинамічніших сфер сучасної світової економіки, оскільки вона відіграє дуже важливу роль у внутрішній та зовнішній торгівлі, пропаганді нових технологій та нових видів продукції, стимулює закріплення позитивних структурних змін в економіці, сприяє науково-технічному та технологічному оновленню вітчизняного виробництва.

У 2010 р. в Україні 111 організаторами виставок та 18 виставковими центрами було проведено 1127 виставкових заходів, із них 510 виставок та 617 ярмарків, в 2009 р. виставок – 512 та 617 ярмарок. Переважна більшість згаданих заходів здійснювалась у межах України, і тільки 5 – у інших країнах (Російській Федерації). Найбільшу кількість виставкових заходів (387, або 34 %) було проведено організаторами виставок, зареєстрованими у місті Києві, 10 % (113 заходів) – в Одеській області, 7 % (84 заходи) – у Дніпропетровській області, по 5 % (56 та 58 заходів відповідно) – в Автономній Республіці Крим та Запорізькій області [2]. У виставкових заходах брали участь 73 тисячі організацій, із них 3,2 тис. – іноземних. Іноземні учасники представляли 68 країн і брали участь у більшості виставкових заходів. Із загальної кількості заходів 12 % мали статус міжнародних, 30 % – національних, 51 % – міжрегіональних, 7 % – регіональних. Із 337 національних виставкових заходів 175 проводилися за участю тільки вітчизняних фірм, а 162 – вітчизняних та іноземних фірм. Щорічну періодичність мали 54 % заходів (612), сезонну – 45 % заходів (502).

Багата культурна спадщина Прикарпатського краю, сприятливі кліматичні умови привернули увагу 511,4 тис. туристів та 521,7 тис. екскурсантів, які були обслужені суб'єктами туристичної діяльності у 2009 р. У минулому році Івано-Франківщину відвідали 2,2 тис. іноземних громадян або на 27,7 % більше, ніж у попередньому [3].

В Івано-Франківській області кількість проведених виставкових заходів в 2010 р. складає 15 (з них 15 ярмарок), в 2009 – 11 (з них 1 виставка і 10 ярмарок) [3], а в місті Києві проведено в 2010 р. проведено 387 виставкових заходів. З них всі заходи, які проходили в Івано-Франківській області мали статус міжрегіональних, а за тематикою були спеціалізованими та для широкого кола відвідувачів. У містах розташованих на території регіону регулярно відзначаються ювілеї, свята і проводяться фестивалі, конкурси, змагання, виставки та

інші заходи культурного, спортивного, господарського, релігійного на-прямків, що представляють інтерес для різних верств населення. У Карпатському туристичному регіоні регулярно проводяться фестивалі пов'язані з культурними традиціями населення, релігійними обрядами, зимові республіканські змагання стрибків з трампліна на лижах тощо.

Наприклад, 30 квітня 2011 р., у Коломиї, на площі перед музеєм Писанки, проходив обласний відкритий фестиваль «Писанка», в якому брали участь 45 фольклорних колективів Коломийщини та гостей краю. А 1 травня, у с. Космач на Косівщині проходив фестиваль «Великдень у Космачі-2011». Традиційно діяли майстер-класи з писанкарства, витинанки, виготовлення сирної іграшки, гри на трембітах і рогах, народного танцю; була виставка-ярмарок традиційної народної культури Гуцульщини; виступи творчих мистецьких колективів; екскурсійні тури [4].

На початку травня 2011 р. в Івано-Франківську пройшов Міжнародний фестиваль ковальської майстерності «Свято ковалів», який зібрав учасників з понад 20 країн світу. Кожен коваль демонстрував своє мистецтво відвідувачам, кожна робота – це маленька енциклопедія ковальських технік, майстерності – всього того, з чого складається ремісничий багаж кожного коваля. Відбувалося виготовлення ковалями України та іноземними гостями декоративної композиції «Арка на честь 350-річчя міста Івано-Франківськ», яка являє собою дугу розмірами 6 на 3 метри, набрану з різних матеріалів в пакет складного профілю, який скріплений парними смугами-хомутами. Простір між хомутами оздоблено символічними вузликами – ковальськими з'єднаннями – від кожного учасника, міста, країни.

Делегація Івано-Франківщини від головного управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій облдержадміністрації, обласної організації Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму України, Богородчанського, Верховинського, Коломийського, Рожнятівського районів взяли участь у ІХ Всеукраїнській виставці-ярмарку сільського туризму «Українське село запрошує», яка відбулася 20–22 травня 2011 р. у м. Київ.

Можливості відпочинку в області представляли власники садиб сільського зеленого туризму, а багатство народно-декоративного мистецтва – майстри з ткацтва, бісероплетіння, художнього оформлення фарфору, дизайнери стилізованого національного одягу.

Високе звання «Найкраща садиба сільського зеленого туризму України» під час ІХ Всеукраїнської виставки-ярмарку сільського туризму «Українське село запрошує» отримала садиба «Княжий град» із села Княздвір Коломийського району. Власники садиби почали розвивати нові види атракцій.

12–13 червня 2011 р. у селі Рівня Рожнятівського району Івано-Франківської області проводився V Прикарпатський фольклорно-етнографічний фестиваль лемківської культури «Кличе зелена неділя», який був присвячений 65-річчю депортації етнічних українців з території Польщі.

Фестиваль лемківської культури проводиться кожного літа починаючи з 2006 р. і має на меті відродження, збереження та популяризацію традиційних видів народного мистецтва, звичаїв, обрядів та української духовної спадщини етнічних українців (лемків-русинів, бойків, надсянців, холмщаків, підляшуків), насильницьки виселених (депортованих) з історико-етнічних українських земель Польщі на територію України в 1944–1951 рр., підвищення соціального і мистецького статусу автентичного фольклору, виявлення самобутніх творчих колективів, окремих виконавців та майстрів народного, образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва Лемківщини та Західної Бойківщини.

В рамках фестивалю проводилися виставки майстрів образотворчого, народного, декоративно-прикладного мистецтва, фотомайстрів, ярмарок виробів народних умільців України та інших країн.

Міжнародний фестиваль АртПоле'2011 відбувся 12–16 липня на новій території – в Дністровському каньйоні (с. Уніж, Городенківський район, Івано-Франківська область), що вражає своєю мальовничістю і величчю. На 9-й за рахунком фестивалю (адже є перевтіленням Шешор, що вперше відбулися 2003 р. в Карпатах) були запрошені митці з 9-ти країн: України, Білорусі, Польщі, Чехії, Угорщини, Великобританії, Франції, Австралії і Росії.

Завдяки спільній енергії тих, хто приїжджає на фестиваль, АртПоле – завжди більше, ніж подія. Це поле для народження і втілення творчих ідей, які з часом захоплюють сцени та галереї в різних містах і країнах.

Крім музичної була програма майстерень: танці, співи, приготування традиційних страв. Знайомство з кухнею різних народів,

а також чайні церемонії і традиційні коктейлі різних країн, поєднані із зустрічами з музикантами.

Програма майстер-класів включає ковальство, гончарство, виготовлення витинанок, а також менш традиційні. Насамперед, це найгучніша майстерня фестивалю – Як Умієм Оркестра, відома ще під назвою Хор глухонімих, в ній може спробувати свої сили кожен незалежно від своїх музичних талантів. Однією з новинок фестивалю є фото-майстерня.

28 серпня 2011 р. у міському парку культури та відпочинку ім. Т.Г. Шевченка виконавчий комітет Івано-Франківської міської ради спільно з Гільдією приватних пекарів та кондитерів міста проводили ярмарок-виставку «Свято хліба», на якій відбулася виставка виробів хлібопекарських виробів.

Головне управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій облдержадміністрації презентувало туристично-рекреаційний потенціал Івано-Франківщини на IX міжрегіональній туристичній виставці «Відпочинок. Туризм. Курорт – 2011», що проходила у м. Запоріжжя (виставковий центр «Козак Палац»).

У цьогорічній виставці взяли участь понад 70 підприємств, що відносяться до індустрії туризму і відпочинку різних регіонів України, а саме: туроператори, турагенти, авіакомпанії, санаторії, курорти, готельний бізнес, музеї, заповідники, вищі навчальні заклади туристичного спрямування, заклади торгівлі, що спеціалізуються на товарах і спорядженні для полювання, рибальства, спорту та активного відпочинку.

Окрім нашої області туристичний потенціал своїх регіонів презентували Тернопільська, Київська, Запорізька ОДА. На виставці також була представлена велика група спеціалізованих видань України, які працюють у сфері туризму, готельного та розважального бізнесу.

Тури, що проводяться з метою відвідування унікальних подій найчастіше не є довготривалими, проте мають позитивну дію на організм людини і вони не потребують значних матеріальних витрат.

Виставкові заходи сприяють культурному розвитку туристів та відвідувачів виставок і ярмарок. Для туристичної спільноти замінити участь у виставці неможливо нічим: тільки на виставці компанія має можливість без посередників та на нейтральній території зустрітися зі своїми покупцями, контрагентами і конкурентами, дізнатися про нові тенденції та напрямки розвитку ринку та взяти безпосередню участь в його формуванні.

Стимулювання участі вітчизняних підприємств у виставкових заходах відбувається шляхом надання державною фінансовою підтримки українським підприємствам з метою активізації їхньої участі в міжнародних виставках та ярмарках з урахуванням важливості виставкового заходу для розвитку вітчизняної економіки, створення перспектив просування українських товарів на зарубіжні ринки, підвищення міжнародного іміджу України, врахування політико-економічного значення країни, де проводиться виставка, для інтересів України, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, оптимального співвідношення витрат на проведення такого заходу та економічного ефекту від участі в ньому України [1]. В 2010 р. усі виставково-ярмаркові заходи в Івано-Франківській області були проведені на основі комерційної діяльності. За державної підтримки підприємств-організаторів виставково-ярмаркових заходів та підприємств-експонентів мала б здійснюватись розробка механізму комплексного розвитку виставкових послуг, оцінка виставкової діяльності за результатами ефективності виставкових заходів, створення сучасних та модернізація існуючих виставкових майданчиків, формування багаторівневої системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів у виставковій сфері тощо.

Перспективами удосконалення та розвитку української виставкової індустрії є використання зарубіжного досвіду. Це сприятиме формуванню позитивного іміджу України загалом, та окремих ринків, зокрема.

Висновки. Таким чином, виставково-ярмаркова діяльність проникає практично у всі сфери життя населення країни, сфери суспільної діяльності, де є висока конкуренція, значна кількість впровадження інновацій. В Івано-Франківській області спостерігається позитивна тенденція до росту кількості та якості проведених виставково-ярмаркових заходів, що посилює формування сприятливого ділового іміджу даного регіону.

Література

1. Про схвалення Концепції розвитку виставково-ярмаркової діяльності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2003 року №459-р (в редакції від 22.08.2007).
2. Виставкова діяльність в Україні в 2010 році. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expo.org.ua/ua/statistics.php>

3. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.if.ukrtel.net/>
4. Регіональний інформаційно-туристичний центр Прикарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rtic.if.ua/tag/>

AKTYWNOŚĆ FIZYCZNA MŁODZIEŻY SZKOLNEJ Z TERENU O WYSOKICH ZASOBACH TURYSTYCZNO-REKREACYJNYCH NA PRZYKŁADZIE OPINII UCZNIÓW GIMNAZJUM W DOBIEGNIEWIE.

J. Nadobnik, J. Trzeciak

PWSZ Gorzów Wlkp.

1. Wstęp

Szybki rozwój cywilizacyjny człowieka i związane z nim stres powodują, że potrzeba właściwego spędzania wolnego czasu staje się problemem społecznym. Dlatego też organizacja czasu wolnego jest przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych, w tym np. socjologii, psychologii, pedagogiki, ale także nauk o kulturze fizycznej.

W związku z powyższym, niezbędne jest wyposażenie człowieka w umiejętności świadomego planowania wypoczynku z uwzględnieniem form aktywności ruchowej, dla zachowania stanu równowagi psychofizycznej (Kwilecka 2006). Działania wspierające osiągnięcie wskazanego celu mogą być realizowane w ramach zajęć szkolnych, poprzez wprowadzenie szeregu propozycji aktywności fizycznej uczniów, na przykład zabaw i gier na powietrzu, spacerów, wycieczek, aktywnego uczestnictwa w imprezach sportowo-rekreacyjnych (Siwiński, 2007).

W rozwoju funkcji rekreacji bardzo duże znaczenie mają walory przyrodnicze obszaru, na którym są one rozwijane. Przyroda oraz niezbędna infrastruktura determinują bowiem aktywność turystyczno-rekreacyjną. Do pożądaných elementów środowiska należą wody powierzchniowe z możliwością plażowania i kąpeli, nadające się również do uprawiania niektórych sportów wodnych oraz wędkarstwa. Innym potencjalnym zasobem – atrakcyjnym dla potrzeb rekreacji – są lasy. Gromadzą one licznych przedstawicieli flory i fauny, jako składników różnorodnych ekosystemów wodnych, torfowiskowych i łąkowych. Dodatkowo korzystny dla wypoczynku jest bioklimat lasu z długim i stosunkowo wcześniej przychodzącym latem i łagodną zimą.

Celem niniejszego artykułu jest pozyskanie informacji na temat

rodzajów aktywności fizycznej uczniów Gimnazjum w Dobiegniewie – miejscowości o wysokich zasobach rekreacyjnych. Dobiegniew jest miastem położonym w północno-zachodniej części Polski, w województwie lubuskim. Na obszarze tym dominują lasy sosnowe i mieszane, a różnorodność biologiczna należy, w zakresie biocenoz leśnych i bagiennych, do największych w Europie Środkowej (Agapow, Nadobnik, 2003). Wyjątkowo bogaty jest również świat ssaków i ptaków. Wartości przyrodnicze terenu mają wpływ na kształtowanie się funkcji rekreacyjnej (Nowicki, Mirowski, 2000).

Dobiegniew liczy ok. 3320 mieszkańców i leży nad jeziorem Wielgie. Przez miasto przepływa rzeka Mierzęcka Struga. Miejscowość ma charakter ośrodka turystyczno-wypoczynkowego i usługowego. Teren gminy, na którym jest położony badany obszar, charakteryzuje się niepowtarzalnym bogactwem środowiska naturalnego, dużą liczbą jezior i lasów oraz mnogością reprezentantów ciekawych gatunków fauny i flory, a także niewielkimi zmianami antropogenicznymi. Istnieją tu dobre warunki do uprawiania żeglarstwa, kajakarstwa, jeździectwa i szeregu innych form aktywności ruchowej, np. turystyki rowerowej i pieszej. Gmina posiada ponadto warunki do wędkowania, zbierania owoców runa leśnego czy spacerów, a obecne tu ciekawe obiekty historyczne mogą także wzbudzać zainteresowanie turystów. W mieście i najbliższej jego okolicy znajduje się kilka pól biwakowych i namiotowych oraz piesze, rowerowe i kajakowe szlaki turystyczne. Mieszkańcy mogą korzystać z zespołu boisk sportowych, hali sportowej z pełnym wyposażeniem i zapleczem, gdzie są organizowane turnieje siatkarskie i koszykówki. Na stadionie (o pojemności 900 miejsc siedzących) od wielu lat w pierwszym tygodniu lipca odbywa się Międzynarodowy Młodzieżowy Turniej Piłki Nożnej «Dobiegniew Cup». Obiekty te są wykorzystywane poza imprezami sportowymi również na organizację festynów i koncertów dla mieszkańców.

W ocenie bonitacyjnej przeprowadzonej przez autora w latach 2001–2007 gmina Dobiegniew jest postrzegana jako obszar atrakcyjny i bardzo atrakcyjny, który zajmuje łącznie 60,9 % całkowitej jej powierzchni (Nadobnik, 2010). Dużą atrakcyjność terenów wzdłuż szlaków wodnych potwierdzili w swoich badaniach również Kowalczyk (1980), Kandefer i Sowa (2005). Do miejsc o znacznych walorach rekreacyjnych zaliczono tereny z obiektami sportowymi w Dobiegniewie. Obszar najmniej przydatny dla potrzeb rekreacji – ze względu na występowanie na nim terenów podmokłych i trudno dostępnych – zajmuje 12,8 % powierzchni i

występuje głównie na północ i zachód od Dobiegniewa, przy granicy z województwem zachodniopomorskim (Nadobnik, 2010).

2. Metody badań

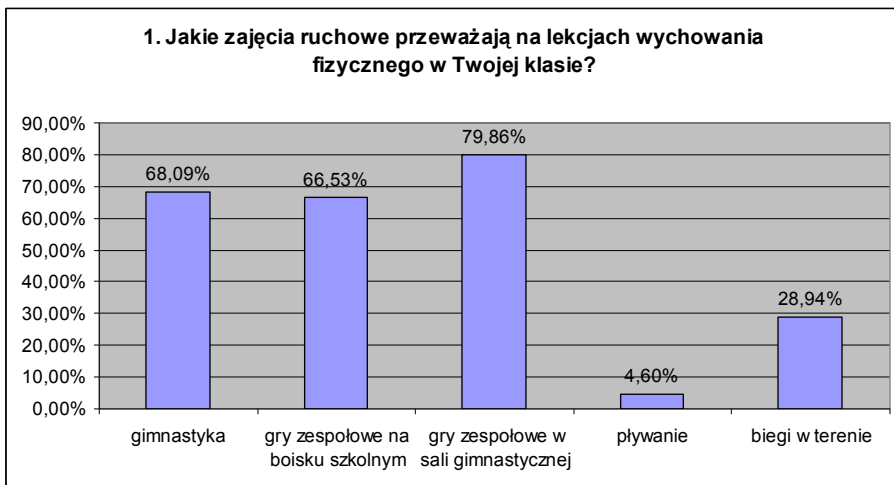
Jak już wcześniej napisano, korzystne warunki środowiska przyrodniczego oraz dość dobrze rozwinięta baza i zaplecze techniczne Dobiegniewa i okolic stwarzają możliwości aktywnego wypoczynku. Dla skonfrontowania informacji zawartych w literaturze źródłowej i wyników badań terenowych zostało przeprowadzone badanie ankietowe w grupie 110 uczniów Gimnazjum im. R. Koncewicza w Dobiegniewie. Jako narzędzie badawcze posłużył kwestionariusz zawierający 6 pytań z pozycjami zamkniętymi (opcjami odpowiedzi wielokrotnego wyboru) z możliwością udzielenia własnej odpowiedzi oraz 2 pytania ze skalowaniem odpowiedzi (tak / raczej tak / trudno powiedzieć / raczej nie / nie) (Konarzewski, 2000).

Zagadnienia wskazane w ankiecie dotyczyły rodzaju zajęć ruchowych na lekcji wychowania fizycznego, posiadanego i wykorzystywanego sprzętu sportowego lub turystycznego w szkole i w domu. Uczniowie byli również pytani o preferencje dotyczące uprawianych przez nich form ruchu w wolnym czasie i w szkole. Ponadto gimnazjaliści mieli możliwość wyrażenia opinii na temat atrakcyjności turystycznej zamieszkiwanej przez nich okolicy oraz wskazania elementów najbliższej infrastruktury rekreacyjnej. Ostatnie pytanie dotyczyło wykorzystywania na zajęciach dydaktycznych w szkole walorów środowiskowych Dobiegniewa.

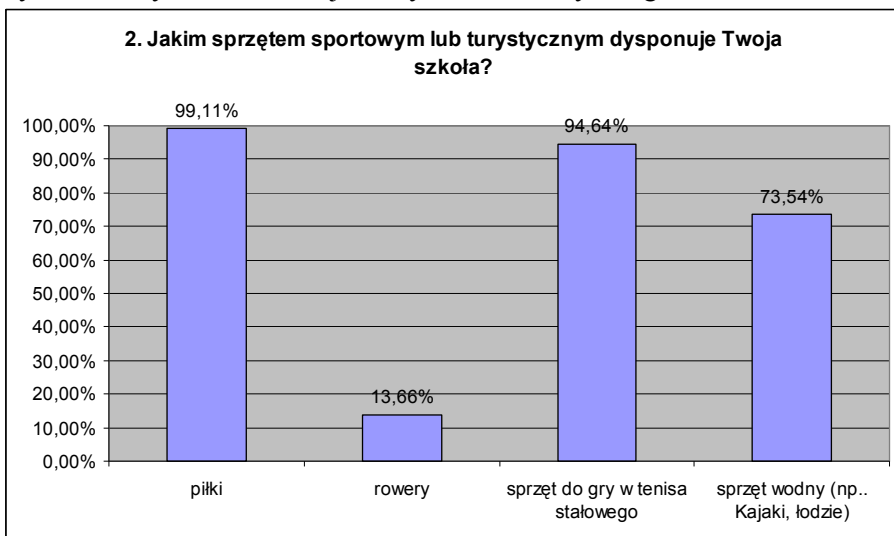
3. Wyniki badań

Wypełnione przez uczniów ankiety zostały poddane analizie ilościowo-jakościowej, co pozwoliło na uzyskanie poniżej przedstawionych informacji. Na lekcjach wychowania fizycznego w Gimnazjum w Dobiegniewie zdecydowanie przeważają zajęcia ruchowe w formie gier zespołowych w sali gimnastycznej (79,86 %) lub na boisku szkolnym (66,53 %), a także gimnastyka (68,09 %). Biegi w terenie wskazało 28,94 %, pływanie 4,6 % młodzieży (Rys.1).

Według wskazań uczniów szkoła jest wyposażona w następujący sprzęt sportowy: piłki (99,11 %), sprzęt do gry w tenisa stołowego (94,64 %), sprzęt do rekreacji na wodzie – kajaki, łodzie (73,54 %). Na możliwość korzystania z rowerów w szkole wskazało 13,66 % badanych.

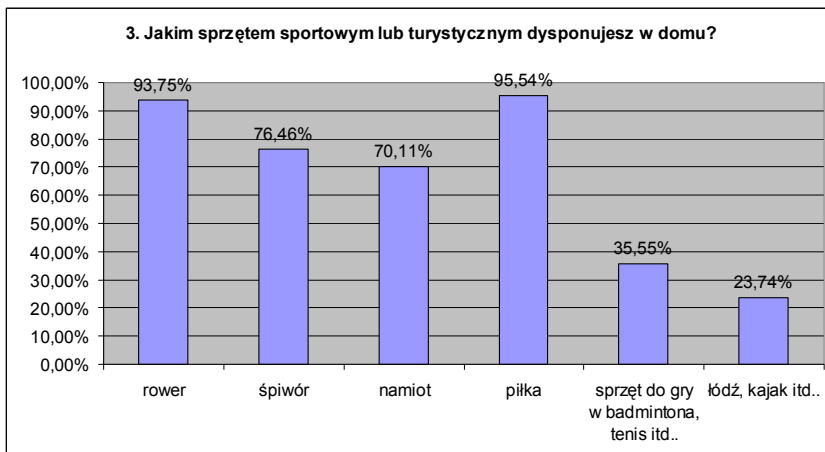

Rys. 1. Formy ruchu na lekcjach wychowania fizycznego

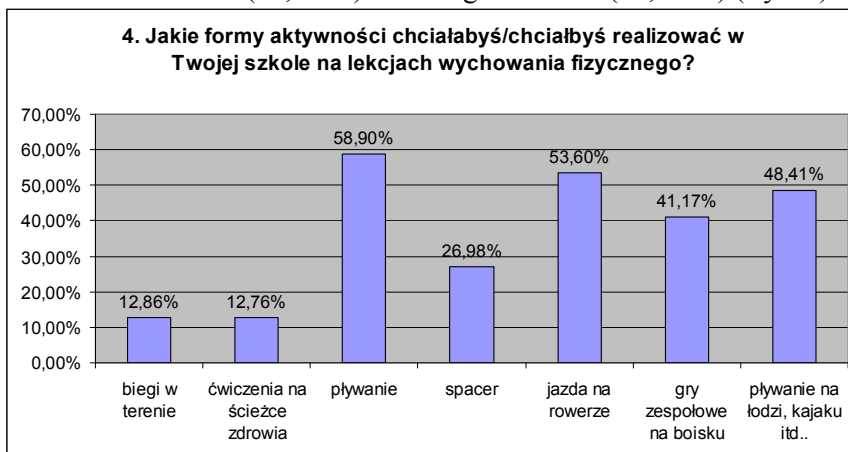
Rys. 2. Sprzęt sportowy i rekreacyjny do dyspozycji uczniów w szkole

Najwięcej uczniów posiada w domu piłkę (95,54 %) oraz rower (93,75 %). Innym rodzajem sprzętu sportowo-rekreacyjnego wskazanego przez badanych jest śpiwór (76,46 %), namiot (70,11 %), sprzęt do gry w tenisa stołowego i ziemnego oraz badmintona (35,56 %). Sprzętem wodnym (łódź, kajak) dysponuje 23,74 % młodzieży (Rys. 3).

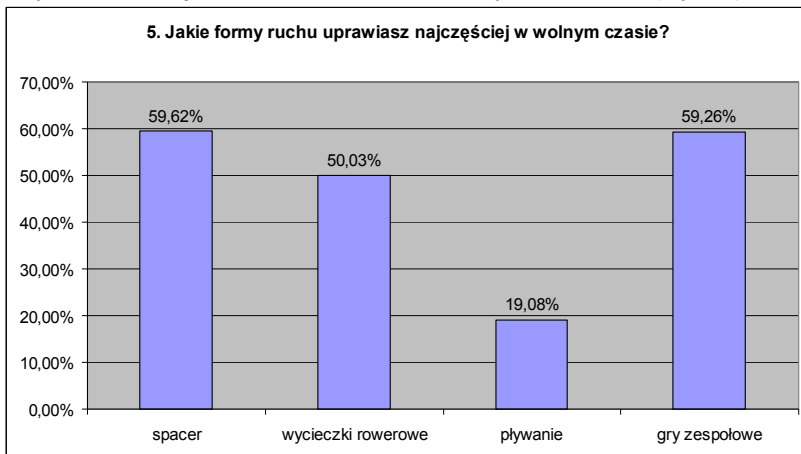
Rys. 3. Sprzęt sportowy lub turystyczny będący w posiadaniu ucznia w domu

Postulowanymi przez młodzież formami aktywności ruchowej na zajęciach szkolnych w ramach lekcji kultury fizycznej są przede wszystkim pływanie (58,9 %) oraz jazda na rowerze (53,6 %). Młodzież chętnie wykorzystywałaby kajaki i łodzie (48,41 %), częściej uczestniczyłaby także w grach zespołowych na boisku szkolnym (41,17 %) i spacerach (26,98 %). Najmniej oczekiwaną formą ruchu – w odczuciu badanych – są ćwiczenia na ścieżkach zdrowia (12,76 %) oraz biegi w terenie (12,86 %) (Rys. 4).

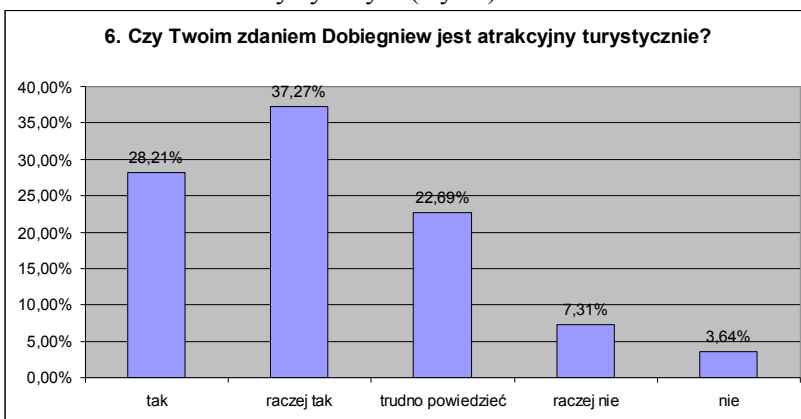
Rys. 4. Oczekiwane formy aktywności ruchowej uczniów na lekcjach wychowania fizycznego

Kolejne pytanie dotyczyło aktywności fizycznej realizowanej przez młodzież w wolnym czasie. Najczęściej przytaczaną opcją odpowiedzi były spacery (59,62 %), gry zespołowe (59,26 %) oraz jazda na rowerze (50,03 %). Pływaniu oddaje się 19,08 % ankietowanych uczniów (Rys. 5).

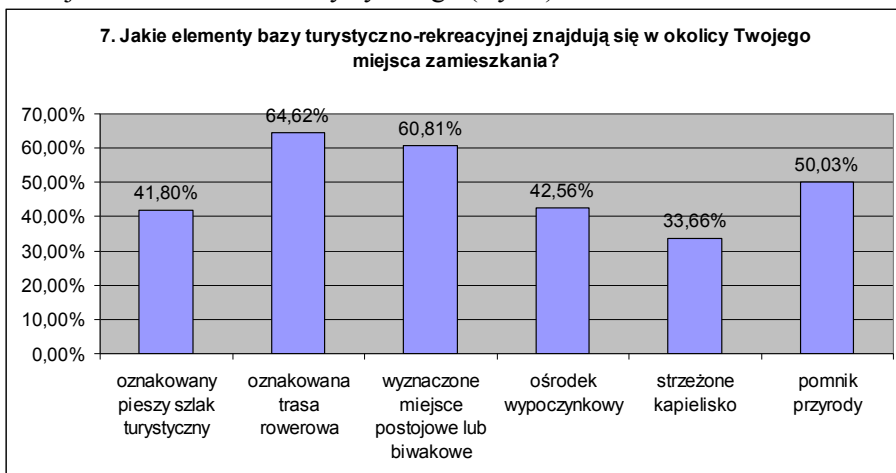
Rys. 5. Formy ruchu uprawiane przez uczniów w wolnym czasie

Atrakcyjność turystyczną oraz rekreacyjną swojego miasta młodzież ocenia dosyć wysoko. Cechy warunkujące interesujący wypoczynek w miejscu zamieszkania dostrzega 65,48 % uczniów. Przeciwnego zdania jest 10,95 % badanych. 22,69 % gimnazjalistów nie jest w stanie określić przydatności zasobów środowiskowych Dobiegniewa i jego najbliższego otoczenia w kontekście turystycznym (Rys.6).

Rys. 6. Ocena Dobiegniewa pod względem atrakcyjności turystycznej

Najbardziej znanymi uczniom elementami bazy turystyczno-rekreacyjnej Dobiegniewa i jego okolic są oznakowane trasy rowerowe (64,62 %) oraz wyznaczone miejsca postojowe lub biwakowe (60,81 %). O istnieniu pomnika przyrody wie połowa badanych. Nie wszyscy uczniowie potrafią wskazać oznakowane piesze szlaki turystyczne (41,80%) czy też strzeżone kąpielisko (33,66 %). 42,56 % gimnazjalistów potwierdza funkcjonowanie ośrodka turystycznego (Rys.7).

Rys. 7. Elementy bazy turystycznej i rekreacyjnej w sąsiedztwie miejsca zamieszkania ucznia.

44,71 % ankieterowanych uczniów potwierdza, iż część zajęć dydaktycznych – poza lekcjami wychowania fizycznego – odbywa się poza budynkiem szkoły, w terenie. Brak tego typu form lekcyjnych odczuwa 44,96 % gimnazjalistów (Rys.8).

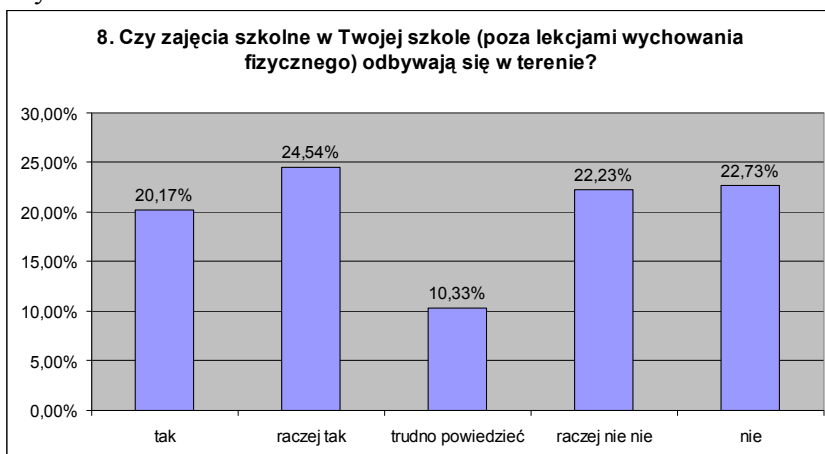
4. Dyskusja wyników

Obszary o wysokich walorach przyrodniczych, zróżnicowanej rzeźbie terenu, dużej liczbie jezior i lasów tworzą specyficzne warunki klimatu, zachęcające ludzi do aktywnego wypoczynku (Nadobnik, 2005).

Zgodnie z zapisami zawartymi w *Podstawie programowej kształcenia ogólnego* nauczyciele są zobowiązani do tego, aby w procesie dydaktycznym kształtować wśród uczniów postawy i nawyki czynnego spędzania wolnego czasu. Niniejszym, uczniowie winni być zapoznawani z formami rekreacji, turystyki oraz z zasadami uprawiania wybranych dyscyplin sportowych (DZ.U. z dnia 15 stycznia 2009 r. Nr 4, poz. 17).

Przeprowadzone badanie ankietowe wśród uczniów Gimnazjum w

Dobiegławie potwierdziło, iż ponad połowa młodzieży ma świadomość atrakcyjności turystycznej swojej miejscowości. Ich opinię uzasadnia dosyć dobra znajomość infrastruktury i bazy turystyczno-rekreacyjnej, zawierającej trasy rowerowe, miejsca postojowe lub biwakowe, pomniki przyrody, ośrodek wypoczynkowy, oznakowany pieszy szlak turystyczny i strzeżone kąpielisko, które można wykorzystać do aktywności fizycznej. Najczęściej użytkowymi przez uczniów obiektami są jednakże boisko szkolne i sala gimnastyczna, gdzie ponad 60 % badanej młodzieży spędza aktywnie wolny czas.

Rys. 8. Realizacja zajęć lekcyjnych poza terenem szkoły

Uczniowie wskazują, iż realizacja treści innych przedmiotów szkolnych odbywa się w terenie (44,71 %), lecz ich zdaniem ten rodzaj zajęć dydaktycznych jest wykorzystywany w niewielkim zakresie (44,96 %).

Mimo, iż szkoła posiada sprzęt pływający (kajaki/łódzie), z którego chciałaby korzystać blisko połowa ankieterowanych, nie jest on włączany w realizację treści dydaktycznych. Kolejnym postulatem uczniów jest wykorzystywanie na lekcjach wychowania fizycznego sprzętu rowerowego, którym wprowadzić szkoła dysponuje w niewielkiej liczbie, lecz ma go na własność 90 % młodzieży.

Chociaż nie zawsze z perspektywy organizacji procesu dydaktycznego jest możliwe zrealizowanie wszystkich oczekiwań uczących się względem form aktywności ruchowej (np. pływanie na kąpieliskach) uczniowie wykazują w wolnym czasie duże zainteresowanie czynnymi formami wypoczynku, uczestnicząc między innymi w spacerach (59,62 %) czy wycieczkach rowerowych (50,03 %).

5. Uwagi końcowe

Baza rekreacyjna i zasoby środowiska przyrodniczego są wykorzystywane – w odczuciu badanych uczniów – w najszerszym wymiarze na lekcjach wychowania fizycznego, co potwierdza duży udział ćwiczeń gimnastycznych i gier zespołowych oraz biegów w terenie po wyznaczonych szlakach. Najczęściej oczekiwaną formą aktywności – zarówno na lekcjach wychowania fizycznego jak i w czasie wolnym – jest pływanie oraz jazda na rowerze. Posiadany przez uczniów sprzęt sportowy i rekreacyjny wskazuje, iż są oni potencjalnymi użytkownikami infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej, posiadają przy tym świadomość dużej atrakcyjności turystycznej swojego miasta i jego okolic.

Literatura

1. Agapow L., Nadobnik J., 2003: Znaczenie walorów przyrodniczych gminy Dobiegniew w zrównoważonym rozwoju. [W:] Acta Agrophysica Vol 1(1) Instytut Agrofizyki Polska Akademia Nauk, Lublin, s. 31–37.
2. Kandefér W., Sowa W., 2005: Turystyka i agroturystyka w parkach narodowych. [W:] Zeszyty Naukowe nr 1, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
3. Konarzewski K., 2000: Jak uprawiać badania oświatowe: metodologia praktyczna. WSiP Warszawa.
4. Kowalczyk A., 1980: Metody wyznaczania obszarów rekreacyjnych na przykładzie Pradoliny Noteci. [W:] Drozdowski Z. (red.) Metodologia badań w turystyce. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej. Poznań, 17–18 listopada 1978 r. AWF Poznań.
5. Kwilecka M. (red.), 2006: Bezpośrednie funkcje rekreacji. Almamer WSE, Warszawa.
6. Nadobnik J., 2005: Znaczenie walorów przyrodniczych dla potrzeb kultury fizycznej w zrównoważonym rozwoju gminy Dobiegniew. [W:] Medycyna sportowa, Polish Journal of Sports Medicine. Vol 21 Number 3. Poznań, s. 214.
7. Nadobnik J., 2010: Ocena zasobów turystycznych i rekreacyjnych gminy Dobiegniew. Wydawnictwo PWSZ w Gorzowie Wlkp., s. 156
8. Nowicki M., Mirowski I., 2000: Rolnictwo, ochrona przyrody. [W:] Problemy ekorozwoju Polski, Wydawnictwo Mikron–Grzegorzyc, War.
9. Siwiński W., 2007: Współczesne problemy turystyki i rekreacji w badaniach empirycznych nauk społecznych, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
10. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik 4 (Dziennik Ustaw z dnia 15 stycznia 2009 r. Nr 4, poz. 17).

ОЦІНКА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ ДУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

І.М. Нетробчук

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Туристська діяльність визначається однією із пріоритетних у стратегії розвитку регіонів. Справді, для розвитку туристської діяльності в Україні є всі сприятливі передумови: комфортні кліматичні і геоморфологічні умови, річкові каньйонні ландшафти, лісові масиви, історико-культурні пам'ятки, тощо.

Дубенщина, на відміну від інших регіонів України, немає яскраво вираженої рекреаційно-туристської спеціалізації. Більше того, Дубенський район Рівненської області не значиться у списку привабливих для відпочинку та оздоровлення населення регіонів України. Втім, це пояснюється не бідністю рекреаційно-туристських ресурсів, а недостатнім розвитком даної галузі в районі. Але в нових соціально-економічних умовах розвиток туризму в цьому районі набуває неабиякого значення, оскільки Дубенський район має для цього всі необхідні передумови [3]. Про туристську привабливість Дубенщини свідчить те, що з семи чудес Рівненщини на Дубенщині знаходяться два об'єкти – Замок князів Острозьких-Любомирських і Тараканівський форт.

Пожвавлення туристської діяльності в районі можливе за умови активного позиціонування Дубенщини як туристського регіону. Визначення туристського обличчя району повинно базуватися на детальному дослідженні його туристської діяльності. На відміну від традиційних рекреаційно-туристських регіонів України у Дубенському районі провідним може стати історико-культурний туризм [2].

Зараз головний вектор української рекреаційної політики поступово зміщується від Криму, Карпат до інших регіонів, де можна чудово відпочити, оздоровитись, ознайомитись з історичною спадщиною, здійснити туристські мандрівки. Дубенщина – це край з унікальними можливостями для розвитку і поширення туризму взагалі і пізнавального туризму зокрема, адже тут гармонійно поєднується багата культурно-історична спадщина, мальовнича природа, щира гостинність мешканців краю і родюча земля, зручне географічне положення відносно транспортних магістралей держави. Тому актуальним залишається ґрунтовне наукове дослідження туристських мож-

ливостей Дубенського району. *Метою статті* є оцінка історико-культурних ресурсів та аналіз історико-культурної спадщини як основа для розвитку культурно-пізнавального туризму у досліджуваному районі.

Історико-культурні туристські ресурси (ІКТР) відіграють надзвичайно важливу роль для задоволення пізнавальних потреб туристів. Це насамперед пам'ятки культури й архітектури; природні пам'ятки, сади, парки; музеї (краєзнавчі, художні, літературні, меморіальні музеї-виставки); пам'ятні історичні місця; високоестетичні сучасні архітектурні ансамблі, будівлі, промислові та сільськогосподарські підприємства, тощо, які використовуються для пізнання краю, його історії, культури, обрядів і звичаїв населення [1].

Мінімальний набір ресурсів для пізнавального туризму може дати будь-яка місцевість, але для його масового розвитку потрібно певна концентрація об'єктів культурної спадщини. Історико-культурна спадщина належить до найцінніших надбань людства. Вона зосереджує в собі кращі здобутки як наочне свідчення таланту народу, його тисячолітньої історії [2]. До нерухомих цінностей належать пам'ятки археології, історії, культової та цивільної архітектури, пам'ятники ландшафтної архітектури; малі та великі історичні міста; сільські поселення; монументальної скульптури, до рухомих – скарби музеїв, бібліотек, архівів, виставкові зали, театри.

Згідно Закону України Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.03 р. серед основних видів туризму виділено культурно-пізнавальний [5]. Його основою є історико-культурний потенціал країни, що включає все соціокультурне середовище з традиціями і звичаями, особливостями побутової та господарської діяльності.

Отже, ІКТР, що мають високу атрактивність, можуть відігравати важливу роль у формуванні світогляду народу і в сукупності формувати історико-культурний туристський потенціал поселення, місцевості, регіону.

Таким чином, туризм, є важливим засобом створення культурних зв'язків та міжнародного співробітництва. Розвиток культурних чинників всередині регіону є засобом розширення ресурсів для залучення туристських потоків. У багатьох країнах туризм може бути включений в так звану політику культурних відносин [1].

Для оцінки пізнавальної цінності ІКТР Н.Ф. Полиновою було запропоновано підхід, який включав такі ознаки: рівень організації

об'єктів для показу і місцезнаходження туриста за відношенням до об'єкта огляду [4]. За рівнем організації історико-культурні об'єкти в такому випадку поділяються на спеціально підготовлені для показу і не підготовлені, а за місцем знаходження суб'єкта до об'єкту огляду – на інтер'єрні і екстер'єрні історико-культурні об'єкти.

Сутність бального підходу оцінки історико-культурних ресурсів полягає в тому, що оціночні шкали побудовані на подальшій структуризації видових компонентів у відповідності з історико-культурною важливістю явищ, що їх характеризують і часу, необхідного для огляду таких об'єктів. Чим більше часу необхідно для пізнання об'єкту, тим вища пізнавальна цінність, а це значить, що вищий оціночний бал йому присвоюється.

Найбільш складним і відповідальним завданням була розробка оціночних шкал для окремих показників. Адже необхідно було знайти певні закономірності для переходу від виміру до оцінки. У запропонованій методиці Н.Ф. Полинової подається 13 підгруп, які отримані в результаті структуризації п'яти підвидів ІКТР. Кожна із підгруп характеризується логічним набором показників, які оцінюються за п'ятибальною шкалою [4]. До них відносяться: археологічні об'єкти; пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами, бойовими та культурними традиціями; пам'ятники учасникам історичних-подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури; архітектурні пам'ятки оборонного будівництва; сакральні споруди; пам'ятки народної архітектури, до яких відносять житлово-господарські будівлі; громадські споруди, переважно житлові; палацово-паркові ансамблі; сучасні пам'ятки архітектури; професійні художні промисли; народні художні промисли; етнографічні пам'ятки; пам'ятки фольклору.

Нами проведено дослідження пізнавальної цінності ІКТР Дубенського району та м. Дубно згідно методики Н.Ф. Полинової [4]. У результаті проведеної оцінки встановлено, що інтегральний показник пізнавальної цінності історико-культурних туристських ресурсів Дубенського району та м. Дубно (А) складає 67 балів, а коефіцієнт пізнавальної цінності (K_p) – 0,37, що відноситься до малоатракативних. Варто відзначити, що на території досліджуваного району відсутні професійні й народні художні промисли. Інакше кажучи, пізнавальна цінність ІКТР не визначається величиною міста, а залежить від

наявності історико-культурних об'єктів, їх структури і пізнавальної цінності наявних ресурсів.

Дубенщина – перлина Волинського краю, земля славна своїм історичним минулим, архітектурними пам'ятками, а найголовніше – людьми, які тут, обробляли землю, ростили дітей, боронили свій край від ворогів, примножували його багатства. Шляхами Дубенщини ходили відомі діячі культури Герасим та Мелегій Смотрицькі, Іван Вишенський, гетьман Богдан Хмельницький, українські просвітителі Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Леся Українка [6].

У глибину тисячоліть сягають витoki історії славного міста Дубно, яке було центром багатьох історичних і пам'ятних подій економічного та культурного життя краю. Воно багате на історико-культурну спадщину, що є підґрунтям для розвитку пізнавального туризму. Історико-культурні та рекреаційно-туристські ресурси надзвичайно широко представлені пам'ятками історії та культури. Це і палеолітичні стоянки, городища, фортеці, старовинні церкви, козацький редут.

Історико-культурна спадщина Дубенського району налічує 46 пам'яток історії та 5 пам'яток монументального мистецтва, 1 державний історико-культурний заповідник у м. Дубно та 22 пам'ятки історії, 3 пам'ятки монументального мистецтва [8].

Трердиня над р. Іквою – м. Дубно – одне із найдавніших та найцікавіших міст Волині, яке згадується у літописах під 1100 р. як Дубен. Воно було розташоване серед неприступних боліт над р. Іквою. Найбільший інтерес в плані пізнавального туризму у м. Дубно становить Державний історико-культурний заповідник. Насамперед це Дубенський замок, споруджений наприкінці XV ст., у комплекс якого входять палаци князів Острозьких XVI ст., Любомирських XVIII ст., надбрамний корпус, оборонний рів, бастіони зі сторожовими вежами й казематами. До його складу також входить Дубенський краєзнавчий музей [7].

Сучасне місто залишається архітектурною скарбницею. Крім замкового комплексу тут знаходяться історико-архітектурні пам'ятки: Луцька брама (XVI ст.); синагога XVI ст.; Спасо-Преображенська церква XVII ст.; корпус келій монастиря кармеліток XVII ст.; комплекс будівель колишнього монастиря бернардинів і його келії XVII ст. (костел якого у 1855 р. був перебудований та освячений у Свято-Миколаївський православний собор); Свято-Іллінський собор поч. XX ст.; Свято-Георгіївська церква XVII ст.; Парафіяльний костел Яна

Непомука XVII ст.; світські будівлі XVIII–XIX ст. у центральній частині міста, будинок Ельберта (XIX ст.); будинок Домбровських; комплекс будівель економії графині Шувалової (XIX ст.); контрактовий дім (XIX ст.). При в'їзді в Дубно з Рівного, на острові, знаходився вже не існуючий Хрестовоздвиженський монастир, настоятелем якого на рубежі XVI та XVII ст. був Іов Залізо (Іов Почаївський) [7; 8].

Визначною історико-архітектурною пам'яткою фортифікації кінця XIX ст. є Тараканівський форт, що поблизу с. Тараканів, який був збудований за останнім словом військової техніки на той час. Форт було зведено для зміцнення оборони кордону між Російською і Австро-Угорською імперіями. Кордон з кінця XVIII ст. до 1917 р. знаходився за 50 км від місця розташування форту, де сьогодні є кордон між Рівненською і Львівською областями.

На карті духовності Дубенського краю є особливі святині для його жителів. Поблизу сіл Тростянець і Залужжя знаходиться Свята гора «Іспряча» або Божа гора, яка в минулі віки була відома на Волині своєю чудодійністю.

Загалом у районі діють 63 церкви, більшість з яких є православні. Тому в м. Дубно та його районі можна запропонувати туристсько-паломницькі тури у Свято-Миколаївський жіночий монастир, Свято-Варварський жіночий монастир, Хрестовоздвиженський чоловічий монастир с. Панталія та Скит Святої праведної Анни с. Онишківці Дубенського району [8].

Дубенщина має численні археологічні знахідки, проведені науковими експедиціями д.і.н. І. Свешнікова [7]. Насиченість району знахідками гробниць, курганних могильників, пам'яток черняхівської культури, пізньопалеолітичних стоянок, давньоруських городищ засвідчує, що територія краю була заселена людьми з давніх часів: первісних мисливців ще з доби пізнього палеоліту (40–10 тис. р. тому).

Важливою історико-культурною передумовою туристської атрактивності Дубенського району є її козацьке минуле. Між селами Плоска та Семидуби знаходиться місце останнього козацького редуту. Тут 10 липня 1651 р., як стверджують літописці, трагічно та велично завершилася Берестецька битва. На Козацькому редуті щороку в першу неділю липня відбуваються урочистості.

Таким чином, оцінка історико-культурних ресурсів Дубенського району може змінити тенденційні стереотипи про пізнавальні можливості окремих сільських поселень і району загалом та стати у

пригоді, в першу чергу, освітянам, які зацікавлені у прокладанні місцевих краєзнавчих маршрутів найбільш привабливими поселеннями з метою всебічного вивчення історії та культури рідного краю. З різних видів туристської діяльності найбільш перспективним в районі виділяється культурно-пізнавальний туризм.

Отже, оцінка та аналіз історико-культурної спадщини українського народу, дозволить якнайповніше визначити туристсько-пізнавальний потенціал окремого поселення, місцевості, району, що сприятиме ефективному функціонуванню та прибутковості сучасної індустрії туризму.

Література

1. Квартальнов В.А. Туризм. / В.А. Квартальнов. – М. : Фінанси і статистика, 2002. – 320 с.
2. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. / В.Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги- XXI, 2003. – 312 с.
3. Маслова Н.М. Туристичний потенціал історичної спадщини в культурних ландшафтах Кіровоградщини / Н.М. Маслова //Учені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія географія. – Сімферополь: ТНУ ім. В.І. Вернадського, 2010. – Т. 23 (62). – № 3. – С. 240–243.
4. Полинова Н.Ф. Оценка необходимого и достаточного времени на осмотр экскурсионных объектов / Н.Ф. Полинова // Социально-географические проблемы повышения эффективности туристско-экскурсионного обслуживания. – Минск: Из-во Бел. ун-та, 1978. – С. 100–104.
5. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 32. – Ст. 172.3.11.
6. Семенюк А. Літопис Дубенського краю / А. Семенюк. – Рівне, 2006. – 84 с.
7. Інформаційно-туристичний центр Рівненщини – www.tourism.rv.ua
8. Дубенський район – Дубенщина: <http://www.rv.gov.ua/sitenew/dubensk/ua/1213.htm>.

СЕГМЕНТУВАННЯ – ЕЛЕМЕНТ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

С.П. Оришко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Формування ринкової економіки викликала живий інтерес до форм і методів виробничо-комерційної діяльності, які використовуються в

практиці світових економічних процесів. Особливе місце серед них займає маркетинг, який забезпечує не тільки ефективне задоволення потреб ринку, а й успіх підприємства в конкурентній боротьбі. Маркетинг зародився у виробничій сфері і довгий час не знаходив застосування в сфері туризму. Однак зростання конкуренції, комерціалізація туристської діяльності привели до необхідності якнайшвидшого впровадження основних елементів маркетингу в практику роботи туристичних підприємств. Про такі елементи і піде мова в нашій статті.

Будь-яка туристична фірма, яка прагне до завоювання ринку, повинна усвідомлювати, що вона не в змозі обслужити всіх без винятку клієнтів. Споживачів дуже багато, а їх бажання і потреби часом протилежні. Не варто навіть намагатися завоювати одразу весь ринок, розумніше виділити тільки ту його частину, яку саме ця фірма саме в цей час і в цьому місці здатна ефективно обслужити.

Сегментування ринку (сегментація) – розподіл ринку на чітко виражені групи покупців, кожна з яких може придбати певні товари або послуги.

Сегментація туристського ринку визначається як діяльність з класифікації потенційних споживачів відповідно з якісними та кількісними особливостями їх попиту. Іншими словами, здійснюючи сегментацію, підприємство ділить ринок на окремі групи клієнтів, для кожної з яких можуть знадобитися однакові або схожі види послуг.

Головною метою сегментування туристичного ринку є – забезпечити адресність туристського продукту, тому що він не може відповідати запитам відразу всіх споживачів, які мають індивідуальні потреби. За допомогою розподілу реалізується основний принцип маркетингу – орієнтація на споживача. При цьому туристське підприємство концентрує свої зусилля на «напрямку головних зусиль». Задоволення потреб туристів – це основне гасло будь якої туристичної фірми. Тим самим досягається підвищення ефективності застосовуваних форм і методів продажу, реклами, стимулювання збуту і розробці туристичного продукту.

Таким чином, з одного боку, сегментація – прийом для знаходження частин ринку і визначення об'єктів, на яких спрямовується маркетингова діяльність. А з іншого сторони, – це управлінський підхід до процесу прийняття ринкових рішень і основа для вибору оптимального поєднання елементів маркетингу.

Практика маркетингу в туризмі свідчить, що сегментація ринку:

- є засобом вибору найбільш перспективного цільового ринку;
- дозволяє в максимальною мірою задовольнити потреби клієнтів;
- допомагає вибрати оптимальну маркетингову стратегію;
- сприяє встановлення досяжних і реальних цілей;
- дає можливість підвищувати рівень прийнятих рішень, забезпечуючи їх обґрунтування інформацією про поведінку споживачів на ринку;
- забезпечує підвищення конкурентоспроможності, як пропонованих послуг, так і підприємства в цілому;
- припускає оптимізацію маркетингових витрат туристського підприємства;
- дозволяє ухилитися або знизити ступінь конкурентної боротьби шляхом освоєння незайнятого сегмента.

Сегмент ринку – велика, ідентифікована з яких-небудь ознаками група покупців всередині ринку. Компанії, що використовують прийоми маркетингу сегмента, визнають, що недоцільно розробляти пакет пропозицій товарів і послуг для кожного окремого покупця. Вони намагаються виділити декілька великих сегментів ринку, концентруючи на них свою увагу.

З метою найбільшої ефективності, сегментація повинна проводитися за певними ознаками. Ознака – це спосіб виділення даного сегмента на ринку. У туризмі основними ознаками сегментації є:

- Географічні;
- Демографічні;
- Соціально-демографічні;
- Психографічний;
- Поведінкові.

При сегментації ринку за географічними ознаками доцільно розглядати групи споживачів з однаковими або схожими перевагами, що визначаються проживанням на тій чи іншій території. Як географічного сегмента може розглядатися ціла країна чи група країн, що мають будь-яку історичну, політичну, етнічну чи релігійну спільність.

Демографічні ознаки (стать споживачів, їх вік, кількість членів сім'ї) відносяться до числа досить застосовуються. Це обумовлено доступністю характеристик, їх стійкістю в часі, а також наявністю між ними і попитом дуже тісним взаємозв'язку.

Соціально-економічні ознаки передбачають виділення сегментів споживачів на основі спільності соціальної та професійної приналежності, освіти та рівня доходу.

Психографічна сегментація об'єднує цілий ряд характеристик споживачів. В цілому він висловлюється «способом життя». Тобто це модель життя особистості, яка визначається захопленнями, вчинками, інтересами, думками, типом відносин з іншими людьми і т.д.

Поведінкові ознаки пов'язані і багато в чому визначаються психографічним. В основі їх використання лежить врахування різних аспектів поведінки споживачів, таких як: мотиви поїздок, шукані вигоди, ступінь прихильності фірмі, ступінь готовність придбати тур продукт і т.д.

Розглянуті вище ознаки – це лише основа для первинної сегментації. Завдання маркетингу в роботі туристичної фірми оператора, щоб підібрати для конкретного підприємства свою комбінацію, що дозволяє максимально точно встановити, який сегмент ринку найбільшою мірою відповідає ступеням і можливостям фірми. І краще використовувати поєднання різних ознак, утворюючи комбіновані параметри сегментів туристичного ринку.

У туризмі існує тенденція щодо виділення однорідних сегментів за віком споживачів. Відповідно до цього ознакою розрізняють три сегменти: молодіжний туризм; туризм середнього віку; туризм третього віку.

Молодіжний туризм (до 30 років) – це більш дешеві подорожі з використанням менш комфортабельних засобів розміщення і транспорту, веселий вечірній відпочинок (бари, диско, лотереї, конкурси і т.д.). Для цього сегмента характерна висока туристська активність в силу прагнення молодих людей до спілкування, пізнання, розваги та наявності вільного часу (під час канікул).

Для туризму середнього віку (30–50 років) – характерна перевага сімейного туризму. У зв'язку з цим необхідно передбачати можливість використання дитячих майданчиків для ігор, дитячих басейнів та ін Це особливо важливо при створенні тур комплексів у курортній місцевості.

Туристи цього віку пред'являють підвищені вимоги до зручності і комфорту, змістовним екскурсійним програмам, що включає ознайомлення з об'єктами в відповідно до їх професійними інтересами.

Туризм третій віку (старше 50 років) – вимагає не тільки комфорту,

але й персональної уваги з боку обслуговуючого персоналу, можливості отримання кваліфікованої медичної допомоги, наявності в ресторанах дієтичного харчування, розміщення в готелях, розташованих у таких місцях.

Також сегментація ринку туризму здійснюється і за рівнем доходів споживачів туристських послуг. З одного боку, туристський попит розширюється за рахунок все більшого залучення в туризм осіб із середнім і навіть відносно низьким рівнем доходів. З іншого боку, попит на туристські продукти продовжують висувати особи з високим рівнем доходів. Тому пропозиція тур продукту для цих двох сегментів має бути різним.

В основі сегментування споживчих ринків лежать характеристики споживачів та їх реакція на пропоновану туристичну продукцію. До основних змінних відносять: географічні (країна, штат, регіон, округ, місто, громада), демографічні (вік, розмір сім'ї, стать, рівень доходу, рід занять, освіта, релігійні переконання, раса, рід, національність, соціальний клас), психографічним (спосіб життя, особливості особистості) та поведінкові (приводи для здійснення подорожей).

Експерти Всесвітньої туристської організації (СОТ) на основі комбінації двох ознак (рівня доходу та рівня освіти) виділяють 4 сегмента туристського ринку.

- до першого сегмента належать особи з середньою і відносно низьким рівнем доходів. Основна мета подорожі-відпочинок на морі, вибір місця визначається за ціною. Основний принцип - за свої гроші отримати все сповна. У міжнародному туристському обміні цей сегмент туристичного ринку є найбільш численним, що становлять основу масового туристського підходу. Це подорожі, в основному, до найближчого моря.

- до другого сегмента належать особи з рівнем доходів вище середнього.

Ці туристи найчастіше мають вищу освіту, іноді середня спеціальна. Основна мета подорожей – відпочинок у поєднанні з пізнавальним інтересом, при цьому акцент падає на другий мотив. Відпочинок, мається на увазі активний, що дає можливість займатися спортом, здійснювати екскурсії, відвідувати театри та концерти. Ці туристи – любителі далеких подорожей (на відміну від попередніх), що проявляють інтерес до культури та звичаїв відвідуваною країни.

- до третього сегменту належать особи з високим рівнем доходів.

Маючи в основному вищу освіту, вони цікавляться пізнавальними поїздками, прагнучи до зміни вражень. Як правило, ці туристи віддають перевагу індивідуальні поїздки або поїздки невеликими групами друзів і знайомих. Тривалість поїздок – 2–3 тижні. Туристи цікавляться сувенірами. Іноді це дуже дорогі сувеніри, що свідчать про те, що люди зробили далеке екзотичне подорож.

- четвертий сегмент складають високоосвічені люди, що проявляють інтерес до вивчення природи, культури, способу життя, вдач і звичаїв інших народів. Його утворюють люди різних вікових категорій та з різним рівнем доходів, але на подорож вони готові витратити значні кошти, часто за рахунок заощаджень. Цей сегмент не численний, однак в останні роки значно зріс і має тенденцію до подальшого зростання.

До числа найбільш поширених відноситься сегментація туристського ринку по спонукальним мотивам клієнтів, які обумовлюють цілі подорожей. Саме метою подорожі визначається вид туризму.

Останні спостереження показують, що деякі турфірми України почали проявляти інтерес до внутрішнього туризму. Мабуть, вони беруть приклад досвіду країн, які давно зрозуміли значення розвитку програм обслуговування внутрішнього туризму. Адже внутрішній туризм кожної країни сприяє стабільному стану національної економіки завдяки перерозподілу національного доходу та розвитку видів діяльності, сприятливих для економіки країни в цілому.

Високий рівень інтересу до внутрішнього туризму студентів і учнів у 2010р. знижується через невдоволення рівнем сервісу та орієнтацією частини цієї групи на виїзний туризм. Зате інтелігенція, чули знову про красу рідних Карпат і невисокому рівні цін цього задоволення, збирається активно відпочивати влітку 2011р. Частина цієї групи, скуштували принади внутрішнього туризму і якість його сервісу, знову виявила бажання повернутися до виїзного відпочинку.

Бізнесмени, в основному, будуть орієнтуватися на високоякісний відпочинок за кордоном. Хоча, якщо буде запропоновано щось «пікантну» на «week-end», вони з задоволенням долучатися до цього.

Сьогодні туристський бізнес процвітає не в місцях надання туристичних послуг, а там, де є споживач товару.

Висновок.

Підводячи підсумок роботи, необхідно відзначити, що в даній статті було розглянуто багато питань: що таке сегментування; його

характеристика, рівні і ознаки; висвітлювалися основні сегменти туристичного ринку.

І так, для визначення для себе ринків збуту багато компаній звертаються до цільового маркетингу: сегментації ринку, відбору та оцінки сегментів. Різноманіття засобів реклами та каналів збуту ускладнює використання масового маркетингу, тому все більше компаній вдаються до мікрмаркетингу на одному з чотирьох рівнів: сегмент ринку, ніша, маркетинг регіону, індивідуальний маркетинг. При оцінці сегментів ринку необхідно враховувати загальну привабливість сегмента й цілі і ресурси турфірми.

Аналіз сучасного стану туризму в багатьох країнах дозволяє зрозуміти необхідність програм розвитку внутрішнього туризму.

На сьогоднішній день туризм є важливим об'єктом вивчення. Його можна вивчати як науку, займатися його дослідженням, тому що він є суттєвим комплексом світового господарства. І нарешті, потрібно приділяти величезну увагу індустрії туризму як великому сектору економіки країни.

СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

В.В. Орлова

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Корінні зміни, що сталися в системі функціонування вітчизняних підприємств сфери індустрії туризму створили велику потребу в нових управлінських знаннях, посилили інтерес до системи формування персоналу з високими професійно-кваліфікаційними характеристиками, орієнтованого на досягнення кінцевої мети. Підготовка компетентного персоналу, здатного до продуктивної роботи в ринкових умовах, його раціональне структурне і просторове розміщення, зміна культури управління підприємства, врешті-решт, залежить від ефективності функціонування служби управління персоналом і є запорукою досягнення успіху підприємством. Без мотивованих і кваліфікованих співробітників жодне туристичне підприємство не в змозі створити добре працюючі системи маркетингу, продажу послуг, фінансів або бухгалтерського обліку. Управління персоналом набуває особливої актуальності в сучасних умовах глобальної конкуренції у сфері туризму.

Система управління персоналом являє собою комплекс цілей, завдань і основних напрямків діяльності, а також різноманітних видів, форм, методів і відповідного механізму управління, спрямованих на підвищення продуктивності праці і якості роботи. Управління персоналом представляє собою особливу сферу управління у зв'язку зі специфікою його об'єкта – людини.

Вивчення і розв'язання проблеми управління персоналом завжди займали важливе місце в системі наукових досліджень. В розробку теоретико-методичних, соціально-економічних та прикладних проблем управлінської праці вагомий вклад зробили О. Бугуцький, В. Галушко, О. Гудзинський, Й. Завадський, М. Малік, В. Юрчишин, Г. Щокін, В. Яровий та ін.

В літературі можна зустріти приклади різного тлумачення поняття «управління персоналом». Одні автори у визначенні оперують ціллю та методами, за допомогою котрих можна досягти цієї цілі, тобто акцентують увагу на організаційному аспекті управління. Інші у визначенні найбільшого значення надають змістовій частині, що відображає функціональний бік управління. Типовим прикладом першого підходу є визначення В. Галенко: «Управління персоналом – це комплекс взаємопов'язаних економічних, організаційних та соціально-психологічних методів, що забезпечують ефективність трудової діяльності та конкурентоспроможності підприємств».

Інший підхід відображається у визначенні управління персоналом, що прийнятий в німецькій школі менеджменту: «Управління персоналом – область діяльності, найважливішими елементами котрої являються визначення потреби у персоналі, залучення персоналу, задіяння в роботі, вивільнення, розвиток, контролінг персоналу та структурування робіт, політика винагород та соціальних послуг, політика участі в досягненні успіху, управління затратами на персонал та керівництво співробітниками».

Основною метою управління трудовими ресурсами є забезпечення мінімізації витрат підприємства на формування та утримання трудових ресурсів та максимізація результатів від їх використання.

Складність управління трудовими ресурсами в туристичній індустрії ускладнюється тим, що переважна частина її працівників приходить з дуже невеликим рівнем фахової підготовки, а то без неї, не говорячи вже про величезну культурну різницю працівників.

Люди, зайняті в сфері туризму, повинні бути цілком орієнтовані на

клієнта. Вони самі є свого роду частиною товару, запропонованого їхньою компанією. Як вони відповідають по телефону, вітають гостя і вирішують його проблеми – усе це сприяє тому, чи буде він задоволений запропонованими послугами. Треба, щоб кожний тур оператор думав про клієнта і робив усе для того, щоб створювати і підтримувати уявлення про клієнта як про вищу цінність, яку необхідно задовольнити.

Якщо людина має намір працювати в цій галузі, вона повинна знати більше, ніж знала би 20 років тому. Хоча світ не стає більшим, але збільшується кількість подорожуючих і вибір місць подорожей. Сучасний транспорт робить можливим подорожі людей в усі куточки планети, і саме індустрія туризму надає змогу розміщення в будь-якому замовленому місці.

Індустрія туризму зростає і потребує нових робочих місць. Туристична галузь пропонує надзвичайно широкий набір робочих місць. Такі працівники, як директори круїзів, портьє в готелях, турагенти взаємодіють з клієнтами кожен день. Інші (менеджери готелів, покоївки, охоронники) забезпечують комфорт та безпеку туристів.

Вимоги, що ставляться до сучасного керівника галузі туристичної індустрії, передбачають перш за все високий рівень професіоналізму і компетентності. На перше місце висуваються самостійність, ініціатива, заповзятість, творче мислення, здатність до розумного ризику. Крім наявності професійних якостей, керівник має бути вимогливим до себе та інших, мати високий рівень загальної та керівної культури.

Крім якісного аспекту управління персоналом для підприємства туристичної галузі, дуже важливо враховувати і кількісний аспект, пов'язаний з необхідністю ефективного використання персоналу підприємства. Робоча сила в процесі виробництва та надання послуг історично займала основне місце, являючись «першою виробничою силою». Від кількості і якості персоналу безпосередньо залежить виробнича спроможність господарства. Разом з цим підприємство самостійно визначає потребу в трудових ресурсах.

Праця персоналу туристичних підприємств характеризується безперервним графіком роботи, нерівномірністю навантаження впродовж року, місяця, тижня, доби. Чисельність обслуговуючого персоналу залежить не від обсягу послуг, що надаються, а від кількості подорожуючих.

Крім того, працівники туристичних фірм у своїй більшості

виконують роботу, пов'язану з постійною нервовою, розумовою напругою та значним фізичним навантаженням. Праця обслуговування потребує особливої чіткості та високої організації, здатних забезпечити максимальні зручності для проживаючих і високий рівень культури обслуговування. Вирішення цього завдання тісно пов'язане з впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, нових форм організації праці, що дозволить значно скоротити чисельність працівників і перейти до світових стандартів якості обслуговування туристів.

Нерівномірність інтенсивності туристичних потоків у часі призводить в одних випадках до неминучих простоїв працівників, в інших – до надзвичайної напруги їх праці, що негативно позначається на ефективності використання персоналу.

В сфері обслуговування людська праця набуває такого значення, при якому саме існування єдиного господарського механізму ставиться в пряму залежність від якості і кількості праці. Так як в інших сферах людської діяльності ефект від управління визначається за допомогою економічних критеріїв, то в туризмі, крім цього, проводять визначення ефекту ще і від якості праці окремого працівника, якості обслуговування, кваліфікації і компетенції працівника. Тому за останній час управлінню людськими ресурсами в сфері туризму приділяють велику увагу. Існує, по крайній мірі, три причини такої уваги.

По-перше, взаємовідносини між працівником сфери послуг і клієнтом під час обслуговування є головними. Адже від того, яким чином буде надана послуга, кваліфіковано чи ні, залежить і кінцевий результат діяльності туристичної фірми і результат управління персоналом, а саме його професійним вмінням, розвитком, компетенцією. Тому можна зробити висновок про те, що кадрова політика має безпосередній вплив на якість обслуговування.

Другою причиною підвищеної уваги до людського фактору є той факт, що ріст цін в сфері обслуговування протягом останніх років прямо чи непрямо пов'язаний із ростом заробітної платні працівників даної сфери. Це викликано тим, що в туристичному бізнесі все частіше виникає потреба у професійному та кваліфікованому персоналі. Зростають потреби клієнтів – зростають потреби у кадрах та вимоги до них.

Як відомо, задоволення потреби турфірми у кваліфікованих кадрах являється одним із головних завдань кадрової політики, адже ефективність кадрової роботи залежить від управління наявним

потенціалом персоналу. Важливим фактом є те, що людину не може замінити жодна машина. Тому неможливість усунення людини із системи обслуговування і особливості попиту на послуги виступають тими факторами, які приводять до росту вартості праці в туристичному бізнесі.

Третьою основною причиною, яка примушує керівництво приділяти особливу увагу управлінню персоналом, є те, що управління персоналом стає об'єктом все більш посиленого державного регулювання. Українське законодавство, крім закріпленого рівня мінімальної заробітної плати, встановлює різноманітні обов'язкові соціальні гарантії та норми, які в сукупності демонструють державний контроль за трудовими відносинами.

Отже, управління персоналом – це і наука, і мистецтво ефективного управління людьми в умовах їх професійної діяльності. Це система принципів, методів і механізмів оптимального комплектування, розвитку й мотивації та раціонального використання персоналу.

У сучасному туристичному бізнесі жорстку конкурентну боротьбу витримують лише ті, котрі можуть запропонувати своїм клієнтам високоякісне обслуговування, а це неможливо без професійно підготовленого персоналу.

З часом вимоги клієнтів до туристичних послуг підвищуються, що призводить до змін та вдосконаленню внутрішньокорпоративної політики управління персоналом.

Набір працівників є важливим елементом процесу управління персоналом в підприємствах туристичної індустрії. Він включає в себе не лише комплектацію штату, але і створення резерву кандидатів на всі робочі місця з урахуванням майбутніх змін (вихід співпрацівників на пенсію, завершення терміну дії контрактів, декретні відпустки тощо).

Проблематика в відношенні управління персоналом була є і буде актуальною в будь-якій сфері діяльності людини. Особливо яскраво вона простежується на підприємствах, які створюють послугу – один із самих нециклічних продуктів. Основна складність в даному виробництві – це відносні критерії по оцінці створеного продукту. Якість сервісу залежить від емоційної складової, як гостя, так і обслуговуючого персоналу і саме цей фактор неможливо виключити і точно описати, навіть застосовуючи максимально прописні стандарти сервісу і обслуговування. У зв'язку з тим, що впливати на емоції окремо взятої людини досить складно, ми можемо максимально

підготуватися до різних ситуацій, які можуть виникнути під час надання найнестабільнішого продукту – послуги. Добитися цього можна шляхом емоціональної підготовки працівників.

Успішна діяльність підприємства за умов жорсткої ринкової конкуренції залежить від творчої активності робітників. Тому головним завданням менеджера є мотивація персоналу. Нині найпопулярнішим є використання широкого спектру соціальних пільг: медичних, страхових, пенсійних, фінансове консультування.

Для впровадження ефективної системи мотивації та оптимізації управління персоналом необхідно враховувати, що трудова напруженість працівників має циклічний характер: після періоду піднесення настає період спадів, а через деякий час – нові піднесення. Розробка механізму оптимальної мотивації до успішної праці й підвищення професіоналізму не повинні здійснюватися за шаблоном. Найбільша продуктивність праці, за інших однакових умов, досягається у разі виявлення індивідуальних мотивів співробітників. Причому ефект збільшується, якщо людина має можливість взяти безпосередню участь у розробці відповідної програми. За орієнтації тільки на заробітну плату варто очікувати лише мінімальної віддачі від фахівця, що, на жаль, не завжди враховують керівники.

Формування мотиваційного механізму спрямоване на:

- збереження зайнятості персоналу;
- справедливий розподіл доходів і ефекту зростання преміальної частини оплати праці;
- створення умов для професійного та кар'єрного росту працівників;
- забезпечення сприятливих умов праці і збереження здоров'я працюючих;
- створення атмосфери взаємної довіри і зворотного зв'язку.

Для визначення ефективності системи матеріального стимулювання, необхідно щоб реально отриманий ефект від використання певного методу стимулювання праці був більшим за витрати на його проведення. Мотивація – це підґрунтя для вирощування ініціатив, при розробці і впровадженні яких слід приділити увагу таким принципам:

а) доступність. Кожен стимул повинен бути доступний для всіх працівників, а умови стимулювання повинні бути демократичні і зрозумілі;

б) відчутність. Практика доводить, що існує певна межа

ефективності стимулів. В різних країнах і колективах вона суттєво відрізняється. Для одних працівників відчутним може бути стимул в 100 гривень, для інших мало і 500 гривень. Цю обставину необхідно враховувати при визначенні верхньої і нижньої межі стимулів,

в) мінімізація розриву між результатом праці і преміюванням. Чим далі термін отримання бонусів по результатах, тим менше значення винагороди. Виняток складає непередбачене заохочення;

г) поступовість. Важливо пам'ятати про цей принцип. Частіше всього саме тут стаються критичні помилки. Наприклад, матеріальні стимули піддаються постійній корекції в сторону підвищення(у зв'язку з інфляцією, змінами в економіці), а це необхідно враховувати на практиці. Варто тільки один раз завищити винагороду і не підтвердити її в подальшому, як цей, здавалось би позитивний принцип, буде мати негативний вплив на мотивацію працівника. Це пов'язано з тим, що у людини формується очікування, яке може бути реалізовано не в тій сумі яка очікувалась;

д) поєднання матеріальних і моральних стимулів. На дану тему проводиться багато дискусій, але в кінцевому підсумку все залежить від місця, часу, економіки, традицій, а також матеріального становища і віку працівника;

е) похвала ефективніше неконструктивної критики. Висловлюючи зауваження до роботи працівника, слід пам'ятати, що ефект від даних зауважень не залежить від їх кількості, радше одинична похвала дозволить закріпити урок;

є) постійна увага до працівника і членів його сім'ї. Запрошення на корпоративні свята членів сім'ї і вітання дітей – один із потужних мотиваторів, визнання сімейних традицій на підприємстві позитивно впливає як на працівників, так і на імідж підприємства.

Оскільки потреби людини постійно змінюються, то змінюються і методи мотивації праці, тобто не можна наперед розраховувати, що вчорашня успішна мотивація виявиться ефективною сьогодні. З розвитком особи розширюються потреби людини і можливості її самовираження. Отже, можна стверджувати, що процес мотивації через задоволення потреб нескінченний.

Не існує єдиних методів мотивації персоналу, ефективних у всі часи і за будь-яких обставин. Проте будь-який метод керівництва базований на вибраній фірмою стратегії управління людськими ресурсами. Це означає, що вибір конкретного методу мотивації по-

винен насамперед визначати загальну стратегію управління персоналом [2].

Практика показує, що основною проблемою в управлінні персоналом є розчарування в тих молодих перспективних людях, які спочатку були здатні на значно більше, ніж демонстрували. Тому керівнику необхідно визначити чи був даний працівник таким завжди, чи, може, система управління і відсутність мотивації зробили його розчарованим і байдужим до роботи.

Кадровий потенціал будь-якого підприємства є одним із важливих механізмів його конкурентоспроможності, навіть невелике покращення в сфері управління людськими ресурсами в кінцевому підсумку впливає на кінцеві економічні показники.

Література

1. Лазаренко Л. Особливості сучасного управління людськими ресурсами / Л. Лазаренко // Персонал. Журнал інтелектуальної еліти. – 2009. – № 1. – С. 53–56.
2. Перетятко А. Розробка ефективної системи управління персоналом / А.Перетятко, О.Таряник // Персонал. Журнал інтелектуальної еліти. – 2008. – № 1 – С. 42–45.
3. Щекін Г.В. Теорія та практика управління персоналом./ Г.В.Щекін – Київ: Просвіта, 2004. – 296 с.

МОДЕЛЬ КОН'ЮНКТУРНИХ ЗМІН ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ПРИКАРПАТТЯ

Н.І. Остап'юк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Постановка проблеми. Сучасний туризм – це сфера економіки і життєдіяльності суспільства в цілому, яка тією чи іншою мірою інтегрує практично всі галузі. Також це досить привабливий вид підприємництва – витрати на створення одного робочого місця тут удвадцяті менші, ніж у промисловості, а оборотність інвестиційного капіталу в 4 рази вища, ніж в інших галузях господарства. Само собою це викликає неабиякий інтерес в теоретиків та практиків, а тому говоримо про величезну кількість досліджень цього явища в усіх його проявах та аспектах.

Аналіз останніх досліджень. В роботах А. Аветисової, А. Виноградської, В. Герасименко, В. Карсекіна, М. Крачила, В. Мацоли, Г.

Михайличенко розглядаються основи розвитку індустрії туризму в Україні, досліджуються найбільш розвинуті територіальні сегменти туризму, а також аналізуються фактори, що впливають на розвиток туризму, на створення рекреаційно-туристичних комплексів, міст-курортів і на окремі туристичні райони України. Проте досліджень, які б висвітлювали кон'юнктурні зміни туристичного ринку неприпустимо мало. Всі роботи, як правило, охоплюють досить малий проміжок часу і не відображають усіх трансформаційних змін ринку. Поза фокусом наукових досліджень також залишились і кон'юнктуротворні чинники – фактори які відображають ситуацію на ринку в конкретно визначений момент, а отже і пояснюють причини наявного стану речей. Все це обумовило вибір теми дослідження і також вказує на її актуальність.

Результати. Івано-Франківська область є одним із перспективних туристичних регіонів й займає одну із найбільших ніш на українському туристичному ринку. У 2009 р. на туристичні потоки краю припало 13,2 % від загальної кількості туристів обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України, тоді як ще в недалекому 2000 р. це було всього лише 1,4 відсоткові пункти або 14 позиція серед з 27 адміністративних одиниць. Значною мірою таких результатів було досягнуто завдяки використанню кластерних технологій, але чи не найбільшим магнітом для туристів став туристичний комплекс «Буковель». Так, у 2004 р., році коли на ринку турпослуг з'явився туристичний комплекс чи тоді іще гірськолижний курорт, ліцензованими туристичними підприємствами області було надано послуг 50913 рекреантам, у 2005 р. їх кількість зросла на 82835 осіб або на 262,7 %, а вже у 2007 р. число внутрішніх туристів сягло позначки 728891 осіб (33,8 % від кількості внутрішніх туристів України).

І хоча економічна криза суттєво вплинула на можливість наших громадян подорожувати рідним краєм, так скажімо у 2008 р. число охопленим внутрішнім туризмом скоротилось на 20 відсоткових пункти, а у 2009 р. – ще на 11 %, проте кількість відвідин Івано-Франківщини значно перевищує кількість відвідин інших областей. Наприклад, у 2009 р. на турпотоки Криму, Херсонської області, а також міст Севастополь та Київ припало 35,6 відсоткові пункти, тоді як частка Івано-Франківської області в цьому ж сегменті ринку складала 26,8 %. Що ж стосується кількості відвідин у 2010 р., то в порівнянні до попереднього року фіксуємо спад на цілих 91,9

відсоткових пункти, чи 5,5 % від кількості внутрішніх туристів 2007 р. Проте в загальному турпотоці частка цього виду туризму й надалі найбільша і складає 75,6 відсоткових пункти.

Відстежуючи динаміку структурних зрушень виїзного туризму останніх десяти років, треба констатувати той факт, що туризм, як такий, почав формуватися лише з 2005 р. До цього часу експорт туристичних послуг слід ототожнити з поняттям «батьки на експорт», адже саме на цей період припадає пік вимушених зовнішньо виїзної та внутрішньо міжрегіональної міграцій. Наприклад, у 2000 р. на Польщу, Італію, Іспанію, Португалію припадало 54,99 % від загальної кількості виїжджаючих, у 2001 з метою підзаробити здійснено близько 34 % поїздок. Протягом 2002–2003 рр. до таких країн як Італія, Чехія, Польща, Італія, Іспанія, Португалія виїхало 35,39 %, 48,52 %, 47,07 % відповідно. Класифікувати такі поїздки, як «туризм» можна хіба що з великою натяжкою, так як саме визначення цього поняття виключає момент отримання прибутку. Однак останніми роками простежуються наступні тенденції – у структурі виїзного туризму частка відпочиваючих починає переважати над заробітчанами. Якщо у 2004 р. на такі країни як Туреччина, Болгарія, Єгипет, Угорщина, Хорватія припадало лише 44,28 % від загального обсягу туристів, що виїжджали за кордон, то у 2007, 2008 та 2009 рр. на них же (Туреччину, Болгарію, Єгипет, Угорщину, Хорватію) припало 54,95 %, 59,75 % та 72,8 %. Також посилюється інтерес до відвідин екзотичних країн. Але у жовтні 2008 як відомо стається обвал економік, а це в свою чергу веде(призводить)до погіршення макроклімату → зростання рівня інфляції → зниження рівня доходу → зниження платоспроможності громадян → зниження якості життя і врешті решт до зниження рівня споживання турпродукту. У 2009 р. кількість наших краян, що обрали відпочинок за кордоном склала 8135 осіб, що на 16,3 відсоткових пункти менше ніж у попередньому році. Також варто згадати і про курсові стрибки, природа яких часто була штучно зумовленою, здорожчення цін на нафту, а одже і на авіабілету (зростання на 90\$). Проте уже наступний 2010 р. для турфірм видався більш успішним, а тому спостерігаємо ріст на 4,5 відсоткові пункти. Найбільш привабливим, в першу чергу із за його ціни та якості, й даналі залишається відпочинок на курортах Туреччини. Його обрали 3067 наших краян. Наступними у списку йдуть Єгипет (1456 особи), Болгарія (1399 осіб), Угорщина (460 осіб), Югославія (254 особи),

Хорватія (223 особи), Словаччина (67 осіб), Греція (49 осіб), Австрія (43 особи) та Туніс (40 осіб). Загалом ж на першу десятку країн-виїзду припало 82,9 %. Примітка: Польща та Чехія, частка яких складає 14,43 % виїжджаючих за кордон, були опущені цілком свідомо так як в основному їдуть туди заробляти.

Все це вказує на те, що останніми роками в мотиваційній структурі поїздок за кордон відбулись якісні, навіть докорінні зміни – на противагу «туристичній інтервенції» 2000–2004 рр. з комерційно-торгівельною метою приходять поїздки в яких переважають відпочинок та релаксація. Проте, не зважаючи на ці загалом позитивні зміни на загальному фоні виїзний туризм є слабо вираженим. Це ж саме стосується й іноземного туризму. Навіть при збільшенні кількості іноземних туристів їх частка в загальному турпоточі є доволі малою. Наприклад, у 2005 р., коли кількість іноземних туристів була найбільшою (8699 осіб), їх частка складала лише 5,89 % від загального обсягу, у 2006 – 2,64 %, 2007 р. – 0,13 %, 2008 р. – 0,29 % і у 2009 р. – 0,43 %.

Цікаво, що останніми роками країнами-експортерами є ті, що раніше не вирізнялися прискореним зростанням турпотоків, зокрема Австрія, Чехія, Великобританія, Італія, Франція. Також з кожним роком зростає кількість туристів з Росії (8,88 % у 2000 р., 19,15 % – у 2005, 19,51 % – у 2007, 25,36 % – в 2008 та 33,26 % – у 2009 рр.). Привабливішою Івано-Франківщина стала й для громадян Молдови та Білорусії, частка цих країн у просторовій структурі поступово наростає, а от поляків та німців, стає все менше. Якщо у 2000 р. на ці країни припадало 30,14 % та 10,29 %, то у 2009 р. це 3,74 % та 1,89 %, тобто, у відсотковому співвідношенні кількість туристів з Польщі та Німеччини зменшилася практично удесятеро. Загалом ж в останнє десятиріччя у структурі в'їзного (іноземного) туризму відбулися певні зміни.

Треба додати, що змінилася й сама мотиваційна структура. Щодо мотивації поїздок, то тут теж прослідковуються зміни – якщо у 2000 р. найбільшу частку становили туристи, що здебільшого подорожували в службових цілях (42,31 %), то у 2009 р. їх питома вага у структурі поїздок становила лише 1,71 %. Натомість збільшилась кількість іноземних туристів основною метою яких є дозвілля та відпочинок – 97,57 % у 2009 р. проти 39,4 % у 2000 р. (приріст на 58,17 відсоткових пункти). Щодо подорожей іноземних громадян заради лікування, занять спортом та спеціалізованого туризму, то їх частки настільки мізерні, що у відсотковому співвідношенні вони разом взяті не склада-

ють навіть одного відсотка. З огляду на це на території області, слід розвивати такі види туризму як, лікувальний, екологічний, пізнавальний та релігійний.

Висновок. Аналізуючи якісні та кількісні показники рекреаційно-туристичного потенціалу краю, варто зауважити, що, не зважаючи на очевидно високий рівень економічного потенціалу туризму в регіоні, тривалий час на теренах області відбувався розвиток тільки окремих елементів туристичної індустрії. Однак навіть такий стан речей сприяв появі нових підприємств, створенню нових робочих місць, збільшенню податкових надходжень до місцевих бюджетів та ін. На сьогодні край є одним із перспективних туристичних регіонів держави й займає одну із найбільших ніш на українському туристичному ринку, але для виходу на міжнародну арену цього все ще не достатньо. Необхідною умовою є впровадження передового досвіду країн-лідерів туристичного ринку, підсилення «туристичного потягу» Івано-Франківщини, впровадження потужної маркетингової системи.

Література

1. Готелі та інші місця для тимчасового проживання: Статистичний бюлетень. – К.: Державний комітет статистики України, 2005. – С. 89–94.
2. Готелі та інші місця для тимчасового проживання: статистичний бюлетень. – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – 193с.
3. Іванова Л.О. Фактори формування і розвитку економічної ринкової кон'юнктури : текст лекції з курсу «Кон'юнктура ринків» для самост. вивч. студ. екон. спец. / Укоопспілка, Львів. комерц. Акад. / Л.О. Іванова – Львів, 2004. – 27 с.
4. Карпов В.А. Маркетинг прогнозування кон'юнктури ринку.: [навч. посіб. для студентів екон. спец. вищ. навч. закл.] / В.А Карпов, В.Р Кучеренко. – К.: Знання, 2001. – 215 с.
5. Кратт О. А. Кон'юнктурне дослідження: періодизація динаміки / О.А. Кратт // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – Луганськ, 2003. – № 10. – С. 127–137.
6. Ліпич Л. Г. Формування стратегій розвитку підприємств на засадах прогнозування кон'юнктури ринку / Л. Г. Ліпич, В. В. Левицький, О. В. Кошій. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Л. Українки, 2008. – 166 с.
7. Ліпич Л.Г. Економічна кон'юнктура: механізм формування та методологічні підходи до оцінювання. / Л.Г.Ліпич, О.В.Кошій. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Л.Українки, 2009. – 217 с.

8. Погребняк Ю.В. Конъюнктура и развитие рынка туристических услуг / Ю.В. Погребняк // Развитие методов управления та господарювання на транспорті: зб. наук. пр. – Одеса, 2005. – Вип.21. – С. 164–175.
9. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні / [Електронний ресурс]: Державний комітет статистики України / Відповідальний за випуск І.В. Калачова. – Електрон. дані. – К. : Державний комітет статистики України, 2009. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор.; 12 см.
10. Серова І. А. Дослідження і прогнозування економічної кон'юнктури: конспект лекцій. / Серова І. А., Мирна Т. С.; М-во освіти і науки України, Харк. нац. екон. ун-т. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2008. – 91 с.
11. Туристичні потоки (2000-2009 рр) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
12. Туризм в Україні // Статистичний Бюлетень. – 2007. – С. 89–95.

СВІТОВИЙ ДОСВІД У РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНІ

Л.В. Польова

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Постановка проблеми: туризм зараз є одним із найдинамічніших секторів як української, так і світової економіки. З економічної точки зору туризм – це особливий вид споживання туристами матеріальних благ, послуг і товарів, який виділяється в окрему галузь господарства, яка забезпечує туриста всім необхідним: транспортними засобами, об'єктами харчування, проживання, культурно-побутовими послугами, розважальними послугами. Таким чином, туризм входить до числа найбільш перспективних галузей національної економіки. Однак розвиток туристичної індустрії в Україні має свої як позитивні так і негативні сторони, які спричинені внутрішніми і зовнішніми факторами.

Аналіз останніх публікацій і досліджень: останнім часом кількість публікацій туристичної тематики, що стосується світу і України, швидко зростає. Свої праці цій тематиці присвятили В. Кравців, М. Рутинський, В. Мацола, М. Мальська, М. Костриця, В. Калитюк, Л. Гринів, М. Копач та багато ін.

Мета статті: дослідити позитивні і негативні сторони розвитку туристичної індустрії в Україні, і визначити перспективи їх використання. Для глибинного розуміння тих процесів, які призводять до ви-

никнення й існування проблем у галузі туризму, слід детальніше проаналізувати ситуацію, що склалась на цьому ринку послуг.

Виклад основного матеріалу. Туристичний бізнес в Україні зазнає жорсткої конкуренції з боку інших держав, та ми й самі нерідко віддаємо перевагу закордонним вояжам. Незважаючи на відвідуваність туристів, то переважаючу частку складають туристи з колишнього СРСР, а насамперед – з Росії, Білорусі та Молдови. Щодо інших країн, більше Україну відвідують туристи з Угорщини, Словаччини і Польщі. При цьому частка іноземних туристів, які подорожують, досить незначна і знаходиться на рівні як до 1986 р. Більшість громадян, які, за існуючою класифікацією, розглядаються як іноземні туристи, фактично такими не є, а відвідують Україну у службових або приватних цілях. Разом з тим, це є яскравим свідченням недостатності розвитку в Україні організованого туризму [5].

Останніми роками в Україні прийнято низку державних рішень на зміцнення та розширення законодавчої бази з туризму. Туризм визнано одним з пріоритетних напрямків національної культури й економіки. І це повністю погоджується з світовими тенденціями, які свідчать, що туристична сфера буде індустрією XXI ст.

У ринкових умовах нам доводиться йти на закриття нерентабельних підприємств, тих же шахт, натомість нарощує оберти туристична галузь. Нове життя диктує свої закони.

В період становлення ринкових відносин в Україні туристична індустрія як одна з найбільш перспективних та динамічних галузей світового господарства отримала усі умови для інтенсивного розвитку. Об'єктивним підґрунтям стало, з одного боку, відкриття тривалий час закритих державних кордонів, а з іншого – її величезний туристичний потенціал, що містить у собі неповторний комплекс історико-культурних та архітектурних пам'яток, об'єктів, рекреаційного призначення, природнокліматичних ресурсів. Загальна площа цінних з туристично-рекреаційної точки зору природних ландшафтів України становить 9,4 млн га або 15,5 % її території. Їх одночасна ємність з урахуванням необхідності забезпечення вимог охорони навколишнього середовища і припустимих навантажень перевищує 48 млн чол. [1].

Також до позитивних сторін туристичної індустрії України можна віднести:

- зручне територіальне положення України: на межі Європи і Азії;

- досить високий розумовий потенціал – країна вчених;
- особливості національної кухні – козацький колорит;
- знаходиться «Європейське сафарі», яке представлено дикою природою, первісним степом в «Асканії Новій»;
- Україна представляє чинник міжнародного миру і стабільності, тому що не вела агресивної політики;
- багата земля природними ресурсами;
- перспективи використання зеленого туризму.

Хоча практично вся територія нашої країни має достатній потенціал для розвитку індустрії туризму, проте інтенсивність іноземних відвідувань її окремих регіонів дуже різноманітна.

При досить значних, а часом й унікальних природно-лікувальних ресурсах України, лікувальний туризм ще не отримав тут достатнього розвитку. Такі види туристів приваблюють 2 % туристів.

Це викликано такими причинами:

1) відсутність коштів на проведення маркетингу туризму в Україні;
 2) необхідність отримання візи для в'їзду в Україну викликає перше негативне ставлення у потенційних туристів;

3) наявність різноманітних перешкод для туриста:

- застарілі літаки та занедбані аеропорти;
- повільні та некомфортабельні поїзди та автобуси;
- часті зупинки працівниками державної інспекції, прискіпливість митних та прикордонних служб;
- відсутність реклами, мало розвинута інфраструктура;
- не розкрито потенційний туристичний потенціал;
- «незручна країна» – громадяни України не знають англійської мови, не має показників вулиць на іноземній мові;
- «дикий капіталізм» – високий рівень корупції, негативний імідж української політики;
- «суцільний автостоп» – розбиті дороги.

Для порівняння: щоб подолати поїздам відстань між Барильною та Вампсією (Іспанія) у 340 км, необхідно 3 год. 10 хв., а відстань у 300 км між Львовом і Чернівцями (Україна) долається за 12 год. Наявність наведених причин призводить до того, що Україна сьогодні не створює відповідної конкуренції багатьом країнам Центральної та Східної Європи, що межують з нею і які є у переліку потенційного туриста. Ці країни скасували візові вимоги для громадян Сполучених

Штатів, Канади та країн-членів Європейського Союзу, а до того не інтенсивно здійснюють маркетинг туристичних послуг та продуктів.

Також проблемою в Україні є те, що туристичні ресурси сьогодні використовуються далеко не в повному обсязі. Дослідження науковців свідчать про те, що одночасна ємність природних ресурсів України з врахуванням можливого навантаження й екологічних вимог складає близько 50 млн чол., в той час, як рівень використання внутрішніх туристично-рекреаційних ресурсів України дорівнює 7–9 % [2].

Принциповою проблемою сучасного управління індустрією туризму залишається відсутність його чіткого механізму, тобто взаємо пов'язаної та виваженої сукупності прийомів, методів та важелів впливу на суб'єктів господарювання в туристичній галузі. Взагалі, на макро-рівні поняття механізму управління в умовах перехідної економіки у вітчизняній науковій літературі вивчене явно недостатньо. Лише частково його торкаються праці Е. Лортикяна, Г. Лузіна, К. Павлова, А. Мельник, І. Кириленко, Б. Андрушківа, М. Недашківського та ін.

Туристична індустрія в Україні розвивається під впливом таких факторів:

– Фактор *політичної* нестабільності, який стосується не лише держави, в якій спостерігається політичний неспокій, але й країн, сусідніх із нею.

– *Екологічний* фактор характерний, насамперед, для України, у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС в 1986 р. Кількість іноземних туристів, що відвідали Київ у 1986 році, знизилась більш, ніж у 5 разів, порівняно з 1985 р., і тільки нещодавно вона почало поступово зростати. Негативний ефект екологічного чинника посилюється також його довгостроковим характером, адже зміна свідомості суспільства відбувається набагато повільніше, ніж ліквідація наслідків екологічної катастрофи.

– Фактор *природних катаклізм та катастроф*. Складність впливу цього фактора полягає в тому, що природні катастрофи можуть відбуватись практично в будь-якому регіоні, а передбачити і, тим більше, попередити їх фактично неможливо. Руйнівна дія природних катастроф спрямована, перш за все, на існуючу туристичну і транспортну інфраструктуру. І хоча від прояву форс-мажорних обставин такого роду ніхто не застрахований, їх виникнення може призвести до відкладання туристом поїздки в цей регіон на невизначений час або навіть до її відміни. В цьому випадку, як і при екологічних

катастрофах, великого значення набуває психологічний аспект, що стримує туриста від поїздки до регіонів, які потерпіли від стихійного лиха, навіть після ліквідації наслідків природних катастроф.

– Фактор *злочинності*. Останнім часом цей фактор набуває все більшого значення. Маються на увазі не лише поодинокі випадки нападу, пограбування або навіть вбивства туристів, але й сплановані терористичні акти.

– Фактор *економіки та фінансів*. Економічна нестабільність, безробіття та інфляція призводить до того, що люди відпочивають в домашніх умовах. Коли в країнах, де обсяг валових інвестицій збільшується, то все спрямовується на поліпшення інфраструктури туризму. Водночас зростання національного доходу стимулює активність людей до подорожей.

– Фактор *транспорту*. Важливе значення має стан аеропортів, вокзалів, кількість автодоріг, їх пропускна здатність. Зацікавленні в розвитку туризму міста повинні мати розвинену інфраструктуру, добрі транспортні зв'язки з аеропортами, вокзалами. Наприклад, лондонський аеропорт Хітроу (22 км від міста) має пряму лінію метро, якою поїзди ідуть кожні 5 хв. Також перевезення здійснюються автобусними маршрутами кожні 20–30 хв. Та зупиняючись поблизу великих готелів.

– Фактор *інфраструктури* також відіграє важливу роль. Адже від сполучення між місцевими установами (поштовим відділенням, магазинами, службами) залежить комфорт туриста. У багатьох великих європейських містах створено спеціальні інформаційні центри, в яких можна отримати інформацію про життя міста та послуги для іноземних гостей рідною для них мовою.

– Фактор *новітніх технологій* широко використовують досягнення науково-технічного прогресу. Завдяки впровадженню новітніх технологій зростають швидкість руху поїздів та комфортабельність подорожей. В Японії, Франції та інших країнах високошвидкісні поїзди вже рухаються зі швидкістю 483 км/год.

Завдяки використанню телекомунікаційних технологій та електроніки створено комп'ютерні системи бронювання, що діють у режимі реального часу. Якісні зміни сталися і в системі придбання тур продукту: тепер споживач може сам скласти собі тур пакет, забронювати квитки і місце в гтелі й подорожувати за особисто створеним маршрутом.

Світовий досвід розвитку туризму цікавий для нас, безумовно, у всіх відношеннях: починаючи з організації обслуговування і закінчуючи питаннями економічної ефективності. Це дасть можливість використати в Україні всі сучасні форми розвитку туристичної індустрії за кордоном, адаптуючи їх з урахуванням історичних, соціально-економічних, культурних та природно-географічних умов нашої держави.

Туризм – це саме та галузь економіки, яка заслуговує в Україні більшої уваги для розвитку. Ця галузь може забезпечити значний внесок в економіку держави у вигляді нових робочих місць, збільшення надходжень від зовнішньоекономічної діяльності та повноваження державного бюджету через сплату податків.

Розвиток туристичного бізнесу наразі вимагає ретельного осмислення та опрацювання новітніх тенденцій перебудови діяльності туристичної організації, оптимізації завдань та можливих рішень розробки алгоритму функціонування різних видів ТО в умовах зростаючої конкурентної напруженості, можливостей надання маркетингової підтримки індустрії туризму.

Світовий довід показує, що індустрію туризму можна розвивати і в період економічних криз, оскільки витрати на створення одного робочого місця тут в 20 разів менші, ніж у промисловості, а оборотність інвестиційного капіталу – у 4,2 рази вища, ніж в інших галузях господарства. Прикладом тут можуть бути такі країни, як Аргентина, Бразилія, Мексика, Єгипет, Туніс, Перу та інші.

Література

1. Абуков А.Х. Туризм на новом етапе / А.Х. Абуков.– М. : Профиздат, 1983. – 283 с.
2. Александрова А.Ю. Международный туризм : Учебн. / А.Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 470 с.
3. Долматов Г.М. Международный туристський бізнес : история, реальность и перспективы. Серия «Учебные пособия / Г.М. Долматов. – Ростов-на-Дону : «Феникс», 2001. – 320 с.
4. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 р. № 325 / 95-ВР.
5. Каурова А.Д. Организация сферы туризма : учеб. пособие / А.Д. Каурова. – С.-Петербург : Издат. Дом Герда, 2004. – 320 с.
6. Кифяк В. Ф. Організація туризму: навч. посіб. / В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. – 344 с.
7. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: навч. посіб. / М.П. Мальська, В.В.Худо, В.І.Цибух. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 272 с.
8. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії: навч. посіб. / І.М. Школа. – Чернівці: ЧТЕІКНТЕУ. 2003 – 662 с.

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ НАВЧАННЯ ПРОТЯГОМ ЖИТТЯ У ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ ДОНЕЧЧИНИ

Т.Ю. Примак¹, О.А. Михайленко²

¹Донецький інститут туристичного бізнесу

²Управління забезпечення діяльності керівництва Донецької ОДА

Постановка проблеми. Історично склалося так, що з чотирьох міст України, що готуються приймати Євро-2012, саме Донецьк є, в першу чергу, промисловим, а не туристичним центром. Незважаючи на те, що Донецьк багатьма сприймається як місто труб і териконів, на його території знаходиться велика кількість визначних пам'яток і місць, які зможуть привертати туристів своєю красою, оригінальністю, історичною значущістю і незвичністю. Однак, історичні обставини, негативний імідж Донбасу як промислового, а не курортного регіону та особливості державних програм розвитку туризму призвели до вкрай низької оцінки західних журналістів, що оцінювали підготовку українських і польських міст до Євро-2012 – лише 2,9 балів за 5-бальною шкалою [1].

Однією з нагальних проблем у реалізації обласної програми підготовки до Євро-2012 в Донецькій області є, безумовно, недостатньо високий рівень якості туристичного обслуговування, напряму, який пов'язаний із недостатнім рівнем кваліфікації працівників туристичної галузі. Станом на 01.01.2011 на туристичних підприємствах області працювало близько тисячі осіб, однак, більшість цих працівників не мають спеціальної освіти, не займаються підвищенням кваліфікації, не мають можливості зростати професійно, оскільки в Україні немає сталого державного підходу до перепідготовки та підвищення кадрів. Треба зауважити, що гострота цієї проблеми невпинно зростає у зв'язку з наближенням Євро-2012: безумовно, потреба у кадрах туристичної галузі у зв'язку з підготовкою цієї події підвищується, а також зростають вимоги до їхньої підготовки.

Викладення основного матеріалу. Проведення аналізу реальних потреб регіонів у кадрах індустрії гостинності, туристичного та екскурсійного обслуговування призвели до розробки програм навчання і підвищення кваліфікації державних службовців центральних та місцевих органів влади і фахівців галузі готельної, ресторанної, екскурсійної справи та туризму з урахуванням світового досвіду. Однак,

реалізація цих програм зіштовхнулася з проблемами організаційного та фінансового характеру, оскільки таке підвищення кваліфікації для працівників сотень існуючих та щойно створених приватних підприємств практично неможливо організувати та фінансувати. Інноваційним підходом до якісної підготовки кадрів до Євро-2012 є мобілізація потенціалу нових технологій для організації дистанційного навчання із застосуванням інформаційних технологій, що суттєво спрощує організацію таких курсів підвищення кваліфікації персоналу. Ефектронне навчання, що дає людям, які живуть у віддалених місцях або не мають часу на навчання, можливість навчатися на доступних та більш гнучких умовах, розглядається як ефективний інструмент навчання протягом життя.

У березні 2000 р., на зустрічі голів держав і урядів країн Європейського Союзу в Лісабоні надано старт реалізації концепції «Навчання протягом життя», згідно з якою Європа вступає у «Століття знань». Ця концепція є основним механізмом становлення постіндустріального суспільства, заснованого на знаннях, і припускає надання всім громадянам реальної можливості здобувати освіту або проходити навчання протягом всього життя в рамках як формального, так і неформального навчання [2].

Традиційна система освіти не повинна «обриватися» із закінченням університету, а її продовження, згідно з лісабонською концепцією, є актуальним завданням як для держави, працедавців і працівників, так і для системи вищої і середньої професійної освіти України. Гасло «Освіта на все життя» має бути змінено на «Освіту протягом всього життя», якщо Україна не хоче втратити статус країни з високим рівнем людського потенціалу.

На жаль, на даний момент не створено взаємопов'язану, системну і життєздатну структуру безперервної професійної освіти і підвищення кваліфікації, яка могла б приводити якість персоналу в сфері туризму до світового рівня. З одного боку, це пов'язано з відторгненням формальної «радянської» системи підвищення кваліфікації, а з іншої – із відсутністю у залучених сторін – як у держави, так і у працедавців, а часто і у самих працівників, достатніх матеріальних ресурсів і необхідної внутрішньої мотивації для безперервної професійної освіти. Ні профільні міністерства і відомства, ні система освіти України поки що не готові до викликів, які виникли у зв'язку з необхідністю підготовки персоналу в сфері туризму до якісного

проведення чемпіонату Євро-2012. Розвиток національної туристичної інфраструктури вимагає відповідного розвитку кадрового потенціалу у туристичній галузі, проте через складність проблеми, відсутність такого роду досвіду і роз'єднаність залучених у вирішення проблеми сторін ця проблема поки що вирішується вкрай слабо. На наш погляд, ця проблема є не менш важливою, ніж будівництво готелів, аеропортів і стадіонів. Для її вирішення необхідно зробити наступні кроки:

1. Сформувати цілісну концепцію підготовки і перепідготовки кадрів туристичного бізнесу на національному і регіональному рівнях.

2. Визначити структуру, розробити план і методичку перепідготовки працівників туристичної галузі з активним залученням як керівництва відповідних міністерств і відомств, так і представників найбільших регіональних представників галузі.

3. Розробити методики оцінки якості професійного підвищення кваліфікації, засновані на науковому підході.

4. Максимально використовувати накопичений світовий досвід і розвивати сумісні проекти з університетами та зацікавленими органами країн ЄС, що вже мають значні напрацювання у цьому напрямі.

Ще однією важливою областю є мобілізація потенціалу нових технологій для організації дистанційного навчання із застосуванням комп'ютерів. Саме електронне навчання надає людям, що не мають можливості або бажання навчатися традиційним способом, можливість навчатися на доступних умовах, обираючи для себе потрібний зміст, форму, темп, розклад занять. Протягом уже чималого часу ЄС надає підтримку розробці національних стратегій навчання дорослих, зокрема, в країнах Східної Європи [3]. Такі проекти, як TEMPUS, дозволяють розробити засоби електронного навчання для підготовки викладачів у країнах Східної Європи, і потім ця робота може бути продовжена вже самими країнами.

29 квітня 2010 р. у Національному транспортному університеті стартував перший координаційний семінар міжнародного просвітницького проекту «Мережа електронного дистанційного навчання для підвищення кваліфікації у сфері туризму (Білорусь, Україна і Грузія)» 158739-TEMPUS-DE-TEMPUS JPHES WeNeT [4]. Одним із головних завдань даного проекту є підвищення якості та ефективності дистанційної освіти з метою підвищення кваліфікації фахівців туристичної галузі, а також відповідність навчального процесу в Україні, Білорусі, Грузії європейським стандартам. Адже на сьогоднішній день саме

туризм став одним із найбільш могутніх важелів розвитку культури і поліпшення взаєморозуміння між народами.

Тому українська сторона залучила до участі в цьому проекті вісім ВНЗ із різних регіонів України, які готують фахівців саме для сфери туризму і охоплюють широку «географію» нашої держави. Проект має на меті створити міждержавну мережу дистанційних курсів (програм) і єдину мережу Internet-порталів для дистанційного підвищення кваліфікації фахівців туристичної галузі, а також викладачів туристичних дисциплін. Крім того, планується протягом трьох років розробити електронні навчальні курси з туристичних дисциплін. До речі, освітній портал для підвищення кваліфікації і перепідготовки фахівців туристичної галузі України вже створений на базі Національного транспортного університету. В цілому, консорціум проекту WeNeT включає 29 вищих навчальних закладів, Міністерств, Асоціацій і туристичних компаній 7 країн світу.

Головний принцип здійснення проекту – дистанційне навчання, створення Internet-ресурсу з головним порталом. Кожен ВНЗ розробляє свої курси, тобто здійснює підбір навчально-методичних матеріалів, із урахуванням специфіки діяльності своїх цільових груп, і через портал робить їх доступними для інших учасників проекту. Ці курси є своєрідною надбудовою для базових навчальних вузівських програм, і присвячені найбільш затребуваним напрямкам діяльності у сфері туризму на даний момент. Через портал можна буде здійснити доступ до інформаційного ресурсу учасників проекту з інших країн – ВНЗ Австрії, Німеччини, Італії, Словаччини, Білорусі, Грузії.

На базі дистанційної освіти в ДІТБ планується вести підвищення кваліфікації фахівців туристичної галузі Донецької області для підготовки кадрового забезпечення Євро-2012 у рамках реалізації загального плану підготовки Донецької області до цього важливого міжнародного спортивного заходу. Саме для цього за підтримки Донецької обласної державної адміністрації Донецький інститут туристичного бізнесу розробив проект «Створення науково-консультативного аналітичного центру післядипломної дистанційної освіти фахівців туристичної сфери», який було затверджено як частину регіональної концепції навчання протягом життя [5].

Кількість і якість розроблених дистанційних програм і курсів для підвищення кваліфікації, навчальні матеріали; розміщення курсів на дистанційних порталах, їх впровадження у процес підвищення кваліфі-

кації повинні стати обов'язковою частиною регіональних програм підготовки чемпіонату. Особливої уваги заслуговують питання перевірки якості дистанційної освіти в туристичній галузі, оскільки процес безперервного навчання протягом життя може стати стійким і затребуваним тільки за умови максимальної відповідності запитам як користувачів (що навчаються), так і фактичних замовників освітніх послуг – підприємств туристичного бізнесу і представників зацікавлених органів влади [5]. Опитування й інтерв'ю з представниками туристичної галузі, тестування, збір відгуків і оптимізація змісту дистанційних курсів підвищення кваліфікації створює додаткові можливості для слухачів внести істотні пропозиції щодо діяльності з розвитку дистанційного навчання для оптимізації навчання протягом всього життя за туристичними спеціальностями.

Цільовою групою проекту є керівники та працівники туристичних підприємств і підприємств готельно-ресторанного комплексу; випускники вищих навчальних закладів, які зацікавлені діяльністю туристичної сфери; співробітники підрозділів держадміністрацій з проблем розвитку туризму; працівники місцевих інформаційних туристичних центрів; інші зацікавлені особи.

Завдання проекту:

- створення освітньої мережі з підвищення кваліфікації в галузі туризму;
- методичний і дидактичний супровід осіб, які беруть участь в інтерактивному дистанційному навчанні;
- створення 50 туристичних маршрутів для забезпечення туристичного обслуговування Євро-2012;
- забезпечення повної інформатизації системи освіти для задоволення потреб фахівців туристичної сфери при підготовці до Євро-2012.

Партнерами ДІТБ у реалізації проекту є Управління освіти і науки Донецької облдержадміністрації, Управління культури та туризму Донецької облдержадміністрації, туристичні підприємства Донецька (організаційна та інформаційна підтримка).

Висновки. Соціальна ефективність проектної пропозиції буде полягати у реалізації регіональної програми підготовки до Євро-2012; поліпшенні якості туристичних послуг; підборі та підвищенні кваліфікації фахівців туристичної сфери до Євро-2012, допомозі підприємствам й організаціям у питаннях підтримки та розвитку кадрового

потенціалу у сфері туристичного бізнесу в рамках підготовки до Євро-2012; моніторингу потреб і структури регіонального ринку праці в сфері туристичного бізнесу, співпраці з державними і суспільними організаціями в рамках підготовки кадрів для Євро-2012; удосконаленні системи професійного самовизначення населення, забезпеченні можливостей в якісному працевлаштуванні. Для якісного обслуговування учасників та гостей Євро-2012 також буде розроблено 50 туристичних маршрутів по Донецькій області.

Література

1. Западные СМИ «освистали» Донецк за Евро-2012: гостей прокатили в нашем автобусе [Електронний ресурс] / Дубовая Т. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/news/14260860.html>
2. Право на образование: на пути к образованию для всех в течение всей жизни: Всемир. докл. по образованию, 2000 г. / М-во образования России. – [М.]: Изд-во ЮНЕСКО: Изд. дом Магистр-Пресс. – 2000. – 192 с.
3. Национальный офис программы Tempus Основы обучения в течение всей жизни – предпосылки возникновения и история развития в странах ЕС. Связь с Лиссабонской стратегией [Електронний ресурс] / – Режим доступу : <http://www.tempus-russia.ru/LLL-general.pdf>
4. Проекти Темпус в Україні [Електронний ресурс] / – Режим доступу : <http://www.tempus.org.ua/uk/tempus/proekty-tempus-v-ukraini-2000-2008.html>
5. Регіональна концепція навчання протягом всього життя [Електронний ресурс] / – Режим доступу : http://www.donoda.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/6307/n1_3ur_et.pdf

ЛАНДШАФТ МІСТА ЯК ОБ'ЄКТ І СЕРЕДОВИЩЕ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

М.М. Проскурняк

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Вступ. Туристична діяльність у місті є важливою формою активного відпочинку, краєзнавчого пізнання і духовного збагачення людини, а також виступає сферою зайнятості населення та бюджетно-формуючою галуззю міста. Для виконання зазначених функцій потрібна розвинута туристична інфраструктура, яка включає власне інфраструктуру міста, історико-архітектурне надбання та оригінальну ландшафтну спадщину. Як правило, у місті останній приділяється найменше

уваги. Це стосується і висвітлення її особливостей, і належного догляду та збереження. Мета повідомлення – привернути увагу науковців і практиків до вивчення та використання ландшафт-ного різноманіття міста, як особливої складової його туристичних ресурсів. Ми розглядаємо ландшафтну спадщину міста як культурне поле, що виступає одночасно і середовищем туристичної діяльності, і об'єктом пізнання туриста, а, отже, є важливою туристичною скарбницею, яка потребує ґрунтовних ландшафтознавчих досліджень.

На прикладі ландшафтів історичного центру міста Кам'янець-Подільський (Старе місто, Підзамче, Польські та Руські фільварки – об'єкти наукових вишукувань) проаналізуємо особливості просторової структури ландшафтних комплексів міста, його найвиразніші природні компоненти та деякі можливі форми їх туристичного використання, що в сумі складає предмет нашого вивчення. Проведені дослідження і набутий досвід ландшафтознавця-туриста, дали можливість звернути увагу не стільки на загально визнані історико-архітектурні цінності міста, як на унікальні його ландшафтні комплекси, що теж мають важливе науково- та краєзнавчо-пізнавальне й естетичне рекреаційно-туристичне значення, є джерелом туристичного різноманіття та середовищем розвитку туристичної діяльності.

Особливості ландшафтів. Територія м. Кам'янець-Подільського належить до системи суббореальних, підсистеми помірно-континентальних, класу рівнинних, типу лісостепових, роду річково-долинних ландшафтів, двох його видів, що належать, відповідно, до двох ландшафтних ярусів: верхнього – надканьйонного та нижнього – внутрішньоканьйонного. Їх структуру представляють сім видів місцевостей і більше тридцяти видів урочищ (рис. 1).

Ландшафт *високотерасової розчленованої рівнини* (А, див. ум. позн. до рис. 1) утворений такими видами місцевостей і урочищ – акумулятивно-денудаційними рівнинами древніх долин стоку (І: 1) і надканьйонними акумулятивно-ерозійними терасовими рівнинами (ІІ: 2–4). В плані туристичної діяльності, він виконує переважно середовищеутворюючу функцію. Тут зосереджено цілий ряд історико-архітектурних об'єктів (меморіальні, культові та фортифікаційні споруди, господарська і житлова низьковисотна забудова), наукові та навчальні інститути, розвинута багата туристична інфраструктура (музеї, виставкові зали, готелі, ресторани), функціонують рекреаційні парки з оздобленими джерелами й криницями, атракціонами тощо.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ
(LEGEND)

Види урочищ
(TYPES OF TRACTS)

1	2	3	4
5	6	7	
8	9	10	11
12	13	14	

15	16	17	18
19	20	21	
22	23	24	25
26	27	28	

29	30	31	32
----	----	----	----

Види елементів урочищ
(TYPES OF TRACT'S ELEMENTS)

33	34	35	36
37	38	39	40

— Межі видів урочищ
(BORDERS OF TRACT'S TYPES)

Рис. 1. Ландшафтні комплекси історичного центру міста Кам'янець-Подільський

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДО РИС. 1

Ландшафти рівнин, лісостепові, ерозійні

А. Високотерасові лесові розчленовані рівнини

I. Пізньопліоценові денудаційно-аккумулятивні рівнини, складені древніми алювіальними і лесоподібними суглинками, на глинах, пісковиках, вапняках неогену, з чорноземами опідзоленими і темно-сірими лісовими ґрунтами, під ріллею, селитьбою, ділянками зрабових дібров: 1. Пологі (3–6°) схили рівнин (250–220 м), з темно-сірими лісовими ґрунтами, під середньовисотною селитьбою, ріллею, дендропарком.

II. Ранньоплейстоценові надканьйонні аккумулятивно-ерозійні тераси, складені щербенисто-суглинковим елювієм і супіщано-суглинковим алювієм, на вапняках силуру, з чорноземами типовими, під селитьбою, ріллею: 2. Четверта тераса (65–55 м), виположена (1–2°), з чорноземами типовими середньопотужними глибоковскипаючими, під низько- і середньовисотною селитьбою. 3. Четверта тераса (55–45 м), полого (3–6°) нахилена, з чорноземами типовими середньопотужними звичайними, під низьковисотною селитьбою, ріллею. 4. Четверта тераса (45–40 м), полого (3–4°) нахилена, з чорноземами типовими середньопотужними високовскипаючими, під низько висотною селитьбою.

В. Каньйоноподібні вапнякові звивисті долини

III. Середньо- і пізньоплейстоценові внутрішньоканьйонні ерозійні тераси, складені щербенисто-суглинковим делювієм і піщано-суглинковим алювієм, на вапняках силуру, з чорноземами типовими карбо-натними (рендзинами чорноземними), під селитьбою: 5. Третя тераса (30–20 м), полого (4–6°) нахилена, мікротерасована, з чорноземами типовими карбонатними малопотужними, під низько- і маловисотною селитьбою. 6. Друга тераса (15–10 м), полого (5–6°) нахилена, мікротерасована, з чорноземами типовими карбонатними коротко про-фільними, під маловисотною селитьбою. 7. Перша тераса (7–5 м), полого (3–6°) нахилена, місцями вирівняна, з чорноземами типовими карбонатними неповнорозвинутими і лучно-чорноземними ґрунтами, під мало висотною селитьбою, городами.

IV. Голоценові ерозійно-аккумулятивні заплави, днища балок і ярів, складені супіщано-суглинковим алювієм, щербенисто-суглинковим делювієм, на вапняках силуру, з алювіальними лучними і дерновими ґрунтами, під мезофільними луками і чагарниками, городами, селитьбою: 8. Висока заплава (3–2 м), полого (3–5°) нахилена, з лучними і дерново-карбонатними скелетними ґрунтами, під різнотравно-злаковими луками, городами, хаотичною маловисотною селитьбою, смітниками. 9. Низька заплава (1,5–1 м), полого (3–5°) нахилена, з дерново-лучними і дерновими неповнорозвинутими ґрунтами, під злаково-різнотравно-осоковими луками, чагарниками, городами, смітника-ми. 10. Виположені (1–3°) днища, з

дерново-лучними і дерново-карбо-натними скелетними ґрунтами, з виходами корінних порід, під різно-травно-злаковими луками, дорогами, хаотичною маловисотною селитьбою. 11. Полого (2–5°) нахилені днища лощин, з чорноземно-лучними ґрунтами, під злаково-різнотравними луками, дорогами. 12. Полого (3–6°) нахилені днища виярків, з лучними ґрунтами, під різнотравними луками, чагарниками. 13. Стрімко (7–10°) нахилені днища ярів, з дерново-лучними ґрунтами, під злаково-різнотравними луками, чагарниками. 14. Дуже стрімко (10–15°) нахилені днища ярів, з дерновими глеуватими ґрунтами, під осоково-різнотравними луками, чагарниками.

V. Плейстоцен-голоценові обвальньо-осипні та ритвинно-делювіальні схили долин рік, балок, ярів, складені щербеним суглинком, вапняками силуру, з дерново-карбонатними (рендзинами звичайними) і темно-сірими лісовими ґрунтами, під лісостепами, селитьбою. *Схили долин рік і балок*: 15. Спадисті (7–10°) схили, з темно-сірими лісовими слабозмитими ґрунтами, під ясенново-кленовими дібровами-парками. 16. Спадисті (7–10°) схили, з дерново-карбонатними звичайними слабозмитими ґрунтами, під дорогами, маловисотною селитьбою, ріллею. 17. Дуже спадисті (10–20°) схили, з дерново-карбонатними короткопрофільними середньозмитими ґрунтами, під кленово-акацієвим дрібноліссям і дерезняками. 18. Круті (15–30°) схили, з примітивними дерновими карбонатними ґрунтами, щербеним суглинком і брилами вапняків, під розрідженими різнотравно-злаковими луками, чагарниками, місцями під городами, низьковисотною селитьбою. 19. Круті (20–30°) схили, з дерново-карбонатними слабозвинутими середньо- і сильнозмитими ґрунтами, під різнотравно-злаковими степами, дерезняками, кленово-скель-нодубовим дрібноліссям, дендропарком. 20. Дуже круті (30–45°) схили, з дерново-карбонатними скелетними (літогенними) ґрунтами та виходами корінних порід, під розрідженими кальцефітно-злаковими угрупованнями і дерезняками. 21. «Стінки», прямовисні (понад 45°) вапнякові схили, з поодинокими злаково-кальцефітними угрупованнями і кущами дерезняків. *Схили долин ярів, виярків, лощин*: 22. Пологі і спадисті (3–9°) схили лощин, з чорноземами типовими середньопотужними слабозмитими, під ріллею, маловисотною селитьбою, дорогами, парками. 23. Спадисті (5–15°) схили виярків, з сірими лісовими слабо- і середньозмитими ґрунтами, під ясенново-кленовими дібровами-парками. 24. Дуже спадисті (10–20°) схили ярів, з дерново-карбонатними короткопрофільними середньозмитими ґрунтами, під кленово-акацієвим дрібноліссям, дорогами. 25. Круті (20–45°) схили ярів, з дерново-карбонатними слабозвинутими середньо- і сильнозмитими ґрунтами, під різнотравно-злаковими степами, дерезняками, кленово-скельнодубовим дрібноліссям.

VI. Сучасні русла, врізані у вапняки силуру, складені галечниково-піщано-суглинковим алювієм, з швидкоплинними водами: 26. Широке (20–30 м), глибоке (1–2 м), похиле (1–2‰), звивисте русло, з швидкою (0,5–1,5 м/с)

течією, островами і порогами, бродами і пляжами, мостовими опорами, греблями, трубопроводами. 27. Вузькі (1–1,5 м), мілкі (0,1–0,5 м), значно похилі (20–30‰), порожисті русла потоків, з джерелами-витоками, забруднені сміттям і стоками. 28. Вузькі (0,3–0,5 м), мілкі (0,1 м), стрімкі (більше 30‰) русла потічків, з вапняково-травертиновими водоспадами і джерелами-витоками.

VII. Техногенні ландшафтні комплекси: 29. Пологі (2–6°) подвір'я фортеці, з техноземами чорноземними середньопотужними, під злаковими газонами, дорогами. 30. Спадиста (7–10°), підмурована вапняком поверхня меандрового перешийку, з мостом, брамою, бастіоном, дорогою. 31. Дуже крутосхилі (30–45°) оборонні вали, з техноземами карбонатними малопотужними, під полиново-злаковими угрупованнями, стежками. 32. Вапнякові оборонні мури на «стінках» та підмуровані «підрізані» схили.

Елементи урочищ. *Натуральні*: 33. Неглибокі (5–10 м) крутосхилі (15–30°) яри. 34. Вапняково-травертинові водоспади. 35. Гідрокарбонатно-кальцієві малодобітні (1–2 л/с) джерела. *Техногенні*: 36. Крутосхилі (20–30°) водозахисні щербисто-суглинкові дамби. 37. Вапнякові кар'єри. 38. Насипні площадки. 39. Кам'яні й залізобетонні мости, підвісні кладки. 40. Будівлі замку.

Однак, природні компоненти і комплекси тут зазнали суттєвих змін. Пологі схили надканьйонних терас антропогенно мікротерасовані, укріплені мурами будівель і огорож. Більшість ґрунтів трансформовано в урбоземи й екрановано. Незначні за розмірами (100–200 м завдовжки) лощини стоку і ще менші (25–30 м) виярки вимощені бруківкою або закриті асфальтом дорожнього полотна, а їх поверхневий стік каналізовано. Варто зауважити, що в більшості випадків ці лощини антропогенно подовжені та сплановані під дороги. Природний рослинний покрив давно зведений. Невеликі сквери і вузькі смуги прихилених парків довкола каньйону потребують санітарного догляду та садівничо-мистецького оформлення, доречним було би розташування тут панорамно-оглядових площадок, інформаційних стендів тощо.

На цьому ж висотному рівні, на північно-східній околиці міста Кам'янець-Подільського уваги туриста вартують унікальні ландшафтні комплекси товтрової гряди – вапнякові крутосхилі горби і кряжі з поверхневими і підземними карстовими формами (карри, лійки, гроти, печери), терасованими кар'єрами і каменоломним бедлендом, вкриті дубово-грабовими лісами і різнотравно-злаковими луками, з великою кількістю рідкісних, ендемічних і реліктових, «червонookнижних» видів рослин.

Ландшафт *каньйоноподібної вапнякової звивистої долини (В)*

р. Смотрич репрезентують такі види місцевостей і урочищ – внутрішньоканьйонні ерозійні тераси (III: 5–7), ритвинно-делювіальні й обвальні-осипні схили долин рік, балок, ярів (V: 15–25), ерозійно-аккумулятивні заплави, днища балок і ярів (IV: 8–14), а також русла річки та її допливів, врізані у вапняки силуру (VI: 26–28). В цьому ландшафті, перш за все як об’єкті туризму, заслуговує уваги практично кожен вид урочищ, їх індивідуальні елементи і компоненти.

Безумовно, найперше, що кидається у вічі – це меандр каньйону з своєрідною морфологією долини, геологічною будовою, мікрокліматом і ґрунтово-рослинним покривом. Висота його прямовисних стін сягає більше 30 м, а в їх підніжжі – осипні схили з скальних блоків, щебеню та суглинку. Оригінальними є тектонічні щілини, відслонені блоки, відпорна печера, фрагменти закарстованих «стінок», карстові колони тощо. Особливо цікавими є відслонення грудкуватих строма-топорових вапняків, що перешаровуються плитчастими їх горизонтами і мергельними пропластами. Такі опорні літо-стратиграфічні розрізи є біля Новопланівського та Чавунного мостів, в основі Замкового мосту, південніше Старого замку. Скам’янілі рештки силурійських організмів можна збирати безпосередньо на дорозі в долині потоку Дібровка, що омиває з півдня замкові кручі.

Унікальним є травертиновий водоспад «під оленем», де води з Гунських криниць вириваються на поверхню, і їх потік злітає в повітря з трав’янисто-вапнякових «трамплінів», розпиляється сріблястими краплинами на тлі вапнякових скель. Мальовничими є й інші об’єкти – ступінчасті водоспади в тальвегах висячих ярів, порожисте русло Смотрича, облаштовані джерела тощо. Лише на вузьких «поличках» цього велетня формуються дерново-карбонатні короткопрофільні ґрунти і проростають розріджені злаково-кальцефітні угруповання та поодинокі кущі дерезняків. Серед них зустрічається значна кількість реліктових та ендемічних видів, які мають важливе науково-пізнавальне й природоохоронне значення. Естетичною довершеністю відзначаються зарослі дикого винограду та хмелю, що восени виграють багрянням на стінах каньйону, оборонних мурів, ін. будівель.

В туристичному плані тут надзвичайно атракційними могли би стати: проїзд канатною дорогою над каньйоном, сплав по річці, екскурсії мостами і стежками вздовж русла Смотрича. Перший відкрив би захоплюючу панораму каньйону з 30–40-метрової висоти на відтинку його меридіонального простягання. Другий і третій –

водний і піший маршрути, дали би можливість обігнути Старе місто від греблі до меандрового перешийку й оглянути каньйон знизу: пройти порожистим руслом Смотрича, побувати під велетенським Новопланівським мостом, побачити усі відслонення, водоспади, брами, оборонні стіни та башти на схилах каньйону, відчутти красу і велич природи та багатство фантазії наших предків.

Однак, слід вказати на незначне туристичне освоєння ландшафтних комплексів каньйону, відсутність належних доріг, стежин, ін формаційних стендів і, взагалі, недоцільне його використання – під городи, хаотичні поселення і, навіть, сміттєзвалища.

Висновки. Ландшафтні комплекси історичного центру міста Кам'янець-Подільський відзначаються вертикальною ярусністю, сигментно-кільцеподібним малюнком, різноманітністю, дрібноконтурністю, строкатістю, фізіономічною контрастністю, оригінальністю й багатством форм, гуманістичною значимістю; одночасно є середовищем і об'єктом туризму; володіють значним туристичним потенціалом.

Отже, ландшафтна спадщина є важливим туристичним ресурсом міста, що потребує комплексних досліджень і науково обґрунтованих підходів до його використання та збереження.

PERCEPCJA FUNDUSZY UNIJNYCH I ICH WPŁYW NA KSZTAŁTOWANIE POLITYKI REGIONALNEJ W ZAKRESIE TURYSTYKI NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO W RAMACH ZINTEGROWANEGO PROGRAMU OPERACYJNY ROZWOJU REGIONALNEGO

S. Ren¹, A. Kosińska-Malinowska²

¹Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.

²Lubuski Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wlkp.

Wstęp

Polska dzięki członkostwu w Unii Europejskiej w istotny sposób jest wspierana w działaniach związanych z rozwojem społeczno-gospodarczym kraju. Od 2004 roku ze względu na wielkość środków transferowanych z budżetu Unii do Polski, efekty dla gospodarki i społeczeństwa są wyraźnie zauważalne na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym. Efektywne wykorzystanie coraz większych środków finansowych wymaga perspektywicznego programowania i jednocześnie wdrażania funduszy struktural-

nych w sposób uwzględniający aktualne czynniki kształtujące rynek polski, europejski i światowy¹. Istotnym elementem aktywności stała się współpraca między państwami członkowskimi mająca swój wymiar ekonomiczny i kulturowy, a także skuteczna polityka regionalna pozwalająca sukcesywnie zmniejszać dystans rozwojowy między poszczególnymi krajami Unii Europejskiej.

Polityka regionalna, jako element składowy krajowej polityki społeczno-gospodarczej, jest świadomym i celowym działaniem organów władzy publicznej zmierzającym do rozwoju regionalnego². Problem polityki regionalnej, a później polityki strukturalnej pojawił się wraz z rozwojem procesów integracyjnych w Europie³. Już w preambule do Traktatu Rzymskiego z 1958 roku przyjęto następujący zapis: «...Państwa członkowskie pragną wzmocnienia jedności swoich gospodarek i zapewnienia ich harmonijnego rozwoju, poprzez zredukowanie różnicowań istniejących między regionami oraz łagodzenie zacofania regionów mniej uprzywilejowanych...»⁴. Deklaracja ta przyczyniła się do rozwoju polityki regionalnej. Na przestrzeni lat polityka regionalna Europejskiej Wspólnoty ulegała modernizacji i rozbudowie. Przejawem tego procesu było, między innymi, utworzenie w 1975 roku Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. W Jednolitym Akcie Europejskim przyjętym w 1987 roku, zamieszczono zapis stwierdzający «*W celu promowania ogólnego harmonijnego rozwoju Wspólnota powinna działać na rzecz redukcji różnicowań między różnymi regionami i ograniczenia zacofania słabiej uprzywilejowanych regionów*»⁵. Podwojono wówczas wielkość środków finansowych dla funduszy strukturalnych, podjęto decyzję o podstawowych kryteriach wyłaniania obszarów zasilanych z tych środków oraz uzgodniono etapy programowania i implementacji funduszy.

Na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku wspólnotowa polityka regionalna została ponownie wzmocniona, gdyż wraz z podpisaniem w

---

¹ Por. *Spójność terytorialna wyzwaniem polityki rozwoju Unii Europejskiej.*, Polski wkład w debatę, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009, s. 30–45.

² J. Sawicka: *Polska w Unii Europejskiej – wybrane polityki sektorowe*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004, s. 138.

³ Z. Wysokińska, J. Witkowska: *Integracja europejska. Rozwój rynków*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź 2002, s. 239.

⁴ Por. *Traktat o ustanowieniu Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, preambula 1958*.

⁵ Por. *Jednolity Akt Europejski, artykuł 130A*.

1992 roku Traktatu z Maastricht, ustanawiającego Unię Europejską, spójność społeczna i gospodarcza została uznana za jeden z trzech filarów Unii Europejskiej. Niwelowanie dysproporcji między poszczególnymi obszarami Wspólnoty stało się celem polityki regionalnej, którego osiągnięcie wymagało podjęcia określonych działań oraz odpowiednich środków finansowych.

Polityka regionalna w ramach ZPORR

Europejska polityka regionalna jest realizowana poprzez cele w ramach, których programuje się politykę strukturalną¹. Realizacja polityki regionalnej Unii Europejskiej odbywa się przy wykorzystaniu instrumentów polityki strukturalnej obejmujących fundusze strukturalne, inicjatywy wspólnotowe oraz Fundusz Spójności. Dzięki członkowstwu w Unii Europejskiej Polska otrzymała możliwość częściowego wykorzystania środków finansowych w okresie programowania 2000–2006. Przyznana pomoc wyniosła 12, 8 mld euro, a środki finansowe przekazywane były również w 2009 r. Dla lepszej koncentracji wydatków w funduszach strukturalnych przyjęto koncepcję współfinansowania inwestycji zgodnie z przyjętymi preferencjami celów. Wyróżniono jako kluczowy cel regionalny, przyznający pomoc określonemu regionowi, który spełnia warunki do uzyskania pomocy wspólnotowej².

Dokumentem zawierającym założenia dotyczące wykorzystania środków z funduszy strukturalnych, przyznanych Polsce w ramach polityki strukturalnej Unii Europejskiej na lata 2004–2006, był Narodowy Plan Rozwoju (NPR)³. W celu skutecznego wykorzystania zasobów finansowych UE samo przygotowanie Narodowego Planu Rozwoju, jako harmonogramu działań, nie jest wystarczające. Dla właściwego wydatkowania środków wspólnotowych niezbędne są bowiem odpowiednie działania instytucjonalne (powołanie instytucji związanych z gospodarowaniem funduszy, tworzenie mechanizmów współpracy między właściwymi podmiotami) oraz dostosowanie prawa (zmiany ustaw). Ważne jest przy tym tworzenie przejrzystych mechanizmów dla ułatwienia wykorzystania

---

¹ Rozporządzenie Rady z 21.06.1999 roku wprowadzające ogólne przepisy dotyczące funduszy strukturalnych (1260/99/WE), art.7. Dz. U. Wspólnot Europejskich L 161 z 26 czerwca 1999 r.

² K. Głąbicka, M. Grewiński: *Europejska polityka regionalna*. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2003, s. 51.

³ *Narodowy Plan Rozwoju 2004–2006*, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2003.

środków wspólnotowych, jak również większe zaangażowanie regionów w te mechanizmy¹. Podział funkcji w zakresie zarządzania finansowego i kontroli jednostek zaangażowanych we wdrażanie funduszy strukturalnych, został dokonany przy uwzględnieniu różnych zadań wykonywanych przez te jednostki.

Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (ZPORR) był jednym z siedmiu programów operacyjnych, które posłużyły do realizacji Narodowego Planu Rozwoju na lata 2004–2006. Program ten określał priorytety, kierunki oraz wysokość środków przeznaczonych na realizację polityki regionalnej państwa z udziałem Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz Europejskiego Funduszu Społecznego. Cel strategiczny programu został zdefiniowany poprzez tworzenie warunków konkurencyjności regionów oraz przeciwdziałanie marginalizacji niektórych obszarów w taki sposób, aby sprzyjać długofalowemu rozwojowi gospodarczemu kraju, jego spójności ekonomicznej, społecznej i terytorialnej oraz integracji z Unią Europejską. Ze środków tego funduszu finansowane mogły być projekty dotyczące m.in. inicjatyw na rzecz rozwoju lokalnego, zatrudnienia oraz małych i średnich przedsiębiorstw, inwestycji produkcyjnych sprzyjających tworzeniu nowych miejsc pracy lub utrzymaniu trwałego zatrudnienia, rozwoju społeczeństwa informacyjnego, a także rozwoju turystyki i inwestycji w dziedzinie kultury².

Osiągnięcie celu miało nastąpić poprzez zarządzanie finansowe programami polegające także na możliwie efektywnym wykorzystaniu tych funduszy oraz innych środków publicznych w skali ogólnej i na zapewnieniu efektywności tych przychodów³. W ramach ZPORR koncentrowano interwencję państwa na priorytetach ZPORR, zgodnych z priorytetami polityki rozwoju regionalnego w zakresie rozbudowy i modernizacji infrastruktury wpływającej na konkurencyjność regionów, wzmocnienia rozwoju zasobów ludzkich w regionach, rozwoju lokalnego.

ZPORR w województwie lubuskim

ZPORR był zarządzany na poziomie krajowym przez Instytucję

---

¹ K. Tomaszewski: *Regiony w procesie integracji europejskiej*. Oficyna a Wolters Kluwer business. Kraków 2007, s. 228.

² K. Gawlikowska-Hueckel, A. Zielinska-Głębocka: *Integracja Europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej*. Wyd-wo C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 215.

³ J. Uryga., W. Magielski., I. Bienias: *Środki unijne: klasyfikacja, funkcjonowanie, ewidencja i rozliczanie*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr, Gdańsk 2007, s. 119.

Zarządzającą usytuowaną w Ministerstwie Rozwoju Regionalnego, co miało zapewnić koordynację i jednolite stosowanie ustalonych zasad funkcjonowania w całej Polsce. Jednocześnie większość zadań związanych z realizacją i wdrażaniem programu została przekazana na szczebel regionalny. Tym samym program był realizowany w 16 województwach.

Podział środków na województwa w ramach ZPORR oparto na trzech kryteriach. Zdecydowana większość, bo aż 89 % środków, została podzielona proporcjonalnie do liczby mieszkańców w poszczególnych województwach. Następnie uwzględniono międzywojewódzkie zróżnicowania poziomu PKB na mieszkańca. 10% środków podzielono proporcjonalnie do liczby mieszkańców w województwach, w których średni poziom PKB na mieszkańca w latach 1997–1999 był niższy od 80 % średniego poziomu na mieszkańca w kraju. Trzecim z elementów wpływających na wysokość środków była wysoka stopa bezrobocia. Zatem 10 % środków adresowano do tych powiatów, w których średnia stopa bezrobocia w latach 1999–2001 przekraczała 150 % średniej krajowej¹.

Na realizację Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego w Polsce Unia Europejska przeznaczyła ponad 2 miliardy 960 milionów euro; z tej kwoty województwo lubuskie otrzymało ponad 82,5 mln euro, w tym z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) – 69441135 euro oraz Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) – 13111135 euro, co stanowi 2,99 % wszystkich środków. W ramach Programu realizowane były projekty o charakterze regionalnym i lokalnym wspierające infrastrukturę drogową i inwestycje ochrony środowiska, modernizację placówek użyteczności publicznej, a także inwestycje związane z rozwojem turystyki i kultury, informatyzacji i mikroprzedsiębiorstw. Ponadto, na dofinansowanie unijne mogły liczyć projekty mające na celu wzmocnienie zasobów ludzkich.

Analiza danych na temat wdrażania Programu² jednoznacznie wskazuje, że zainteresowanie pozyskaniem środków finansowych w ramach lubuskiego ZPORR znacząco przerosło wartość dostępnych środków. Lubuscy projektodawcy złożyli łącznie około 1,8 tys. wniosków aplikacyjnych, z tego ponad 1 tysiąc projektów na kwotę trzykrotnie większą niż wartość dostępnych funduszy. Tylko 44 % tych projektów

---

¹ W. Sługocki: *Wybrane aspekty finansowego wsparcia Unii Europejskiej w Polsce*. Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2005 r., s. 131.

² *Sprawozdanie końcowe z realizacji ZPORR w województwie lubuskim*, Lubuski Urząd Wojewódzki, Gorzów Wlkp., 2009, s. 1–102.

otrzymało dofinansowanie z publicznych środków wspólnotowych.

Począwszy od roku 2004 do końca okresu kwalifikowalności czyli do czerwca 2009 r. w ramach ZPORR-u w województwie lubuskim zostały zaakceptowane 442, czego wymiernym efektem było podpisanie umowy o dofinansowanie z funduszy strukturalnych. Największa realizowana w województwie inwestycja w ramach projektu pn. «Rozbudowa zabytkowego obiektu Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Gorzowie Wlkp., otrzymała 17,1 mln pln wkładu unijnego.

Grupę wnioskodawców, którzy najaktywniej występowali o przyznanie środków UE w województwie lubuskim tworzyły jednostki samorządu terytorialnego, w szczególności gminy i powiaty. W dalszej kolejności o dofinansowanie swoich przedsięwzięć starały się szpitale wojewódzkie i powiatowe oraz Zarząd Dróg Wojewódzkich. Wsparcie w ramach Programu otrzymały także uczelnie wyższe, instytucje szkoleniowe, organizacje pozarządowe, parafie rzymskokatolickie, seminarium duchowne, muzeum etnograficzne, biblioteka wojewódzka, miejski zakład komunikacji oraz przedsiębiorstwo wodociągów i kanalizacji.

Finansowanie regionalnej turystyki w ramach ZPORR

Znacząca część podjętych działań w ramach ZPORR nie pozostaje bez wpływu na rozwój turystyki regionalnej. Bezpośredni lub pośredni wpływ oddziaływania wielu projektów o charakterze infrastrukturalnym stanowi istotny element w kształtowaniu warunków do tworzenia potencjału proturystycznego w województwie. W ramach lubuskiego ZPORR głównym kierunkiem wsparcia unijnego była infrastruktura podstawowa, taka jak: drogi, komunikacja miejska, wodociągi i kanalizacja, obiekty służby zdrowia, instytucje kultury i edukacji.

Niewystarczająca dostępność komunikacyjna jest determinantem, który znacząco ogranicza ruch turystyczny na danym obszarze. Przyjmując, że bez gęstej sieci dróg uwzględniającej rozmieszczenie atrakcji turystycznych w województwie, penetracja turystyczna terenu jest znacząco ograniczona, inwestycje w infrastrukturę drogową w ramach ZPORR należy traktować jako istotne dla rozwoju turystyki. Dostępność komunikacyjna postrzegana jako możliwości dojazdu do terenu będącego celem podróży, jak i poruszania się po nim¹ jest istotna dla rozwoju ruchu turystycznego. Inwestycje zaowocowały wybudowaniem bądź modernizacją ok. 172,15 km dróg wojewódzkich, powiatowych i gminnych. Większość tych dróg

---

¹ J.Kaczmarek, A.Stasiak, B.Włodarczak, *Produkt turystyczny*, Polskie Wyd-wo Ekonomiczne, Warszawa 2010, s. 56.

położona jest na terenie małych jednostek samorządu terytorialnego i stanowi udogodnienie o charakterze lokalnym. Natomiast wśród dużych projektów, mających znaczenie w skali całego województwa, wymienić należy przebudowę drogi wojewódzkiej nr 137 na odcinku Międzyrzecz – Trzciel i Międzyrzecz – Słubice. Oba projekty wdrożył Zarząd Dróg Wojewódzkich w Zielonej Górze. Inwestycje te otrzymały łączne dofinansowanie z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w wysokości 30,23 mln pln.

Poprawa dostępności komunikacyjnej regionów, przyczynia się do szybszego i bezpieczniejszego powiązania między ośrodkami centralnymi, a pozostałymi obszarami województw; lepszy dostęp do sieci dróg krajowych i międzynarodowych, jak również poprawa miejskich systemów transportowych, w tym systemu transportu publicznego, może znacząco podnieść atrakcyjność turystyczną każdego obszaru. Inwestycje w komunikację miejską docelowo są ukierunkowane na mieszkańców danych gmin, natomiast ze względów turystycznych i specyfiki województwa lubuskiego, wynika w pełni zasadność inwestowania w dwie stolice województwa¹, w których koncentruje się regionalny ruch turystyczny. We wskazanym obszarze wdrożono dwa projekty realizowane przez Gorzów Wlkp. i Zieloną Górę. Dofinansowanie zostało przyznane na zakup autobusów niskopodłogowych oraz modernizację przystanków.

Pośredniego wpływu na rozwój turystyki należy upatrywać we współfinansowaniu infrastruktury z dziedziny ochrony środowiska. W województwie lubuskim, którego znaczącym atutem są walory przyrodnicze, utrzymanie ich atrakcyjności poprzez wspieranie środowiska naturalnego, wydaje się bardzo zasadnym działaniem. Program ZPORR dał także szansę do nadrobienia braków w infrastrukturze wodno-kanalizacyjnej. Wyremontowano lub zbudowano 32,6 km sieci wodociągowych oraz 220,27 km sieci kanalizacyjnych, głównie w małych miejscowościach. Wybudowano także lub zmodernizowano 5 oczyszczalni ścieków. Dofinansowanie w wysokości około 56 milionów pln otrzymały projekty w zakresie ochrony środowiska wspierające zasady zrównoważonego rozwoju w województwie. Wśród działań przewidzianych na obszarach podlegających restrukturyzacji w województwie lubuskim dofinansowanie otrzymały projekty z zakresu ochrony środowiska, ponadto realizowane były

---

¹ W województwie lubuskim stolicą administracji rządowej w terenie jest Gorzów Wlkp. na czele z wojewodą, stolicą wojewódzkiej administracji samorządowej jest Zielona Góra na czele z marszałkiem województwa.

projekty z dziedziny infrastruktury drogowej i modernizacji terenu oraz z zakresu lokalnej turystyki i kultury.

W zakresie edukacji, w ramach odpowiednich działań programu, wsparcie w województwie lubuskim otrzymały zarówno uczelnie wyższe jak i szkoły podstawowe, gimnazjalne i średnie. Wdrożono projekty, dzięki którym zmodernizowano infrastrukturę naukowo dydaktyczną, m.in. przystosowano stare budynki na domy studenckie oraz bibliotekę. Z infrastruktury o charakterze edukacyjnym korzystali także uczniowie, studenci tworzący przyszłe kadry zajmujące się obsługą ruchu turystycznego i rekreacji. Szczególne wsparcie otrzymały lubuskie uczelnie w Gorzowie Wlkp., Zielonej Górze oraz Sulechowie. Znaczące środki ponad 11 mln pln zostały przekazane dla szkół wyższych i ośrodków naukowo- badawczych o charakterze dydaktycznym, przyczyniając się do poprawy atrakcyjności tego sektora w regionie. Celem działań w powyższym zakresie było wzmocnienie roli szkół wyższych i przygotowanie ich do odegrania kluczowej roli w procesie tworzenia konkurencyjnej gospodarki regionalnej, w tym również w obszarze turystyki.

Współczesny ruch turystyczny kształtowany jest poprzez urządzenia elektroniczne; zarówno usługodawcy turystyczni jak i potencjalni turyści wspierają się bazami danych zawartymi na stronach internetowych, często samodzielnie rezerwują usługi turystyczne czy weryfikują opinie o bazie noclegowej na forach internetowych. Inwestowanie w społeczeństwo informacyjne w województwie lubuskim miało istotne znaczenie dla poprawy świadomości o możliwościach wykorzystywania wskazanych usług. Projekty realizowane w tym obszarze wsparcia miały na celu poprawę warunków dostępu do Internetu. W wyniku wdrożonych projektów 67 jednostek publicznych uzyskało dostęp do bezpiecznego szerokopasmowego Internetu.

Znaczącego oddziaływania w zakresie turystyki należy upatrywać w projektach realizowanych przez instytucje kultury, jednostki samorządu terytorialnego oraz Wyższe Seminarium Duchowne i parafie rzymsko – katolickie. Ogółem zrealizowano w tym zakresie około 20 projektów, zbudowano lub zmodernizowano 2 obiekty infrastruktury kulturalnej, rekreacyjnej, sportowej lub służącej aktywnym formom wypoczynku. Również w ramach ZPORR utworzono 12 punktów informacji turystycznej i kulturalnej, zorganizowano 615 imprez i wydarzeń kulturalnych dla mieszkańców i turystów. Wyremontowane zostały m.in. organy Sauera w

kościół parafialny w Drezdenku, kościół katedralny w Gorzowie Wlkp. oraz Wyższe Seminarium Duchowne w Paradyżu. W tym obszarze wsparcia, dofinansowanie ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego otrzymała także Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Gorzowie Wlkp., Stadion Miejski w Zielonej Górze, starówka w Żarach, Strzelcach Krajeńskich oraz Bytomiu Odrzańskim, Zamek Piastowski w Krośnie Odrzańskim oraz Międzyrzecki Region Umocniony w Międzyrzeczu.

Środki Unii Europejskiej odegrały również istotną rolę przy regionalnych inwestycjach w sektor gospodarki turystycznej ukierunkowanych na wzrost znaczenia kultury i turystyki jako czynników stymulujących rozwój województwa lubuskiego. Dzięki współfinansowaniu powstały 54 nowe przedsiębiorstwa w obszarze turystyki, sportu i rekreacji. Warto zaznaczyć, że ZPORR na terenach wiejskich w województwie lubuskim pozwolił na realizację 9 projektów z dziedziny lokalnej bazy kulturalnej i turystycznej.

Projekty objęte wskazanym wsparciem niewątpliwie przyczyniły się do osiągnięcia celów w zakresie ułatwienia dostępu do obiektów kultury i turystyki, między innymi poprzez rozbudowę infrastruktury oraz wzrost znaczenia kultury i turystyki jako czynników stymulujących rozwój społeczno-gospodarczy regionu.

Należy podkreślić, że ZPORR to nie tylko infrastruktura. Na inwestycje w kapitał ludzki przeznaczono 13 milionów euro. Prawie 25 tysięcy uczniów i studentów z terenów wiejskich objętych zostało projektami stypendialnymi. W kursach i szkoleniach uczestniczyło 10 tys. beneficjentów, w tym rolnicy oraz osoby zagrożone utratą pracy w wyniku procesów restrukturyzacyjnych. Sfinansowano 3 ekspertyzy dotyczące rynku pracy. W wyniku realizacji projektów objętych umowami o dofinansowanie powstało 401 nowych mikroprzedsiębiorstw a 80 już funkcjonujących otrzymało dotacje inwestycyjne.

W działaniach związanych z inwestycją w człowieka, w jego wiedzę, kwalifikacje i umiejętności, doskonalenie zawodowe uwzględniana była problematyka turystyki, rekreacji w regionie. Na specjalistycznych kursach można było uzyskać uprawnienia pilota wycieczek, przewodnika turystycznego, ratownika, animatora czasu wolnego, jak również uczestniczyć w szkoleniach w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej w biurach podróży, obiektach hotelarskich i rekreacyjnych.

Podsumowanie

Rozwój turystyki w regionie wymaga poznania i oceny sytuacji, w

jakiej znajduje się omawiany teren oraz identyfikacji podstawowych problemów rozwoju. Programowanie rozwoju turystyki w polityce regionalnej to zadanie wymagające uwzględnienia uwarunkowań specyficznych dla danego województwa. Istotnymi wewnętrznymi czynnikami kształtującymi wizerunek regionu jako atrakcyjnego turystycznie są warunki życia i kultura społeczeństwa, przestrzenne uwarunkowania rozwoju regionu, ochrona środowiska oraz najważniejsze trendy rozwojowe. Wszystkie te obszary oddziaływać należy wspierać poprzez umożliwianie współfinansowania ze środków unijnych. Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego w województwie lubuskim pozwolił od roku 2004 do 2009 na realizację wielu inwestycji, które w rezultacie bezpośrednio lub pośrednio przyczyniły się do poszerzenia zasobów strukturalnych i funkcjonalnych tworzących potencjał turystyczny. W województwie lubuskim wykorzystano w ramach ZPORR kwotę ponad 348 mln pln. Kwota ta plasuje województwo lubuskie w czołówce regionów wykorzystujących środki unijne w stosunku do przyznanych. Ponad 240 milionów pln pozwoliło sfinansować około 200 projektów w województwie, które miały znaczący wpływ na rozwój turystyki w regionie. Zapewne wszystkie te działania mogłyby być także zrealizowane bez wsparcia ze strony funduszy strukturalnych, ale stałoby się to zapewne w odległej perspektywie czasowej i w dużo mniejszym zakresie. Dlatego tak istotnym wydaje się ustalanie priorytetów i wyodrębnianie działań w ramach funduszy strukturalnych na poziomie regionu, tak aby środki finansowe pochodzące z Unii Europejskiej sprzyjały spójności społecznej, terytorialnej i ekonomicznej w województwie oraz odpowiadały wytyczonym kierunkom rozwojowym, również w zakresie turystyki.

Bibliografia

1. Gawlikowska-Hueckel K., Zielinska-Głębocka A.: Integracja Europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2004.
2. Głąbicka K., Grewiński M.: Europejska polityka regionalna. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2003.
3. Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B.: Produkt turystyczny, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
4. Sawicka J.: Polska w Unii Europejskiej – wybrane polityki sektorowe. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004.
5. Sługocki W.: Wybrane aspekty finansowego wsparcia Unii Europejskiej w Polsce. Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2005.

6. Tomaszewski K.: Regiony w procesie integracji europejskiej. Oficyna a Wolters Kluwer business. Kraków 2007.
7. Uryga.J, Magielski W., Bienias I.: Środki unijne: klasyfikacja, funkcjonowanie, ewidencja i rozliczanie, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr, Gdańsk 2007, s. 119.
8. Wysokińska Z., Witkowska J.: Integracja europejska. Rozwój rynków. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź 2002, s. 239.
9. Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2003.
10. Jednolity Akt Europejski, artykuł 130A.
11. Rozporządzenie Rady z 21.06.1999 roku wprowadzające ogólne przepisy dotyczące funduszy strukturalnych (1260/99/WE), art.7. Dz. U. Wspólnot Europejskich L 161 z 26 czerwca 1999 r.
12. Sprawozdanie końcowe z realizacji ZPORR w województwie lubuskim, Lubuski Urząd Wojewódzki, Gorzów Wlkp.2009.
13. Spójność terytorialna wyzwaniem polityki rozwoju Unii Europejskiej., Polski wkład w debatę, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.
14. Traktat o ustanowieniu Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, preambuła 1958.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ І КУРОРТІВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Л.А. Савранчук, А.Ю. Антал

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Постановка проблеми. У наш час туризм став одним з найприбутковіших видів бізнесу у світі. За даними Всесвітньої туристичної організації (ВТО), цей вид діяльності використовує 7% світового капіталу, на туризм припадає 11 % світових споживчих витрат і він дає 5% усіх податкових надходжень [1]. Дуже важливою є потреба у розвитку туристичної галузі невеликих територій, що забезпечує приплив фінансів і самофінансування галузі у майбутньому.

Зважаючи на те що, сфера туристичних послуг набуває дедалі більшого розвитку у нашій країні, розвиток і функціонування туристичної галузі ускладнюється низкою проблем. Однією з причин такого протиріччя є відсутність надійної та достовірної інформації про стан ринку туристичних послуг та відсутність належного сервісу. Наслід-

ком цього є недостатнє використання туристичного потенціалу, зниження конкуренції на ринку туристичних послуг, що ще більше погіршує стан туристичної галузі та затримує вихід України на світовий туристичний ринок. Пропозиції та рекомендації з удосконалення та розвитку туристичних послуг найдоцільніше робити для кожного конкретного ринку (міжнародного, внутрішнього, регіонального, місцевого) окремо. Тому, в сучасних умовах значної нерівномірності розвитку регіонів України, необхідно особливу увагу приділяти розробці регіональних стратегій розвитку туристичної галузі, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності та економічної ефективності регіональних туристичних підприємств, що й зумовило вибір мети дослідження.

Метою даної роботи стало діагностування існуючого стану туристичного ринку та визначення проблем розвитку галузі у Запорізькій області, розробка деяких рекомендацій щодо його розвитку для формування соціально-орієнтованого, конкурентно-спроможного та ефективного ринку туристичних послуг, здатного задовольнити широкі потреби туристів. Для досягнення цієї мети були поставлені наступні завдання:

- виконати аналіз сучасного стану туристичної галузі на території області;
- ідентифікувати основні проблеми курортно-туристичної галузі на рекреаційно-туристичному ринку;
- надати рекомендації щодо визначення основних пріоритетів розвитку курортно-туристичної галузі;

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Н. Сорокіна, В. Тюкова (1994) частково розглянули рекреаційні умови і ресурси Запорізької області, Д. Бондарець (2008) доповнила це дослідження територіального розподілу рекреаційних ландшафтів області, Н. Сажнева (1994, 2002, 2010), Л. Донченко (2002), І. Арсененко (2010) оцінювали природні передумови рекреації та територіальну організацію: рекреаційні системи розселення Запорізького Приазов'я, туристично-екскурсійної діяльності у Запорізькому регіоні з точки зору економічної та соціальної географії. Серед робіт знаних фахівців у сфері територіального стратегічного планування були використані праці: Н. Костильової, В. Павлова, В. Відяпіна, С. Васильєва, Л. Черчик. Серед вчених, що займалися дослідженням санаторно-курортної справи були використанні роботи В. Варовки, О. Любіцевої та ін.

Виклад основних матеріалів дослідження. Для виконання аналізу сучасного стану туристичної галузі на території області були використанні статистичні дані електронних джерел [6–10]. *Головні утворюючі ресурси* характеризуються кількістю суб'єктів туристичної діяльності, кількістю санаторно-курортних та оздоровчих закладів.

У період з 2000 до 2009 рр. не відбувалося збільшення кількості санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, будинків та пансіонатів відпочинку. Це можна пояснити обмеженістю інформації з обліку об'єктів інших форм власності, іншої галузевої належності, «перетіканням в тінь» особливо ласих курортів. Найбільша кількість оздоровчих закладів належить до дитячих оздоровчих таборів, проте у 2009 р. їх кількість дещо зменшилася.

Супутні складові ресурсного потенціалу представлені розвиненим транспортно-дорожнім комплексом Запорізької області, а також кількістю готелів та ресторанів. Динаміка кількості готелів та інших закладів тимчасового розміщення показує повільне зменшення кількості закладів за останні десять років. Багато з них провели реконструкцію з метою покращення сервісу та часткового підняття «зірковості», що при збереженні загальної площі зменшило номерний фонд та потребувало злиття об'єктів. Кількість приїжджих, що були обслуговані легальними закладами тимчасового проживання зменшилася за період дослідження (2000–2009 рр.). Це можна пояснити подальшим розвитком автотуризму, переважанням попиту на неорганізовані засоби розміщення серед вітчизняних туристів. Невідповідність сервісу у проживанні виправдовується низькими цінами (наметові містечка, приватний сектор). Свою негативну роль у готельному бізнесі відіграє відсутність комплексних регіональних інформаційних порталів туристично-рекреаційного призначення, які надавали б споживачам можливість порівняти відповідність ціни та якості на об'єктах територіально.

Для дослідження діяльності ринку туристичних послуг був проаналізований обсяг реалізованих послуг у сфері туризму за період 2001–2009 рр. (у ринкових цінах) за даними [10]. Загальний обсяг відображає позитивну динаміку (з 978773 до 2826460 тис. грн.). Серед складових економічної діяльності позитивна динаміка присутня у випадку з діяльністю готелів та надання послуг інших видів тимчасового проживання, у діяльності в сфері культури та спорту, відпочинку та розваг. Діяльність у сфері надання послуг організації

подорожувань відображає негативну динаміку з 2002 по 2007 рр. Спад у даному виді економічної діяльності можливо пояснюється тим, що скористатися послугами без посередників буде дешевше і привабливіше для місцевих туристів. У 2009 р. обсяг послуг з організації подорожей зріс до 14,173 тис. грн. (рис. 1)

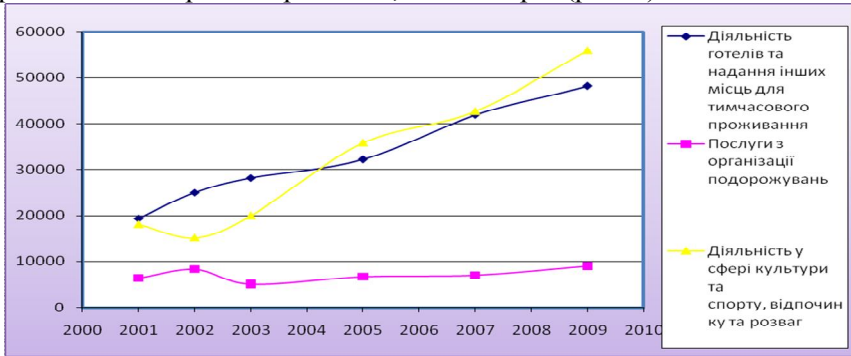

Рис. 1. Обсяг послуг реалізованих населенню за видами економічної діяльності у сфері туризму (у ринкових цінах тис. грн.) [скл. за 10]

Але, не зважаючи на позитивну динаміку, частка реалізованих турпослуг у загальному обсязі реалізованих послуг складає лише 0,07, в той час коли на світовому ринку нормою вважається 0,3 тільки для головних утворюючих ресурсів, а з урахуванням супутних складових майже 0,5 [2]. Стосовно суб'єктів, які відносяться до малого підприємництва динаміка така: за останні три роки, коли в цілому у сфері культури відбувається спад, малі підприємства у цій галузі мають ріст фінансових результатів. Це також підтверджується зростанням обсягів реалізованої продукції малими підприємствами (рис. 2).

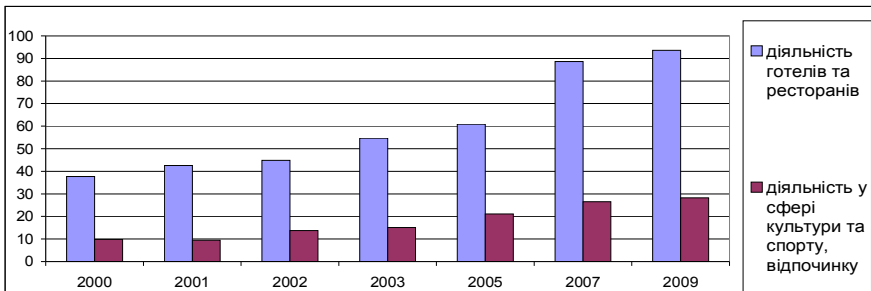

Рис. 2. Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств за видами економічної діяльності у сфері туризму (млн грн.) [скл. за 10]

Не зважаючи на те, що кількість малих підприємств галузі за останній рік зменшилась, курортно-туристичну сферу економічної діяльності необхідно розвивати у першу чергу за рахунок створення та підтримки малого бізнесу. Необхідно відмітити, що малі підприємства, які працюють у сфері туризму складають близько 6 % від загальної кількості малих підприємств області [3].

Динаміка прямих іноземних інвестицій наведена у табл. 1. З неї видно, що в останні роки більш привабливим для інвесторів є готельно-ресторанний бізнес, а внески в сферу культури в останні два роки зменшуються.

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції в економіку області (тис. дол. США)

Роки	2001	2006	2007	2008
Всього	229979,31	486249,23	548539,38	609858,16
Діяльність готелів і ресторанів	1,03	2679,05	2606,18	4698,37
Надання комунальних послуг; діяльність у сфері культури	136,28	255,91	240,06	93,85

Аналіз структури турпотоків у Запорізькій області можна здійснити дослідивши розподіл туристів за метою відвідування та віковими категоріями. Динаміка зміни туристичного потоку Запорізької області з 2000 по 2009 рр. (за даними [10]) показала: зростання з 2001 до 2004 рр., та різкий спад з 2004 до 2006 рр., поступове зростання з 2006 р. до рівня 2001 р. Наслідок кризових явищ у економіці відобразився і на потужності даного туристичного потоку. Розподіл туристів за метою відвідування у 2005 та 2009 рр. вказує на перевагу дозвілля та відпочинку серед інших напрямів турпотоків (збільшився з 81% у 2005 до 86 % – у 2009 р.). Отже для більш докладного вивчення попиту потрібно диференціювати види відпочинку у статистичній звітності.

Аналіз розподілу туристів відповідно до вікових категорій відображає незначне збільшення туристів вікової категорії підлітки (15–17 р. включно) у 2009 р., зменшення туристів вікової категорії молодь (18–28 р.) у порівнянні з 2005 р. Це пов'язано у першу чергу з демографічною ситуацією у регіоні.

Основними клієнтами суб'єктів туристичної діяльності, закладів культури є населення регіону. Тому дуже важливо знати, яке місце

займають відпочинок та надбання культури у житті пересічного мешканця Запорізької області. Структура витрат домогосподарств за основними статтями споживчих витрат у 2008 (у середньому за місяць з розрахунку на одне домогосподарство) наведено на рис. 3.

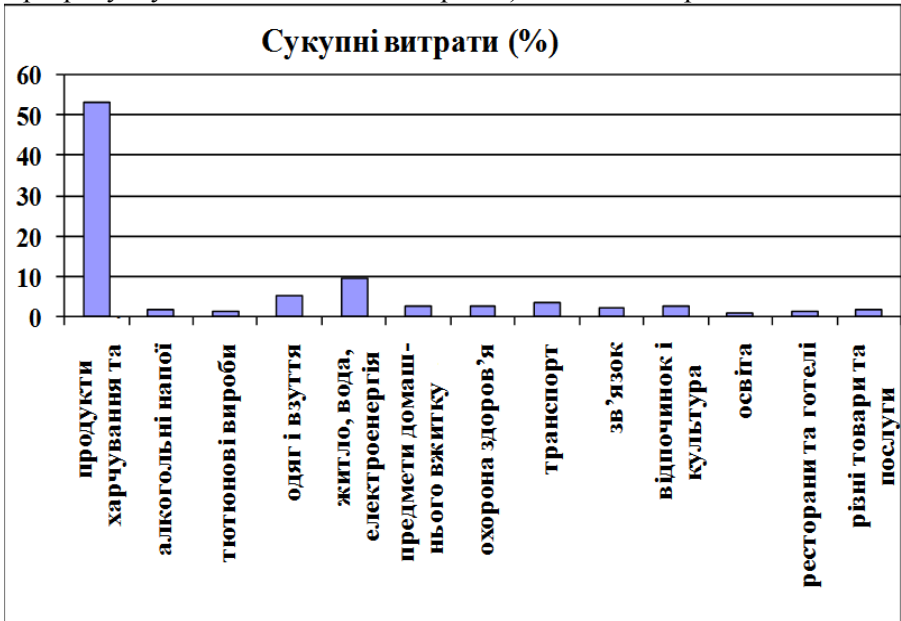

Рис. 3. Структура витрат домогосподарств за основними статтями споживчих витрат у 2008 р. (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

Відпочинок у структурі витрат домогосподарств займає майже останнє місце (3 % – серед міського населення та 1,8 % – серед сільського населення). Аналіз туристичних потоків області та структура витрат домогосподарств вказує на необхідність формування у населення потреби у змістовному проведенні вільного часу. Завдяки заходам, запровадженим органами місцевої влади у 2008 р., ситуація в області змінилася дещо на краще. Вперше за останні роки збільшилась кількість оздоровчих закладів тривалого перебування. У 2008 їх кількість становила на 6 % більше проти 1995 р. та на 24 % проти 2001 – 2002 оздоровчого року [9]. Порівняно з 2007 р. кількість оздоровлених протягом тривалого часу збільшилася на 32 %, а кількість осіб які відпочивали протягом одного-двох днів – на 55 % [3]. При збільшенні загальної кількості оздоровлених збільшилась і кількість

оздоровлених дітей. Так, в закладах лікування та відпочинку, що знаходилися на території області, за оздоровчий сезон 2006–2007 рр. покращили стан здоров'я та відпочили 45 тис. дітей віком до 17 років, з них 36 тис. – до 14 років. Влітку 2008 р. в області в оздоровчих таборах відпочило 115 тис. дітей, з них у позаміських – 60 тис. Особлива увага надавалася дітям, які потребують соціального захисту. З кожним роком збільшується кількість туристів Запорізької області, у тому числі тих з них метою відвідування яких були відпочинок та лікування. Зросла також питома вага дітей серед туристів: якщо у 2000 р. їх було 6 % то у 2004 – 14 %, а у 2009 – 15 % [10].

Надалі спробуємо ідентифікувати основні проблеми курортно-туристичної галузі Запорізької області на рекреаційно-туристичному ринку:

- відсутність мотивації для розвитку індустрії туризму, регіональної інвестиційної політики у сфері діяльності курортів, неналежна підтримка розвитку пріоритетних видів, зокрема, в'їзного та внутрішнього туризму;
- майже повна руйнація соціального туризму, практична недоступність туризму для малозабезпечених верств населення, дітей, молоді, осіб похилого віку та людей з обмеженими фізичними можливостями;
- недосконалість організаційно-правових та економічних механізмів реалізації державної політики у сфері туризму і діяльності курортів в регіоні, слабка міжвідомча координація та взаємодія між органами державної влади та місцевого самоврядування.

Перетворенню області на рекреаційну систему з комплексного санаторно-курортного оздоровлення та мережі туристично-екскурсійних центрів заважають:

- повільні темпи зростання обсягів інвестицій у розвиток туристичних об'єктів;
- невідповідність переважної більшості туристичних, курортних закладів європейським стандартам;
- тенденція до скорочення кількості бюджетних підприємств готельного господарства;
- незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури курортних зон області;

- незбалансованість економічної та соціальної ефективності використання рекреаційних ресурсів з необхідністю їх збереження;
- недостатня реалізація наявного історико-культурного та рекреаційного потенціалу;
- низькі темпи процесів модернізації застарілої курортно-рекреаційної та туристичної матеріальної бази;
- надмірний податковий тиск на підприємства галузі;
- низький рівень застосування маркетингових досліджень у сфері санаторно-курортної діяльності, недоліки територіальної організації туристично-екскурсійних маршрутів та інфраструктури;
- висока частка «тінізації» приватного бізнесу в рекреації;
- сезонний характер попиту на рекреаційні послуги;
- дефіцит коштів у місцевих бюджетів для розвитку комунальної інфраструктури, доріг;
- зниження запасів якісної прісної води у регіоні.

Головна проблема розвитку – конфлікт між багатим потенціалом історико-культурних, природно-рекреаційних ресурсів та техногенним перевантаженням регіону, внаслідок якого ресурсний потенціал не може бути оптимально використаний. Не менш важлива проблема у структурі управління – розподіл координуючих функцій між багатьма управліннями: з питань фізичної культури, спорту та туризму облдержадміністрації, Державним управлінням екології та курортних ресурсів Запорізької області, Управління з питань охорони здоров'я; освіти і науки; культури.

Для вирішення вищезначених проблем, в стратегічному плані, в пріоритеті історико-культурного та курортно-туристичного розвитку найголовнішим завданням є розробка та реалізація маркетингової стратегії території щодо надання на сучасному рівні різноманітних якісних курортно-туристичних та історико-культурних послуг. Операційні плани дій щодо вирішення цього основного завдання мають бути зосередженні на досягненні таких основних стратегічних цілей:

1. Комплексна діагностика курортно-туристичних та історико-культурних ресурсів галузі.
2. Бізнес-планування розвитку територій та об'єктів курортно-туристичної та історико-культурної сфери.

3. Розвиток інфраструктури та створення іміджевих брендів та маршрутів за напрямками: Запоріжжя курортно-туристичне; Запоріжжя історичне; Запоріжжя етнокультурне; Запоріжжя заповідне.
4. Інформаційно-рекламне забезпечення розвитку історико-культурної та курортно-туристичної сфери.

Першочерговим завданням управлінської діяльності у сфері туризму і курортів у регіоні є здійснення діагностування наявної інфраструктури галузі (інвентаризація туристичних ресурсів, стану готовності підприємницького сектору), аналіз попиту, напрацювання структурованих висновків, розробка перспективної оптимальної моделі її функціонування [5]. Діагностика даних ресурсів включає низку заходів:

- збір та систематика вихідної первинної інформації про туристичний потенціал розвитку області, який включає такі наявні ресурси: економічні, фінансові, трудові, соціальні, виробничі, інфраструктурні, природні, культурно-історичні (Донченко Л.М., 2002);
- ідентифікація історико-культурних та курортно-туристичних об'єктів;
- соціологічні дослідження.

Маркетингова стратегія у курортно-туристичній та історико-культурній сфері повинна визначити: інфраструктуру; туристичні принади; промоційні заходи (такі маркетингові інструменти як рекламні оголошення, туристичні шоу, статті у журналах, брошури, карти, відеоматеріали, путівники для автотуристів, центри туристичної інформації); послуги; гостинність громадян. Для підготовки бізнес-планування розвитку території важливо передбачити інвестиційне забезпечення розвитку галузі. Вважаючи природно-рекреаційний потенціал території головним інвестиційним ресурсом розвитку туризму, є можливість включення концесійних відношень в інтересах економічного розвитку цієї сфери. Перспективним заходом може бути впровадження механізму лізингових схем інвестування. Масштаби реалізації механізму лізингового інвестування можуть бути обрані зважаючи на реальний стан і рішення проблеми мобілізації природно-рекреаційного потенціалу сфери туризму – від локальних (точкових) об'єктів туристичної сфери і регіональних рекреаційно-територіальних комплексів до єдиної рекреаційно-територіальної системи (напри-

лад, транспортне обслуговування відпочиваючих уздовж Азовського узбережжя). Оскільки туризм охоплює широкий діапазон видів діяльності і виходить за межі традиційного уявлення про нього, як про явище, яке пов'язане тільки з відпочинком, то ефект від нього повинен розглядатися з точки зору попиту особливого типу споживачів, а не з точки зору пропозиції, що характерно, наприклад, для промисловості. Туризм неможливо зводити лише до виробництва послуг, оскільки цей вид діяльності визначається не стільки характером послуг, що виробляються, скільки особливостями і кількістю споживачів туристичного продукту. Таким чином ефект в туристичній індустрії залежить від кінцевого споживання будь-якого її продукту, що у більшій мірі залежить від споживача, а в меншій – від типу продукту.

Запровадження заходів мобілізації природно-рекреаційного потенціалу території в інтересах розвитку туризму, вибір і адаптація до реальних економічних умов найбільш пріоритетних з них, сприятимуть подальшому сталому розвитку туристичної індустрії, як соціально, економічно і екологічно значимого сектора економіки Запорізької області. Результатом є формування мережі економічно самодостатніх туристичних центрів та курортів як рекреаційної так і лікувальної спеціалізації. Інформаційно-рекламне маркетингове забезпечення розвитку історико-культурної та курортно-туристичної сфери має передбачати такі стратегічні цілі та операційні заходи: створення Науково-методичного центру історико-культурного та курортно-туристичного розвитку на базі обласного краєзнавчого музею [3]. Серед функцій такого центру має бути не тільки розробка українських туристичних маршрутів, але і пропозиції «доповнення» міжнародних турів українською складовою; ознайомлення працівників історико-культурних закладів з інноваціями діяльності у ринкових умовах; просування на туристичному ринку бази даних про інвестиційні проекти розвитку об'єктів інфраструктури.

Висновки. Індивідуальний, комплексний і мобільний характер сучасного туризму сформував попит на безпечне для життя і здоров'я рекреаційне середовище, здатне забезпечити права громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, задовольнити їх духовні потреби при здійсненні туристичних подорожей. Запоріжжя відноситься сьогодні до числа небагатьох областей України, які мають найкращу динаміку зростання чисельності обслугованих туристів, не дивлячися на недостатньо розвинуту туристичну інфраструктуру [9].

Однак курортно-туристична сфера області ще не в змозі стати стабілізуючим фактором збереження довкілля та наявної історико-культурної спадщини. Понад п'ятдесят відсотків її об'єктів перебуває у незадовільному стані та потребує проведення робіт з реконструкції та реставрації, облаштування для туристичних відвідувань та виконання в повній мірі соціально-економічної та культурно-дозвілдової функцій. Зараз в області виконується: Стратегічне планування у сфері туризму і курортів на основі загальної Стратегії соціально-економічного розвитку регіону (Концепція розвитку туризму і курортів у Запорізькій області); Програма розвитку туристично-рекреаційної сфери на період до 2016 р. Потребують подолання негативні наслідки тривалого саморегуляційного розвитку туризму; низький рівень менеджменту та неефективний маркетинг; розробка механізмів для залучення інвесторів [4]; надання потенційним споживачам ін формаційних послуг через веб-сайти рекреаційних комплексів.

На нашу думку пріоритетами розвитку курортно-рекреаційної галузі у Запорізькій області мають бути:

- розвиток *акватуризму* у ареалах морського туризму з унікальним оздоровчим потенціалом узбережжя Азовського моря (Приморський, Приазовський, Якимівський, Бердянський райони та м. Бердянськ) та річкового туризму на базах відпочинку в акваторії р. Дніпро (Запорізький район та м. Запоріжжя). Тут потрібно створити умови «економкласу» для сімейного відпочинку, оздоровлення дітей та соціальної рекреації людей похилого віку. У зв'язку з дефіцитом коштів у місцевих бюджетів для розвитку комунальної інфраструктури, доріг, перенести акцент у розвитку пасажиро-перевезень на морський пасажирський транспорт, застосовувати його різновиди для екскурсійного обслуговування, рибальства, іншого. Ввести належний податок на автотуристів з інших регіонів для отримання коштів на розв'язання проблеми дефіциту якісної прісної води. Створювати умови для розвитку молодіжного, спортивного, історичного туризму;
- розвиток *етнотуризму* у анклавах мешкання національних меншин на території Приазов'я (болгар, греків, німців, чехів, татар та ін.) Залучати інвестиції з їх етнічних батьківщин до облаштування інфраструктури «ностальгічних», гастрономічних та інших турів. Векторно залучати інвестиції для переходу

туристичних закладів на цілорічний режим функціонування, зменшуючи сезонний характер рекреаційного попиту та на розвиток повітряного сполучення і пільгових цін на етнотури.

- подальший розвиток *історичного* туризму має на меті підняти на якісно новий щабель популяризацію пріоритетних об'єктів загальнонаціонального значення та відтворення пам'яток культури титульної нації. Це не тільки комплекс пам'яток національного заповідника «Хортиця», пам'ятки загальнонаціонального значення історико-археологічного заповідника «Кам'яна могила» (м. Мелітополь) та історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова» (м. Василівка), але і інші, які можуть бути долучені до комплексу турів «Запоріжжя козицьке» (Протовче, музей човнів, ін.). В першу чергу, це стосується дитячого та юнацького туризму і можливостей патріотичного виховання, формування національної свідомості; сприяння відродженню національної культури. Створення сучасних об'єктів туристичної інфраструктури в межах територій з високою концентрацією історико-культурних рекреаційних ресурсів за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних автомагістралей дасть можливість направити кошти від отриманих грантів на вирішення проблеми утилізації та переробки побутових відходів. В умовах степового клімату санітарна безпека курортних територій є *диспаритетним* чинником для зарубіжних рекреантів. Бажано відродити туристичні дитячі табори та кемпінги, створити мотелі для сімейного відпочинку та хостели, спираючись на заохочення приватної власності. Для інтенсифікації історичного туризму потрібна гнучка диверсифікація туристичних пропозицій та послуг. Від доповнення пізнавальних форм анімаційними та інформаційними до розробки індивідуальних туристичних заходів. Окремий сегмент молоді хотів би «дозволити» собі достатньо високий рівень сервісу. Це звісно приведе (до диференціації готелів за «зірковістю»). Місця відпочинку для молоді мають бути забезпечені усіма сучасними засобами комунікації. У структурі історичних турів поряд із екскурсійними обов'язково мають бути відвідування видовищних заходів (фестивалів, шоу, змагань, історичних реконструкцій). У культурній програмі бажаний огляд релігійних об'єктів.

Впровадження запропонованих напрямів сприятиме розвитку туристичної галузі області, що дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності на ринку туристичних послуг, розширити перспективи туристичного розвитку територій у майбутньому.

Рекреаційна сфера Запорізької області – складний міжгалузевий господарський механізм, структура якого: і адміністративно-господарська, і функціональна, і економічна – повинна бути реформована і переведена на ринкові засади господарювання і комплексного управління цієї сфери на рівні регіону, поєднана з конвенцією природокористування, що формується Україні.

Література

1. Борушак Н. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів / Н. Борушак. – Львів: ІРД НАНУ, 2006. – 288 с.
2. Павлов В.І. Концептуальні засади управління облаштуванням просторових систем у контексті забезпечення їх сталого розвитку / В.І. Павлов // Економ. вісник Донбасу. – 2007. – № 3. – С. 155–160.
3. Праці регіонального форуму «Впровадження регіональної стратегії розвитку Запорізької області: використання кращого українського та міжнародного досвіду». – Запоріжжя: 18 лютого, 2009. – 36 с.
4. Проект партнерства Канада – Україна «Регіональне врядування та розвиток» / [електронний ресурс]. Режим доступу: [http // www.ercu.org.ua / index.php? page = 1377](http://www.ercu.org.ua/index.php?page=1377).
5. Черчик Л.М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні: монографія / Л.М. Черчик. – Луцьк: ЛДТУ, 2006. – 352 с.
6. <http://www.marketing.spb.ru>
7. www.bucoda.cv.ua
8. www.management.com.ua
9. www.tourism.gov.ua
10. www.zapstat.r.zp.ua.

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ТА МЕНТАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ: З РЕТРОСПЕКТИВИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

Б.П. Савчук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Доробок вітчизняних, зокрема й радянських, та зарубіжних учених (І. Бондарчук, В. Горбик, М. Долішній, П. Жук, С. Кузик, В. Мацола,

В. Квартальнов, Н. Недашківська, М. Нудельман, М. Рутинський, Т. Сокол, В. Кравців, О. Попович, О. Стецюк, В. Тимчинський, В. Федорченко та ін.) представляє чималу науково-теоретичну базу для вивчення передумов розвитку туризму в Україні та її Карпатському регіоні. Поряд із соціально-економічними, природно-географічними, інфраструктурними факторами, важливий вплив на його становлення відіграють культурно-історичні та ментальні (культурно-пізнавальні) чинники, роль і значущість яких постійно зростає.

У статті зроблена спроба з позицій історичної ретроспективи 1970-1980-х рр. показати значення і вплив культурно-історичної спадщини Карпатського регіону та культурно-пізнавальних потреб населення України на розвиток туристичної сфери. Науково-теоретична і практична актуальність такої постановки проблеми зумовлюється тим, що, з одного боку, саме на зазначений період, незважаючи на панування жорсткого авторитарного режиму, припала «золота доба» розвитку туризму в Україні. З іншого боку, за умов новітньої державної незалежності, коли спали «ідеологічні пута», а туризм оголосили однією з найперспективніших галузей розвитку регіону, доки не вдається досягти показників його розвитку за доби «радянського застою». Такий підхід сприятиме з'ясуванню наявних та потенційних можливостей розбудови туристично-рекреаційної галузі регіону за сучасних умов.

Вивчення ролі та значення історико-культурних факторів у розвитку туристичної сфери ускладнюється низкою обставин. Вони були і до певної міри залишаються тісно пов'язаними з ідеологією, яка істотно впливає на зміст і характер туристично-екскурсійної роботи. Існують різні тлумачення поняття «історико-культурні ресурси». Оптимальним вважаємо їхнє трактування як культурно-дозвілдової інфраструктури туристичного комплексу, що складається із закладів різних типів: театрів, кінотеатрів, клубів, дискотек, бібліотек, музеїв, хоча ними користується і місцеве населення [8, с. 242]. Віднесення до цих ресурсів і діючі промислові та сільськогосподарські підприємства [6] виправдано їхнім використанням як об'єктів екскурсійного відвідування, але ставити їх в один ряд із культурно-історичними пам'ятками і музеями можна лише умовно. Зберігається тенденція щодо ототожнення історико-культурних ресурсів з пам'ятками історії та культури, які ідентифікуються переважно згідно з положеннями Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2000).

За статусом і пізнавальними можливостями історико-культурні ресурси поділяють на пам'ятки світового, державного і місцевого значення. З-посеред їхніх функцій у розвитку туризму вчені визначають такі, як просвітницько-виховну (поширення суспільних знань, формування любові до рідного краю); емоційно-естетичну (естетичні переживання й задоволення від прекрасного); економічну (пом'якшення сезонних коливань, підвищення рентабельності турпідприємств, створення умов для цілорічного відпочинку); містобудівничу (формування художньо-естетичного середовища відпочинку, показ архітектурної індивідуальності і традицій відвідуваних міст і сіл) [3, с. 8; 7, с. 13].

Ментальні або культурно-пізнавально-світоглядні передумови розвитку туристично-рекреаційної сфери визначаються насамперед за освітнім рівнем і культурними потребами населення. Таким чином зміни в культурно-освітньому житті та ідейно-інтелектуальному середовищі зумовлюють мотиваційні трансформації щодо участі в туристичному русі. Якщо у 1950-1960-х рр. громадяни вбачали в ньому передусім засіб оздоровлення, форму змістовного дозвілля, можливість змінити буденну обстановку, то, починаючи з 1970-х рр., поряд із цим, наростала тенденція, згідно з якою туризм стали вважати ще й засобом задоволення культурно-пізнавальних потреб шляхом ознайомлення з пам'ятками природи та історії, відвідування визначних місць тощо. Це сприяло динамізації пертурбаційних процесів, коли, з одного боку, на терени Карпатського регіону прибували екскурсанти з різних куточків УРСР і Радянського Союзу, а, з іншого, – представники області здійснювали тривалі подорожі до інших республік задля пізнання їхньої природи і культури.

За сучасних умов з розпадом Радянського Союзу та перманентними соціально-економічними кризами ці процеси помітно «згасли» не лише в масштабі пострадянського простору, а в межах Української держави. Між тим, на тлі сепаратистських тенденцій ця проблема набуває ще й важливого національно-політичного значення, позаяк внутрішній туризм містить величезний потенціал щодо «етнокультурного взаємопізнання» різних регіонів та зміцнення української соборності.

При аналізі й оцінюванні ролі історико-культурної спадщини зазвичай переважають кількісні показники, які, втім, не можуть адекватно відобразити вплив її окремих складників на розвиток туристично-рекреаційної сфери. Відбір пам'яток, визначних місць,

музеїв й інших об'єктів туристичного зацікавлення за радянського періоду часто зумовлювався ідейно-політичною доцільністю, а за сучасних умов нерідко носить суб'єктивний характер. Ці обставини важливо враховувати при вивченні цього чинника туристично-екскурсійної діяльності.

Важливе значення для унормування відносин у цій галузі мало виникнення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПК), організаційну структуру якого сформували восени 1966 р. заходами виконкомів районних та міських Рад народних депутатів. Зусиллями товариства впродовж 1970-х рр. в Україні під охорону держави було передано близько 47,4 тис. пам'яток історії (30,8 тис.), археології (10 тис.), мистецтва (4,8 тис.) й архітектури, а за 1980-х рр. кількість таких пам'яток подвоїлася [9, с. 3; 10, с. 11]. Однак це не призвело до автоматичного розширення їхнього використання в туристичних цілях, позаяк лише незначна частина пам'яток надавалася для огляду екскурсантами через їхню занедбаність, низький художньо-естетичний рівень виконання, незадовільний стан сполучень й інші обставини. Таким чином, із 156 тис. пам'яток природи та культури, які у 1980-х рр. перебували на державному обліку, лише 12 тис. відносили до таких, що «становлять інтерес у якості туристично-екскурсійних об'єктів», а з них лише 5,5 тис. включалися до туристичних маршрутів [7, с. 15].

За два останніх десятиріччя посилювалися депресивні тенденції у розвитку культурно-дозвілєвої інфраструктури Карпатського регіону України. Згідно з різними даними, в його областях щороку припиняли існування по 7–20 бібліотек і сільських клубів, так що за рівнем збереженості соціально-культурної інфраструктури в найгіршому становищі опинилася Львівщина (67 % сільських громад мали клуби і бібліотеки). За цими показниками Закарпаття відносять до «середніх» (75 %), а Івано-Франківщини і Чернівецьчину до «порівняно високих» (близько 87 %) груп областей. Цей аспект важливо враховувати при з'ясуванні перспектив розвитку сільського зеленого туризму.

Незважаючи на розмаїтий спектр дозвілєвих послуг, найбільшим попитом продовжують користуватися «класичні» (традиційні) заклади – музеї, художні галереї, театри. У 1970-80-х чисельність державних музеїв в Українській РСР збільшилася зі 147 до 295, з них у західному регіоні діяло 52 установи. Окрім того, в республіці щороку відкривалися по 100–120 громадських музеїв. До послуг туристів також були

близько двох десятків театрів [2, с. 23; 4, с. 57]. Утім, через консервативні, застарілі форми і методи обслуговування та низьку зацікавленість самих музейних установ, які фінансувалися з муніципальних бюджетів, вони досить слабо реалізовували свій культурно-просвітницький потенціал у туристично-рекреаційній сфері.

Сучасний тренд зростання чисельності музеїв та їхньої відвідуваності виглядає не менш динамічним, аніж за радянського періоду. Це дає підстави дослідникам стверджувати, що на початку XXI ст. музеї Карпатського регіону перетворилися на невід'ємний складник туристичного обслуговування й дедалі глибше інтегруються в туристичний бізнес. Після деякого занепаду на 2005 р. кількість музеїв в Україні зросла до 422, із них 46 установ припадало на області регіону. При цьому рівень їхньої відвідуваності перевищував загальнодержавні показники, які становлять відповідно 45,2 та 43,9 тис. Середній рівень відвідуваності музеїв репрезентує Івано-Франківська область – близько 506 тис., з яких 90 % – туристи [1; 8, с. 247].

Оцінюючи «історико-культурні рекреаційні ресурси» Українських Карпат, ще радянські вчені [5] відносили до них не лише історико-культурні й архітектурні пам'ятки, а й визначні місця та традиційні народні промисли і пам'ятки народної творчості, акцентуючи тим самим на етнокультурній самобутності і привабливості регіону. Тому поряд із пам'ятками радянської історії до таких ресурсів включали старовинні замки, кам'яні фортеці, дерев'яні житла, побутові й культові споруди з монументальним живописом і шедеврами декоративного мистецтва.

За сучасних умов фольклорно-етнографічний «ресурс» у вигляді традиційно-обрядової культури і пісенної творчості стає однією з головних «туристичних візиток» областей Карпатського регіону. Численні фольклорні фестивалі, свята і ярмарки народних промислів залучають тисячі українських та іноземних відвідувачів у рамках культурно-пізнавального й фестивально-мистецького туризму.

Поряд із певними позитивними тенденціями використання історико-культурної спадщини регіону в туристично-рекреаційних цілях, ця проблема ще не стала предметом спеціального наукового дослідження, результати якого мали б реалізовуватися в комплексних практичних програмах. Як за радянського, так і за сучасного періодів пов'язані з цим науково-обґрунтовані методики фактично не розроблялися (окрім хіба що використання музеїв – *Б.С.*), тому при

виборі територій і місць для розташування як курортних комплексів (які цілком об'єктивно зорієнтовувалися на природні ресурси), так і туристичних баз, кемпінгів фактор зосередженості пам'яток історії і культури зазвичай не враховувався. Таким чином, вони потрапили до розряду «другорядних чинників рекреації», тому їхня відвідуваність продовжує залежати передусім від «віддаленості» і «транспортної доступності», а вже потім від культурної цінності, пізнавальних інтересів, виховної значущості. Так само, фактично, ще не маємо конкретних даних щодо ступеня освоєння туристично-екскурсійних ресурсів по Україні та її окремих регіонах. Про його вірогідно низький рівень може свідчити загальносоюзний показник, який на кінець 1980-х років становив 19 %.

Між тим, ще у радянському доробку утверджувалася позиція, згідно з якою для туристично-екскурсійних цілей важливе значення має не стільки кількість, скільки пізнавальна цінність історико-культурних пам'яток на території окремого регіону, міста, населеного пункту. Зважаючи на фактори поєднання природних і культурно-історичних ресурсів та мережі курортних закладів, визначали рівень їхньої привабливості від «високоатракативних» (Ужгородський, Мукачівський, Самбірський, Косівський туристичні вузли і центри) до «сердноатракативних» – Яремчанський, Ворохтянсько-Яблуницький, Верховинський тощо (С.Кузик).

За останнє десятиріччя такі дослідження проводилися хіба що стосовно використання музеїв з туристично-рекреаційною метою. Зокрема, вони показали, що серед областей Карпатського регіону за «відносно високими» середньої відвідуваності музейної мережі в перерахунку на один музей та 100 місцевих жителів лідирує Львівська і Чернівецька області (відповідно 39 і 29 відвідувачів на 100 осіб), а Івано-Франківська і Закарпатська відзначаються «відносно низькими» показниками – 14 і 17 відвідувачів на 100 осіб [8, с. 247]. Такі показники відображають загальні проблеми й тенденції функціонування музейної мережі в Україні.

Аналіз наявних культурно-історичних ресурсів Карпатського регіону та здобутків, нагромадженого досвіду і нереалізованих можливостей дозволяє визначити такі перспективи щодо їх ефективного використання в туристично-рекреаційних цілях:

– активізувати використання європейського досвіду створення нового привабливого турпродукту, зокрема при розробці комбінова-

них у просторі і часі культурно-пізнавальних турів (маршрутів), які б проходили через різні області регіону, охоплюючи як важливі репрезентативні культурологічні об'єкти (пам'ятки, музеї тощо), так заходи подієвого характеру – фольклорні фестивалі, туристичні салони й виставки тощо;

– поліпшити стан туристично привабливих атракцій і музейної мережі регіону. Передусім ідеться про відновлення з фізичного руйнування та нічліжно-анімаційного й архітектурно-музейного упорядкування замків, які мають усі підстави для перетворення в осередки тяжіння масових турпотоків. Корисним є досвід розв'язання цієї проблеми як сусідніх польської, румунської, словацької частин Карпат, так і розробка львівськими турфірмами комерційного маршруту масового туризму «Золота підкова Львівщини»;

– посилити увагу до створення умов для змістовного відпочинку і дозвілля не лише у зимовий та літній періоди, а й особливо в міжсезоння. Відновити практику 1970–1980-х рр. щодо влаштування екскурсій на промислові та сільськогосподарські підприємства насамперед для різних соціальних категорій молоді;

– забезпечити продумане цілеспрямоване включення музеїв Карпатського регіону до туристичних маршрутів із відповідним оновленням їхніх експозицій та запровадженням нових форм обслуговування. Актуалізується потреба ефективної промоції музеїв на туристичних вернісажах і салонах та їх популяризації різними засобами рекламно-інформаційної діяльності. При розширенні музейної мережі доцільно змістити акценти на інноваційні форми створення таких установ, як приміром, Музей пивоваріння у «Львівській пивоварні», музей-корчма «Гражда» у Трускавці, що пропонує страви давньоруської кухні; «живий музей» Олекси Довбуша у Космачі, який надає широкий комплекс послуг для ознайомлення із традиціями Гуцульщини; Музей гуцульської господарки у Криворівні та ін.

– при вдосконаленні рівня менеджменту й маркетингу варто продовжувати роботу з пошуку нових джерел доходів, організації інноваційних напрямів діяльності та виявлення нових можливостей з надання додаткових послуг закладами культурно-дозвіллевої інфраструктури, підвищення якості обслуговування на культурологічних маршрутах тощо;

– відновити й модернізувати існуючу за 1980-х рр. практику влаштування ознайомлювальних культурно-пізнавальних турів для

представників ЗМІ, туроператорів та інших працівників, причетних до розвитку туридустрії.

Отож назріла потреба розробки комплексної науково обґрунтованої програми ефективного використання культурно-історичних ресурсів та пізнавальних запитів різних прошарків населення в туристично-рекреаційній сфері. Вона повинна враховувати кращі здобутки і досвід минувшини та відповідати складним суперечливим трансформаційним процесам сучасного суспільного життя.

Література

1. Бейдик О.О. Пріоритети регіонального розвитку туризму і рекреації в Україні / О.О. Бейдик // Україна: географічні проблеми сталого розвитку: Зб. наук. праць: В 4 т. – К., ВЛГ «Обрії», 2004. – Т. 2. – С. 167–168.
2. Буланний И.Г. Народные сокровищницы: О деятельности народных музеев Украинской ССР / Буланний И.Г., Явтушенко И.Г. – К.: Мистецтво, 1984. – 197 с.
3. Горбик В.О. Історико-культурна спадщина України в контексті розвитку туризму / В.О. Горбик / Історико-культурна спадщина Середнього Подніпров'я: виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму / Тези доп. і повід. – К.-Черкаси, 1994. – С. 8–11.
4. Ковалюк Р.Т. Меморіальні музеї в туристичних маршрутах Західної України / Р.Т.Ковалюк, О.З.Рибак, І.А.Форгель // Туристичні ресурси України. – К., 1996. – С. 57–66.
5. Нудельман М.Ш. Формирование и развитие территориального рекреационного комплекса / М.Ш.Нудельман, П.В.Жук, С.П. Кузык / Украинские Карпаты: Экономика. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 155–163.
6. Попович С.І. Соціально-економічні передумови розвитку туризму в Україні та розширення його інфраструктури в 60-х – першій половині 80-х років (на прикладі системи профспілкового туризму) / С.І. Попович // З історії вітчизняного туризму. – К., 1997. – С. 115–126.
7. Попович С.І. Туристично-екскурсійні ресурси України: вступ до проблеми / С.І. Попович // Туристичні ресурси України. – К., 1996. – С. 7–17.
8. Рутинський М.Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону: Навч. пос. / М.Й.Рутинський, О.В.Стецюк. – Чернівці, 2008. – 439 с.
9. Тронько П.Т. Історико-культурні цінності та сучасність / П.Т.Тронько / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури. – К.: Наук. думка, 1988. – 16 с.
10. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури: Довідкові матеріали. – К., 1978. – 167 с.

СТРУКТУРА РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ГОТЕЛЬНИХ ПОСЛУГ

С.В. Сидорук

Луцький національний технічний університет

Постановка проблеми у загальному її вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними знаннями. На сучасному етапі розвитку економічних відносин в Україні вкрай важливими є питання розвитку регіонального ринку готельних послуг. Передумовою досягнення цієї мети є раціональне використання ресурсів пов'язаних з наданням готельних послуг, що безпосередньо пов'язані з розробкою і реалізацією відповідної регіональної політики розвитку ринку готельних послуг. Адже відсутність розвиненої структури регіонального ринку готельних послуг призведе до повільного розвитку готельного бізнесу в регіонах України, нераціонального використання економічного потенціалу готельної галузі, зниження показників фінансового стану суб'єктів регіонального ринку готельних послуг та негативної зміни в структурі і динаміці споживання готельних послуг в регіоні. Тому в сучасних умовах розвитку регіонів України, пошук нових шляхів удосконалення галузевої структури економіки привернув особливу увагу до структури регіонального ринку готельних послуг.

Цілі статті. Тому головною метою нашого дослідження є питання щодо визначення структури регіонального ринку готельних послуг.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженню тенденцій та перспектив розвитку готельного господарства України приділяється значна увага, які детально висвітлені в працях Л. Гонтажевської, О. Любінцевої, Ю. Забалдіної, Т. Ткаченко, Ю. Опанащук, І. Свида, М. Ільясової, проте структура ринку готельних послуг на сьогодні є мало дослідженим особливо на регіональному рівні. З огляду на це сьогодні, варто, приділити увагу питанню структури регіонального ринку готельних послуг, оскільки регіональний ринок готельних послуг, що швидко розвивається, стає фактором перебудови української економіки, а стан готельного господарства є позитивним імпульсом для розвитку туристичної привабливості нашої країни.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Досвід зарубіжних

країн свідчить, що розвиток регіонального ринку готельних послуг може мати найрізномантніші наслідки на місцевому, регіональному, національному рівнях, спектр яких – від надзвичайно сприятливих до руйнівних. На кожному з цих рівнів економічні, соціальні, екологічні наслідки регіонального ринку готельних послуг можуть суттєво різнитися залежно від його масштабів, рівня розвитку й диверсифікації місцевої економіки, категорії готельних закладів, спектра споживачів на які вони розраховані та культурних особливостей регіону.

Здійснюючи дослідження регіонального ринку готельних послуг як однієї з форм організації споживання полягає в системному підході до оцінки властивостей і механізму функціонування явища, яке передбачає визначення елементів (суб'єктів ринку), їх структурованості (за суттєвими властивостями ринку), ієрархії як елементів, так і виявлених структур, зв'язків між ними, які визначають наявність та інтенсивність взаємодії між складовими ринку і дозволяють розглядати його як певну функціональну цілісність з властивими їй якісними та кількісними параметрами.

Однак, на нашу думку під регіональним ринком готельних послуг, слід розуміти ринок, який пов'язаний з реалізацією готельних послуг в межах певної ділянки території, що відрізняється від інших територій місцезнаходженням, специфікою готельних послуг, цінами на них і їх пропозицією, що залежать від особливостей попиту та впливу різноманітних факторів (сезону, дня, подій, часу відпусток, канікул тощо).

Ефективному функціонуванню регіонального ринку готельних послуг, його динамічній рівновазі та розвитку сприяє діяльність забезпечуючих суб'єктів ринку, що формують його ринково-забезпечуючу інфраструктуру, яка є свого роду каталізатором ринкових процесів. Цільове призначення і роль забезпечуючих суб'єктів регіонального ринку готельних послуг полягає у підвищенні ефективності та оперативності роботи основних його суб'єктів щодо надання готельних послуг.

Сама різноманітність готельних послуг спричиняє значну різноманітність суб'єктів ринкової діяльності та форми їх ринкової організації. Необхідно зазначити, що кожен із суб'єктів ринкових відносин певною мірою бере участь у формуванні ситуації на регіональному ринку готельних послуг [3].

Загалом, видову структуру регіонального ринку готельних послуг неможливо розкрити без виділення його об'єктів та суб'єктів. Єдиним

його об'єктом є готельні послуги, які надаються на платній основі. Готельна послуга характеризує спеціальну організацію обслуговування споживачів, заснованої на такому принципі як: готельна послуга шукає потенційного споживача. Мета дотримання цього принципу – повне задоволення різноманітних потреб гостей за відповідну плату. Саме на знанні інтересів і потреб споживачів готельних послуг розвивається готельний бізнес, проєктуються і реалізуються операції на ринку. В забезпеченні готельної діяльності суб'єктів регіонального ринку готельних послуг важливим елементом виступає готель-місце призначене для ночівлі, перебуваючи поза місцем постійного проживання. Це найважливіший елемент ринку готельних послуг, навколо якого здійснюються ринкові відносини.

Суб'єктами такого ринку є реалізатори готельних послуг (готельні комплекси, транспортні організації, екскурсійні бюро) економічні зв'язки між якими зображено на рис.1.

Реалізатори готельних послуг репрезентують пропозицію, яка багато в чому залежить від готельних закладів конкретного регіону, їхньої кількості, категорійності.

Структура відвідувачів визначається двома головними групами факторів: передусім це індивідуальна поведінка, яка визначається власними мотивами, бажаннями, потребами та пропозицією продуцентів, яка залежить від фізико-географічного положення, природно-ресурсного потенціалу, виробничих та соціальних факторів розвитку території. Співвідношення попиту, з одного боку, який підкріплений купівельною платоспроможністю, і пропозиції, з іншого боку, яка виходить із можливостей ресурсного потенціалу і ринкової інфраструктури, дають змогу визначити структуру відвідувачів регіону. Проте не відзначається єдиної оптимальної структури відвідувачів для усіх регіонів чи територій, оскільки існує залежність від природних та географічних особливостей території, норми антропогенного навантаження на природні ландшафти.

Розгляд видової структури регіонального ринку готельних послуг дає можливість комплексно перейти до розгляду його властивостей. На наш погляд головними з цих властивостей є:

- соціальної направленості, тобто основне завдання – забезпечення соціальної комфортності населення шляхом надання місця для тимчасового проживання, задоволення туристичних потреб [1];

Рис.1. Видова структура регіонального ринку готельних послуг
 Модифіковано і доповнено за [2]

- проблемної орієнтованості, тобто розвиток ринку готельних послуг повинен органічно вписуватись у коло вирішення пріоритетних напрямків розвитку регіону і держави в цілому;
- врахування специфіки ринку готельних послуг саме на рівні регіону;

- компліментарності, тобто ринок готельних послуг розглядається, з одного боку, як сукупність підприємств різних галузей, які надають готельні, туристичні послуги та їх обслуговують і розміщені на певній території, з другого боку - як складовий елемент ієрархічної територіальної структури вищого порядку (регіону, економічного району, держави);
- стійкості і саморозвитку, тобто наявності об'єктивних передумов і можливостей для саморегулювання і самоорганізації як основи ефективного регулювання ринкових процесів.

Вважаємо за потрібне, в процесі дослідження виділити елементи складових регіонального ринку готельних послуг таблиця 1.

Таблиця 1

Основні складові регіонального ринку готельних послуг

Елементи регіонального ринку готельних послуг	Суб'єкти регіонального ринку готельних послуг	Споживачі	Функції суб'єктів регіонального ринку готельних послуг
I група Готельні заклади, що здійснюють реалізацію готельних послуг	Асоціації готельних об'єднань та готелів міст України, готелі, мотелі, турфірми, транспортні організації, екскурсійні бюро, обласні державні адміністрації, обласні ради, громадські організації, юридичні особи, що мають інтерес у розвитку готельного бізнесу та туристичної сфери	Отримувачі готельних послуг – населення (замовник, візитер, односторонній відвідувач, транзит, турист, бізнесмен (іноземні, місцеві), науковці турагент, туropolератор, подорожуючий, учасники конференцій пов'язаних з сферою послуг, працівники адміністрації з інших регіонів.	Надання основних послуг (проживання, харчування, дозвілля) Супутні: інформаційні, побутові, фінансові.

Продовження табл. 1

<p>II група Інституційні заклади та установи переважно структурного забезпечення потреб споживачів, що обслуговують процес надання готельної послуги</p>	<p>Готелі, мотелі, кемпінги, міні-готелі та підрозділи забезпечення їхнього функціонування – ремонтно-будівельні фірми, комунальні служби; підприємств харчування різних типів- ресторани, кафе, бари, їдальні; заклади дозвілля-казино, спортивні заклади, кіноконцертні заклади, театри, цирк, розважальні центри</p>		<p>Послуги: проживання; харчування; транспортні; комунальні; розважальні.</p>
<p>III група Зклади, що виконують функції постачання ресурсів пов'язаних з наданням готельних послуг і розподілу готельних послуг в регіоні</p>	<p>Транспортні фірми, аеропорт, морський порт, мережа залізничного й автобусного сполучення; посередницькі фірми, що забезпечують даний сектор матеріальними, запасними частинами, іншими ресурсами; дистриб'юторські фірми представляють інтереси готельної сфери регіону в інших регіонах; відділи регіональної і державної адміністрації.</p>		<p>Переміщення споживачів готельних послуг; надання готельним закладом-споживачам зручних місць для придбання товарів і послуг; постачання ресурсів, меблів, інструментів, будівельних матеріалів; реалізація комплексу послуг із просування готельно-туристичних послуг на нові ринки, надання рекламних послуг.</p>

Варто відзначити, що кожний із суб'єктів регіонального ринку готельних послуг виконує свою функцію, має свою специфіку та механізм реалізації економічних інтересів. Функціонування регіонального ринку готельних послуг, таким чином, відбувається за умови взаємодії його суб'єктів. Порушення цього взаємозв'язку стає перешкодою для існування повноцінного ринку готельних послуг та знижує його роль у забезпеченні ефективного функціонування елементів ринкової системи і створенні оптимальних умов для успішного функціонування та розвитку інших галузей.

Одним з найважливіших завдань, які повинні бути враховані при формуванні структури елементів регіонального ринку готельних послуг, є відповідність її структурних елементів всім типам готелів, тобто матеріально-технічна база має задовольняти не лише вимоги платоспроможних іноземців, але й потреби місцевих жителів в готельних послугах. Крім того, необхідно визначити пріоритети готельного бізнесу, які повинні бути різними для кожного регіону, в залежності від наявності існуючих ресурсів. Проте, на сьогоднішній день готельні комплекси значної кількості регіонів України спортовані та функціонують під впливом лише місцевих готельних потреб.

Регіон може отримати велику вигоду, якщо він у змозі задовільнити всі потреби споживачів розміщення, харчування, купівля сувенірів. У цьому контексті вирішальне значення має розміщення гостей, оскільки воно зазначеною мірою впливає на тип розміщення і тривалість їх перебування. Як відомо, клієнт, що залишився на ночівлю, загалом витратить грошей більше на час перебування в регіоні, а тому останній повинен поліпшити умови розміщення, що збільшить кількість споживачів. Найбільш привабливою цільовою групою споживачів є люди із інших регіонів, країн, оскільки вони витрачають коштів більше чим місцеві клієнти, це справляє позитивний вплив на розвиток економіки регіону.

Висновки. Отже, дослідження структури регіонального ринку готельних послуг дозволяє, визначити його місце, роль і функціональне призначення у цілісній системі ринкової економіки; встановити складові елементи цього ринку, і відповідно рушійні сили, які залежать від загальної спрямованості економічних перетворень, приватизації власності та фінансової стабілізації в регіонах України.

Література

1. «Індустрія гостинності у країнах Європи» / Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції 16–18 грудня 2010 р.

- Ялта-Сімферополь: ВітроПринт, 2010. – 170 с.
2. Регіональна політика розвитку ринків медичних послуг: напрями формування та реалізації: Монографія / З. Герасимчук, І. Б. Шевчук– Луцьк: Надстир'я, 2009. – 198 с.
  3. Макарюк О.В. Аналіз впливу суб'єктів господарських відносин на створення ситуації невизначеності в економіці // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 1.

ЕТНОТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ

Г.В. Симочко

Мукачівський державний університет

Вступ Етно-культурний потенціалу відіграє важливу роль для туристичної привабливості регіону при наявності історично-культурних, археологічних, архітектурних, туристичних, рекреаційних та інші ресурси. Їх наявність слугує єдиним джерелом розвитку туризму не тільки оздоровчого, лікувального, пізнавального, екскурсійного, а й етнотуризму, в основі якого лежать етнотуристичні ресурси як невідемна складової розвитку туристичної галузі регіону, а саме Закарпатської області, тому розкриття цього аспекту є основною метою написання статті.

Постановка завдання Україна посідає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості цінними природними та історико-культурними ресурсами, здатними генерувати значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів.

Наявність етнотуристичних ресурсів сприяють розвитку етносуризму. Туристично-відпочинкова складова має стати важливою компонентою розвитку регіональних культурних центрів з історико-етнографічними назвами.

Саме ознайомлення з неповторним багатотисячолітнім національно-культурним розмаїттям цих територій не тільки сприятиме розширенню знань про окремі етапи та сторінки становлення й розвитку окремих етнографічних груп чи народностей на території регіону, а й цілком закономірно призведе до створення реального наукового підґрунтя, спрямованого на об'єднання нації.

Виклад основного матеріалу. Етнотуристичні ресурси Закарпаття як складової Карпатського регіон характеризується потужним

культурним і соціально-економічним впливом на розвиток країн, прибутковістю й динамічністю. Водночас у науковій думці відсутнє чітке визначення терміна «етнотуристичні ресурси», що зумовлює неоднозначне їх трактування. Етнотуристичні ресурси охоплюють різні сфери діяльності – від презентації традиційної народної культури шляхом організації виставок-ярмарок, фестивалів, проведення майстер-класів майстрів декоративно-прикладного мистецтва тощо до формування соціально-економічної інфраструктури краю. У сучасних економіко-демографічних умовах саме цей вид ресурсів здатний реально допомогти малим населеним пунктам України вижити, адже вони своєю етнокультурною специфікою притягують до себе вітчизняного і зарубіжного туриста.[1]

Різні історичні долі окремих груп українського народу вплинули на формування деяких особливостей їх культури. В Закарпатській області виділяються гуцули, лемки, бойки [3].

Бойківщина – історико-етнографічний регіон на північних і південних схилах Карпат, простягається від річок Лімниця і Тересва (на сході) до річок Уж і Сян (на заході), охоплює гірські райони Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей і займає близько 8 тис. км². Походить від назви населення регіону – бойків. Через Бойківщину здавна проходив головний торговельний і військовий шлях з України в Угорщину та Західну Європу. Найбільші міські поселення Бойківщини – Турка, Сколе, Бориня, Воловець, Старий Самбір, Самбір, Борислав, Дрогобич, Долина, Калуш, Стрий та ін.

З давніх часів славиться Бойківщина своїми мистецькими традиціями. Зокрема архітектура посідає чільне місце в культурній діяльності місцевого населення, принесла йому загальне визнання. І це цілком природно, адже на Бойківщині споконвіку був ліс – чудовий будівельний матеріал. Народні майстри будували хати з галереями, водяні млини, церкви, дзвіниці, які ми сьогодні вважаємо шедеврами. Впродовж століть вироблявся неповторний бойківський стиль, в якому відобразилися кмітливість, спостережливість, естетичні смаки та уподобання будівничих.[5]

Основними будівлями в бойків є хата і стайня. Як і по всій Україні, бойківська хата в плані має форму прямокутника. Це давало змогу максимально спростити роботи при зведенні стін, а особливо даху. Будівля складається з трьох приміщень. Особливістю її є те, що хата розташовується між коморою та сіннями (комора, хата, сіни). На стінах

бойківських хат добре виділяються завжди маленькі вікна. Оригінальності бойківським хатам надавали помости (призьби) та галереї (присінки), (ганки), на яких у теплу пору виконували різні роботи, відпочивали.

Сьогодні Бойківщину вважають своєрідним заповідником найцікавіших зразків народної церковної архітектури. Це підтверджується не тільки великою кількістю однотипних збережених храмів, а й історичними джерелами.

Бойківські храми тридільні і триверхі. Цей тип храму ніде в Європі і в світовій архітектурі не має таких оригінальних форм, як в Україні, зокрема на Бойківщині. Походження цих об'ємнопросторових форм бойківських церков дослідники пояснюють різними джерелами: кам'яними роменськими храмами, вірмено-кавказькими хрестоподібними в плані спорудами, візантійським типом церков. Сьогодні на Бойківщині налічується понад 250 дерев'яних храмів. Серед них найбільше збудованих в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. і тільки зрідка трапляються церковні споруди XVII–XVIII ст. [3].

Також цей етнорегіон відомий Всесвітніми бойківськими фестонами – міжнародний етнічний фестиваль бойків, який відбувається один раз на 5 років у Турківському районі Львівської області (м. Турка та с. Явора). Ініціатором проведення Всесвітніх бойківських фестин був у 1992 р. голова Всеукраїнського громадського товариства «Бойківщина XXI століття» Петро Косачевич. У фестинах беруть участь фольклорно-етнографічні аматорські колективи бойківських регіонів Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської областей. Учасниками бойківських фестин є також аматорські колективи з числа вихідців з Бойківщини, які опинились за межами рідного краю.

Гуцульщина (польською – Huculszczyzna, словацькою – Huculsko) – український етнокультурний регіон, край українських верховинців, гуцулів, що розташований на південному-сході Українських Карпат.

Гуцульщина займає в південно-східній частині українських Карпат частину Галичини, Буковини, Закарпаття, в сточищі рік Прута з Черемошем і Серетом, горішньої Сучави, горішньої Надвірнянської Бистриці та горішньої Тиси.

Південні та північні межі Гуцульщини утворюють перші вищі хребти й різко звужені долини рік. Південна межа проходить вододільними хребтами Горганів, Чорногори й північними схилами Чивчинських гір; північна етнографічна межа пролягає лінією Зелена

– Делятин – Яблунів – Пістинь – Косів – Кути (Косівський район) – Вижниця, іноді межі Гуцульщини ширять аж до Коломиї, Надвірної, Солотвина й Монастирчан; на заході гуцули заселяють усю долину Прута по Делятин і долину Надвірнянської Бистриці; східна межа Гуцульщини – лінія: Вижниця – Берегомет – Мигове – Банилів-Підгірний. Кілька гуцульських сіл (село Поляни та його околиці) є і на румунській Мармарошині.[6]

Про цей край і його людей написано чи не найбільше з усіх етнографічних районів регіону. Яскраво відображений він у художній літературі, образотворчому мистецтві, кіно (повість «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського і фільм С. Параджанова за цим твором, вірші, оповідання і повісті Ю. Федьковича, І. Франка, Г. Хоткевича, О. Кобилянської, М. Стельмаха, польського письменника С. Вінченза, численні картини К. Устияновича, І. Труша, О. Кульчицької, Й. Бокшая, А. Монастирського, Й. Куриласа та ін.). Привабливістю відзначаються велична краса природи цього гірського краю, горда, волелюбна вдача його жителів, колоритний одяг, самобутнє народне мистецтво.

Поселення гуцулів займають східну частину Українських Карпат: теперішні Верховинський, Косівський (без північної смуги), південна частина Надвірнянського та Богородчанського районів Івано-Франківської, суміжні Путильський і південна частина Вижницького та Сторожинецький райони Чернівецької і Рахівський Закарпатської областей. Заселення Гуцульщини і взагалі Українських Карпат відбувалося, як переконливо засвідчують джерела, з давнього часу і йшло здебільшого з півночі на південь шляхом поступового просування в гори на річкових долинах та господарського освоєння гірських схилів.

Гуцули жили із скотарства і займалися лісосплавом. Для мандрівок між сталими поселеннями та високогірними пасовищами (полонинами) вони вивели породу малих і витривалих коней, які теж назвали гуцулами. Робочий день на полонині, а також вигін і загін худоби супроводжувався трембітою – духовим інструментом, «родичем» альпійського горну. [2]

З перевагою тваринницького характеру господарства гуцулів великою мірою пов'язаний і особливий тип їх поселень – для них властиве здебільшого розпорошене розміщення садиб («оседків») і не тільки в долинах, а й на схилах і верхах гір, тобто ближче до випасів і запасів кормів. Основним матеріалом для одягу гуцулів були домоткане вовняне сукно, овече хутро та саморобна шкіра. Але компо-

ненти традиційного вбрання, зокрема святкового і обрядового, відзначалися багатою орнаментациєю, прикрасами, вишивкою, аплікацією, тисненням на шкірі, металічними виробами. Особливі й різні додатки до одягу (топірець, шкіряна торба-тобівка, черес, нашийні жіночі прикраси тощо).

Своєрідні архаїчні риси стійко зберігалися в сімейному і громадському побуті з властивими йому патріархальними устоями, повагою до батьків і сільських старійшин, у різних галузях духовної культури: традиційних знаннях, віруваннях, звичаях, обрядах. Гуцульський фольклор, зокрема обрядові пісні, казки, легенди, перекази відзначаються цікавими мотивами, сюжетами, образами, своєрідною мелодикою. Все це і багато іншого з традиційно-побутової культури, діалектна специфіка мови гуцулів характеризують їх як одну з особливо яскраво виражених етнографічних груп українського народу.

Наприкінці XIX ст. гуцули разом із тими українцями, які виступили також під іменем русинів, становили у гірських селах більшу частину населення. Історія гуцулів багата на різні місцеві повстання. Так, у 1918 р. в Ясінях постала на короткий час Гуцульська Республіка. Гуцули боролися проти захоплення влади Угорщиною. Підтримані українцями із Галичини обидві групи подалися на південь до важливих соляних покладів Слатіни (нині Солотвино). Румунська Армія у жорстокому бою розбили гуцулів і захопила 1919 р. Ясіня, що одночасно означало кінець Гуцульської Республіки.

Цікавим для туристів є традиційний одяг гуцулів, який характеризується мальовничістю і колоритністю.

Чоловічий одяг включав білу сорочку власного виробу, вишиту з переду, пущена по штанях – «портіницях», з чорного або фарбованого на червоно сукна – взимку білих вовняних «гачах», підперезаних широким ременем «чересом» – із різними прикрасами-витисками й «дармовисами». Поверх сорочки надягали «кептар», які були фактично кожушками без рукавів, нашиті кольоровими саф'яном із мідними та мосяжними капелями й гудзиками, часто прикрашені кольоровою волічкою.

За взуття правила шкіряні ходаки-постоли, прив'язані «волоками», на ноги надягали вовняні панчохи – «капчури», обплетені кольоровою волічкою. Постійно носили шкіряні торби – «тобівки», які перевішували через плече, їх завжди прикрашали витисками й мосяжними гудзиками.

Головним убором могла бути чорна кресаня з «гальоном», трісунками й павами. На киптар вдягали сердак – «байбарак» із чорного або крашеного сукна, теж прикрашений різними нашивками й кутасами.

Жіночий костюм у гуцулів був ще більш барвистим і складним ніж чоловічий. Не було прийнято покривати голови у дівчат, вони уплітали в коси жовті «поплітки» з мосяжними «бовтицями». На жіночих сорочках були вишиті «плечики», вишивкою вкривали також рукави – пізніше й «брацарі». Киптарики були різно нашивані, або гафтовані, поверх них вдягали рясно прикрашені сердаки. Переважали червона й чорна барви з додатками жовтих, зелених, часом синіх і рожевих. Самобутні художні промисли гуцулів - різьба по дереву, ткацтво, художня вишивка, кераміка та писанкарство - плекаються і дотепер в таких центрах як Косів, Вижниця, Ясіня. Зараз у Рахові, Ясінях, Коломиї та інших місцях відбуваються так звані гуцульські фестивалі, на які з різних куточків світу з'їжджаються також нащадки гуцулів із діаспори.

На Гуцульщині розводять особливу породу коней Гуцульський кінь, іноді Гуцулик або Гуцул – аборигенна гірська порода свійських коней, яка розповсюджена в Карпатах та у багатьох країнах Східної Європи, належить до світового генофонду. В 1979 р. гуцульські коні одержали статус реліктової породи і були взяті під охорону. Це невеликі коні (висота у загривку 125–144 см) гірського типу верхово-запряжного складу. Колись вона була покрашена гафлінгськими та арабськими жеребцями, тому і зріст у коней цієї породи гарний та масті найрізноманітніші. Гуцульські коні мають спокійний норов і поведінку, досить швидкісні, тому добре піддаються для верхової їзди. Для поширення гуцульської породи було створено «парувальний пункт» коней у Буштині, який поширює свою діяльність на Тячівський та Хустський райони Закарпатської області. У місті Рахові і розташованих північніше Ясінях знаходяться місцеві центри Гуцульщини. Струківська церква в Ясінях належить до найцінніших пам'яток гуцульської архітектури. Своєю назвою вона завдячує Івану Струку. За легендою це гуцульський пастух заснував Ясіня. Також вартими уваги є гуцульські садиби в Ясінях. Традиційна форма житла – гражда, – коли будинок та господарські будівлі розташовані у формі замкнутого прямокутника навколо внутрішнього подвір'я. На жаль діючі гражди на сьогодні не збереглися. Сьогодні її можна побачити в Ужгородському музеї народної архітектури і побуту [4].

Лемківщина, також Лемковина (лем. Лемковина, польські *Łemkow-szczyzna*) – українська етнічна територія, на якій здавна проживала етнографічна група українців – лемки. Розташована в українських Карпатах (по обох схилах Сх. Beskidів) між ріками Сяном і Попрадом у межах сучасної Польщі, та на північний захід від ріки Уж у Закарпатті до ріки Попрад у Словаччині. Загальна площа бл. 3500 км².

Лемки прийшли до Карпат приблизно в 13 столітті з Румунії, а точніше з її регіону, що називався Волохією. Православні волохи асимілювалися з руським (русинським) народом, що мешкав на тих теренах, перейняли їх мову й культуру, та стали називати себе русинами або руснаками. Після Берестейської унії частина їх перейшла до греко-католицизму, а частина лишилася православною. Назва «лемки» виникла пізніше, десь від XIX ст., і походить від лемківського слова «лем», що означає «лишень, тільки». Це слово відсутнє в інших українських говірках, а так само відсутнє в польській чи словацькій мовах. Тож не дивно, що для інших слов'ян слово «лем» було дуже кумедним, і тому всі стали називати їх «лемками». Цей факт наробив трохи плутанини у етнографії, бо зараз частина лемків називає себе, власне, лемками (ті, хто мешкають у нас на Галичині, та в Польщі), а частина продовжує називати себе руснаками або русинами (у нас в Закарпатті та в Словаччині). Хоча насправді русини і лемки – це та сама національність.

Найвідомішими лемківськими діячами культури є поет, прозаїк, перекладач, літературознавець Богдан-Ігор Антонич та художник Никифор Дровняк; у діаспорі – Енді Ворхол.

Найбільшим у світі лемківським фестивалем є «Лемківська Ватра» у польському селі Ждині. Крім діячів науки і культури – вихідців з Лемківщини – у списку перераховано польських, словацьких, чеських дослідників Лемківщини, а також східно- і західноукраїнських учених, письменників, які зробили помітний внесок у розвиток науки і культури лемків: Клавдія Алексович – письменниця, Мирон Амбіцький – скульптор, Юрій Амбіцький – скульптор, Андрій Андрейчин – літограф, гравер, Богдан-Ігор Антонич – поет, Матвій Астряб – історик, педагог, Іванікій Базилович – історик, церковний діяч, сестри Даниїла, Ніна, Марія Байко – співачки, Михайло Балудянський – економіст, педагог, Володимир Барна – поет, Микола Барна – педагог, Степан Батюк – педагог, різьбяр, Дмитро Бедзик – письменник, Василь Бенч – різьбяр, Григорій Бенч – різьбяр, Григорій Бердаль –

різьбяр, Іван Бердаль – різьбяр, Микола Бескид – історик, Дюра Биндас – культурний діяч та багато інших [5].

Висновки. Етнотуристичні ресурси виступають важливою складовою розвитку туристичної галузі регіону, зокрема на Закарпатті, в сучасних умовах пов'язане з розвитком туристичної галузі, екологія зацією лісгосподарського комплексу, підвищенням ролі природно-заповідних територій у збереженні природної та етнокультурної спадщини корінного населення краю.

Проведені дослідження показали, що зміни в етнокультурі Закарпаття під впливом суспільного прогресу мають місце, але відбуваються поступово, охоплюючи найвіддаленіші куточки краю. Головною причиною таких змін стала завуальована культурна глобалізація, яка заповонила світ. Ситуація, що склалася, потребує практичних заходів для збереження етнічної самобутності. Серед них: популярі за ція народної творчості, промислів та ремесел, державна підтримка традиційних видів господарювання, малого та середнього бізнесу, розвиток внутрішнього та міжнародного туризму, зокрема етнографічного.

В основу планування розвитку туристичної галузі має бути покладена ідея природно-історико-етнографічної складової, яка базуватиметься на найбільш раціональному використанні територіальних поєднань природних умов, ресурсів, історичних і архітектурних пам'яток. Окремим моментом є збереження та підтримка культурної спадщини, розвиток традиційних промислів та мережі продажу їх виробів для туристів.

Важливим щодо збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпатського регіону та Закарпатської області є визначення шляхів розв'язання специфічних тут проблем в організації роботи органів місцевої влади, соціально-культурних установ і організацій, специфіки життя та праці людей. Суттєвим є і юридичний бік справи. Треба внести певні поправки та доповнення до законодавства, щоб, скажімо, першочергове право на використання карпатських природних ресурсів мали місцеві жителі, аби великі фінансові корпорації не нищили Карпати заради своїх прибутків. Потрібно розробити нормативно-правові акти, спрямовані на пільгове кредитування, створення сприятливих фінансово-економічних умов для суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють у національних парках природоохоронні заходи, створюють інфраструктуру для розвитку «зеленого» туризму

та рекреації, виробляють екологічно чисті продукти харчування, розвивають та зберігають народні промисли, а також вжити заходи щодо подолання безробіття і бідності серед місцевого населення.

Література

1. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України: навч. посібн. / О.О. Бейдик. – К.: Альтерпрес, 2009. – 400 с.
2. Зеленчук Я.І. Українознавчо-історична реконструкція етносоціальної системи Гуцульщини // Автореф. дис... к.і.н. – НДІ українознавства МОН України, Київ, 2007. – 20 с.
3. Зінкевич О.М. Географічні аспекти взаємодії глобалізаційних процесів та культури населення Українських Карпат / О.М. Зінкевич // Мат. міжнар. н.-п. конф.: Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат. – Рахів, 2005. – С. 490.
4. Куценко В.І. Соціальна сфера регіону / В.І. Куценко, Л.Г. Богуш. – К., 1997. – 252 с.
5. Крук Д. Етнічні групи Карпат і роль заповідних територій у збереженні етнографічної та історико-культурної спадщини / Д. Крук, С. Стойко // Наукові записи ТДПУ. Серія: географія. – Тернопіль. – 2004. – № 1. – С. 176–180.
6. Лаврук М.М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження): Монографія / М.М. Лаврук. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – 288 с.

РОЗРОБКА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ГЕОТУРИСТИЧНОГО ШЛЯХУ «ГЕО-КАРПАТИ»

*Л.З. Скакун¹, Ю.В. Зінько¹, М.П. Мальська¹,
А. Бучинська², Я. Внук³, Р. Рейчел³*

¹Львівський національний університет імені Івана Франка

²Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України

³Вища професійна школа, м. Кросно

Геотуризм як форма туристичних занять активно розвивається у європейських країнах в останні 10–15 років. У науково-дослідному плані проблематика геотуризму пов'язана з науковими дефініціями цього поняття, вивченням його форм та організаційних структур, а також зв'язків з природоохоронними об'єктами і територіями. Для України, де геотуризм у науково-освітньому та прикладному плані

знаходиться на початкових етапах вивчення і впровадження, важливим є аналіз досвіду його розвитку в інших країнах, зокрема європейських [4].

Геотуризм – це популяризація і представлення геологічних умов певної території непрофесійним споживачам з використанням популярних видань [9]. Геотуризм також розглядають як форму туризму на природних територіях та складову екотуризму [9]. Це спеціалізована форма туризму, де головним фокусом уваги виступають геолого-геоморфологічні атракції. Ці місця можна відвідувати за допомогою автомобільних, піших, велосипедних і річкових шляхів. Багато вчених вважають, що геотуризм можна розуміти як нову галузь прикладної геології та геоморфології, що підтримує розвиток альтернативних форм туризму на загальносвітовому рівні. Внаслідок цього зростає роль геоохорони, яка таким чином набуває рівноцінного значення поряд з охороною живої природи [7].

Об'єктами геотуризму у першу чергу є геологічні і геоморфологічні утворення, а також природні ресурси ландшафту. В геотуризмі можна виділити кілька складових: природні (форми, процеси) і антропогенні (туризм). Найчастіше об'єктами геотуризму стають такі процеси як гляціальні, вулканічні, річкові, дельтові. Основними туристичними компонентами геотуризму є: атракції (макро-, мезо- і мікрорівня), заклади розміщення (туристичні притулки, геосанаторії), туристичні шляхи, інфраструктура обслуговування (візит-центри, путівники), планувально-управлінське забезпечення (охорона геоспадщини, органи управління). За функціональним призначенням геотуристичні об'єкти можна розділити на науково-пізнавальні, культурно-освітні та мальовничі (ландшафтно-естетичні).

У геотуризмі пропонують виділяти такі базові терміни: геотуристичні об'єкти – геологічні (геоморфологічні) об'єкти, що є предметом зацікавлення туристів (каньйони, скелі, печери); геотуристичні явища – явища, пов'язані з сучасними геолого-геоморфологічними процесами (гейзери, еолові процеси, берегова діяльність хвиль). Геотуристичні об'єкти та явища становлять геотуристичні атракції [9].

Ще один важливий термін – геотуристичні шляхи, що охоплюють геотуристичні атракції, розміщені вздовж спеціально розробленого шляху. З наукових публікацій останніх років випливає, що цей термін співіснує з терміном «геологічні подорожі», а для геотуристичних трас часто використовують термін «геотріпи» або «геомаршрути».

Сприятливі передумови для розвитку геотуризму наявні у Карпатській гірській країні. Одна з перших ініціатив щодо впровадження геотуризму в Карпатському регіоні реалізуватиметься на українсько-польському пограниччю у проекті «Гео-Карпати – українсько-польський туристичний шлях» у рамках міжнародної «Програми транскордонної співпраці Польща – Білорусь – Україна на 2007–2013 роки». Його розробниками виступили навчальні заклади України та Польщі: Вища технічна школа в Кросно (Підкарпатське воєводство) та Львівський національний університет імені Івана Франка. У рамках проекту передбачається опрацювати концепцію та облаштувати транскордонний геотуристичний шлях протяжністю понад 700 км. Серед головних завдань, які передбачається реалізувати у цьому дворічному проекті (2012–2013) є: інвентаризація геотуристичних об'єктів (геотуристичних атракцій) території досліджень; інвентаризація об'єктів інфраструктури – нічліжних, гастрономічних; обґрунтування та ознакування геотуристичного шляху, просування геотуристичного продукту на вітчизняному та міжнародному ринку. Геотуристичний шлях трасуватиметься гірськими масивами Кросненського та Перемишльського підрегіонів (Підкарпатське воєводство) та Львівщини й Івано-Франківщини. У межах геотуристичного шляху передбачається розмістити 28 інформаційних щитів з описом найважливіших геотуристичних атракцій. Інформаційно-рекламне забезпечення транскордонного геотуристичного шляху передбачає створення інтернет-порталу «Гео-Карпати», де буде представлено перебіг шляху з описом геотуристичних атракцій, а також туристичну інфраструктуру.

Попередньо на основі аналізу каталогів заповідних геологічних об'єктів, геологічних путівників визначено типи основних геотуристичних об'єктів українсько-польського пограниччя. На території Львівської та Івано-Франківської областей виділено наступні типи геотуристичних об'єктів [1; 4; 5; 6]:

- Скельно-печерні комплекси: Скелі Довбуша (Яремче, урочище Дрибки), Скелі Довбуша (біля с. Бубнище), Каньйон (біля с. Труханів).
- Скельні комплекси і групи: Урицькі скелі, Ямельницькі скелі, Комальчицькі скелі, скелі Розгірче, скельне урочище Скалки, скельне урочище Дебриця, Татарський Камінь, скелі Розгірче.

- Водоспади: Кам'янка (с. Кам'янка), Гуркало (с. Крушельниця), Пробій (м. Яремче), Манявський (с. Манява).
- Відслонення порід і тектонічних порушень: виходи силіцитів (роговиків) та Побукська антикліналь в долині р. Опір, «готичні складки» та флішова товща в долині р. Прут, флексурний перегин і моласова товща в долині р. Бистриці Надвірнянської, місцезнаходження неогенової флори і відслонення палеогенових відкладів біля м. Борислава, знахідки палеогенової фауни біля с. Тишівці, відслонення середньої частини Орівської скиби.
- Історія гірництва: давня домена піч в с. Майдан, залишки озокеритової шахти та давні нафтові свердловини з обладнанням у м. Борислав.

Для Кросненського і Перемишльського субрегіонів виділено наступні типи геотуристичних об'єктів [10]:

- Скелі і скельні комплекси: скеля Чортовий Камінь, Камінь Леско, скельна стінка над долиною Сяну, Голобоже, скельний резерват Прадки.
- Водоспади і шипоти: скелясте русло річки Гочевки, долини прориву рік Ясьолки, Ветліни, Сяну, Солінки.
- Відслонення: літотипів і седиментаційних структур в с. Бірче, на периферії Перемишльському передгір'ї.
- Історія гірництва: скансен нафтового промислу ім. Л. Лукашевича в с. Бубрка (експозиції – елементи геологічних покладів нафти і газу, бурове обладнання), а також експлуатаційна нафтова свердловина з XIX ст..

Для досліджуваної території Львівської та Івано-Франківської областей розроблено і описано геологічні (геотуристичні) маршрути. Зокрема, описано 5 маршрутів, які трасуються через флішові утворення, 3 маршрути для ознайомлення з моласовими товщами, 14 маршрутів до геоморфологічних і гідрологічних об'єктів [5]. Для території Сколівських Бескид розроблено геотуристичний шлях [2], який пролягає від скельного комплексу Скелі Довбуша до Урицьких скель і включає скельні групи (Крушельницькі, Татарський Камінь, Острів Пасхи) та водоспади (Кам'янка, Гуркало). Науково-освітні геологічні маршрути описані для основних геолого-геоморфологічних районів (Бескиди, Горгани, Полонинсько-Чорногірські карпати) і широко використовуються для проведення навчальних практик та виїзних сесій науково-практичних конференцій [4; 6]. Будуть

використані розробки зі створення українсько-польського «Нафтового шляху», що трасується від Кросно до Борислава і Дрогобича.

Проектований геотуристичний шлях буде забезпечений путівником та картографічними матеріалами, передбачається також підготовка фотоальбому «Магічні Карпати». В рамках проекту «Гео-Карпати» планують здійснити низку освітніх та популяризаційних акцій, направлених на забезпечення функціонування цього туристичного шляху. Серед цих акцій: підготовка провідників для обслуговування геотуристичного шляху, навчальні поїздки викладачів і студентів спеціальностей «Геологія», «Географія», «Туризм», проведення семінарів для представників туристичного бізнесу та громадських туристичних організацій.

Створення та забезпечення функціонування геотуристичного шляху «Гео-Карпати» на українсько-польському пограниччі дозволить отримати інноваційний туристичний продукт, який передбачає розвиток пізнавального туризму на базі атракційних геолого-геоморфологічних об'єктів. Буде забезпечено покращення використання туристичного потенціалу пограниччя та створені умови для розвитку підприємництва у сфері турпослуг. Він дозволить залучити до надання послуг гірських провідників, власників осель та місцевих закладів харчування, а також транспортні підприємства. До популяризації і просування цього турпродукту будуть залучені організатори туризму та туристичні клуби. Здійснюватиметься популяризація гірських регіонів Польщі і України, що розташовані вздовж шляху. Проект «Гео-Карпати» сприятиме інтеграції локальних громад українсько-польського пограниччя. Підготовка і реалізація геотуристичного шляху активізує освітньо-наукову діяльність між навчальними і науковими закладами України та Польщі.

Література

1. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель. – Киев, 1985. – 342 с.
2. Зінько Ю.В. Формування міжнародного геопарку «Скелясті Бескиди» як центру геотуризму / Ю.В. Зінько // Вісник Львів. ун-ту. Серія міжнародні відносини. – 2008 – Вип. 24. – С. 83–93.
3. Зінько Ю.В. Законодавче забезпечення охорони геоспадщини: національний і зарубіжний досвід / Ю.Зінько, Ю.Партика // Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – С. 51–56.

4. Лещух Р.Й. Геологічна практика на Поділлі і в Українських Карпатах: Навч.-метод. посібн. / Р.Й. Лещух, В.Г. Пащенко, Р.М. Смішко. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 224 с.
5. Мончак Л.С. Геологічний путівник по Івано-Франківській області / Л.С. Мончак, О.Р. Стельмах, В.Р. Хомин. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 240 с.
6. Путівник геологічних екскурсій: II геодинамічна школа для геологів-зйомщиків України. – Львів; Яремче; Рахів; Берегове: ДП «Західукргеологія», 2004. – 35 с.
7. Alexandrowicz Z. Geoconservation in Poland for progresses of long-lasting development / Z. Alexandrowicz // Przegląd Geologiczny. – 2008. – Vol. 56. – № 8/1. – P. 579–583.
8. Geotourism / Edited by Ross K.Dowling and David Newsome. – Elsevier Ltd., 2006. – 260 s.
9. Słomka T., Kicińska-Świederska A. Geoturystyka – podstawowe pojęcia // GeoTurystyka. – 2004. – Т. 1. – № 1. – S. 5–7.
10. Waloryzacja przyrody nieożywiony obszarow i obiektów chronionych w Polsce / Pod redakcją Z. Alexandrowicz. – Warszawa, 1992. – 48 с.

ЖІНКА, ІМ'Я ЯКОЇ З'ЄДНУЄ ТРИ ТУРИСТИЧНИХ ДИВА УКРАЇНИ: СОФІЯ ВІТТ-ПОТОЦЬКА

І.Г. Смирнов

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Туристичні дива України, що були визначені в 2007 р., мають у своєму складі три, назви яких поєднані з однією історичною постаттю – Софією Вітт-Потоцькою, яку в другій половині XVIII ст. п'ять найбільших королівських дворів Європи визнали найвродливішою жінкою епохи Просвітництва. До цих туристичних чудес України належать Хотинська фортеця, Національний історико-культурний заповідник «Кам'янець» та Національний дендрологічний парк «Софіївка» в Умані. Якщо перші два були лише місцями перебування пані Софії в певний час, то останнє диво – Дендропарк «Софіївка» завдячує прекрасній грекині всім – і назвою, і ідеєю, і втіленням, і сучасним статусом. Літературні джерела та публікації охоплюють як польськомовну літературу [3; 7], так і україномовну [1; 2], включаючи деякі праці автора [4; 5; 6].

З ім'ям Софії Главані, primo voto (перший шлюб – лат.) Вітт, secondo voto (другий шлюб – лат.). Потоцька, пов'язана історія

найфеноменальнішого сходження щаблями суспільного визнання, яке тільки знала історія моралі колишньої Речі Посполитої. Коли Софія Главані, як проста дівчина грецького родоводу з Стамбулу вступила на подільську землю в 1779 р., маючи дев'ятнадцять років, в її гаманці лежало всього сто рублів, які за дорученням інтернунція Карла Боскампа їй видав військовий комендант Кам'янця-Подільського Ян Вітт, і це було все її майно. Коли ж наприкінці свого життя в 1822 р. графиня Софія Потоцька склала заповіт (який було покладено до архіву Імператорської Опікунської ради Російської імперії), вона заповідала своїм дітям рухомість і нерухомість, загальна вартість яких перевищувала 10 млн руб. Стільки їй залишилося після смерті другого чоловіка Станіслава Щенсного Потоцького, а це ж була менша частина величезного багатства одного з найзаможніших польських магнатів, яким вона розпоряджалася впродовж багатьох років.

Щодо соціального походження Софії Главані, то існують дві версії. Перша, яка нині визнана істинною, виводить її родовід із збіднілої грецької родини, що мешкала в передмісті Стамбулу. Слід зазначити, що після захоплення Візантійської імперії в 1453 р. турками-османами та утворення Османської імперії з столицею в Стамбулі (за Візантією-Константинополі), положення грецького населення стало надзвичайно важким. Бувша титульна нація Візантійської імперії в Османській імперії трактувалася та всіляко принижувалася, як народ другого сорту: по-перше, тому що не турки, по-друге, тому що християни (не мусульмани). Особливо важким було становище грецьких жінок, оскільки чоловіки-греки могли знайти собі роботу в торговельному плаванні між численними островами Грецького архіпелагу, в торгівлі, навіть у турецькій поліції (нижні чини). Саме з такої родини походила Софія (у дитинстві її звали Дуду), батько якої служив за найнижчим рангом у міській поліції та невдовзі помер. Зрозуміло, що після цього родина Главані потрапила в скрутне становище. Інша версія походження Софії Вітт-Потоцької нав'язана з легендою про її аристократичне походження з родини Панталіса Маврокордато, члена княжої грецької родини, спорідненої з давніми володарями Візантії. Правнучка Панталіса нібито вийшла заміж за молодого грецького магната Челіче й народила від нього Софію. Версія про знатне походження Софії з княжого роду Челіче де Маврокордато всіляко поширювалася родиною першого її чоловіка – Вітт, а потім – родиною Потоцьких, ну і, зрозуміло, самою Софією.

У житті Софії Главані було чотири головних дебюти. Уперше вона дебютувала в ролі грецької служниці в польській місії в Стамбулі, яку очолював королівський інтернунцій (посол) Карл Боскамп – Лясопольський (1777–1778 рр.). Її на цю посаду влаштувала мати. Головним завданням Дуду на цій посаді було розважати посла та подобатися його гостям. Другий дебют був складнішим – вона стала дружиною офіцера Речі Посполитої, сина коменданта Кам’янецької фортеці (до речі, найбільшої в Польщі на кінець XVIII ст.) майора Юзефа Вітта, вступила в права шляхетського стану, опанувала його етикет. Усі ці події в житті Софії Главані, тепер уже Софії Вітт, відбувалися далеко від Стамбулу – вже на Подільській землі, в Україні. Як це сталося? Отже, після закінчення терміну своєї місії в Стамбулі, Боскамп повертався до Варшави і Дуду вмовила взяти її з собою. Вони проїжджали через Хотин, де заміжком за турецьким баші (начальником) була її сестра (за іншими даними – тітка), потім через Кам’янець-Подільський, де з Софією познайомився та закохався у неї Юзеф Вітт. 14 червня 1779 р. він узяв шлюб з нею в парафіяльному костьолі в Зінківцях (передмістя Кам’янця). Отже, в житті Софії Главані-Вітт Кам’янецький період тривав з 1779 до 1793 рр. Чим він відзначився з точки зору туризму? Перш за все тим, що протягом 1781–1782 рр. це молоде подружжя перебувало у весільній подорожі в Європі – в Німеччині, Бельгії, Франції і Австрії. І тут відбувся третій дебют Софії Главані – як дами вищого світу, як уславленої красуні, що стала окрасою королівських салонів у Варшаві, Берліні, Парижі, Відні (відповідно – її знайомство з польським королем Станіславом Августом Понятовським, пруським – Фрідріхом II, французькою королевою Марією Антуанеттою, австрійським цісарем Йосипом II). До речі, знайомство Софії Вітт з австрійським цісарем відбулося на відомому бельгійському курорті Спа, який у другій половині XVIII ст. був модним місцем літніх зустрічей вишуканої публіки з багатьох країн Європи, передусім із Франції, Англії, Австрії. Приводом до щорічних приїздів у Спа була гадана лікувальна властивість тамтешніх мінеральних вод, яким приписували надзвичайно велику шкалу застосувань, насправді ж до Спа їхали переважно порозважатися. Спа вважався не лише модним, а й дуже вишуканим курортом. Сюди приїжджали найвідоміші європейські магнати й фінансисти, а нерідко й вінценосні особи. Софія та Юзеф Вітт були, мабуть, одними з перших подільських «туристів», що завітали до Спа. Але саме тут у

Спа, відбувся третій дебют, що відкрив перед Софією шлях на вершини суспільної ієрархії, та означав важливу якісну зміну в її житті: саме в цей момент вона перестала бути просто дружиною майора Юзефа Вітта, у той час, як майор Юзеф Вітт став просто чоловіком славнозвісної красуні Софії.

Після великої тріумфальної подорожі Європою, під час якої Софія звикла до обожнювання з боку найчільніших осіб Варшави, Берліна, Парижа, Відня, повернення до маленького містечка на південно-східних кордонах Речі Посполитої, населеного переважно вояками, вірменами-торговцями та кримінальними злочинцями (які відбували кару в замкових льохах) було для неї сумним та нудним. Кам'янець-Подільський, легендарна та найбільша фортеця Речі Посполитої на її південно-східних кордонах, на той час уже значно підупав, але стрімкі масивні мури фортеці над Смотричем, північною притокою Дністра в добу правління останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського вважалися ще міцними укріпленнями, які за невеликих видатків на модернізацію, могли б обернутися на неприступну твердиню. Місто, що розкинулося в підніжжі замку, мальовниче, відреставроване стараннями коменданта Яна Вітта (який одночасно виступав й архітектором), природним каньйоном оточене водами Смотрича, який майже замкненим звивом охоплював увесь Кам'янець (нині це – Старе місто), з населенням, що сягало декілька тисяч осіб, було важливим торговельним центром на тзв. Галицькому торговельному шляху, що вів з Німеччини й Польщі через Галичину та Поділля до Молдови, а далі – до самого Стамбулу. Тут можна було придбати лейпцизькі, вроцлавські, російські й турецькі товари, такі як, наприклад, цитрини, помаранчі, волоське або нікопольське вино, воблу (сушену рибу), рибу свіжу, вуджену, мариновану, кав'яр, осетрину, віск, лій і шкіри. З Стамбулу, Криму кам'янецькі купці-вірмени привозили килими, оксамит, зброю, вина, дорогі пахощі, прянощі-все те, що складало комфорт тодішнього побуту. Головним осередком торгівлі в Кам'янці був Вірменський ринок, куди прибували каравани верблюдові з східними товарами, по які приїжджали купці з півночі та заходу. В місті функціонувало ще два ринки – Польський та Руський.

Але для Софії Вітт всього цього було замало. І її можна було зрозуміти. Замість пишних салонів європейських столиць-набагато скромніші покої гарнізонного помешкання генерала Вітта; замість

галантних аристократів, дипломатів і двірських сановників – юрба безцеремонних офіцерів місцевого гарнізону й подільської провінційної шляхти, які нахабно залицялися до вродливої пані віце-комендантші. Її обожнювала половина чоловіків усього околу, вона викликала захват у приїжджих, і в такий спосіб отримала статус своєрідної «туристичної принади» Кам'янця, але така популярність їй не дуже задовольняла, до того ж це не додавало їй доброї слави. Не допомогло й те, що Юзеф Вітт спеціально для Софії улаштував у долині Смотрича літній палац з садом. Алеї саду протягнулися вздовж обох берегів річки, були прикрашені екзотичними квітами та деревами. Софія, в платті з криноліном, який вона першою одягла в місті, походжала по саду, зриваючи з дерев жовтогарячі персики та стиглі груші. Але незабаром і це їй змудилося. Софія шукала будь-якого приводу вирватися нарешті з Кам'янця у широкий світ.

У серпні 1787 р. вона разом з пані Уршулею Мнішек, дружиною кам'янецького хорунжого, вирушила у велику туристичну експедицію (подорож) до Стамбулу та на острови Грецького архіпелагу (з наміром дістатися аж до Єгипту), у якій взяли участь понад тридцять осіб. Про цю дивну й загадкову подорож часто згадується в приватній та офіційній кореспонденції від 1787 р., але й нині про неї відомо небагато. Так, досі не вдалося з'ясувати, чи то була просто екстравагантна розважальна прогулянка пересичених дам та їхніх кавалерів, чи може, як вважали деякі історики, закам'юфльований розвідувальний захід, інспірований одним з європейських дворів напередодні сподіваної війни між Оттоманською Портою і Росією та Австрією. Відплиття відбулося з російського порту Херсон на кораблі «Катерина Велика». У складі товариства дам було дев'ять, чоловіків – двадцять три. Відомо, що на судно також взяли музикантів і шатра, щоб час від часу робити висадки на берегу моря. Попливли тим самим шляхом, яким понад сто з лишком років тому ковзали по чорноморських хвилях легкі козацькі чайки, раптово нападаючи на прибережні турецькі селища і навіть на передмістя Стамбулу. На жаль, відомі прізвища тільки частини цих незвичайних туристів. Крім Мнішек і Вітт, в експедиції взяли участь дві панни Секежинські. Серед чоловіків був генерал К. Менчинський (який перебрав на себе обов'язки адміністратора та скарбника подорожі), С. Тарновський, капітан кавалерії Скварський, Я.Остроруг (розповідали, що під час подорожі він невтомно фліртував з пані Вітт), якийсь полковник

Ключевський, двоє Здековських, Новаковський, Кшижановський. Імена решти учасників експедиції невідомі до сьогодення [3, 135]. По прибутті до Стамбулу думки учасників експедиції щодо подальшого подорожування поділилися. Пані Мнішек, можливо, була схильна плисти якомога швидше до Архіпелагу, а Софія, мабуть, воліла якомога довше затриматися в Стамбулі, оскільки саме тут для неї приготували зустріч, завдяки якій вона зразу стала дамою номер один експедиції й остаточно затьмарила своїх попутниць. До того ж у Стамбулі жила її родина.

Російський чорноморський порт Херсон, заснований у 1775 р., швидко розростався і через десять років був уже найважливішим торговельно-транспортним центром цієї правобережної України. Через Херсон після 1783 р. велася головна російська та польська торгівля з середземноморськими портами та країнами Близького Сходу. Серед інших товарів щороку в Херсонському порту на чужоземні судна вантажили понад 2000 пудів подільської й української пшениці. Кількість мешканців Херсона ніби то складала 50 тис., у місті діяло кілька французьких і грецьких домів, які були посередниками в експорті та імпорті різних товарів із Польщі та Росії до Стамбулу, Марселя, Кадікса й Неаполя. Функціонували тут і дві польські контори – П.Потоцького та П. Теппера. Було тут і польське консульство, відкрите за наказом Станіслава Августа в 1783 р. Через початок російсько-турецької війни в липні 1787 р. уся привабливість туристичної прогулянки пішла нанівець. Учасники експедиції поділилися в Стамбулі на малі групи: одні збиралися продовжувати експедицію запланованим раніше маршрутом, незважаючи на воєнну небезпеку, інші вирішили повертатися додому кружним безпечним шляхом. Пані Вітт належала до останніх і через Відень, Варшаву і Львів безпечно повернулася до Кам'янця. Відносини її з Юзефом Віттом, який після смерті батька став генералом і комендантом Кам'янецької фортеці, були остаточно зіпсовані, хоча вона народила йому сина Яна.

У 1791 р. починається четвертий і останній дебют Софії Главані-Вітт – її відносини з наймогутнішим магнатом Польщі – Станіславом Щенським Потоцьким. Маєтки Потоцького займали територію близько 1,5 млн. га, на нього працювало 130 тис. кріпаків в Україні та Польщі, а річний дохід господаря Тульчина перевищував 3 млн. польських злотих. Під час балу в Яссах, яким ушанували день іменин

імператриці Катерини II він, можливо, вперше відкрив Софії свої почуття. В польській історії, зокрема історії Першої Речі Посполитої, постать С.Щ. Потоцького не тішить доброю славою. Вважається, що саме він разом з коронним гетьманом К. Браницьким та польним гетьманом С. Жевуським, утворивши Тарговицьку конфедерацію, спрямовану проти короля Польщі Станіслава Августа Понятовського, забили останній цвях в труну Першої Речі Посполитої, зробивши можливим другий поділ Польщі 1793 р. та зникнення незалежної польської держави з мапи Європи внаслідок третього і останнього поділу Польщі в 1795 р. Але нас у даній статті більше цікавить доля Софії Главані-Вітт, яка на новому етапі свого життя та суспільної кар'єри на Поділлі вирішила зв'язати своє майбутнє з Щенським Потоцьким. Для історії дворічної гамбурзької еміграції цього магната разом із Софією Вітт в 1793–1795 рр., на жаль, бракує будь-яких джерел. Можна тільки приблизно уявити, як виглядало їхнє безтурботне існування в цьому великому німецькому портовому місті (наприкінці XVIII ст. воно налічувало близько 130 тис. мешканців). В 1795 р. Софія ще Вітт подалася до Варшави, а потім Львова, щоб розпочати справу про розлучення з Юзефом Віттом. Тим часом, ще в 1793 р., в Мінську, Софія народила Щенському Потоцькому сина, якого назвали Константином. Це був перший з вісьмох дітей, які мали народитися від нешлюбного, а потім шлюбного зв'язку Софії Главані з Станіславом Щенським Потоцьким. До шлюбного узаконення цього зв'язку Софія народила ще двох дітей – Миколая і Гелену. Але всі троє позашлюбних дітей померли ще в ранньому дитинстві. Натомість щасливо зросли ті п'ятеро дітей, які народилися вже після шлюбу Щенського з Софією.

Риску майже 17-річного заміжжя Софії Главані за Юзефом Віттом було підбито в 1796 р., коли була узгоджена і підписана в Львівському суді розлучно-майнова угода, яку підписали обидві сторони, а також свідки. Деталі цієї угоди можна взнати в [3, с. 266–267]. Але залишалася ще одна перешкода – шлюб Щенського Потоцького з Юзефіною. Незважаючи на це, Софія Главані вже з 1796 р. проживала разом з Щенським у його маєтку в Тульчині (нині Вінницька обл.). Осівши в Тульчині, Щенський робив усе, що було в його змозі (а міг він багато), аби надати привабливості цій місцевості в очах вродливої грекині. На острові посеред тульчинського ставка він спорудив турецьку лазню, оточену колонами з майстерною різьбою в мавритан-

ському стилі, а розкішне обладнання для лазні за великі гроші спровадив із Стамбулу. Тож Софія могла розкошувати тут у турецьких ваннах, до яких звикла ще замолоду. Та найщедрішим та безумовно найпрекраснішим подарунком Щенного Софії був великий парк під Уманню (нині Черкаська обл.), названий «Софіївкою»; саме цей парк згодом став найдовговічнішою і найславетнішою пам'яткою, пов'язаною з її ім'ям (нині – це Національний дендрологічний парк «Софіївка», позначений серед семи Туристичних чудес України). Творцем «Софіївки» (автором топографічного та архітектурного проектів парку, а також керівником усіх робіт) був талановитий офіцер польської артилерії, який до 1793 р. перебував на службі Речі Посполитій, капітан Людвік Метцель (1764–1848). Це була дійсно магнацька фантазія – її реалізація протягом дев'яťох років (1796–1805) обійшлася, за оцінками, в 15 млн. польських злотих. Під Умань тисячами зганяли панщинних селян з возами й лопатами; мрамур, статуї, гідравлічні машини Метцель замовляв у країнах Західної Європи; рідкісні види дерев і саджанці найрізноманітніших рослин, які не зустрічалися в Україні, привозили аж з Туреччини. За чотири роки (до 1800) було закінчено найважливішу частину парку з двома штучними ставками, горішнім і долишнім. Різниця рівнів цих ставків становила 23 м; оригінальна гідравлічна конструкція, яку спроектував Метцель, підводила струмінь води до фонтана в долишньому ставі з мінімальною затратою енергії, завдяки чому фонтан бив на висоту 20 м. Удала просторова архітектура, каскади, штучні гроти, мальовниче розміщення буйної рослинності становили головні принади цього чудового парку, який ще й нині вважається найгарнішим парком у всій Європі. «Софіївка» дуже швидко набула величезної популярності, ще за життя Софії її відвідували численні туристи й про неї багато писалося. Софія до кінця свого життя дуже любила цей парк, який носив її ім'я. Їй лестило, що ця чудова пам'ятка садово-паркової архітектури – данина її вроді закоханого в неї Щенного. Із «Софіївкою» пов'язувалися найприємніші спогади про перший період її спільного з Потоцьким життя в Україні.

Великий день у житті Софії Главані настав 17 (28) квітня 1798 р., коли в тутьчинському костьолі перед шлюбним вівтарем вона нарешті здобула право носити прізвище Потоцької. Про життя Софії й ситуацію в Тутьчині протягом 1799–1805 рр. відомо небагато. Деякі дані свідчать, що 1800 року (на своє сорокаріччя) вона разом зі

Щенсим здійснила тривалу подорож на Захід, під час якої серед інших країн відвідала Італію. За якийсь час після повернення з цієї подорожі Софія народила другого сина, зачатого в шлюбі зі Щенсим – Мечислава, в наступні роки на світ по черзі прийшли дві доньки – Софія й Ольга, нарешті, наймолодший син Болеслав. Точні дати народження цих дітей, на жаль, невідомі. Станіслав Щенсний Потоцький помер у Тульчині в березні 1805 р., у віці п'ятидесяти трьох років. Софія пережила його на 17 років і закінчила своє життя в 1822 р., 12 (24) листопада. Її тіло поклали на вічний спочинок не в Тульчині, а в Умані, неподалік від її улюбленої «Софіївки». Однак там вона пролежала нецілу чверть століття. 1832 р. маєток і парк під Уманню, якими понад десять років володів перший шлюбний син Щенсного та Софії Олександр Потоцький, було конфісковано на користь російської державної скарбниці. «Софіївка» отримала нову назву – «Царицин сад» – і перейшла у власність імператорської родини. Невдовзі домовину з тлінним прахом Софії Потоцької перевезли з уманської церкви до Тального в Уманському повіті, яке успадкувала після матері її дочка Ольга Потоцька-Наришкіна. Її поставили в підземеллі місцевої церкви, яку згодом, 1846 р., було перебудовано. Після 1917 р., в період тзв. радянської секуляризації більшості сакральних споруд в Україні та Росії, церкву в Тальному знову перебудували й призначили для інших потреб. Однак гробниць у підземеллі цієї будівлі ніхто не чіпав. Нині у відновленій церкві й досі спочиває прах тієї, яку в другій половині XVIII ст. п'ять найбільших королівських дворів Європи визнали найвродливішою жінкою епохи Просвітництва.

Висновки. Постать Софії Вітт-Потоцької має тісні й розгалужені зв'язки з зародженням та розвитком туризму в Україні. З її ім'ям пов'язаний (і названий) Національний дендрологічний парк «Софіївка», занесений в перелік «Семи туристичних чудес України». З її життям пов'язані ще два туристичних дива України – Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» (де Софія Вітт провела майже 17 років свого заміжжя за віце-комендантом, згодом комендантом Кам'янецької фортеці, майором, згодом генералом Юзефом Віттом і де ним був створений для неї ландшафтний парк, який на жаль, не зберігся до нашого часу) та Хотинська фортеця (де вона перебувала проїздом у Кам'янець). Софія Вітт, мабуть, однією з перших подолян відвідала відомий й нині курорт Спа в Бельгії. Її можна вважати й засновницею «гендерного туризму» в Україні, якщо

згадати подорож до Стамбулу та на Грецькі острови, організаторками якої були дві жінки – подолянки Софія Вітт та Уршуля Мнішек. Можна пригадати й інші зв'язки Софії Вітт-Потоцької з зародженням та розвитком туризму в Україні, але й наведеного вище, на нашу думку, цілком достатньо, щоб присвятити статтю цій непересічній жінці епохи Просвітництва, чие життя пройшло в Україні, на Поділлі, й до цього часу викликає цікавість як українських, так і іноземних туристів. А найкращою згадкою і пам'яткою на честь Софії Вітт-Потоцької є Національний дендрологічний парк «Софіївка», який й нині викликає захоплення в тисяч відвідувачів з усіх куточків світу. Його буде цікаво відвідати й Українським та іноземним туристам – відвідувачам Євро-2012 протягом одноденної екскурсії з Києва.

Література

1. Будзей О.В. Вулицями Кам'яця-Подільського / Серія «Історичні місця України / О.Будзей. – Львів: Світ, 2005. – 272 с.
2. Винюкова-Волкова В. Легенди старого Кам'яця / В. Винюкова-Волкова. – Кам.-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2009. – 48 с.
3. Лоек Є. Історія прекрасної бітинки /З польськ. пер. А Андрухів / Серія «Життєписи»/ Є. Лоек. – Київ: Юніверс, 2005. – 448 с.
4. Смирнов І.Г. Логістика туризму: Навч. пос. / І. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
5. Смирнов І.Г. Логістичний аспект туристичних чудес України: заповідник «Кам'янець» // Географія та туризм. – 2011. – Вип. 11. – С. 136–148.
6. Смирнов І.Г. Туристичні чудеса України в етнографічному туризмі: заповідник «Кам'янець» (транспортно-логістичний аспект) / І.Г. Смирнов // Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації: Мат. III Всеукр. н.-п. конф. – Сімф.: ЦРОНІ, 2011. – С. 84–87.
7. Dr Antoni J. – Rolle. Losy pieknej kobiety/ Wybor pism. – Krakow, 1966, T.1. – С. 148–198.

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «КАМ'ЯНЕЦЬ» ЯК ТУРИСТИЧНЕ ДИВО УКРАЇНИ: ЛОГІСТИЧНИЙ ВИМІР

І.Г. Смирнов

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

При характеристиці туристичних чудес України звичайно недостатньо уваги приділяється транспортно-логістичним аспектам їхньо-

го розвитку та функціонування. Це особливо відноситься до одного з найбільш цікавих, на наш погляд, туристичних чудес України – заповідника «Кам'янець», де майже вся увага концентрується на Кам'янецькому замку. Між тим, замок – лише один з складових елементів складної системи комплексу середньовічних оборонних споруд міста, метою яких був захист найбільшого адміністративного, релігійного, господарського, торговельно-складського та транспортного центру Поділля протягом XV–XVII ст. від нападників, передусім турецько-татарських військ. Літературні джерела та публікації з теми статті охоплюють як історико-туристичні джерела [1; 2; 3; 7], так і логістичні публікації [4], зокрема праці автора з логістики туризму [5; 6]. Метою статті є висвітлення розвитку як торговельної та транспортної логістики в Україні в історичному аспекті (на прикладі середньовічного міста-фортеці Кам'янця-Подільського), так і дослідження логістичного аспекту туристичних чудес України – в межах новітнього науково-практичного напрямку, що нині формується, – логістики туризму.

Про заповідник «Кам'янець» з його унікальним комплексом величних та грізних споруд середньовічного європейського міста-фортеці з XV–XVIII ст. написано чимало в українських та закордонних (особливо польських, вірменських та турецьких) джерелах. Це пов'язане, зокрема, з включенням Кам'янця-Подільського до списку «Семи чудес України», складеного в 2007 р. [5, с. 382]. Однак при цьому недостатньо уваги приділено транспортним, торговельно-складським та митним функціям цього на ті часи найбільшого оборонного, міського, господарського та релігійного осередку Поділля. В сучасній термінології транспортні, торговельно-складські та митні функції об'єднуються поняттям «логістичні функції» (або логістичний аспект). Початки створення на місці сучасного Кам'янця стародавнього міського осередка сягають, за деякими даними, ще часів Давнього Риму. Недарма на карті давньогрецького географа Птоломея в районі сучасного Поділля було позначене давньоримське місто Клепідава. Кам'янець ще раз з'являється у давньоримських джерелах, вже як Петридава (Подільська «Петра»?) – «місто-камень на воді», на цей раз з точною вказівкою не тільки місце знаходження міста, але й часу заснування – 100 рік н.е. Саме тоді на початку II ст. імператор Марк Траян захопив Гето-Дакію (територію сучасної Румунії), отримавши контроль і над Подністров'ям. Римські легіони розташувалися біля

Кам'яця, а на острові розміщувалася канаба – поселення, де мешкали родини воїнів, торгівці та ремісники. Як відомо, літопис приписує будівництво кам'яної фортеці в Кам'янці литовським князям-братом Коріатовичам (небожам Великого князя Ольгерда), які після перемоги під Синіми водами успадкували Поділля. Згідно легенди литовський князь на ловах погнався за оленем, загнав його на острів, зусебіч оточений проваллям, і тут вирішив закласти фортецю. Однак, давньоруська фортеця і багатолюдний посад при ній на час приходу Коріатовичів мусили вже існувати, або вже за декілька років після документальної згадки про будову князми Коріатовичами нової фортеці (у 1374 р.), місту Кам'янцю було надане магдебурське право. В 1434 р. Поділля було загарбане Польським королівством і Кам'янець до 1793 р. став центром воєводства і ключовим пунктом оборони Речі Посполитої на її неспокійних південно-східних кордонах. Історики підрахували, що Поділля й Кам'янець у XV ст. 28 разів піддавалися нападу турецьких і татарських військ, у XVI ст. – 18 разів, у перший половині XVII ст. – 5 разів [3, с. 169].

Але одночасно це був «золотий вік» Кам'янця-Подільського, який не тільки хоробро боронився від ворогів (за довгу середньовічну історію міста тільки тричі супротивникові вдалося його захопити: у 1393 р. – литовському князю Вітовту, який відібрав Кам'янець у Коріатовичів; у 1430 р. – полякам братам Буцацьким; у 1672 р. – туркам на чолі з султаном Мехмедом IV; значно довшим є список тих, хто так і не зміг оволодіти містом), але й зростав як європейське місто, що змагалося в красі з Києвом та Львовом, займаючи чільне місце в східній торгівлі. В Стамбулі, Карсі, Криму кам'янецькі купці-вірмени закупляли килими, оксамит, шовк, зброю, вина, дорогі пахощі, прянощі – все те, що складало комфорт тодішнього побуту. Товар переправлявся транзитом через Молдову до Хотина, а далі – галерами по річках Дністер та Смотрич безпосередньо доставлявся у Кам'янець-Подільський. Отже, Кам'янець тоді був значним річковим портом, мав пристань, на якій галери прив'язували до кнехтів – кам'яних стовпів у вигляді грибу і розвантажували. Підводи з товарами заїжджали до широкого тунелю (галереї), що простягався вздовж східного боку Старого міста. Звідти коридорами товари розвозилися до льохів-сховищ, власниками яких були кам'янецькі купці. Підземний Кам'янець не поступався розмірами надземному, тільки був більш утаємниченим. У дво, триповерхових сховищах

зберігалися предмети східної розкоші, вино, паливо, зброя. Тут навіть були свої крамниці - «темні склепи» (sklep польською – магазин, крамниця, а magazyn – склад). Пізніше ця підземна галерея була засипана землею та сміттям, нині про неї немає й згадки. Однак у місті її досі живуть легенди про численні скарби, що надійно приховані під ним (які в Петрі, що в Йорданії). Понад 350 років (з 1434 до 1793, коли Поділля в результаті Другого поділу Польщі відійшло до Росії) Кам'янець успішно функціонував не тільки як найважливіший та найпотужніший оборонний осередок на південно-східному кордоні Речі Посполитої (про що досить детально викладене в літературі), але й як адміністративний центр Подільського воєводства та найбільший господарський торговельно-складський, транспортний та митний осередок краю (про що в літературних джерелах згадується значно рідше). Відповідно, місто не тільки імпортувало значні обсяги різноманітних товарів (про що було вище), але й виробляло та «експортувало» (тобто відправляло на вивіз). Про високий рівень розвитку різноманітних ремесел в середньовічному Кам'янці свідчать хоча б назви вулиць (Ремісничка, Ковальська) оборонних башт (Гончарна, Кравецька, Різницька – їх збудували та підтримували в належному стані за кошти цих кам'янецьких ремісничих цехів) тощо. Що стосується торговельно-складського сектору господарства середньовічного Кам'янця, то він повністю контролювався вірменами. Вони були християнами, а в XVII ст. навіть увійшли до унії з римсько-католицькою церквою, тому вірменам дозволялося жити і торгувати в Кам'янці (а, наприклад, українцям православної віри це заборонялося з 1699 р.). Вірмени контролювали, зокрема, східну торгівлю, тобто з турецькими купцями. Для цього їм не завжди треба було їхати до Стамбулу, оскільки турецькі володіння починалися поруч – у Хотині (перейшов під контроль Росії у 1812 р.). Поговорюють, що з Кам'янця в Хотин (під Дністром) був прокладений підземний хід завдовжки 20 км, яким користувалися контрабандисти, таємні агенти і військові. В кінці XVI ст. Кам'янець став закритим містом, за мури якого не допускалися ані торгіві каравани, ані подорожні. Пов'язане це було із зведенням Руської і Польської брам – оборонно-гідротехнічних систем, у спорудженні яких запроваджувалися найновіші технології того часу. Тому змінилася і «логістика» східної торгівлі: для купців-іноземців на правому березі р. Смотрич збудували караван-сарай (комори для зберігання товарів) з досконалою на той час інфраструктурою: колодя-

зем, стайнею та голубиною поштою. Окремої згадки заслуговують мости Кам'яця: Замковий, Старий міст біля Ковалів, Ново планівський та «Стрімка Лань».

Таким чином, одне з семи «Туристичних чудес України» – історико-архітектурний заповідник «Кам'янець-на-Поділлі» протягом століть розвивався як найбільший оборонний, господарський, торгівельний та транспортний осередок Поділля. Понад 300 років це був центр Подільського воєводства Речі Посполитої (XV–XVIII ст.), понад 120 років – центр Подільської губернії Російської імперії (1793–1917 рр.), майже півроку – тимчасова «столиця» Директорії Української Народної Республіки (друга половина 1919 р.), майже 20 років – обласний центр УРСР (1920–1937 рр.). Особливо цікавим та змістовним з туристичного погляду в розвитку Кам'яця-Подільського були часи середньовіччя, коли місто і сформувалося як місто-фортеця з цілісним комплексом військово-оборонних та житлово-торгівельних споруд. Середньовічний Кам'янець мав розвинуту торгівельну транспортну та митну інфраструктуру, що включала бруковані дороги, в'їзні брами (де містилися митні комори), річковий порт тощо. Кам'янець вирізнявся особливим розвитком «східної» торгівлі, яку здійснювали вірменські купці, які створили в місті власний торгівельно-складський та житловий квартал навколо Вірменського ринку. Караван-сарай на в'їзді до міста, річковий торгівельний порт, підземні торгівельні галереї та складські приміщення, три великих міських ринки (крім Вірменського, це Польський та Руський ринки), торгівельно-складські будівлі тощо – все це говорить про надзвичайно високий рівень розвитку, який отримали в середньовічному Кам'янці не тільки військово-оборонні, але й торгівельно-складські та транспортно-митні функції, які в сучасній термінології позначаються поняттям «логістичні функції». Слід зазначити, що господарський, транспортний, архітектурний розвиток міста не припинявся і в XIX – на початку XX ст. Як губерньський центр Російської імперії, Кам'янець тоді не поступався сусідньому провінційному центру Австро-Угорщини – Чернівцям (на жаль, нині таке порівняння не на користь Кам'яця). Визначальними ознаками Кам'яця тоді були такі споруди Старого міста, як бувший Кармелітський костюл (пізніше – Собор Ікони Казанської Божої Матері), Вірменський та особливо Польський ринок, забудовані 3–4-х поверховими будинками в стилі барокко та ренесансу, нарешті, капітальні кам'яні трьох-чотирьохповерхові

будинки, зведені на стрімких схилах Старого міста в особливий спосіб – з фасаду вони мали 3–4 поверхи, а з внутрішнього двору – один-два поверхи. Сходів між поверхами в таких будинках не було, оскільки до першого поверху вела окрема стежка, а верхні поверхи мали вихід без посередньо у внутрішній двір, заможений кам'яними плитами. Спосіб будівництва таких домів був запозичений кам'янецькими будівничими від оборонних башт, наприклад Різницької, яка з боку кручі була трьохярусною, а з боку міста – двохярусною. На жаль, жодної з цих ознак нині немає: Кармелітський костюль був повністю знищений в 1930-ті рр. (нині на його місці – пустка); Польський ринок, як і білостінні багатоповерхівки на кручах стали жертвами німецьких бомбардувань в 1941 р. Можна зазначити, що Кам'янець-Подільський є мабуть, єдиним містом України історичний центр якого так і не було відновлено після Другої Світової війни. На додаток Кам'янець був «репресований» Радянською владою в 1930-х рр.: позбавлений статусу обласного центру та «розжалуваний» до рівня райцентру (мабуть місту пригадали часи Гетьманату, коли в Кам'янці був створений Український університет, та Дирекції, коли Кам'янець півроку перебував у статусі тимчасової столиці України). Усе вищевикладене, на нашу думку, дає підстави до висунення Кам'янця-Подільського претендента на присвоєння йому звання «місто-герой України».

Література

1. Будзей О.В. Вулицями Кам'янця-Подільського / Серія «Історичні місця України / О.Будзей. – Львів: Світ, 2005. – 272 с.
2. Вінюкова-Волкова В. Легенди старого Кам'янця / В. Вінюкова-Волкова. – Кам.-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2009. – 48 с.
3. Рутинський М. Замковий туризм в Україні: Навч. пос. / М. Рутинський. – Київ: ЦУЛ, 2007. – 432 с.
4. Смирнов І.Г. Логістика туризму: Навч. пос. / І. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
5. Смирнов І.Г. Стратегічний логістичний менеджмент в контексті сталого розвитку туризму в Україні / І. Смирнов // Краєзнавство та музейна справа в Україні: Наук. зб. «Велика Волинь». – 2010. – Вип. 14. – С. 164–179.

DZIAŁALNOŚĆ AGROTURYSTYCZNA - KORZYŚCI I UTRUDNIENIA JEJ PROWADZENIA W OCENIE GOSPODARZY – KWATERODAWCÓW

W. Staniowska-Zątek

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.

Wprowadzenie – Rozwój agroturystyki w Polsce

Ujawnione w XX wieku trudności życia w wielkich miastach (zatłoczenie przestrzeni, zanieczyszczenia, hałas) przyczyniły się do poszukiwań większej efektywności wypoczynku na terenach o krajobrazie odmiennym, na obszarach z dominacją walorów przyrody. Zwrócono więc uwagę na potencjał obszarów wiejskich. Krajobraz – otwartych pól i łąk, z nieliczną zabudową, sąsiedztwo kompleksów leśnych, zielone korytarze cieków wodnych – tak różny od terenów zurbanizowanych, ma specyficzne walory. Korzyści dla zdrowia i większej efektywności wypoczynku w takim otoczeniu znane są od dawna¹, dlatego w ostatnich latach wrócono w wielu krajach, nie tylko europejskich, do tradycji wakacji na wsi. Znaczący renesans mody na wakacje na wsi nastąpił w Polsce w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku i zbiegł się z nasileniem działań w zakresie ochrony środowiska, z trendami krzewienia tzw. edukacji ekologicznej, oraz z dynamicznym rozwojem różnych form turystyki. Towarzyszyło temu zainteresowanie tymi zjawiskami przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, którzy podejmowali wysiłki akademickiego ich wyjaśnienia i zdefiniowania. Coraz częściej pojawiające się w piśmiennictwie, nie tylko naukowym, pojęcie *agroturystyka*, jako określenie wakacyjnych i weekendowych pobytów na wsi w gospodarstwie rolnym, posiada obecnie wiele definicji². Pojęcie agroturystyka występuje

---

¹ W Polsce już w XVIII wieku był zwyczaj wakacyjnych pobytów u górali podhalańskich, a w XIX wieku powstawały, tak zwane - miejscowości letniskowe, położone na terenach wiejskich w pobliżu dużych miast (Warszawy, Łodzi, Poznania). Znaczące nasilenie wakacyjnych wyjazdów na wieś nastąpiło na początku XX wieku. W czasach po II wojnie światowej trendy wakacji na wsi zostały osłabione przez rozwój masowych form turystyki bazującej na wielkich ośrodkach wypoczynkowych budowanych z funduszy socjalnych zakładów pracy.

² Agroturystyka – ...pobyty wypoczynkowe u rodzin wiejskich prowadzących gospodarstwo rolne oraz zróżnicowane możliwości rekreacji w oparciu o zasoby gospodarstw chłopskich i specyficzne walory obszarów wiejskich (według: E.Kmita, 1993); ... forma wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne

zwykle obok pojęcia *turystyka wiejska*, czasami zamiennie lub równoznacznie. Jest to jednak pojęcie szersze¹; należy jednak rozumieć, że agroturystyczną działalność warunkuje równocześnie prowadzona przez gospodarza - kwaterodawcę działalność rolnicza.

Współczesny, dynamiczny rozwój agroturystyki, szczególnie w krajach Europy Środkowej, ma silne podłoże ekonomiczne. Na polskiej wsi zaszły w ostatnim ćwierćwieczu i zachodzą nadal, zmiany o niekorzystnym znaczeniu dla społeczności wiejskiej. Skróceniowo ujmując, spośród składających się na ten obraz wielu różnorodnych i współzależnych zjawisk wymienić należy:

- wyludnianie się obszarów wiejskich jako efekt przenoszenia się większej liczby ich mieszkańców do miast w związku z bardziej chłonnym rynkiem pracy w zawodach poza rolniczych;
- masowa produkcja lub napływ z zagranicy artykułów spożywczych, co skutkuje niską opłacalnością produktów rolnictwa rodzimego;
- preferencje – we wprowadzanym kapitalistycznym systemie gospodarki – specjalistycznych i wielkoobszarowych gospodarstwach, eliminujących małe gospodarstwa indywidualne.

W tej sytuacji znaczenie rozwoju agroturystyki jest duże i rozpatrywane bywa w trzech aspektach:

- ekonomicznym (dostarcza dodatkowych dochodów rolnikom i umożliwia spędzanie stosunkowo tańszych wakacji mieszkańcom miast),
- ekologicznym (powoduje poprawę infrastruktury i estetyki obszarów wiejskich),
- społecznym (przyczynia się do podnoszenia poziomu życia i wiedzy mieszkańców wsi).

Świadczenie usług agroturystycznych przez mieszkańców wsi przestało więc być ich spontaniczną działalnością, a stało się ważnym kierunkiem wielofunkcyjnego zagospodarowania obszarów wiejskich. Na różnych poziomach wspiera się zaangażowanie ludności wiejskiej w rozwój agroturystyki poprzez współdziałanie profesjonalnych instytucji, organizacji,

---

związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem (przyrodniczym, produkcyjnym i usługowym) (według: M. Drzewiecki, 1995)

¹ Turystyka wiejska – to formy turystyki realizowane realizowane na terenach wiejskich, ściśle powiązane z infrastrukturą wiejską oraz środowiskiem społecznym wsi (według J. Majewski, B. Lane, 2003)

agencji rządowych i organów samorządowych¹. Wdrożono system doradztwa, w który zaangażowane zostały regionalne ośrodki doradztwa rolniczego, gdzie zatrudnieni zostali specjaliści, do zadań których należy, oprócz doradztwa indywidualnego, organizowanie spotkań dla zainteresowanych rolników, kursów szkoleniowych, konferencji i sympozjów naukowych². Gospodarze podejmujący działalność agroturystyczną, dla większej efektywności swoich działań, zrzeszają się w regionalne stowarzyszenia, które organizacyjnie jednoczy w skali kraju Polska Federacja Turystyki Wiejskiej «Gospodarstwa Gościnne», będąca członkiem ogólnoeuropejskiej organizacji pod nazwą Europejska Federacja Stowarzyszeń do Spraw Urlopów w Wiejskiej Zagrodzie na Terenach Wiejskich (EUROGITES).

Wobec dużego zainteresowania, także gości z zagranicy, w trosce o odpowiednie standardy jakości usług, zaproponowana została kategoryzacja gospodarstw, w założeniach zbliżona do kategoryzacji hoteli. Według niepełnych danych obecnie na wiejskich terenach Polski zarejestrowanych jest około 30 tys. gospodarstw agroturystycznych. Najwięcej jest ich w województwie małopolskim (charakteryzującym się krajobrazem górskim i podgórskim) oraz w województwie mazurskim (obszar pojezierzy). W województwie lubuskim zgłoszonych jest ponad 300 gospodarstw. Liczbę tą należy uznać jako stosunkowo niską, biorąc pod uwagę atrakcyjność krajobrazu Ziemi Lubuskiej. Poznanie, między innymi, trudności prowadzenia działalności agroturystycznej, co przyjęto jako jeden z celów niniejszej pracy, miało w założeniach poznanie przyczyn mniejszej aktywności mieszkańców wsi lubuskich w tym zakresie.

Metody

Sondaż opinii dotyczących działalności agroturystycznej prowadzono w latach 2008–2010 wśród właścicieli gospodarstw położonych na terenie województwa lubuskiego. Prowadzono swobodne, bezpośrednie rozmowy (wywiady), w czasie których odnotowywane wypowiedzi były, w dalszych etapach pracy, porządkowane i poddane obliczeniom.

---

¹ Zaangażowane we wspieranie rozwoju agroturystyki w Polsce są: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Ministerstwo Gospodarki, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Polska Agencja Rozwoju Regionalnego.

² Agroturystyka jest przedmiotem wykładanym na wszystkich uczelniach kształcących specjalistów rolnictwa i turystyki. Wykładana jest również w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Gorzowie Wlkp, na specjalności Organizacja i Obsługa Turystyki.

Przyjęto hipotezę, że zarówno korzyści jak i trudności mają podłoże głównie ekonomiczne. Dalsze problemy badawcze dotyczyły pytań o inne, mniej znane czynniki mające znaczenie dla świadczenia przez rolników usług turystycznych. Zebrano dane z wywiadów z 30. właścicielami gospodarstw, w których organizowano wakacyjny wypoczynek.

Wyniki

Gospodarstwa, w których prowadzono badania były to w większości gospodarstwa małe o powierzchni od 1 do 15 ha (ponad 60 %; tylko dwa gospodarstwa miały areał większy niż 50 ha. Dla 40 % ogólnej liczby gospodarstw wynajmowanie kwater osobom preferującym wypoczynek na wsi, było głównym zajęciem. Pod względem długości okresu prowadzenia usług agroturystycznych 30% gospodarstw miało staż dłuższy niż 10 lat, większość zajmowała się tą działalnością od kilku lat (Ryc. 2).

Zaznaczyć należy, że pomieszczenia wynajmowane gościom były bardzo starannie przygotowane, a ich wyposażenie estetyczne, często nawiązujące do regionalnych tradycji. W większości gospodarstw (80 %) wynajmowano do 5 pokoi w budynkach gospodarzy lub w pomieszczeniach adaptowanych do tych potrzeb¹; tylko w dwóch gospodarstwach przeznaczonych dla gości było więcej pomieszczeń. 70 % właścicieli gospodarstw oferowało pełne wyżywienie, w pozostałych stwarzano gościom warunki do samodzielnego przygotowywania posiłków, oferując równocześnie własne produkty.

Na podkreślenie zasługują wysiłki gospodarzy, którzy starając się o pozyskanie gości oferowali wiele różnych innych atrakcji dla zagospodarowania ich wolnego czasu. Bogata i urozmaicona prawie we wszystkich gospodarstwach była oferta zajęć rekreacyjnych możliwych do realizacji w obrębie gospodarstw lub w najbliższym otoczeniu. Ta różnorodność zajęć wynikała z warunków właściwych dla terenów wiejskich i były to najczęściej: wycieczki – piesze lub rowerowe (zwykle możliwe było wypożyczenie roweru na miejscu), wędkowanie (w znajdujących się w pobliżu zbiornikach lub ciekach wodnych, a także w stawach na terenie samego gospodarstwa). W 10 gospodarstwach (30 %) główną atrakcją była jazda na koniach, zarówno nauka dla początkujących jak i jazdy terenowe dla zaawansowanych. Proponowano również przejażdżki bryczką, a zimą kuligi. We wszystkich gospodarstwach wydzielone były, przygotowane z

---

¹ W polskich przepisach gospodarz wynajmujący do 5 pokoi agroturystom zwolniony jest z obowiązku płacenia podatku za prowadzenie działalności gospodarczej.

dużym nakładem pracy i kosztów, miejsca zabaw dla dzieci.

Wskazywane przez gospodarzy korzyści prowadzenia działalności agroturystycznej

Wszyscy właściciele (właścicielki) gospodarstw, w których prowadzono rozmowy, możliwość uzyskania dodatkowego dochodu wskazywali jako najważniejszą lub bardzo ważną korzyść podjętej działalności. Również wszyscy twierdzili, że bardzo istotny dla nich jest kontakt z innymi ludźmi. Przebywanie i rozmowy z nimi, wzajemne poznawanie się, swoich zwyczajów, kultury, życiowych historii, skutkuje potem chęcią poszerzania wiedzy, nowych umiejętności. Dla 60% kwaterodawców szczególnie ważna była satysfakcja z pracy, dająca niezależność i możliwość realizacji własnych zamiarów, pomysłów. W dalszej kolejności wymieniano: możliwość wykorzystania zbędnych kiedyś pomieszczeń i zbyt własnych produktów. Niewielu (12%) wymieniało jako korzyści pracę «na miejscu», we własnym gospodarstwie, bez konieczności wyjazdów poza teren wsi. Również tylko nieliczni podawali jako pozytywny aspekt swojej pracy podtrzymywanie i umacnianie tradycyjnych wartości wsi i regionu. (Ryc. 3).

Najczęściej podawane trudności

Na temat trudności w prowadzeniu gospodarstwa agroturystycznego rozmówcy mówili mało i raczej niechętnie. Ich wypowiedzi można sprowadzić do zaledwie 4 nękających ich problemów (Ryc.4). Brak wolnego czasu dla siebie i rodziny, stała praca i wynikające z tego zmęczenie były najczęściej (przez ponad 60% respondentów) wymieniane jako główna trudność podjętej pracy. Następną wymienianą uciążliwością były trudności finansowe (dla 43 %) czyli brak lub niedostateczna ilość środków finansowych na inwestycje konieczne dla ponoszenia poziomu świadczonych usług. Nieco więcej osób (46 %) o swoje trudności obwinało miejscowe władze, ich brak zainteresowania i pomocy. Wielu rozmówców (58 %) zwróciło uwagę na uciążliwości związane z niską niekiedy kulturą przyjmowanych gości, objawiającą się okazywanym lekceważeniem i zniszczeniami w zajmowanych przez nich pomieszczeniach.

Dyskusja wyników

Przeprowadzone badania jednoznacznie potwierdziły przyjętą hipotezę o dominacji problemów ekonomicznych w prowadzeniu działalności agroturystycznej. Jest to zgodne z twierdzeniami zawartymi w innych źródłach piśmiennictwa dotyczącego agroturystyki i oczywiste jako zasadniczy motyw rozwoju tej formy wypoczynku w ogóle. Na podkreślenie zasługuje jednak wykazane w badaniach, równoznacznie z ekonomicznymi,

traktowanie korzyści pozaekonomicznych, z grupy wartości socjopsychologicznych i socjokulturowych. Były to korzyści wynikające z międzyludzkich kontaktów – nowych znajomości, zawieranych trwałych często przyjaźni.

Wysoko należy też ocenić deklarowane przez rozmówców pozytywy mające wymiar osobistych i intelektualnych, wynoszonych z tej pracy, wartości związanych z podnoszeniem ich wiedzy o ludziach, o świecie, zdobywanie nowych umiejętności. Do grupy tych wartości należy także zaliczyć, wskazywane jako korzyści, satysfakcję z pracy dającej niezależność i możliwość samorealizacji.

Dalszych pogłębionych badań (na większej grupie rolników – kwatrodawców) wymagają zebrane informacje o trudnościach świadczenia usług agroturystycznych. O ile jako oczywiste i zrozumiałe należy uznać trudności finansowe, to lepszego rozpoznania i uszczegółowienia wymagają wskazywane trudności wynikające z braku profesjonalnej pomocy dla chętnych gospodarzy. We wstępie wspomniano o podejmowanych przez organy administracji państwowej i samorządy działaniach w tym zakresie. Wymienianie tych trudności świadczyć jednak może o zaniedbaniach i niedociągnięciach na niższych poziomach realizacji odgórnych zaleceń. Niepokojące są również wypowiedzi o braku kultury przebywających na wypoczynku gości.

Podsumowanie

Wskazywane w badaniach korzyści i trudności prowadzenia działalności agroturystycznej mają podłoże ekonomiczne i socjopsychologiczne. Wymieniane przez rozmówców korzyści potwierdzają powszechnie doceniane (i szeroko omawiane w literaturze¹) pozytywne - ekonomiczne i społeczne znaczenie wprowadzania i rozwoju agroturystyki na obszarach wiejskich.

Trudności, o których mówili rozmówcy wydają się zrozumiałe, jakkolwiek dla ich likwidacji lub złagodzenia potrzebne są, z jednej strony – pogłębione studia socjologiczne, z drugiej – praktyczne działania.

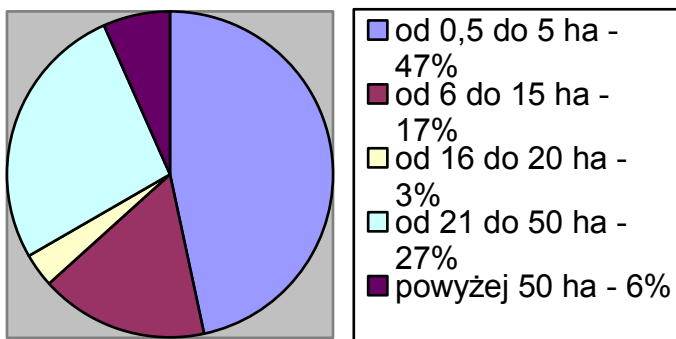
Piśmiennictwo

1. Drzewiecki M., 2001: *Podstawy agroturystyki*, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz.

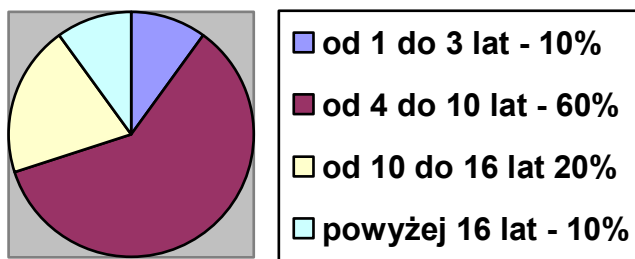
---

¹ .np.: Drzewiecki M. (2001), Kmita E. (1993), Majewski J., Lane B. (2003), Młynarczyk K. (2002), Sznajder M., Przezbórska L. (2006)

2. Kmita E., 1993: *Agroturystyka – formy przedsiębiorczości ludności rolniczej w Polsce*, Biuletyn Regionalnego Zespołu Doradztwa Rolniczego, Kraków.
3. Majewski J., Lane B., 2003: *Turystyka wiejska i rozwój lokalny*, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa.
4. Młynarczyk K., 2002: *Agroturystyka*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego, Olsztyn.
5. Sikora J., 1995: *Agroturystyczny biznes: poradnik organizatora turystyki i wypoczynku*, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz.
6. Sznajder M., Przezbórska L., 2006: *Agroturystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

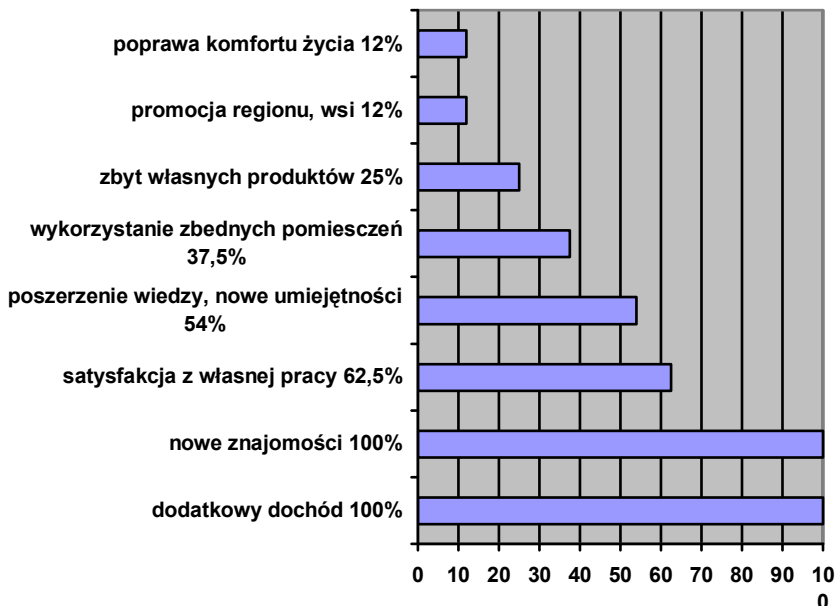

Ryc. 1. Zróżnicowanie gospodarstw (%), w których prowadzono badania ze względu na wielkość ich powierzchni (opracowanie własne)

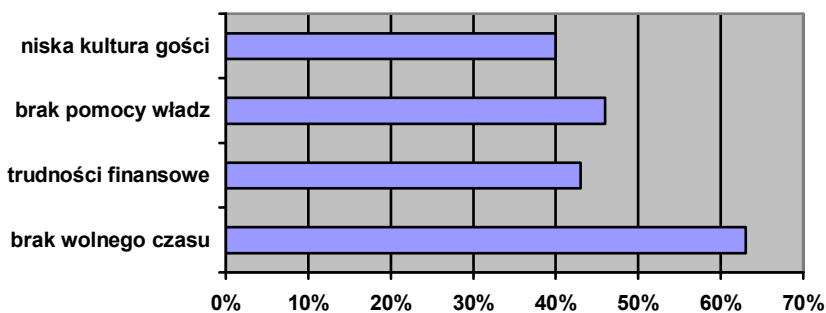

Ryc. 2. Zróżnicowanie gospodarstw, ze względu na okres prowadzonej działalności agroturystycznej (opracowanie własne)

Ryc. 3. Najczęściej wskazywane osiągnięte korzyści w prowadzeniu gospodarstw (opracowanie własne)

Ryc. 4. Najczęściej wskazywane trudności w prowadzeniu gospodarstw agroturystycznych (opracowanie własne)

РЕКРЕАЦІЙНІ ВЛАСТИВОСТІ РЕЛЬЄФУ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДНИК ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ

Т.І. Ткаченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Естетичні і рекреаційні властивості рельєфу земної поверхні парагенетично пов'язані між собою, оскільки однією із найголовніших властивостей рельєфу земної поверхні, що сприяє рекреації, є його привабливість, яка, у свою чергу, представлена різноманітністю ландшафтних і пейзажних видноколів, які, знову ж таки, моделюють особливості геологічних та геоморфологічних рис території України.

Рекреаційний аспект рельєфу України дуже тісно пов'язаний із такими ж аспектами інших складників довкілля. Зазвичай, при оцінюванні можливостей використати геоморфологічні феномени у процесі розроблення туристичних маршрутів значна частка припадає на унікальність феноменів геологічних. І у цьому немає нічого не звичайного, адже унікальні естетичні і рекреаційні риси геоморфологічних явищ формуються на тлі взаємодії ендегенних та екзогенних чинників формування рельєфу. Саме специфіка і переважання впливу чинників геологічного характеру створюють притягальну силу таємничості карстових порожнин, химерність екзотичних форм вулканічних утворень, відслонення складних складок гірських порід в урвищах, загадкові комбінації розломів, добре видимих у штучних (кар'єри) або природних уступах (стілки глибоких ярів, обриви долин гірських річок тощо), несподівані геометричні форми окремоті магматичних порід у відслоненнях кар'єрів і у природних умовах [1]. Чимала частка повноти використання геолого-геоморфологічних феноменів з рекреаційною метою визначається інформованістю рекреантів, але часто про визначні рекреаційні ресурси геоморфологічного характеру відомо лише вузькому колу фахівців та ще вужчому – аматорів.

Наведемо перелік різновидів геологічних пам'яток, які здатні мати статус рекреаційних ресурсів на теренах України і скористаємося цією інформацією для визначення частки геоморфологічного ресурсу в них (табл. 1) [3; 6].

Таблиця 1

**Співвідношення геологічного і геоморфологічного складників
у рекреаційних ресурсах України***

№ №	Тип геологічної пам'ятки	Геоморфологічний рекреаційний ресурс
1	Геологічні відслонення як ілюстрація послідовності формування шарів гірських порід, історії розвитку та особливостей походження території	Урвисті схили річкових долин, глибоких ярів, високі кліфи, стінки зриву зсувів, карнизи обвалених порід, громаддя акумулятивних тіл при підніжжях, складених різними за розмірами уламками, у тому числі – гігантськими. Являють собою значні відносні перевищення, які зумовлюють феноменальність зовнішнього вигляду.
2	Еталонні ділянки покладів корисних копалин, місця із рідкісними мінеральними асоціаціями	Виходи магматичних та метаморфічних порід у зонах розломів на платформі, відпрепарованих екзогенними процесами, або у районах геосинклінальних процесів. Часто являють собою місця локалізації екзотичної гальки (підніжжя Карадага), аномалії петрографічних відмін (Головчинецький кар'єр гранітів подільського комплексу з потужними жилами білого мармуру та яскравими зернами діопсиду)
3	Скупчення залишків давньої фауни та флори, скаменілої рослин і тварин (визначні палеонтологічні об'єкти)	Райони інтенсивного ерозійного розчленування і виведення на денну поверхню похованих палеонтологічних об'єктів. Як правило, це – урвища корінних схилів річкових долин (Сіверський Донець при с. Савинці – псевдоморфози кременю по деревині, Дністер при с. Скала Подільська із залишками найдавніших рослин у силурійських відкладах, «Дружківські скам'янілі дерева» на Донбасі та багато інших)
4	Стратотипічні й опорні геологічні розрізи у вигляді природних відслонень, гірничих виробок або керну свердловин	Живописні і глибоко врізані меандри Дністра зі стрімкими схилами, виробленими у давніх, добре ущільнених осадових породах; урвища Великого Каньйону Криму та Бельбекського каньйону; підніжжя мисів Чорного моря, інтенсивно оброблені хвильовою діяльністю (Меганом, Чауда, Карангат); стрімчаки, зумовлені дією бічної ерозії гірських річок (наприклад, яремчанські скелі і водограй «Яремчанський Гук» тощо)
5	Свідoctва історії гірської справи – старі копальні, вишки свердловин, пам'ятні брили гірських порід (корисних копалин)	Відпрацьовані і не рекультивовані кар'єрні розробки (озера, утворені при затопленні кар'єрів, невластиві природним геоморфологічним районам, і кар'єри на схилах у вигляді амфітеатрів, які, заростаючи, стають основою незвичних новітніх ландшафтів)

Продовження табл. 1

6	Об'єкти, які виникають унаслідок денудації гірських порід із різними літологічними та петрографічними властивостями: скелі, бескиди, химерні останці, окремоті.	Останці порід із ознаками горизонтального нашарування – скелі Долини Привидів, вертикальної структури магматичної діяльності – скелі Кара-Дагу та стовпи вулканічних туфів на Закарпатті; окремоті кристалічних порід Рахівського масиву, вапняків Тарханкута, базальтових порід Янкової Долини та ін. Поверхні вирівнювання (полонини Карпат та кримські яйли – свідки етапів розвитку рельєфу), структурні тераси – ознаки відображення у рельєфі горизонтальної геологічної структури
7	Виходи мінеральних та гідротермальних джерел, родовища лікувальних грязей	«Лікувальні ванни» у Сколівських Besкидах, «Колодязь Довбуша» з навколишніми живописними красвидами
8	Давні вулканічні конуси Вулканічного хребта Карпат	Виразні конічні узвишся на тлі рівнинної поверхні Закарпатської низовини, із дещо заокругленими вершинами, які часто виявляються зручними для спорудження фортець і замків (останці Мукачева, Хусту та ін.). Озеро «Морське око» у кратері вулкану при с. Липча.
8	Останці кримських вулканів, грязьові вулкани Керченського півострова	Конічні підвищення висотою 1.5 – 2.0 м, розташовані на дні овальних знижень (постійно діючі), конічні пагорби чи похилі узвишся вистою до 60 м (періодично діючі), та невиразного вигляду, значно перетворені екзогенними процесами (згаслі).
9	Карстові прояви – форми поверхневого та підземного карсту з науково-пізнавальним, історико-культурним та спортивним значенням	Різні за розмірами і морфологією підземні порожнини з екзотичною внутрішньою морфоскульптурою сталактитових та сталагмітових утворів, громадям обвалених порід покрівлі у центрі залів, отворами понор і колодязів у склепіннях печер, озерами і струмками на дні і у горизонтальних каналах, водоспадами при ярусній будові карстових масивів тощо.
10	Валуни – давні «прибульці» із льодовикових епох, свідки визначних подій в історії природи	Феноменальність присутності значних за розмірами брил та валунів – геоморфологічного явища, невластивого певному регіону. Виразне відчуття контрастів між рівнинним виглядом місцевості і присутністю явища, властивого гірським районам.
11.	Магматичні інтрузії, метаморфічні комплекси, виявлені чи поховані під осадовими породами, але розкриті кар'єрами	Незвичайність таких порід, як лабрадорити, граніти рапаківі – петрографічні відміни із визначними морфологічними властивостями – загадковою іризацією, естетично витриманою порфіроподібною структурою гранітів рапаківі, стовбчатою структурою базальтів, унікальними властивостями пірофілітів тощо

12	Відслонення із найвиразнішими проявами давніх тектонічних процесів (складки, розломи, луски тощо)	Враження неспокою від вигляду могутності природних процесів, які стискають, згинають, розламують потужні товщі гірських порід, перетирають на борошно гірські породи (мілоніти), зумовлюють деформацію кристалів і окремих складових частин петрографічних відмін (катаклазити)
13	Астроблеми зі вмістом гірських порід, які змінені контактом із космічними тілами	Відчуття космічної суті явища при спостереженні округлих знижень поверхні із слабкими ознаками обвалування, морфологія яких підкреслюється своєрідним малюнком флювіальної мережі

* частково використано класифікації В. Уімблдона, Н. Герасименко, А. Іщенко та ін., 1999 та О. Бейдика, 2001.

Ендогенні генетичні різновиди рекреаційних геоморфологічних об'єктів. Попри меншу інформацію про можливі варіанти впливу ендогенних чинників формування рельєфу, які зумовлюють відповідний потенціал геоморфологічних рекреаційних об'єктів (така інформація у більшості випадків отримується унаслідок аналізу опосередкованих, індикаційних ознак), кількість таких феноменів в Україні є значною. [5] Навіть у межах платформної частини теренів України, де здавалося б годі було чекати якогось визначного впливу ендогенних чинників, існують унікальні геоморфологічні явища, які тісно пов'язані із впливом внутрішньої енергії Землі. Вияв впливу ендогенних чинників добре досліджений численними методиками і методичними прийомами, тому на цьому зупинятися не будемо [4]. **Екзогенні генетичні різновиди рекреаційних геоморфологічних об'єктів.** Відомий перелік чинників формування рельєфу екзогенного характеру свідчить про надзвичайну складність і значну тривалість формування цих різновидів рекреаційних геоморфологічних об'єктів. Зміни впливу чинників і у часі, зумовлені палеогеографічними подіями і режимом тектонічних рухів, зміни базисів денудації екзогенних геоморфологічних процесів, трансгресії та регресії та інші причини сформували значно більшу різноманітність геоморфологічних феноменів, які мають рекреаційне значення [6]. Таким чином, коло екзогенних генетичних різновидів рекреаційних геоморфологічних об'єктів є значно ширшим. **Антропогенні генетичні різновиди рекреаційних геоморфологічних об'єктів.** Перетворення рельєфу земної поверхні і створення нових його форм, часто настільки незвичайних і масштабних, що вони складають геоморфологічний рекреаційний ресурс, здійснюється також в Україні за прямої та опосередкованої участі людини.

Така діяльність триває із часів найдавніших цивілізацій. Археологами доведено, що навколо поселень часів палеоліту існували невисокі земляні вали, ями для відходів та інші первісні антропогенні форми рельєфу. У часи, які прийнято називати мідний, бронзовий та залізний віки, унаслідок розробки багатих покладів міді поблизу давніх поселень з'явилися перші штучні антропогенні гірські породи – відходи у вигляді виробленої пустої породи та металургійних шлаків. Немалою була і частка відходів гончарного виробництва, значні площі навколо давніх поселень античних часів аж до сьогодні являють собою площі, вкриті значними масами відпрацьованого гончарного матеріалу [2].

Скільки-небудь суттєві зміни земної поверхні у передісторичний час спричинювалися, головним чином, землеробством, побудовою оборонних валів та ровів навколо поселень, поховальними курганами, копанням колодязів, землянок, льохів та ям для побутових відходів. Зважаючи на значні часові відрізки, для яких можна певним чином судити про характер господарської діяльності, ці незначні загалом порушення рельєфу та верхньої частини геологічного розрізу швидко нівелювалися і маскувалися природним перебігом геоморфологічних процесів і з часом його порушення ставали настільки непомітними, що більш-менш виразними могли залишатися лише кургани.

Для антропогенного рельєфу властива різна збереженість антропогенних форм у різних кліматичних зонах. Так, майже усі археологічні пам'ятки трипільської культури на Правобережній Україні (лісостепова зона) майже не відображені на поверхні, незважаючи на те, що так звані протоміста мали площу 200–400 га і представлені були одно- і двоповерховими будинками [7].

Важко визначити пріоритет численних видів господарської діяльності, які призводять до суттєвої зміни вигляду земної поверхні упродовж останніх двох століть, тобто із початку інтенсивного розвитку техніки. Урбанізація, наприклад, призводить до виникнення у профілі рельєфу земної поверхні нових силуетів таких розмірів, якими характеризуються контрасти поверхні височин і навколишніх знижень.

Зміни рельєфу унаслідок господарської діяльності мають різний морфологічний вияв у залежності від завдань його перетворення. В одних випадках досить різкі зміни рельєфу земної поверхні людина свідомо залишає без змін, або такі зміни є необхідними при інженерної діяльності (терикони, кар'єри, відвали тощо), а в інших – зміни

рельєфу є необхідною умовою оптимальної експлуатації інженерних споруд або іншого виду діяльності (переміщення гірських порід з метою вирівнювання будівельних майданчиків, протипаводкові дамби, залізничні насипи, тунелі, терасовані схили тощо). Перша група техногенних форм рельєфу значно змінює морфологію земної поверхні своїми різкими профілями, значними перевищеннями і т.д., а друга – намагається «вписати» такий штучний рельєф в природний і за безпечити гармонійне поєднання природного і штучного рельєфу [7].

Таким чином, поетапний аналіз співвідношення зазначених складників у рекреаційних ресурсах дозволяє встановити низку закономірностей у їхніх стосунках, які можуть стати підґрунтям спеціального рекреаційно-геоморфологічного районування території України. Основними положеннями такого аналізу є традиційний для геоморфології поділ на ендегенні, екзогенні та антропогенні генетичні різновиди рекреаційних геоморфологічних об'єктів. У такому поділі, окрім геоморфологічного змісту, виступає, по-перше, зовнішня екзотичність самих термінів та, по-друге, інтерпретація певних форм рельєфу із погляду тасмичності впливу невідомих для широкого кола рекреантів причин – наслідків відомих тільки фахівцям особливостей внутрішньої динаміки Землі та складності перетворення, на перший погляд, звичайного сонячного тепла.

Література

1. Коротенко Н.Е. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель / Н.Е.Коротенко, А.С.Щирица, А.Я.Каневский. – Киев: Наукова думка, 1985. – 231 с.
2. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І.Денисик. – Вінниця,: Арбат, 1998. – 292 с.
3. Заповідники та національні парки України. – Київ: Вища школа, 1999. – 232 с.
4. Кривик О. Україна: природна спадщина / О.Кривик, Г.Парчук, В.Стецюк. – Пульсар, 2001, №№ 6,7.
5. Крисаченко В.С. Україна: природа і люди / В.С. Крисаченко, О.І.Мостяєв – К. : Інститут філософії НАН України, 2000. – 492 с.
6. Олійник Я.Б. Природні та етнокультурні феномени України / Я.Б.Олійник, В.В.Стецюк. – Київ: «Стафед-2», 2008. – 215 с.
7. Стецюк В.В., Ткаченко Т.І. Екологічна геоморфологія України (теорія і практика регіональної екологічної геоморфології) / В.В.Стецюк, Т.І.Ткаченко. – К.: «Стафед-2», 2004. – 224 с.

MOTYWY PODEJMOWANIA UCZESTNICTWA W REKREACJI I TURYSTYCE PRZEZ LUDZI W RÓŻNYM WIEKU

D. Umiastowska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim

Wprowadzenie

Pojęcie czasu wolnego jest różnie definiowane ponieważ jest to pojęcie wieloznaczne. Granice między czasem wolnym a czasem zajęтым często są bardzo płynne i trudno jednoznacznie zakwalifikować tu pewne czynności i zachowania. Przyjmuje się, że jest to całość zajęć, które człowiek podejmuje dobrowolnie, po wypełnieniu wszystkich obowiązków zawodowych i czynności niezbędnych do życia, a ich celem jest odpoczynek, zabawa lub własny rozwój umysłowy, artystyczny, techniczny (Toczek-Werne, 1998).

Charakteryzujące współczesny świat technicyzacja i urbanizacja życia, szeroka dostępność «siedzących rozrywek» (na przykład telewizja, Internet, gry komputerowe) oraz wydłużający się czas pracy nie sprzyjają rozwijaniu się modelu człowieka aktywnego ruchowo. Nie jest to zjawisko charakteryzujące przeciętnego Polaka, ale problem który można zauważyć we wszystkich państwach naszego globu. Co prawda zaczynają pojawiać się symboliczne pierwsze «jaskółki» zwiastujące zmiany. Obserwujemy w pewnych kręgach społecznych zjawisko pojawiania się «mody na ruch» przejawiającej się w organizowanych spotkaniach grup zawodowych, a także spotkań towarzyskich w salach sportowych, siłowniach czy klubach fitness. Niestety grupy te są jak na razie jeszcze mało liczne i w decydującej części społeczeństwa europejskiego podejmowanie udziału w różnych formach aktywności ruchowej nie jest bardzo popularne. «Bycie aktywnym ruchowo» to hasło nielicznej jeszcze grupy osób w różnym wieku. Na podejmowanie uczestnictwa w różnych formach rekreacji ruchowej i turystyki wpływają też czynniki zewnętrzne, do których można zaliczyć pory roku. Okresy wakacyjne, wyjazdy z przyjaciółmi czy rodziną to czas pozwalający na podejmowanie innych zajęć niż w okresie roku szkolnego, akademickiego czy w czasie pracy zawodowej.

Szkolne programy wychowania fizycznego zakładają, że efektem szeroko rozumianej edukacji zdrowotnej i fizycznej jest wybór właściwej postawy wobec dbania o swoje zdrowie i określony styl życia. Oddziaływanie różnych środowisk na jednostkę zależy od wieku, cech charakteru czy osobowości, a także od elementów kształtujących określone warunki egzystencji każdego z nas np. status społeczny rodziny czy warunki

finansowe. Ważną rolę, czasami wręcz decydującą odgrywa tradycja, ponieważ to ona bardzo często kształtuje pewne nawyki życia codziennego, utrwała określone zachowania i staje się swoistą normą obyczajową.

Na aktywność ruchową możemy spojrzeć dwojako – jako «sposób na życie» lub jako «środek do życia». Pozytywna postawa wobec uczestnictwa w kulturze fizycznej wiąże się z działaniami w dwóch obszarach. Pierwszy z nich to efekt doraźnie realizowanych celów kierunkowych i instrumentalnych. Do niego należą działania z obszaru «aktywność ruchowa jako środek do życia», takie jak:

- codzienne czynności samoobsługowe (zabiegi higieniczne, ubieranie się, prace porządkowe, prasowanie itp.),
- czynności zawodowe związane z określonym wysiłkiem fizycznym,
- czynności rekreacyjne realizowane w czasie wolnym,
- czynności ukierunkowane na uprawianie sportu, zabiegi rehabilitacyjne itp.

Kategoria «aktywność ruchowa jako sposób na życie» będzie drugim obszarem naszych działań, któremu będzie towarzyszyło pojawienie się satysfakcji i zadowolenia jako czynników motywujących do pracy nad samosterowaniem rozwojem fizycznym. Są to:

- funkcjonowanie w najbliższym otoczeniu, które oddziałuje na nasze postępowanie (środowiska rodzinne, szkolne, rówieśnicze, zawodowe),
- czynny odpoczynek jako sposób na fizyczne zmęczenie zamiast wypoczynku biernego,
- dowartościowanie własnej osoby – ja i moje «ja» (Umiastowska, 2000). Poziom aktywności poszczególnych jednostek lub grup społecznych jest regulowany przez takie modyfikatory jak:

1. czynniki subiektywne (cechy osobowościowe, zainteresowania, postawy, motywacje, wartości);
2. czynniki obiektywne (stan infrastruktury sportowej, kondycja gospodarcza państwa, przeciętne dochody ludności itp.);
3. zmienne społeczno-demograficzne (wiek, płeć, poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania);
4. cechy kultury fizycznej i sportu (rodzaj sportu, funkcje sportu, struktura instytucjonalna sportu itp.) (Bomirska, 1995, s. 50–51).

Celem podjętych badań realizowanych w różnych środowiskach jest pokazanie motywów podejmowania udziału w różnych formach rekreacji ruchowej i turystyce przez ludzi dorosłych.

Wyniki badań

W ramach badania stylu życia studentów poznano opinie 3240 osób rozpoczynający naukę w państwowych uczelniach szczecińskich. Wybierając aktywność ruchową jako formę rekreacji studenci kierowali się następującymi motywami:

- sprawia mi to przyjemność 57,0 % kobiet i 71,1 % mężczyzn (różnica istotna statystycznie $z_{\alpha}=5,18 > z=1,96$),
- daje możliwość spotkania z przyjaciółmi i znajomymi 24,2% kobiet i 39,7 % mężczyzn (różnica istotna statystycznie $z_{\alpha}=4,75 > z=1,96$),
- jest korzystne dla zdrowia 57,3 % kobiet i 61,2 % mężczyzn (różnica istotna statystycznie $z_{\alpha}=5,32 > z=1,96$),
- pozwala na utrzymanie dobrej kondycji 56,1% kobiet i 61,2% mężczyzn (różnica istotna statystycznie $z_{\alpha}=5,39 > z=1,96$),
- umożliwia utrzymanie dobrej figury 54,6 % kobiet i 29,9 % mężczyzn (różnica istotna statystycznie $z_{\alpha}=6,29 > z=1,96$).

W okresie letnim podejmowanymi formami turystycznymi była jazda rowerem (25,1 % kobiet i 15,9 % mężczyzn, różnica istotna statystycznie $z_{\alpha}=2,65 > z=1,96$) i żeglowanie (7,4 % kobiet i 10,6 % mężczyzn, różnica istotna statystycznie $z_{\alpha}=2,87 > z=1,96$).

W realizowanych w latach 2003–2007 badaniach wśród 4502 (2615 kobiet i 1887 mężczyzn) studentów publicznych uczelni Szczecina (Uniwersytetu, Akademii Rolniczej, Akademii Morskiej, Politechniki, Pomorskiej Akademii Medycznej), w wyższych szkołach zawodowych w Wałbrzychu i w Nowym Targu, w uczelniach łotewskich (Ryga i Daugavpils), słowackich (Nitra) oraz czeskich (Olomuniec, Hradec Kralove). Objęto nimi rozpoczynających studia w wyższych uczelniach. Studenci polscy deklarowali najniższą aktywność ruchową latem i zimą. Wśród studentek najmniej aktywne były:

- w okresie letnim kobiety mieszkające w dużych miastach 87,6 %, w małych miastach 88,8 % i na wsi 88,5 %;
- w okresie zimowym kobiety mieszkające na wsi 56,2 %.

Natomiast wśród studentów najmniej aktywni byli:

- w okresie letnim mężczyźni mieszkający na wsi 88,9 %;
- w okresie zimowym mężczyźni mieszkający w małych miastach 51,8 %.

Najwyższą letnią aktywność ruchową deklarowali studenci czescy, którzy w 100 % podejmowali aktywność ruchową latem i studenci łotewscy, spośród których jedynie 3,9 % mieszkańców dużych miast było

nieaktywnych. Wśród kobiet dominowały także czeski studentki, które podejmowały różne formy ruchu (96,1 % – mieszkanek dużych miast, 95,7 % mieszkanek małych miast, 97,7 % mieszkanek wsi). Nie odnotowano wpływu wielkości aglomeracji zamieszkania na aktywność ruchową. Analizując wyniki zauważono, że typowe zimowe dyscypliny sportowe najliczniej uprawiane były:

- narciarstwo: kobiety (46,0 %) i mężczyźni (52,3 %) ze Słowacji;
- łyżwiarstwo: kobiety z Czech (39,9 %) i mężczyźni (36,3 %) z Łotwy.

Ze względu na wielkość aglomeracji jako czynnika różnicującego podejmowanie udziału w różnych formach ruchu zauważono, że:

- pływanie jest najpopularniejszą letnią dyscypliną u studentek czeskich bez względu na wielkość miejsca zamieszkania,
- bieganie najczęściej preferowali studenci łotewscy z małych miast i ze wsi,
- tenis ziemny był najliczniej wybierany przez czeskich studentów pochodzących z dużych miast i ze wsi,
- żeglarstwo cieszyło się największym zainteresowaniem wśród studentów łotewskich zamieszkujących małe miasta,
- narciarstwo podejmowały słowackie studentki i studenci z dużych miast i ze wsi,
- łyżwiarstwo wybrało najwięcej studentek słowackich mieszkających w dużych miastach.

Badania przeprowadzono w roku 2004 wśród 247 studentów zaocznych (141 kobiet i 106 mężczyzn w wieku od 28–48 lat) Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości z kierunku Fizjoterapii w Wałbrzychu, Podhalańskiej Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej z kierunku Pielęgniarstwa w N. Targu oraz wśród nauczycieli podejmujących naukę na studiach podyplomowych (z małych miast Wielkopolski oraz województwa zachodniopomorskiego). Motywami podejmowania aktywności ruchowej były dwie najczęściej wybierane kategorie – hedonistyczne («sprawia mi to przyjemność» – 64,8 % kobiet, 80,4 % mężczyzn; spotkanie z przyjaciółmi, znajomym» – 24,4 % kobiet i 46,4 % mężczyzn) oraz zdrowotne (korzyść dla zdrowia – 64,8 % kobiet, 64,3 % mężczyzn; utrzymanie dobrej kondycji – 54,9 % kobiet, 62,5 % mężczyzn; dbanie o dobrą figurę» – 53,9 % kobiet, 25,0 % mężczyzn). Wysoki odsetek dorosłych osób nie jest motywowany do ruchu przez innych (59,3 % kobiet i 53,7 % mężczyzn). W środowisku wiejskim znaczną rolę w motywowaniu do bycia aktywnym również odgrywa telewizja – wskazuje na ten fakt 39,3 %

kobiet i 46,1 –mężczyzn (Umiastowska, Szczepanowska, 2005).

Z badań zrealizowanych wśród 114 studentów Uniwersytetu Trzeciego Wieku ze Stargardu Szczecińskiego (69 osób) i 45 z Myśliborza (45 osób) wynika, że aktywnie ruchowo czas wolny spędza:

- 13,3 % mieszkańców Stargardu i 15,1 % mieszkańców Myśliborza – na spacerach,
- 4,0 % mieszkańców Stargardu i 5,4 % mieszkańców Myśliborza – na zajęciach sportowych

Jak wynika z przeprowadzonych badań więcej studentów z Myśliborza bierze udział w zajęcia ruchowych latem 86,67 % natomiast stargardzianie są nieco mniej aktywni 62,32 %. Słuchacze Uniwersytetu III Wieku najczęściej uprawiają Nordic Walking (z Myśliborza 21,8 %, ze Stargardu 31,9 %) oraz biegi (z Myśliborza 12,8 %, ze Stargardu 14,3 %). Można stwierdzić, że najczęściej zarówno studenci z Myśliborza jak i ze Stargardu wybierają inne formy aktywności jak: jazda na rowerze, wycieczki piesze, pływanie, spacery itp. Analizując udział w formach turystycznych można odnotować, że najwięcej studentów z Myśliborza uczestniczy w wycieczkach krajowych co stanowi 44,4 %, natomiast w Stargardzie wycieczki krajowe stanowią 34,0 %. Dużą popularnością cieszą się też wycieczki zagraniczne, w których bierze udział 25,9 % studentów z Myśliborza i 25,3 % studentów ze Stargardu. Popularne też są rajdy piesze wybierane w Myśliborzu przez 14,8 % osób, a w Stargardzie przez 21,3 % osób. Najmniejszą popularnością cieszą się spływy kajakowe i żeglarstwo. Różnice między badanymi słuchaczami Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Myśliborzu, a słuchaczami ze Stargardu są nieistotne statystycznie (rajdy piesze $z_{\alpha 0,01} = 2,58 < z=3,13$, udział w wycieczkach krajowych $z_{\alpha 0,01} = 2,58 > z=2,51$). Studentów z Myśliborza najczęściej do aktywności ruchowej motywują przyjaciele i rodzina, co stanowi w obu przypadkach 21,2%. U słuchaczy ze Stargardu najczęściej osobami motywującymi są lekarz 21,2 % i rodzina 20,5 %. Pewien odsetek badanych zarówno ze Stargardu (18,9 %) jak i z Myśliborza (20,0 %) deklaruje własną motywację do podejmowania aktywności ruchowej (Majewska, 2011).

Co trzeci pracownik szczecińskiego aresztu śledczego podejmuje aktywność ruchową w czasie wolnym w kategorii «często» (38,5 % kobiet i 36,2 % mężczyzn), jak i «czasami» (33,3 % kobiet i 41,4 % mężczyzn). Niezadowolające wyniki uzyskano pod względem udziału badanych w turystyce. Można przypuszczać, że niska popularność tej formy wiąże się zarówno z niewielką ilością czasu wolnego, jak również ze statusem

finansowym tej grupy zawodowej. Niemniej jednak respondenci najczęściej korzystają z *wycieczek krajowych* (31 % mężczyzn, 41 % kobiet), a najmniejszym zainteresowaniem cieszy się *żeglowanie* (1,7 % mężczyzn, 5,1 % kobiet) oraz *sphływy kajakowe* (6,9 % mężczyzn, 7,7 % kobiet). Wśród *innych* form turystycznych ankietowani wymieniają *turystykę górską* (5,1 % mężczyzn, 12,8 % kobiet).

Podsumowanie, dyskusja i wnioski

Badania M. i P. Kowalskich (2002) prowadzone wśród 560 studentów Uniwersytetu Zielonogórskiego wskazują na nieznaczne miejsce aktywności fizycznej – zaledwie 20,2 % systematycznie podejmuje zajęcia ruchowe.

Podejmowania aktywności ruchowej 2112 studentów Trójmiasta najczęściej podyktowane było troską o zdrowie, lepszy wygląd ciała i wyższą sprawność fizyczną (77,5 % badanych). Na drugim miejscu wymieniano przyjemność i chęć odpoczynku (71,4 %). Natomiast uczestnictwo związane z życiem towarzyskim i samorealizacją deklarowało 24,0 % studentów, 26,9 % uważało, że motywem jest kontynuowanie tradycji rodzinnych (Nowak-Zaleska, Zaleski, 2004).

W zrealizowanych badaniach w latach 2005–2007 systematyczne podejmowanie ruchu jako ważny element zdrowego stylu życia deklarowało 75,8% studentek rosyjskich i 63,2% studentek słowackich oraz u 75,0% studentów łotewskich. Spośród studiujących w Wielkiej Brytanii nikt nie wymienił tego czynnika jako elementu definiującego zdrowy styl życia. Także studentki białoruskie (29,4 %) i studenci hiszpańscy (33,3 %) nie uważają aktywności ruchowej za niezbędny element zdrowego stylu życia.

W 2010 roku poziom uczestnictwa mieszkańców Polski w wieku 15 i więcej lat w podróżach krajowych był o dwa punkty procentowe niższy niż w 2009 roku. Złożył się na to znaczny spadek uczestnictwa w krajowych wyjazdach długookresowych (na 5 i więcej dni) oraz niewielki wzrost uczestnictwa w krajowych wyjazdach krótkookresowych (na 2-4 dni). Obserwujemy również dwupunktowy spadek uczestnictwa w wyjazdach zagranicznych. W rezultacie w 2010 roku uczestnictwo Polaków w wieku 15 i więcej lat w wyjazdach turystycznych (co najmniej z jednym noclegiem) w kraju lub za granicę było o cztery punkty procentowe niższe niż w poprzednim roku: wyjechało o milion (6,4 %) osób mniej. Według szacunków Instytutu Turystyki Polacy wzięli udział w 33,9 mln krajowych podróży turystycznych (o 10% więcej niż w 2009 roku); prawie 40 % stanowiły długookresowe, a ponad 60 % – krótkookresowe. Osoby uczestniczące w podróżach na 5 i więcej dni wyjeżdżały na dłużej niż rok

wcześniej. Obserwujemy też wzrost średniej długości pobytu przy podróżach długookresowych (GUS www.intur.com.pl).

Na podstawie badania GUS «Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej», oszacowano, że około 38,0 % Polaków deklaruje uprawianie sportu. W przedstawionych wynikach nie rozróżniono form rekreacyjnych i zawodniczych. Najczęściej wybieranymi była jazdę na rowerze, pływanie, grę w piłkę nożną oraz spacer i jogging spośród wybranych 32 dyscyplin sportowych. Wstępna analiza podkreśla znaczne zróżnicowanie aktywności sportowej ze względu na wiek, wykształcenie, dochód oraz miejsce zamieszkania. Brakuje tu jednak informacji o systematyczności podejmowania czynności ruchowych (Raport 2011).

Wnioski

Reasumując omawiane wyniki różnych badań prowadzone przez autorkę pracy można sformułować następujące wnioski:

1. Deklarując motywy podejmowania uczestnictwa w różnych formach aktywności ruchowej mężczyźni utożsamiają się z wzorem hedonistycznym, a kobiety preferują wartości zdrowotne poprzez utrzymanie dobrej figury i korzyści płynące z bycia aktywnym dla zdrowia.
2. Wśród badanych studentów europejskich grupę najmniej aktywnych ruchowo studentów stanowią kobiety i mężczyźni w Polsce.
3. Słowaccy studenci zdecydowanie dominują nad swoimi rówieśnikami z innych krajów w podejmowaniu sportów zimowych z preferowaniem narciarstwa i łyżwiarstwa.
4. Studentki czeskie najliczniej podejmowały pływanie w okresie letnim mimo, że położenie państwa nie jest najbardziej sprzyjające uprawianie tej formy ruchu w warunkach naturalnych.
5. Badani studenci Uniwersytetu III Wieku najczęściej utożsamiają pojęcie «aktywność ruchowa» ze spacerem (co trzeci słuchacz z Myśliborz i co piąty słuchacz ze Stargardu).

Piśmiennictwo

1. Bomirska L.: Zmiany w aktywności sportowej studentów w latach 1988–1994. W: Roczniki Naukowe AWF, Poznań, Zeszyt 44, 1995, s. 50–51.
2. GUS, Instytut Turystyki, Warszawa, maj 2011 r., www.intur.com.pl.
3. Kowalski M., Kowalski P. (2002), Styl życia a zachowania prozdrowotne studentów kierunków nauczycielskich Uniwersytetu Zielonogórskiego (komunikat z badań), w: Edukacja zdrowotna – alkohol – sport, Zeszyty Naukowe nr 87, Akademia Wychowania Fizycznego, Kraków.

4. Majewska M., Aktywność ruchowa i styl życia studentów Uniwersytetu Trzeciego Wieku, Uniwersytet Szczeciński, Instytut Kultury Fizycznej, praca magisterska maszynopis, 2011.
5. Nowak-Zaleska, Zaleski R. (2004), Kształtowanie zdrowego stylu życia młodzieży akademickiej Trójmiasta poprzez jej udział w rekreacji i sporcie, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio D, Medicina, VOL.LIX, SUPPL. XIV,N4, 328, Lublin, s. 231–235.*
6. Raport Rachunek Satelitarny Sportu, <http://www.msport.gov.pl/aktualnosci/2201-Rachunek-Satelitarny-Sportu-dla-Polski>.
7. Umiastowska D. (2000), Aktywność ruchowa – sposób na życie czy środek na życie. [w:] Aktywność ruchowa ludzi w różnym wieku. D. Umiastowska (red.), *Zeszyty Naukowe nr 5, Wydawnictwo Albatros, Szczecin, s. 16–18.*
8. Umiastowska D., Opinie szczecińskich studentów o podejmowaniu różnych form ruchu w okresie letnim, w: *Hotelarstwo, gastronomia, turystyka i rekreacja w procesie integracji europejskiej: Monografie, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, 2004, s. 259–268.*
9. Umiastowska D., Zmiana modelu akademickiego wychowania fizycznego w świetle badań uczestnictwa szczecińskich studentów w kulturze fizycznej. *Rozprawy i Studia T. (DCCXLVIII) 674, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007.*
10. Umiastowska D., Wpływ ruchu na zdrowie człowieka opinii szczecińskich studentów, w.: *Aktywność fizyczna jako czynnik wspomagający rozwój i zdrowie, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008, s.116–123.*
11. Umiastowska D., Podejmowanie sezonowej aktywności ruchowej przez studentów polskich, czeskich, łotewskich i słowackich, w: E. Szczepanowska. M. Sokołowski [red.], *Aktywność fizyczna i odżywianie się jako uwarunkowania promocji zdrowia, Wielkopolska Wyższa Szkoła Turystyki i Zarządzania, Poznań, 2008, s. 153–160.*
12. Umiastowska D., «Zdrowy styl życia» w opiniach studentów z różnych państw europejskich, w: *Środowisko społeczno-przyrodnicze a aktywność fizyczna człowieka : monografia nr 3/10, 2010, s. 239–244.*
13. Umiastowska D., Pławińska L., Aktywność ruchowa pracowników aresztu śledczego w czasie wolnym. w: *Aktywność ruchowa, edukacja i zdrowie w (kon)tekstach proobronnych, red.: M. Marcinkowski, M. Sokołowski, AWF, Poznań, 2003, s. 92–98.*
14. Umiastowska D., Szczepanowska E., Physical activity and healthy lifestyle in opinions of adults (report from study), w: *Prozdrowotny styl życia. Uwarunkowania społeczne, [red.] T. Lisicki, B. Wilk, A. Walentukiewicz, AWFIS, Gdańsk, 2005, s. 469–475.*
15. Toczek-Werner S. [red.], *Podstawy rekreacji i turystyki, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, seria C, Kultura fizyczna, Wrocław, 1998.*

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО, ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

С.М. Філюк, В.М. Угринюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Дистанційне навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму – засноване на сучасних інформаційних і комунікаційних технологіях навчання й підвищення кваліфікації.

Ефективність дистанційного навчання заснована на тому, що ті, кого навчають, самі почувають необхідність подальшого навчання, а не піддаються тиску з боку. Вони мають можливість роботи з навчальними матеріалами в такому режимі й обсязі, який підходить без посередньо їм. Ефект у значній мірі залежить від того, наскільки регулярно займається той, хто навчається. Послідовне виконання контрольних-діагностичних завдань, а також підтримка у всіх питаннях з боку викладача-координатора забезпечує планомірне засвоєння знань.

Аналіз впровадження дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму показує, що до реального контингенту потенційних студентів можна віднести тих, хто часто перебуває у відрядженнях, військовослужбовців, територіально віддалених слухачів, жінок, що перебувають у декретній відпустці, людей з фізичними вадами, тих, хто поєднує навчання й роботу, співробітників, що підвищують свою кваліфікацію тощо.

Постановка проблеми. Динамічність економічних і соціокультурних процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві, кардинальні зміни в способах поширення та використання інформації зумовлюють еволюцію освітніх технологій, сприяють активному впровадженню дистанційної освіти фахівців у сфері сільського, зеленого туризму як одного з напрямків реформування й стратегічного розвитку освітньої та туристичної системи України.

Аналіз наукових досліджень. Окремі аспекти щодо змісту та організації дистанційного навчання досліджували вітчизняні науковці М. Беседіна, Є. Блінов, К. Власенко, В. Гура, Н. Дацун.

Мета статті – теоретично обґрунтувати, умови організації дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму студентів туристичних спеціальностей в університеті.

Виклад основного матеріалу. В основу організації навчального процесу при дистанційному навчанні фахівців у сфері сільського,

зеленого туризму покладено цілеспрямовану та контрольовану викладачем і центром дистанційного навчання університету інтенсивну самостійну роботу студентів. Таке навчання передбачає використання сучасних педагогічних, інформаційних, комп'ютерних та телекомунікаційних технологій. Причому суб'єкт і об'єкт навчання мають можливість здійснювати навчальну діяльність у зручному для себе місці, за попередньо узгодженою схемою й індивідуальним інтервальним графіком взаємодії в часі.

При дистанційному навчанні фахівців у сфері сільського, зеленого туризму існують певні особливості пов'язані, перш за все, з наявністю технологічних можливостей студента. Для навчання йому необхідно мати регулярний доступ до персонального комп'ютера, з підключенням до Інтернету. Навчатися можна як в режимі on-line, так і в режимі off-line, якщо інформацію скопіювати на локальний комп'ютер. При цьому використовуються спеціальні технології, серед яких знайшли поширення: кейс-технології (базуються на пакетах навчально-методичних матеріалів для самостійного вивчення, контрольних завдань і тестах контролю); телевізійні технології (базуються на замкнутих телевізійних системах із зворотним зв'язком); технології відеоконференцій (базуються на засобах забезпечення двохстороннього або багатостороннього аудіо – відеозв'язку на значних відстанях) та комбіновані технології.

До засобів дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму входять: друковані видання; електронні видання на гнучких магнітних, лазерних або жорстких дисках; комп'ютерні навчальні системи в звичайному і мультимедійному варіантах; аудіо і відео навчально-інформаційні матеріали; лабораторні дистанційні практикуми; програми-тренажери; бази даних; електронні бібліотеки з віддаленим доступом; дидактичні матеріали на основі експертних і гемінформаційних навчальних систем; комп'ютерні мережі; телевізійні передачі тощо.

Організація навчання передбачає правильно розплановані етапи засвоєння навчальної дисципліни: лекційні, практичні і лабораторні заняття, семінари, чати, форуми, виконання контрольних робіт, консультації з навчальних дисциплін, самостійна робота тощо. Основною формою отримання знань є самостійна робота. У процесі навчання важлива роль надається методиці оцінювання отриманих знань та їх контролю за етапами навчання. Заклучна стадія навчання

передбачає повторювання й узагальнення. На цій стадії шляхом очного спілкування з тьютором безпосередньо в університеті або ж у навчально-консультаційних центрах, закріплюються отримані знання, уміння, доводиться їх рівень до рівня навичок та попиту творчої діяльності.

Обов'язковою умовою успішного навчання є безперервність, регулярність занять, повнота та систематичність виконання усіх завдань. Час потрібно спланувати таким чином, щоб упродовж усього періоду навчання виділялося щоденно 30–40 хв. Під час навчання студент повинен:

- ознайомитись з планом-графіком навчального процесу спеціальності відповідного курсу навчання і графіком розподілу навчального часу на вивчення окремих дисциплін.
- ознайомитись з навчально-методичними матеріалами кожної дисципліни (дистанційного навчального курсу фахівців у сфері сільського, зеленого туризму) і обов'язковими видами робіт, передбачених навчальним планом, які необхідно виконати упродовж семестру.
- послідовно вивчати теоретичний матеріал, наданий в навчальному посібнику кожної дисципліни, згідно методичних порад.
- використовувати додаткову літературу, періодичні та наукові видання тощо, передбачені навчальним посібником згідно наведених посилань.
- за кожним змістовим модулем (фрагментом) теоретичного курсу виконувати практичні завдання для його засвоєння.
- проводити самоконтроль отриманих знань шляхом само тестування за наведеними тестами і запитаннями, які запропоновані у кожній навчальній дисципліні.

Після вивчення кожного змістового модуля навчальної дисципліни необхідно виконувати тести поточного контролю отриманих знань з доведенням результатів виконання до тьютора для отримання за результатами тестування відповідної оцінки.

Самостійно вивчати питання, передбачені програмою з навчальної дисципліни, оформлювати їх належним чином у вигляді реферату, статті тощо. Оформлені роботи надсилати викладачу, який оцінює їх певною кількістю балів.

Під час дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму, студенту пропонується прийняти участь в семіна-

рах, чатах чи форумах. Графік їх проведення надається студенту заздалегідь. При цьому викладач готує інформаційні листи з детальною інструкцією проведення такого виду занять, які розсилає усім студентам. У чатах одночасно приймають участь усі студенти, що вивчають навчальну дисципліну. Активність участі в таких заняттях також оцінюється викладачем.

Для закріплення вивченого теоретичного курсу студенту необхідно виконати усі передбачені навчальним планом контрольні, лабораторні роботи, згідно наданих методичних вказівок, і передати їх електронною поштою у центр дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму або відповідну кафедру університету для перевірки.

Етапи проходження навчання студента фіксуються центром дистанційного навчання університету і заносяться у відомість успішності та індивідуальний план, які є доступними відповідно викладачу та студенту. У цих документах фіксується статистика учбового процесу, а також результати виконання завдань, тестів, контрольних робіт у ході навчального процесу.

Ефективність дистанційного навчання для випускників і студентів полягає і в тому, що можливість навчатися дистанційно не обмежує можливості навчатися й удосконалюватися в професійній діяльності під час роботи на підприємстві. Цей рівень освіти студенти вважають цілком достатнім і можливим для здійснення своїх життєвих планів. Багато хто з них вважає, що отримані знання відповідають успішній роботі.

Найбільш важливими компонентами дистанційного навчання є: створення практичних ситуацій під час навчального процесу, можливість проявити себе, самореалізуватися, чіткість організації навчального процесу, індивідуального підходу. Найменш важливими: участь у науково-дослідній роботі, можливість «показати себе».

Вміння працювати в навчальному сервері допоможуть студентам вирішувати проблеми з навчальним матеріалом і консультуванням на відстані у вільний час. Оцінюючи успіх у майбутній професійній діяльності, студенти, що не мали досвіду роботи, оцінюють свої шанси трохи вище, ніж ті, хто працює в даний момент.

Основна мета дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму – дозволити вчитися всім бажаючим, у кого є прагнення одержати професію. Інтерес до даної технології навчання

опитані бачать не тільки в бажанні одержати освіту, але й у тому, що інформаційні технології впроваджуються в наше повсякденне життя.

Впровадження елементів дистанційного навчання показало важливість розробок курсів дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму, з урахуванням ряду психологічних принципів, які впливають на якість дистанційного навчання.

Електронні версії підручників, що стали основою для створення дистанційних курсів, як і традиційні підручники, не вирішують проблеми самостійної діяльності студентів в одержанні знань. Ці програмні продукти тільки створюють так зване віртуальне навчальне середовище, в якому і проходить дистанційне навчання.

Тому розроблювачам курсів варто звернути особливу увагу (на початковому етапі курсу) на необхідність детального планування навчальної діяльності, її організації, чіткої постановки цілей і завдань навчання. Студенти повинні розуміти призначення запропонованих курсів. Від змісту матеріалу, що визначає структуру й рівень їхніх пізнавальних інтересів (загальних або спеціальних) значною мірою залежить ефективність навчального процесу студентів.

Дистанційні курси пропонують студентові елементи керування, які неможливо реалізувати при підготовці у звичайному режимі (аудиторні заняття).

Електронне навчання дає право проходити весь курс у власному темпі. Це дозволяє уникати пропусків у процесі вивчення, у випадках, якщо студент повинен відірватися від курсу через зовнішні проблеми або просто не вловлює зміст сказаного викладачем. Психологічно, елемент «власний темп» – одна з тих особливостей, що робить дистанційне навчання таким ефективним.

Таким чином, у дійсності, дистанційне навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму за своїми характеристиками сильно відрізняється від традиційного. Підготовка до використання дистанційних навчальних курсів повинна починатися із глибокого аналізу: цілей навчання, дидактичних можливостей нових технологій передачі навчальної інформації, вимог до технологій дистанційного навчання з погляду навчання конкретним дисциплінам.

Переваги курсів дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму в тому, що вони як мінімум удвічі дешевше звичайного навчання на денній формі, а слухачі проходять їх на своєму робочому місці.

Особливо широко й ефективно можна застосовувати дистанційне навчання у внутрішньо корпоративних системах підвищення кваліфікації співробітників. Конкуренція на ринку й швидкість, з якою обновляється продукція, змушують великі компанії впроваджувати власні системи дистанційного навчання.

Але так чи інакше, загальноновизнаним є той факт, що всі раніше існуючі системи дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму були не в змозі створити умови для нормального діалогу викладачів зі студентами й студентів один з одним. Інтерактивні засоби (електронна пошта, комп'ютерні комунікації й відеоконференції) стали впроваджуватися в освітній процес саме для того, щоб надати учням такі умови, а також дати їм необмежені можливості самостійної інформаційної роботи. І вже зараз є безліч свідчень того, що по цілому ряду показників результати електронного онлайн-навчання навіть перевершують пов'язані з ним очікування.

Значно менше обговорюються соціальні аспекти розвитку дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму, що безпосередньо виникають із таких її характерних рис, як гнучкість і доступність. Дистанційні методи безумовно сприяють лібералізації освіти і її звільненню від прихильності до місця розташування навчальних закладів різного рівня, до графіків і розкладів їхньої роботи. Завдяки можливості використання всіх переваг традиційних форм навчання, включаючи стандартизовані навчальні матеріали, апробовані процеси й процедури, дистанційна освіта розширює їхній спектр і робить їх доступними набагато більшій кількості людей. Воно охоплює послугами початкову, середню, вищу формалізовану й неформалізовану освіту й професійну підготовку широкого кола населення, у тому числі й в районах, що не мають в своєму розташуванні установ денної форми навчання. Дистанційні методи освіти виявляються прийнятними також для таких соціальних груп, які не мають або втратили постійне місце проживання, ведуть кочовий спосіб життя або змушені бути переселенцями: дистанційне навчання доступно для них у будь-якому місці, де б вони не перебували, поза залежністю від наявності або відсутності там звичайних стаціонарних навчальних закладів.

Якісні переваги відкритої й дистанційної освіти в цілому являють собою об'єкт дебатів, що не припиняються. У їхнє підтвердження

приводяться докази про розширення доступу до навчальних матеріалів, які видаються і «унікальним» лекціям визнаних наукових «гуру» світового рівня, про організацію всебічної підтримки навчального процесу й найкращих супутніх сервісів. Противники дистанційних методів підкреслюють те, що більшість сучасних систем електронного навчання матеріалів, що використовуються, строго відібрані, структуровані й не дозволяють учням ознайомитися з усією різноманітністю бібліотек по відповідних предметах і темах.

Фінансова сторона питання про те, чому багато учнів віддають перевагу дистанційному навчанню, дотепер є найменш дослідженою. Усе ще немає навіть чіткого уявлення, наскільки великі загальні витрати випускника дистанційного вузу в порівнянні з його колегою, що закінчив традиційний вищий навчальний заклад. У цьому сенсі на користь дистанційної освіти свідчить той факт, що студент дистанційного вузу в процесі навчання може працювати й одержувати заробітну плату (хоча й студент денної форми навчання теж, у принципі, не позбавлений такої можливості), учитися без відриву від кар'єри, удосконалювати професійні знання й навички, підвищуючи в такий спосіб свій кваліфікаційний рівень і статус на основному місці роботи. В якості негативних факторів часто згадується та обставина, що саме в силу свого «позачасового» характеру дистанційна освіта дозволяє потенційним претендентам на підвищення кваліфікації відкладати початок цього процесу аж до того періоду, коли рішення даної проблеми з погляду їхньої особистої кар'єри й перспектив стає вже не актуальним.

Набагато більш зрозумілою виглядає позиція роботодавців - хазяїв і керівників туристичних організацій і фірм, чії співробітники користуються послугами дистанційної освіти. Їхня вигода від властивих такому утворенню гнучких методів навчання очевидна: при тому, що співробітники вдосконалюють свій професійний рівень і за рахунок цього стають більше корисними для туристичних підприємств, вони не витрачають часу й засобів на поїздки до місця навчання й практично не відриваються від виробничого процесу. З погляду підприємців участь їхніх співробітників у процесі дистанційного навчання повинна викликати тільки одне питання: наскільки індивідуальна плата за це навчання відповідає платоспроможності конкретного співробітника й чи не занадто негативно вплине вона на його життєвий рівень?

Література

1. Андреев А. А. Компьютерные и телекоммуникационные технологии в сфере образования. / А. А. Андреев. // Школьные технологи. – 2001. – № 3. – С. 32–35.
2. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Ильдар Маратович Ибрагимов; Под ред. А.Н. Ковшова. – М.: Издательский центр «Академия», 2005.
3. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. / Г. К. Селевко: В 2 т. 2 М.: НИИ школьных технологий, 2006.
4. Теория и практика дистанционного обучения: Учеб. пособие / Под ред. Е.С. Полат. – М.: Изд. Центр «Академия», 2004.
5. Посилання:
6. <http://academy.odoportals.ru/documents/akadem/bibl/menegment/system/7.2.doc>
7. <http://forum.agapa.com.ua/viewtopic.php?p=60>
8. <http://ito.edu.ru/2006/Rostov/V/V-0-20.html>
9. <http://perm.rfn.ru/rnews.html?id=23353&cid=7>
10. <http://www.gzos.ru>
11. <http://www.ito.su/main.php?pid=26&fid=6239&PHPSESSID=h9shkv5iqtejlujfqnhffh4p3>
12. <http://www.sksi.ru/konf/messages/5/kraskova.doc>
13. <http://www.unic.edu.ru/distanc.htm>
14. <http://www.freetraining.ru/archives/31>

ВІРТУАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

І.В. Холошин

Криворізький державний педагогічний університет

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, що спостерігається в останні кілька десятиліть, привів до появи абсолютно нової сфери життєдіяльності людини – **віртуальної реальності**. Під віртуальною реальністю розуміється технічно конструйована за допомогою комп'ютерних засобів інтерактивне середовище породження та оперування об'єктами, подібними реальним або уявним, на основі їх тривимірного графічного представлення, симуляції їх фізичних властивостей [4].

Віртуальна реальність передбачає створення комп'ютерними засобами ефекту присутності людини в реальному середовищі, яка моделюється з допомогою інформаційних масивів [3]. Сьогодні

формується віртуальна культура людства, яка зачіпає різні сфери його життєдіяльності. Однією з таких сфер є туризм.

Віртуальний туризм є новою і маловивченою формою туризму, тому досить важко дати його точне визначення. Він відкриває величезні простори культурного простору при цьому воно більш комфортно, зручне і безпечне [2; 5]. Під час віртуальної подорожі віртуальний турист потрапляє у віртуальний простір, створений комп'ютером і в результаті стає одним з компонентів мультимедіа-системи. Як результат – віртуальність для нього стає реальністю.

В даний час виділяються наступні функції віртуального туризму:

- **рекламна**: багато туристичні компанії та їх асоціації в різних країнах використовують сьогодні можливості віртуального туризму для ознайомлення своїх потенційних клієнтів з туристичними об'єктами і запропонованими послугами;

- **інформаційно-освітня**: віртуальний туризм являє собою вікно в світ культурного простору подорожей, пізнаваного за допомогою пересування у віртуальному світі, максимально правдоподібно відображаєшму навколишню реальність; будь-який користувач Інтернету може віртуально опинитися в будь-якій точці Земної кулі, занурившись в колосальні потоки різноманітної інформації;

- **розважальна**: віртуальний туризм сьогодні – це гігантська електронна система розваг, яка поглинула в себе всі досягнення інформаційних технологій (симулятори, відеоролики, фотопанорами та ін.), що забезпечують інтерактивний характер обміну інформацією;

- **наукова**: сайти віртуальних подорожей являють собою безцінне джерело інформації для вчених, оскільки містять у собі величезний обсяг різноманітної інформації, викладеної мільйонами туристів і мандрівників з усіх куточків Земної кулі.

Залежно від поставлених цілей і завдань, їх технічної реалізації, виділяються наступні види віртуального туризму:

1. Тематичні фоторепортажі.
2. Картографічно прив'язані фотографії.
3. Панорамні фотографії.
4. Відеорепортажі.
5. Відео на картах.
6. Веб камери.
7. Віртуальні туристичні симулятори.
8. Віртуальні маршрути.

Тематичні фоторепортажі є найбільш поширеним видом віртуального туризму. Являють собою добірку фотографій, у яких автор або група авторів передає найбільш характерні особливості різних географічних об'єктів (окремих країн, районів, міст і т.д.). Публікуються тематичні фоторепортажі у вигляді ілюстрованих книг, альбомів, серій листівок. Особливий інтерес до цього виду віртуального туризму виник у зв'язку з розвитком Інтернету. В глобальній мережі створюються спеціалізовані сайти, на яких викладаються сотні тисяч професійних фоторепортажів. Як приклад можна привести сайт «Виртуальные путешествия» (www.discover-the-world.narod.ru/). Однак найбільше поширення останнім часом отримали в Інтернеті сайти, на яких будь-який бажаючий може викласти свою підбірку фотографій, у яких через особисте сприйняття виражаються найбільш інформаційні деталі різних географічних об'єктів. Наприклад, сайт «Форум фотопутешественников» (www.forum.mb-world.ru/), на якому публікуються численні фотозвіти подорожей досвідчених фототуристів, а також новачків-любителів. Більшість подібних сайтів має схожу ієрархічну структуру: в корені знаходиться назви географічних об'єктів (наприклад, країна або місто), а при виборі необхідного об'єкта, розкривається тематичний фоторепортаж, нерідко з коментарями автора.

Головною перевагою даного виду віртуального туризму є його доступність. Фактично будь-який турист, будь-якого віку, який узяв в похід фотоапарат, вносить свій посильний внесок у загальне інформаційно-освітній справу віртуального туризму. До недоліків слід віднести статичність фотографій і відсутність картографічної прив'язки.

Картографічно прив'язані фотографії, є наступною сходинкою в розвитку віртуального туризму. Володіючи всіма характерними особливостями тематичних фоторепортажів, вони відрізняються тим, що всі фотографії або їх тематичні добірки мають чітку картографічну прив'язку. Першими такі можливості для користувачів представили корпорації Яндекс і Google. На своїх картах вони включили функції по створенню додаткових шарів, на яких відображаються геоприв'язані фотографії користувачів. Їх досвід знайшов широке поширення в мережі Інтернет. З'явилися спеціалізовані сайти, на яких за допомогою фотографій створювалася віртуальні фотомоделі різних країн і регіонів.

Як приклад такого виду віртуального туризму можна привести сайт Nothinglikeaustralia (www.nothinglikeaustralia.com/), створений айстра-

лійським туристичним агентством, на якому у вигляді 30000 фотографій на картах Google представлена Австралія у всій своїй красі. Клікнувши на будь-який з фотографій, можна завантажити фотографію і насолоджуватися шикарними австралійськими красою.

Величезну популярність серед туристів отримав сайт Панорамио (www.panoramio.com/) – дуже об'ємний сервіс, на якому можна знайти фотографії зі всього світу. Сервіс будується на тому, що абсолютно будь-яка людина може поділитися своїми фотографіями з усім світом. Навіть невеликі містечка і міські райони не обділені увагою.

За допомогою сервісу Mappr.ru можна прогулятися по Москві і містам Золотого Кільця Росії. Для панорамних прогулянок доступно близько 6000 км віртуальних вулиць, де можна помилуватися на пам'ятники історії, архітектури та інші визначні пам'ятки. Для фотозйомок географічних об'єктів творці даного сайту використовують автомобілі, спеціально обладнані фотокамерами і GPS-антенами. Зйомка проходить переважно в літній час, і більшість панорам зроблені в сонячну погоду при швидкості 30 км/год. Після зйомки фотографії автоматично склеюються програмою в панорами. В результаті користувач, переміщаючи курсор на карті, спостерігає зміну фотографій найбільш цікавих об'єктів в лівій частині екрана.

Володіючи всіма перевагами тематичних фоторепортажів, даний вид віртуального туризму практично позбавлений їх недоліків. Це визначає його великі можливості, хоча залишається статичність фотографій, яка все ж знижує їх інформативність.

Сучасні комп'ютерні технології сприяли суттєвому вдосконаленню візуалізації та інформативності фотографій за рахунок подання об'єктів реального світу в найбільш доступній і наочній формі. Так останнім часом широкое поширення отримав метод **панорамної зйомки** (або 3D-панорами). Він являє собою тривимірне фотографічне відображення навколишнього простору у вигляді сфери. На відміну від звичайної фотографії, при перегляді сферичної тривимірної панорами у користувача створюється ефект присутності - він може повертатися в будь-яку сторону, збільшуючи або віддаляти ділянки панорами, розглядати деталі. Крім того, завдяки інтерактивним ефектів можна здійснити зв'язок між окремими панорамами. Наприклад, по кліку на двері в сусідню кімнату, буде показана панорама цієї кімнати, що дозволяє створювати цілі віртуальні туристичні екскурсії. Особливо це важливо для показу музейних екскурсії.

Найбільш відомою реалізацією технології створення інтерактивних віртуальних туристичних маршрутів на основі 3D-панорам є проект «Google Street View». Зручна комбінація тривимірних панорам дає можливість подорожувати з оглядом 360°, що фактично дозволяє побачити все місто. Зараз Гугл перевів «Google Street View» і в тривимірний варіант. Клацнувши правою кнопкою миші і вибравши опцію «3D mode on», стає можливим переключитися в режим стерео перегляду і при наявності спеціальних 3D-очок спостерігати об'ємне зображення вулиць. Панорамні знімки, прив'язані до карт, широко використовуються й ін. розробниками. Так, сайт «Tours from Above» (www.toursfromabove.com) надає всім користувачам можливість помилуватися вертолітними панорамами світу. На карті вертолітних панорам світу представлені деякі з кращих, на сьогоднішній день, повітряних панорамних знімків з оглядом 360°. Панорами дозволяють побачити у високій якості і з високим ступенем реалістичності океани, ліси, водоспади та інші географічні об'єкти з висоти пташиного польоту. При цьому можливо з допомогою мишки обертання зображення в будь-яку сторону, його наближення або видалення.

Даний напрямок віртуального туризму це напрямок, який найбільш динамічно розвивається. Збільшення продуктивності комп'ютерів і їх пам'яті, збільшення пропускної спроможності Інтернету, стрімка поява нових комп'ютерних технологій та програм, сприяють постійному розширенню можливостей даного напрямку.

Туристичні відеорепортажі, як вид віртуального туризму є закономірними продуктами еволюції природознавчих документальних фільмів, які отримали велику популярність в 50-70 роки двадцятого століття. Наприклад, в СРСР цей вид туризму був об'єднаний у вигляді високорейтингової телепрограми «Клуб кинопутешественников». Поява перших побутових відеокамер призвело до справжнього буму в створенні туристичних відеорепортажів, а Інтернет забезпечив їх широку доступність. Сьогодні у світі є тисячі клубів видеотуристів і сотні спеціалізованих сайтів, на яких щодня викладаються десятки відео звітів про туристичні маршрути по всіх континентах Землі. Як приклад, можна привести відео проект холдингу «Вокруг Света», запущений восени 2008 р. (www.vokrugsveta-tv.ru). Сьогодні в базі сайту є близько 400 роликів. Всі вони систематизовані за тематикою: кухня, люди, тварини, розвага та ін. Вибравши потрібну тематику,

користувач отримує доступ до різних відеорепортажів з короткою анотацією про їх зміст. Сайт містить, головним чином, професійні відеосюжети, без можливості завантаження своїх роликів.

Сьогодні багато сайтів позбавлені цього недоліку. Наприклад, проєкт «Tripfilms» (www.tripfilms.com) – містить близько 6 тисяч відеороликів про подорожі, доданих туристами. Ресурс «Travelvideo» (www.travelvideo.tv) дає доступ до великої кількості відеосюжетів, що показують пам'ятки різних країн, і крім того, містить так звані відео листівки про країні або місті.

Цей вид віртуального туризму знайшов свій картографічний розвиток у відео на картах. Так на основі карт Гугла сьогодні створюються сайти, на яких відеоролики мають конкретну картографічну прив'язку. Як наслідок, формується інтерактивна карта світу (www.tours-tv.com/). Користувач сайту має можливість вибрати будь-який регіон світу і визначившись з категорією відеоролика (курорти, музеї, палаці, визначні пам'ятки і ін), клікнувши на його зменшеному зображенні на карті, ознайомитися з найбільш цікавими деталями даного географічного об'єкта.

Особливо часто даний вид віртуального туризму використовують туристичні організації з метою залучення туристів в свою країну. Так, наприклад, на сайті «My greese» (www.my-greese.gr) на мапі представлена вся Греція у відео роликах. Користувачі карти можуть завантажувати свої кращі відео після відвідування Греції або досліджувати краєвиди країни з допомогою відеороликів інших користувачів.

Враховуючи той факт, що сьогодні більшість туристів широко використовують відеозйомку та Інтернет, весь цей накопичений відеоматеріал вносить свій внесок у створення віртуальної інтерактивної моделі Землі. Одним з найбільш складних моментів у вирішенні цього завдання – зберігання та доступ до величезного обсягу інформації. Сьогодні це найбільш стримуючий фактор у розвитку цього напрямку. Крім того, у наш динамічний час багато відеосюжети швидко застарівають і втрачають свою актуальність.

У зв'язку з цим, все більше в світі привертають до себе увагу ресурси **веб-камер**, які працюють в режимі on-line [1]. Сьогодні по всьому світу встановлені тисячі веб-камер, які безперервно передають зображення в режимі реального часу. І їх стає все більше. Карта веб-камер відображає їх розташування по всьому світу. Вибравши потрібну область і клікнув на значку відеокамери, ви попадаєте в

будь-яку точку Землі. Також зручно скористатися пошуком за допомогою категорій. У лівій колонці сайту представлені різні категорії: міста, пляжі, природа, тварини, університети та ін. Кадри відеоспостереження вказують координати місць, які ви спостерігаєте в реальному часі.

Сьогодні з'явилася можливість дивитися на Землю в режимі реального часу і з космосу. На Міжнародній космічній станції встановлена стаціонарна веб-камера, яка, декілька годин в день транслює через канал потокового мовлення в Інтернет вигляд Землі on-line (www.cosmos-online.ru/). Крім того, відео може супроводжуватися живими аудіо бесідами між командою і мережею Управління польотом.

Характеризуючи цей вид віртуального туризму як один з найбільш інформаційних і перспективних, слід констатувати той факт, що сьогодні, на жаль, кількість веб-камер, доступних для перегляду в режимі реального часу, досить обмежена, да і наявні камери працюють не завжди. Крім того, для комфортного перегляду зображення з веб-камер необхідне підключення до мережі Інтернет з пропускну здатністю не менше 3 мегабіт в секунду, а це не можуть собі дозволити багато користувачів мережі.

Бурхливий розвиток інтерактивних ігор і симуляторів не обійшли увагою і туристичний напрям. Поєднавши картографічну основу з комп'ютерною графікою, програмісти розробили різноманітні **віртуальні туристичні симулятори**. Мета даних інформаційних продуктів - дати можливість користувачеві максимально реалістично відчувати себе в туристичному поході на автомобілі, вертольоті, кораблі та ін. Так на порталі «PlanetInAction» (www.planetinaction.com/) розміщені симулятори, що базуються на платформі карт від Гугл, за допомогою яких можна здійснити різноманітні віртуальні подорожі. Наприклад, симулятор «Кораблі» дає можливість відчувати себе капітаном судна (від баржі до суховантажу), що здійснює морську подорож по будь-якому маршруту, обраному користувачем. Реальна картографічна база та супутникові знімки, комп'ютерна 3D-графіка забезпечують максимальну достовірність і наочність маршруту. Не менший інтерес представляють симулятори, запропоновані сайтом «PlanetInAction», що дозволяють виконати віртуальні маршрути з допомогою дирижабля, вертольота або автомобіля.

В цілому, подібні віртуальні симулятори є прообразами нового

напрямку – **віртуальні подорожі**. На відміну від симуляторів, всі географічні об'єкти, які формують віртуальну модель, є точною копією реального образу, з мінімалізацією участі комп'ютерної графіки. Досягається це, головним чином, за рахунок складної комп'ютерної обробки цифрових фото- і відеозйомок, отриманих при зйомці реальних об'єктів.

У цьому напрямку робляться тільки перші спроби. Так, наприклад, віртуальну подорож по Транссибірській магістралі можна здійснити за допомогою ресурсу «Москва-Владивосток: віртуальну подорож на Картах Google» (www.google.ru/intl/ru/landing/transsib/) . Переміщення по залізничному маршрутом відстежується на картах Гугл, а через вікно вагона можна насолоджуватися реальними видами під перестук коліс. Крім цього можна подивитися фото, погуляти по залізничного складу, почитати інформацію про оточуючих визначні пам'ятки і т.д. Звичайно, даний продукт не є досконалим, і має ряд недоліків, однак слід визнати, що саме тут полягає майбутнє в розвитку віртуального туризму.

Безумовно, зараз ще неясно, які будуть наслідки розвитку віртуального туризму. З одного боку, його поява сприяло значному розширенню кругозору цілої групи осіб, наприклад, з обмеженими фізичними здібностями або з низьким матеріальним достатком. З іншого, залучення людини у віртуальний простір, відриває його від реальних проблем, робить пасивним членом суспільства. Тим не менш, розвиток віртуального туризму - це закономірний процес. Фактично ми знаходимося сьогодні у витоках формування цього напрямку. Сьогодні настала гостра необхідність у розробці теоретичної бази віртуального туризму, як нового наукового напрямку, його методичних засад і прийомів. Це буде сприяти підвищенню ролі віртуального туризму у формуванні інформаційного суспільства.

Література

1. Віртуальна подорож або Web-камери в Інтернеті // ПiК. – 2003. – № 20. – С.47.
2. Гадецька З.М. Інтернет-технології в діяльності туристичних фірм для організації дозвілля молоді / З.М., Гадецька, М.Ф. Ус. – Восточно-Европейский журнал передовых технологий. 2010. – № 6/2 (48). – С. 4–7.

3. Иванов Д.В. Виртуализация общества / Д.В. Иванов. – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2000. – 96 с.
4. Ковалевская Е.В. Компьютерная виртуальная реальность: некоторые философские аспекты / Е.В. Ковалевская // Виртуальная реальность. – М., 1998. – С. 76–79.
5. Черевичко Т.В. Виртуальный туризм: постановка проблемы / Т.В. Черевичко // Культурное пространство путешествий. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2003. – С. 45–51.
6. www.discover-the-world.narod.ru/.
7. www.forum.mb-world.ru/
8. www.nothinglikeaustralia.com/
9. www.panoramio.com/
10. www.mappi.ru/
11. www.toursfromabove.com/
12. www.vokrugsveta-tv.ru/
13. www.tripfilms.com/
14. www.travelvideo.tv/
15. www.tours-tv.com/
16. www.my-greece.gr/
17. www.cosmos-online.ru/
18. www.planetinaction.com/
19. www.google.ru/intl/ru/landing/transsib/

ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОГО ПІДКОМПЛЕКСУ ЛОГІСТИЧНОЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Н.Є. Циганюк

Луцький національний технічний університет

Вступ. Створення на відповідних територіях регіонів України логістичної рекреаційної системи дозволить забезпечити раціональне освоєння рекреаційного потенціалу, в тому числі власне біологічних ресурсів, середовище формуючих та естетичних функцій довкілля, сприятиме збереженню унікальних природних систем, створенню нових робочих місць і розвитку інфраструктури, а також значно поповнить бюджет країни. Але для ефективного розвитку ЛРСР в Україні необхідна підтримка з боку держави.

Постановка завдання. Ми пропонуємо зосередити увагу на

організаційно-управлінському підкомплексі ЛРСР і, шляхом аналізу європейського досвіду, розробити свій варіант системи державного управління рекреаційною сферою. Даний підкомплекс ЛРСР є необхідним для вирішення різноманітних проблем, пов'язаних із формуванням, функціонуванням та подальшим розвитком ЛРС. Організаційно-управлінський підкомплекс являє собою сукупність організаційних форм та органів управління, які узгоджені між собою та забезпечують взаємоузгоджений розвиток усіх ланок ЛРС задля досягнення поставлених цілей.

Виклад основного матеріалу. Насамперед з'ясуємо сутність поняття «логістична рекреаційна система регіону» (ЛРСР). Логістична рекреаційна система регіону – це адаптивна, організовано-структурована економічна система рекреаційного регіону, сформована на основі великого рекреаційного центру, та складається із взаємозалежних підсистем, які забезпечують максимальне задоволення потреб рекреантів та досягнення соціально-економічних цілей розвитку регіону на основі оптимальної організації руху економічних потоків з врахуванням екологічного фактору.

Одним із підкомплексів ЛРСР є організаційно-управлінський підкомплекс. Розглянемо його структуру. Органами державної виконавчої влади в галузі рекреації є Державне агентство з туризму та курортів. Державне агентство України з туризму та курортів (Держтуризмкурорт України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра інфраструктури України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів.

Основними завданнями Держтуризмкурорту України є реалізація державної політики у сфері туризму та курортів, а також внесення пропозицій Віце-прем'єр-міністру України – Міністру інфраструктури України щодо її формування.

Важливим для діяльності логістичної рекреаційної системи регіонів є нормативно-правове забезпечення її діяльності. Основними Законами України, які регулюють діяльність ЛРСР є: ЗУ «Про внесення змін до ст. 19 ЗУ «Про туризм»», ЗУ «Про курорти», «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського та Чорного моря», «Про організацію і проведення

фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року в Україні», «Про прикордонний контроль», «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», Про внесення змін до ЗУ «Про природно-заповідний фонд України», «Про внесення змін до ЗУ «Про музеї та музейну справу» та ін..

Згідно ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [3] ліцензуванню підлягають такі види господарської діяльності: тур операторська та тур агентська діяльність, деякі напрями лікувально-оздоровчої як вид медичної практики, фізкультурно-оздоровча та спортивна діяльність, організація діяльності з проведення азартних ігор. До того ж у випадках, коли перевезення пасажирів та багажів здійснюється транспортом, що є у власності рекреатора, ліцензуванню підлягає надання послуг з перевезення пасажирів та багажів відповідним видом транспорту. Санаторно – курортна діяльність у нашій країні не ліцензується. Лише деякі з напрямів її здійснення, які відносяться до медичної практики підлягають ліцензуванню згідно з ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Фізкультурно-оздоровча діяльність ліцензується згідно з українським законодавством, але фактично значна частина положень ліцензійних умов провадження цього виду діяльності мають номінальний характер і не можуть гарантувати безпеки та забезпечення прав споживачів вказаних послуг. Ще одне питання, яке варте уваги, стосується екскурсійної діяльності. ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» в редакції 2000 р. передбачував ліцензування екскурсійної діяльності, але згодом цей пункт було вилучено.

В Україні існує ряд проблем, пов'язаних із державною підтримкою розвитку рекреації. На нашу думку, організаційний механізм державного управління розвитком ринку рекреаційних послуг повинен бути реорганізованим. Для того, щоб розробити новий механізм державного управління розвитком ринку рекреаційних послуг України, пропонуємо розглянути європейський досвід.

Як вважає один із провідних спеціалістів у сфері рекреації і туризму Р.А. Браймер, «у даний час найбільш стримуючим фактором у розвитку туризму і рекреації на суспільному рівні є відсутність уваги і підтримки з боку політиків і влади. Коли на туризм не звертають уваги, його прибутки не визначені, відсутнє ретельне планування і, як наслідок, відсутній і розвиток. Коли тільки з'явиться

глибокий інтерес на законодавчому рівні, будуть об'єднані зусилля для підвищення статусу індустрії туризму на більш високий рівень не тільки у вигляді декларацій, але й будуть проведені конкретні заходи для встановлення і підтримки економічних зв'язків, почне ефективно діяти маркетинг у сфері туризму, тільки тоді можливо розраховувати на конкретні результати» [2].

У країнах Центральної, Східної та Південної Європи державні органи управління у своїй діяльності акцентують увагу на промоції туристичних можливостей країн.

В. Бессонова, аналізуючи роль держави в організації й розвитку рекреаційної діяльності в різних країнах світу, виділяє три типи моделей державної участі в регулюванні цієї важливої складової національної економіки [1]. Перша модель передбачає відсутність центральної державної туристичної адміністрації, усі питання вирішуються на місцях на засадах та принципах ринкової самоорганізації. Дана модель застосовується урядовими органами у випадках, коли туризм не є пріоритетною галуззю розвитку країни, або коли суб'єкти рекреаційного ринку займають сильні позиції і здатні вирішувати свої проблеми без участі держави. Оскільки, Україна у міжнародному туристичному рейтингу, складеному організацією «Всесвітній економічний форум» (2011) зайняла 85 місце із 139 країн, то можна говорити про неефективну діяльність рекреаційної сфери у країні, та її низьку конкурентоспроможність порівняно з іншими країнами. Тобто, вищенаведена модель державної участі в організації та розвитку рекреації для України є неактуальною.

Друга модель припускає наявність сильного та авторитетного центрального органу – міністерства, що контролює діяльність усіх підприємств туристичної галузі в країні. Для її реалізації потрібні значні фінансові вкладення в рекламну та маркетингову діяльність рекреаційної індустрії, інвестування в рекреаційну інфраструктуру тощо. Ця модель організації управління діє в Єгипті, Мексиці, Тунісі, Туреччині та інших країнах, для яких туризм є одним із основних джерел валютних надходжень у бюджет.

Третя модель переважає в розвинутих європейських державах. Питання розвитку рекреаційної діяльності вирішуються в певному багатогалузевому міністерстві на рівні відповідного галузевого підрозділу. Найяскравішим представником реалізації третьої моделі управління рекреаційним сектором є Угорщина.

Керівництво рекреаційною галуззю в Угорщині виконується на різних рівнях влади: від угорського парламенту до місцевих рад:

1. Парламент. Він приймає закони, необхідні для управління цією галуззю (у сфері податків та фінансової підтримки рекреації).
2. Парламентський комітет з туризму. Цей орган надає рекомендації, оцінки та бере участь у моніторингу роботи уряду з питань рекреації; спостерігає за їх соціальним та економічним впливом; сприяє співпраці між різними підприємствами, які впливають на рекреацію; заслуховує звіт міністра, відповідального за цю галузь, про виконану за рік роботу та плани на майбутнє; співпрацює з організаціями, відповідальними за регіональний розвиток рекреації.
3. Офіс, підпорядкований державному секретаріату з туризму при міністерстві економіки та транспорту – вирішує питання з рекреації; вносить на розгляд уряду свою концепцію рекреаційної політики та стратегії її реалізації.
4. Національний комітет з туризму – організація, яка радить, оцінює та надає рекомендації щодо рекреаційної політики в країні. до складу цього комітету входять: Асоціація готелів Угорщини, Асоціація угорських туроператорів, Угорське туристичне товариство, Товариство з питань обслуговування та туризму, Національна асоціація працівників туристичної галузі, Угорська корпорація обслуговування та ін..
5. Угорський національний туристичний офіс – це національна туристична маркетингова організація, яка входить до складу міністерства економіки та транспорту. Головним завданням цього офісу є сприяння просуванню рекреаційних послуг в Угорщині на національному та світовому ринку та збільшенню надходжень до бюджету від їх реалізації за рахунок створення нових робочих місць.

В Угорщині рекреаційна галузь має великий вплив на економіку країни. Внесок до ВВП країни від цієї галузі найбільший серед країн ЄС. Угорський національний туристичний офіс щороку складає маркетинговий план розвитку рекреації, в якому використовуються нетрадиційні маркетингові стратегії.

Висновки. Отже, використовуючи досвід європейських країн, пропонуємо наступну реорганізацію державного управління рекреа-

цією. Необхідно створити департамент рекреації при міністерстві економічного розвитку і торгівлі, Українську рекреаційну організацію, яка займатиметься популяризацією принад України, Інститут рекреації, який вивчатиме ринок рекреаційних послуг та його можливості. Окрім того, державні виконавчі органи на місцях повинні забезпечити рекреантів інформаційними центрами, які будуть знаходитись на автовокзалах, залізничних вокзалах, в аеропортах, де приїжджі зможуть отримати безкоштовні карти міст, інформацію про готелі, ресторани, таксі, рекреаційні об'єкти міста та іншу додаткову інформацію.

Література

1. Бессонова В.Б. Государственная політика в сфере туризма: правовой аспект / В.Б. Бессонова. – Режим доступа: www.tourlib.net.
2. Браймер Р. Введение в гостиничный и ресторанный менеджмент / Р. Браймер. – М., 1994. – 345 с.
3. Матеріали доповідей III науково-практичної конференції «Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою». – Бердянськ: АУІТ «АРІУ», 2007.

ТЕХНОЛОГІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ТУРИЗМІ

Л.В. Чорна

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

XXI століття увійшло в історію розвитку людства як епоха високих технологій та широкої інформатизації. У зв'язку з цим дедалі більше актуалізується питання ролі і значення освіти в таких умовах. Оскільки освіта обумовлює науково-технічний прогрес, а сучасна молодь живе в період розвинутого інформаційного середовища, то завдання системи освіти – модернізувати процес підготовки майбутніх фахівців відповідно до вимог сучасності, створити умови для активного впровадження інформаційних технологій у навчальний процес та навчити молодих людей ефективно оперувати в даному просторі. Сьогодні вже недостатньо викладати дисципліни традиційно, коли у центрі педагогічного процесу знаходиться викладач, а студенти пасивно сприймають матеріал та виконують його вимоги. На часі нові технології навчання.

Аналіз законів і нормативних актів, з-поміж яких Закон України «Про Національну програму інформатизації», Постанова Верховної Ради України «Про затвердження завдань Національної програми

інформатизації на 2000–2002 рр.», Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», та наказів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України: «Про створення Українського центру дистанційної освіти», «Про затвердження Положення про дистанційне навчання», «Про створення Координаційної ради з розвитку системи дистанційного навчання при Міністерстві освіти і науки», засвідчує актуальність проблеми нової навчальної технології, яка здатна найбільш ефективно розв'язати існуючі протиріччя у сфері задоволення освітніх потреб громадян. Це протиріччя між традиційним підходом до організації навчальної підготовки та соціальними викликами сьогодення, між потребою у впровадженні результативних освітніх технологій і недостатнім науково-методичним та психолого-організаційним супроводом їх розробки та поширення. Мова йде про дистанційну освіту як форму навчання рівноцінну денній, вечірній, заочній і екстернатом, але й як таку, що реалізується в основному за допомогою комп'ютерних технологій [3, с. 46].

Своє бачення педагогічних інновацій, пов'язаних із застосуванням інформаційних технологій у навчанні, пропонують вітчизняні науковці В.П.Андрущенко, В.Ю.Биков, М.Г.Коляда. С.С. Вітвицька стверджує, що нові інформаційні технології розвивають ідею програмованого навчання і відкривають дійсно нові, ще не досліджені варіанти навчання, пов'язані з унікальними можливостями сучасних комп'ютерів і телекомунікацій [2, с. 170].

Метою даної статті є аналіз зарубіжного досвіду технології дистанційного навчання як форми підготовки майбутніх фахівців з туризму та визначення можливостей його творчого використання у вітчизняній вищій школі.

В умовах змін моделей життєдіяльності людства туризм перетворився на масштабний господарський комплекс, який відіграє вагомий роль в економічному розвитку більшості країн світу. Україна, володіючи багатими природно-кліматичними та культурно-історичними, які становлять основу для багатьох видів туризму, визначила свої перспективи розвитку і проголосила туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки.

За таких обставин особлива роль відводиться вищій школі України, яка забезпечує фундаментальну, загальнокультурну та практичну

підготовку фахівців для галузі. Вітчизняна професійна освіта в туризмі переживає період активного методологічного формування, переосмислення своїх базових категорій, удосконалення понятійно-категорійного апарату, пошуку інноваційних педагогічних технологій і шляхів оптимізації процесу підготовки майбутніх фахівців.

Вважаємо, що серед пріоритетних напрямів модернізації форм організації навчального процесу в освітніх закладах України значне місце належить впровадженню дистанційного навчання, яке широко використовуються у світі з середини минулого століття. На думку Н. Фоменко, дана технологія навчання забезпечує вирішення ряду вагомих соціально-економічних завдань, з-поміж яких:

- підвищення освітянського рівня населення;
- розширення доступу до вищих освітньо-кваліфікаційних рівнів;
- оптимізація післядипломної освіти [7, с. 75].

Разом з цим дистанційне навчання сприяє зростанню чисельності студентів, які поєднують навчання з трудовою діяльністю і вирізняється специфікою організації та взаємодії як викладачів і студентів, так і студентів між собою. Дана технологія характеризується різноманітністю засобів, серед яких комп'ютерні та інформаційні системи; супутникові системи зв'язку; навчальне і кабельне телебачення, відеокасети, диски; глобальні й регіональні мережі (Інтернет). Власне підготовка майбутніх фахівців з туризму у системі дистанційної освіти в режимі он-лайн представляє значний інтерес на сучасному етапі модернізації вітчизняної вищої школи.

У даному контексті американський досвід є особливо актуальним. Дослідження вчених США переконливо доводять тенденцію зростання у цій країні як кількості навчальних закладів, які пропонують дистанційне навчання в режимі он-лайн, так і числа тих, хто навчається. Дж.Сміс наголошує, що в 1997 р. тільки шість Американських університетів забезпечували цілісність процесу здобуття ступеня бакалавра і магістра від вступу до закінчення вищої школи завдяки Інтернету, а в 2000 р. майже кожний вищий навчальний заклад пропонував вищезазначені освітні послуги [1].

Відповідно до результатів соціологічних досліджень Массачусетського університету число студентів дистанційної форми навчання за різними напрямками значно перевищує кількість студентів денної форми, якщо точніше, то три з половиною мільйона молодих людей у

США здобувають освіту засобами вищевказаної технології. Окрім того, 60 % фахівців та 62 % викладачів, які брали участь в опитуванні, вважають дистанційне навчання рівносильним навчанням на стаціонарі [6].

Вважаємо за необхідне зазначити, що в сучасних умовах дистанційна технологія підготовки фахівців з туризму в університетах США поширюється на всі освітньо-кваліфікаційні рівні, для прикладу кваліфікацію молодшого спеціаліста (асоціативний ступінь з туризму) можна здобути в комунальному коледжі Херкімера, ступінь бакалавра з менеджменту в індустрії гостинності в Еліському коледжі Нью-Йоркського інституту технологій та Університеті Селівана, ступінь магістра з управління в туризмі в Університеті ім. Джорджа Вашингтона, ступінь магістра з гостинності й туризму в Університеті Вісконсина, ступінь магістра з менеджменту в індустрії гостинності в Університеті Хьюстона. А Массачусетський університет в Амхерсті надає освітні послуги в режимі он-лайн на рівні молодшого спеціаліста зі спеціалізацією «Менеджмент конференцій і подієвого туризму» та «Менеджмент ігрових закладів» і бакалавра з «Менеджменту в туризмі» і «Менеджменту в індустрії гостинності» [6].

Підготовка майбутніх молодших спеціалістів для підприємств конференційного бізнесу та подієвого туризму в Массачусетському університеті здійснюється впродовж 12 місяців, зміст навчання охоплює базові аспекти діяльності в даній царині від виробу дистинації для конференції, розробки маркетингової стратегії, оренди аудіо-відео обладнання, складання кошторису до проведення переговорів і підписання контракту. Навчальним планом передбачено вивчення 5 дисциплін: «Менеджмент подієвого туризму», «Маркетинг в індустрії гостинності», «Менеджмент конференційного бізнесу», «Менеджмент ресторанної справи» та «Продажі в конференційному бізнесі». Після завершення навчання випускники отримують сертифікати.

Що стосується технології підготовки бакалаврів у вищезазначеному університеті, то слід указати на збалансованість навчальних дисциплін з економіки, туризму, гостинності з дисциплінами гуманітарного і суспільного циклів. Разом з тим тривалість вивчення навчальних предметів різна: від трьох до восьми тижнів. У процесі підготовки ефективно використовуються такі засоби, як двостороннє інтерактивне відео, відеокасети, практикується традиційна відео

трансляція й аудіо і відео конференції. Студенту необхідно здобути 120 кредитів для успішного закінчення даного навчального закладу.

Процеси глобалізації туристичної індустрії зумовили інноваційні зміни в освіті США. В 1988 р. з ініціативи Всесвітньої туристичної організації при Університеті ім. Джорджа Вашингтона було створено Міжнародний інститут туристичних наук, який став провідним центром науково-дослідних робіт у галузі педагогіки туризму, зокрема у питаннях розширення спектра освітньо-кваліфікаційних рівнів і впровадження технології дистанційного навчання засобами Інтернету з метою підготовки майбутніх магістрів зі спеціалізацією «Управління в туризмі» [5].

Зміст підготовки студентів даної форми навчання тотожний тому, що і на стаціонарі, а відмінності полягають у засобах, які використовуються для подачі навчального матеріалу, організації дискусій, контролю за виконанням завдань та проведенням екзаменів. Слід зазначити, що сесії є обов'язковими для студентів дистанційної форми навчання у цьому навчальному закладі, їх проводять на базі університету тільки двічі впродовж усього періоду підготовки тривалістю чотири дні: перша – на початку навчання, вона має орієнтаційний характер і забезпечує можливість ознайомлення студентів з системою роботи в Інтернеті, правилами користування он-лайн бібліотекою й доступом до наукових джерел, інструктажем щодо ефективного вивчення навчальних предметів та виконання передбачених планом завдань, а також зустрічі з професорсько-викладацьким складом і студентами однокурсниками; друга – кульмінаційна, на завершальному етапі навчання з метою захисту магістерських робіт і підведення підсумків навчання. Кількість кредитів, необхідних для успішного завершення навчання на магістратурі, дорівнює 36 кредитам.

Спектр обов'язкових навчальних предметів для майбутніх магістрів формується на основі наступних дисциплін: «Сталий розвиток туристичних дистинацій»; «Статистичний аналіз в туризмі»; «Наукові дослідження в туризмі» із загальною кількістю 9 кредитів. Спеціалізація «Управління в туризмі» (12 кредитів) забезпечується наступними профільними дисциплінами: «Менеджмент туристичної дистинації», «Економіка туристичної дистинації», «Планування туристичної дистинації», «Стратегія розвитку туристичної дистинації» і «Маркетинг туристичної дистинації». На вивчення елективних дисциплін відводиться 9 кредитів, вибір цих предметів залежить від

інтересів студентів та рекомендацій викладачів. Навчальним планом передбачено практику на виробництві (3 кр.) та поглиблене вивчення певної профільної дисципліни (3 кр.).

На увагу заслуговує той факт, що в 50 штатах країни функціонує Кооперативна служба дистанційного навчання. Дана служба подає перелік навчальних закладів країни, що здійснюють підготовку фахівців для туристичної індустрії, із зазначенням: освітньо-кваліфікаційного рівня, який здобувають студенти після завершення навчального процесу; місцезнаходження навчального закладу, при цьому розрізняють заклади в межах США та за межами; спеціалізації [4, с. 232].

Аналіз досвіду університетів США з використання глобальних комунікаційних мереж в дистанційній освіті в туризмі є цінним для вітчизняної галузі в питаннях його творчого використання, а саме осмислення підходу до поетапного ступеневого впровадження даної технології у повсякденну практику, застосування широкого спектра засобів комунікації в процесі підготовки фахівців, формування способу спілкування викладачів і студентів, оновлення змісту навчання для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів за рахунок нових навчальних предметів, розширення спектра спеціалізації. Враховуючи позитивну динаміку поступу туризму на вітчизняних теренах і перспективні розрахунки щодо зростання кількості суб'єктів підприємницької діяльності в цій царині, вважаємо, що запровадження дистанційної освіти в туризмі стане вагомим кроком на шляху розбудови системи сучасної безперервної ступеневої освіти.

Література

1. Boger C. A. (1997). Distributed Education: The Future of Hospitality Education / C. A. Boger, K. P. Brewer // Journal of Hospitality and Tourism Education. – 2000. – № 7. – P. 60–64.
2. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Метод. посіб. для студентів магістратури / С.С. Вітвицька. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
3. Дистанційне навчання: теорія і практика / В.І. Гриценко, С.П. Кудрявцева, В.В. Колос, О.В. Веренич. – Київ. : Наукова думка, 2004. – 375с.
4. Hudson S. An International Handbook of Tourism Education / S. Hudson. – New York : Elsevier Ltd. – 2005. – 238 p.
5. The George Washington University [Електронний ресурс]. – Назва з титул. екрану. – Режим доступу : <http://www.gwutourism.org/>

6. University of Massachusetts [Електронний ресурс]. – Назва з титул. екрану. – Режим доступу : http://www.isenberg.umass.edu/htm/Undergraduate_Program/
7. Фоменко Н. А. Педагогіка вищої школи : методологія, стандартизація туристської освіти [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / Н. А. Фоменко. – К. : ТОВ Видавничий дім «Слово», 2005. – 216 с.

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Н.В. Чоренька

Навчально-науковий інститут новітніх технологій та управління
ім. В. Чорновола НУ «Львівська політехніка»

Постановка проблеми. Останнім часом в умовах постійного напруження, урбанізації середовища та інтенсивності суспільних процесів все більше уваги потрібно приділяти проблемам відновлення людини в фізичному, емоційному, психологічному, культурному плані, на що і зорієнтована рекреація.

Щоб оцінити розвиток рекреаційної галузі та її ефект у межах урбанізованої території необхідно визначити рекреаційний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу рекреаційного потенціалу присвячені праці А. Амоші, О. Бейдика, Ю. Веденіна, О. Кифяка, В. Мамутова, Д. Ніколаєнка, В. Павлова, Л. Черчик, І. Смаля. Що стосується рекреаційного потенціалу урбанізованих територій, то тут, за наявності достатньо великій кількості наукових надбань, досі не існує чіткого обґрунтування засад визначення складових рекреаційного потенціалу. То ж існує доцільність пошуку нового підходу до визначення рекреаційного потенціалу, що обумовлюється впливом інноваційних, соціальних та інформаційних процесів у всіх сферах життя і діяльності людини, не виключенням є і рекреаційна сфера.

Виклад основного матеріалу. Урбанізація є багатоаспектним суспільно-культурним процесом, цивілізаційна роль якого визначається зростанням міст і підвищенням їх ролі в житті суспільства, а також концентрацією і диференціацією міських видів діяльності, утворенням нових агломераційних форм і геопросторових структур міського розселення, поширенням міського способу життя тощо. Характеризуючи урбанізаційне природокористування, необхідно зазначити, що воно є інтегративним і поліфункціональним і включає практично всі основні типи природокористування.

Розвиток рекреаційної галузі ґрунтується на безперервному пошуку оптимального співвідношення між освоєнням природних ресурсів і відновленням їхніх властивостей, між збереженням унікальних територій і задоволенням потреб населення у відпочинку. Потреба у відпочинку, відновленні здоров'я, психічних сил – це ті потреби людини, що забезпечують життєдіяльність її організму, тому вкрай необхідні. Рекреаційний потенціал є мірою здатності природного середовища сприяти відпочинку і відновленню сили людини.

Рекреаційний потенціал – наявність рекреаційних ресурсів, які використовуються для задоволення потреб постійного і тимчасового населення у відпочинку та оздоровленні [4].

Відпочинок, залежно від виділеного часу, розрізняють на повсякденний, короткочасний і тривалий, кожному з них відповідає свій тип простору. Просторове середовище повсякденного і короткочасного відпочинку включає власне житло, дачу, суспільні центри культури, дозвілля й спорту, паркові й пляжні зони, міські вулиці.

За даними картометричного аналізу, проведеного О. Дмитруком, загальна площа ландшафтно-урбанізованих систем України складає 422,2 тис. км – 69,9 % території України. В містах, що є урбанізм-ційними ядрами цих ландшафтно-урбанізованих систем, проживає 30,7 млн чол. З урахуванням же сільських жителів субурбанізаційних та урбокомпенсаційних підсистем загальна чисельність населення в межах ландшафтно-урбанізованих систем перевищує 80 % населення країни [2]. Як бачимо, незаперечною є доцільність визначення рекреаційного потенціалу цих урбанізованих територій, оскільки більшість нашого населення вибирає короткочасний відпочинок у межах місця проживання або в історико-культурних осередках, якими, як правило, є урбанізовані території різного типу.

Концентрична кругова модель є базовою для географічного дослідження міст і урбанізованих територій. В основу її будови покладене специфічне концентричне зонування – виділення концентричних смуг (зон) різного функціонального призначення. В таких моделях інтенсивність вияву досліджуваних явищ, як правило, знижується в напрямі від центральної частини до периферії. Інші подібні моделі, що існують у великій кількості, можна розглядати як модифікації базової. Слід зазначити, що поділ урбанізованих територій на структурно-функціональні зони, відмінні за своїми життєзабезпечуючими можливостями, класифікаційними і типологічними характеристиками, є загальним

для всіх міст світу. Принципи функціонального зонування належать до основних засобів проектування території міста. Чинні в Україні Державні будівельні норми ДБН 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень» передбачають розподіл території міста за функціональним призначенням і характером використання на сельбищну, виробничу, в т.ч. зовнішнього транспорту, і ландшафтно-рекреаційну [1].

З рекреаційною метою в межах сельбищної території, в першу чергу, використовуються площі, парки, сади, сквери, бульвари, інші об'єкти зеленого будівництва й місця загального користування.

Виробнича територія призначена для розміщення промислових підприємств і пов'язаних з ними виробничих об'єктів, тому придатна хіба що для індустріального туризму.

До ландшафтно-рекреаційної території входять озеленені й водні простори в межах забудови міста і його зеленої зони, а також інші елементи природного ландшафту. До її складу можуть входити парки, лісопарки, міські ліси, ландшафти, що охороняються, землі сільськогосподарського використання та інші угіддя, які формують систему відкритих просторів; заміські зони масового короткочасного і тривалого відпочинку, міжселищні зони відпочинку; курортні зони (у містах і селищах, що мають лікувальні ресурси). Комплексна зелена зона міста – це система природних та природно-антропогенних елементів урболандшафтів, яка є своєрідним екологічним каркасом планувальної структури міста та виконує рекреаційну, природоохоронну, санітарно-гігієнічну, естетичну та соціальну функції для створення здорового довкілля, підтримки та збереження біорізноманіття та рекреаційної діяльності населення [3].

Для забезпечення територіальних умов розвитку міст на довгострокову перспективу, а також розміщення і будівництва споруд, пов'язаних з функціонуванням міського господарства, треба на прилеглих до міста територіях виділяти приміські зони багатofункціонального призначення. У їхньому складі треба виділяти території зелених зон міст, призначених для організації відпочинку населення, поліпшення мікроклімату, стану атмосферного повітря і санітарно-гігієнічних умов.

Щільність міського населення можна інтерпретувати як вияв демографічного тиску на певну територію і як один з основних критеріїв, що визначає екологічну рівновагу урбанізованої території. Так, відносна екологічна рівновага може бути досягнута за умови, що урбані-

зована територія зазнаватиме такого демографічного тиску, при якому зберігатиметься стійка взаємодія між компонентами екосистеми.

Комплексне оцінювання території, придатної для короткочасного відпочинку, враховує як кількісні, так і якісні показники щодо її екологічного, санітарно-гігієнічного, архітектурно-естетичного та соціально-економічного станів.

Під екологічною рівновагою в розплануванні і рекреаційному використанні територій слід розуміти динамічний стан природного середовища, за якого забезпечується саморегуляція основних її компонент: атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтового покриву, флори і фауни.

Санітарно-гігієнічні вимоги до розміщення і проектування міських та сільських поселень, планувальної організації та функціонального зонування території населеного пункту закріплені законодавчо. Основними принципами державної політики у сфері поводження з відходами є пріоритетний захист навколишнього природного середовища і здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення ощадливого використання матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів, науково обґрунтоване узгодження екологічних і соціальних інтересів суспільства, щодо утворення і використання відходів.

Архітектурно-естетична складова рекреаційної діяльності в межах урбанізованого середовища вимагає сформованої архітектурно-ландшафтної структури та напрацювання заходів щодо її вдосконалення. Особливо це стосується об'єктів культурної спадщини, оскільки активізація їх використання у комплексі з культурними ландшафтами є потенційним чинником розвитку туризму.

Соціально-економічний стан міста як основного елемента урбосередовища характеризується різноманітністю та різнохарактерністю. Соціально-економічна складова рекреаційного потенціалу міста охоплює інфраструктуру обслуговування, потенціал історико-культурної спадщини, нерухомість, місцерозташування туристичних об'єктів, інтелектуальний потенціал. При цьому на ціну міського туристичного продукту мають вплив як економічні, так і позаекономічні чинники (суспільні потреби, унікальність продукту, інструменти, застосовування місцевими владними структурами тощо).

Отже, на базі рекреаційного потенціалу урбанізованого середовища можуть розвиватися такі види туризму як культурно-пізнавальний (міський), екскурсійний, конгресний, різні форми активного туризму,

спеціалізований туризм, релігійний туризм (паломництво), гастрономічний туризм і т. д. Види міського відпочинку можна охарактеризувати як активні, конкурентоспроможні, престижні, високотехнологічні, сучасні, індивідуальні та швидкісні.

З метою розширення рекреаційного потенціалу урбанізованих територій пропонуємо наступні заходи:

- системне покращення інфраструктури туристичної сфери та благоустрою міської території;
- створення і розвитку ігрових і розважальних комплексів та покращенню благоустрою зелених зон;
- проведення благоустрою усєї міської території;
- створення та реконструкція існуючих зон відпочинку;
- впровадження ефективного механізму розвитку туристичної сфери та подолання сезонності з допомогою подієвого туризму;
- створення туристичних інформаційних центрів;
- ініціювання розробки нових туристичних продуктів;
- стимулювання створення та розповсюдження високо-якісної рекламно-промоційної та сувенірної продукції.

Висновки. Збалансоване природокористування, охорона природи і культурного ландшафту сприяє накопиченню рекреаційного потенціалу урбанізованої території та забезпеченню життєдіяльності міського населення, дотримання яких є обов'язковим в адміністративно-територіальному управлінні, територіальному плануванні та у рекреаційній діяльності.

Література

1. Державні будівельні норми ДБН 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-206>.
2. Дмитрук О.Ю. Ландшафтно-урбанізаційні системи України. / Автореф. дис. д-ра географ. наук: 11.00.11 / О.Ю. Дмитрук; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 39 с.
3. Елбакідзе М. Методичні аспекти інвентаризації зелених зон урбанізованих територій (на прикладі регіонального ландшафтного парку «Знесіння») / М. Елбакідзе, О. Завадович, Т. Ямелинець // Вісник ЛНУ. Серія географічна. – 2005. – Вип. 32. – С. 96–109.
4. Світ географії та туризму. Географічний довідник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr-tur.narod.ru/dovidnyk/dovidnyk.htm>.

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАФЕДР ТУРИЗМУ: СТАН КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ

Г.П. Щука

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Важливим чинником, що визначає якість освіти, є її кадрове забезпечення. Викладач виступає провідною фігурою в навчальному закладі, рівень його знань, умінь і навичок розглядається як головний фактор виконання стандарту підготовки висококваліфікованих фахівців. Проте, починаючи з радянських часів і до сьогодні, викладач вищої школи – це не спеціальність і не кваліфікація, а посада: відсутність документу державного зразка не дає право викладачу на науково-педагогічну діяльність, не існує спеціальних навчальних підрозділів, що забезпечували б підготовку до викладацької діяльності.

З іншого боку, вимоги з боку держави, суспільства, студентів до викладача постійно зростають, а навантаження збільшується. Введення кредитно-модульної системи навчання, за якої навчально-методичне навантаження викладача зросло, а індивідуальна робота зі студентами проводиться безкоштовно і за рахунок його вільного часу; необхідність вести активну науково-дослідну роботу і брати участь в розробках регіональних проектів (окрім підготовки дисертації та наукових публікацій, які, до речі, пишуться, знову ж таки, за рахунок вільного часу й друкуються за власні кошти), організовувати навчально-виховний процес за інноваційними технологіями і при цьому встигати самовдосконалюватися, професійно зростати і т. д. Отже, викладач вищої школи, як мінімум, повинен бути висококваліфікованим спеціалістом у своїй галузі, здібним науковцем, талановитим педагогом, всебічно розвинутою особистістю. Проте, як свідчить практика, сформувати кафедру, об'єднавши саме таких викладачів, вдається не всім і не завжди.

Дуже гостро ця проблема торкається новостворених кафедр ВНЗ, серед яких кафедри туризму, в котрих до викладацької діяльності залучаються люди з вищою фаховою освітою, які не мають педагогічної освіти та практичного досвіду; або за наявності викладацького досвіду не мають досвіду практичної роботи та відповідної фахової освіти.

Отже, однією з проблем сучасної підготовки фахівців туристської

індустрії є формування кадрового потенціалу науково-педагогічних працівників випускаючих кафедр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питанням підготовки викладачів вищої школи присвячені роботи Н. Басової, С. Вітвицької, Н. Гузій, В. Козакова, В. Семиченка, В. Якуніна та ін. Значна увага приділялась дослідженню їх педагогічної культури (А. Барабанщиков, Є. Бондаревська, О. Гармаш, Т. Іванова, О. Газман, А. Бойко, В. Гриньова і багато інших). Педагогічна діяльність та її структура стало предметом аналізу А. Алексюка, Ю. Бабанського, В. Беспалька, В. Галузинського, І. Зязюна, В. Казакова, Н. Кухарева, Н. Кузьміної, І. Харламова та ін. Однак, немає жодного дослідження, в якому б розглядалися вимоги до спеціальних знань, умінь і способів діяльності викладача вищої школи; визначалися групи спеціальностей, зі складу яких доцільно формувати кадровий склад кафедри туризму, розкривалися особливості діяльності викладачів цієї кафедри.

Метою даної публікації є аналіз стану кадрового забезпечення процесу підготовки фахівців сфери туризму та розгляд шляхів поліпшення цієї ситуації.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи кадрове забезпечення процесу підготовки фахівців сфери туризму, ми звужуємо його до вивчення кадрового складу випускаючої кафедри – кафедри туризму, тому що саме вона відповідає за рівень професійної підготовки випускника, викладачі інших кафедр меншою мірою задіяні в цьому процесі. Крім того, кафедри туризму сформувалися не так давно, деякі ще перебувають на стадії становлення, існує певна, притаманна лише їм, специфіка вирішення кадрових проблем.

Зробити повний та об'єктивний аналіз викладацького складу будь-якої кафедри досить складно: дані статистичних довідників носять більш загальний характер; інформація, подана кафедрами під час ліцензування, демонструє здебільшого бажаний, а не дійсний стан кадрового забезпечення; презентаційні сайти кафедр в Інтернеті або відсутні, або містять неповну чи застарілу інформацію.

Характеризуючи викладацький склад кафедр здебільшого обмежуються аналізом співвідношення професори (доценти), асистенти (інколи беруть до уваги й кількість старших викладачів); перерахуванням наукових публікацій та навчально-методичних посібників, надрукованих викладачами кафедри. Тобто це та інформація, яка дає можливість отримати ліцензію на освітню діяльність. Ми на

цьому аспекті зупинятися не будемо: якщо кафедри працюють, значить вони відповідають встановленим державою вимогам.

В даному дослідженні ми зробили спробу проаналізувати склад кафедри з точки зору визначення перспектив «росту» кожного викладача. Для цього було розподілено викладачів за місцем їх попереднього працевлаштування чи навчання (викладач іншої кафедри, працівник туристської індустрії, випускник магістратури по спеціальності «Туризм» тощо); наявності / відсутності наукового ступеня, вченого звання, фахової освіти, досвіду викладацької та практичної роботи; що дало можливість для кожної категорії визначити шляхи підвищення їх викладацької кваліфікації (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз науково-педагогічного потенціалу кафедр туризму

Категорія викладачів	Коротка характеристика	Позитивні моменти	Недоліки	Шляхи вирішення проблеми
1	2	3	4	5
Викладачі, які прийшли з інших кафедр	Ті, кому запропонували очолити кафедру, мають науковий ступінь та вчене звання	Досвід викладацької роботи, наявність наукового ступеня та вченого звання, бажання довести свою відповідність	Відсутність фахової освіти, досвіду практичної роботи	Курси підвищення кваліфікації для керівників. Стажування на підприємствах галузі. Отримання фахової освіти
	Ті, хто не затримався на «рідній» кафедрі з моральних, методичних та інших причин, мають науковий ступінь та вчене звання	Досвід викладацької роботи, наявність наукового ступеня та вченого звання	Відсутність фахової освіти, досвіду практичної роботи, здебільшого краще працювати не стали	Стажування на підприємствах галузі. Отримання фахової освіти
	Пенсійного віку, мають науковий ступінь та вчене звання	Досвід викладацької роботи, наявність наукового ступеня та вченого звання	Відсутність фахової освіти, досвіду практичної роботи, не сприймають ніякі інновації	

Продовження табл. 1

	Ті, хто туризм вважає покликанням, мають науковий ступінь та вчене звання	Досвід викладацької роботи, наявність наукового ступеня та вченого звання, розгортають бурхливу поза аудиторну діяльність	Відсутність фахової освіти, досвіду практичної роботи, не розуміють, що туризм як хобі та туризм як напрям підготовки це не одне й те ж	Забезпечення умов для самореалізації (курси спецдисциплін у варіативній частині ОПП) та самовдосконалення (стажування на підприємствах галузі, курси підвищення кваліфікації, обмін досвідом, отримання фахової освіти)
	Ті, хто не затримався на «рідній» кафедрі, не мають наукового ступеня та вченого звання	досвід викладацької роботи	Відсутність наукового ступеня та вченого звання, фахової освіти, досвіду практичної роботи	Стажування на підприємствах галузі, отримання фахової освіти, методична допомога в організації науково-дослідної діяльності.
Викладачі з досвідом викладання-кої діяльності по спеціальності	Викладачі технікуму готельного господарства	Досвід викладацької роботи, фахова освіта (здебільшого), краще розуміються на практичній підготовці студентів	Відсутність наукового ступеня та вченого звання, навиків науково-дослідної роботи, перенесення специфіки роботи технікумів в університетське середовище	Курси підвищення кваліфікації: методична допомога в організації науково-дослідної та навчально-методичної діяльності. Стажування на підприємствах галузі
Викладачі, які щойно захистилися	Ті, хто захистилися з туристської тематики	Науковий ступінь, розуміються в туризмі, поєднують свої наукові дослідження з викладацькою діяльністю, значний науковий потенціал	Відсутність практичного і, здебільшого, викладацького досвіду	Курси підвищення кваліфікації: методична допомога в організації викладацької діяльності. Стажування на підприємствах галузі

Продовження табл. 1

	Ті, чий науковий дослідження не пов'язані з туризмом	Науковий ступінь, зважаючи на молодість та відсутність вакансій на «рідній» кафедрі, готові виконувати будь-яку роботу	Відсутність фахової освіти, досвіду практичної та викладацької роботи	Курси підвищення кваліфікації: методична допомога в організації викладацької діяльності. Стажування на підприємствах галузі. Отримання фахової освіти
Випускники магістратурз напряму «Туризм»	Ті, хто не зміг працевлаштуватися за спеціальністю і віддав перевагу викладацькій діяльності	Мають фахову освіту	Не мають повної вищої освіти зі спеціальності, досвіду практичної та викладацької роботи. Відсутність наукового ступеня та вченого звання	Курси підвищення кваліфікації: методична допомога в організації викладацької діяльності. Стажування на підприємствах галузі
Представники туристського бізнесу	Керівники туристських підприємств	Досвід практичної (управлінської) роботи в туристичній галузі	Відсутність наукового ступеня та вченого звання, не мають досвіду викладацької діяльності	Організація роботи в парі з досвідченим викладачем, який виконуватиме левову частину навчально-методичної роботи
	Працівники туристських підприємств	Досвід практичної роботи в туристичній галузі	Відсутність наукового ступеня та вченого звання, не мають досвіду викладацької діяльності	Організація роботи в парі з досвідченим викладачем, який читатиме лекції
	Особи, які мали туристський бізнес (здебільшого невдалий), перейшли до викладацької діяльності	Досвід практичної роботи в туристичній галузі	Відсутність наукового ступеня та вченого звання, не мають досвіду викладацької діяльності	Курси підвищення кваліфікації: методична допомога в організації науково-дослідної та навчально-методичної діяльності. Отримання фахової освіти

Проте, ця класифікація та рекомендації носять умовний характер, що пояснюється рядом як суб'єктивних (залежать від особистості викладача, організаторських здібностей завідувача кафедри, його бачення стратегії розвитку кафедри тощо), так і об'єктивних факторів. Так як суб'єктивні фактори в кожному випадку будуть різні, варто зупинитися на об'єктивних чинниках, які визначають особливості кадрового складу кафедр туризму та можливості підвищення його кваліфікації. Серед них:

1. Відсутність наукового напрямку «туризм» («туризмологія»). Цілком очевидно, що якість навчального процесу залежить від кількості докторів та кандидатів наук серед штатних викладачів кафедри. В даному випадку питання про те, кому віддати перевагу при працевлаштуванні на кафедрі туризму (географам, економістам, педагогам чи філософам) залишається відкритим.

2. Необхідність успішного поєднання навчально-методичної та науково-дослідницької діяльності. На кафедрах туризму на сьогоднішній день немає викладачів, які б мали одночасно вищу фахову освіту, досвід викладацької роботи, практичної діяльності та захищене наукове дослідження туристської проблематики. Питання про те, кому віддати перевагу при працевлаштуванні на кафедрі туризму (викладачеві з науковим ступенем, чи досвідом викладацької роботи, чи досвідом практичної діяльності чи з дипломом про фахову освіту) залишається відкритим.

3. Досвід практичної роботи та знання галузі. На старших курсах складається парадоксальна ситуація: студенти, прийшовши з практики, особливо закордонної, вказують більшу обізнаність у виробничій сфері, ніж викладачі, які їх навчають. Питання стажування викладачів на підприємствах галузі залишається відкритим.

4. Необхідність підвищення кваліфікації. Здійснюється шляхом самоосвіти та навчанням на відповідних курсах, участі в роботі науково-практичних конференцій, методичних семінарах тощо. Але в Україні немає галузевих часописів, де б обговорювалися проблеми туризмології; не сформована система підвищення кваліфікації; конференції та семінари, які проводяться, носять більше науковий, ніж практичний, характер і, здебільшого, не виходять за межі регіону. І це питання залишається відкритим.

Висновок. Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що число висококваліфікованих викладачів на кафедрах туризму дуже

обмежене. На жаль, сьогодні можна говорити про те, що навіть у провідних вищих навчальних закладах туристського профілю відсутні серед професорсько-викладацького складу фахівці зі спеціалізованих дисциплін.

Абсолютна більшість кафедр туризму є не науковими осередками, а, в кращому випадку, групами викладачів споріднених спеціальностей, або простим об'єднанням викладачів різних фахів (географів, істориків, економістів тощо).

Незважаючи на це, кожна кафедра має певний науково-педагогічний потенціал, і якщо ми маємо бажання розвивати вітчизняний туризм, нам необхідно об'єднати свої зусилля у напрямі вирішення проблем з отриманням фахової освіти викладачами, організацією стажування на підприємствах галузі чи провідних кафедрах туристського профілю, виданням галузевого часопису тощо.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Антал Андрій Юрійович – асистент кафедри географії та менеджменту, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, antal_andrej@mail.ru;

Антоненко Володимир Степанович – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного туризму, Київський національний університет культури і мистецтв імені Поплавського;

Бакуліч Олена Олександрівна – кандидат технічних наук, професор, заступник декана факультету Економіки, менеджменту і права, Національний транспортний університет, (044)2803876, bakulich@rambler.ru

Besulska Anna – magister, asystent, Zakład Organizacji i Zarządzania Turystyką, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim, 606321812, abezulska@gmail.com;

Білавич Галина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (098)4164218, savchuk.boris@rambler.ru;

Білоус Любомир Йосипович – викладач кафедри готельно-ресторанної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (066)3908516;

Божук Тетяна Іванівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри менеджменту, Навчально-науковий інститут новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола Національного університету «Львівська політехніка», (067)2709909, tbozhuk@gmail.com;

Бойко Ірина Дмитрівна – асистент кафедри географії та менеджменту туризму, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, (050)37407-65, boiko_ira@ukr.net;

Бойченко Світлана Григорівна – доктор географічних наук, професор кафедри міжнародного туризму, Київський національний університет культури і мистецтв імені Поплавського;

Брусак Віталій Пилипович – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоморфології і палеогеографії, Львівський національний університет імені Івана Франка, brusak_vitaliy@ukr.net;

Бугрій Олена Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії та методики викладання, Криворізький державний педагогічний університет, (0564)280675, Panielena1970@yandex.ru;

Бучинська Альбертина Володимирівна – інженер I-ї категорії, Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України, (067)6728535; abuchynska@yahoo.com;

Бучко Володимир Володимирович – начальник наукового відділу, Галицький національний природний парк;

Великочий Володимир Степанович – доктор історичних наук, професор, директор Інституту туризму, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)3734211, w-w-s@ukr.net;

Wójtowicz Adam – doktor, docent, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Wołoszyn Arkadiusz – doktor, adiunkt, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Внук Яцек – викладач, Вища професійна школа, м. Кросно (Польща), + 48602272702;

Головка Ольга Миколаївна – кандидат технічних наук, викладач кафедри готельно-ресторанної справи і туристичного бізнесу, Мукачівський державний університет, (095)7127970;

Голубкова Ірина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та підприємництва на морському транспорті, Одеська національна морська академія;

Голубнича Світлана Миколаївна – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського, (095)0516880, sgolub@ukr.net;

Гошовський Роман Михайлович – завідувач НВЛ «Рекламно-інформаційна лабораторія», Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)3733229;

Грабовенська Христина Петрівна – студентка, Львівський інститут економіки і туризму;

Гуменюк Володимир Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Гуменюк Галина Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (067)4533859, gumenyukgalina@mail.ru;

Данілова Т.Г. – кандидат технічних наук, доцент кафедри охорони праці, Приазовський державний технічний університет;

Демеха Інна Іванівна – аспірантка кафедри туризму і краєзнавства Інституту туризму, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (097)9813896, demeha@i.ua;

Дерев'яно Т.А. – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу, Приазовський державний технічний університет;

Дзіковський Роман Григорович – здобувач кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка, (067)6007079;

Дідух Ірина Ярославівна – асистент кафедри соціальної педагогіки, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (067)3420106;

Дутчак Олена Іванівна – асистент кафедри туризму і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (098)0623468, dutchako@gmail.com;

Жирик Людмила Михайлівна – аспірантка кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (096)1221663, Lydmulka.if@mail.ru;

Загнибіда Раїса Павлівна – викладач кафедри готельно-ресторанної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Зінко Ю.В. – старший науковий співробітник Лабораторії інженерно-географічних, природоохоронних і туристичних досліджень (НДЛ-51), Львівський національний університет імені Івана Франка, (050)9598847, oks.shevchuk@gmail.com;

Іванюк Уляна Василівна – аспірантка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (097)8453453, ulya41088@yandex.ru;

Калуцький Іван Федорович – доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри екології та рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Кампов Надія Семенівна – викладач кафедри готельно-ресторанної справи і туристичного бізнесу, Мукачівський державний університет, (050)4321120, me_lar@rambler.ru;

Касинець Отокар Вікторович – директор МП «Тиса», викладач кафедри готельно-ресторанної справи і туристичного бізнесу, Мукачівський державний університет, (050)5442644;

Кейван Олена Іванівна – аспірантка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Кіндрачук Надія Мирославівна – кандидат історичних наук, викладач кафедри екології та рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Клапчук Володимир Михайлович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри готельно-ресторанної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)9669229, volodymyr_klapchuk@ukr.net;

Клапчук Оксана Орестівна – кандидат географічних наук, асистент, Львівський Інститут економіки і туризму, (097)6606116, E-mail: oks.smal@gmail.com;

Ковальська Леся Володимирівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (098)4114187;

Ковальчук Ірина Петрівна – фахівець II категорії, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, (097)9992933, Irakovalchuk1987@rambler.ru;

Корженевська Юлія Владиславівна – кандидат біологічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри екології, Ялтинський університет менеджменту, (050) 6300645, juliakorzh@mail.ru;

Коробейникова Ярослава Степанівна – кандидат геологічних наук, доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;

Kosińska-Malinowska Anna – Mgr, Lubuski Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wlkp.;

Котенко Галина Степанівна – старший викладач кафедри готельно-ресторанної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)9500883, kente@ukr.net;

Котенко Руслан Миколайович – викладач кафедри готельно-ресторанної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (096)6928752, kente@ukr.net;

Кравчук Ярослав Софронівич – кандидат географічних наук, професор, завідувач кафедри геоморфології і палеогеографії, Львівський національний університет імені Івана Франка, +38(032) 2394302, oks.shevchuk@gmail.com;

Кричевська Діана Анатоліївна – кандидат географічних наук, доцент кафедри конструктивної географії і картографії, Львівський націо-

нальний університет імені Івана Франка;

Круль Володимир Петрович – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної географії та раціонального природокористування, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Крупчук Тетяна Юрївна – лікар, Львівська міська клінічна лікарня швидкої допомоги;

Кудла Назар Євгенович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту та комерційної діяльності, Львівський інститут економіки і туризму, management_luet@ukr.net;

Кульчицька Евеліна Антонівна – асистент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Львівський національний лісотехнічний університет України, (067)7501632, evelina@mail.lviv.ua;

Кульчицька Олена Євгенівна – аспірантка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (097)7900796, If.elena@rambler.ru;

Кирczyk Joanna – magister, wykładowca, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Kuriańska-Wołoszyn Joanna – doktor, adiunkt, Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wielkopolskim;

Лабій Юрій Михайлович – доктор технічних наук, професор кафедри готельно-ресторанної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Лазор Олег Ярославович – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри управління персоналом та державної служби, Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, (050)5410980, o_lazor@ukr.net;

Левинська Тетяна Іванівна – старший викладач кафедри економічної теорії і підприємництва на морському транспорті, Одеська національна морська академія;

Лисенко Олександра Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (063)3293683, lysenkowa@gmail.cjv;

Лозинський Роман Мар'янович – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України, Львівський національний

університет ім. І. Франка, (095)7187276, Lrm3@ukr.net;

Лояк Лілія Миколаївна – старший викладач кафедри готельно-ресторанної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)8012779, Lojar@ukr.net;

Лубів Христина Василівна – аспірантка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Маланюк Тарас Зіновійович – старший викладач кафедри туризму і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (097)5952780, malanjuktaras@rambler.ru;

Мальська М.П. – кандидат географічних наук, завідувач кафедри туризму, Львівський національний університет імені Івана Франка;

Матвійчук Людмила Юрївна – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри менеджменту та маркетингу, Луцький національний технічний університет, (095)8357179, Kalishl.y@mail.com;

Махлинець Сергій Степанович – викладач кафедри готельно-ресторанної справи і туристичного бізнесу, Мукачівський державний університет, (050)9802677;

Махлинець Тетяна Михайлівна – викладач, Мукачівський аграрний коледж;

Медвідь Лариса Іванівна – викладач кафедри готельно-ресторанної справи і туристичного бізнесу, Мукачівський державний університет, (095)3143725, me_lar@rambler.ru;

Мендела Ірина Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (067)7934737;

Михайленко Олена Анатоліївна – радник, відділ з організації діяльності голови Донецької облдержадміністрації;

Мицан Дарина Миронівна – старший викладач кафедри іноземних мов і країнознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Nadobnik Jaroslaw – doktor, starszy wykładowca, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Петробчук Ірина Марківна – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії, Волинський національний університет імені Лесі Українки, (097)2630724, Iryna-nim@ukr.net;

Оришко Світлана Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризмознавства і туристичних спеціалізацій, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 0503731886,

sveta-oryshko@rambler.ru;

Орлова Віра Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризмознавства і туристичних спеціалізацій, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 0509671887;

Остан'юк Наталія Іванівна – кандидат економічних наук, асистент кафедри туризмознавства і туристичних спеціалізацій, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 0688470501, natalya@ostapyuk.org.ua;

Pawlenia Magdalena – magister, asystent, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Познанський Роман Васильович – асистент кафедри іноземних мов та країнознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Польова Леся Василівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри екології та рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)9760145, polyovy@ukr.net;

Примак Тетяна Юхимівна – кандидат фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри математико-інформаційних і загально-технічних дисциплін, Донецький інститут туристичного бізнесу;

Проскурняк Мирослав Михайлович – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії і раціонального природокористування, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, (0372) 484853, proskurniak@ukr.net;

Рейчел Рафал – керівник відділу проектів, Вища професійна школа, м. Кросно (Польща), + 48694748767;

Ren Sabina – doktor, starszy wykładowca, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Савранчук Лариса Арефіївна – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та менеджменту, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Савчук Борис Петрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туризму та краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, E-mail: savchuk.boris@rambler.ru;

Семків Віталій Петрович – начальник, Головне управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій Івано-Франківської обласної державної адміністрації;

Сєдой Владислав Георгійович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Національний транспортний університет,

(050)3444321, syedointu@gmail.com;

Сидорук Світлана Володимирівна – аспірантка, Луцький національний технічний університет, (066)9231283, Nimbles@mail.ru;

Симочко Ганна Василівна – викладач кафедри готельно-ресторанної справи і туристичного бізнесу, Мукачівський державний університет, (050)5587493;

Скакун Леонід Зеновійович – кандидат геолого-мінералогічних наук, професор, завідувач кафедри мінералогії, Львівський національний університет імені Івана Франка, 38(032)2394700; lzskakun@gmail.com;

Смирнов Ігор Георгійович – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, (050) 5472983, smyrnov_ig@ukr.net;

Staniewska-Zątek Wanda – dr hab., profesor nadzwyczajny, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Стефанків Оксана Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету, (098)0002039;

Ткаченко Тетяна Іванівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоморфології і землезнавства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Trzeciak Jerzy – doktor, starszy wykładowca, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Угринюк Василь Миколайович – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов і країнознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Umiastowska Danuta – dr hab., profesor nadzwyczajny, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Філюк Світлана Михайлівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризмознавства і туристичних спеціалізацій, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 0975851558, svetlana-shepetyuk@rambler.ru;

Холошин Ігор Віталійович – кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії та методики викладання, Криворізький державний педагогічний університет, (050)5988783, xol2008@yandex.ru;

Циганюк Наталія Євгенівна – аспірантка, Луцький національний технічний університет, (066)9692777, natally@mail.ru;

Чорна Любов Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризмознавства і туристичних спеціалізацій, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 0665322804, zakharukl@rambler.ru;

Чорненко Надія Василівна – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри менеджменту, Навчально-науковий інститут інноваційних технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола Національного університету «Львівська політехніка», (098)3336324, nvchornenka@gmail.com;

Шевчук Оксана Михайлівна – інженер кафедри геоморфології і палеогеографії, Львівський національний університет імені Івана Франка, (050)1305211, oks.shevchuk@gmail.com;

Шикеринець Василь Васильович – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри туризму і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (095)4239468, v_shykerynets@mail.ru;

Щука Галина Петрівна – кандидат педагогічних наук, докторант, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, (050)9156910, galina_shchyka@mail.ru.

ЗМІСТ

Великочий В.С. Культурний туризм в Івано-Франківській області: сучасний стан і перспективи розвитку.....	3
Антоненко В.С., Бойченко С.Г. Сучасні тенденції у змінах глобального і регіонального клімату та можливі наслідки від них для туристичної індустрії.....	11
Bezulska A. Wpływ wybranych zachowań prozdrowotnych na samoocenę wydolności i sprawności fizycznej studentów turystyki.....	20
Білавич Г.В., Лубів Х.В. «Живий музей» Гуцульщини у творі Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків».....	31
Білоус Л.Й. Механізми управління якістю надання послуг з метою удосконалення сервісу в готельно-ресторанній справі.....	36
Божук Т.І., Грабовенська Х.П. Можливості підвищення туристичної привабливості Городецького району Львівської області.....	46
Бойко І.Д., Савранчук Л.А. Аналіз сучасного стану, перспектив та можливостей розвитку SPA-туризму в світі та в Україні.....	48
Брусак В.П., Зінько Ю.В., Кричевська Д.А. Регіональна екологічна мережа Українських Карпат: географічні основи формування та перспективи туристичного використання.....	58
Бугрий Е.В. Рейтинговая оценка зоопарков Украины как одного из видов рекреационных ресурсов.....	70
Woloszyn A., Kuriańska-Woloszyn J. Wizerunek i preferencje przestrzenne osób uprawiających rekreację ruchową na przykładzie badań środowiska żeglarskiego.....	76
Головко О.М. Вплив етнічної кухні на розвиток гастрономічного туризму Закарпатської області.....	86
Голубкова І.А. Формування інвестиційної політики в круїзному бізнесі.....	92
Голубнича С.М. Аналіз стану використання екскурсійних ресурсів Донецької області.....	99
Гошовський Р.М. Типологія ландшафтних об'єктів Українських Карпат як чинників сакралізації простору.....	104
Гуменюк В.В., Стефанків О.М. Фінансові аспекти курортної справи в контексті проблеми людського розвитку.....	112
Гуменюк Г.М., Познанський Р.В. Вплив потенціалу туристично-красознавчої роботи на формування духовності.....	119

<i>Демеха І.І.</i> Державна політика щодо збереження історико-культурної спадщини України.....	126
<i>Дерев'янко Т.А., Данилова Т.Г.</i> Использование оценки персонала в системе обучения работников сферы туризма.....	133
<i>Дзіковський Р.Г., Лозинський Р.М.</i> Сучасний стан спортивної інфраструктури Львівської області (у контексті розвитку туризму в регіоні).....	139
<i>Дідух І.Я.</i> З історії пластового мандрівництва на Західній Україні у 20-х рр. ХХ ст.: виховний досвід і практика сьогодення.....	144
<i>Дутчак О.І.</i> Роль громадських організацій Галичини у туристично-краєзнавчому русі 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.: історіографічний аспект.....	151
<i>Жирак Л.М.</i> Перспективи розвитку туризму для осіб з особливими потребами в Івано-Франківській області.....	159
<i>Загнибіда Р.П.</i> До проблеми самовдосконалення майбутніх фахівців для сфери туризму в позанавчальній роботі.....	164
<i>Іванюк У.В.</i> Особливості формування туристських витрат	170
<i>Калуцький І.Ф., Семків В.П.</i> Методи та шляхи розширення рекреаційних властивостей карпатських лісових екосистем.....	174
<i>Кампов Н.С.</i> Етнічні особливості розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг Закарпатської області.....	186
<i>Касинець О.В.</i> Історія, стан та перспективи розвитку туризму в Закарпатській області.....	193
<i>Кейван О.І.</i> Тенденції і перспективи розвитку туристичної галузі Івано-Франківського регіону у складі національної і світової економіки.....	202
<i>Кіндрачук Н.М.</i> Рекреаційна оцінка історико-культурної спадщини Національного заповідника «Давній Галич».....	210
<i>Кланчук В.М.</i> Транспортне обслуговування туристів у Галичині (ХІХ – перша третина ХХ ст.).....	215
<i>Кланчук О.О.</i> Оцінка пам'яток архітектури та містобудування міста Жовкви Львівської області для потреб туризму.....	224
<i>Ковальська Л.В., Бучко В.В.</i> Екотуризм у Галицькому НПП: сучасний стан та перспективи.....	235
<i>Коробейникова Я.С.</i> Механізми реалізації принципів збалансованого туризму (Екологічна складова).....	240
<i>Котенко Г.С.</i> Передумови і форми розвитку закладів розміщення в Івано-Франківській області.....	245

<i>Котенко Р.М.</i> Діяльність бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» на Прикарпатті (1970-1980-ті рр.): історичні уроки й досвід.....	250
<i>Кравчук Я.С., Шевчук О.М.</i> Перспективи розвитку вулканічного туризму в межах Вигорлат-Гутинського пасма Українських Карпат.....	261
<i>Круль В.П., Ковальчук І.П.</i> Культурно-історичні рекреаційні ресурси Волинської області.....	271
<i>Кудла Н.Є.</i> Місце сільського туризму у активації господарської діяльності на селі.....	277
<i>Кульчицька Е.А.</i> Система заходів забезпечення збалансованого розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на лісових територіях.....	281
<i>Кульчицька О.Є.</i> Розвиток вищої туристичної освіти Польщі в контексті діяльності туристичної адміністрації в другій половині ХХ століття.....	287
<i>Kurczyk J., Pawlenia M., Wójtowicz A.</i> Działalność rekreacyjna i turystyczna w Ośrodku Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym im. Profesora Wiktora Degi w Gościmiu	293
<i>Kurczyk J., Pawlenia M., Wójtowicz A.</i> Praktyki zawodowe studentów specjalności turystycznej w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Gorzowie Wlkp., w latach 2002–2010.....	302
<i>Лабій Ю.М., Крпучук Т.Ю.</i> Розташування геопатогенних зон на території Карпатського туристичного регіону.....	310
<i>Лазор О.Я., Шикеринць В.В.</i> Державна політика України щодо збереження історико-культурної спадщини.....	317
<i>Lysenko A.M., Mysan D.M.</i> Aktywność wspólnoty europejskiej w zawodzie.....	322
<i>Лоляк Л.М.</i> Сучасні тенденції та управління інноваційним розвитком ресторанного господарства в туристичному регіоні.....	331
<i>Маланюк Т.З.</i> Пам'ятки оборонного будівництва Івано-Франківщини як об'єкти туризму.....	340
<i>Матвійчук Л.Ю.</i> Аналіз чинників впливу на використання та охорону туристичних ресурсів регіону.....	347
<i>Махлинець С.С., Махлинець Т.М.</i> Екотуризм як перспективний напрям діяльності в Закарпатській області.....	353
<i>Медвідь Л.І.</i> Релігійний туризм як один із напрямів розвитку туристичної галузі Закарпатської області.....	360

Мендела І.Я. Розвиток виставково-ярмаркової діяльності в Івано-Франківській області.....	365
Nadobnik J., Trzeciak J. Aktywność fizyczna młodzieży szkolnej z terenu o wysokich zasobach turystyczno-rekreacyjnych na przykładzie opinii uczniów Gimnazjum w Dobiegniewie.....	371
Непробчук І.М. Оцінка історико-культурних ресурсів Дубенського району як основа для розвитку пізнавального туризму.....	380
Оришко С.П. Сегментування – елемент маркетингової діяльності туристичних підприємств.....	385
Орлова В.В. Створення ефективної системи управління персоналом підприємства туристичної галузі.....	391
Остан'юк Н.І. Модель кон'юнктурних змін туристичного ринку Прикарпаття.....	398
Польова Л.В. Світовий досвід у розвитку туристичної індустрії в Україні.....	403
Примак Т.Ю., Михайленко О.А. Інноваційні підходи до реалізації концепції навчання протягом життя у туристичній галузі Донеччини.....	409
Проскурняк М.М. Ландшафт міста як об'єкт і середовище туристичної діяльності.....	414
Ren S., Kosińska-Malinowska A. Percepcja funduszy unijnych i ich wpływ na kształtowanie polityki regionalnej w zakresie turystyki na przykładzie województwa lubuskiego w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjny Rozwoju Regionalnego.....	421
Савранчук Л.А., Антал А.Ю. Сучасний стан та проблеми розвитку сфери туризму і курортів Запорізької області під час ринкових перетворень.....	431
Савчук Б.П. Культурно-історичні та ментальні передумови розвитку туризму в Карпатському регіоні: з ретроспективи останньої чверті ХХ ст.....	443
Сидорук С.В. Структура регіонального ринку готельних послуг...	451
Симочко Г.В. Етнотуристичні ресурси як важлива складова розвитку туристичної галузі регіону.....	458
Скакун Л.З., Зінько Ю.В., Мальська М.П., Бучинська А., Внук Я., Рейчел Р. Розробка Українсько-польського геотуристичного шляху «Гео-Карпати».....	466
Смирнов І.Г. Жінка, ім'я якої з'єднує три туристичних дива України: Софія Вітт-Потоцька.....	471

Смирнов І.Г. Історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» як туристичне диво України: логістичний вимір.....	480
Staniawska-Zątek W. Działalność agroturystyczna-korzyści i utrudnienia jej prowadzenia w ocenie gospodarzy – kwaterodawców...	486
Ткаченко Т.І. Рекреаційні властивості рельєфу України як складник формування духовності українського етносу.....	494
Umiasowska D. Motywy podejmowania uczestnictwa w rekreacji i turystyce przez ludzi w różnym wieku.....	500
Філюк С.М., Угринюк В.М. Організація дистанційного навчання фахівців у сфері сільського, зеленого туризму.....	508
Холошин І.В. Віртуальний туризм: проблеми та перспективи.....	515
Циганюк Н.Є. Характеристика організаційно-управлінського підкомплексу логістичної рекреаційної системи регіонів України	523
Чорна Л.В. Технологія дистанційного навчання в туризмі.....	528
Чорненко Н.В. Рекреаційний потенціал урбанізованих територій.....	534
Щука Г.П. Науково-педагогічний потенціал кафедр туризму: стан кадрового забезпечення процесу підготовки фахівців сфери туризму.....	539
Бакуліч О.О., Сєдой В.Г. Мережеві сервіси Google та можливості їх використання у навчальному процесі підготовки фахівців туристичної галузі.....	545
Відомості про авторів.....	546

Наукове видання

Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 3 : Матеріали міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону» (Івано-Франківськ-Яремче, 19–21 жовтня 2011 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; голова редколегії – Володимир Клапчук; відповідальний секретар – Василь Шикеринець. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2011. – 560 с.

Оригінал-макет виготовлено *Володимиром Клапчуком*

Статті подані у авторській редакції і висловлюють власні погляди авторів, а не погляди редколегії.

Здано до складання 27.09.2011 р. Підписано до друку 01.10.2011 р.
Формат видання 70x100_{1/16}. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 35,0. Наклад 300 прим.
Замовлення № _____ .

Друкарня «Фоліант» (ПП «Дмитренко Ю.В.»),
м. Івано-Франківськ, вул. Старозамкова, 2, тел. 50-21-65
(багатоканальний),
e-mail:foliant@optima.com.ua,
www.foliant.if.ua